

డాక్టర్ నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు ఎమ్. ఏ., పిఎచ్. డి.

శ్రీ

పల్లవులు - చాళుక్యులు

[చారిత్రక వ్యాసములు]

రచయిత : ప్రకాశకుడు

డా. నేలటూరు వేంకటరమణయ్య ఎం. ఏ. పిఎచ్. డి.,

ప్రతులకు

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి

అండ్ బ్రదర్స్

4. మల్లికేశ్వరగుడిసందు, లింగిసెట్టివీథి,

మద్రాసు - 1

1969

ప్రథమ ముద్రణము :
1000 ప్రతులు

ముద్రాపకులు
వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స
మద్రాసు - 1

కృతి సమర్పణ

ఎవరి సహకారౌదార్యముల వలన నాంధ్ర
దేశమున చరిత్రపరిశోధన పెంపొందెనో
యా విశ్వదాత దేశోద్ధారక శ్రీ కాశీనాథుని
నాగేశ్వరరావు పంతులుగారి
కీర్తిమూర్తికి
ఈ కృతిని సమర్పించుచున్నాడను.

నేలటూరు వెంకటరమణయ్య.

పీ ఠి క

ఈ సంపుటములోని వ్యాసములు 1928-50 ల మధ్య, అప్పు డప్పుడు, చరిత్ర పరిశోధన సందర్భమున నాకు గల్గిన సంశయములను నివర్తిజేసికొనుటకై విరచించినవి. ఇవి యన్నియు భారతి పత్రిక యందు వెలువడినవే. వీని నన్నిటిని నిరాటంకముగ బ్రచురించి నందులకు తత్పత్రికాధిపతులైన విశ్వదాత దేశోద్ధారకులైన శ్రీ కాశీ నాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులు గారికిని శ్రీ శివలెంక శంభుప్రసాదు గారికిని నా కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనములను సమర్పించుచున్నాడను. వారి సహాకారమే లేకయుండిన నేనిన్ని వ్యాసములను రచించి ప్రకటించి యుండజాలను.

ఈ వ్యాసములను పుస్తకరూపమున బ్రచురించిన చరిత్ర పరిశోధకుల కుపయుక్తముగ నుండునని మిత్రులు కొందఱు చెప్పిరి. ఆ కార్యము అస్మదాదులకు ధనసంపద లేక సాధ్యముగాదు. ఆంధ్ర ప్రదేశ సాహిత్య అకాడమీవారును, ఆంధ్రప్రదేశ గవరన్మెంటు వారును నా విజ్ఞాపనముపై గొంత ధనమును బ్రసాదించిరి. తన్మూలమున ముద్రణకార్యము కొనసాగినది. వారియెడ కృతజ్ఞుడను. ఈ సందర్భమున నాకు మహోపకారమొనర్చిన గౌ॥ మన విద్యాశాఖ మంత్రిగారగు శ్రీ పి. వి. నరసింహారావు గారికిని, సాహిత్య అకాడమీ కార్యదర్శి శ్రీ దేవులపల్లి రామానుజరావు పంతులు గారికిని నా ఋణము తీర్పరానిది. చంద్రునికి ఒక నూలిపోగు అన్నట్లు వారికి నా చేమోడ్పులు సమర్పించి సంతృప్తినందుచున్నాడను.

ముద్రణ కార్యమును సర్వమును మీాద వేసికొని సర్వమునకు దానమై గ్రంథము నచ్చొత్తించి చక్కని రూపొసగి సత్వరము అందజేసిన వేదం బ్రదర్సును, ముఖ్యముగ శ్రీ వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రి గారిని అభినందించుచున్నాడను.

విద్యానగరు, హైదరాబాదు
10 - 10 - 69

నేలటూరు వేంకటరమణయ్య.

విషయసూచిక

పాశ్చాత్యసంయోగమువలన మన కలవడిన విద్యలలోఁ జరిత్ర పరిశోధన యొకటి. తత్పూర్వము మనవారు జాతీయజీవనమందు చరిత్రయొక్క ప్రాముఖ్యమును గుర్తించియుండలేదు. అటుతరువాతనే మన పాఠశాలలయందును కళాశాలలయందును, విశ్వవిద్యాలయము లందును చరిత్రపఠనకు తావు చిక్కినది; అన్యదేశ చరిత్రల నభ్యసించి పట్టభద్రులైన మన యువకులకు నిజదేశచరిత్రను దెలిసికొన వలయు నని యుత్సాహము గలిగినది. దీనికిఁదోడు దేశపాలనార్థము నియుక్తులై వచ్చిన యాంగ్లేయాధికారుల కనేకులకు దాము పాలించు ప్రజల చరిత్రను, సంస్కృతిని దెలిసికొనవలయు నను నభిలాష కలిగినది. కావున వారు చరిత్రరచన కనువగు సామగ్రిని సమకూర్ప నారంభించుటయేకాక మన దేశభాషల నలవఱుచుకొని చారిత్రక వాఙ్మయాది పరిశోధనకు మార్గదర్శకులైరి; ఆంగ్లవిద్యావిశారదులైన మనవారిని చరిత్రరచనకు బ్రోత్సహించిరి. ఇట్లు పాశ్చాత్య భారతీయ పరిశోధకుల సహకారమువలన మనదేశమున చరిత్రపరిశోధనము, దాని ఫలితమగు చరిత్రరచనయు బ్రారంభమైనవి.

చరిత్రపరిశోధన భరతఖండమునందలి యన్ని దేశములకంటె ముందే యాంధ్రదేశమున నారంభమైనది. క్రీ. శ. ౧౯ వ శతాబ్ద పూర్వార్ధమున కుంఫిణీ ప్రభుత్వమువారు కర్నల్ కాలిన్ మెకంజీ యనునతనిని దక్షిణభారతదేశమునందు సర్వేయరుజనరల్ పదవికి నియమించిరి. ఇతనికి హైందవసంస్కృతిని జక్కగ గ్రహించి దాని యభ్యుదయమును వివరించు చరిత్ర గ్రంథమును వ్రాయవలయు నని యభిలాష గలిగినది. తన యుద్యమము నెఱవేఱుటకు దగిన సామగ్రిని సేకరించుటకొఱకు నిజద్రవ్యమును వెచ్చపెట్టి కొందఱు వ్రాయసకాండ్రను, గుమాస్తాలను ఏర్పాటుచేసికొని, వారిని దక్షిణాపథమందలి గ్రామగ్రామమునకు బోయి యచ్చట లభ్యమగు తామ్రశిలాశాసనములను, తాళపత్ర గ్రంథములకును బ్రతులు లిఖించుటయేకాక

యచటిజనుల జాతివిశేషములను, వారి మతసాంఘికార్థిక పరిస్థితులను విచారించి వాని వివరములను, వ్రాసితేవలయునని నియోగించెను.

మెకంజీగారి గుమాస్తాల కందఱికిని నాయకుఁడొక యాంధ్ర బ్రాహ్మణుఁడు. అతని పేరు కావలి వెంకటబొజ్జియ్య; ఇతనిక్రింద నితని సోదరుఁడు రామస్వామియు, వెంకటరావు, నారాయణరావు, నిట్టలనైనారు మొదలగు గుమాస్తా లనేకులు పనిచేయుచుండిరి. వెంకటబొజ్జియ్యగారి యుత్తరవు ననుసరించి పైఁ బేర్కొనిన గుమాస్తాలు దేశసంచారము జేసి ప్రతి గ్రామముయొక్క పుట్టుపూర్వోత్తరమును, నందుండు శాసనాదులను యథామాతృకముగ వ్రాసిపంపిరి; వారికి దెలియని వ్రాతయం దుల్లేఖింపబడియుండిన శాసనములను తామ్రఫలకములందుగాని, శిలాతలమునందుగాని యేరీతి జెక్కఁబడియుండెనో యట్లే వానికి మాఱుప్రతులను దయారుచేసి యంపిరి. కుమాస్తాల పైని అధికారియగు కావలి వెంకటబొజ్జియ్యయు, దక్కిన గుమాస్తాలలో బెక్కండ్రును దెనుఁగువారగుటచేత వారిచే దయారు చేయఁబడిన గ్రామ కైఫియ్యతులు మున్నగు సర్వవిషయములును దెనుఁగు భాషయందే వ్రాయఁబడినవి. వీని నాధారపఱచుకొని వెంకట బొజ్జియ్యగారు సందర్భానుసారముగ నచట నచట నాడులచరిత్రలను, రాజుల చరిత్రములను విరచించిరి. మెకంజీగుమాస్తాలే మొదటి యాంధ్రచరిత్ర పరిశోధకులు. పరిశోధనాపద్ధతులను వీరికి నేర్పి శాస్త్ర సమ్మతమార్గముల నుల్లంఘింపనీయక పరిశోధన నడిపించిన వెంకట బొజ్జియ్యగా రాంధ్రచారిత్రకపితామహు లనదగినవారు. ఆంధ్ర చరిత్రకు వీరు వేసిన పునాదుల ననుసరించియే తరువాత పరిశోధకులు చరిత్రరచనను సాగించిరి. వెంకటబొజ్జియ్యగారి పరిశోధన కేవలము స్థానికచరిత్రరచనతోడనే ముగియలేదు. ఆయన గొప్ప లిపిమర్మజ్ఞుఁడు. మెకంజీ గుమాస్తాల దేశసంచారమున వారికి దెలియని లిపియందు వ్రాయఁబడియుండు ప్రాచీన శాసనములు పెక్కుతావుల గాన

క్రొత్తగా నపేక్షింపదగిన విషయము లనేకములు లేకున్నను నేటి చరిత్రకారు లెవ్వరును దలయెత్తక పూర్వము అనన్య సాధారణమయిన పరిశ్రమ చేసిన మహనీయుని గ్రంథమని కన్నుల కద్దుకొని పెద్దల యస్థుల బోలె నా చినిగిన తునకలకట్టను ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక శాలకు జేర్చితిని. '' *

రాఘవాచార్యులనాటికంటె నేడు పెక్కండ్రు పరిశోధకుల కృషికి ఫలితముగ మన చరిత్రజ్ఞాన మత్యంతాభివృద్ధి నందినది. కావున శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రులవారన్నట్లు నేడు క్రొత్తగా నపేక్షింపదగిన విషయము లనేకములు లేకపోయినను ఆంధ్ర చారిత్రక పరిశోధన వాఙ్మయ స్థానమున దానిస్థాన మున్నతమైనది. చరిత్రరచన యందు రాఘవాచార్యులవా రవలంబించిన పద్ధతి యుత్తమమైనది. ఆధునిక చరిత్రకారులవలె రాఘవాచార్యులవారు నిరాధారమైన వ్రాంతకు మదింపు కలుగదని గుర్తించి శాసనాద్యుత్తమచారిత్రక సాధన సామగ్రి నాధారపఱచుకొనియే చరిత్రరచనను సాగించిరి. క్రొత్తవిషయములను దెలిసికొనుటకొఱకు గాకపోయినను చరిత్ర రచనాపద్ధతిని గనుఁగొనుటకైనను రాఘవాచార్యులవారి గ్రంథమును జదువవలసియున్నది.

రాఘవాచార్యులవారి పరిశోధనలతో క్రీ. శ. ౧౯వ శతాబ్దము ముగిసినది. ఇరువదవ శతాబ్దముతో మన జాతీయచరిత్రయందు నూతనయుగము ప్రారంభమైనది. అప్పటి కాంగ్లభాషాభ్యాసనము దేశమున విస్తరించుటచే దన్మూలమున పాశ్చాత్యవిజ్ఞాన మెల్లయెడలను బ్రసరించినది. మన జాతీయజీవనమున నూతన చైతన్యము బొడసూపినది. విద్యావంతులకు బాశ్చాత్య శాస్త్రపరిశోధనా పద్ధతులు సుపరిచితములైనవి. సర్వవిషయములయందు పాశ్చాత్య

* దుందుభి సంవత్సరాది సంచిక పుట ౧౭౪, అధోజ్ఞాపిక.

పద్ధతులే సర్వోత్కృష్టములైన వను నమ్మకము జనసామాన్యమున కలిగినది. వాఙ్మయమునందేమి, కళలయందేమి, శాస్త్రములయందేమి మనవారికి పాశ్చాత్యదేశము లాదర్శప్రాయములైనవి. పాశ్చాత్య మార్గముల ననుసరించి నవీన వాఙ్మయమును సృజించుటకును, కళానిర్మాణము గావించుటకును, శాస్త్రవిచారము చేయుటకును మనవా రారంభించిరి. ప్రప్రథమమున మన పాశ్చాత్య మార్గానువర్తుల దృష్టికి గురియైన విషయము చరిత్రరచన; చరిత్ర లేని జన పదమునకు నాగరక ప్రపంచమున గణుతి లేదని పాశ్చాత్యుల యభిప్రాయ మగుటవలన చరిత్ర గ్రంథములు లేని మన దేశమునకు ఆ లోపమును దొలఁగించుట దమ ప్రథమకర్తవ్య మని నిశ్చయించి మన యాంగ్ల విద్యావిశారదులు చరిత్రపరిశోధనకు గడఁగిరి. ఈ నవయుగప్రారంభమున నాంధ్ర దేశచరిత్రపరిశోధనకు గడఁగిన ప్రముఖులలో నగ్రగణ్యుఁడు కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులు; కాని పంతులవారి పరిశోధనకు గారణము వారి చరిత్రాభిమానము గాదు. వారి కాంధ్ర దేశచరిత్రను రచింప వలయునను నుద్దేశము లేదు; వారి హృదయమున దేశాభిమానముయొక్క స్థలమును భాషాభిమాన మాక్రమించుకొనెను. ఆయన స్వయము కవియును, విద్వాంసుఁడును నగుటచేత నాంధ్రభాషను బెంపొందించిన యాంధ్రకవుల చరిత్రను రచింప వలయునను నభిలాష గలిగెను. కవుల కాలము నెఱుఁగక వారి చరిత్రను వ్రాయుటకు సాధ్యము గాదు: కావున వీరేశలింగంపంతులు గారు మొట్టమొదట ప్రతియాంధ్ర కవియొక్క కాలమును నిర్ణయించుకొనవలసివచ్చెను. కొంచె మించుమించుగ నాంధ్రకవు లందఱును రాజాశ్రయమును బొంది వారి ప్రోత్సాహాదరణమీఁద కావ్యరచనఁ జేసియుండుటచేత నా రాజుల కాలముఁ దెలిసిన వారి కాలము సులభముగ దెలిసికొనవచ్చును. కావున వీరేశలింగంపంతులుగారు రాజవంశచరిత్ర పరిశోధనకును, తన్మూలమున దేశచరిత్రపరిశోధనకును

బూనుకొనవలసివచ్చినది. వీరేశలింగంపంతులుగారు తత్పూర్వ పరిశోధకులవలె చారిత్రకసాధనసామగ్రిని సమకూర్చుకొనుటకు దేశాటనము గావింపలేదు. వీరి పరిశోధనయంతయు మెకంజీగ్రంథపరిచయముమీఁదను, లోకల్ రికార్డ్సుమీఁదను నాధారపడియున్నది. వీరేశలింగంపంతులుగారు కేవలము చరిత్రపరిశోధకుఁడు కాకపోయినను, వీరి యాంధ్రకవులచరిత్ర పెక్కండ్రను చరిత్రపరిశోధనకుఁ బురికొల్పినది.

వీరేశలింగముగారి వెనుకఁ బేర్కొనఁదగిన పరిశోధకులు చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు. ఆంధ్రకవుల చరిత్రను బఠియించిన పిమ్మట వీరభద్రరావుగారికి ఆంధ్రదేశ చరిత్రను రచింపవలయు నను నాస పొడమినది. నిజనివాసస్థలమగు రాజమహేంద్రవరమున చరిత్ర పరిశోధనము సాగించు వసతి లేకపోవుటచేత వీరభద్రరావుగారు తమ ద్రవ్యమును వెచ్చపెట్టుకొని వచ్చి మదరాసున గాపురము సేయవలసినవారైరి.

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారితోఁగూడఁ బేర్కొనవలసిన మఱియొక పరిశోధకమహాశయుఁడు కొమర్రాజు వెంకటలక్ష్మణరావు పంతులుగారు. వీరు గొప్ప విద్వాంసులు; సంస్కృత మహారాష్ట్రాంధ్ర భాషలయందు వీరి పాండిత్యమద్వితీయము. లక్ష్మణరావుగారు చరిత్రనభిమాన శాస్త్రముగ గొని, ఎం. ఏ. పరీక్షయందు త్తీర్ణులై పట్టభద్రులగుటచే వారికి పాశ్చాత్యచారిత్రక పరిశోధనా పద్ధతులన్నియు జక్కఁగ నలవడియుండినవి. విద్యార్థిదశయందు మహారాష్ట్రదేశమునందుండిన కారణమున సుప్రసిద్ధ మహారాష్ట్రపరిశోధకులతోఁ జెలిమి కుదిరినది. వారి యుదాహరణము ననుసరించి యాంధ్రదేశమున నృవివజ్ఞానమును బ్రసరింపజేయవలయు ననియు, సాధన సామగ్రిని సమకూర్చి దేశచరిత్రను రచింపవలయుననియు నిశ్చయించి, తన

యుద్దేశమును నెఱవేర్చుకొనుటకొఱకు విజ్ఞానచంద్రికామండలి యను సంస్థను స్థాపించెను. ఆంధ్రాభ్యుదయముకొఱకు విజ్ఞానచంద్రికా మండలి యొనర్చిన దేశసేవ ప్రశస్తము; చిరస్మరణీయము. దీని యాదర్శము లత్యున్నతములు; కృషి బహుళఫలప్రదాయకము. కాని మండలి యాదరణకు పాత్రములైన యంశములన్నిటను ప్రకటితములైన గ్రంథములను వర్ణించుట కిది యదను గాదు; చరిత్ర పరిశోధన కది యెట్లు తోడ్పడెనో తెల్పుటయే ప్రస్తుతోద్దేశము. లక్ష్మణరావు పంతులుగారు స్వయము చరిత్రకారులు. మహారాష్ట్ర స్వాతంత్ర్య సంస్థాపకుడైన ఛత్రపతి శివాజీ చరిత్రను తెలుగున వ్రాసిరి. హిందూదేశచరిత్రను సమగ్రముగా వ్రాయ సంకల్పించి హిందూ మహమ్మదీయ మహాయుగము లను రెండు సంపుటములను విజ్ఞాన చంద్రికయందు ప్రకటించిరి. లక్ష్మణరావుగారి హిందూదేశ చరిత్ర గ్రంథశైలి మృదుమధురము; భాష పటుత్వము గలది; చదువుటకు హృదయంగమముగ నుండును. రచన నిష్పక్షపాతము; జంకు గొంకు లేని విమర్శ. ఇట్టి గుణసంపత్తి గల వగుటచే పై గ్రంథముల మూలమున లక్ష్మణరావుగారికి ఆంధ్రచారిత్రక వాఙ్మయ మున నత్యున్నతస్థానము చేకూఱినది. లక్ష్మణరావుగారు కేవలము చరిత్ర రచయిత మాత్రమే కాదు; శాసనపరిశోధకుడుగూడ. ఆంధ్ర దేశచరిత్రకు సంబంధించిన శిలాతామ్రశాసనములను బెక్కింటిని బయలుపఱచి పరిష్కరించి ప్రకటించిరి. వీరి పరిశ్రమవలననే ఆంధ్ర దేశపుశాసనముల ప్రాముఖ్యము జనులకు దెలియవచ్చినది.

లక్ష్మణరావుగారు స్వరచనలతో దృప్తిపడియుండలేదు. చరి త్రాభిమానుల నెల్ల వీరు పరిశోధనకును, గ్రంథరచనకును బురికొల్పి నారు. వీరి ప్రోత్సాహ సహాయములవలన చరిత్రరచన యొనర్చిన వారిలో ముఖ్యుడు శ్రీ చిలుకూరు వీరభద్రరావుగారు. లక్ష్మణరావు గారి చరిత్రాభిమానము వలననే వీరభద్రరావుగారికి విజ్ఞానచంద్రికా

మండలిప్రాపు చేకూరినది. లక్ష్మణరావుగారు తన కొనసర్చిన సాహాయ్యమునుగూర్చి వీరభద్రరావుగారే యిట్లు చెప్పియున్నారు :

"విజ్ఞానచంద్రికామండలివారు నా కీ గ్రంథము (ఆంధ్ర దేశ కథాసంగ్రహము) నుచితముగా ముద్రింపించి యిచ్చుటకు సౌదార్యము గలవారైనను, వారి గ్రంథములపై వచ్చు నాదాయమంతయు వారి గ్రంథముల ముద్రాభృతికే సరిపోవుచున్నందున నంతకన్న నెక్కువ సాహాయ్యమును జేయజాలమనిరి. కాని మండలి వారే యొకానొక విద్యాప్రియుడగు శ్రీమంతునకు జెప్పి ముద్రాభృతియు నాకు నిప్పించిరి. చరిత్రాసక్తియు సౌదార్యము గల యీ శ్రీమంతుడు నా ప్రయాసమును స్వాయముగా వీక్షించుచుండిన మండలి సభాసదుడగు లక్ష్మణరావుపంతులుగారిచే నా చేయుచున్న పనినంతయు విని దయార్ద్రహృదయుడై నా గ్రంథముయొక్క యీ ప్రథమభాగమునకగు ముద్రాభృతినంతయు దాము వహింతుమని తెలియజేయుటయేగాక వాగ్దత్తము ప్రకారము నెఱవేర్చి నా కష్టముల నన్నిటిని తుదముట్టించి నాకు మహోపకారము జేసిరి."

ఇంతవఱకు లక్ష్మణరావుగారి మూలమున దాను పొందిన ధన సాహాయ్యమును గూర్చి చెప్పినారు వీరభద్రరావుగారు. ఇక ఆయన తనకు గ్రంథరచనయం దెట్లు తోడ్పడినారో చెప్పుచున్నారు :

"అందఱికంటెను ముఖ్యముగా గంటికి ఱెప్పవలె దగ్గఱనుండి నిరుత్సాహ పడుచుండినప్పుడు ధైర్యమును జెప్పుచు సర్వవిధముల తోడ్పడి మఱువగూడని సాహాయ్యమొనర్చి నాచే నీ కార్యము నిర్వహింపజేసిన బ్రహ్మశ్రీ కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావు పంతులు ఎమ్. ఎ. గారికి నా కృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాను. దేశాభిమానులయిన యిట్టి మిత్రవర్గము యొక్క తోడ్పాటుతో నొక సంవత్సరకాల మహోరాత్రములు కృషిచేసి యేదో యొక్క

విధముగా నాంధ్ర దేశ చరిత్రయొక్క యీ ప్రథమభాగమును రచించి ప్రకటింపగల్గితిని ''*.

ఇట్లు వీరభద్రరావుగారు లక్ష్మణరావుగారి వలన దాము పొందిన సాహాయ్యమును స్పష్టముగ దెలియజేసియున్నను ఒక్క విషయము నిచ్చట నొక్కి చెప్పవలసియున్నది. లక్ష్మణరావుగారి తోడి చెలిమివలన వీరభద్రరావుగారి పరిశీలనాదృష్టి విశాలతను బొందినది; లక్ష్మణరావుగారి సలహావలన పూర్వచరిత్రపరిశోధకుల వలె కేవలము మెకంజీ పుస్తకముల మీదను, పరంపరగ జన సామాన్యమున వాడుకయం దుండు నైతిహ్యములమీదను, నాధార పడక గవర్నమెంటు శాసనపరిశోధనశాఖవారిచే ప్రకటితములైన శాసనగ్రంథములను, వారి సాంవత్సరిక కార్యనివేదికలను పరిశీలించి గ్రంథరచన జేయగడగిరి.

వీరభద్రరావుగారి యూహకు ఱెక్కలు గలవు. తఱచుగ నది వాస్తవప్రపంచమును వీడి యంతర్మేఘుసీమకు సంచారము వెడలు చుండును. అట్టిసమయమున లక్ష్మణరావుగారి సునిశితవిమర్శనా ప్రతిభ దానిని శృంఖలాబద్ధము గావించి వాస్తవదూరము గానీయక పట్టి నిలిపెడిదని చెప్పుదురు.

వీరభద్రరావు ఆంధ్రుల చరిత్రగాక మఱికొన్ని చరిత్రగ్రంథము లను, శ్రీనాథచరిత్రాదులను రచించిరి; కాని వీరు వ్రాసిన గ్రంథము లన్నిటియందును ఆంధ్రుల చరిత్రయే శ్రేష్ఠతమమైనది. ఆంధ్రుల చరిత్ర కేవలము ఆంధ్రదేశమును పాలించిన రాజవంశముల చరిత్ర కాదు. ఆంధ్రప్రజల రాజకీయార్థిక సాంఘికమతాదివిషయములు అందు వర్ణింపబడియున్నవి. తెలుగున చరిత్రరచనకు గడగిన గ్రంథకర్త లలో, రాజవంశ చరిత్రతోపాటు ప్రజల యభ్యుదయమును వర్ణింప

*ఆంధ్ర దేశక థాసంగ్రహము—పూర్వయుగము, అవతారిక, పుటలు, ౧౩, ౧౪, ౧౬.

మొదట దలపెట్టినవారు వీరభద్రరావుగారే. వీరిది మనోహరమైన శైలి. చదువజదువ బాలకుల యభిలాష యధికమగుచుండును. వాదములను నడుపుటయందు వీరి దండెవేసిన చేయి; వివాదగ్రస్తమైన విషయములను జర్చించు సమయములందు వీరి భాషకు నూతన గుణము లలవడును. అమ్ముపోటువలెను, శూలఘాత విధమునను, కత్తివ్రేటు తెఱగునను నొప్పింప గలదు; పామువలె బుసకొట్టును; పులివలె చీఱివేయును.

వీరభద్రరావుగారి యాంధ్రుల చరిత్రయందు దొక గొప్ప లోపము గలదు. అది శాఖాచంక్రమణము. తాము వ్రాయుచున్నది యాంధ్ర దేశచరిత్ర యను విషయమును విస్మరించి, సమయము చిక్కినప్పుడెల్లను రాజులకంటెను, రాజవంశముల కంటెను నధికముగ మంత్రులను, వారి వంశములను వర్ణించియున్నారు. ఇందువలన నౌచిత్యభంగము గలుగుచున్నది. వీరభద్రరావుగారి ప్రశంసకు పాత్రులైన మంత్రు లనేకులు నియోగిబ్రాహ్మణశాఖకు జెందినవారగుటచేత, వీరు వ్రాసిన గ్రంథము నాంధ్రుల చరిత్ర యనుటకంటె నియోగిచరిత్ర యనుట యుక్తమని కొందఱు చెప్పుదురు. ఇది సరి కాదు. ఏలన, ఔచితిని పరిగణింపక వీరభద్రరావుగారు విశేషముగ బ్రశంసించిన దొక మంత్రులను మాత్రమే కాదు; కవులమొదగూడ వీరీ పద్ధతినే యవలంబించియున్నారు. కవులందఱును నియోగులు గారు; నన్నెచోడకవిరాజు, బద్దెన మొదలగు క్షత్రియకవులుగూడ గలరు; కావున వీరభద్రరావుగారు మంత్రులను గూర్చియు, గవులను గూర్చియు నౌచిత్యమును బరిగణింపక విశేషముగ బెంచి వ్రాయుటకు గారణము వారి స్వకులాభిమాన మనుట సరికాదు. రాజ్యపాలనయందు బేరెన్నికకెక్కిన రాజకార్యధురంధరులైన మంత్రిసత్తములయొక్కయు, వాఙ్మయమున కలంకారభూతులైన మహాకవుల

యొక్కయు జారిత్రమును బ్రకటించుటకొఱకే యని తలచుట యుక్తము.

క్రీ. శ. ౨౦ వ శతాబ్ద ప్రథమ ద్వితీయ దశకములందు లక్ష్మణ రావుగారును, వీరభద్రరావుగారును నాంధ్రచారిత్రకపరిశోధక ప్రపంచమున సూర్యచంద్రులవలె వెలుగొందిరి. అక్షరజ్ఞులైన యాంధ్రులలో వీరి గ్రంథములను జదువనివా రరుదు. ఆంధ్రయువ జనులకెల్ల వా రాదర్శప్రాయులైరి. వారివలె చరిత్ర పరిశోధన సేయ వలయు ననియు, నాంధ్ర దేశ చరిత్రను రచియింపవలయు ననియు నాళ ప్రతివిద్యావంతుని హృదయమున నంకురించెను. వీరి కృషిమూలమున నాంధ్రలోకమున గాఢమైన చరిత్రాభిమానము గలిగినది. వీరి దేశ సేవ యద్వితీయము. ఇట్టి మహనీయులు ఋషికల్పులు గదా.

విజ్ఞానచంద్రికామండలి క్రమక్రమముగ ఖిలపడి పోయినది; కాని యాంధ్రచరిత్రపరిశోధన పెక్కుతావుల నెలకొనినది. వీని యందు ముఖ్యముగ బరిగణింపదగినది మద్రాసు. క్రీ. శ. ౧౯౧౪ వ సంవత్సర ప్రాంతమున మదరాసువిశ్వవిద్యాలయమున దక్షిణ హిందూదేశ చరిత్ర పరిశోధనార్థము చరిత్రపరిశోధనశాఖ యేర్పఱుప బడినప్పటినుండియు నచట నాంధ్ర దేశ చరిత్రపరిశోధన ప్రారంభ మాయెను. వీరి పరిశోధనకు ముఖ్యముగ గుఱియైన విజయనగర సామ్రాజ్యచరిత్ర. మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమున మొదటి ఇండి యన్ హిస్టరీ ప్రొఫెసరుగా నుండిన డాక్టరు యస్. కృష్ణస్వామి అయ్యంగారికి విజయనగర సామ్రాజ్యముపై నభిమానము మెండు. కాని వారికి సంస్కృతాంధ్రకర్ణాటక భాషలు దెలియకపోవుటచే నా భాషలయందు తద్వితండములుగ లభించు విజయనగర చరిత్ర సాధనసామగ్రి యందని్రమానిపం డ్లాయెను. కావున వారు దమ కొద్ద పరిశోధక విద్యార్థిగ బనిసేయుచుండిన ఆసూరి రంగస్వామి సరస్వతిగారిని పై భాషలయందు గానవచ్చెడి విజయనగర సంస్థా

నమునకు సంబంధించిన యావద్విషయమును సమకూర్చి యాంగ్ల భాషాపరివర్తనముతోఁగూడ నొక గ్రంథమును దయారుసేయ నియోగించిరి. రంగస్వామి సరస్వతి మహామేధావి. సంస్కృతాంధ్రముల యందు చక్కని వైదుష్యము గలవారు; ద్రావిడకర్ణాటభాషల పరిచయము గలవారు; ప్రతిభావంతులు; చరిత్ర పరిశోధనయందు సహజ నైపుణ్యము గలవారు. సంస్కృతాంధ్రాదివాఙ్మయములను బరిశోధించి వీరచిరకాలముననే ఆంగ్లానువాదములతోఁగూడ ౩౮౨ పుటల గ్రంథమును దయారుగావించిరి. యూనివర్సిటీ ప్రొఫెసరగు డాక్టరు కృష్ణస్వామి అయ్యంగారు దీనికి 'సోర్సెస్ ఆఫ్ విజయనగర హిస్టరీ' యని నామకరణము గావించి తమ పేరిట బ్రకటించుకొన్నను, నది రంగస్వామిసరస్వతిగారిచే విరచితమని పీఠికయం దొప్పుకొనియున్నారు. రంగస్వామిసరస్వతి కొన్ని చారిత్రక వ్యాసములను ఆంధ్రమునను, ఆంగ్లమునను వ్రాసియున్నారు; కాని వారి ముఖ్య గ్రంథము 'విజయనగరచారిత్రకాధారము'లే. సాధారణముగ పరిశోధకుల కందని చరిత్రాంశములనెల్ల బరిశోధించి యొకచో సమకూర్చి తరువాత విజయనగర చరిత్ర పరిశోధనలకు బునాది వేసిరి. కావున వీరి కృషి కడుంగడు బ్రశంసనీయము.

ఇంతవఱకును దెనుగున చరిత్రపరిశోధనాంశములను జర్చించుట కనుకూలమైన పత్రికలు లేవు. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక, శారద మున్నగు పత్రికల యందు కొన్ని చరిత్రాత్మక వ్యాసములు బ్రచురింపబడియుండుట వాస్తవమే; కాని ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక ముఖ్యముగ వాఙ్మయవిషయ చర్చలకొఱ కేర్పడినది; మఱి యిది సామాన్యుల కందుబాటగునది కాదు. పలుకుబడిగల గొప్పవారల వ్యాసములకేగాని యన్యుల వ్రాతల కందు తావు దొరకకుట యరుదు. శారదకు ధనసంపత్తి చాలదు. కాదాచిత్కముగ నందు చరిత్రాత్మకవ్యాసములు బ్రకటితములగుచు వచ్చినను కాసనాదు

లను ప్రతిబింబములతోఁగూడ ప్రకటించుట కవకాశముండెడిది కాదు. ఈ పరిస్థితులందు విద్యాదాత కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుపంతులు గారు భారతి మాసపత్రికను బ్రకటింప నారంభించి యాంధ్రచరిత్ర పరిశోధకులకు పెన్నుబ్రాపై నిలిచిరి. విద్యాదాతగారి సర్వతోముఖ వదాన్యతను జగమెఱుగును. వారి యీవిని పొగడుట కిది సమయము గాదు. పొలిటికీషియనులకును, గవులకును ఆయన పట్టుగొమ్మ యని యందఱెఱిగిన విషయమే. చరిత్రపరిశోధకులకు నాగేశ్వర రావు పంతులుగారొనర్చిన మేలు మరువరానిది. ప్రతిమాస భారతి యందును చరిత్రపరిశోధకుల నాహ్వానించి పారితోషికముల నిచ్చి వారిచే వ్యాసములను వ్రాయించి ప్రకటించుటయే కాక శాసన ప్రకటనకు ధనము ధారాళముగ వెచ్చపెట్టి చక్కని ప్రతిబింబము లను తయారుచేసి ముద్రించుటకు దగు నేర్పాటులను గావించిరి. భారతి యందు బ్రకటితములైనన్ని శాసనములు మఱి యేభాషా పత్రికలోను ప్రకటితముగాలేదు. క్రమక్రమముగ నది జారిత్రక విషయచర్చలకు సహజరంగస్థల మైనది. పరిశోధనలయం దారితేఱి పేరుప్రఖ్యాతులు గన్న పండితులనేకు లమూల్యములైన వ్యాసము లను వ్రాసి యజ్ఞాతమైన మన పూర్వచరిత్రను భారతిమూలమున నాంధ్రప్రపంచమునకు వెల్లడిసేయగడగిరి. భారతి ప్రకటనలవలన నాంధ్రదేశమున చారిత్రకవిజ్ఞానము పెంపొందినది. ప్రజలకు చరి త్రాభిమానము మెండైనది. ఇట్టి దేశసేవ జేయు భాగ్యము మఱి యేపత్రికకును గలుగలేదు.

ఆంధ్రచరిత్రపరిశోధనయే ప్రధానోద్దేశముగ గల మఱికొన్ని యాంగ్ల త్రైమాసిక పత్రికలు గలవు. ఇందు ముఖ్యమైనది యాంధ్రైతిహాసకసంశోధక * త్రైమాసిక. రాజమహేంద్రవర

---

* త్రైమాసిక యను పేర నిది యింకను బ్రకటితమగుచున్నను వాస్తవముగ నిటీవల నిది వార్షికపత్రికగ మారినది. ఇది కడు శోచనీయము.

చారిత్రకపరిశోధక సంఘమువారి పరిశోధనలు అందు ప్రకటింపబడు చున్నవి. ఈ త్రైమాసికయందు దమ పరిశోధనల నాంగ్లమున బ్రకటించుటయేకాక ఆంధ్రేతిహాసకపరిశోధక సంఘమువా రాంధ్రమున గూడ కొన్ని చరిత్రగ్రంథములను బ్రచురించియున్నారు. ఇంతవఱకును వీరి కృషివలన నాలుగు 'సంచిక'లు వెలువడినవి. ఇందు మొదటిది శ్రీరాజరాజనరేంద్ర పట్టాభిషేక సంచిక; ౧౯౨౨ వ సంవత్సరమున బ్రచురింపబడెను; సంపాదకుడు భావరాజు వేంకట కృష్ణరావుపంతులుగారు. పూర్వచాళుక్యవంశజుడును, నాంధ్రమహాభారత ప్రథమపర్వత్రయమునకు గృతిపతియు నగు రాజరాజనరేంద్రుని మంగళకీర్తిని స్మరించుటకొఱకు ఈ సంచిక ప్రకటితమైనను, పూర్వచాళుక్య చరిత్రకు సంబంధించిన పెక్కు విషయము లిందు వర్ణింపబడియున్నవి. రెండవది కళింగసంచిక, కళింగదేశచరిత్ర యని తత్సంపాదకులు శ్రీ రాళ్లబండి సుబ్బారావు పంతులుగారు దీనికి నామకరణము జేసియున్నను, సంకీర్ణగ్రంథ మగుటచే దీనిని సంచిక యనుటయే యుక్తము. ఇది ౧౯౩౦ వ సంవత్సరమున బ్రచురింపబడెను. కళింగదేశచరిత్రకు సంబంధించిన పెక్కు విషయము లిందు వర్ణింపబడియున్నవి. మూడవది కాకతీయ సంచిక. ఇది శ్రీ డాక్టరు మారేమండ రామారావుగారి సంపాదకత్వమున ౧౯౩౫ వ సం. న బ్రకటింపబడెను. కాకతీయచరిత్ర మిందు వర్ణింపబడియున్నది. నాల్గవది రెడ్డి సంచిక: శ్రీ వడ్డాది అప్పారావుగారి సంపాదకత్వమున ౧౯౪౭ వ సంవత్సరమున బ్రకటింప బడెను. ఇందు కొండవీటిరెడ్ల చరిత్ర వర్ణింపబడియున్నది. రాజమహేంద్రవర రెడ్ల ప్రస్తావనయు గొంత కలదు.

పై బేర్కొనిన నాలుగు సంచికలను బ్రకటించి ఆంధ్రేతిహాసక సంశోధకమండలివారు ఆంగ్ల భాష నెఱుగని యాంధ్రజనులకు మహోపకారము గావించిరి. ఇటీవల శ్రీ డాక్టరు మారేమండ

రామారావుగారి కృషివలన నాంధ్రేతిహాసకసంశోధక మండలి యొకటి గుంటూరునం దేర్పడెను. 'ఆంధ్రచరిత్ర-సంస్కృతి' యను త్రైమాసికపత్రిక యొకటి ప్రకటింపబడుచున్నది. కొంత పరిశ్రమ సాగినది. కొన్నివిషయములు చర్చింపబడినవి. శ్రీ పి. శేషాద్రిశాస్త్రి గారు కొన్ని యప్రకటితములైన తెలుగు శాసనములను బ్రకటించిరి. ఈ మండలివలన నింతవఱకు నడచిన కృషి యింతయే.

ఆంధ్రేతిహాసక పరిశోధక, సంశోధక మండలులేకాక నైజాము రాష్ట్రమునందు చరిత్రపరిశోధక సంస్థలు కొన్ని యున్నవి. హైదరాబాదు నగరమందలి లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి నైజాముపాలన క్రింది యాంధ్రరాష్ట్ర ప్రాచీనచరిత్రనుగూర్చి కొంత కృషిని చేసి యున్నారు. తెలింగాణమున నుండు శాసనములను వెదకి కనుగొని వానిని తెలంగాణాశాసనము లనునొక ప్రత్యేక గ్రంథముగ బ్రకటించిరి. ఈ సంపుటమున బ్రాచీనాంధ్ర దేశచరిత్రకు సంబంధించిన శాసనము లపూర్వములైనవి పెక్కులు గలవు; కాని ఈ గ్రంథము పరిష్కృతమైనగాని పరిశోధకుల కంతగ నుపయోగకారి గాదు.

పై సంస్థలతోపాటు గవరన్మెంటు ఆర్కియాలజీ శాఖవారును జాల కృషిసల్పి వేలకొలది ప్రాచీన శాసనములకు బ్రతిబింబములను గ్రహించి ప్రకటించిరి. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికాయందును, దక్షిణ ఇండియా శాసన సంపుటములందును నాంధ్రదేశచరిత్రకు సంబంధించిన శాసనము లనేకములు సంపూర్ణ శాసన గ్రంథములతో ముద్రింపబడియున్నవి. ఇట్లే నైజాము గవరన్మెంటు ఆర్కియాలజీ శాఖలవారు తెలింగాణచరిత్రకు సంబంధించిన శాసనములను గొన్నింటిని ప్రచురించిరి. ఈ శాసనగ్రంథము లాంధ్రచరిత్రపరిశోధకుల పాలిటి పెన్నిధు లని చెప్పవచ్చును.

గవరన్మెంటు ఆర్కియాలజీశాఖను బోలి మన విశ్వవిద్యాలయములును చరిత్రపరిశోధనను బ్రోదిసేయ గడగినవి. మదరాసు

విశ్వవిద్యాలయమందు విజయనగర సామ్రాజ్యచరిత్రపరిశోధన యెట్లు ప్రారంభమాయెనో పూర్వప్రకరణమున వర్ణింపబడెను. ఆచార్య కృష్ణస్వామి అయ్యంగారికి వెనుక విశ్వవిద్యాలయపు చరిత్రశాఖ కధ్యక్షుడైన ఆచార్య నీలకంఠశాస్త్రిలవారును విజయనగర చరిత్ర పరిశోధనయందే కాక యావదాంధ్ర దేశచరిత్ర విషయమున గడు శ్రద్ధవహించి, తన యాధిపత్యము క్రింద బనిసేయుచుండిన తోడి పరి శోధకులను, పరిశోధక విద్యార్థులను బురికొల్పి వారిచే బెక్కు గ్రంథము లాంగ్లమున వ్రాయించిరి. ఆంధ్రదేశచరిత్ర పరిశోధనలకు మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమువా రొసగిన చేయూత యలతియైనది కాదు; ఈ మేలునకు ఆంధ్రలోకము వారికి దగురీతిని గృతజ్ఞత సూపవలసియున్నది.

ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయ మాంధ్ర సంస్కృతిని బ్రోదిసేయు నుద్దేశముతో స్థాపింపబడినను నాంధ్రచరిత్రపరిశోధన కందు తావు లేకపోయెను. కాదాచిత్కముగ నొకటి రెండు చరిత్రపరిశోధన గ్రంథము లీ విశ్వవిద్యాలయము నుండి వెలువడినను నవి విశ్వవిద్యా లయాధికారుల చరిత్రాభిమానమునకు సూచకములు గావు. మన జన్మదేశచరిత్రను దెలిసికొనుటకు మన యువకు లన్యవిద్యాపీఠము లపై నాధారపడవలసియున్నది. చీనా, జపాను, జర్మనీ, రష్యా మొద లగు ప్రాచ్యపాశ్చాత్య చరిత్రలను గఱపుట కవకాశము కలదు గాని యాంధ్రదేశ చరిత్రను బోధించుట కందు వలను లేదు. మన విశ్వ విద్యాలయపరిస్థితు లి ట్లుండినను చరిత్రాభిమానము గల పరిశోధక పండితు లుద్యోగమునకు గుదురుటవలన గొంత పరిశ్రమ నడచినది. ఆంధ్రదేశచరిత్రకు సంబంధించిన గ్రంథములు రెండు మూడు వెలు వడినవి. ఈపాటి మే లొనరించినందులకైనను ఆంధ్రులు వీరికి గృత జ్ఞతాబద్ధులు కావలసియున్నది.

పరిశోధక సంఘములు, విశ్వవిద్యాలయములు మున్నగు సంస్థల మూలమున నడచిన చరిత్రపరిశోధన ఇంతవఱకు స్థూలముగ వివరింపబడినది. ఇక నీ సంఘముల పక్షమునను, దమంతట స్వతంత్రముగను సాగించిన పరిశోధనలను గూర్చి యించుకంత వ్రాయవలసియున్నది. లక్ష్మణరావు, వీరభద్రరావుగార్లచే నుద్బోధితులై విద్యాధికు లనేకులు చరిత్రరచనకు బూనుకొనిరి. వీరిలో ప్రముఖుడు శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు. ఆద్యమున శర్మగారు కొన్ని యేండ్లపాటు లక్ష్మణరావుగారికి చేదోడువాదోడుగ పనిచేసి చరిత్రపరిశోధనమునం దధునాతన పద్ధతులను గ్రహించిరి. వీరభద్రరావు గారి యెడ వీరికి గాఢమైత్రి గలదు. ఉద్యోగ ధర్మమువలన పరిశోధనకు గడగు విద్యాధికులవలె గాక శర్మగారికి చరిత్రపరిశోధన సహజక్రీడ; శాసనపరిష్కార మభిమానవిద్య. లిపిశాస్త్రమున వీరితో సమానమైన జ్ఞానముగలవారి సంఖ్య యల్పిష్ఠము. లిపిమర్మవిశారదు డగుటచే నెట్టి ప్రాచీనశాసనముయొక్క గుప్తార్థమును నాయనకు బట్టబయలు. శర్మగారు సంపాదించి పరిష్కరించి ప్రకటించినన్ని శాసనములను మఱియెవ్వఱును బ్రకటించియుండలేదు. ప్రాచీనదక్షిణహిందూదేశచరిత్రయందు శర్మగారికి దెలియని విషయము లేదు; ఎంతటి గూఢసమస్యయైనను వీరి దృక్పథమున బడిన చిక్కులను బెడబాసి విశదము కాగలదు. ఆంధ్రమునను, ఆంగ్లమునను సోమశేఖరశర్మగారు పెక్కు పరిశోధన వ్యాసములను, గ్రంథములను విరచించియున్నారు. అన్నిటిని ఇచట పేర్కొనుటకు తావు లేదు. అమరావతీ స్తూపము, మన ప్రాచీన విద్యాసంస్థలు, హిందూదేశ చరిత్ర వీరి ప్రధానాంధ్రగ్రంథములు. శర్మగారి వచన రచన మనోహరమైనది; మాటలు మధురములు; భావోద్రేకమును గల్గించి పాఠకుల నుఱ్ఱూతలూపజాలు శైలి. కాని వ్యావహారికభాషావాది; పంచెదు పాలలోని పాంసులేశమునుబోలి వీరి రచనల నీ వ్యావహారికభాష కళంకాంకి

కృష్ణరావు పంతులుగారితో గూడ జేర్చ దగినవారు వారి చిరమిత్రులును, జోడును నగు శ్రీ రాళ్లబండి సుబ్బారావుపంతులు గారు. ఆంధ్ర యితిహాసక పరిశోధకమండలి రథమునకు వీరిరువురును రెండు కన్నుల వంటివారు. పుట్టుకచే సుబ్బారావుపంతులుగా రాంధ్రులైనను, చరిత్రాభిమానాతిశయమువలన కాళింగులు. వీరి పరిశోధన కొంచె మించుమించుగ సర్వమును కళింగదేశ చరిత్ర యందే. అందును ముఖ్యముగ పూర్వగాంగచరిత్ర సుబ్బారావు గారికి పులకండమువంటిది. కళింగ సంచికయందు వీరు కళింగదేశచరిత్రను విపులముగ వ్రాసియున్నారు; ఆంధ్ర యితిహాసపరిశోధనపత్రిక యందు పూర్వగాంగచరిత్రపై పెక్కు వ్యాసములను ప్రకటించి యున్నారు. సుబ్బారావుగారి రచన మహాగహనమువంటి దని కొంద ఱందురు; పద్మవ్యూహ మని యొకానొక విమర్శకుని యభిప్రాయము. వాస్తవముగ వీరి కళింగదేశచరిత్రయందు కొంత గజిబిజి గానవచ్చు చున్నను నది విషయనిగూఢతవలన గలిగినదికాని కావలయు నని తెచ్చి పెట్టినది కాదు. సుబ్బారావుగారు పట్టుదల గల కార్యకాడు. ఉద్దేశించిన కార్యము నెఱవేరునంతవఱ కాయనకు నిదురపట్టదు. ఆంధ్రచారిత్రక పరిశోధనకు సుబ్బారావుగారు చేయగల సేవ యెంతయేనియు గలదు.

కళింగదేశచరిత్ర పరిశోధనయందు పాల్గొనిన పండితుల నిద్దరి నిచట జేర్చుట యుక్తము. వీరు ప్రత్యేకగ్రంథములను వ్రాయక పోయినను ఇంగ్లీషునను దెనుగునను పెక్కు వ్యాసములను రచియించి యున్నారు. వీరియందు ప్రథముడు శ్రీ గొడవర్తి రామదాసుపంతులు గారు. ఖారవేలుని కాలమునుండి యొడ్డె గజపతుల యేలుబడివరకును గల కళింగదేశచరిత్ర వీరి పరిశోధనకు లోనైనది. పూర్వ గాంగ చరిత్రపై వీరి కభిమానము మెండు. పూర్వగాంగ శక ప్రారంభకాల నిర్ణయమును గూర్చి వీరు విపులముగ వ్రాసియున్నారు. చరిత్ర పరి

శోధనరంగమున రామదాసుపంతులుగా రసహోయసూరులు; ఏకాంగ వీరులు. కళింగ దేశ చరిత్రవిషయమున తాము సర్వజ్ఞులమని వీరి యభిప్రాయము; కాని యన్యపరిశోధకులు వీరితో నేకీభవింపరు. రెండవ వారు సత్యనారాయణరాజగురువులవారు. వీరు పూర్వగాంగచరిత్ర యందు కొంత పరిశోధన సలిపియున్నారు.

శ్రీ కురుగంటి సీతారామభట్టాచార్యులవారు: సంస్కృతాంధ్రములందు భట్టాచార్యులవారి పాండిత్యము ప్రశంసనీయము. దేశచరిత్రయందు వీరికిగల గాఢాభిమానము వీరిని వాఙ్మయరంగము నుండి చరిత్రపరిశోధనకు దింపినది. వీరి ముఖ్యచరిత్రరచన తంజాపు రాంధ్రరాజుల చరిత్ర. వీరు తమ భాషాజ్ఞానమును చరిత్రరచనయందు చక్కగ వినియోగపెట్టి యన్యచరిత్రపరిశోధకుల కందని విషయముల ననేకములను బయలుపఱచినారు. వీరి రచన ఇంపైనది. భట్టాచార్యులవారి సిద్ధాంతము లన్నియు నంగీకార్యములు గాకపోయినను వీరి కృషి మూలమున దంజాపురాంధ్రనాయకుల చరిత్ర చక్కగ విదశపడినది.

డాక్టరు మారేమండ రామారావుగారు: మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమున చరిత్రశాఖయందు పరిశోధనపద్ధతులలో శిక్షితులైన యాంధ్రయువకులలో రామారావుగారు ప్రథములు. వీరు మొదట డాక్టరు యస్. కృష్ణస్వామి అయ్యంగార్ల కడను, నటు పిమ్మట నాచార్య కె. ఎ. నీలకంఠశాస్త్రిలవారియొద్దను చరిత్రపరిశోధనా పద్ధతుల నభ్యసించిరి. గురుభక్తి గల శిష్యుడు. ఇంకను పసితనము సంపూర్ణముగ వీడిపోకున్నను నపారమైన కృషివలన కీర్తి వహించినాడు. మంచి వక్త. నెఱవాది. కాకతీయ రెడ్డిరాజ్యముల చరిత్రములను జక్కగ శోధించి యనేకనూతనాంశములను గనుగొని యా కాలపరిస్థితులను విపులముగ గ్రంథములందును, ప్రత్యేక వ్యాసములందును వర్ణించియున్నాడు. కాకతీయసంచికకు సంపాద

కీయవ్యాసమున గాకతీవంశచరిత్రను వివరించియున్నాడు. ఆంగ్లమున రచించిన కాకతీయచరిత్ర ఇంకను ముద్రితము గాలేదు. డాక్టరు రామారావుగారి వ్రాతలలో గొంత తొందరపాటు గానవచ్చును; లభ్యములగు చరిత్రాంశముల నన్నిటిని క్రోడీకరించి సిద్ధాంతము సేయుటకు దగిన తాలిమియు లేదు; కాని యనుభవముమీద నిట్టి నెరసులు దమంతటనవియె పాసిపోగలవు.

డాక్టరు పుట్టపర్తి శ్రీనివాసాచార్యులువారు: మంచిమేధావి. ఆంధ్రచరిత్ర పరిశోధకు లందరిలో శ్రీనివాసాచార్యుల వారొక్కరే ఇంగ్లాండున లండను యూనివర్సిటీలో పరిశోధనాపద్ధతులను నేర్చి డాక్టరేటును పొందినవారు. క్రీ. శ. ౧౦౦౦ మొదలు ౧౫౦౦ ల మధ్య ఆంధ్రదేశచరిత్రను పరిశోధించి యాంగ్లమున నొక గ్రంథమును వ్రాసిరి. ఇది యింకను అప్రకటితము. హైదరాబాదు సర్కారు పక్షమున కాకతీయ శాసనములను బరిష్కరించిరి. ఇది నైజాము గవరన్మెంటుచే బ్రకటింపబడినది. డాక్టర్ రామారావు గారిచే బరిష్కరింపబడిన తెలింగాణాశాసనములకంటె నిది సర్వవిధముల శ్రేష్ఠతరము. శ్రీనివాసాచార్యులవారు మంచివక్త. చరిత్రపరిశోధనను జనసామాన్యమునకు దెలుపుటకు వీరు చాల కృషి సల్పియున్నారు; కాని వీరికి ఓపిక తక్కువ; ఎంతటి ప్రతిభాశాలియైనను ఓపికలేని పరిశోధకుడు నుతికెక్కడు. ఓపికతో లభ్యమైన చరిత్రాంశముల నన్నిటి నేర్చికూర్చి పరిశీలించి గ్రంథరచనకు గడగిన శ్రీనివాసాచార్యులవారు చక్కని పరిశోధకులుగ తేలగలరు.

(శ్రీ) వడ్డాది అప్పారావుగారు: వృత్తిచే న్యాయవాదులైనను అప్పారావుగారికి ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధకమండలివారి సంపర్కము వలన చరిత్రపరిశోధనయం దభిరుచి కలిగినది. అన్నదేవచోడుని రాజమహేంద్రవరమ్యూజియపు దామ్రశాసనము బ్రకటించి కీర్తిని గడించిరి. రెడ్డిసంచికకు సంపాదకులై తమ సంపాదకీయ వ్యాసమున

కొండవీడు రాజమహేంద్రవర రెడ్డిరాజుల చరిత్రను వివరించిరి. రెడ్డి రాజ్యముల చరిత్ర సంపూర్ణముగ విరచించియుండినచో అప్పారావు పంతులుగారి వ్యాసము మఱియును నుపయోగకారియై యుండెడిది. ఇది వీరి ప్రథమచరిత్రరచన. రాబోవు గ్రంథములయందు అప్పారావు గారి పరిశోధనల యాధిక్యత తెల్లముకాగలదు.

శ్రీ పి. శేషాద్రిశాస్త్రిగారు: ఆంధ్రులయందు అలపునెఱుగని పరిశోధకుడు. వ్రాసిన గ్రంథము లనేకములు లేవు. చరిత్రసాధనసామ గ్రిని వెదకి కనిపట్టి సేకరించుటయందు శేషాద్రిశాస్త్రిగారికి సమాను లెవ్వరును లేరు. గుంటూరిసీమ వీరి కాణయాచి. వెలుపట సాధారణ ముగ నడుగిడడు. అందు వెదకివెదకి ప్రాచీన వస్తుసముదాయమును వెలికీడ్చుట యతని క్రీడ. అముద్రితశాసనముల నెన్నిటినో సంపాదించి ప్రకటించియున్నాడు. ఇట్టి పరిశోధకపండితుని యునికిచే గుంటూరు మండలము ధన్యమైనది.

డాక్టరు నేలటూరి వెంకటరమణయ్య: ప్రస్తుత వ్యాసకర్త యగు నితడును నాంధ్రదేశచరిత్రపరిశోధనయందు వ్రేలిడి యున్నాడు. తెనుగునను, నింగ్లీషునను కొన్ని వ్యాసములను, గ్రంథము లను వ్రాసియున్నాడు. ఇతనికి అభిమానవిషయము విజయనగర సామ్రాజ్యచరిత్రము. ప్రాచీనరాజులపైని వ్యాసావళి; లేములవాడ చాళుక్యుల చరిత్ర ఇతని తెనుగురచనలలో ముఖ్యమైనవి. వెలుగోటి వారి వంశావళిని పరిష్కరించి మదరాసు విశ్వవిద్యాలయచరిత్రశాఖ ప్రచురణలయందు ప్రకటించియున్నాడు; 'కంపిలి అండ్ విజయ నగర', 'ఆరిజిన్ ఆఫ్ ది సిటీ అండ్ యంపైర్ ఆఫ్ విజయనగర', 'స్టడీస్ ఇన్ ది హిస్టరీ ఆఫ్ విజయనగర', 'యర్లీ ముస్లిమ్ యక్స్పాన్షన్ ఇన్ సౌత్ ఇండియా', 'ఫర్దర్ సోర్సెస్ ఆఫ్ ది హిస్టరీ ఆఫ్ విజయనగర', 'ది హిస్టరీ ఆఫ్ ది యీస్టరన్ చాళు క్యాస్' అను గ్రంథముల నింగ్లీషున వ్రాసియున్నాడు. కొన్ని ప్రాచీనతామ్రశిలాశాసనములను పరిష్కరించియున్నాడు. డాక్టరు వెంకటరమణయ్యగారి వ్రాతలు నిలుకడ లేని వనియు, నతడు దన

యభిప్రాయములను వెలుచుగా మార్చుకొనుచుండు ననియు నొకా నొక విమర్శకుడు జెప్పియున్నాడు. సత్యమే. ప్రాచీనచరిత్రపరిశోధకుల కందఱకును ఈ జాడ్యము సామాన్యమైనదే. దీనికి కారణము లేక పోలేదు. ప్రాచీనకాలపు చరిత్రకు సంబంధించిన విషయము సర్వ మును మనకు లభ్యపడ లేదు. దొరకిన సాధనసామగ్రి నాధారపఱచు కొని పరిశోధకులు ప్రాచీనచరిత్రపునర్నిర్మాణమును సాగించు చుందురు. క్రొత్తవిషయ మెద్దియేనియు బయలుపడినప్పుడు దాని ననుసరించి యొకప్పుడు పూర్వాభిప్రాయములను పరిశోధకులు మార్చు కొనవలసివచ్చును. ఇది గుణమే కాని దోషము గాదు.

పై బేర్కొనిన పరిశోధకుల కృషివలన నాంధ్రదేశమున చరిత్రపఠన జనాదరణమును బొందినది. విద్యావంతులగు యువకు లనేకులు చరిత్రపరిశోధనకు దొడగి కొంత కృషి సల్పియున్నారు. వీరి పరిశోధన లింకను బయలుపడ లేదు. వీరిలో ముఖ్యులను, వారి యభి మానవిషయములను ఈ క్రింద బేర్కొనుచున్నాను; డాక్టరు ఓరు గంటి రామచంద్రయ్యగారు—కృష్ణదేవరాయలు; డాక్టరు అనంత రావు బాజీగారు—పాశ్చాత్యగాంగులు; డాక్టరు సత్యనోలు కామే శ్వరరావుగారు-పూర్వగాంగులు; శ్రీ ముట్నూరి వెంకటరామయ్య గారు-తెలుగు చోళులు; శ్రీ వేమ వేంకటరాయశాస్త్రిగారు— కల్యాణిచాళుక్యులు; డాక్టరు రాయప్రోలు సుబ్రహ్మణ్యముగారు— కళింగ సూర్యవంశగజపతులు; శ్రీ మామిడిపూడి వెంకటేశ్వరులు గారు—వెల్నాటి చోళులు; డాక్టరు కవుతా యశోదాదేవిగారు— రెడ్డి రాజ్యములు, క్రీ. శ. ౧౦౦౦-౧౬౦౦ మధ్య తెనుగుదేశ చరిత్ర: శ్రీ వఝ్ఝాడి రామచంద్రమూర్తిగారు—ఆనందవంశపు రాజులు మొదలగు చిల్లరవిషయములు.

స్వరాజ్యస్థాపనతో ప్రారంభమైన ఈ నవయుగమున ఆంధ్ర దేశచరిత్రను పరిశోధించి మన జాతీయవ్యక్తిత్వమును నిలబెట్టవలసిన బాధ్యత యంతయు యువయువతీజనములపై నున్నది

౨

*ఆంధ్రులు-చరిత్ర

'ఆంధ్రులు – చరిత్ర' యనునది ప్రస్తుతము చర్చింపదలపెట్టిన విషయము. మొట్టమొదట నాంధ్రు లెవ్వరో విచారించుట యుక్తము. ఆంధ్రులన ఆంధ్రదేశవాసులు; ఆంధ్రదేశ మన నిప్పుడు తెనుగుభాషను మాటాడు జనులు వసించు దేశము అని సర్వసాధారణముగా మనము అభిప్రాయపడవచ్చును. కాని చరిత్రపరిశోధకులలో బెక్కండ్రు దీనితో నేకీభవింపరు; ఆంధ్రులును తెలుగువారును నొక్కరు గారు; తెనుగువారి కాంధ్రులతో నెట్టి సంబంధమును లేదు. తెలుగుదేశ మాంధ్రుల నివాసస్థానము గాదు; ఆంధ్రు లాడిన భాష తెనుగు కాదు; అది ప్రాకృతము అని వాదించు చరిత్రపరిశోధకు లెందరేనియు గలరు; వీరి వాదము సర్వము నంగీకార్యము గాకపోయినను నందు నిజము గొంత లేకపోలేదు. ఆంధ్రుల యాదిమ నివాస్థానము తెనుగుదేశము గాదు. ఉత్తరప్రాంతీకమునందు అంధ్రు నదీతీరమున నాంధ్రులు నివసించుచున్నట్లు కొన్ని పురాణములందు కలదు; వింధ్యప్రాంతదేశమం దుండినట్లు ఐతరేయబ్రాహ్మణము నందు జెప్పియున్నది. గంగాతీరమునం దుండిరని మఱి కొన్ని గ్రంథములందు కానవచ్చుచున్నది. మఱియును ఆంధ్రజాతికి చెందిన ప్రాచీనసాతవాహనవంశజులు దమ శాసనముల నన్నిటిని ప్రాకృత భాషయందు బ్రకటించిరి. అట్లే సాతవాహనవంశజుల నాశ్రయించి గ్రంథరచన జేసిన గుణాఢ్యాదికవులు దమ గ్రంథములను బ్రాకృత భాషయందే విరచించిరి. మఱియు క్రీ. శ. ౭ వ శతాబ్దమునకు

---

* ఇది ౧౯౪౪ డిసెంబరు ౧౨వ తేదీనాడు వాల్తేరు ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయ యూనియన్ వారు చేసిన ఆంధ్రవారోత్సవసందర్భమున నిచ్చిన యుపన్యాసము.

తెనుగుభాష యుండెనని నిరూపింపదగిన ఆధారము లెవ్వియు లేవు. కావున నాంధ్రుల యాదిమనివాసస్థాన మిప్పటి తెనుగువారు నివసించు దేశము గాదు; వారి భాష తెనుగు కాదని యొప్పుకొనవలసి యున్నది. కాని యాంధ్రులు వేఱు, తెనుగువారు వేఱనుట నిజముగాదు. ఆద్యమున నాంధ్రుల నివాసస్థాన మెద్దియైనను బౌద్ధ మౌర్య యుగముల నుండియు దక్షిణాపథమున గొంచె మించుమించుగ నిప్పటి తెనుగుదేశముననే యుండినట్లు బౌద్ధవాఙ్మయమువల్లను, మౌర్యశాసనములవల్లను, గ్రీకుగ్రంథముల వల్లను విదితమగుచున్నది. మఱియు నాంధ్రపథము, సాతవాహనరాష్ట్రము, సాతవాహనకోట మున్నగు స్థలములును, నాంధ్రికానదియు నిప్పటి తెనుగుదేశము నందే యున్నవి. ఇంతియ కాదు; శాసనములందును, వాఙ్మయమందును క్రైస్తవశక ప్రారంభశతాబ్దముల నుండియు నాంధ్రులను పేరు తెనుగువారికే చెల్లుచున్నది. కావున మొట్టమొదట నాంధ్రు లెచ్చట నివసించుచుండినను బౌద్ధయుగప్రారంభమప్పటికే వారు ఇప్పటి తెనుగుదేశమునకు వచ్చి యచ్చట స్థిరనివాసము లేర్పఱచుకొనిరి. అప్పటినుండియు నది యాంధ్రావనియాయెను.

ఈ సందర్భమున బరామర్శింపదగిన యంశ మొక్కటి కలదు. జాతిచే నాంధ్రు లెవ్వరు? ద్రావిడులని కొంద ఱుద్ఘోషించియున్నారు; ఆర్యు లని మఱి కొందఱు వాదించుచున్నారు. విషయమును నిష్పక్షపాతముగ విమర్శించిచూచితిమేని పై వాదములయం దేదియు సత్యము గాదని తెల్లము గాగలదు. మొట్టమొదట మన మొక విషయమును దృక్పథమునం దుంచుకొనవలసియున్నది. ప్రపంచమునం దెచ్చటను స్వచ్ఛమైన జాతి లేదు; అన్నియు మిశ్రజాతులే. మాటవరుసకు ఆంధ్రజాతి యాద్యమున స్వచ్ఛమైనదని యొప్పుకొందము. నీ రౌత్తరాపథికులు అంశునదీతీరమునుండి కాక పోయినను గంగాతటము నుండియో, వింధ్యాద్రిసానుదేశముల

నుండియో ఇప్పటి తెనుగుభూమికి వలసవచ్చి స్థిరనివాసము నేర్ప అచుకొనిరని యింతకుపూర్వము చెప్పియున్నాడను. ఆంధ్రులు వలస వచ్చినప్పుడు తెనుగుదేశము నిర్మానుష్యమైన కాడు కాదు. రామాయణకాలమప్పటికే గోదావరీతటదేశమునకు జనస్థానమని పేరు వచ్చినది. ఇచ్చటి యాదిమజనులు ఖాండులు. కోయ లను నాటవికజనులని శాస్త్రజ్ఞుల యభిప్రాయము. పిమ్మట దేశమును ద్రావిడు లాక్రమించుకొనిరి. తరువాత నాంధ్రు లేతెంచిరి. ఈ మూడుజాతుల సంయోగమువలన స్వచ్ఛమైన యాంధ్రజాతి మిశ్రజాతిగ మారినది. ఆంధ్రద్రావిడసంయోగమువలన గొన్ని మార్పులు గలిగినవి. వీని యందు ముఖ్యముగ స్మరణయుంచుకొనదగినది భాషాత్మకమైనది. ఆంధ్రులభాష ప్రాకృతమని చెప్పియున్నాను; ద్రావిడుల భాష యరవము. ఉభయజాతుల కలయికవలన భాషాసాంకర్య మేర్పడినది. ప్రాకృతద్రావిడభాషల సంయోగమువలన రెండు నూతనభాష లేర్పడినవి. తూర్పున తెనుగు, పశ్చిమమున కన్నడము, తూర్పున ద్రావిడులకంటె నాంధ్రుల సంఖ్య యధికమగుటచే దూర్పునాటి యాంధ్రుల భాషయందు సంస్కృతప్రాకృతశబ్దజాలము మెండుగ నిలిచెను; పశ్చిమమున నాంధ్రులకంటె ద్రావిడుల సంఖ్య యధికమగుటచే బశ్చిమాంధ్రుల పలుకుబడి ద్రావిడపదభూయిష్ఠ మాయెను. ఇట్లేర్పడిన నూతనభాషలవల్ల నాద్యమున నొక్కటైయుండిన యాంధ్రజాతి రెండు పాయలై చీలినది. తూర్పున ఆంధ్రుల సంఖ్య బహుళమగుటచే దాని కాంధ్రదేశ మనుపేరు రూఢియాయెను; పశ్చిమము గర్ణరాజులపేర కర్ణాటకమని ప్రఖ్యాతినందెను. ఆంధ్రకర్ణాటకు లిట్లు వేర్పడి వేర్వేఱు ప్రభుత్వములక్రింద వెలసినను వారి సంస్కృతి యొక్కటియే. ఈ కారణముచే దక్షిణాపథమందలి యన్యప్రజలకంటె నాంధ్రకర్ణాటకుల కొండొరులతో నెక్కుడు సామ్యము కల్గినది; మఱియు జరిత్రయుగమున గల్గిన పరస్పరసంసర్గము వలన నిది స్థిరమై

నిలిచినది. ఈ సందర్భమున జ్ఞప్తికి దెచ్చుకొనదగినది చాళుక్యదండ యాత్ర. చాళుక్యులు కర్ణాటకులు; క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దపూర్వార్ధమున వీరి ప్రభువు ఇమ్మడి సత్యాశ్రయపులకేశివల్లభుడు పూర్వసముద్రతీరమందు కృష్ణా గౌతమీ మధ్యస్థి తాంధ్రదేశమును జయించి యచట దన తమ్ముని కుబ్జవిష్ణుని బ్రతిష్ఠించెను.

చాళుక్యాగమనముతో దెనుగుదేశచరిత్రయందొక నూతనయుగ మారంభమగుచున్నది. జాతీయజీవనము బహుళముగ మాఱిపోయినది. ఇమ్మడి పులకేశి వల్లభుని విజయమునల్ల తీరాంధ్రమున వేంగీమండలమున నొక నూతన రాజవంశ మేర్పడుటయేకాక, జనసామాన్యము మిశ్రీభూతమాయెను. చాళుక్యులాంధ్రమండలమును జయించి యందు స్థిరనివాసము లేర్పఱచుకొన్నప్పుడు వారు తమతోగూడ తమ స్త్రీజనమును, బరివారమును దోడ్కొని వచ్చిరి. మఱియు దమ యధికారము నిలబెట్టుకొనుటకొఱకు చతురంగబలముల వెంటబెట్టుకొని వచ్చిరి. వీరందఱును గర్ణాటకులే; వీరు యధికారము క్రింద రాజ్యపాలన మొనర్చుటకు వచ్చిన యుద్యోగులును, సకల నియోగిజనులును గర్ణాటకము నుండియే వచ్చిరి. వీరి నాశ్రయించిన బ్రాహ్మణులును, వర్తకము నభివృద్ధి జేసికొనుటకొఱకు వణిజులును, వీరికి గొలువుసేయుటకు శూద్రప్రజయు గర్ణాటకమునుండియే వచ్చి తీరాంధ్రమున స్థిరముగ నిలిచిపోయిరి. ఇట్లు కలిగిన ప్రజాసమ్మిశ్రణమువలన నాచారవ్యవహారములందు కొంత మార్పుకలిగినది. ముఖ్యముగ నీ మార్పు భాషయందు పొడచూపినది. చాళుక్యరాజ్యస్థాపనమైనదాది రాజభాష కన్నడమాయెను; రాజులే కాక వారి యుద్యోగులును, పరిజనులు, మఱియు దూర్పుతీరమున స్థిరనివాసము లేర్పఱచుకొనియుండిన అన్యకర్ణాటకులును కన్నడముననే భాషించువారు. రాజకీయవ్యవహారములన్నియు దేశభాషయగు తెనుగునందే నడచుచువచ్చినను చాల కాలము

వలనను చాళుక్యులకు వారి మాతృభాషయగు కన్నడముపై నాద రము తగ్గలేదు ; ఈ కారణమువల్ల కన్నడ పలుకుబడులు, మాటలు నెక్కు తెనుగున ప్రవేశించినవి ; భాషయందలి శబ్దజాల మిట్లు విస్త రించినను దాని పరిశుద్ధత చెడినది. మహమ్మదీయరాజుల కాలమున నరబీపారశీభాషల సంపర్కమువల్లను, నాంగ్లేయ పరిపాలనయందు ఆంగ్లభాషాసంపర్కమువల్లను నెట్టి మార్పు గలిగెనో యంతకుమించిన మార్పు కన్నడభాష పొత్తువలన చాళుక్యయుగమున దెనుగున గన్పట్టినది.

క్రీ. శ. ౧౧ - ౧౨ శతాబ్దములలో ద్రావిడుల కలయికవలన గొంచె మించుమించుగ నిట్టి మార్పే మరల గలిగినది. ప్రథమశక్తి వర్మ వేంగిసింహాసనము నెక్కి నప్పటినుండియు బూర్వచాళుక్యచోళ రాజకుటుంబములకు వివాహసంబంధము లేర్పడెను ; వేంగిరాజులు చోళచక్రవర్తుల కరిగాపులైరి ; పూర్వచాళుక్యరాజ్యమునం దరవ వారికి రానురాను పలుకుబడి హెచ్చుజొచ్చెను ; రాజరాజనరేంద్రుని నిర్యాణానంతర వేంగిరాజ్యము చోళసామ్రాజ్యమున లయమై ప్రత్యేకతను గోల్పోయినది. రాజరాజనరేంద్రుని పుత్త్రుడైన కుళో త్తుంగచోళదేవు డుభయరాజ్యముల కధిపతియైనను నత డరవలలో గలిసిపోయెను. అతని యవ్వయు, దల్లియు జోళులయింటి యాడబడు చులు ; చాళుక్య రక్తముకంటె జోళరక్తమే యతని దేహమున నెక్కువగ బ్రవహించుచుండినది. అతడు పెరిగి పెద్దవాడై విద్యా బుద్ధులు గఱచినది చోళచక్రవర్తియాస్థానముననే ; పెండ్లాడినది మేనమామయగు చోళచక్రవర్తి ఇమ్మడి రాజేంద్రదేవుని పుత్రిక యగు మదురాంతకీ దేవినే ; కావున నతడు చాళుక్యవంశమునకును, రాజేంద్రదేవు డను జన్మనామమునకు స్వస్తిచెప్పి యరవల గలిసి కులోత్తుంగచోళు డను నామమును ధరించుట సహజమే. ఇతని వంశీ కులు సంపూర్ణద్రావిడు లగుటయందు వింత లేదు. కులోత్తుంగుడును,

నతని సంతతివారును దేశపరిపాలన దమ యరవ యుద్యోగస్థుల మూలముననే సాగించిరి. పెక్కండ్రు ఆంధ్ర దేశమున స్థిరనివాసము లేర్పఱచుకొనిరి. నేటి యాంధ్రబ్రాహ్మణ్యమున మూడవవంతు ద్రావిడబ్రాహ్మణులు గలరు. వీరితోపాటు అరవకరణ యరవ వెలమ శెట్టి మొదలియారుపిళ్లె లనేకులు ఆంధ్ర దేశమున నివసించుచున్నారు. వీరియందనేకులు చాళుక్యచోళరాజుల కాలముననే యాంధ్ర దేశమునకు వచ్చి యచ్చట నెలకొని యాంధ్రులలో గలసిపోయిరి.

ఈ జాతులసమ్మేళనచరిత్ర ఇంకను నెంతయేనియు గలదు; కాని ఆంధ్రజాతికొందఱనుకొనునట్లు స్వచ్ఛమైనది కాదని నిరూపించుటకు పై రెండు ఉదాహరణములును జాలును. వారు కేవల మార్యులును గారు; ద్రావిడులును గారు; ఆంధ్రులు మిశ్రజనులు. అట్లనుటవలన వారియెడ న్యూనత నారోపించుచున్నానని యెంచ రాదు. జాతిమిశ్రణ న్యూనతను సూచింపదు; ప్రపంచమున వాసికెక్కి గొప్ప సామ్రాజ్యములను నిర్మించి నాగరికతాభ్యుదయమునకు బ్రధానకారణభూతులైన యవనరోమపారశీకాంగ్లేయాదులు మిశ్రజనులే. జాతిసమ్మేళనమే వీరి యౌన్నత్యమునకు గారణమని పరిశోధకపండితు లభిప్రాయపడుచున్నారు. ఇది సత్యమని విశ్వసించుచున్నాను.

భారతీయప్రజలలో నాంధ్రులు మొదటి బంతికి జెందినవారు. డంబముకొఱకు చెప్పిన రిత్తమాట కాదు ఇది. వారి ఘనకార్యములే వారి కీ స్థానమును జేకూర్చినవి. ఆంధ్రులు సామ్రాజ్యనిర్మాతలు. భారత దేశచరిత్రయందు సుప్రసిద్ధినందిన సామ్రాజ్యములు రెండు వారిచే సృజింపబడినవి. ఇందు మొదటిది ఆంధ్రసాతవాహన సామ్రాజ్యము. ఐతరేయబ్రాహ్మణకాలమునుండియు నాంధ్రులు భరతఖండమున నుండినను వారి రాజకీయ స్థితిగతులను దెలియజేయు సాధనము లెవ్వియు లభ్యపడలేదు; మౌర్యయుగప్రారంభమున వారు ముప్పది

దుర్గములచేతను, లక్ష పదాతులచేతను, రెండు వేల గుఱ్ఱములచేతను, వేయి యేనుగులచేతను, సంరక్షితమైన పురగ్రామఘోషమగు విశాల రాజ్యమున కధిపతు లని తెలియవచ్చుచున్నది; కాని యది యేక రాజ్యమో, పెక్కు రాజ్యముల కూడికవలన నేర్పడిన సంయుక్త సంస్థానమో నిశ్చయించుటకు వీలులేదు; కాని యశోకమౌర్యుని యనంతరము సాతవాహనవంశజుల యాధిపత్యముక్రింద నాంధ్రులు స్వతంత్రులైరి; క్రీస్తుజన్మమున కించుకముందు కాణ్వవంశజుల యధికారమును గూలద్రోసి పాటలీపుత్రమును స్వాధీనపఱచుకొని మగధ సామ్రాజ్యమున కధిపతులై భారతావనియందు జాలభాగమును దమ యేలుబడిక్రిందికి దెచ్చుకొనిరి. సాతవాహనసామ్రాజ్యము క్రీ. పూ. ౨౮౦ వ సంవత్సరము నుండి క్రీ. త. ౨౨౦ వఱకును ౪౬౦ సంవత్సరములకాలము వెలసినది. ఇంత దీర్ఘకాలము మఱి యేరాజవంశమును భరతఖండమును పరిపాలించియుండలేదు. ఆంధ్రు లింత దీర్ఘకాలము పృథివీపరిపాలన మొనర్చియున్నను, వారి చరిత్రనుగూర్చికాని, వారి పాలనక్రింద నడచిన విశేషచరిత్రాంశములను గూర్చి కాని మనకు దెలిసిన విషయ మత్యల్పము. మన యౌదాసీన్యమే మన యజ్ఞానమునకు ముఖ్యకారణము. ఆంధ్రుల ముప్పదిదుర్గములును, పురములును నడ పొడ లేక మాయమైపోలేదు; అవి నశించిపోయినను వాని యవశిష్టములు భూగర్భమున డాగియున్నవి. ప్రాచీనస్థలములను గుర్తించి వానిని త్రవ్విన నివి లభ్యము కాగలవు. వీని నాధారపఱచుకొని యాంధ్రుల పూర్వచరిత్రను పునర్నిర్మాణముసేయుట యసాధ్య కార్యము గాదు.

ఆంధ్రసాతవాహనసామ్రాజ్యమును గూర్చి మనకు దెలిసిన విషయ మల్పమైనను వారి యేలుబడిక్రింద నడచిన కొన్ని ముఖ్యాంశములను స్థూలముగ వివరించుట కవకాశము గలదు. మొదట పేర్కొనదగినది ధర్మోద్ధరణము. శకయవనపహ్లవాదివైదేశికజాతుల

రాకవలన పశ్చిమోత్తరభారతదేశము పరహస్తగతమాయెను. కుల ధర్మములు గూలిపోయెను; హిందూసంఘుబంధములు సడల నారంభించెను; సంస్కృతికే చేటు వాటిల్లెను. వైదేశికులతో బ్రతిఘటించి హిందూస్వాతంత్ర్యమును నిలబెట్టుటకు, హిందూధర్మమును బునరుద్ధరించుటకును దగిన ప్రభు వెవ్వడును ఉత్తరాపథమున లేడాయెను. కావున నా కార్యభారము ఆంధ్రసాతవాహనరాజుల భుజములపై బడెను. గౌతమీపుత్ర శ్రీశాతకర్ణి ధర్మసంరక్షణకు నడుముగట్టి శకయవనాదుల నోడించెను. ఈ విజయమువలన ఆంధ్రసామ్రాజ్యము విస్తరించుటయేకాక, వైదేశికు లనేకులు సనాతనధర్మము నంగీకరించి హిందువులైరి. రెండవది ద్వీపాంతరమున వలసరాష్ట్రసంపాదన. సాతవాహనుల యేలుబడిక్రింద ఆంధ్రులకు బూర్వదేశములతో వ్యాపారసంబంధ మేర్పడినది. రానురాను వాణిజ్య మభివృద్ధియగుట వలన రాకపోకలతిశయించినవి. నౌకానిర్మాణమునను, సముద్రయానమునను నాంధ్రులు నేర్పరులగుటవలన ద్వీపాంతరవాణిజ్యము వారిమూలమున నడచుచుండెను. సముద్రప్రయాణము సేయు నాంధ్రవర్తకుల సంరక్షణముకొఱకు సాతవాహనప్రభువు లొక నౌకాదళమును నిర్మించి వారికి సముద్రముపై శత్రుభయమును లేకుండజేసిరి. ఆంధ్రులలో నెల్ల గాళింగులు సుప్రసిద్ధనావికులు, క్రీ. శ. ప్రారంభ కాలమున వెలసిన మహాకవి కాళిదాసుడు గళింగాధిపతి నిట్లు ప్రశంసించియున్నాడు :

"అసౌ మహేన్ద్రాద్రిసమానసారః
పతిర్మహేన్ద్రస్య మహోదధేశ్చ,
యస్య క్షరత్సైన్యగజచ్ఛలేన
యాత్రాసు యాతీవ పురో మహేన్ద్రః."

ఇందువలన కళింగాధిపతి మహేన్ద్రాద్రికిని, మహోదధికిని అధినాథు డని తెల్లమగుచున్నది. సువర్ణద్వీపము మున్నగు పూర్వ

దేశములకు కళింగనగరము రేవునుండియే యోడలు బయలుదేరిపోవు నవి. ద్వీపాంతరసంబంధమువలన గల్గినది వాణిజ్యాభివృద్ధి యొక్కటియే కాదు: వాణిజ్యమూలమున ద్వీపాంతరవాసులతో మైత్రి కుదిరినది. మాతృదేశముకంటె ద్వీపాంతరములందు జీవనము సుఖతరమును, లాభకరమును నగుటచేత నసంఖ్యాకు లాంధ్రదేశమును విడిచి సముద్రమును దాటిపోయి యవసువర్ణాదిద్వీపములందు స్థిరనివాసము లేర్పఱచుకొనిరి. తమతోగూడ దా మవలంబించుచుండిన బౌద్ధశైవ వైష్ణవమతములను వర్ణాశ్రమధర్మములను గొంపోయి పూర్వసముద్ర ద్వీపములందును స్థిరముగ నెలకొల్పిరి. ఈ కారణమువల్లనే ప్రాచీన చీనాచరిత్రకారులు మలయద్వీపకల్పమును, దత్ప్రాంతద్వీపములను కళింగమని పేర్కొనిరి. మఱియు - నరవ పరిశోధకులకు నచ్చకపోయినను - శ్రీవిజయసామ్రాజ్యనిర్మాతలైన శైలేంద్రవంశజులు కళింగము నుండి యవద్వీపమునకు వలసపోయిన రాజులే యని కొందఱభిప్రాయపడుచున్నారు. ఇచట స్మరింపదగిన ముఖ్యవిషయ మొకటి కలదు. ఇది శిల్పసామ్యము. పూర్వద్వీపములకు వలసపోయిన ఆంధ్రులు మాతృదేశమున వాడుకయందుండిన శిల్పసంప్రదాయములను దమవెంట గొనిపోయిరి. బోరోబదూరున గానవచ్చు నమరావతీ స్తూపలక్షణములును, ప్రతిమావిధానసామ్యమును జావనీయ శిల్పమున కాంధ్రశిల్పము మేలుబంతి యని రుజువుసేయుచున్నవి.

మూడవది శిల్పనిర్మాణము: ప్రాచీనభారతీయ వాస్తువిద్యాచరిత్రయందమరావతీస్తూపము ప్రసిద్ధికెక్కినది. వాస్తుదృష్టియం దీ స్తూపము దేశమునందు గానవచ్చు నితరస్తూపములవంటిదే; కాని దాని విశిష్టత శిల్పవైచిత్రివలన గల్గినది. అందు గానవచ్చు చలువ రాతి జిలుగుచెక్కడపు బనియు, గండారపుబొమ్మలును నచ్చెరువు గొలుపుచు వాని సహజరామణీయకతవలన చూపరులహృదయములను జూఱగొనుచున్నవి. అమరావతీస్తూపమును బోలి యాంధ్ర

శిల్పుల నేర్పును ప్రకటించు వాస్తువిశేషములు నాగార్జునకొండ మున్నగు పెక్కుతావుల గలవు. కాని వీనియం దనేకములింకను భూగర్భముననే స్థాపితమైయున్నవి. వీని నన్నిటిని బయలుపఱచి పరిశోధించి చూచిన ప్రాచీనాంధ్రుల శిల్పవిద్యానైపుణ్యమును, వారి మతసాంఘికస్థితులును దెల్లముకాగలవు.

సాతవాహనరాజులు ప్రాకృతవాఙ్మయమును బోషించిరి. ప్రాకృతగ్రంథకర్తలను జేరదీసి వారికి గ్రాసవాసాదులకు సదుపాయములను గల్పించి గ్రంథరచనకు బురికొల్పిరి. ప్రాకృతవాఙ్మయమునకు వారొనర్చిన మేలును దగురీతిని ప్రశంసించుట కిది యదను గాదు; కాని ప్రపంచకథావాఙ్మయమునం దుత్తమోత్తమమైన దని వాసికెక్కిన గుణాఢ్యుని బృహత్కథను మాత్రము పేర్కొనకతప్పదు. గుణాఢ్యుని గ్రంథమిప్పుడు నామమాత్రావశిష్టమైనను, దాని యుత్కృష్టత సోమదేవుని సంస్కృతీకరణమువల్ల విదితమగుచున్నది. కీర్తికాయులు మహోపాధ్యాయ కళాప్రపూర్ణ బ్ర. శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలవారు సోమదేవుని కథాసరిత్సాగరము నాంధ్రీకరించియున్నారు. ఇందువలన సాతవాహన యుగమున నాంధ్రనాగరికత యెట్టిస్థితియం దుండెనో కొంత బోధకాగలదు.

ఆంధ్రులు నిర్మించిన రెండవ సామ్రాజ్యము విజయనగరరాయ సామ్రాజ్యము. హిందూధర్మసంరక్షణ కొఱకీ సామ్రాజ్యము నిర్మింపబడెను. క్రీ. శ. ౧౩ వ శతాబ్దాంతమున మహమ్మదీయులు దక్షిణాపథమున బొడచూపిరి. వారి యాగమముతో దాక్షిణాత్యరాజవంశములకు పోగాల మాసన్నమైనది. అప్పుడు దక్షిణదేశ మంతయు నాల్గు రాజవంశముల యేలుబడిక్రింద నుండినది; కాకతీయు లాంధ్రదేశమందును, పాండ్యులు ద్రావిడదేశమందును, హొయ్సళులు దక్షిణకర్ణాటకమునను, యాదవు లుత్తరకర్ణాటక మహారాష్ట్ర

దేశములను బాలించుచుండిరి. కాని వీరెవ్వరును మహమ్మదీయుల ధాటి కోర్చి తమ స్వాతంత్ర్యమును గాపాడుకొన జాలకపోయిరి. క్రీ. శ. ౧౨౯౪ - ౧౩౨౬ వ సంవత్సరములమధ్య వీరి యధికారము గూలిపోయినది. అంతట హిమాచలము నుండి రామసేతుపర్యంతము వ్యాప్తమైన యావద్భారతావనియు మహమ్మదీయులకు హస్తగతమైనది. స్వతంత్రహిందూప్రభు వెవ్వడును గానరాకపోయెను. హిందూసంస్కృతికిని, ధర్మమునకును బ్రళయకాలము సమీపించినట్లాయెను.

చరిత్ర పుట్టినప్పటినుండియు నన్యదేశజు లనేకులు తండతండములుగ హిందూదేశమునకు వచ్చి రాష్ట్రములను జయించి రాజ్యములను స్థాపించి పృథ్వీపరిపాలనము గావించిరి; కాని వీరు మహమ్మదీయుల వంటివారు కారు; వీరందఱు కొంతకాలము హిందూదేశమున నివసించిన పిమ్మట హిందూసంస్కృతిని స్వీకరించి హిందూమతధర్మముల నవలంబించి హిందువులైపోయిరి. మహమ్మదీయు లట్లు తమ ప్రత్యేకతను గోలుపోలేదు. దీనికి ప్రధానకారణము వారి మతము. పైగంబరు మహమ్మదు దేవుని కడపటి ప్రవక్తయనియు, నతని మూలముననే దేవుడు మానవజాతికి దన యంతిమ సందేశము నంపెననియు, నీ సందేశము ఖురాన్ షరీఫున నుల్లేఖింపబడె ననియు, నందు వర్ణింపబడిన మతమే సత్యాత్మక మనియు, నన్యమతము లసత్యము లనియు, నసత్యమును నిర్మూలముగావించి సత్యమునే లోకమున బ్రచారములోనికి దెచ్చుట తమ విధియనియు మహమ్మదీయుల దృఢవిశ్వాసము. కావున వీరి కన్యమత ద్వేషము సహజమాయెను. మహమ్మదీయుల యేలుబడియందు అన్యులకు తావు లేదు. బలాత్కారముగ నన్యులను దమ మతమున గలుపుకొనుటయో, యది సాధ్యముగాని పక్షమున వారిని కాలబెట్టి నేలరాచి సర్వనాశము సేయుటయో తప్ప అన్యమార్గములను మహమ్మదీయ

ప్రభువు లెఱుంగరు. కావున దక్షిణభారతదేశము మహమ్మదీయులకు హస్తగతమైనప్పటినుండియు నచటి హిందూప్రజలకు గష్టకాలము సంప్రాప్తమాయెననుట యతిశయోక్తి కాదు. మహమ్మదీయులచే దామ పడిన పాటు నప్పటివారే విపులముగ వర్ణించి యున్నారు. "ప్రతాపరుద్రు డను భాను డస్తంగతుడు కాగా లోకమున తురుష్కాంధకారము వ్యాపించినది... దేశము యవనాక్రాంతము కాగా ధనవంతులు విత్తముకొఱకు పలువిధముల పీడింపబడిరి. కొందఱు తురకలను జూడగనే ప్రాణములు వదలిరి; ద్విజులు తమ యజ్ఞకర్మలను వదలుకొనవలసినవారైరి; దేవాలయములు పాడైపోయినవి. చిరకాలమునుండియు మహాపండితభుక్తము లగుచుండిన అగ్రహారములన్నియు అపహరింపబడినవి. పాపాత్ములగు యవనులు బలాత్కారముగ వ్యవసాయకర్మవలన జేకూడు పంటలను హరించుటచేత, దరిద్రులు ధనికులు అను భేదము లేక రైతుల కుటుంబములెల్ల నాశమైపోయినవి. ఆ మహావిపత్కాలమునందు ధనము, భార్య మొదలగువానియందు స్వాయత్తతాభావము పోయినది. కల్లు త్రాగవలయును; ఆవుమాంసము తినవలయును; స్వచ్ఛంద విహారము సేయవలయును; బ్రాహ్మణులను చంపవలయును; దేవాలయముల నిడియగొట్టవలయును; దేవతావిగ్రహములను భగ్నము సేయవలయును. ఇది యవనాధముల వృత్తి. వారి వ్యాపార మిట్లున్న యెడల భూమిపై ప్రాణిలోక మింక మను టెట్లు? ఈ విధముగ రాక్షసులవంటి తురుష్కులవలన పీడింపబడిన త్రిలింగదేశము కార్చిచ్చుచే బరివృతమైన యడవివలె తపించిపోయినది."

పారతంత్ర్యము ననుభవించువఱకును ఆంధ్రులకు స్వాతంత్ర్యముయొక్క విలువ తెలియకపోయినది; మహమ్మదీయుల విజయములవలన ఆంధ్రులకు దాస్యము సంప్రాప్తమై యీతిబాధలు గల్గినను నందువల్ల లాభము గలుగకపోలేదు. విపత్తును దొలగించు

కొనుటకొఱకు జనులందఱు తేకమైరి: జాతీయోద్భోధము గలిగినది; స్వదేశాభిమానము మెండైనది. మహమ్మదీయులను బాఱదోలుట యెట్లు? నష్టమైపోయిన స్వతంత్రమును పునఃప్రతిష్ఠ సేయుట యెట్లు? మ్లేచ్ఛుల దౌర్జన్యముచే నాశమగుచున్న హిందూధర్మమును మరల నెలకొల్పుట యెట్లు? – అను భావము లెల్లవారి హృదయములను కలవరపెట్ట నారంభించినవి. ఆంధ్రనాయకులెల్ల నొక్కచో సమావిష్టులై దాస్యవిముక్తికి మార్గము నారయ నారంభించిరి. దీనికి బ్రతిఫలముగ జాతీయసమితి యొకటి యేర్పడినది. ఆంధ్రప్రజలును, నాయకులును నేకగ్రీవముగ ముసునూరుప్రోలయనాయకుని దమ కధిపతిగ నెన్నుకొని మహమ్మదీయులతో స్వతంత్రసమరమును బ్రారంభింప నిశ్చయించిరి.

భరతఖండప్రజలలోకెల్ల మొట్టమొదట జాతీయోద్యమమును దలపెట్టి స్వతంత్రసమరమునకు నడుముగట్టినవారు మహారాష్ట్రులని చరిత్రకారులు చర్విత చర్వణముగ వక్కాణించుచున్నారు. ఇది సత్యము కాదని మన ప్రాచీనచరిత్ర రుజువుచేయుచున్నది. శివాజీ జన్మమునకు మూడు శతాబ్దములకు పూర్వమే ముసునూరు ప్రోలయ నాయకుడు ఆంధ్రజాతీయపతాకము నెత్తి స్వతంత్రసంగ్రామమును బ్రారంభించెను. కావున భరతఖండమున మొదట జాతీయోద్యమమును దలపెట్టినవా రాంధ్రులు కాని మహారాష్ట్రులు గారు. జాతీయ స్వాతంత్ర్యపునరుద్ధారణకొఱకు పోరాడి తమ రక్తమును గార్చి ప్రాచీనాంధ్రులు మనకు మార్గదర్శకులైరి.

ఆంధ్రనాయకుల యుద్యమము జయప్రదముగ కొనసాగినది. కాకతీయరాజ్యము గూలిపోయిన పదునైదు సంవత్సరములలోపల నాంధ్రులు తురకలను గాఱదోలి మరల దమ స్వాతంత్ర్యమును స్థాపించిరి. తీరాంధ్రమంతయు నాంధ్రులకు వశపడెను. అంతట నాంధ్ర

నాయకసంఘాధిపతియగు ముసునూరు ప్రోలయ దివంగతు డాయెను; నాయకులంద రేకమై యతని స్థానమున నతని సోదరపుత్రుని గాపయ నాయకుని దమ కధిపతిగ నెన్నుకొనిరి. కాపయనాయకు డసాధారణ పురుషుడు; దూరదృష్టి గల రాజ్యతంత్ర మర్మజ్ఞుడు. నష్టమైపోయిన దమ యధికారమును మరల తెలింగాణమున స్థాపించుటకు మహమ్మ దీయులు ప్రయత్నము సల్పక పోరు. అంతవఱ కాంధ్రులచే నిర్జింపబడిన తురకలు సుల్తానుచే నాంధ్ర దేశమున దన యధికారమును సంరక్షించుటకు గాపుంచినస్థానికదళము లే. హిందువుల తిరుగుబాటును, దన మండలాధికారుల యోటమియు, రాజ్యనష్టమును జెవిసోకిన వెంటనే సుల్తాను ప్రచండసైన్యముతో ఢిల్లీనుండి ఎత్తిరాకమానడు. ఢిల్లీసామ్రాజ్యదళముతో బ్రతిఘటించి పోరాడి తమ స్వాతంత్ర్య మును నిలబెట్టుకొనుట కాంధ్రులకు శక్తి చాలదు. తాత్కాలిక ముగ నాంధ్రనాయకులకు జయము గలిగినమాట వాస్తవమే; కాని సుల్తానుడుపపత్తి వారి కెక్కడిది? అతనికి గల కోశబలసంపదలు వారి కెక్కడివి? కాని యాంధ్రదేశమును దురకలకడనుండి సంపూర్ణముగ స్వాధీనపఱచుకొనుటకును, ఆంధ్రస్వాతంత్ర్యమును స్థిరముగ నిల బెట్టుటకును మార్గము లేకపోలేదు. దాక్షిణాత్యహిందువులంద రేకమై తురకలకు మాఱొడ్డి నిలిచిన వారీదక్షిణదేశమును ద్యజించి పోకతప్పదు. అప్పు డొక యాంధ్రులకేకాక దక్షిణభారతీయహిందు వుల కందఱికిని స్వాతంత్ర్యము జేకూడగలదు. కాని మిగిలియుండిన దాక్షిణాత్యహిందూరాజులలో నెల్ల గొప్పవాడును, బలవత్తముడును నగు హొయ్సలరాజు ముమ్మడి బల్లాళదేవుని సహాయసానుభూతులు లేక యాకార్యము నెఱవేరదు. కావున కాపయనాయకుడు ద్వార సముద్రమునకు బోయి బల్లాళరాయనితో జర్చించి యొడంబడిక గుదుర్చుకొనెను. దీని ఫలితార్థ మేమన, దాక్షిణాత్యహిందూ సంఘమునకు బల్లాళు డధిపతియై స్వాతంత్ర్య యుద్ధమును సాగింప

నియ్యకొనెను. తెలింగాణము నుండి తురకలను దఱిమి యోరుగంటిని స్వాధీనపఱచుకొనుటకొఱకు కాపయనాయకునికి దోడు సైన్యమంపెను; తరువాత కాపయనాయకునిగూడి ద్రావిడదేశమును మ్లేచ్ఛదాస్యమునుండి తప్పించుట కొప్పుకొనెను. అల్పకాలమందే వారి కడక నెఱవేరెను; మహమ్మదీయ సైన్యము లోడి పాఱిపోయెను. ఓరుగల్లు కాపయనాయకునికి హస్తగతమైనది. ద్రావిడదేశము గూడ హిందువులకు స్వాధీనపడెను. ద్రావిడదేశమిట్లు దాస్యవిముక్తి నందినను, చోళపాండ్యదేశము లింకను మహమ్మదీయుల యేలుబడిక్రిందికి దెచ్చుకొనుటకు బ్రయత్నము సేయుచుండెను. దాక్షిణాత్య హిందువులకెల్ల నాయకుడై వారిని మహమ్మదీయుల దాస్యము నుండి విడుదలసేయుటకు గంకణముకట్టుకొనియుండిన బల్లాళునికి మధుర సుల్తానుతో బోఱు తప్పదాయెను. సంగ్రామమున గాపయనాయకుడు పాల్గొనెనో లేదో తెలియదు. ప్రారంభదశయందు బల్లాళునకే జయము చేకుఱినను, తుద కతడు క్రీ. శ. ౧౩౪౧ వ సం. న తిరుచునాపల్లి యుద్ధమున నిహతుడాయెను. అతని సైన్యము సర్వము రూపుమాసి పోయినది. హొయ్సలవంశ మంతట నంతరించిపోయినది.

హొయ్సలబల్లాళుని మరణమువలన దాక్షిణాత్య హిందూప్రపంచ మనాయకము గాలేదు. అతని స్థానమును విజయనగర ప్రభువు లధిష్ఠించిరి. విజయనగర సంస్థాననిర్మాతలు హరిహరబుక్కలను నిద్ద ఱాంధ్ర సోదరులు. ఆద్యమున వీరు ఓరుగంటిప్రతాపరుద్రుని కొలువున కోశాగారప్రతీహారులై యుండిరి; క్రీ. శ. ౧౩౨౩ సం. న నోరుగల్లు మహమ్మదీయులచే జిక్కినప్పుడు ఆ సోదరు లిద్దఱు నచటినుండి తప్పించుకొనిపోయి కంపిలియందు వీరకంపిలిరాయల నాశ్రయించి యతని కొలువున జేరిరి; క్రీ. శ. ౧౩౨౭ న సం. న ఢిల్లీ సుల్తాను కంపిలిరాయలను జంపి యతని రాష్ట్రమును దన సామ్రాజ్యమున గలుపుకొన్నప్పుడు హరిహరబుక్కలు బందీకృతులై ఢిల్లికి

చెఱబోయిరి. సుల్తాను వారిని బలాత్కరించి మహమ్మదీయమతముః గలుపుకొని చెఱనుండి విముక్తులను గావించెను. ఇట్లుండ క్రీ. శ ౧౩౩౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమున నాంధ్రజాతీయసైన్యము లారవీ సోమదేవుని యాధిపత్యముక్రింద పశ్చిమాంధ్రమును బూర్వకంపిలి రాజ్యముతోగూడ స్వాధీనము జేసికొనెను. ఆ విషయము డెలియవచ్చి నంతచే ఢిల్లీసుల్తాను హరిహరబుక్కలను గంపిలిరాజ్యమునకు పా లకులనుగ నియమించి సైన్యమిచ్చి హిందూవిప్లవకారు లాక్రమించు కొన్న రాష్ట్రమును మరల స్వాధీనపఱచుకొనుటకొఱ కంపెను మొదట వారి కపజయము గలిగినను విద్యారణ్యస్వామి ప్రసాదము వలన చివరకు జయము చేకూడెను. హరిహరబుక్క లంతట సుస్థిరులై యచట రాజ్యము సేయగడగిరి.

హరిహరబుక్కవిద్యారణ్యసమాగము దక్షిణభారతచరిత్ర యందు మఱువరాని విశేషాంశము. మనచరిత్ర నది నూతనమార్గ మున ద్రిప్పినది. విద్యారణ్యస్వామి మధ్యయుగహిందూప్రపంచమ నుద్ధరింప నవతరించిన మహాపురుషుడు. ఆయనవంటి విశాలహృదయ డైన సన్న్యాసి యాయుగమున మఱియొక్కడు కానరాడు. శాస్త్ర విజ్ఞానమున నాతని మించినవా రెవ్వరు లేరు. అద్వైతవేదాంతముః మొదటి బంతిలోనివాడు; సర్వకళావిశారదుడు; సర్వతంత్రస్వతంత్రుడు రాజ్యతంత్రపారంగతుడు. ఈగుణములన్నియు కొంచెమో గొప్పమో యన్యులయందు కానరావచ్చును. కాని యతని విశిష్టత మ్లేచ్ఛదోషా వచ్ఛన్నమై సమసిపోవ సంసిద్ధమైయుండిన సనాతనహిందూధర్మమును పునరుద్ధరింపవలయు నను దృఢసంకల్పము; కాని రాజకీయ స్వాతం త్ర్యము లేక హిందూధర్మమును పునరుద్ధరించుట దుస్సాధ్య మని యత డెఱుగును. మఱియు విద్యారణ్యులవారు ఆంధ్రదేశాంతర్గత మైన ములకనాటి వాస్తవ్యుడైనకారణమున నప్పు డాంధ్రదేశమును ముంచుకొనియుండిన జాతీయాభిమాన మతని హృదయాంతరాళముః

నిండుకొనినది. కావున హరిహరబుక్కలను జేరదీసి వారిని మరల హిందూమతమున జేర్చుకొనిన దన యత్నము సఫల మగునని నిశ్చయించెను. అప్రయత్నముగ విద్యారణ్యుల కోర్కె నెఱవేఱినది. హరిహరబుక్కలు స్వామివారి సహాయము నపేక్షించి యాశ్రమమునకు వచ్చిరి. వారికి ఢిల్లీసుల్తానుప్రాపు గల్గినను దమ యధికారమును నిలబెట్టుకొనుట దుస్సాధ్యమాయెను. అప్పుడు మతముచే వారిరువురును మహమ్మదీయులు. హిందూ జాతీయోద్యమముచే నుద్రిక్తమైన దక్షిణ భారతమున మహమ్మదీయులకు దావు లేదు. మఱియు వారు హిందూ జనకంటకుడైన ఢిల్లీ సుల్తానుపక్షమున రాష్ట్రపాలనము సేయవచ్చిన మండలాధిపతులు. యుద్ధమున జాతీయ నాయకులచే నిర్జితులై పదభ్రష్టులైనవారు. అప్పటి పరిస్థితులలో దమకు జయముగల్గుట సంశయాస్పదమని వారు తెలిసికొనిరి; మఱియు ఢిల్లీ నుండి తమకు సహాయము రాగలదని యాశించుటకు గూడ తావు లేదు.

ఈ విషమావస్థయందు విద్యారణ్యులే తమకు శరణ్యులని యెంచి హరిహరబుక్క లామహాపురుషుని యాశ్రమమునకు వచ్చిరి. ఆయన వారి శాకాభంగము గలిగింపలేదు. మొట్టమొదట ధర్మోపదేశము జేసి వారిచే మహమ్మదీయమతమునకు వీడికోలిప్పించి వారి పితృపైతామహమైన హిందూమతమున జేర్చుకొనిరి. కృష్ణకు దక్షిణమున వ్యాప్తమైన యావద్భారతభూమికిని పంపావిరూపాక్షస్వామి యొడయడనియు, నా దేవుని యాజ్ఞచొప్పున నతని ప్రతినిధులుగ హరిహరబుక్కలు దక్షిణదేశమునంతటిని, స్వాధీనపఱచుకొని పాలింతురనియు ప్రకటించిరి. హరిహరబుక్క లంతట ఢిల్లీసుల్తానును దిరస్కరించి స్వతంత్రులైరి. క్రీ. శ. ౧౩౩౬ వ సంవత్సరము ఏప్రిలు ౧౮ వ తేదీనాడు రాజ్యాధిపతియగు పంపావిరూపాక్షస్వామి సన్నిధియందు విక్రమాదిత్యుని వజ్రసింహాసనముపై హరిహరరాయలకు పట్టాభిషేకమహోత్సవము నడచెను. ఆ శుభముహూర్తముననే

విజయనగర మను నూతన రాజధానీనగరమునకు శంకుస్థాపన నడచి నది. క్రీ. శ. ౧౩౪౭ వ సంవత్సరమున హొయ్సలబల్లాళ దేవుఁడు మధురమహమ్మదీయులచే వధింపబడిన పిమ్మట నతని స్థానమున హరిహరరాయలు సకలదాక్షిణాత్య హిందూప్రజలకును నాయకుడై మహమ్మదీయులతో బ్రతిఘటించి స్వతంత్రసంగ్రామమును బ్రారంభించెను.

ఇది రాయసామ్రాజ్యసంస్థాపనవృత్తాంతము. ఎంత సంగ్రహముగ జెప్పవలయు ననుకొన్నను దీర్ఘమె యైనది. విషయప్రాశస్త్యము దీనికి ప్రధానకారణము. రాయసామ్రాజ్యము భారతదేశమునం దావిర్భవించిన ప్రథమ జాతీయోద్యమమునకు బ్రతిఫలముగ నుత్పత్తి యైనది; లయమైపోవుచున్న జాతిమతధర్మములను సంరక్షించుటకు ప్రజానీక మేకమై విశ్వప్రయత్నము గావించి దుర్జయులని విఖ్యాతిగాంచిన మ్లేచ్ఛమహమ్మదీయులకు మాఱొడ్డి మనోరథసిద్ధి బొందెను. ఇది సర్వకాలసర్వావస్థలయందును ఆంధ్రులు విస్మరింప గూడని చరిత్రాంశము, కావున రాయసామ్రాజ్యసంస్థాపనముగూర్చి ఇంతదూరము నొక్కి చెప్పితిని.

రాయసామ్రాజ్యచరిత్ర జనసామాన్యమునకు దెలియకపోయిన ను విద్యావంతులకెల్ల గరతలామలకమే; కావున దాని నిచ్చట విస్తరించి చెప్పవలసిన యావశ్యకత లేదు: కాని సువ్యక్తములుగాని విషయములను గొన్నిటి నిట బేర్కొనుట యుక్తము.

మొట్టమొదట నెన్నదగినది దక్షిణభారత సంస్కృతి. ఉత్తర హిందూస్థానముకంటె దక్షిణదేశమున నేడు వాడుకయం దుండు హిందూమతాచార వ్యవహారములు స్వచ్ఛతరమైనవని పెక్కండ్ర యభిప్రాయము. ఇది వాస్తవము. వేషభాషలయందును, ఆచార వ్యవహారములందును ఉత్తరహిందూస్థాన హిందువులు మహమ్మ

దీయులను బోలియున్నారు. ఈ పోలిక యచటి హిందూమహమ్మ దీయప్రజల సమ్మేళనమువలన గలిగినది. దక్షిణదేశమున నట్టి సమ్మేళనము కలుగలేదు. ఆర్యధర్మమును సంకరముగానీయక విజయనగర చక్రవర్తులు మూడువందల యేండ్లు సంరక్షించిరి. ఈ మూడువందల యేండ్లును ఈ కార్యమును నిర్వహించుటకొఱకు దురకలతో పోరాడ వలసివచ్చెను. ఎడతెగని యుద్ధములు, ప్రజాక్షయము, దేశసంక్షోభ సర్వసామాన్యలక్షణములు. కృష్ణ దాటి రావలయు నని తురకలు, వారిని దాటిరానీయకూడదని విజయనగరచక్రవర్తులు. ప్రధాన రణ రంగము కృష్ణాతుంగభద్రల యంతర్వేది; హిందూమహమ్మదీయుల రక్తముచే దడిసి యెఱ్ఱనైన పుణ్యక్షేత్రము; దక్షిణభారత కురుక్షేత్రము. మహమ్మదీయులతో నిట్లు హోరాహోరిగ బోఱి తురకల నరికట్టి హిందూమహమ్మదీయుల కలయిక నడ్డుపెట్టి హిందూ సంస్కృతిని సంకరముగానీయక గాపాడుటయే కాక దానిని పోషించు టకు పలువిధముల బాటుపడిరి. వేదవేదాంగపారంగతులగు పండి తుల కాశ్రయమొసగి శ్రుతిస్మృతిశాస్త్రపురాణాదుల గూఢార్థములను వివరించుటకు నూతనవ్యాఖ్యలు వ్రాయించి యజ్ఞాదివైదికకర్మలను గావించుటకు దగిన సదుపాయములను గల్పించిరి. మొట్టమొదటి నుండి చిట్టచివరవఱకును విజయనగరచక్రవర్తులు వైదికధర్మమును బోషించి వేదమార్గప్రతిష్ఠాపనాచార్య లనుబిరుదును సార్థకము గావించుకొనిరి. మఱియు మహమ్మదీయులు నాశముగావించిన ప్రాచీనదేవాలయములను బాగుచేయించుటయేగాక వేలకొలది నూతనదేవాలయములను గట్టించి వానియందు పూజాపురస్కార ములు నిరభ్యంతరముగ సాగుటకును, బ్రహ్మోత్సవ మాసోత్సవ పక్షోత్సవములు జరుగుటకును దగు నేర్పాటులను గావించిరి. విజయనగర చక్రవర్తులకు దీర్ఘయాత్రలయందును, పుణ్యక్షేత్రసందర్శనమందును గడు శ్రద్ధ. ఏలిన భూమిని మెట్టి చూడవలయు నను నియమము

ననుసరించి ప్రతివర్షము వారు సామ్రాజ్యస్థితిగతుల నరయ బయలు వెడలు వారు; రాయసామ్రాజ్యమున వారు త్రొక్కని నదికాని, దర్శింపని పుణ్యక్షేత్రముకాని లేదు; అట్టి సమయముల దానధర్మము లచే నర్థిజనులను సంతృప్తిసేయువారు; కావున మతాచారవిషయ ముల జనసామాన్యమునకు మార్గదర్శకు లైరి. మహమ్మదీయులకు దేశమున ప్రవేశము గలుగనీయక వెడలనడచి ధర్మసంకరము గానీక రక్షించిరి. వేదవేదాంగపారంగతుల కాశ్రయ మిచ్చుటయే కాక దేవతాయతనముల నిర్మించి యం దాచంద్రార్కము పూజా పురస్కారములు నడచుటకు సదుపాయములను గావించి పుణ్యతీర్థము లను క్షేత్రములను సేవించి జనసామాన్యమందు భక్తిశ్రద్ధలు గలుగ జేసిరి. ఇది విజయనగరచక్రవర్తులు దాక్షిణాత్యహిందూప్రజలకు గావించిన మహోపకారము. వారి ప్రసాదమువల్లనే నేటివఱకును దక్షిణభారతభూమి స్వచ్ఛమైన హిందూధర్మమున కాకరమై యున్నది.

విజయనగరచక్రవర్తులు ఆంధ్రుల కృతజ్ఞత కెంతయు పాత్రులు. వారి యాంధ్రాభిమాన మపారమైనది. సింహళద్వీప పర్యంతము గల దక్షిణదేశమునం దంతటను ఆంధ్రజాత్యంకురము లను బాదుకొల్పిరి; మైసూరునకు బోండు; ద్రావిడచోళపాండ్య భూములకు బోండు; కొచ్చితిరువాన్కూరురాజ్యములకు బోండు. ఎచటి కేగినను ఆంధ్రుడు లేని చోటు లేదు; తెనుగు వినరాని స్థలము లేదు. వీరు నిన్న, నేడు ఉద్యోగము కొఱకు బోయినవారు గారు. చిరకాలమునుండి ఆయాదేశముల నెలకొనియుండు స్థానిక ప్రజలు. వీ రాడుభాష తెనుగే; మనముపలుకు తెనుగు కాదు; మన తెనుగుకంటె స్వచ్ఛతరమైనది. యాసమాట నోటుండ నిండు. వీరాడునది శాసనముల తెనుగు, ప్రబంధముల తెనుగు, రాయవాచ కపు దెనుగు, రాయలకాలపు దెనుగు భాష. ప్రస్తుతము కర్ణాట

ద్రావిడాది దేశముల గానవచ్చు నాంధ్రులు రాయలయుగమున నచటికి వలసబోయి యచట నెలకొన్న ఆంధ్రుల సంతతివారు. రాయ రాణువ వెంబడి బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యశూద్రాది యష్టాదశవర్ణ ప్రజలును సామ్రాజ్యసంరక్షణకొఱకును, పృథివీపరిపాలన కొఱకును అచటి కేగి ఆయాదేశప్రజలమధ్య స్థిరముగ నిలిచిపోయిరి. ఇట్లు విజయనగరచక్రవర్తుల కృషికి ఫలముగ నాంధ్రదేశమునకు వెలుపల బృహదాంధ్ర మేర్పడెను. నేడు వీరందఱును కర్ణాటద్రావిడ కేరళదేశపౌరులుగ బరిగణింపబడుచున్నను ఆంధ్రులే యనియు, మన రక్తములోని రక్తమే యనియు మఱువరాదు.

ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు విజయనగరచక్రవర్తు లొనర్చిన సేవ యమూల్యమైనది. మొదటి హరిహరరాయలకాలమునుండి ముమ్మడి శ్రీరంగరాయలవఱకును ఆంధ్రకవుల నాదరింపని రాయలు లేడు. కావున రాజాశ్రయమున నాంధ్రవాఙ్మయము తామరతంపరగ నభివృద్ధినంది బహువిధముల బెరిగినది. రాయల యాస్థాన మాంధ్ర ప్రబంధమునకు జన్మస్థానము. యక్షగానవచన కావ్యములు మధుర తంజాపురనాయకుల ప్రోత్సాహము వలన రూపందినవి. ఆంధ్ర వాఙ్మయచరిత్రకారుల కీవిషయములు పరిచితములే; కావున రాయల యాంధ్రవాఙ్మయ సేవనుగూర్చి విస్తరించి చెప్పవలసిన యవసరము లేదు.

విజయనగరచక్రవర్తులు శిథిలమైన ప్రాచీనదేవాలయములను చక్కజేసిరనియు, వేలకొలది నూతన దేవతాయతనములను నిర్మించిరనియు నింతకుముందు చెప్పియున్నాడను. మఱియు హంపి పెనుగొండ చంద్రగిరి జింజి తంజావూరు మధురలయందు పెక్కు ప్రాసాదములు నిర్మింపబడినవి. కావున రాయల యేలుబడిక్రింద వాస్తునిర్మాణవిద్య జక్కగ బెంపందినది; క్రమక్రమముగ నొక నూతనఫక్కి యేర్పడినది. దీనికి విజయనగరఫక్కి యని పేరు; దేవాలయ

తెగలుగ విభజింపవచ్చును. ప్రాచీన అవశిష్టములు :—ఆదియుగము నుండియు మన దేశమున నివసించుచుండిన ప్రజల జాడలు అడపొడ లేక నిశ్శేషముగ మాసిపోలేదు. వారు నివసించుచుండిన పట్టణాదులు ఖిలపడిపోయినను వాని యవశిష్టములు భూగర్భమున మరుగుపడియున్నవి. ఇట్టి ప్రాచీనస్థలము లాంధ్ర దేశమున నెన్నియో కలవు. ఈ స్థలములనన్నిటిని ఆర్కియాలజీశాస్త్రానుసారముగ ద్రవ్వి యందు లభ్యమైన యవశిష్టములను బరిశీలించి చూచిన మన ప్రాచీనులచరిత్రయు, వారి సంస్కృతి యౌన్నత్యమును మనకు జాలవఱకు విదితము కాగలదు. అమరావతి జగ్గయ్యపేట ఘంటసాల నాగార్జున కొండల యందలి బౌద్ధస్తూపములను ద్రవ్వి బయలుపఱచువఱకును బౌద్ధయుగమందలి యాంధ్రప్రజాజీవనమునుగూర్చి కాని శిల్పౌన్నత్యమును గూర్చి కాని విశేష మెవ్వరికిని దెలియదు. ఈ యవశిష్టములు వెలువడినపిమ్మట మన చరిత్రజ్ఞానము విపులమైనది. ఇట్లే ఆంధ్రదేశమున గానవచ్చు ప్రాచీనస్థలముల నన్నిటిని ద్రవ్వి పరిశీలించిచూచిన మన పూర్వచరిత్ర యింతకంటె జక్కగ విశదము కాగలదు. వీనితో గూడ పేర్కొనదగినవి శాసనములు. ఇవి రాగిరేకుల మీదను, శిలాతలమునను జెక్కబడినవి. ఇందు రాజులను గూర్చియు, వారి ఘనకార్యములను గూర్చియు, వారు దేవబ్రాహ్మణాదుల కొసగిన దానములగూర్చియు జెప్పబడియుండును. ఆంధ్రదేశమున నొండు రెండు శిలాశాసనములైన గానరాని గ్రామములు లేవు. తామ్రశాసనములెన్నియో గుప్తములై యున్నవి. గవరన్మెంటు శాసనపరిశోధకశాఖవారు పెక్కు తామ్రశిలాశాసనములకు బ్రతిబింబములను తీయించి ప్రకటించియున్నారు; కాని మన దేశమున గానవచ్చు శాసనములందొక్కదానినైన విడిచిపెట్టక ప్రతిబింబములను దీయించి ప్రకటించినగాని మన చరిత్ర సంపూర్ణముగ దెలిసికొనుట కవకాశముండదు. ప్రాచీనచరిత్రావశిష్టములను ద్రవ్వి పరిశీలించుట సులభ

కార్యముగాదు. విశేష ధనవ్యయములేక ఆ పని సాగదు. చరిత్రపరిశోధనయందు దాసక్తిగలవారి కందఱికి భూగర్భపరిశోధనకు దొరకొను శక్తిలేదు. గవరన్మెంటు, మ్యూజియములు, విశ్వవిద్యాలయములు మున్నగు సంస్థలకే యది సాధ్యముకాగలదు. శాసనాన్వేషణము గూడ ధనము లేక జరుగదు. దేహాప్రయాసకోర్చి పరిశోధకులు శాసనసంగ్రహముకొఱకు దేశముపై ద్రిమ్మరుటకు సిద్ధపడవచ్చును; పయనపు ఖర్చులను భరించుటకు వారికి శక్తి యెక్కడిది? జీవితకాలమంతయు పరిశోధనయందు గడిపి యార్జించిన జ్ఞానమును పుస్తకరూపమున రచించుటకు వలసిన వ్యవధిలేదట! రచించిన గ్రంథములను ముద్రించి ప్రకటించుటకు ధనము లేదట! ఇక వారు గ్రామగ్రామమునకు బోయి శాసనప్రతిబింబముల నెట్లు తీసికొనగలరు?

తరువాత చెప్పదగినది వాఙ్మయము. ముఖ్యముగ మన యాంధ్రవాఙ్మయము. ఆంధ్రభాషకును చరిత్రకును అవినాభావ సంబంధము గలదు. ఆంధ్రవాఙ్మయమును జక్కగ నెఱుగనివాడు మంచి చరిత్రపరిశోధకుడు గాజాలడు. చరిత్రజ్ఞానము లేనివానికి మన కావ్యములును, నందును ముఖ్యముగ మన ప్రబంధములును సంపూర్ణముగ నర్థము కాజాలవు. ఆంధ్రగ్రంథములందు సర్వసామాన్యముగ గానవచ్చు పీఠికలనుగూర్చియు, నాశ్వాసాద్యంతములను గూర్చియు నేను చెప్పుట లేదు. కేవలము భాషా పండితులు తమ కాణయాచి యనుకొను గ్రంథభాగమును గూర్చియే నేను చెప్ప నుద్దేశించినది. మన కవులు వారి కాలమున వాడుకయం దుండిన రాజకీయ సాంఘిక మతాచారవ్యవహారములను దమ కావ్యములందు వర్ణించినారు. వారు చెప్పు కథ రామాయణమైనను అందు వర్ణింపబడిన స్త్రీపురుషులందరును కవుల కాలమున వాడుక యందుండిన యుడుపులను, భూషణములను ధరించిరి; వారికాలపు ఆచారవ్యవహారముల నవలంబించిరి; అప్పటి ప్రజలవలెనే వర్తించిరి. కావున మన వాఙ్మ

యము చరిత్రరచయితలకు మిక్కిలియు నుపయుక్తమగుచున్నది. ప్రాచీనవాస్తుశైథిల్యశాసనాదిపరిశోధనల వలన మన పూర్వచరిత్రకు అస్థిపంజరము నిర్మింపవచ్చును; వాఙ్మయసంశోధనవల్ల దీనిని రక్త మాంసములతో పూరించి జీవకళలను గలిగింపవచ్చును.

ఈ సందర్భమున పేర్కొనవలసిన చారిత్రక వాఙ్మయము కొంత కలదు. సర్వేయరు జనరలు కర్ణలు కాలిన్ మెకంజీగారు క్రీ. శ. ౧౯ వ శతాబ్ద ప్రారంభదశయందు తమ గుమాస్తాలను దక్షిణదేశమందలి ప్రతిగ్రామమున కంపి యందు గానవచ్చు శాసనముల కన్నిటికిని నకళ్లను వ్రాయించుటయే కాక యచట లభించు తాళపత్రములను గ్రామకవిలెలను, కైఫీయతులను సేకరించెను. ఇవి మెకంజిలిఖితగ్రంథసంచయ మను పేర మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమున గలవు. ఆంధ్ర దేశ చరిత్ర రచన కివి యమూల్యములు. వీనిని ముద్రించి ప్రకటించిన చరిత్రపరిశోధకులకు మిక్కిలియు నుపయుక్తముగ నుండును.

ఇట్టి కార్యములు సామాన్యులకు సాధ్యములు గావు. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయమువంటి గొప్ప సంస్థలు జేయవలసియున్నది. ఇంత వఱకు నీ విశ్వవిద్యాలయాధిపతులు ఆంధ్రదేశచరిత్రపరిశోధనకు దగిన సౌకర్యము లేవియు గల్గించియుండలేదు; అట్లనుటవలన నీ విశ్వవిద్యాలయమునం దాంధ్రచరిత్రపరిశోధనయే జరుగలేదని నా యభిప్రాయము గాదు. కీర్తికాయులైన శ్రీ కె. ఆర్. సుబ్రహ్మణ్యయ్యరుగారు విశ్వవిద్యాలయమువారి పక్షమున ప్రాచీన ఆంధ్రదేశ చరిత్రను కొంతవఱకు శోధించి *Buddhistic Remains in Andhradesa* అను గ్రంథమును రచించిరి. ఇటీవల సుప్రసిద్ధపరిశోధకులు శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు *History of the Reddi Kingdoms* అను గ్రంథమును రచించిరి. ఈ రెండు గ్రంథములును, అందును ముఖ్య

ముగ శ్రీ సోమశేఖరశర్మగారి రెడ్డిరాజ్యములచరిత్ర అమూల్యమైనవి. కాని యన్యవిశ్వవిద్యాలయములలో నడచుచుండు చరిత్రపరిశోధనతో బోల్చి చూచిన నిచటి పరిశోధన ఎంత యల్పమో బోధకాగలదు. కాని కాలము మారుచున్నది; ఆంధ్రాభ్యుదయమున నూతనయుగము ప్రారంభమైనది. ఆంధ్రరాష్ట్రము వచ్చినట్లే. ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమున శ్రీకృష్ణగారి వైస్‌చాన్‌సలరుపిపు యెన్నికతో పూర్వయుగము ముగిసినది. ఇక విజ్ఞానభాస్కరోదయమగునను నమ్మకము గల్గుచున్నది. తథాస్తు.

3

పల్లవచరిత్రమునందు కొన్నిసంశయములు

౧

వేంగీదేశము పల్లవసామ్రాజ్యములోనిదనియు, పల్లవులు ప్రథమమున వేంగినుండియే దక్షిణదేశమును సాధించిరనియు కొందఱు పరిశోధకు లభిప్రాయ పడుచున్నారు. వీరభద్రరావుగారు, "శివస్కంద వర్మగాక మఱికొందఱు పల్లవరాజుల పేరులు శాసనములందు గానవచ్చుచున్నవి"1 అని చెప్పుచు వేంగిదేశమునందు రాజ్యము చేసిన జయవర్మ, విజయదేవవర్మలను పేర్కొని యున్నారు. మఱియు, "సాలంకాయన గోత్రు లయిన పల్లవ రాజులలో నొకరు నూతనముగా ననుకూలమగు నగరము నొకదాని నిర్మించి వేంగి యనగా పులియని యర్థ ముండుటచేతను, శత్రువులకు బెబ్బులివలె సమీపింప సాధ్యముకానిదని సూచించుచుండుటచేతను, వేంగీపుర మని పేరు పెట్టి యుండును...ఈ వేగిదేశము పల్లవులకాలమునను, చాళుక్యుల కాలమునను దక్షిణమున కాంచీపురము వఱకును, నుత్తరమున మహానదివఱకును వ్యాపించినది."2

ఇందువల్ల మూడువిషయములు తెలియుచున్నవి: (౧) పల్లవులు వేంగిదేశముపై రాజ్యముజేసిరి. (౨) సాలంకాయనులు పల్లవులు. వంశము పల్లవవంశము. గోత్రము సాలంకాయన గోత్రము. (3) పల్లవులకాలమున వేంగిదేశము కంచినుండి మహానదివఱకును వ్యాపించి యుండెను. ఈ మూడు అభిప్రాయములును చరిత్రకారు

---

1. ఆం. క. సం. పూర్వ యు. పుట 218.

2. Ibid, p. 222.

లంగీకరింపదగినవి కావు. ఏలన అవి ఆధారరహితములు. వీనియం దొక్కొక్క దానిని ఈ క్రింద సూక్ష్మముగ జర్చించి వానియందలి నిజమును వెల్లడించుచున్నాను.

(౧) పల్లవులు వేంగిదేశము నేలిరా? యను ప్రశ్నకు లేద నియే సమాధానము చెప్పవలయును. ఈ విషయము పల్లవశాసనము లను పరిశోధించుటచే తేలగలదు. వేంగిదేశము క్రీ. శ. ౬౧౭ సంవ త్సరమున రెండవ పులకేశిచే జయింపబడి తదనంతరము చాళుక్యుల యధీనమున నుండియుండుటచేత క్రీ. శ. ౬౧౭ నకు పిమ్మట పల్లవ శాసనములను మనము శోధింపబనిలేదు. తత్పూర్వపు పల్లవ శాసన ములు అవి వ్రాయబడియుండు భాషచే రెండు తరగతులకు జేరి యున్నవి: ప్రాకృత సంస్కృత శాసనములు. వీని నెంతసూక్ష్మ దృష్టితో వెదకి చూచినను పల్లవ రాజ్యముయొక్క ఉత్తరపు సరి హద్దు కృష్ణను దాటినట్లగపడదు. అయితే పల్లవరాజ్యము వేంగి దేశముపై వ్యాపించి యుండవచ్చు నని శంకించుటకు కొంత యాధా రము కలదు. క్రీ. శ. ౫వ శతాబ్దాంతమున నెల్లూరు గుంటూరు మండలములపై రాజ్యము సేయుచున్న (యు. మ. విష్ణుగోపుని కుమారుఁడు) సింహవర్మ వెంగోరాష్ట్రముపై ప్రభుత్వము సేయు చుండినట్లగపడుచున్నది. ఇతని మంగదూరుశాసనమున తాను ఆ గ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానము చేసినట్లు చెప్పుకొని యున్నాడు.

"[పల్లవానాన్ధమ్మః మహారాజ (జః) శ్రీ సింహవర్మా వేఙ్గో రాష్ట్రే మాఙ్గడూ (దూ) గ్రామే గ్రామేయకాన్సర్వానధ్యక్ష వలభ శాసనసఞ్చారిణశ్చాజ్ఞాపయతి." 1]

1. ఇం. ఆం. v, పు. 155:

విషయశబ్దములు అరవరాజులచే ప్రయోగింపబడి యుండలేదు. అంతమాత్రముననే విక్రమాదిత్యుడు జయించినది కావేరీతీరమందలి చోళదేశముగాదు, మఱియొక చోళదేశమని చెప్పుటకు వీలగునా? విక్రమాదిత్యుడు చోళరాజ్యమును జయించినప్పుడు దానిని దేశాచారప్రకారము "నా" డని చెప్పక స్వదేశాచారప్రకారము "విషయ"మని చెప్పెను. ఇట్లే పల్లవరాజులు చేసియుండినను ఉండవచ్చును. కావున సింహవర్మ కాలమున వేంగి పల్లవులకు లోబడి యుండెననుట కవకాశము లేకపోలేదు. అయినను వేంగి తరువాత అల్పకాలముననే తిరిగి పారతంత్ర్యవిముక్తిని బడసిన ట్లున్నది. పల్లవ సామ్రాజ్యపు టుత్తరపుటెల్ల యెప్పుడో యొకప్పు డల్పకాలము వఱకు, కృష్ణ నొకవేళ దాటియుండినను, చిరకాల మట్లుండెనని చెప్పుటకుగాని, వేంగి పల్లవసామ్రాజ్యములోని యంతర్భాగమని చెప్పుటకుగాని బొత్తిగ నాధారములు లేవు.

(౨) పల్లవ వంశపు రాజులలో సాలంకాయన గోత్రజులు కొందఱు కలరా? పల్లవుల శాసనములం దన్నిటియందును "భారద్వాయసగోత్రో పలవానాం,"[1] "భారద్వాజసగోత్రస్య...పల్లవానాం ధర్మయువ మహారాజస్య"[2] అని చెప్పబడియున్నది. శాలంకాయనుల శాసనముల బరిశోధించిన "శాలంకాయనో మహారాజ"[3] యని కానవచ్చుచున్నది. భారద్వాజుడుకాని పల్లవుడుగాని, శాలంకాయనుడైన పల్లవుడుగాని శాసనములయం దెచ్చటను గానరాడు. "శాలంకాయన" శబ్దము గోత్రసూచకమో లేక అన్వయసూచకమో నిర్ణయించి చెప్పుటకు ఆధారములు లేవు. ఇట్టి స్థితియందు సాలంకాయన శబ్దము గోత్రసూచకమనియు, సాలంకాయ

1. ఎపి. ఇం. vi, 84.
2. ఇం. అం. v, 50-52.
3. భారతి, సం. ౧, సంచి. ౮, పు. 20.

నులు పల్లవాన్వయులనియు వచించు వాక్యములు సత్యమునకు దూరములు. ఇక్ష్వాకు బృహత్ఫలాయన వంశముల వలె శాలంకాయన వంశము కూడ స్వతంత్రవంశముగ బరిగణింపబడవలసినదే కాని పల్లవవంశమునకు దాని నదికింప బ్రయత్నించుట సత్యమును గప్పిపుచ్చ నుద్యమించుటయే.

(3) పల్లవుల కాలమున వేంగి, మహానది మొదలు కంచి పర్యంతము వ్యాపించియుండెనా ? వేంగి స్వతంత్ర రాజ్యమనియు. పల్లవుల యేలుబడికి—ఎప్పుడో యొకప్పుడు స్వల్పకాలపర్యంతము దప్ప—లోబడియుండలేదనియు ఇంతకుపూర్వమే చెప్పబడియున్నది. చాళుక్యులు స్వాధీనము చేసికొనుటకు పూర్వము వేంగిదక్షిణపుహద్దు కృష్ణను దాటలేదు. చాళుక్యులు వేంగిని జయించిన పిమ్మట దాని యెల్లలను విస్తరింపజేసినది వాస్తవమే కాని, యప్పుడు గూడ, వేంగి దక్షిణపుటెల్ల మన్నేటిని దాటినట్లగపడదు. ఇక కంచిమాటను వేరుగ జెప్పనలయునా ?

ఈచర్చవల్ల (౧) పల్లవులు వేంగియందు రాజ్యము సేయలేదనియు, (౨) సాలంకాయనులు పల్లవ వంశజులు కారనియు, (3) వేంగిరాజ్యపు దక్షిణపుటెల్ల కంచివఱకెన్నడును వ్యాపింపలేదనియు తెలియుచున్నది. అయితే వీరభద్రరావుగారు సుప్రసిద్ధ పరిశోధకులు. వారిట్లు పొరవడుటకు గారణమేమి ? ఇందు కొక్క-కారణ మగపడు చున్నది. పల్లవసాలంకాయనబృహత్ఫలాయన వంశీయులశాసనము లన్నియు నొక్క లిపియందు వ్రాయబడియున్నవి. పరిశోధకపండితులు దీనికి వెంగిలిపి యని పేరిడిరి, ఇంతేకాక, యీ లిపియందు వ్రాయబడియుండు శాసనములం దనేకములు పల్లవుల వగుటచే, తక్కినవి గూడ పల్లవవంశజుల శాసనములుగనే నమ్మి బృహత్ఫలాయనులను, సాలంకాయలను, కందారపురవరాధీశ్వరులను పల్లవ

వంశజులని ఫ్లీటుగారు వ్రాసిరి. వారు పరిశోధకులలో ప్రథములగుటచే వారియం దిట్టి ప్రమాదజనితములగు లోపములు గన్పించుట సహజము. తరువాతివా రీవిషయమును జర్చింపక దానిని వేదవాక్యముగ నంగీకరించుటయే వింత. ఇట్లు పూర్వపరిశోధకపండితుల వాక్యములను సంపూర్ణముగ విశ్వసించుటచేతనే వీరభద్రరావుగా రిట్టి ప్రమాదమునకు లోనై యుందురని నా నమ్మకము.

౨

ఈ సందర్భమున జర్చింప దగిన విషయము వేరొకటి కలదు. ఇటీవల బుఱ్ఱా శేషగిరిరావుగా రొక నవీన విషయమును గనుగొనిరి. అది నిజ మగునేని దక్షిణదేశ చరిత్రనుగూర్చి మనకున్న యభిప్రాయములను మార్చుకొనవలసి వచ్చును. "సముద్రగుప్త శాసనము – కళింగదేశచరిత్ర" అను శీర్షిక క్రింద వ్యాసము వ్రాయుచు, అందలి "కౌరాలక మంతరాజ", "కాంచేయక విష్ణుగోప" అను పదములకు నూతనార్థములను జెప్పుచు సముద్రగుప్తుడు కళింగమును దాటి దక్షిణమునకు వెళ్లలేదని సిద్ధాంతీకరించి యున్నారు. ఇంతే కాక, "ఇట్లే కాంచేయక మనునదియు కళింగమందలి గ్రామములచే సమన్వయ మగుచున్నది...అను గ్రామములు అన్నియు పల్లపునాటిలో కనబడుచుండుటచేత నీ కాంచీపుర రాజ్యము పల్లపు రాజ్యమే యనదగియున్నది. ఇట్లు కళింగమందు కౌరాలక కాంచేయక రాజ్యము లంతర్భాగములుగా క్రీ. శ. 4 వ శతాబ్దమధ్యమున సముద్రగుప్తుని దాడికి లోనై యుండును."[1]

శేషగిరిరావుగారి వాదములో నెంత సత్యము కలదో కనుగొన వలయును. అలహాబాదు శాసనమున బేర్కొనబడిన "కౌరాళ" మెచ్చటనుండెను? రెండవ పులకేశి అయ్యావొళె శాసనమును బరిశీలించు సందర్భమున అందలి,

1. భారతి సం. ౫. భా. ౧, పు. 780.

"కౌనాళమంబరమివోదిత సాంధ్యరాగం"[1]

అనువాక్యములోని "కౌనాళ" శబ్దమును, అలహాబాదు శాసనములోని 'కౌరాళ' శబ్దము నొక్కటియేయనియు, అదియే యిప్పటి కొల్లేరనియు కీలుహార్న్‌గారు వచించిరి. వీరి వాక్యములను నిరసించుచు దూబ్రేగారు తమ ప్రాచీన దక్కను చరిత్రమునం దిట్లు వ్రాసియున్నారు.[2]

"అయ్యావొళెశాసనమును బరిశోధించుచు కునాళమను సరస్సును, అలహాబాదు శాసనమందు జెప్పబడిన కౌరాళరాజ్యమును నొక్కటియే యని కీలుహార్న్‌గారు నుడివిరి. వీరు చెప్పిన యర్థమును వితర్కింపక యందఱును గ్రహించిరి. 'కొల్లేరు సరస్సు గట్టున రాజ్యము సేయుచుండిన' రాజును సముద్రగుప్త ఢోడించె నని యందఱు నొప్పుకొనుచున్నారు. అయినప్పటికిని కౌరాళమునకు కునాళముతో నైక్యము గల్పించుట కాధార మేమియును నాకు గన్పింపదు. ఈ పేర్ల కొండొంటితో పోలిక లేదు. 'కౌరాళ' అను దానిని 'కొరాళ' యని చదువవలయుననియు, కొరాళరాజ్యమని తర్జుమా సేయవలయుననియు అలహాబాదు శాసనములో కొల్లేరు సరస్సు ప్రశంసయే లేదనియు నాతలంపు."

దూబ్రేగారి వాదమును తత్‌క్షణమ గ్రహించి కొందఱు పరిశోధకులు సముద్రగుప్తుని దండయాత్ర కంచి వఱకు వ్యాపించ లేదని వాదించుచున్నారు. శేషగిరిరావుగా రన్ననో సముద్రగుప్తుడు కళింగమును దాటలే దనుచున్నారుగదా. అలహాబాదు శాసనములలోని 'కౌరాళ'మునకును, అయ్యావొళెశాసనములోని 'కౌనాళ'మునకును సంబంధము లేదని గదా వీరి వాదము. చూతము. అయ్యావొళెశాసన

1. ఎపి. ఇండి. vi, 6.

2. ప్రా. ద. చ. 59.

మున 'కౌనాళ' మను మాట లేదందు రేమో. దాని ౨౨ వ శ్లోక మున నిట్లున్నది :

> సన్నద్ధ వారణఘటా స్థగితాన్తరాళం
> నానాయుధక్షతనరక్షతజాఙ్గరాగం ;
> ఆసీ జ్జలం యదవమర్ద్దిత మభ్రగర్భం
> కౌనాళ మంబరమివోదితసాంధ్య రాగం.[1]

ఈ పై శ్లోకమున పులకేశిసైన్యములు, కౌనాళజలాశయము నందలి ద్వీపము నాక్రమించుకొనినట్లు వర్ణింపబడియున్నది. ఇందు వలన రెండు విషయములు తెలియుచున్నవి : (౧) అయ్యావొళెశాసన మున కౌనాళ ప్రశంసయున్నది. (౨) కౌనాళము సరస్సు ; దాని యంతర్భాగమున ద్వీపము లున్నవి.

కాబట్టి, కీల్హారన్ గారు కౌనాళమును జూచుట తోడనే కొరాళమును దలచుట సహజము. రకారముగా నకారము మారుట యొక గొప్ప మార్పుగాదు. అందుచేత అలహాబాదు శాసనములోని "కొరాళ" యు, అయ్యావొళెశాసనములోని "కౌనాళ"యును ఒక్కస్థలమునే సూచించుననుట కవకాశమును లేకపోలేదు. ఇక కొరాళ, కౌనాళములు కొల్లేరుతో సమన్వయించుట కవకాశము గలదేమో చూతము. పులకేశి జయించిన స్థలములను ఉత్తరము నుండి దక్షిణమునకు క్రమముగా వరుస తప్పక వర్ణించుచు, రవికీర్తి పిష్ఠపురమునుజెప్పి తరువాత కౌనాళమును, అటుపిమ్మట కాంచీ పురీశ్వరుడగు పల్లవరాజురాష్ట్రమును జెప్పియున్నాడు. కంచిపల్లవుల రాజ్యపు టుత్తరపుసరిహద్దు కృష్ణానది. కావున కౌనాళము పిష్ఠ పురమునకు దక్షిణమునను, కృష్ణకు ఉత్తరమునను ఉండియుండవల యును. ఈ రెండు ప్రదేశములకును మధ్యనుండు జలాశయ మొక్క

---

1. ఎపి. ఇం. vi, 6.

టియే. అదియే ఇప్పటి కొల్లేరు సరస్సు. ఈ సరస్సుమధ్య ద్వీపములు కలవు; అందిప్పటికిని శిథిలమైన దుర్గములు కలవు. ఇవి చోళులకాలము వఱకును ప్రాముఖ్యము వహించినట్లు శాసనములు తెల్పుచున్నవి. కావున కౌరాళ, కౌనాళములను కొల్లేరుతో సమన్వయించుట సమంజసమే.

"కాంచేయక విష్ణుగోప" యను వాక్యమునకు అందఱు చెప్పుకొన్నట్లే దక్షిణదేశమందలి సుప్రసిద్ధపట్టణమగు కంచికి రాజగు విష్ణుగోపుడనియే దూబ్రే యర్థము జెప్పుకొనిరి. వారు కుగ్రామనామములను డిస్ట్రిక్టుమ్యాన్యూల్సు సహాయమున దడవసాహసింపరైరి. అయితే సముద్రగుప్తుడు కృష్ణనుదాటి దక్షిణమునకు పోలేదను తమ వాదము నిల్పుకొనుటకై యొక యుక్తిని బన్నిరి. అది యేదనగా,

"కృష్ణాగోదావరుల మధ్య ప్రదేశములయందు రాజ్యము సేయుచుండిన రాజులందఱు—వారి యందు మిక్కిలిశూరుడు కంచి పల్లవరాజగు విష్ణుగోపుడు—కూడి సముద్రగుప్తుని నెదుర్కొనిరి... వీరిచే పరాజితుడై సముద్రగుప్తుడు ఒరిస్సాలో జయించిన స్థలములను విడిచి, స్వదేశమునకు బోయెను. సముద్రగుప్తుడు మొదట రాజులను బందులుగజేసిన పిమ్మట విముక్తులను జేసినట్లు చెప్పబడియున్నది. గుప్తుల స్వాధీనమున దక్కను రాజ్యములయం దేదియు లేకపోవుటయే దీనికి దార్కాణము. సముద్రగుప్తుడు మొదట కొందఱు రాజులను జయించి, పిమ్మట బలవత్తరమగు శత్రుసైన్యమెదుర్కొనుటచే, జయించిన స్థలములను త్యజించి, సత్వరమ నిజరాష్ట్రమును జేరవలసి యుండెను."[1]

---

1. ద. పూ. చ. 58.

"హతశత్రుని భూమి ద్రవ్య పుత్ర దారలను కోనరాదు. వాని వంశస్థులను వారివారి యుద్యోగములందు నిలుపవలెను. ఇట్లు గావించినచో దండోపనతులు వీని పుత్రపౌత్రుల ననువర్తింతురు.

"ఉపనతుల జంపియు, బంధించియు వారి భూమిద్రవ్యపుత్ర దారలను కోరునట్టివాని నాశము కొఱకు తక్కిన రాజమండల మంతయు బ్రయత్నించును...స్వభూమ్యాయుక్తులగువాని మంత్రులు సహితము వానిపై విరోధించి శత్రుమండలము నాశ్రయించి వాని రాజ్యమును బ్రాణమును హరింపఁగోరుదురు.

"కావున దండోపనతులగు రాజులు సామముచే వారివారి భూములందు నిలుపబడినవారైనచో రాజును, వాని పుత్రపౌత్రులను ననుసరించి వర్తించెదరు."*

సముద్రగుప్తుడు నీతిశాస్త్రవిధి ననుసరించి, బందులజేసిన రాజులను విముక్తులను గావించి వారివారి రాజ్యములను వారి కొసగెనే కాని ఎదిరించిన శత్రుసమ్మేళనపు ధాటి కోర్వక జయించిన రాజ్యములను విడిచి నిజరాష్ట్రమునకు పరుగిడలేదు. సముద్రగుప్తుని నెదుర్కొనుటకై కృష్ణాగోదావరీ మధ్యదేశప్రభువు లందఱు కంచిరాజగు విష్ణుగోపుని యాధిపత్యము క్రింద సమ్మేకట్టిరని దూబ్రేగారు వ్రాసియున్నారుగదా. ఈ వ్రాతకాధారమేమి? దూబ్రేగారివాక్యమే. ఈ వాక్యమున కెక్కువ విలువగలదో, అలహాబాదు శాసనమున కెక్కువ విలువగలదో పాఠకులే గ్రహింపగలరు. ఈ శాసనమున పలక్కడనేలు ఉగ్రసేనుని సముద్రగుప్తుడు జయించినట్లు చెప్పబడియున్నది. పలక్కడ కృష్ణకు దక్షిణమున నుండినదని శాసనపరిశోధకు లందరొప్పుకొన్నవిషయమే. కృష్ణ దాటనిది పలక్కడ రాజుతో

* కౌటి. ౭ అధి. ౧౬. అధ్యా. వెంకటరంగయ్య వెంకటశాస్త్రిగార్ల తర్జుమా, పుట 324.

సముద్రగుప్తునికి సమరమెట్లు పొసగినది? నాకు జూడ సముద్రగుప్తుని దండయాత్ర ద్రవిడదేశమందలి కాంచీపురము వఱకు వ్యాపించిన దనుటయే నిజముగనున్నది.

పై చర్చలోని సారాంశమేమనగా: (౧) కౌరాళమే కౌనాళము. దీనిని ఇప్పటి కొల్లేరుతో సమన్వయించుట సమంజసము. (౨) సముద్రగుప్తుని శాసనములోని కాంచీపురము ద్రవిడదేశములోని సుప్రసిద్ధ కాంచీ నగరమే కాని, శేషగిరిరావుగారు తలచినట్లు కళింగదేశములోని కుగ్రామము గాదు. (3) దూబ్రేప్రభృతులు తలచినట్లు సముద్రగుప్తుడు కృష్ణయుత్తరపుటొడ్డున నుండికాని, కళింగమునుండియే కాని వెనుకకు మరల్పబడెననుట కాధారము లేదు. అతఁడు కంచివరకు దండయాత్ర సాగించెననుటకే కొన్ని యాధారములు గలవు.*

---

* శ్రీభవ సంవత్సర ఆషాఢమాస భారతినుండి పునర్ముద్రితము.

౪

పల్లవవంశము - వీరకూర్చవర్మ

౧

దర్శి శాసనము[1] ముఖ్యమైనది. అది యింతవఱకు చక్కఁగా గమనింప బడలేదు. ఇందులకు గారణ మది శాసనశకల మగుటయే. ఆ దాతయొక్క ముత్తాతను బేర్కొని యంతటితో నిలిచిపోయినది. తునుకయైనను అది ముఖ్యమైనదే. ఈ క్రింది వ్యాసమున, దానిలోని కొన్ని యంశములను బరీక్షించి, యది పూర్వ పల్లవ చరిత్రములోని సంశయాస్పదము లగు కొన్నివిషయములలోని సంశయములను దొలగింపగలదని చూపుచున్నాను.

శాసనము యొక్క భాష సంస్కృతమగుటచే నది చాల పురాతనమైనది కాదనుట నిశ్చయము. అది దాతయొక్క ముత్తాత యగు నొక మహారాజ శ్రీవీరకూర్చవర్మను బేర్కొనుచున్నది. ఈ రాజెవ్వరైనదియు నిర్ధారణచేసి చెప్పుటకు వీలులేదు. పల్లవవంశమున నాతని స్థానమునుగూర్చి పండితులు భిన్నాభిప్రాయములను దెలియజేసి యున్నారు.

ఉరువపల్లి[2] శాసనపుదాతయగు యువమహారాజ విష్ణుగోపుని యొక్కయు, ఆతని యన్నయగు సింహవర్మయొక్కయు తాతయగు వీరవర్మయు, నీ వీరకూర్చుడును నొక్కరే యని డాక్టరు కృష్ణస్వామి అయ్యంగారు చెప్పుచున్నారు.[3] హరాసకోట కృష్ణశాస్త్రిగారును ఒకప్పు డిట్లే యభిప్రాయపడియుండిరి[4] కాని, యిటీవల నీ యభిప్రాయ మును మార్చుకొని, వాస్తవముగ వీరకూర్చుడు మిక్కిలి పురాతను

---

1. E. I. Vol, P. 369
2. I. A. V. P. 20
3. పల్లవులు
4. S. I. I. II, Part V

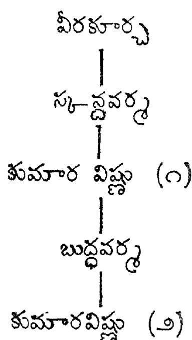
డగు పల్లవరాజని చెప్పియున్నారు.[1]. "పల్లవులు" అను గ్రంథము 22 వ పుటలో "దర్శిలోదొరకిన శాసనము వీరకూర్చుడను రాజుండె నని నిర్ధారణసేయుచున్న"దని యొప్పుకొనియున్న జి. జె. దుబ్రేగారు 'దక్కను పురాతనచరిత్ర'యం దాతని బేర్కొననుగూడ లేదు. ఈ పురాతనచరిత్రమునే చదివెడివారికి, వీరకూర్చుడను రాజుండెనని తెలియుట కవకాశము లేదు.

ఈ వీరకూర్చుడెవ్వడు? ఈ ప్రాచీన నామముగల పల్లవరాజులు ఇద్దరు వాయలూరు శిలాస్తంభశాసనమున[2] (దుబ్రేగారి పట్టికలోని ౫, ౧౧ పేర్లు: పల్లవులు, పుట 20) బేర్కొనబడి యున్నారు. వేలూర్పాళెయ శాసనమున[3] నతడు చూత పల్లవుని కుమారు డనియు స్కందశిష్యుని తండ్రి యనియు చెప్పబడియున్నది. అతడు కాశకుడిశాసనము న[4]ందు గూడ బేర్కొనబడి యున్నాడు. అయితే, యివన్నియును మిక్కిలి ప్రాచీనములుగావు. అతని బేర్కొనుశాస నములలో గడుపురాతనమైనది దర్శిశాసనము[5]. ఇది వీరకూర్చవర్మ యొక్క మునిమనుమనిచే నివ్వబడినది. వీని నన్నిటినిబట్టి విచా రింపగా, ఒకానొక కాలమున వీరకూర్చ లేక వీరకూర్చవర్మ యను పేరుగల పల్లవరా జొక్కడుండె నని తేలుచున్నది. అయితే పల్లవ వంశజులగు నితరరాజులతో నతనికిగల సంబంధ మెట్టిదో నిర్ధారణ సేయుటకు వీలుకాదు. ఈ విషయమును గూర్చి చక్కని సాక్ష్య మేమియు దొరకకున్నది. అతడు వాయలూరు, కాశకుడి శాసనము లలో బేర్కొనబడియున్నను, వీనియందలి రాజుల పేర్ల కొండొంటితో సంబంధము లేకపోవుటచేతను, కొన్ని పేర్లు కల్పితము లగుటచేతను, పల్లవవంశవృక్షమునందు ఇతనిస్థల మిది యని నిర్ధారణచేసిచెప్పుటకు

1. E. I. XIX
2. E. I. XIX
3. S. I. I. II, Part V
4. S. I. I. II, P. 348
5. E. I. 1, P. 369

వీలులేకున్నది. వాయలూరు శాసనములోని పల్లవరాజుల పట్టికను జూచినవారి కందఱికి అందు వచ్చినపేరు మరల వచ్చుటయేకాక నాలుగైదుపేరులు సమూహముగ మరలమరల వచ్చుటయు విదితమగును. ప్రాచీనపల్లవశాసనములలో గాన్పింపని నామములు కొన్ని కాశకుడిశాసనమున గాన్పించుచున్నవి. కావున పై పట్టికలు విశ్వాసార్హములుగావు. నమ్మదగిన ఇతర శాసనముల సాక్ష్యమున్నగాని వానిలోనిపేర్లు వాస్తవచారిత్రక పురుషులపేర్లని యంగీకరింప రాదు.

వేలూరుపాళెపు తామ్రశాసనము నాలుగుతరముల రాజకుటుంబమును బేర్కొనుచున్నది, వీరకూర్చ, స్కన్దశిష్య, కుమారవిష్ణు, బుద్ధవర్మలు. ఇట్టి పట్టికయే వాయలూరు శాసనమున గాన్పించు చున్నది- వీరకూర్చ, స్కన్దవర్మ, కుమారవిష్ణు, బుద్ధవర్మలు. ఇటువంటి జాబితా చెన్దలూరుశాసనమునగూడ గాన్పించుచున్నది. స్కన్దవర్మ కుమారవిష్ణు (౧) బుద్ధవర్మ కుమారవిష్ణువు(౨)లు. ఈ శాసనముల నాధారపఱచుకొని

లను ౫ తరములరాజులును నొకప్పుడు రాజ్యముచేసి రని చెప్పుట యుక్తము. అయితే, వేలూర్పాళెపుశాసనమున వీరకూర్చని కుమారుని పేరు స్కన్దవర్మ యనియుండక స్కన్దశిష్యుడని యున్నది. స్కన్ద

శిష్యు డనుపేరు స్కన్దవర్మ యనుదాని నామాంతరమే యని యందఱొప్పుకొన్న విషయ మగుటచేతను, మాకావిషయమున ఎట్టి యాక్షేపణయు లేకపోవుటచేతను స్కన్దశిష్య స్కన్దవర్మ లనునవి యొక్క పురుషుని పేర్లేయని యంగీకరించుచున్నాము.

౨

ఉరువపల్లి శాసనమునందు బేర్కొనబడిన యువమహారాజ విష్ణుగోప, మహారాజసింహవర్మల యొక్క ముత్తాతయగు వీరవర్మయు, వీరకూర్చుడు నొక్కరేనని డాక్టరు యస్. కృష్ణస్వామి అయ్యంగారభిప్రాయపడుచున్నారని యిదివఱకే వచించియున్నాము. కొన్ని ముఖ్యము లగు కారణములనుబట్టి విచారింప నది కేవలమంగీకరింపదగని యభిప్రాయముగ దోచుచున్నది. ౧. పల్లవరాజుల శాసనములలో, వీరకూర్చ, వీరవర్మలపేర్లు తారుమారులేక వెవ్వేరు పురుషుల నామములుగ వర్ణింపబడియున్నవి. వాయలూరు శాసనమున వీరకూర్చునిపేరు రెండుమార్లు (శ్లో. ౧౧) చెప్పబడి యున్నను, వీరవర్మపేరు వేరుగ (౨౩) జెప్పబడి యున్నది. కాశకుడిశాసనము వీరకూర్చ వీరసింహు లను నిద్దఱు రాజులను బేర్కొనుచున్నది. వీరవర్మయనుదాని నామాంతరమే వీరసింహ యనునదియని వాదించినను వీరకూర్చ వీరవర్మలు భిన్నపురుషులే యగుచున్నారు. ౨. పలక్కద, దశనపుర, తాంబ్రపలలోనుండి దానశాసనముల నొసంగిన పల్లవరాజు లందఱు వీరవర్మవంశజులే. ఓంగోడు (౧), (౨) శాసనములును, ఉరువపల్లి, మంగదూరు, పీకిర, చూరశాసనములును వీరవర్మనే పేర్కొనుచున్నవిగాని వీరకూర్చుని బేర్కొనకున్నవి. వీరవర్మయొక్క వంశజులందఱును, తమ వంశముయొక్క మూలపురుషునిపేరు వీరవర్మ యనుచున్నారే కాని వీరకూర్చుడని భ్రమపడియైన చెప్పియుండలేదు. 3. ప్రాచీన పల్లవరాజుల శాసనములను పరిశీలించి చూచితిమేని, వీరకూర్చ వీరవర్మలు పల్లవచరిత్రలోని

వెవ్వేరుయుగములయందు జీవించియున్న వెవ్వేరు పురుషులని తేల గలదు. ఆ శాసనము లెవ్వియన్న,—

i. హిరహడగల్లి శాసనము.[1] దాత శివస్కందవర్మ. పల్లవుల శాసనములయందు పురాతనమైనవానియం దిది యొక్కటి. "సర్ వాల్టర్ ఎలియటుచే సంపాదితమైన విజయబుద్ధవర్మ రాణి యొక్క అక్షరములు ఈ శాసనపు టక్షరములను బోలియున్నవి" అని డాక్టరు బర్జెసుగారి యభిప్రాయము. ఈ శాసనాక్షరముల పోలికగల యక్షరములు గల మయిదవోలు శాసనము[2] మిగుల ప్రాచీనమైనది.

ii. దర్శిశాసనము.[3] డాక్టరుహాల్ట్షుగా రీశాసనాక్షరములు కడుపురాతనములని చెప్పియున్నారు.

iii. విజయస్కందవర్మయొక్క ఓంగోడు ౧. శాసనములోని యక్షరములు హరా. కృష్ణశాస్త్రిగారి మతప్రకారము "ఉరువపల్లి, మంగదూరు, పీకిరశాసనాక్షరములను బోలియున్నవి."

iv. ఉరువపల్లి శాసనాక్షరములు స్వచ్ఛమైన పెట్టెతలలు గలవి.[4] క్రీ. శ. 446 –వ సంవత్సర మీదానశాసనకాలమని మన మెఱిగిన విషయమే. ఈపై నాలుగు శాసనములను, దర్శిశాసన కాలమును నిర్ణయించుటకై శోధింపదొడగితిమి. ఉరువపల్లిశాసనదాత యువమహారాజు విష్ణుగోపుడు. ఓంగోడు (౧) శాసనదాత యితని తండ్రియగు విజయస్కందవర్మ. కావున నీ రెండు శాసనములును క్రీ. శ. ౫–వ శతాబ్దపు పూర్వార్ధమునకు జేరుచున్నవి. హిరహడగల్లిశాసనము పల్లవచరిత్రపు ప్రారంభయుగమునాటిది. దర్శిశాసన మెప్పటిది? ఈ ప్రశ్నకు, పైనాలుగుశాసనములలోని యక్షరముల నొండొంటితో పోల్చితిమేని, సమాధానము రాగలదు. దర్శిశాసన

---

1. E I. I. P. 2 2. E. I. VI, 84 3. E. I. I, 369.
4. డుబ్రాయల్ దక్కను పూర్వచరిత్ర, పుట ౯౭.

మును మొదట హీరహడగల్లి శాసనముతోడను నటుపిమ్మట ఓంగోడు (౧) ఉరువపల్లి శాసనములతోను బోల్చిచూతము. దర్శిశాసనలిపి హీరహడగల్లి లిపికంటె నర్వాచీనమైనదిగను, ఓంగోడు (౧) లిపి కంటె బ్రాచీనమైనదిగను, ఉరువపల్లి లిపికంటె బ్రాచీనతరమైనది గను గన్పించుచున్నది. ఇట్లు శాసనముల యక్షరస్వరూపమును బోల్చిచూడ దర్శిశాసనము, హీరహడగల్లి ఓంగోడుశాసనముల మధ్యకాలమున వేయింపబడినట్లు తెలియుచున్నది.

ఇక, యీశాసనములలో మచ్చునకై కొన్ని యక్షరముల నొండొంటితో పోల్చి చూతము. ఈ క్రిందనున్న చిత్రము అక్షరము

అక్షరములు	నాశిక	జూనాగఢ	కొండముది	కొల్లేరు	మైదవోలు	హీరహ డగల్లి	దర్శి	ఓంగోడు ౧	ఉరువపల్లి	ఓంగోడు ౨
క										
గ										
జ										
శ										
త										
బ										
ర										

లను మార్పును సూచించును. హీరహడగళ్ళి శాసనములోని "క" బ్రాహ్మి శాసనములలోని 'క' వలెనే యున్నది. దర్శిశాసనములోని "క" కును దీనికిని విశేషము భేదము గాన్పింపదు ; కాని యక్షరము

యొక్క క్రిందినుండి యెడమవైపునకు దిరిగి యూర్ధ్వముగ బోవుగీటు పొడవుగ నున్నది. ఒంగోడు (౧) శాసనములో నీ యక్షర మింతకంటె చక్కగ తీరియున్నది. ఒంగోడు (౧) శాసనము ఉరువపల్లి శాసనము వలె స్వచ్ఛమైన పెట్టె తలల యక్షరములతో వ్రాయబడిన దని యూహించుటకు కారణ మున్నది. 'క' తలపై నొక పెట్టెయున్నది. అక్షరముయొక్క క్రింది భాగము వట్రువముగాక మూలలు తీరి ద్విభుజముగమారి యున్నది. ఉరువపల్లి "క", ఒంగోడు (౧) 'క' వంటిదే; కాని తలపైని పెట్టెయు క్రింది ద్విభుజము పెద్దవి. ఒంగోడు (౨) 'క' యిప్పటి అరవ 'చ' ను చాలవఱకు పోలియున్నది.

హిరహడగల్లి 'గ' ఇప్పటి తెలుగు 'గ'ను చాలవఱకు పోలి యున్నది; దానికి తలకట్టు లేదు; అక్షరము కుడివైపునకు వంగి యున్నది. ఎడమ కాలు కుడిదానికంటె కురుచ. ఎడమకాలి క్రింది భాగము కొంచెము లోపలికి వంగి గుడికట్ట బోవున ట్లున్నది. దర్శి శాసనములోని 'గ' తెలుగు ౧ ని బోలి యున్నది. అయితే గ యొక్క యెడమకాలు క్రింద కుడివైపునకు గుడి తిరిగియున్నది. ఒంగోడు (౧) (౨) శాసనములోని 'గ' కు గుడిలేదు. ఉరువపల్లి "గ" యం దీగుడి లేదు. దానికాళ్లు సమముగను, విలువంపుగ నొకదానివైపు మరొకటి తిరిగియు నున్నవి. ఇంకను తలకట్టు లేక పోయినను దాని స్థలమున నొక అడ్డగీత యున్నది. దీనికిని మన తెలుగు కన్నడపు 'గ'లకును వ్యత్యాసము విశేషము గాన్పింపదు. దర్శిశాసనపు 'గ' కాలియందలి గుడి ఈ యక్షరపు పూర్వ స్వరూపమును జ్ఞప్తికి దెచ్చు చిహ్నము; నూతనమైనమార్పుగాదు. మయిదవోలు శాసనములో[1] దీని కుడికాలు యెడమదానికంటె దీర్ఘమై యెడమ వైపునకు వంగి వట్రురేఖయై యంత్యమగు చున్నది. ఎడమ కాలు కుడిదానివైపునకు వంగియున్నది. కొండమూడి శాసనమున[2]

1. E. I. vi. 84. 2. E. I. vi. 315.

'గ' మైదవోలు 'గ'వలె నున్నను, దర్శి 'గ'వలె దాని యెడమ కాలికొొన లోపలి ప్రక్కకు తిరిగి గుడిగమారి యున్నది. రుద్రదాముని జునాగడ[1] శాసనములోని 'గ'ను సర్వ విధములను బోలియున్నది. కావున నీగుడి క్రొత్తగ దర్శిశాసనకాలమున పుట్టినదికా దనుట స్పష్టము. పురాతనకాలమందు 'గ'కు అట్టి గుడి యుండెను. అదికాల క్రమమున లోపించెను; కావున నీగుడి పురాతన చిహ్నమే.

హిరహడగళ్ళి 'జ' యించుమించుగ ఇంగ్లీషు పెద్ద E వలె నున్నది; కాని మూలలు వక్రువముగ మారినవి. జునాగడశాసనమున అది ఇంగ్లీషు పెద్ద E వలె నున్నది. దర్శి హిరహడగళ్ళి "జ" లకు విశేషము భేదము లేదు. కాని, క్రిందిభుజముయొక్క కొొన సూక్ష్మమగు నధోముఖరేఖగ మార్పునందిన ట్లున్నది. ఒంగోడు (౧) 'జ' యొక్క పైభుజము వక్రరేఖగ మారియున్నది. క్రింది భుజమున ఇప్పటి మన 'జ' వలె పొక్కిలి యేర్పడి యున్నది. ఉరువపల్లి 'జ'పైభుజ మొక ఋజురేఖ. క్రిందిభుజమున పొక్కిలి చక్కగ తీరి యున్నది. ఒంగోడు (౨) 'జ'కును యిప్పటి మన 'జ'కును భేదము విశేషము గాన్పింపదు.

హిరహడగళ్ళి శాసనపు 'ణ'మఱి మెచ్చుటను గాన్పింపదు. బ్రాహ్మీ, పల్లవశాసనముల 'ణ'కును దానికిని జాలభేదము గలదు. దర్శి'ణ'కును, అంత్యయుగపు బ్రాహ్మీ 'ణ' కును భేదములేదు. ఒంగోడు (౧) ఉరుపల్లి శాసనములలోను దాని స్వరూప మట్లేయున్నది. ఒంగోడు (౨) శాసనమున నది చక్కగ తీరి యించుమించుగ నిప్పటి తెలుగు 'ణ' వలె నున్నది.

హిరహడగళ్ళిలోని 'త' తలకట్టు లేని యిప్పటి తెలుగు'గ' వలె నున్నది. తలమీంద కుడివైపున కొొరిగిన నిలువుగీ టొకటియున్నది.

1. E. I. viii. 36.

ఇది, ఊషవదాతయొక్క నాసిక శాసనము[1] లోని 'త'ను బోలి యున్నది. హిరహడగళ్ళి దర్శి 'త'లకు సంబంధ మున్నట్లు గాన్పిం పదు. దర్శి 'త' కును అమరావతిప్రాకృత శాసనములలోని 'త' కును భేదములేదు. ఒంగోడు (౧) శాసనమున నీ యక్షరముయొక్క తోక వంకగీటుగ ముగియక ఋజురేఖగ మారియున్నది. దాని శిరమున పెట్టెయున్నట్లు తలచుట కవకాశము గలదు. ఉరువపల్లి 'త' ఒంగోడు (౧)'త' వంటిదే; కాని తోకకురుచ ; పెట్టెపెద్దది. ఒంగోడు (౨) శాసనములో మేకు తలకొక్కెము వలె మారియున్నది.

ప్రాచీనపల్లవశాసనములయందు రెండు విధములగు "బ"లు గాన్పించుచున్నవి. బ్రాహ్మి 'బ' రూపమున చతురస్రము (Square) హిరహడగళ్ళి 'బ' దీని వికారము. అక్షరముయొక్క క్రింది యెడమమూల, క్రిందికి వంగిన సూక్ష్మసమరేఖయొకటికలదు. పైకుడి మూల వట్రువగమారి యెడమవైపునకు బోయి యక్షరము యొక్క యెడమ భుజముపై తాకక వ్రాలియున్నది. ఒంగోడు (౧), ఉరువ పల్లి 'బ'లు పై దాని వికారములే. దర్శి 'బ' యించుమించుగ నిప్పటి తెలుగు 'ఐ' కారమువలె నున్నది. ఒంగోడు (౨) 'బ' దీని యొక్కవికారము. హిరహడగళ్ళి 'బ' కంటె దర్శి 'బ' యర్వాచీన మైనదని మన మనుకొనరాదు. ఏలన, అది విజయదేవవర్మ యొక్క కొల్లేరు ప్రాకృత శాసనమున[2] గాన్పించుచున్నది. కావున దర్శి "బ" హిరహడగళ్ళి 'బ' యంతటి ప్రాచీనమనుటకు సందేహము లేదు.

'ర' నుగూర్చి విశేషము చిక్క లేదు. హిరహడగళ్ళి శాసన మున ఇది యింగ్లీషు J వలె నున్నది, దర్శియం దక్షర స్వరూపము కొద్దిగ మారుటచే యక్షరము కురుచగను, తోక పొడవుగను గన్పించుచున్నది. ఒంగోడు (౧) శాసనమున నది యింగ్లీషు J వలె

1. E. I. viii. 2. E. I. IX.

నున్నది. కాని తలపై పెట్టెయున్నది. తోకకు వట్రువరూపముపోయి మూల లేర్పడియున్నవి. ఉరువపల్లి 'ర' ఒంగోడు (౧) 'ర' వంటిదే. పెట్టెయును, మూలలును మిక్కిలి చక్కగ తీరియున్నవి. ఒంగోడు (౨) శాసనమున నీయక్షరము రమారమి మన ప్రస్తుతపు తెలుగు 'ర' ను బోలియున్నది.

పై జేయబడిన క, గ, జ, ణ, త, బ, ర, అను నేడక్షరముల పరీక్షవల్ల హిరహడగళ్ళి యక్షరములకంటె దర్శి యక్షరములు తీరి యున్నవనియు, దర్శికంటె ఒంగోడు (౧) ఉరువపల్లి, ఒంగోడు (౨) అక్షరములు చక్కగ తీరియున్నవనియు తెలియుచున్నది. కావున దర్శిశాసనము హిరహడగళ్ళి శాసనముకంటె వెనుకను, ఒంగోడు (౧) ఉరుపల్లి, (౨) శాసనముకంటె ముందరను వ్రాయింపబడి యుండవలయును.

వీరవర్మను బేర్కొను శాసనములలో ప్రాచీనతమమైనది ఒంగోడు (౧) శాసనము. ఇతడు క్రీ. శ. 446 వ సంవత్సరమున జీవించియున్న యువమహారాజు విష్ణుగోపునియొక్క తాత యగుట చేత, క్రీ. శ. 385 మొదలు 410 వఱకు రాజ్యము చేసియుండెనని మన మూహింప వచ్చును. అక్షరముల పోలికలనుబట్టి ఒంగోడు (౧) శాసనముకంటె దర్శిశాసనము ముందటిదని తీర్మానించుకొని యున్నాము. కాబట్టి దర్శిశాసనదాతయొక్క ముత్తాతయగు వీర కూర్చవర్మయు, ఒంగోడు (౧) శాసనదాతయగు విజయస్కన్దవర్మ తండ్రియగు వీరవర్మయు నేకపురుషులుకాజాలరు. వాదమునకై దర్శి ఒంగోడు (౧) శాసనములు సమకాలపువని యొప్పుకొన్నను వీర కూర్చవర్మ వీరవర్మ కంటె రెండు పురుషాంతరములు ముందుండి యుండవలయును, అనగా నతడు ఒంగోడు శాసనమునందు బేర్కొన బడ్డ కుమారవిష్ణుని సమకాలికుడుగ నుండవలయును. అప్పటికిని వీర

కూర్చవర్మయు వీరవర్మయు నొక్కరేయని చెప్పుటకు సాధ్యము గాదు.

దర్శిశాసనము వీరవర్మ తండ్రి యగు స్కన్దవర్మగాని లేక అతని సమకాలికు డగు మఱియొక పల్లవ వంశీయుడుగాని వ్రాయించి యుండవలయును. దర్శిశాసన లేశము, వీరవర్మ సంతతివారు ప్రాయిక ముగ శాసనముల నొసగు స్థలములయం దొక్కటియగు విజయదశన పురమునం దివ్వబడినదిగాని తచ్ఛాసనదాత స్కందవర్మయే యని తోచుచున్నది.

వీరవర్మ, వీరకూర్చవర్మ లొక్కరని చెప్పుటకు వీలుకాదని నిరూపింప బడినది. కావున నీవీరకూర్చవర్మ హిరహడగల్లి శాసన దాత యగు శివస్కన్దవర్మ యొక్క తండ్రిగాని మఱి యన్యుడుగాడు. పురుషాంతరమునకు ౨౫ సంవత్సరముల చొప్పున గణించిన రమా రమి క్రీ. శ. ౨౭౫ సంవత్సర ప్రాంతమున వీరకూర్చుడు జీవించి యుండవచ్చునని తోచుచున్నది.

3

అయినప్పటికిని తాము పరమప్రమాణములుగ నంగీకరించిన శాసనములయం దాతడు పేర్కొనబడియున్నను, దూబ్రేగారు రచించిన పల్లవవంశవృక్షమున[1] వీరకూర్చుని స్మరింప కున్నారని వచించియున్నాము. అట్లుసేయుటకు గారణ మాయన వచించి యుండ లేదు. వారికిగలిగిన సంకట మిదియని తోచుచున్నది. వీరకూర్చుడు ప్రాచీనపల్లవరా జని చెప్పబడియున్నను, అట్టివాక్యములు సంస్కృత శాసనములయందు మాత్రము గాన్పించుచున్నవి. ప్రాకృతశాసన ములయం దాతని పొడయైన గాన్పింపదు. ఇంతేకాక యతనిపేరు

దర్శిశాసనలేశమున నున్నది. పల్లవ వంశవృక్షమున దీని నాధార పరచుకొని వీరకూర్చుని నిరికించుట కవకాశము దొరకలేదు. కాబట్టి దర్శిశాసన మాతని కాలికిబంధమైనది. ఆ బంధకమును దొలగించు కొను నుపాయ మరసి, దానిని స్మరింపక చల్లగ జారవిడిచినాడు. మఱియు, సర్కారువారి తరఫున బనిసేయు శాసన పరిశోధకమహా శయులుచేసిన ప్రాకృతసంస్కృత శాసనముల కాలములకు దాదాపు రెండు శతాబ్దములు యెడమున్నదను నపసిద్ధాంతముగూడ నాతని బెడత్రోవకు ద్రిప్పినది.

వెంకయ్యగారు ప్రాకృత శాసనములను "క్రీ. శ. ౪ వ శతాబ్దారంభ కాలమునకు"[1] జేర్చుచున్నారు. ఇట్లనుచున్నారు: "క్రీ. శ. ౨౩౬వ సంవత్సరమున కడపటి యాంధ్ర రాజగు మూడవ పులుమాయి రాజ్యకాలము సమాప్తినందెను. అందుచేత పల్లవులు ఆ శతాబ్దాంతమున స్వతంత్రులై యుండవచ్చును. ఒకవేళ వారీ కాలమునకు ముందే స్వాతంత్ర్యస్థాపనమును జేసియుండినను నుండ వచ్చును." "ఈ వంశపు సంస్కృతశాసనములు తరువాతి కాల పువి......సంస్కృతశాసనముల నొసగిన రాజు లెప్పుడుండిరో తెలి యదు. అయితే స్థూలముగ వారు ౫, ౬ శతాబ్దముల నాటి వారని చెప్పవచ్చును."[2]

ఇది తాత్కాలికపు సిద్ధాంతముగ మొదట బరిగణింపబడి నను తరువాతివారి కది వేదవాక్యమాయెను. హా. కృష్ణశాస్త్రి గారు దీనిని స్థిరీకృతమగు సిద్ధాంతముగ నమ్మి తదాధారమున గొన్ని యపసిద్ధాంతములను బయలువెట్టిరి.[3]

పై సిద్ధాంతము నంగీకరించుటవలన దూబ్రేగారు పల్లవ వంశవృక్షపు బోదెను అనవసరముగ దీర్ఘీకరించవలసినవారైరి.

---

1. Arch. Rep. 1906-7, 222 2 Ibid. P. 223, 4
3. S. I. I. Vol, II, Part V

వారు త్రొక్కిన మార్గము సమంజసముగ నుండలేదు. పల్లవవంశ వృక్షరచనను ప్రాకృత శాసనములలోని రాజుల పేర్లతో నారంభించిరి. అంతవఱకు బాగుగనే యున్నది. వారికి విష్ణుగోపుని దగుల గట్టిరి. సముద్రగుప్తుని యలహాబాదు శిలా స్తంభ శాసనములో[1] కంచి రాజగు నొక విష్ణుగోపుడు పేర్కొనబడి యుండుట వాస్తవమే. అయితే బుద్ధ్యాంకురుని యనంతర మొక విష్ణుగోపుడు రాజ్యము చేసినట్లు పల్లవశాసనముల వల్ల దెలియవచ్చుటలేదు. వాయలూరు శాసనమున[2] ప్రాచీన పల్లవ రాజులలో విష్ణుగోపుని పేరు చెప్పబడి యున్నది. అయితే ప్రాకృత శాసనములలోని రాజులెవ్వ రాతనికి ముందు రాజ్యముజేసిన ట్లీశాసనము పల్కదు. స్కన్దవర్మ యను పేరుగల రాజు విష్ణుగోపుని కుమారుడనిగాని, తరువాత రాజ్యము జేసిన వాడనిగాని పల్లవశాసనములయం దెచ్చటను లేదు. విష్ణుగోపుని మూలమున ప్రాకృత సంస్కృత శాసనములకు దూ|బ్రేగారు సంబంధమును గల్పింప బ్రయత్నించిరి; ఈ ప్రయత్నము క్రమమైనది గాదు. ఆయన, హిరహడగళ్ళి శాసనదాతయగు శివస్కందవర్మయు, చెన్దలూరుదానపత్రోక్తమైన రాజ వంశమునకు మూలపురుషుడైన స్కన్దవర్మయు భిన్నపురుషు లనుచున్నారు! వాస్తవము విచారింపగా వారొక్కరేయని తెలియగలదు. బ్రిటిషు మ్యూజియం శాసనములోని బుద్ధవర్మ చెన్దలూరు శాసనములోని మొదటి కుమారవిష్ణువుకు సమకాలికుడుగాని ముత్తాతగాడు. ఇది వేలూర్పాళెపు శాసనమునకు[3] సమ్మతమే. అందు కుమారవిష్ణువు పల్లవవంశస్థాపకుడగు వీరకూర్చుని మనుమడని వచింపబడియున్నది.

ఇంతవఱకెవ్వరిచేతను గమనింపబడనిదియు, అనేకములగు ప్రమాదముల కాస్పదమైనదియు నగు నొక్కవిషయము నీ సందర్భమున

---

1. Fleet: Gupta Inscriptions 2. Dubreuil: 'The Pallavas'
3. S. I. I. Vol. II, Part V.

జెప్పవలసియున్నది. వీరకూర్చుడను పల్లవ కుమారుడు నాగరాజు కుమార్తె నుద్వాహము చేసికొనుటవల్ల పల్లవవంశమునకు రాజ్యలాభము గలిగె ననువిషయ మందఱు పండితు లొప్పుకొన్నదే. తత్పూర్వమున పల్లవు లెట్టిస్థితియం దుండిరో మన మెఱుగము. ఆంధ్రపల్లవవంశముల మధ్యమున నాగజాత్యుద్భవు లగు నాంధ్రభృత్యరాజులు దక్కను దక్షిణహిందూ దేశములపై ప్రభుత్వము చేయుచుండిరి. ఈ యాంధ్రభృత్యరాజులు చూటు (చూడ)కులులు. చూటులకడ నుండియే దక్షిణరాజ్యలక్ష్మి పల్లవులను జేరె ననుట యంద రంగీకరించిన విషయమే. వేలూర్పాళెపు శాసనప్రకార మిది వీరకూర్చుడు నాగకుమారిని బెండ్లాడుటవలననని దెలియుచున్నది. పై శాసనమున వీరకూర్చుని తండ్రిపేరు చూతపల్లవు డని చెప్పబడియున్నది. ఈచూతపల్లవుడు చారిత్రకపురుషుడని యనేకగ్రంథకర్తల నమ్మకము. ఇది నిజముగాదు. చూతపల్లవుడు చారిత్రకపురుషుడు గాడు; చూటుపల్లవవంశముల సంయోగమును సూచించు కల్పిత మూలపురుషుడు. మన మాతని కల్పితపురుషునిగనే గణింపవలయును. అతనిపేరుగాని, అతనివలెనే కల్పిత పురుషులగు నతని పూర్వికుల పేర్లుగాని ప్రాచీనపల్లవ ప్రాకృత సంస్కృతశాసనముల యందెందును గానరావు. మనము చరిత్రను కల్పనాకథలనుండి వేరుపరుపవలయును. అట్లు చేసినగాని మనకు సత్య మెఱుకపడదు.

ఇక ప్రాకృత సంస్కృత శాసన యుగముల మధ్య నెడ మున్న, నది రెండు శతాబ్దముల దీర్ఘకాలము గాదనియు, రెండు పురుషాంతరముల హ్రస్వకాలమన్నియు నిరూపించెదము. ఇదివఱకే వీరకూర్చ, వీరవర్మలయైక్యమును స్థాపించుట కానిపనియని చెప్పి

మనకు బోధపడగలదు. ఆనందగోత్రజు డగు దామోదరశర్మ యను నత డొకశాసనము[1] నిచ్చియున్నాడు. సర్కారువారి శాసన పరిశోధనశాఖాధ్యక్షుడు పై శాసనకాలమును గూర్చి "క్రీ. శ. మూడు నాల్గు శతాబ్దములనాటి ప్రాచీన పల్లవరాజుల ప్రాకృతశాసనముల కాలమునకును, దీనికాలమునకును విస్తారము దూరము లేదు."[2] అని వచించియున్నాడు. శాసనపుభాష సంస్కృతము; అయినప్పటికిని దానియందు కొంతభాగము ప్రాకృతమున వ్రాయబడి యున్నది.

"మూడు తెగల బ్రాహ్మణులు, ప్రతిగ్రహీతలు వారి గోత్రములతో గూడ చేర్కొనబడియున్నారు: ౧౧ కొండిన్నులు (అనగా కౌండిన్యగోత్రజులు), ౫ కస్సపులు (అనగా కాశ్యపగోత్రజులు);... ౧ ఆగస్తి (అనగా అగస్త్యగోత్రోద్భవుడు.) గోత్రముల నామము వలెనే ప్రతిగ్రహీతల పేర్లుగూడ ప్రాకృత రూపమున వ్రాయబడియున్నవి. రుద్దజ్జ (రుద్రార్య), ఖందజ్జ, (స్కన్దార్య), అగ్గిజ్జ (అగ్న్యార్య), సవరజ్జ (శబరార్య), భద్దజ్జ (భద్రార్య) ఇత్యాదులు."[3] ఈ శాసనమునందు శాసన భాషగ నంతరించుచున్న ప్రాకృతముయొక్క కడపటి చిహ్నములను గనుగొనుచున్నాము. రమారమి యొక్క పురుషాంతరములోపల సంస్కృతముననే శాసనములు వ్రాయు నాచారమారంభమాయెను.

ప్రాచీన కదంబ శాసనములను శోధించి చూడగా నీ విషయమే తేలుచున్నది. వీనియందు మిక్కిలి పురాతనమైనది మలవల్లి స్తంభశాసనము.[4] పూర్వము మైసూరు శాసన పరిశోధనశాఖయందు బనిసేయుచున్న డాక్టరు ఎ. వెంకటసుబ్బయ్యగారు ఈ శాసనమును

1. Epi. Rep. 1920-21, Madras
2. Ibid.
3. Madras Epi. Rep. 1920-21.
4. E. C Vol. VIII, Shikarpur Tq. P. 264

జక్కగపరిశోధించి అందు పేర్కొనబడిన స్కన్దవర్మ కాదంబుడు గాడనియు, తత్కారణమున నాతనిపేరు కదంబరాజుల పేర్లలో నుండి తొలగింప వలయు ననియు తీర్మానించి యున్నారు.[1] ఈతని పరిశోధనవలన గలిగిన ఫలమేమన, మలవల్లిశాసనము వేయించిన దాతను మన మెఱుగక పోవుటయే. పై సిద్ధాంతము నాధారము చేసికొని, ఈ శాసనపు దాత మయూరవర్మయని దూ బ్రే గా రు వాదించుచున్నారు.[2] ఈ వాదమునకు బలము నొసగు నంశములు కొన్ని కలవు. శాసనము ప్రాకృత భాషయందు విరచితమగుటచే, నది ప్రాచీన మనుట నిజము. ఇంతేకాక శాసనలిపి అందే స్తంభము పై నుండు చూటుప్రాకృత శాసనలిపిని బోలియుండుటచేత డాక్టరు రాప్సను వంటి పరిశోధకుడు, "బనవాసిరాజ్యము చూటుల కడ నుండి కదంబుల హస్తగతమాయె" నని చెప్పియున్నారు.[3] డాక్టరు రాప్సన్ చెప్పినది సరిగాదని కదంబ కకుస్థవర్మ యొక్క తలగుండ శాసనమువల్ల దెలియుచున్నది. అందు తన ముత్తాతయగు మయూర వర్మ రాజ్యమును పల్లవులకడనుండి పడసి వారికి సామంతుడాయెనని వచించియున్నాడు.[4] కాబట్టి మలవల్లి స్తంభముపై నున్న రెండు శాసనములును డాక్టరు రాప్సన్ గా రను కొన్నంత సమీపకాలపువి గావనుట నిక్కము. అది యట్లుండ నిండు.

మయూరవర్మ మలవల్లి ప్రాకృత శాసనపుదాతయనుట సరి కాదు. ఈ శాసనములోని ప్రాకృతశ్లోక మీ యూహతో విరోధించుచున్నది.

1. I. A. XLVI, P. 154
2. Anc. Hist. of the Deccan, P. 99
3. The Catalogue of Ind. Coins Intro. P. 54
4. E. I. VIII, P. 24.

ఉక్తంఖందో :—

విస్సకమ్మా బహ్మదెజ్జం సేకదంబేసు ఋధ్మతే ;

విసస్తుచాతు వెజ్జం సిద్ధితం నిగమవిదితంచ.

దీనిమీఁది వెంకటసుబ్బయ్యగారి వ్యాఖ్యాన మీక్రిందిది:— "ఈ శ్లోక మెచట నుండియో కొనివచ్చినది గాన శాసన కాలమునకు పూర్వమే వ్రాయబడియుండవలయును. కావున శాసన కాలమునకు చాలముందే కదంబులు బ్రహ్మదేయములనిచ్చి కీర్తి గడించిరనుటయు సహజము గాదు."[1].

"శాసనకాలమునకు చాలముందే కదంబులు బ్రహ్మదేయముల నిచ్చి కీర్తి గడించి" నట్లయిన కదంబవంశమునకు మూలపురుషుఁడైన మయూరవర్మ మలవల్లి శాసనము నొసగిన దాత కాఁజాలఁడు. దానిదాత మయూరవర్మ యనంతరము రాజ్యాధిపత్యమును వహించిన రాజులలో నొక్కఁడై యుండవలయును. ఈ శాసనపు కడపటి రెండు వాక్యములును (ఒక్కపదము దప్ప) సంస్కృతమునందున్నవి. "జయతి లోకా నాథోనన్దతి, గోబ్బాహ్మణసిద్ధిరస్తు. శ్రీరస్తు." వీనివల్ల పల్లవ బృహత్ఫలాయన ప్రాకృత శాసనములవలెనిదియు శాసనములభాష సంస్కృతమునకు మార్పుచెందుచున్నకాల మప్పటిదని తెలియవచ్చుచున్నది. ఇచ్చటగూడ సంస్కృతయుగ మచిరకాలముననే యారంభ మగుచున్నది. మయూరవర్మ మునిమనుమఁడగు కకుత్స్థుని శాసనములభాష సంస్కృతము. పేరులేని శకముయొక్క యెనుబదియవ సంవత్సరమున వ్రాయించిన హాల్సి తామ్రశాసనపు భాష సంస్కృతము. ఈ శకము మయూరశర్మ రాజ్యాభిషేక సమయమున నారంభింపబడినదని యనేకుల యూహ. కావున, హాల్సి మలవల్లి శాసనముల కెడము 30 లేక 40 సంవత్సరముల కంటె నెక్కువగ నుండజాలదు.

---

1. I. A. XLVI, P. 154.

ఈ పై చర్చవల్ల ప్రాకృతసంస్కృతయుగము లొండొంటి వెంట నంటి వచ్చినవని తెలియుచున్నది. సంస్కృతప్రాకృత శాసనముల మధ్యకాలము గడునల్పము. రెండు పురుషాంతరములకంటె నెక్కువ కాదు. ఈ యల్పకాలముననే సంస్కృతము శాసనముల నుండి ప్రాకృతమును ద్రోసివేసెను. పేరులేని దర్శిశాసనపు దాత సంస్కృత యుగమున నుండినను, అతని ముత్తాతయగు వీరకూర్చవర్మ ప్రాకృతమునందుండి యుండవచ్చును. ఈ వీరకూర్చవర్మ హిరహడగల్లి శాసనదాతయగు శివస్కన్దవర్మయొక్క తండ్రియనుటకు సంశయము లేదు. అందు వచింపబడిన మహారాజ బప్పసామియే యిత డనుట నిక్కము.

౫

నెడుఙ్గరాయ తామ్రపట్టిక

ఈ తామ్రశాసనము సింగరాయకొండ వాస్తవ్యులగు శ్రీమాన్ యోగి శేషభట్టర్ వీరరాఘవాచార్యులగారివల్ల లభ్యపడినది. శాసనము తమకు దొరకిన విధమును ఆచార్యులవారిట్లు తెల్పుచున్నారు:

"౧౯౩౮ సంవత్సరములో సింగరాయకొండలో నేను ఇల్లు కట్టునప్పుడు గోడకాలు త్రవ్వుచుండగా మూడుజానల లోతున రెండు మట్టి మూకుళ్ళతో భద్రపఱచబడిన ఈ శాసనము దొరకినది. ఆ స్థలము కొండక్రింది ప్రదేశము. బజారుకు షుమారు ఆరు అడుగుల మెత్తుండును. ఈ స్థలమును శ్రీమాన్ అకలంకం రంగభాష్యం అయ్యంగారు తమతండ్రి సపిండీకరణకాలమున నాకు దానముగా నొసగిరి. రంగభాష్యం అయ్యంగారి తండ్రిగారు దానిని కొను కాలములో పాడుపడియేయుండెను. పూర్వము చక్రవర్తుల వారనుదాక్షిణాత్య (కంచి) శ్రీవైష్ణవు లచ్చట కాపురముండిరట. అంతకుపూర్వము సంగతి తెలియదు.

'గాలియాత' గ్రంథకర్త,

శేషభట్టర్ వీరరాఘవాచార్యులు."

భూగర్భమునం దెన్నియేండ్ల నుండియో మఱుగుపడియుండిన యీ రాగిరేకుల శాసనము ఆచార్యులవారి మూలమున నేటి కిట్లు బయల్పడినది.

ఈ శాసనమునందు 6½ అంగుళముల నిడివియు, 2⅜ అంగుళముల వెడల్పును గల రేకులు ఐదు కలవు. ఈ రేకుల డాపలికడల

మూలలు కత్తిరించివర్తులములుగ దీర్చియున్నవి. ప్రతి రేకునకు నెడమకొనయందు, రేకునకు మధ్యభాగమున అంచునకు ⅜ అంగుళముల దూరమున ⅜ అంగుళముల మధ్యపరిమాణముగల బెజ్జమును, ఆ బెజ్జముగుండ దూర్చి, యతికించబడిన ¼ అంగుళము ఘనమును, 2½ అంగుళముల నడిమికొలతయు గల కడియమును గలవు. రేకుల తూకము ౫౭ తులములు. కడియము 5½ తులములు. సామాన్యముగ రాగిశాసనములను గ్రుచ్చెడి కడియములయొక్క అతుకుపై దాపటము చేసియుండు రాజలాంఛనముద్ర యిందు కానరాదు. కడియము అతికించినది యతికించినట్లే యున్నను ముద్ర లేకపోవుటయు, అది యుండవలసిన స్థలమున చిలుము చిట్టెముగట్టియుండుటయు జూడ నది యెచ్చటనో నష్టమైపోయినట్లు తోచుచున్నది.

లిపి

ఇందలి ఐదు రేకులయందును మొదటి రేకుయొక్క ప్రథమ పార్శ్వమున వ్రాత లేదు; మొదటి రేకుయొక్క ద్వితీయపార్శ్వమునను, దక్కిన రేకుల కిరుపార్శ్వములను పార్శ్వమునకు నాలుగేసి పంక్తుల (మొత్తము ౩౬ పంక్తుల) అక్షరములు చెక్కబడియున్నవి. చిరకాలము భూస్థాపితమై యుండిన కారణమున నచ్చటచ్చట చిలుమువల్ల నొకటిరెండక్షరములు మాసిపోయియున్నను శాసనమంతయు చక్కని స్థితియందుండుటచేత చదువుట కేకష్టమును లేకపోయినది. అక్షరము లన్నియు చక్కగ జెక్కబడి తిన్ననిరూపు గలిగియున్నవి. మొదటి నాలుగు రేకుల యొక్క ద్వితీయపార్శ్వమున రేకుల సంఖ్యను దెల్పెడి యంకెలు గలవు. ఐదవ రేకుపై నట్టి సంఖ్య కానరాదు. అంకెలయం దొక విశేషము గాన్పించుచున్నది. మొదటి రేకుపై ౧-టియు, దానిక్రింద (శ్రీ)కారమును చెక్కబడియున్నవి. ౧-టవ యంకె యొక్క రూప మిప్పటి యంకెయొక్క రూపము

వలెనే యున్నను రెండవ మూఁడవసంఖ్యలను దెల్పుటకు బ్రత్యేక చిహ్నముల నుపయోగింపక రెండవదానిచోట నొకటవయంకెను రెండుపర్యాయము లొకదానిక్రింద నొకటిగను, నిట్లే మూఁడునకు బదులు ఒకటవయంకె పై విధముననే మూఁడు పర్యాయములును వ్రాయబడి యుండుటయు, నాలుగవరేకుపై నాలుగవయంకెను దెల్పు ప్రత్యేకచిహ్నము గానవచ్చుటచేతను శాసనము లిఖింపబడిన కాలమున ౨, 3 అంకెలను దెల్పుటకు బ్రత్యేకచిహ్నములు లేకయుండెనని తోఁచుచున్నది.

ఇందలి యక్షరములు ఉరువపల్లిశాసనములోని వానివలె నున్నవి. ఉరువపల్లిశాసనాక్షరములయంత చక్కదన మిందలి యక్షరములకు లేకున్నను పోడిమి చెడక రూపసౌష్ఠవమును గలిగి పొంకముగ నున్నవి. ఉరువపల్లిశాసనాక్షరములకు గుహాక్షరములని ఫ్లీటుగారు నామకరణము జేసియున్నారు. వీనినే జౌవో దూబ్రేగారు నిక్కమైన పెట్టెతలకట్టక్షరము లనిరి. పెట్టెతలకట్టుల స్వరూపమును దూబ్రేగా రీవిధమున వర్ణించియున్నారు:

"'పెట్టెతల యక్షరములను ద్వివిధములుగ విభజించుచున్నాను. అక్షరములతలపై సమభుజచతురస్ర మేర్పడునట్లు నాలుగు చిన్నగీట్లను జెక్కి, వాని మధ్యప్రదేశమును జెక్కక యట్లే నిల్పిన నది సహజమైన పెట్టెతలయక్షర మనబడును.' (ఫ్లీటు: 'గుప్తశాసనములు' పుట ౧౯)

"టక్కు పెట్టెతలయక్షరము లక్లిష్టతరములు. అక్షరముతలపై లేఖకుఁడు సమభుజచతురస్ర మేర్పడునట్లు గండరించిన నది టక్కు పెట్టెతల యగును." [1]

---

1. Ancient History of the Deccan, P. 97.

ఉరువపల్లి శాసనములోనివి సహజమైన పెట్టెతలయక్షరము లని దూ బ్రేగారు సిద్ధాంతీకరించి యున్నారు. ప్రస్తుతము పరిష్కృత మగుచుండు నెడుఙ్గరాయ తామ్రపట్టికయందును నురువపల్లి శాసనము వంటి యక్షరములు గానవచ్చుచుండుటచే నవియు నిక్కపు బెట్టె తల యక్షరము లని చెప్పవలసి యున్నది.

లేఖకుడు ఈశాసనమును జాగ్రతతో జెక్కనను అచ్చటచ్చట ప్రమాదములు గానవచ్చుచున్నవి. రెండవ రేకు కడపటి "వినయస్యా నేక" యను పంక్తిని మూడవ రేకులోని తొలిబంతిగా మరల చెక్కి యున్నాడు. ఐదవ రేకు ప్రథమ పార్శ్వమున మొదటి గీటులో 'సమ్ప్రదత్తః' యనుటకు బదులు 'సప్పదత్తః' యనియు, నట్లే యా రేకుయొక్క ద్వితీయపార్శ్వమున కడపటిపంక్తియందు 'తాంబ్ర పట్టికా' యనుటకు 'తాంబ్రప్పట్టికా' యనియు వ్రాసియున్నాడు. మఱియు మూడవ రేకుయొక్క మొదటి ప్రక్కలోని మూడవ పంక్తి యందు 'విజయయశః' యనుటకుమారు 'విజయయగః' అనియు, నైదవ రేకు రెండవప్రక్క మొదటిబంతిలో 'పాపశ్శారీర' యనుటకు 'పాప శ్గారీర' యనియు వ్రాసియున్నాడు. ఇచ్చట 'శ' యొక్క పొట్టలోని యడ్డగీటును వ్రాయక మఱచుట వలన నది 'గ' యైపోయెను. మఱియు నీశాసనములో 'త' 'భ' 'న' లకు పెక్కుస్థలములయందు భేదము గాన్పింపకున్నది. సందర్భమునుబట్టి యక్షరములను గుర్తింప వలసియున్నది. 'స' 'య' లన్నియు నొక్కతీరున నుండలేదు. అను స్వారము వ్రాయువిధము భిన్నముగ గన్పడుచున్నది. సాధారణ ముగ ప్రాచీన శాసనములలో బెక్కింటియం దనుస్వారము వచ్చు తావుల నుత్తరాక్షరముతలపై జుక్క నిడు నాచారము గానవచ్చు చున్నది. ఇందు కొన్నిస్థలములలో (చూ: ౫. మొ. ప్ర. ౨ గీటు, సింహవర్మ) నీ సంప్రదాయానుసార మనుస్వార ముత్తరాక్షరమగు హ' తలపై వ్రాయబడియున్నను, మఱికొన్నిచోట్ల (చూ: 3.

సర్ వాల్టర్ ఎల్లియటుగారి ప్రాచీన గ్రంథసంచయమం దడగి యున్న దీని ప్రతిబింబమును సంగ్రహించి ఫ్లీటుగారు ఇండియన్ ఆంటిక్వెరి ౫-వ సంపుటము (పుటలు ౫౦-౫౩)లో జక్కగ పరిష్కరించి ప్రకటించియున్నారు. మొత్తముమీద ఉరువపల్లి శాసనపు ప్రశస్తియు, నిందలిప్రశస్తియు నొక్కతీరున నే యున్నను రెంటికి నచ్చటచ్చట నల్పభేదములు గాన్పించుచున్నవి; కాని యవి యంతగ పరిగణింపవలసినవి కావు. ఈప్రశస్తులయం దెన్నబడిన పల్లవరాజ బిరుదావళియం దుక్తమైన యంశములలో గొన్నిటిని గూర్చి ఋంచు కంత వ్రాయవలసియున్నది.

౧. శాసనదాతయగు యువమహారాజ విష్ణుగోపుని తండ్రి యగు స్కన్దవర్మమహారాజు "లోకపాలానాం పంచమస్య లోకపాలస్య'' యని కీర్తింపబడియున్నాడు. ఈవాక్యము సామాన్యముగ ప్రాచీన పల్లవరాజుల సంస్కృతదానశాసనములయందు గానవచ్చుచున్నది. ఇందువల్ల దెలియవచ్చు విశేషచరిత్రాంశ మేదియు లేదు. కాని శాసనకాలమునాటి మత సంప్రదాయమును గొంత తెల్పుచున్నది. లోకపాలురను గూర్చి ఫ్లీటుగా రిట్లు వ్రాసియున్నారు: "లోకపాలురన దిగధిదేవతలు- తూర్పునకు ఇంద్రుడు, దక్షిణమునకు యముడు, పశ్చిమమునకు వరుణుడు, ఉత్తరమునకు గుబేరుడు. సామాన్యముగ బైబేర్కొనిన నలుగురితో నాగ్నేయమున కగ్నిని, నైరృత్యమునకు నిరృతి (లేక సూర్యు)ని, వాయవ్యమునకు వాయుదేవుని, ఈశాన్యమున కీశాను (లేక సోము) ని (నధిదేవతలుగ జేసి) లోకపాలు రెనమండ్రని చెప్పుదురు'' ఇది వాస్తవమే యైనను విష్ణుగోపమహారాజుకాలమున లోకపాలురు నలుగురనియే యప్పటివారి నమ్మకమైనట్లు తోచుచున్నది. కాళిదాసుని కాలమందును దిక్పాలురు నలువురే యని

"ఇయం మహేంద్రప్రభృతీ నధిశ్రియ
శ్చతుర్దిగీశా నవమత్య మానినీ,
అరూపహార్యం మదనస్య నిగ్రహాత్
పినాకపాణిం పతి మాప్తు మిచ్ఛతి"

అను కుమారసంభవ శ్లోకమువల్ల (౫-౫౩) వెల్లడి యగుచున్నది.

౨. విష్ణుగోపమహారాజు 'కలియుగ దోషావసన్న ధర్మోద్ధరణ నిత్యసన్నద్ధు'డనియు, 'ధర్మవిజిగీషు' వనియు స్తోత్రముసేయబడి యున్నాడు. ఈస్తోత్రపాఠములు అన్ని సంస్కృతపల్లవరాజశాసనములందును గానరావు. రెండవ కుమారవిష్ణువు చెందలూరుతామ్రశాసనములందును, [1] మొదటి నందివర్మయొక్క ఉదయేందిరము శాసనమునను, [2] యువమహారాజవిష్ణుగోపుని శాసనములందును, నితని పుత్రుడగు సింహవర్మ శాసనములందును గానవచ్చుచున్నవి. బిరుదులు వంశపారంపర్యముగ వచ్చు నాచారము వాడుకయం దుండుటచేతను, వీరి ప్రశస్తు లించుమించుగ నొక్కతీరున గానవచ్చుటచేతను వీరందఱును నేకకుటుంబమునకు జెందినవారై యుందు రనునూహ పొడముచున్నది. రెండవ కుమారవిష్ణువు యొక్క చెందలూరు శాసనమున నీ బిరుదులు ప్రథమమున గాన్పించుటచేత మొదట వీనిని బడసినవా డారాజే యైయుండునని తోచుచున్నది.

మఱి కలియుగదోషావసన్నమై నశించిపోవుచుండ నీ మహారాజులు చెడనీక ఉద్ధరించిన ధర్మమెద్ది? ఈ విషయము నెఱుంగుటకు పూర్వ మీరాజు లవలంబించిన మత మెద్దియో కనుగొనుట యవ

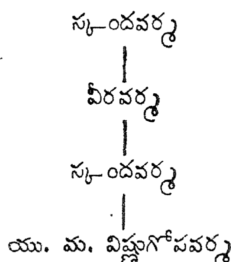
1. ఎపి. ఇండి. VIII, పు. ౨౨౩ మొదలు.

2. ఎపి. ఇండి. III, పు. ౧౪౨ మొ.

సరము. వీరి శాసనములన్నియు ''జితం భగవతా'' యని యారంభ మగుచుండుటచేతను, వీరందఱును ''భగవత్పాదానుధ్యాతు''లమని చెప్పుకొనుటనుబట్టియు వీరు భాగవత సంప్రదాయానుసారు లగుట తెల్లము. శివభాగవతులు కొందరుండినట్లు కొన్ని నేపాళ దేశశాసనములవల్ల దెలియుచుండుటచే వీ రొకవేళ శైవులైయుండినను నుండవచ్చును. వైష్ణవులైనను, శైవులైనను హిందువులే. కావున వీ రుద్ధరించిన ధర్మము హిందూధర్మ మనుట నిస్సంశయము. ఇక నీ ధర్మమును నాశనముసేయుచున్న కలియుగదోష మెద్దియో కనుగొనవలసియున్నది. ప్రాచీనకాలమునందు, అనగా క్రీస్తుశకాదిమ శతాబ్దములయందు దక్షిణదేశమునందు, ముఖ్యముగా పై బేర్కొనబడిన రాజు లేలిన రాష్ట్రమున, బౌద్ధజైనమతములు ప్రబలి జనసామాన్యము యొక్క యాదరణమునకు బాత్రములై యుండెనని పెక్కు నిదర్శనముల మూలమున దెలియవచ్చుచున్నది. శంకరాచార్యాది హిందూ మత సంస్కర్త లందఱును స్వమతస్థాపనకు బూర్వము బౌద్ధజైన మతములను దమ గ్రంథములయందు దెగనాడియున్నారు. కావున కలియుగదోషము బౌద్ధజైనధర్మముల రూపము నంది హిందూధర్మమును బాధింపదొడగెను. వీని యుపద్రవమువలన రూపుమాసిపోనున్న హిందూధర్మమునే ఈ మహారాజు లుద్ధరించినది. తత్కారణముననే తాము ధర్మమహారాజులమని సగర్వముగ జెప్పికొనిరి. 'ధర్మవిజిగీషో' యను వాక్య మాకాలమున మతఘర్షణ యుండెనని సూచించుచున్నది.

వంశావళి

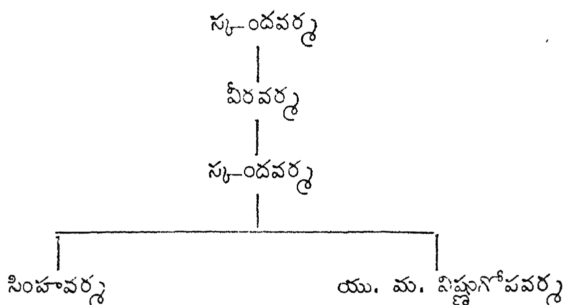
ఈ శాసనోక్తదానము నొసగినరాజు పల్లవ వంశజుఁడు, స్కన్దవర్మ మునిమనుమఁడు, వీరవర్మ మనుమఁడు, స్కందవర్మ పుత్రుఁడు. ఉరువపల్లిదాన శాసనము నిచ్చినవాఁడును నీతఁడే. ఇందలి వంశవృక్ష మిది:-

వీరుగాక మహారాజు సింహవర్మ యొక్కడిందు బేర్కొన బడియున్నాడు. ఈ సింహవర్మ యెవ్వడు, ఇందు జెప్పబడిన పల్లవ వంశమునకు గంచినేలిన పల్లవరాజులతో గల సంబంధ మెట్టిది అను విషయములను నిర్ధారణజేసి చెప్పుటకు దగు నాధార మీ శాసనమున గాని, యురువపల్లి శాసనమున గాని కానరాదు. ఒక్క విషయమునుమాత్రము నిశ్చయించి చెప్పవచ్చును. శాసనదాతయగు విష్ణుగోపవర్మ యువమహారాజగుటచేతను, దానశాసనము సింహవర్మ మహారాజుయొక్క ద్వాదశరాజ్యవర్షమున నిల్చియుండుటచేతను, దానమొసగినకాలమున సింహవర్మ పల్లవరాజ్యముపై బ్రభుత్వము సల్పుచుండె ననియు, నతనిక్రింద విష్ణుగోపవర్మ యువమహారాజపదము వహించి రాజ్యమునం దొకకొంత భాగమున కధిపతియై పరిపాలన మొనర్చుచుండె ననియు దృఢముగ బల్కవచ్చును. మఱియు రాజునకు యువమహారాజుతోడి సన్నిహితబాంధవ్యము గలిగియుండుట సామాన్యమగుటచే నట్టి బాంధవ్య మీ సింహవర్మ విష్ణుగోపవర్మలకుగూడ గలిగియుండవచ్చు ననియు నూహసేయవచ్చును. కాని యా బాంధవ్యస్వరూపమును నిర్ధారించుటకు దగిన యాధారములు గానరావు. తగిన యాధారములు లేకున్నను పరిశోధకపండితులు పెక్కు ఊహలను గావించియున్నారు.

ఉరువపల్లి శాసనమును బరిష్కరించు సందర్భమున ఫ్లీటుగారిట్లు వ్రాసియున్నారు: ''ఇందు విష్ణుగోపవర్మ యువమహారా జని

చెప్పబడియుండుటచేత (దీనియొక్క) కడపటి రెండు పంక్తులయందు రాజ్యపాలన మొనర్చుచుండినట్లు పేర్కొనబడిన సింహవర్మ ప్రాయశః అతని యన్నయైయుండవచ్చును.''[1] ఈ యభిప్రాయానుసారము ఉరువపల్లిశాసనమునను, ప్రస్తుతము పరిష్కరింపబడుచున్న నెడుఙ్గరాయ శాసనమునను వర్ణింపబడిన పల్లవవంశవృక్ష మిట్లు రూప మందుచున్నది :

ఫ్లీటుగారి యభిప్రాయమును పెక్కుమంది పరిశోధకపండితు లంగీకరించినను కొందఱి కది నచ్చదాయెను. వీరియందు ముఖ్యులు హూల్ట్జ్ష గారు. ఫ్లీటుగారి సిద్ధాంతమును నిరసించుటకు వీరు చూపిన కారణ మిది, ఉరువపల్లి శాసనమువల్ల సింహవర్మ విష్ణుగోపవర్మలకు గల బాంధవ్య మిట్టిదని తెలియదు. అన్యాధారములవల్ల విష్ణుగోప వర్మకు సింహవర్మ యను సోదరు డుండెనని తలచుటకు వీలుపడదు. మఱి యిందు పేర్కొనబడిన సింహవర్మ యెవ్వడని సుదూరము చింతింప నవసరములేదు. అతెడు పికీర మంగళూరుశాసనముల దాతయు, యువమహారాజ విష్ణుగోపవర్మ యొక్క పుత్రుడును నైన సింహవర్మయే. ఈ సింహవర్మ సింహాసనము నధిష్ఠింపకపూర్వమే ఇతని తండ్రియగు విష్ణుగోపవర్మ తానింకను యావరాజ్యపదము

1. Indian Antiquary, V. P 50.

ననుభవించుచుండగనే మృతిచెందెనని తలపవలసిన యక్కర లేదు. సింహవర్మ రాజ్యకాలమున నాతడు సజీవుడుగనే యుండవచ్చును. విష్ణుగోపవర్మ తన తండ్రియగు రెండవ స్కందవర్మ యనంతరము రాజ్యకాంక్ష లేకపోవుటచేతనో, లేక యనివార్యమైన యాటంకముల చేతనో పట్టాభిషిక్తుడు కాకపోగా నతని పుత్రుడైన సింహవర్మ స్వయము పితామహుడైన స్కందవర్మ యనంతరము సింహాసనము నధిష్ఠించి యుండవచ్చును. కావున ఉరువపల్లి శాసనమున పేర్కొనబడిన సింహవర్మ విష్ణుగోపవర్మయొక్క పుత్రుడేకాని సోదరుడు కాడు."[1]

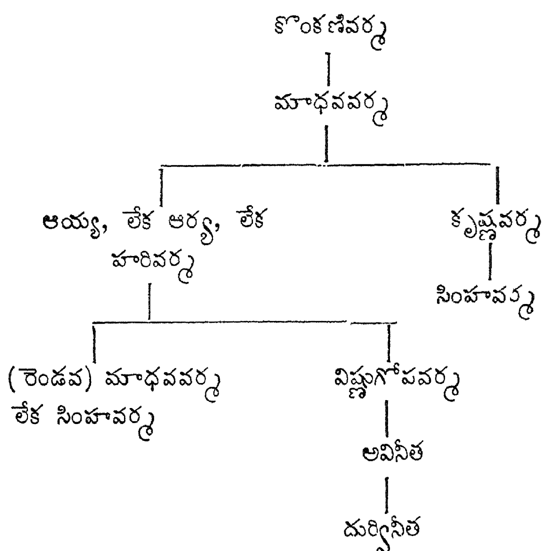
హూల్ట్జ్ష గారివలె రావుబహదూరు సి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులవారును ఉరువపల్లి శాసనమున పేర్కొనబడిన సింహవర్మ యువమహారాజ విష్ణుగోపవర్మ యొక్క పుత్రుడే యని యభిప్రాయపడుచున్నను, హూల్ట్జ్ష గారి వాదమును సంపూర్ణముగ నంగీకరింపక భిన్నసిద్ధాంతము నొకదాని బ్రతిపాదించియున్నారు. యువరాజు, లేక యువమహారాజను బిరుదుతోగూడ పేర్కొనబడినంత మాత్రముననే విష్ణుగోపవర్మ సింహాసనము నధిష్ఠింపలేదని చెప్పుట తగదు. ఈ బిరుదాతడు రాజ్యాభిషిక్తుడాయెననుటకు నిరోధము కాజాలదు. పూర్వచాళుక్యరాజగు మంగి సర్వసామాన్యముగ శాసనము లన్నిటియందును మంగి యువరాజని పేర్కొనబడినను మూర్ధాభిషిక్తుడై సింహాసనము నధిష్ఠించి పెక్కేండ్లు రాజ్యపాలన మొనర్చినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. మంగి యువరాజును బోలి యువమహారాజ విష్ణుగోపవర్మయు సింహాసనముపై గూర్చుండి రాజ్యపరిపాలన మొనర్చి యుండవచ్చును. యువమహారాజ విష్ణుగోపవర్మచే మొదట నీయబడిన యురువపల్లి శాసన మేకారణముచేతనో ఆతని కుమారుడగు సింహవర్మచే దన పదునొకండవ రాజ్యవర్షమున బ్రకటింపబడెను.

---

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౮. పుట ౧౬౯ ము.

ఇందువల్ల పై బేర్కొనిన పరిశోధక పండిత మహాశయు లొండొరుల సిద్ధాంతముల నంగీకరింపక భిన్నాభిప్రాయముల వెలి బుచ్చుచున్నారని తెల్లమగుచున్నది. లభ్యమైన యాధారములవల్ల వ్యక్తములైన యంశములనన్నిటిని సమావలోకనముజేసి చూడగా ఫ్లీటుగారి సిద్ధాంతమే సర్వవిధముల నంగీకార్యమని తోచుచున్నది. రాజు యొక్క కొడుకుగాని, కొడుకు లేనిచో దమ్ముడుగాని యావ రాజ్యపట్టాభిషిక్తుడగుట సర్వసామాన్యము గావునను, ఉరువపల్లి శాసనమున విష్ణుగోపవర్మయొక్క తండ్రిపేరు స్కందవర్మ యని యుండుటచేతను, రాజ్యమేలు ప్రభువు పేరు సింహవర్మ యని యుండుటవల్లను ఫ్లీటుగారీసింహవర్మ విష్ణుగోపుని యొక్క సోదరు డని చెప్పిరి. ఈ యభిప్రాయము సరికాదని త్రోసిపుచ్చిన హూల్ట్జష గారి సిద్ధాంత మెంత సమంజసమో కనుగొందము. కుమారుడు రాజై రాజ్యము సల్పుచుండగా నతనిక్రింద తండ్రి యువరాజుగ రాష్ట్రములో నొక భాగమున కధికారియై యుండుట నెచ్చటను గానము. విష్ణుగోప వర్మకు రాజ్యకాంక్ష లేకపోవుటచేతనో, కాదేని యతని రాజ్యాభి షేకము ప్రతికూల సందర్భములవలన జరుగకపోవుట చేతనో యాతడు రాజు కాకపోయెనని తలచుట కాధారము లెవ్వి? ఇవియు నూహాలేకదా! ఫ్లీటుగారి యూహాకంటె నిది సమంజసతరమని నాకు దోపదు. మఱియు రావుబహదూరు కృష్ణమాచార్యులవారు చెప్పి నట్లు విష్ణుగోపవర్మ రాజ్యానంతరము, మొదట నాతనిచే నీయబడిన దానము, దరువాత పదునొకండు సంవత్సరముల కాతని పుత్రుడగు సింహవర్మచే ప్రకటింపబడె ననుటయు నొప్పదగిన మాట కాదు. ఉరువపల్లి శాసనమునందును, నెడుఙ్గరాయశాసనమునందును "విష్ణు గోపస్య వచనేన ముండరాష్ట్రే... గ్రామేయకాః వ్యక్తవ్యాః" అని యుండుటచేత నీదానముల నొసగిన కాలమున విష్ణుగోపవర్మ సజీవుడై యావరాజ్యాధిపత్య మొనర్చుచునేయుండెనని స్పష్టమగుచున్నది;

కావున శ్రీ కృష్ణమాచార్యులవారు ప్రతిపాదించిన సిద్ధాంతముగూడ 'సింహవర్మ సమస్య' కు దృప్తికరమగు జవాబు నివ్వజాలకున్నది. కృష్ణమాచార్యులవా రీసందర్భమున గమనింపక విడిచిన యంశము లొక కొన్నిటి నిచ్చుటఁ జేర్కొనవలసిన యవసరము కొంత కలదు. కొంచె మించుమించు ఈకాలమునకు సంబంధించిన పాశ్చాత్య గంగ రాజుల శాసనములవల్ల బల్లవరాజ చరిత్రను గూర్చిన యంశములు కొన్ని తెలియవచ్చుచున్నవి. ఈ శాసనములయందు ముఖ్యమైనవి- (1) కుడితియం తామ్రశాసనము,[1] (2) చీకట్టూరు తామ్రశాసనము,[2] (3) పెనుగొండరాగిశాసనము,[3] (4) నల్లాలతామ్రశాసనము,[4] ఈ శాసనములలో వర్ణింపబడిన గంగ రాజుల వంశ మిది.

1. MAR 1932 P 124 F
2. Ibid 1924 P 79
3. EP. Ind. XIV. P 331
4. MAR 1924 P. 69

పై వంశవృక్షములోని హరివర్మ పుత్రులగు సింహవర్మ యను నామాంతరముగల రెండవ మాధవవర్మయు, విష్ణుగోపవర్మ హరివర్మ యనుజుడగు కృష్ణవర్మ యొక్క కుమారుడు సింహవర్మయు నొక్క తరమువారు. ఇందువల్ల పాశ్చాత్యగంగవంశమునందు నాల్గవతరము రాజులలోనిద్దరు సింహవర్మలును, నొక్క విష్ణుగోపవర్మయు నుండినట్లు విశదమగుచున్నది. మఱియు నీసింహవర్మ, విష్ణుగోపవర్మ నామములు దక్షిణదేశమును పాలించిన రాజులలో పల్లవులయందే సామాన్య ముగ గానవచ్చుచున్నవి. అందును ముఖ్యముగ విష్ణుగోపనామము పల్లవవంశమునదప్ప మఱియెచ్చటను గానరాదని చెప్పవచ్చును. అగునేని పాశ్చాత్యగంగవంశమున నీ పేర్లు గానవచ్చుటకు గారణ మేమి? రెండవ మాధవవర్మకు సింహవర్మ యను నామము కోరి యిడిన మారుపేరని తోచుచున్నది. పెనుకొండతామ్రశాసనము దీనికి గల వాస్తవకారణమును దెల్పుచున్నది.[1] "శ్రీ పల్లవకులేంద్రేణ సింహవర్మమహారాజేన యథార్హమభిషిక్తస్య గంగరాజస్య ఆయ్య వర్మణః పుత్రేణ ..పల్లవానాం శ్రీ స్కందవర్మ మహారాజేన యథార్హ మభిషిక్తేన గంగానాం మాధవమహాధిరాజేన సింహ వర్మణా బ్రాహ్మణాయ...ప్రదత్తాః"[2] రెండవ మాధవర్మకు సింహ వర్మయను నామాంతరము గలుగుటకు కారణ మిందువల్ల స్పష్ట మగుచున్నది. ఇతని తండ్రియగు ఆయ్య లేక, హరివర్మ పల్లవ రాజగు సింహవర్మకు అనుచరుడైన సామంతరాజు. ఒక రాజు యొక్క అధికారమునకు లొంగి కప్పముకట్టు సామంతరాజులు తమ రాజభక్తినిగాని, పారతంత్ర్యమునుగాని తెల్పుటకై తమ్మేలిన ప్రభువుల పేర్లను తమబిడ్డల కిడుట యాచారము. ఈ యాచార మును జక్కన విక్రమార్క చరిత్రలో (౪-౬౦) సాహసాంకునికడకు

1. EP. Ind. XXIV, P 237. 2. EP. Ind. XIV, P 334.

వచ్చిన శకమహీపతి దూతయొక్క వాక్యము విదితము సేయు చున్నది.

"ప్రియతనూజుల పేళ్లు పెట్టి పెంపొందిరి
మాళవనేపాళ మగధపతులు"

ఈ యాచారము ననుసరించియే గంగరాజగు హరివర్మ తన యేలికయైన సింహవర్మ పేరు దన జ్యేష్ఠకుమారున కిడెను. ద్వితీయ పుత్రునకు విష్ణుగోపుడని నామకరణము జేసినదికూడ నీ కారణము చేత నేయని యూహించెదను. గంగరాజు తన పుత్రులలో జ్యేష్ఠునికి సింహవర్మయనియు, గనిష్ఠునికి విష్ణుగోపవర్మ యనియు పేరుపెట్టు కొనుటను జూడ పల్లవరాజైన సింహవర్మకు గూడ విష్ణుగోపు డను తమ్ముడొక డుండియుండవలయు నను నూహ పొడముచున్నది.

ఈ సందర్భమున పరామర్శింపదగిన విషయ మొక్కటి కలదు. పెనుగొండతామ్రశాసనమువలన సింహవర్మ స్కందవర్మ లను రెండుతరముల పల్లవరాజులు రాజ్యము సేయుచుండినట్లు తెలియుచున్నది. ఈ పేరుగల రాజులు పల్లవవంశమువా రీకాలమున నెవ్వరేనియు గలరేమో విచారించవలసి యున్నది. మొదటి నంది వర్మనాటి యుదయేందిరశాసనమున కంచియందు రాజ్యమొనర్చిన పల్లవరాజకుటుంబ మొకటి వర్ణింపబడియున్నది.[1] అందలి వంశమిది :

స్కందవర్మ
|
సింహవర్మ
|
స్కందవర్మ
|
నందివర్మ

1. EP. Ind. III, 142

ఈ శాసనములోని ప్రశస్తిని ఉరువపల్లి నెడుఙ్గరాయాది శాసనములతో బోల్చిచూచిన వీని ప్రశస్తులన్నియు నొక్కతీరుననే యున్నవనియు, నొక్క వంశస్థులగు రాజులకే చెందినవనియు దెల్లము కాగలదు. ఉదయేందిర శాసనములోని సింహవర్మ యొక్క తండ్రిపేరు స్కందవర్మ; ఉరువపల్లి నెడుఙ్గరాయ శాసనములోని విష్ణుగోపవర్మ తండ్రిపేరును స్కందవర్మయే. మఱియు విష్ణుగోపవర్మ యౌవరాజ్యము సల్పుచుండగా నొక సింహవర్మ రాజ్యము సల్పుచున్నట్లీశాసనములు దెలుపుచున్నవి. కావున నీ సింహవర్మయు, నుదయేందిర శాసనములోని స్కందవర్మ పుత్రుడగు సింహవర్మయు నొక్కడే; భిన్నపురుషులుగారు. పైజెప్పిన యంశముల నన్నిటిని పర్యాలోచించి చూడగా ఫ్లీటుగారి సిద్ధాంతమే సమంజసమైనదని నాబుద్ధికి దోచుచున్నది.

శాసనకాలము

అక్షరముల సవ్వడిని జూడగా ఉరుపల్లి శాసనముతోబాటు నెడుఙ్గరాయశాసనమును క్రీ. శ. ౫-వ శతాబ్దమునాటిదని స్థూలముగ జెప్పవచ్చును, పెనుగొండ శాసనమును విమర్శించుచు ఫ్లీటుగారు సింహవర్మ క్రీ. శ. ౪౩౬ మొదలుకొని ౪౬౦ వఱకును రాజ్యము జేసినట్లు చెప్పియున్నారు.[1] 'లోకవిభాగ'మను జైన గ్రంథమున నా గ్రంథము యొక్క రచన శకాబ్దము ౩౮౦-వ సంవత్సరమునకు సరియైన కాంచీపురాధీశ్వరుడగు సింహవర్మ యొక్క ౨౨-వ రాజ్యవర్షమున ముగిసినట్లు వ్రాయబడియున్నది. దీనిబట్టి చూడ సింహవర్మ యొక్క రాజ్యాభిషేకము శకాబ్దము (౩౮౦ - ౨ =) ౩౫౮-వ సం.న. అనగా క్రీ. శ. ౪౩౬ వ సం.న నడిచినట్లు తేలుచున్నది. నెడుఙ్గరాయశాసనము సింహవర్మయొక్క పండ్రెండవ రాజ్యవర్షమున నీయబడెను గావున దానికాలము క్రీ. శ. ౪౪౮-వ సంవత్సరమని చెప్పవలసి యున్నది.

1. J. A. R. S. July 1915

నెడుఙ్గరాయ గ్రామమును దానముగొన్న ప్రతిగ్రహీతలుముగ్గురు. వీ రెవ్వరన, (౧) శారణిక నడిపిభోజ దొడ్డిస్వామి, (౨) కణ్ణస్వామి (3) నందిస్వామి. తామ్రశాసనములలో సర్వసామాన్యముగ ప్రతి గ్రహీతల శాఖా గోత్ర సూత్రములను వర్ణించుట యాచారము. ఇం దట్లుగాక గోత్రసూత్రాదుల ప్రశంస లేక కేవలము ప్రతిగ్రహీ తల పేరులు మాత్రము గానవచ్చుచున్నవి. కణ్ణస్వామి నందిస్వాము లను గూర్చి ఏమియు దెలియకున్నను దొడ్డిస్వామి యొక్క స్థితి సంగ్రహముగ 'శారణిక', 'నడిపిభోజ' శబ్దములవలన వ్యక్తమగు చున్నది. ఈ రెండు మాటలును రాజ్యతంత్రమున దొడ్డిస్వామి యొక్క పదవిని సూచించుచున్నవి. ఇందు 'శారణిక' పదము 'శరణ' శబ్దము నుండి పుట్టినది. శరణ మనగా రక్షణము. శారణికు డన రక్షణము నొసగువాడు. ఈ శారణికుడు ఎవరి బారినుండి యెవ్వరిని రక్షించుచుండెనో కనుగొనుటకు దగిన సాధనము లింకను లభ్యపడ లేదు. విష్ణుగోపవర్మ నెడుఙ్గరాయ గ్రామమును శారణిక గ్రామముగ జేసి దొడ్డిస్వామ్యాదుల కిచ్చుటవలన శారణిక గ్రామాధిపతి శారణికుడనియు, నట్టి గ్రామములు రాజశాసనములవల్ల నేర్పడు చుండిన వనియు ఊహసేయవచ్చును. ఈ శారణిక గ్రామమునకును, నరవశాసనములయందు బేర్కొనబడు 'అఞ్జినాన్ పుగలిడము'నకును భేదము లేదనియు, శారణికగ్రామమే అఞ్జినాన్ పుగలిడమనియు ప్రస్తావవశమున రావుబహదూరు సి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులవారు చెప్పియున్నారు. వీరి మాట సరియైన దనియు, శారణిక శబ్దార్థ మందువల్ల చక్కగా తెలియవచ్చుచున్న దనియు తలచెదను. అఞ్జి నాన్ పుగలిడ మనగా నార్తుల కభయస్థానమని యర్థము. ౧౯౨౬-౨౭-వ సంవత్సరపు దక్షిణ ఇండియా శాసనశాఖవారి కార్యక్రమ నివేదికయందు అఞ్జినాన్ పుగలిడ మిట్లు వివరింప బడియున్నది: "తిరువాంకూరిసంస్థానములోని కొన్ని శాసనములవలన నా దేశపు

రాజులు గుడ్డలునేయు కొన్ని తెగలవారు నివసించుటకై కొంత భూమిని భేటాయించి యందు నివసించువారలు రాజున కిచ్చవలసిన పన్నులను వజాయిచ్చి, మఱికొన్ని కట్టడల నేర్పఱచి యట్టిస్థలముల కఞ్జినాన్ పుగలిడము (అనగా నార్తులకు అభయస్థానము) లని పేరి డిరి. ఈ విధముగ దన ప్రజలకు సాయమొనర్చుటచే వీరరామరామ వర్మ 'యఞ్జినాన్ పుగలిడ'మను బిరుదును వడసెను, (T. A. S. IV P. 98). ఉదయమార్తాండవర్మ యను నింకొక రాజు కొల్లం ౨౦౧-వ సంవత్సరమున కన్యాకుమారి ప్రాంతమున జేపలబట్టువారు నివసించుటకై 'ముట్ట' మను నిట్టి గ్రామము నొకదాని నిర్మించి, రావడి, తర్జన, ఇడములనుండి వారిని విముక్తుల గావించెను."[1] ఇట్లే క్రీ. శ. ౧౩౩౭-వ సం.న వెన్నుమఃకొండ శంబువరాయడు ఇప్పటి యుత్తర ఆర్కాడుజిల్లాలోని మిన్నల్ గ్రామమును అఞ్జినాళ్ పుగలిడ గ్రామముగ జేసి యచ్చట నివసించు కైకోలవారును, గానుల వారును రాజున కచ్చవలసిన పన్నులను తగ్గించెను.[2] ఈ శాసనముల మూలమున 'అఞ్జినాళ్ పుగలిడ' స్వభావము కొంత యెఱుకపడుచున్నది. ప్రస్తుతశాసనమునను "అష్టాదశజాతిభిః పరిహారైరుపేతః" అనియు, "సర్వ నైయోగికాః రాజవల్లభాః సంచరంతశ్చ తద్గ్రామం తథైవ పరిహారైః పరిహరన్తు పరిహారయన్తుచ" అనియు నుండుటచేత నిదియు, వఞ్జినాళ పుగలిడమును నొక్కటియే యను నూహా దృఢపడుచున్నది.

ఇక నడిపిభోజకుడన నేమో కనుగొనవలసియున్నది. భోజకుడను మాట ప్రాచీన శాసనముల యందు పెక్కింటియందు గానవచ్చుచున్నది. హిరహడగల్లి శాసనమునందు 'గామగామ భోజకే' యని యుండుటవల్ల ప్రతి గ్రామమునకును నొక్క భోజకుడుండె నని

1. MER 1926-27 Part ii Para 54.
2. MER 1933-34 Part ii, Para 22

తెలియుచున్నది. మఱియు సామాన్యముగ నిది యొక గ్రామనామముతో గూడియే వచ్చుచుండుటచేత ఏ గ్రామముతో జేరి భోజక శబ్దము వచ్చునో ఆ గ్రామమున కాతడధికారి యని చరిత్రకారు లభిప్రాయపడుచున్నారు. ఈ యభిప్రాయము ననుసరించి దొడ్డిస్వామి నడిప్పి, లేక నడిపి యను గ్రామమున కధికారి యని చెప్పవలసి యున్నది.

మఱియు నీ శాసనమున నాయుక్తకులు, నైయోగికులు, రాజవల్లభులు, సంచరంతకులు నను నాలుగు తెగల రాజకీయోద్యోగులు పేర్కొనబడియున్నారు. కౌటిలీయార్థశాస్త్రమున ఆయుక్తక పురుషులనునొక తరగతి రాజసేవకులు వర్ణింపబడియున్నారు. వారే ప్రస్తుత శాసనమునందలి ఆయుక్తకులు కానచ్చును. రాజ్యతంత్రమునందే కార్యము వారు సేయుచుండిరో నిర్ధారించి చెప్పుటకు వీలులేదు. నైయోగికులన రాజకార్యమున నియోగింపబడినవారు. కౌటిలీయమున నియోగి నైయోగిక ప్రస్తావన పెక్కుతావులందు గాన్పించుచున్నది. "సర్వనైయోగికాః" అను ప్రస్తుతశాసనములోని మాటవల్ల నా కాలమున నీ నైయోగికులు పెక్కు తెగలవారుండి రని తెలియుచున్నది. మధ్యయుగమునాటి యాంధ్రకర్ణాట శాసనములయందును, వాఙ్మయములందును నియోగులు డెబ్బది రెండు తెగలవారుగ విభజింపబడియున్నారు. కౌటిల్యుని కాలమునుండియు నిట్టి విభజన కలదేమో నిశ్చయించి చెప్పుటకు సాధ్యము కాదు. రాజవల్లభు లనగా రాజునకు ప్రియులని యర్థము. వీరును ఆయుక్తకులబోలి రాజకీయోద్యోగులే యైనను వీరిని గురించి విశేషమేమియు తెలియదు. సంచరంతకులను గూర్చి పరిశోధకులయం దభిప్రాయభేదము గానవచ్చుచున్నది. ప్రస్తుత శాసనమునందువలె ఉరువపల్లి శాసనమునందును, 'సంచరంత' లనియే యున్నను, హిర

హాడగల్లి శాసనమున 'సంచరంతకు'లని యున్నది.[1] ఫ్లీటుగారీ మాటకు ప్రయాణికులని యర్థము చెప్పియున్నారు.[2] బుహ్లారుగారు వేగులవారని యర్థము నిశ్చయించినారు.[3] కాని వీరు నిశ్చయించిన యర్థము సరిగాదని తోచుచున్నది. పికీర, మంగళూరు శాసనముల యందు[4] సంచరంతల స్థానమున శాసనసంచారణులు పేర్కొనబడి యున్నారు. సంచరంతిలును, శాసనసంచారణులును నొక్కరేయని నే ననుకొనుచున్నాను. పికీర శాసనమును ప్రకటించుచు హూల్ట్జు గారును, మంగళూరు శాసనమును ప్రకటించుచు ఫ్లీటుగారును నీ మాటకు రాజాజ్ఞావాహకులని యర్థమును నిర్వచించియున్నారు. ఇదియే దీనికి సరియైన యర్థము. ఈ సందర్భమున రాజశాసములను గూర్చి కౌటిలీయార్థశాస్త్రమున జెప్పబడిన విషయమును జ్ఞప్తి యందుంచుకొనవలసియున్నది.

'రాజాజ్ఞకే శాసనమని పేరు.' 'ప్రజ్ఞాపనము, ఆజ్ఞ, పరిదానము పరిహారము, నిసృష్టి, ప్రావృత్తికము, ప్రతిలేఖనము, సర్వత్రగము, అనియుగూడ శాసనవిషయములు'. 'జాతివిశేషములయెడను, నగర గ్రామ దేశముల యెడను రాజానుగ్రహమును సూచించునది పరి హారలేఖ.'[5] ప్రస్తుతము పరిష్కృతమగుచున్న నెడుజ్గరాయ తామ్ర పట్టిక పరిహారలేఖ యనబడును. "అష్టాదశజాతిభిః పరిహారైరుపేతః" అనియు, సర్వాయుక్తకా......తథైవ పరిహారైః పరిహరన్తు పరి హారయన్తుచ" యనియు శాసించుచుండుటచేత నిది నెడుజ్గరాయ గ్రామమునెడ రాజానుగ్రహమును సూచించుచున్నది. కావున సంచ రంత లన రాజాజ్ఞావాహకులనుట యొప్పును.

---

1. Ep. Ind. I. pp 2-10
2. Indian Antiquary. V. P 53.
3. Ep Ind. I. P 9.
4· Ep. Ind. VIII. P. 143, Indian Antiquary V. P. 154.
5. కౌటిలీయార్థశాస్త్రము (ఆంధ్రీకృతము) పుటలు ౭౭-౮.

స్థలనిర్దేశము

ఈ శాసనోక్తప్రదేశములు నాలుగు ౧. ముండరాష్ట్ర, ౨. పలక్కడ, 3. నడిపి, లేక నడిప్పి, ౪. నెదుఙ్గరాయ గ్రామము.

౧. ముండరాష్ట్రము పెక్కు పల్లవదాన శాసనములయందు పేర్కొనబడియున్నది. ఇది పల్లవరాజ్య విభాగములలో నొకదాని పేరు. ఇటీవల నీ రాష్ట్రమును గుర్తించుటకు పలువురు ప్రయత్నము సల్పిరి. కీ. శే. రావుబహదూరు వి. వెంకయ్యగారు ముండరాష్ట్రము ఇప్పటి నెల్లూరు జిల్లాలో నిమిడియుండె నని స్థూలముగ సూచించిరి. రావుబహదూరు సి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులవా రీముండరాష్ట్ర మర్వాచీనకాలపు నెల్లూరుజిల్లా శాసనములయందు గానవచ్చెడి ముండనాడేయనియు (చూ: నెల్లూరు నెం. ౧౯, ౩౧, ౬౧, ౭౧, ౭౨, ౧౨౧), నీ నాటిలోని కణకువమైనవిగా జెప్పబడిన గ్రామము లిది యిప్పటి కోవూరు నెల్లూరు తాలూకాలకును, కందుకూరు తాలూకాలోని దక్షిణభాగమునకును సరిపోవునట్లు సూచించుచున్న వనియు దెల్పియున్నారు.[1] శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు ప్రాచీన ముండరాష్ట్రము, లేక ముండనాడు పై జెప్పిన కోవూరు తాలూకాకును, పశ్చిమమున కోవూరు సరిహద్దులలో నుండు ఆత్మకూరు తాలూకాలో గొంతభాగమునకును సరిపోవునని నిశ్చయించి యున్నారు.[2] శ్రీముట్లూరు వెంకటరామయ్యగా రీముండరాష్ట్రము నెల్లూరుజిల్లాలోని పెన్నాసువర్ణముఖుల మధ్యప్రదేశమని నిశ్చయించిరి.[3] ఇట్లు ముండరాష్ట్రావధులను గూర్చి పరిశోధకుల యభిప్రాయములు భిన్నములుగ గాన్పించుచున్నవి. ఇంతవఱకు లభ్యమైన సాక్ష్యమును విమర్శించి చూడ, నా రాష్ట్రము యొక్క సరిహద్దు

1. EP. Ind. XXIV P. 30 n 5.
2. Journal of the Madras University 1940. Pp 142-43.
3. Journal of Oriental Research XII Pp 363-4.

లను చక్కగ నిర్ణయించి చెప్పుటకు వీలులేకపోయినను, నది యిప్పటికి నెల్లూరుమండలాంతర్గతమగు కోవూరు తాలూకాకును, నెల్లూరు తాలూకాలోని కొంతభాగమునకును సరిపోవునని దృఢముగ నిశ్చయింపవచ్చును.

౨. పలక్కడ : ఇది యువమహారాజవిష్ణుగోపుని రాజధాని. ఉరువపల్లి శాసనముగూడ నిచ్చటి నుండియే ప్రకటింపబడెను. ప్రాచీనశాసనములలో పెక్కింటియందు పలక్కక, పలాత్కట, పలక్కడ, పద్దుకరయను నామము గల స్థలములు పేర్కొనబడి యున్నవి. ఇవి యన్నియు నొక యూరిపేరేయని చరిత్రకారుల యభిప్రాయము (నా కట్టి నమ్మకము కుదురలేదు). కాని యా యూ రెద్ది యని నిర్ధారణసేయబూనినప్పు డొక్కొక్క రొక్కొకమార్గమును ద్రొక్కియున్నారు. సోమశేఖరశర్మగా రిది యిప్పటి చెంగల్పట్టుజిల్లా పొన్నేరితాలూకాలోని పులికాటను నామాంతరము గల ప్రళయకావేరియే యని చెప్పియున్నారు.[1] వెంకటరామయ్యగారీయభిప్రాయమునే యంగీకరించిరి. కృష్ణమాచార్యులవా రిది నెల్లూరిజిల్లా కోవూరితాలూకాలోని పడుగుపాడుగ్రామ మని గుర్తించిరి.[2] నిశ్చయించి చెప్పుటకు తగు సాధనము లింకను దొరకకున్నవి. భావిపరిశోధనవల్ల గాని వాస్తవము బయలువెడలనేరదు;

3. దొడ్డిస్వామియాజమాన్యము క్రింద నుండిన నడిపి, లేక నడిప్పియను గ్రామ మెందుండెనో తెలియదు.

౪. విష్ణుగోపమహారాజు వచనముచేత శారణిక గ్రామముగ జేయబడిన నెడుఙ్గరాయగ్రామముండిన స్థానమును దెలిసికొనుటకు సాధ్యము కాకయున్నది. రావుబహదూరు సి. ఆర్. కృష్ణ

1. Journal of Madras University 1940 Pp 152—53.
2. Ep. Ind. XXIV P 301.

మాచార్యులవారిది శాసనము దొరకినట్టి సింగరాయకొండయే కావచ్చునని తలచుచున్నారు. రెండు గ్రామముల పేర్లకును 'ంగరాయ' సామాన్యము. 'నెడుఙ్గరాయ' యనునిది 'నిడుంగు రాయి'కి రూపాంతర మగునేని యది యొకవేళ నెల్లూరుజిల్లా రాపూరుతాలూకాలోని 'నిడుగల్లు' గ్రామము కావచ్చును, కాని నిశ్చయించి చెప్పుటకు సాధ్యము కాదు.

ఈ శాసనమును చదువుటయందు నేను రెండు మూడు స్థలము లలో రావుబహదూరు సి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులవారియొక్క సహాయమును బడసితిని. వారికి నా కృతజ్ఞతాపూర్వక నమస్కారములను సమర్పించుచున్నాను.

మొదటి రేకు: రెండవ ప్రక్క

1 [జితమ్భ]గవతా [॥*] విజయశ్రీ పలక్కడస్థానాత్ పరమబ్రహ్మ
2 [ణ్యస్య] స్వబాహు బలార్జ్జితోర్జ్జిత క్షాత్రతపోనిధేః
3 [విహిత] సర్వ్వమర్య్యాదస్య స్థితిస్థితస్యామితాత్మనో
4 మహారాజస్య శ్రీస్కన్దవమ్మణః ప్రపౌత్ర స్యార్చ్చితశక్తి

రెండవ రేకు: మొదటి ప్రక్క

5 సిద్ధిసమ్పన్నస్య ప్రతాపోపనతరా[జ]మణ్డలస్య మహా
6 రాజస్య వసుధాతలైకవీరస్య శ్రీ వీరవమ్మణః
7 పౌత్రస్య దేవ ద్విజగురు వృ[ద్ధో]పచాయినో వివృద్ధ
8 వి[న]యస్యానేక గోహిరణ్య భూమ్యాది ప్రదానైః ప్రవృద్ధ

రెండవ రేకు : రెండవ ప్రక్క

9 *వినయస్యానేక గోహిరణ్యభూమ్యాది ప్రదానైః ప్రవృద్ధ
10 ధర్మ్మ స[ఞ్చ]యస్య ప్రజ[ా]పాలన [దక్షస]్య లోకపాలానా
11 మ్పఞ్చమస్య లోకపాలస్య సత్యాత్మనో మహాత్మనో
12 మహారాజస్య శ్రీస్కన్దవర్మ్మణః పుత్రస్య భగ[వద్భ]క్తి

మూఁడవ రేకు : మొదటి ప్రక్క

13 సద్భావ సమ్భావిత సర్వ్వకల్యాన [ణ] స్య ప్రజాసంరక్షనప
14 రిపాలనోద్యోగ సతతసత్రవ్రతదీక్షి[త[స్య అనేక
15 సమరసాహసావమర్ద్దలబ్ధ విజయ యగ(శ)ః ప్రకాశ
16 [స్య] కలియుగదోషావసన్న ధర్మ్మోద్ధ[ర]ణ నిత్యసన్న

మూఁడవ రేకు: రెండవ ప్రక్క

17 [ద్ధ]స్య రాజర్షిగుణ సర్వ్వ సన్దోహ విజిగీషో[ర్ద్ధ]ర్మ్మ
18 విజిగీషో ర్భగవత్పా[దా]నుధ్యాతస్య బప్పభట్ట (ట్టా) ర
19 కమహారాజ పాదభక్తస్య పరమ భాగవతస్య
20. భారద్వాజస్య పల్లవానామ్ యువమహారాజ శ్రీవిష్ణుగోపస్య

నాలుగవ రేకు : మొదటి ప్రక్క

21 వచనేన ముణ్డరాష్ట్రే) నెడుఙ్గరాయే గ్రామేయకాః
22 వక్తవ్యాః[॥*]ఏషగ్రామః శారణిక నడిప్పిభోజ
23 దొడ్డిస్వామి కణ్ణస్వామి నన్దిస్వామిభ్యః భాగత్రయం
24 కృత్వా తత్రాపి భా[గత్రయే]నడిపి భోజకస్య భాగ

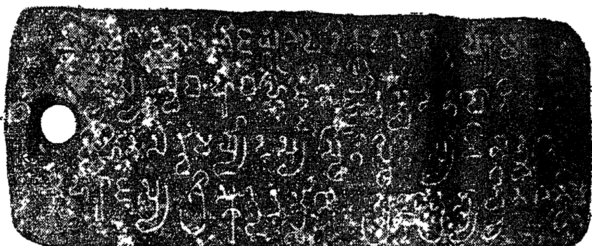
నాలుగవ రేకు; రెండవ ప్రక్క

25 ద్వయ[క]మ్[।*]కణ్ణస్వామి నన్దిస్వామినో రేకోభాగః[।*]తత్రా
26 [ప్యే]కస్మి న్భాగే భాగద్వయం కణ్ణస్వామినః [।*] ఏకోభాగో

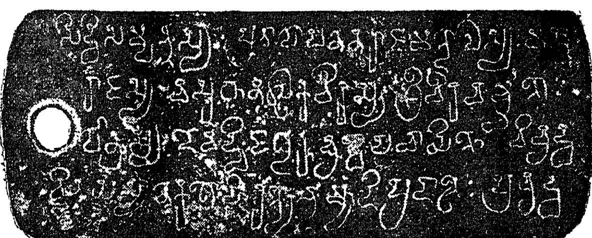
ప్రమాదవశమున లేఖకుఁడీపక్తిని ఇచట మరలచెక్కెనని తోఁచుచున్నది.

నెడుజ్గరాయ తామ్రపట్టిక

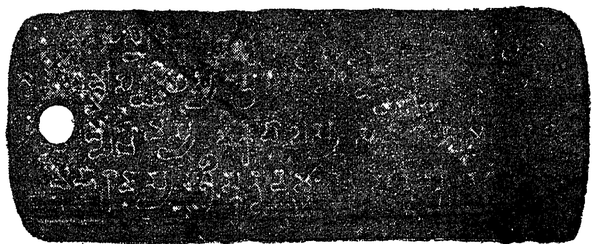
మొదటి రేకు - రెండవప్రక్క

రెండవ రేకు - మొదటిప్రక్క

రెండవ రేకు - రెండవప్రక్క

C—14 A

తాండివాడ శాసనము

మొదటి రేకు - రెండవ ప్రక్క

రెండవ రేకు - మొదటి ప్రక్క

రెండవ రేకు - రెండవ ప్రక్క

మూడవ రేకు - మొదటిప్రక్క

మూడవ రేకు - రెండవప్రక్క

నాలుగవ రేకు - మొదటిప్రక్క

27 నన్దిస్వామినః[॥*] ఏవం విభజ్య శారణికగ్రామం కృత్వా
28 అష్టాదశ* జాతిభిః పరిహారైరుపేతో దేవభోగహల

ఐదవ రేకు: మొదటి ప్రక్క

29 వర్జ్యం అస్మదాయుర్బలవర్ధనీయ మస్మాభి స్సమ్ప్ర(మ్ప్ర)
దత్తః [॥*]
30 తదవగమ్య తస్మిన్విషయే సర్వాయుక్తకాః సర్వైనైయ్యో
31 గికాః రాజవల్లభాః సఞ్చ*రన్తశ్చ తద్గ్రామం తథైవ
32 పరిహారైః పరిహరన్తు పరిహారయన్తుచ [॥*] యశ్చై దస్మ

ఐదవ రేకు: రెండవ ప్రక్క

33 చ్ఛాసన మతిక్రామే త్సపాపశ్శా(శ్శా)రీరదణ్డమర్హతి[॥*]
34 (శ్రీ) సింహవర్మ మహారాజస్య విజయ సంవత్సరే
35 ద్వాదశమే జ్యేష్ఠమాసే కృష్ణపక్షే త్రయో
36 దశ్యామ్ మయా దత్తా తాంబ్ర (బ్ర) పట్టికా[॥*]

---

* లేఖకుడు మొదట 'ః' ను విడిచి తరువాత దానిని పంక్తికి దిగువ 'ద' 'జా' ల మధ్య చెక్కాను.

* 'సఞ్చ' యని చదువవలయును. ఇందు లేఖకుడు మొదట 'యఞ్చ' యని వ్రాసి తరువాత 'య' ను 'స' గ దిద్దినాడు.

౬

పృథ్వీ మహారాజు యొక్క

తాణ్డివాడ శాసనము

ఈ తామ్ర శాసనపు రేకులను మూటిని నాకు బ్ర. శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారొసగిరి. వీని మొత్తము తూకము ౨౬౪ తులములు. ఒక్కొక రేకును ౬.౨" అం. నిడివి, ౨.౧" అం. ఘనమును గలిగియున్నది. రేకుయొక్క ఎడమకొన దగ్గర, కడియమును దూర్చుటకు జేయబడిన బెజ్జ మొక్కటి కలదు. మొదటి రేకునందు నాలుగు పంక్తులును తక్కిన రేకులయం దొక్కొక దానియందు ఐదేసి పంక్తులును అక్షరములు చెక్కబడియున్నవి. కడియముగాని దానిపై తాపటము సేయబడిన ముద్రికగాని నాచేతికి రాలేదు.

శాసనము అసంపూర్ణము. పూర్వము రామకృష్ణకవిగారియొద్ద శాసనమునకు సంబంధించినవి రేకులు నాలుగొక వలయమున గ్రుచ్చియుండినవట. ఒకప్పుడు మదరాసు శాసనపరిశోధకశాఖవారీతామ్ర పట్టికను గైకొని చదివి తమ ౧౯౧౭-వ సం.పు నివేదన పత్రికయందు దీని విషయమై చర్చించి, కవిగారికి దానిని తిరుగనిచ్చిరట. తరువాత కవిగారు పలుదేశములలో కాపురములు సల్పుచుండుకతమున వారి గ్రంథసామగ్రి యావత్తును స్థలాంతరములకు గొనిపోవబడుచుండెను. ఈ ప్రయాణములసందుకట్టున నాల్గవ రేకును, కడియమును నెచ్చటనో నష్టమైపోయెనట.

శాసన మసంపూర్ణమైనను చరిత్రకు నష్టము కలుగలేదు. ఏలన, నష్టమైన రేకు నాలవది. ఇతరశాసనము లన్నిటియందును సామాన్యముగ నగపడు దానఫలమును దెలియజేయు వ్యాసగీతా

శ్లోకములే అందు చెక్కియుండెను. ఈ విషయమును మూడవ రేకు రెండవ ప్రక్క కడపటి పంక్తి తుదను చెక్కియున్న 'బహుభి ర్వసుధాదత్తా' యను శ్లోకపాదము స్పష్టపఱచుచున్నది.

లిపి:—ఇందలి లిపివిశేషములు నుడువదగిన వేవియు లేవు. మూడవరేకు రెండవ ప్రక్క కడపటి పంక్తి యొక్క మొదటి యక్షరము ఆరవ, ఏడవ శతాబ్దులనాటి 'ల'ను పోలియున్నది. దానిని శాసనపరిశోధక శాఖవారు 'బి' అని చదివిరి. కాని, యది సరికాదు. ఆ కాలపు లిపి ననుసరించి దానిని 'ల' యనియే చదువవలయును. లిపి క్రీ. శ. ఆరు, ఏడు శతాబ్దములలో తెలుగుదేశమున వాడుకయందున్న లిపియే. శాసనములోని యక్షరములు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని తిమ్మాపురము తామ్రశాసనపుటక్షరములను బోలియున్నవి. అక్షరములు చక్కగను లోతుగను చెక్కబడి యుండుటచేత, రేకులు అరిగిపోయిన స్థలములయందు సైతము, సునాయాసముగ చదువుటకు వీలైనది. శాసనమును చెక్కిన శిల్పి తన కార్యమును జాగరూకతతో నిర్వహించినాడని చెప్పుటకు వీలు పడదు. ప్రమాదములు పెక్కు కాన్పించుచున్నవి.

రేకుసంఖ్య	ప్రక్క	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
2	1	4	పాదానుద్ధ్యాతః	పదానుధ్యాతః
,,	,,	,,	ప్రిథివీ	పృథివీ
,,	,,	5	గ్రామ మధివస్సత సర్వా	గ్రామ మధివసత స్సర్వా
,,	,,	,,	కుటిమ్బినః	కుటుమ్బినః
,,	,,	,,	సమజ్ఞాపయ	సమాజ్ఞాపయ
,,	2	1	శ్రుతిమ్మృతి	శ్రుతిస్మృతి
,,	,,	,,	అగ్నష్టోమ	అగ్నిష్టోమ
3	1	1	(ఉప)నిషద్యో గవబోధ	(ఉప) నిషద్యో గావబోధ
3	2	2	రారాగ్య	దారోగ్య

ఇంతేకాదు. కొన్నిచోట్ల అక్షరములను వదలివేసినాడు. రేకు ౧. పం ౪. 'ప్రియతనయః' అనుటకు బదులు 'ప్రియతనయ' యనియు; రేకు ౩. ప్రక్క ౨. పం ౪లో 'ఆజ్ఞప్తిః' అనుటకు బదులు 'ఆజ్ఞప్తి' అనియు విసర్గను వదలివేసి చెక్కినాడు. మఱియు రేకు 3. ప్రక్క ౨. పం. 3 లో '(ప్ర)వర్ధమాన' యని యుండవలసినచోట '(ప్ర)ర్ధమాన' యని 'వ'ను విడిచి చెక్కినాడు.

భాష:—శాసనగ్రంథము యావత్తును సంస్కృతభాషయందు విరచింపబడియున్నది. రేకు 3. ప్రక్క ౨. పం. ౫ కడపట జెక్కబడిన 'బహుభిర్వసుధా దత్తా' యన్న వ్యాసగీతాశ్లోకపాదము దప్ప తక్కిన దంతయు వచనము, తప్పులులేవు. కాని రేకు ౨. ప్రక్క ౨. పం. 3 లో 'ప్రరాయమాణ' యని యొక యపశబ్ద మగపడుచున్నది. ఇది వ్యాకరణ విరుద్ధము. ఇట్టి రూపము సిద్ధింప దని పండితుల యభిప్రాయము. దీనిని 'ప్రతాయమాన' యని దిద్ది చదువుకొనవలయును.

శాసనకాలము:—శాసన పరిశోధనశాఖవారు ఈ శాసన కాలము క్రీ. శ. ఎనిమిదవ శతాబ్దారంభము అని వ్రాసియున్నారు. ఈ కాలనిర్ణయము సరికాదు. అట్లు తలంచుటకు రెండు కారణములు గలవు: (౧) శాసనము నొసగిన దాతయగు పృథివీమహారాజు యొక్క రాజధాని పిష్టపుర మని 'పిష్టపురాత్' అను శాసనారంభ వాక్యమువలన తెలియుచున్నది. పిష్టపురము క్రీ. శ. ౬3౦ సంవత్సరమున చాళుక్యరాజుల వశమాయెను. అదిమొదలు పిష్టపురమును తత్పరిసరములును వారి స్వాధీనమున నుండెను. క్రీ. శ. అష్టమశతాబ్దారంభమున నీప్రాంతములు చాళుక్యుల యేలుబడియందుండినట్లు శాసనములవల్ల తెలియుచున్నది. కావున ఆకాలమున చాళుక్యుడుకాని స్వతంత్ర ప్రభువొకడు పిష్టపురమునుండి రాజ్యము

జేయుట యసంభవము. ప్రస్తుతపు శాసనము నొసగినదాత చాళు క్యుడు గాడు. చాళుక్య నరపాలునికిగాని మఱి యన్యునికిగాని లొంగినవాడని చెప్పుట కెట్టి యాధారమును గానరాదు. కావున ఈ శాసనము పిష్టపురము చాళుక్యులకు స్వాధీనమగుటకు పూర్వ మొసగ బడెనని తలచుట యుక్తము; (౨) లిపి వైఖరిని జూచినను క్రీ. శ. అష్టమ శతాబ్దారంభ కాలము నాటిదని తలచుటకు వీలులేదు. ఇందలి యక్షరములు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని తిమ్మాపుర శాసనపుటక్షరములను మిక్కిలి పోలియున్నవి. ఈ కారణములవల్ల శాసనము క్రీస్తుశక సప్తమశతాబ్దమునాటి దనియును, క్రీ. శ. ౬౩౦ సం. ప్రాంతము నాటిది కావలయు ననియును నూహించుచున్నాను.

శాసనగ్రంథము:—రమకాశ్యపసగోత్రజుడును, మహారాజ రణదుర్జయుని కుమారుడగు విక్రమేంద్రుని పుత్రుడునునగు పృథివీ మహారాజు పిష్టపురమునుండి నిజవిజయరాజ్య సంవత్సరము ౨౬ నందు కార్తిక శుక్ల పౌర్ణమాస్యనాడు, కొణ్డమఞ్చి గ్రామవాసియు, కామ కాయనస గోత్రోద్భవుడును, విష్ణుశర్మ పుత్రుడగు పృథ్వీశర్మ యొక్క కుమారుడును, ఛందోగసబ్రహ్మచారియును నగు భవశర్మకు పాగుణారవిషయములోని తాణ్డివాడ గ్రామమును అగ్రహారీకరించి సర్వబాధా పరిహారము గలదానినిగ జేసి యిచ్చినాడు.

ఈ శాసనోక్తదానము నొసగినరాజే వంశమువాడో తెలి యదు. ఇతని గోత్రము పేరు రమకాశ్యపసగోత్రమని ఇందు వచింప బడియున్నది. ఇది యొక యసాధారణగోత్ర నామము. కాని, 'కాశ్యపసగోత్ర' మనుటకు బదులు 'రమకాశ్యపసగోత్ర' మని చెక్కబడెనని శాసనశోధకశాఖవారు వ్రాసినది అంగీకరింపదగినది కాదు. దాతయొక్క తాతతండ్రు లిందు పేర్కొనబడినారు. తాత రణదుర్జయుడు. ఇతడు మహారాజు. ఇత డొవర్చిన ఘనకార్యము

లేవియు శాసనగ్రంథమున వర్ణితములు కాలేదు. 'రణదుర్జయు' డను నది యతని బిరుదనామ మేమో యను సందియము గల్గుచున్నది. తండ్రి విక్రమేంద్రుడు. అతనికి మహారాజను బిరుదుగూడ లేదు. గద్దె యెక్కినట్లు తోపదు. దాతయగు పృథ్వీమహారాజు సమస్తసామన్త మండలమును నిజభుజపరాక్రమముచే జయించి కీర్తిని గడించినట్లు వ్రాయబడియున్నది. కావున ఇతడు తన పూర్వులకంటె నధికుడై శత్రునిరోధము లేక స్వతంత్రుడై రాజ్యము సల్పెనని యూహించుట కవకాశము గలుగుచున్నది.

పృథ్వీమహారాజు జనకు డగు విక్రమేంద్రుని పేరు నామసాదృశ్యముచే విష్ణుకుండి వంశపురాజులను స్మరణకు దెచ్చుచున్నది. వేంగి నేలిన రాజవంశములయందు విష్ణుకుండి రాజులలో మాత్రము విక్రమేంద్రనామధారు లగపడుచున్నారు. పిష్టపురము నేలిన రమకాశ్యపసగోత్రజులకును, విష్ణుకుండి ప్రభువులకు నెద్దియేనియు సంబంధ ముండిన నుండవచ్చును. సామంతులు తమ రాజులపేర్లను తమ బిడ్డల కిడునాచారము కలదు. అట్టి యాచారము ననుసరించి పృథ్వీమహారాజు తండ్రియగు విక్రమేంద్రున కాపేరు కలిగెనని తలచితిమేని, రణదుర్జయుడు విష్ణుకుండి రెండవ విక్రమేంద్రునికి సామంతుడై యుండునని యూహింపదగియుండును. ఇతడు తన రాజుపై దిరుగ బాటుచేసి స్వతంత్రు డాయెననియు నెంచవలసియుండును.

ఈ యూహలు కేవలము నిరాధారములు గావు. విష్ణుకుండుల చరిత్రమును పరామర్శించి చూచినచో వీనికి కొంత యాధార మగపడుచున్నది.

విష్ణుకుండి ఇంద్రభట్టారకవర్మ కాలమున విష్ణుకుండి రాజ్యము దక్షిణ కళింగములోని పఱికి రాష్ట్రపర్యంతము వ్యాపించియుండెను.

ఇతడు కళింగాధిపతియు, పూర్వగంగ వంశీకుడును నగు ఇంద్రవర్మ చేత యుద్ధమునందు నిహతుడైనట్లు కందరాళపుర పృథ్వీమూలుని గోదావరీ తామ్రశాసనమువల్ల నూహింపదగియున్నది. తరువాత విష్ణుకుండుల యధికారము గోదావరి కుత్తరమున సాగిన చిహ్నాము లేవియు గానరావు. రణదుర్జయ, విక్రమేంద్రుల యనంతరము పృథ్వీ మహారాజు స్వామిద్రోహి యై స్వాతంత్ర్యము వహించెనని యూహింపవచ్చును. పిష్టపురమున నితడు రాజ్యము సేయుచుండగా నష్టమైన విష్ణుకుండుల దొరతనమును కళింగమున మరల ప్రతిష్ఠించుటకు మూడవ మాధవవర్మ ప్రయత్నము సల్పెనని యాతని యాంధ్ర సాహిత్య పరిషచ్ఛాసనములోని 'ప్రాగ్దిగ్జిగీషయా ప్రస్థితః గోదావరీ మతీతరన్' అను వాక్యమువల్ల నూహింపవచ్చును.

ప్రతిగ్రహీత:—ఈ దానమును ప్రతిగ్రహించినవాడు కోణ్డ మణ్చి గ్రామనివాసి యగు భవశర్మయను బ్రాహ్మణుడు. ఇతడు కామకాయనసగోత్రోద్భవుడగు ఛందోగస బ్రహ్మచారి. చక్కగ వేదములు వేదాఙ్గములు శాస్త్రములు పఠించినవాడు; అనేకములు యజ్ఞములను సల్పెను; 'తిసహ్రసవిద్య'ను నేర్చెను; ఇరువది గ్రంథములకు వ్యాఖ్యానములను రచించెను.

ఇతని తండ్రియు, తాతయు చక్కని శ్రోత్రియులు. తండ్రి పృథ్వీశర్మ. ఇత డెల్లపుడును యజ్ఞములు సేయుచు, దక్షిణల నిచ్చి ఋత్విక్కులను తృప్తిపఱచుచుండెడి వాడు. మఱియును 'త్రిసహ్రస విద్యాధ్యయన ప్రవచనవ్యాఖ్యాన'ములయందు నేర్పరి. తాతయగు విష్ణుశర్మ శ్రుతిస్మృతులను తుదముట్ట నెఱింగినవాడు; అగ్నిష్టోమాది క్రియల చేత పరిశుద్ధము సేయబడిన యాత్మగల వాడు.

ఈ శాసనములోని ప్రతిగ్రహీతయొక్క వంశవర్ణనవల్ల క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దమున బ్రాహ్మణు లభ్యసించుచున్న విద్యాదికము

కొంతవఱకు దెలియుచున్నది. వారు వేదములు, వేదాఙ్గములే గాక షడ్దర్శనములు గూడ పఠించుచు శిష్యులకు నేర్పుచుండిరి. షడ్దర్శనముల యందలి న్యాయయోపనిషద్యోగము లీ శాసనమునందు బేర్కొ నబడియున్నవి. ప్రతిగ్రహీతయును, అతని తండ్రియు 'త్రిసహస్రవిద్య' నభ్యసించినట్లు వ్రాసియున్నది. 'త్రిసహస్రవిద్య' ఇదియని గుర్తింప వీలులేదు. పండితులు తలకొక యర్థమును దెల్పిరి. అం దేదియు సరియైనదను నమ్మకము వారికే కలుగలేదు. భావిపరిశోధనవల్ల నిది యేదైనదియు దెలియవలసియున్నది. మఱియును అప్పటి బ్రాహ్మణులు యజ్ఞములను తరచుగ చేయుచు వైదికకర్మలయందు కాలమును గడపుచుండువారు.

స్థలనిర్దేశము:— ఈ శాసనమున కొన్ని యూళ్ళును పట్టణములును బేర్కొనబడినవి. అందు ముఖ్యమైనది పిష్టపురము. పిష్టపురము ఇప్పటి తూర్పుగోదావరిజిల్లాలోని పిఠాపురమని యందఱెఱుగుదురు. దాన మొసగబడిన తాణ్డివాడ గ్రామము పాగుణార విషయమునందు చేరియుండెను. మొదట పాగుణారవిషయ మెచ్చట నుండెనో కనుగొనవలసియున్నది. పూర్వచాళుక్యరాజుల శాసనములయందు కొన్నిటియం దీ పాగుణారవిషయ ప్రస్తావము కలదు. చాళుక్యభీమనృపాలుని శాసనములయం దొకదానియందు పాగుణవర విషయములోని దిగుంబట్టు గ్రామమును దానము చేసినట్లు వ్రాయబడియున్నది.[1] మఱియు ఐదవవిష్ణువర్ధన మహారాజుశాసనములలో నొకదానియందు పగుణవారవిషయములోని పెర్మజీలి గ్రామము దాన మొసగినట్లు వ్రాయబడి యున్నది.[2] ఈ శాసనములందు వచింపబడిన పగుణవరము, పాగుణారము, పాగుణవరమును ఒక్క గ్రామముయొక్క పేర్లని తలచెదను. ఈ గ్రామ మెచ్చట నుండెనో చెప్పుటకు వీలుగాదు. కాని పగుణార విషయములోనివన్న

1. I. A. XIII, p. 213 2. M. E. R 1913 14 cp 6

గ్రామములలో నెక్కువగ ఇప్పటి ప. గోదావరిజిల్లా నర్సాపురం తాలూకాలో నగపడుచున్నవి. దిగుంబఱ్ఱును ఇప్పుడు దిగుమఱ్ఱను చున్నారు. పెర్మఞ్జీలికి ఇప్పటి పేరు పెనుమంచిలి. కావున పాగుణార విషయ మిప్పటి నర్సాపురం తాలూకాను దాని పరిసరములకును సరిపోవును. ఇక, ప్రస్తుతశాసనమునందు పేర్కొనబడిన కొండ మంచి, తాండివాడగ్రామములు నర్సాపురం తాలూకా హద్దులలో గాని తత్ప్రాంతసీమయందు గాని గాన్పించునేమో విచారింపవలసి యున్నది. కొణ్డమఞ్చియే ఇప్పటి నర్సాపురం తాలూకాలోని కొండమంచి యనుటకు సందేహింప బనిలేదు. కాని తాణ్డివాడ యెచ్చట నుండెనో చెప్పుటకు సాధ్యముగాదు. తణుకు తాలూకాలో తాడిపఱ్ఱు, తామరాడ అను గ్రామములు రెండగపడుచున్నవి. శాసనోక్తమగు తాణ్డివాడ గ్రామమునకును వీనికిని నేమేనియు సంబంధ ముండిన నుండవచ్చును.

మూలము :

మొదటి రేకు

1 స్వస్తి[1] [॥*] శ్రీమత్పిష్టపురాత్సకలజగదవనసముద్భూతకీర్త్తి-
2 చారుచన్ద్రికాసముద్యోతితదిగన్తరస్య మ
3 హారాజరణదుర్జ్జయస్య సూనో స్సమతి
4 శయితశక్రవిభూతే ర్విక్రమేన్ద్రస్య ప్రియతనయ [ః*]

1. 'స్వస్తి' అనుపదము 3-వ పంక్తికి ఎదుట ఎడమవైపున 'మార్జినులో' జెక్కబడియున్నది.

రెండవ రేకు : మొదటి ప్రక్క

1 ప్రవర్ధమానప్రతాపోపనతసమస్తసామన్తమణ్డలనిజ
2 భుజవిజయోదయాధిగతయశోవిశేషభూషణః శ్రీరమ
3 కాశ్యపసగోత్రః పరమబ్రహ్మణ్యో మాతాపితృపా
4 దానుధ్యాతః[1] శ్రీప్రి[2]థివీమహారాజః పాగుణారవిష[3]యే తాణ్డి
5 వాడగ్రామ మధివస్సత సర్వ్వ[4]సమవేతా న్కుటి[5]మ్బిన స్సమ[6]జ్ఞాప

రెండవ రేకు : రెండవ ప్రక్క

1 యతి యథా శ్రుతిమ్మృతి [7]పారదృశ్వనః యథావదనుష్ఠి తాగ్న[8]ష్టో
2 మాదిక్రియాపూతాత్మనో విష్ణుశర్మ్మణః పుత్రాయ అసకృదిజ్యా
3 ప్రయోగప్రరాయమాణ [9] ద్రవిణసూచితత్వ్రైక్స[10]
4 దస్యసమృద్ధేః త్రిసహస్రవిద్యాధ్యయనప్రవచనవ్యాఖ్యా[న]
5 శీలినః పృ[11]థివీశర్మణః పుత్రాయ వేదవే[దాఙ్గన్యాయోప]

మూడవ రేకు : మొదటి ప్రక్క

1 నిషద్యోగ[12]వబోధనిమ్మలీకృతబుద్ధయే వివిధాధ్వరావభృథా
2 మ్భఃపవిత్రీకృతవిగ్రహాయ దేవపితృమనుష్యసమర్చన
3 సమానీతరాత్రిన్దివాయ కొణ్డమఞ్చిగ్రామనివాసినే

---

1. 'ధ్యాతః' అని చదువవలయును. 2. 'పృథివీ' అని. 3. 'ష' యొక్క కొమ్మును తలకట్టును కలుపు అడ్డగీటు అస్పష్టముగ నున్నది. 4. 'వసత స్సర్వ్వ' అని. 5. 'కుటుమ్బిన' అని. 6. 'స్సమాజ్ఞాప' అని. 7. 'స్మృతి' అని చదువవలయును. 8. 'గ్ని' అని. 9. 'ప్రతీయమాన' అని దిద్దుకొనవలయును. 10. 'స'కారము నెత్తిపై 'క' సూక్ష్మముగ చెక్కబడియున్నది. 11. మొదట 'ప' ను గుడి[కా]రావళ్లతో చెక్కి తరువాత [కా]రావడిని వట్రువసుడిగా దిద్దినాడు. 12. 'గావబోధ' అని చదువవలయును.

4 త్రిసహస్రవిద్యాయ వింశతివ్యాఖ్యానాయ కామకాయనస
5 గోత్రాయ ఛన్దోగసబ్రహ్మచారిణే అస్మదాయు

మూడవరేకు : రెండవప్రక్క

1 రారాగ్య[1]య[2]శోభివృద్ధయే సర్వకరపరిహారే ణాగ్రహారీ
2 కృత్య గ్రామోయ న్దత్తః [।*] నకైశ్చిదపి
బాధాకరణీయా [।*] ప్ర
3 [వ*]ర్ధమానవిజయరాజ్యసంవత్సరే షట్చత్వారింశే
4 కార్త్తికపౌర్ణ్ణమాస్యా న్ధర్మప్రదాన మేతత్ [।*]
ఆజ్ఞప్తి [ః*] శ్రీరామ
5 లస్తురాజః [।*] అత్ర వ్యాసగీతాశ్లోకాః [॥*] బహుభి ర్వ
సుధా దత్తా

1. 'రారోగ్య' అని చదువవలయును. 2. 'య' కొమ్మునకుగూడ తలకట్టిచ్చియున్నది.

౭

లేములవాడచాళుక్యులు

౧ ఆధారములు

చాళుక్యవంశజులగు రాజులు దక్షిణాపథమున బెక్కుతావుల దొరతనము సల్పిరి. చాళుక్య వంశమున కెల్ల మూలకందప్రాయ మైనది బాదామికోవ. బాదామివంశమునుండియే తక్కిన చాళుక్య రాజకుటుంబము లన్నియు నుప్పతిల్లినవి. వేంగిపూర్వచాళుక్య కుటుంబమును, కల్యాణి పాశ్చాత్యచాళుక్య కుటుంబమును, గుజరాతు చాళుక్యకుటుంబమును సుప్రసిద్ధమైనవి. ఇంతటి ప్రఖ్యాతి నందక పోయినను ఆంధ్రదేశమున వర్ధిల్లిన రాజకుటుంబములు మఱి రెండు కలవు: (౧) లేములవాడవంశము, (౨) మంచికొండవంశము. ఈ రెండు వంశములును స్వతంత్రములై రాచరికము సలుపక పోయినను, సార్వభౌమత్వము నంది, దక్షిణాపథమున చాల భాగమును పాలించిన సంస్థానములకు దోడ్పడి యనేక మహాకార్యముల నొనర్చి యుండు కారణమున నివియు చిరస్మరణీయములు.

ప్రథమమున లేములవాడచాళుక్యవంశచరిత్రను గనుగొందము. వీరి చరిత్ర కాధారము లిరుదెఱగులవి: ౧. శాసనములు; ౨. వాఙ్మయము. శాసనములు ద్వివిధములు: శిలాశాసనములు, తామ్రపట్టికలు. శాసనసామగ్రి విస్తారము గాదు. ఇంతవఱకు లభ్యమైనవి ఈ వంశమువారి శాసనములు మూడు. వీనియందు రెండు తామ్రపట్టికలు, తక్కినది శిలాశాసనము.

(౧) కొల్లిపఱతామ్రశాసనము:—గుంటూరు మండలమందలి కొల్లిపఱ యను గ్రామమున దొరకినది. శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖర

శర్మగారిచే బరిష్కరింపబడి భారతియందు ప్రకటింపబడినది[1]. ఇందు వరాహముద్రిక తోడి వలయమున గ్రుచ్చబడిన ఐదు రేకులు గలవు; ఈ శాసనము నిచ్చిన రాజు చాళుక్యవంశసంభూతు డగు నరికేసరి. ఇతని వంశవర్ణన కలదు. చాళుక్యవంశమున సత్యాశ్రయుడు పుట్టెను. ఇతని కుమారుడు పృథివీపతి. అతనికి మహారాజును, మహారాజునకు రాజాదిత్యుడును కలిగిరి. రాజాదిత్యుని పుత్రుడు వినయాదిత్యుడు. ఇతనికి శ్రీరాముడు రామవిక్రముడు విశ్వరాట్ యుద్ధమల్లుడు నృపాంకుశుడు అను బిరుద నామములు గలవు. ఇతడు సాగరవేలా వేష్టితమైన సకలధరామండలమున కధిపతియట! తురుష్క, యవన, బర్బర, కాశ్మీర, కాంభోజ, మగధ, మాళవ, కళింగ, గంగ, పల్లవ, పాండ్య, కేరళ ప్రభృతిరాజలోకముచే నర్చ గొనెనట! భువన్నారాయణుని వరాహలాంఛనముచే భూచక్రమునంతటిని స్వాధీనపఱచుకొనెనట! ఈ వినయాదిత్యుని కుమారుడే ప్రస్తుతశాసనమును వ్రాయించిన యరికేసరిమహారాజు, ఇతని సుగుణసంపత్తియు, బాండిత్యాతిశయమును, విద్యాధిక్యమును విశేషముగ వర్ణింపబడియున్నవి. సమస్తలోకాశ్రయుడు, త్రిభువనమల్లుడు, రాజత్రినేత్రుడు, సాహసరాము డనునవి ఇతని బిరుదనామములు. ఇతడు శ్రీ పర్వతమున కుత్తరద్వారమైన ఏలీశ్వరమున నివసించుచుండిన సద్యోశివాచార్యుని శిష్యుడగు ముగ్ధశివాచార్యునకు 'రామడు' విషయమున 'ఊరిగ' యను మహాప్రసిద్ధ గ్రామమునకు దక్షిణదిగ్భాగమున నున్నట్టియు, 'తువతోఱు', 'పరివాతుర్ల', 'పుల్చెఱువుల్-' 'పొతువోదుపి' గ్రామముల మధ్య నున్నట్టి, 'బెల్మొగ'మని విశ్రుతమైన గ్రామమును విద్యాదానముగ నిచ్చెను.[2] ఈ దానమును బ్రకటించుటకొఱకే ఈ శాసనము వ్రాయబడెను.

1. భారతి. సం. ౭. భా. ౨, పుటలు ౨౯౭ - ౩౧౭

2. Ibid ౩౦౦ - ౩౦౧

(౨) పరభణితామ్రశాసనము:—హైదరాబాదు రాజ్యములోని పరభణివాస్తవ్యుడగు శ్రీ శం. నా. జోశీగారి కడ నుండెను. ఇది పూనానగరమందలి భారత ఇతిహాస సంశోధకమండలివారిచే ప్రకటిత మగు మహారాష్ట్రత్రైమాసికపత్రిక (భాగ. ౧౩. అంక. 3) యందు మొదట ప్రచురింపబడెను. 'జైన సాహిత్య ఔర్ ఇతిహాస్' అను హిందీగ్రంథమున 'సోమదేవ సూరికా నీతివాక్యామృత్' అను వ్యాసమునకు పరిశిష్టముగ ముద్రింపబడినది.[1] లిపి యప్పటి తెలుగు-కన్నడ లిపి. భాష సంస్కృతము. ఇందు మూడు రేకులపై నేబదియొక పంక్తుల యక్షరములు గలవు. ఈ శాసనము నొసగిన రాజు సూర్యునినుండి యుద్భవమైన చాళుక్యవంశమున బుట్టిన ముమ్మడి యరికేసరి. ఇందు అరికేసరియొక్క వంశప్రశస్తి కలదు. ఆదిత్యభవమగు విశ్రుతచాలుక్యవంశమున యుద్ధమల్లు డను రాజు పుట్టెను, ఇతడు సపాదలక్షదేశము నేలెను; పోదనమున దైలవాపియందు ఏనుగుల యవగాహోత్సవమును గావించెను. ఇతని పుత్రుడు అరికేసరి సకలింగత్రయవేంగిదేశమును స్వపరాక్రమము వల్ల జయించెను. అతనికి నరసింహ, భద్రదేవు లను పుత్రు లిరువురు కలిగిరి. నరసింహుని కుమారుడు యుద్ధమల్లుడు. అతనికి బద్దిగ డను తనయు డుదయించెను. ఈ బద్దిగడు నీటిలోని మొసలినివలె యుద్ధమున భీమపరాక్రముడైన భీముని జయించెను. బద్దిగని కొడుకు యుద్ధమల్లుడు. ఇతనికి నరసింహు డుదయించెను. నరసింహుని కుమారుడు అరికేసరి. ఇతడు రాష్ట్రకూటకులసంజాతయగు లోకాంబిక యను కన్యకను బెండ్లియాడెను. వీరికి భద్రదేవు డను కుమారుడు పుట్టెను. భద్రదేవుని పుత్రుడు అరికేసరి. ఈ యరికేసరిమహారాజు 'సమధిగతపంచమహాశబ్ద మహాసామన్తాధిపతి సమస్త భువన సంస్తూయమాన...పామ్బరాంకుశామ్మనగంధవారణ గన్ధేభవిద్యా

1. జైన సాహిత్య ఔర్ ఇతిహాస్. పుట. ౯౦.

ధర ప్రియగల్ల త్రిభువనమల్లోదాత్తనారాయణ ప్రత్యక్షవాగ్వలి విక్ర మార్జున గుణనిధి గుణార్ణవ సామన్తచూడామణిప్రముఖానేక... విజయాంకమాలికాలంకృతుడు' ఇతడు శకాబ్దములు ౮౮౮ గతించిన పిమ్మట ప్రవర్తమాన క్షయ సంవత్సర వైశాఖపౌర్ణమాస్యా బుధ వారమునాడు గౌడసంఘమునకు జెందిన యశోదేవముని శిష్యుడును, యశోధరచరిత్ర స్యాద్వాదోపనిషదాదిగ్రంథకర్తయు నగు సోమ దేవసూరి యను జైనవిద్వాంసునకు సబ్బిదేశాంతర్గతమైన రేపాక ద్వాదశ గ్రామామధ్యస్థకుత్తుంవృత్తి నికటుపలుగ్రామమును నిజ రాజధాని యగు లేంబులపాటకమున దన తండ్రియగు బద్దెగని యొక్క 'శుభధామజినాలయ' మను పేరు గల వసతికి ఖండస్ఫుటిత నవసుధాకర్మ బలినివేద్యార్థముగ దాన మొసగెను.[1]

ఈ వంశమునకు సంబంధించిన శిలాశాసన మొక్కటియే లభ్యమైనది. ఇది వీరి రాజధానియైన లేములవాడయందే కలదు. దీనిని హైదరాబాదు నందలి లక్ష్మణరాయ సంశోధకమండలివారు సంపాదించిరి. వారికడ గ్రహించి శ్రీ భావరాజు వేంకటకృష్ణారావు పంతులు ఎం. ఎ., బి. ఎల్. గారు ప్రథమమున నాంధ్రైతిహాసిక సంఘమువారి త్రైమాసికపత్రికయందును, తరువాత ఆంధ్రమున భారతియందును బరిష్కరించి ప్రకటించిరి.[2] లక్ష్మణరాయసంఘము వారు ప్రకటంచిన తెలింగాణశాసనముల సంపుటమునందును నీశాసన గ్రంథము ప్రచురణమైయున్నది.[3] కాని ఇందు శాసనగ్రంథము పెక్కు తావుల యథామాతృకము గాక యపపాఠములతో నిండియున్నది; కాని రావుబహదూరు సి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులవారు మాతృ కను జూచి తప్పులను సవరించుకొని యుండిన తమ ప్రతిని నాకు

1. Ibid.
2. JAHRS VI. P. 16; భారతి. సం. ౯. భాగ ౨. పుటలు. ౨౧౦-౭౦.
3. తెలిం. శాసనములు. ఇతర. సం. ౨౧.

దయచేసి మెర వొసగిరి. వీరి సవరణల ననుసరించియే ఇచ్చట నీ శాసనగ్రంథమును సంగ్రహముగ దెల్పుచున్నాను:-

పరమండలైక రాముడు చాళుక్యకులతిలకుడు వినయాదిత్యు డను నామాంతరము గల యుద్ధమల్లు డను రాజొక డుండెను. అతడు అనన్యశాస్యమగు సపాదలక్ష దేశమును శాసించెను. పోదన మున తైలపూరమగు కొలనిలో నేనుగులను తానమాడించెను. అసురేంద్రులకైనను సమీపింప శక్యముకాని యాచిత్రకూటమును హరించెను. అతని పుత్రుడు అరికేసరి వేంగీదేశము నఖలమును బలవంతముగ గ్రహించెను. అతని పుత్రుడు రాజాదిత్యనామాంతరు డగు నరసింహావర్మ్మడు; యుద్ధమల్లు డతనికి బుట్టెను. అటువెనుక బద్దిగడును, మరల యుద్ధమల్లు డను రాజును ప్రభుత్వ మొనర్చిరి. తదనంతరము నరసింహదేవుడు రాజాయెను. ఇతడు దుస్సాధతరులగు సప్తమాళవముల రాజులను సమరాంగణమున నోడించి తనకు గప్ప మిచ్చువారినిగా జేసికొనెను. తానొక్కడే, యెదురువచ్చిన గూర్జర రాజసేనను నిర్జించి కాళప్రియమనుచోట శిలాస్తంభమున స్వశౌర్య మును లిఖించెను. ఇతనికి అరికేసరి యనుతనయు డుదయించెను; గోవిందరాజు క్రుద్ధుడుకాగా వెఱచి తన మరుగుజొచ్చిన బిజ్జని కభయ మిచ్చి యాతని నరికేసరి సంరక్షించెను. ఇంద్రరాజుపుత్రిక యైన రేవకనిర్మ్మడి నిత డుద్వాహము జేసికొనెను. 'సమధిగత పంచ మహాశబ్దమహాసామన్తాధిపతి ... పాంబరాంకుశ నమ్మనగంధవారణం గన్దేభవిద్యాధర నారూఢసర్వజ్ఞ నుదాత్తనారాయణం నొడుదం తెగెల్వొం గుణనిధిగుణార్ణ్ణవం శరణాగత వజ్రపంజరం ప్రియగళ్ళం త్రిభువనమల్లసామన్తచూడామణి' యనునవి యరికేసరినృపాలుని బిరుదులు.

బద్దెగభూమిపాలుని తంత్రాధిపాలుడు నాగమార్యు డను నతడు పుట్టెను; అతనికి గుణార్ణవోర్వీపతి యొక్క తంత్రపాలుడు

పెద్దణార్యుడు కుమారుడు కలిగెను. ఈ పెద్దణార్యునిచే నిర్మింపబడిన యాదిత్య గృహమునందలి దేవతావందనమునకు వచ్చిన యభ్యాగత జనసత్రముకొఱకు అతనిచే నభ్యర్థింపబడినవాడై యరికేసరిక్షితిపతి యుత్తరాయణ సంక్రాంతిదినమున లేంబుళవాటకపట్టణమున కీశాన్య దిశయందు నూఱు నివర్తనల భూమిక్షేత్రమును, అష్టనివర్తనల పానీయ భూమిక్షేత్రమును ఇచ్చెను. దీని కచటి రాజేశ్వరగృహాదిత్యగృహ బద్దెగేశ్వర నగరేశ్వర ప్రభృతి చతుస్థానాధివాసులైన సాక్షిమల్లికార్జున ముక్తలింగివిద్యారాసి వ్యాఖ్యానభట్టారకులు సాక్షులు. చంద్రశ్రేష్ఠి ప్రభృతులు తొమ్మండుగురు శ్రేష్ఠులు సాక్షులు[1].

శాసనముల మూలముననే కాక కర్ణాట సంస్కృతవాఙ్మయములవల్లగూడ వేములవాడచాళుక్య రాజుల చరిత్ర కొంత తెలియుచున్నది. కర్ణాట కవిశ్రేష్ఠుడైన పంపకవి ఇతని కాశ్రితుడు. స్వవిరచిత విక్రమార్జునవిజయమునందు పంప డరికేసరివంశచరిత్రమును గుణగణములను వర్ణించియున్నాడు.[2]

చళుక్యవంశమున దుగ్ధమల్లు డను రాజు నెగడెను (౧-౧౫); అతడు సపాదలక్షక్షితి నేలెను. (౧౬); మఱియు పోదనమున తైల పూరిత దీర్ఘికలయం దేనూఱేనుగుల నవగాహ మాడించెను (౧౭); అతని కరికేసరి యను పుత్రుడు గలిగెను. ఈ యరికేసరి నిరుపమ దేవుని రాజ్యకాలమున వేంగిమండలమును, త్రికళింగమును జయించెను (౧౮-౨౦).

నిరుపమదేవన రాజ్యదొ
ళరికేసరి వెంగివిషయమం త్రికళింగం

1. తెలింగాణ శాసనములు. ఇతర. నెం. ౨౧
2. పంప. విక్రమార్జున విజయము. ఆశ్వా. ౧౧౫-౪౨

బెరసొత్తికొండు గర్వదె
బరెయిసిదం పెసర నఖిల దిగ్భిత్తిగళొళ్.

అరికేసరికి నరసింహ భద్రదేవు లను కుమారు లిరువురు సంభ వించిరి (౨౨); నరసింహునియొక్క జ్యేష్ఠపుత్రుడు యుద్ధమల్లుడు; అతని పెద్దకొడుకు బద్దెగడు (౨౨); ఇతనికి 'సోలదగండ'డని బిరుద నామము గలదు; నలువదిరెండు సంగ్రామములయందు విజయ మందెను. భీము డను రాజును నీట ముసలిని పట్టినట్లు పట్టెను. (౨౩, ౨౫-౬).

బల్వరికెయొ ళరినృపర ప
డల్వడె తళ్తిఱిదు రణదొ ళావిక్రమమం
సొల్విన మావర్జిసిదం
నాల్వత్తెర డఱికె గాళగంగొళొ ళితం.
వసధిపరీతభూతళదొ ళితనె సోలదగండ నెంబ పెం
పిన పెసరం నిమిర్చిదుదు మల్లదె విక్రమదిందె నిం దగు
ర్వెనిన లిఱి దాంతరం మొసళెయం పిడివంతిరె నీరొళొత్తి భీ
మనగతి గర్వదిం పిడిమె మెగ్గలి బద్దెగ నన్ననావనో.

బద్దెగనిపుత్రుడు యుద్ధమల్లుడు; ఇతని కుమారుడు నరసింహ దేవుడు (౩౦-౧). ఇతడు లాటుల నోడించెను; ఏడు మాళవములను దగులవెట్టి పాడుకావించెను. విజయారంభపురస్సర విజయగజము లను బట్టుకొని, గూర్జరరాజసైన్యము నెదిర్చి నిర్జించెను; పిడుగువలె పైబడిన నరసింహుని దళమునకు జడిసి యుమ్మలించుచు గుడిచినచో గుడువజాలక, పడుకొనినయెడ బడుకొన నేరక, నిలిచినపట్టున నిలువ లేక మహీపాలుడు పాఱిపోయెను; గంగాజలముల నిజతురంగమ మును తానమాడించి, ప్రసిద్ధమైన కాళప్రియమున దన యసిలతను నిజభుజ విజయగర్వమువల్ల స్థాపించెను (౩౩-౩౮)

తఱిసెందు లాఱరోళ్ త
్త్రిఱిదేఱం పేఱె కేళ్దు మండలమిన్నుం
తిఱునీరిక్కువుదెనిసిద
తఱిసలవిన చలదబలద కలినరసింహం.

ఏఱుంమాళముమం పా
ఱెఱె తగుళ్దిరుదు నరగ సురిపిదొడె కరిం
కేఱిసిదాతన తేజద
బీఱిల ననుకరిపు వాదు వొగెదురిపురిగళ్.

విజయారంభపురస్సర
విజయగజంగళనె పిఱిదు ఘూర్జరరాజ
ధ్వజినియ నిఱె దోడిసి భుజ
విజయద విజయనుమనిఱిసిదం నరసింహం.

సిడిలవొ లెఱగువ నరగన
పడెగగి దుమ్మళదినుండెడెయొ ళణ్ణదెయుం
కెడె దెడెయొళ్ కెడయదెనిం
దెడెయొళ్ నిల్లదెయు మోడిదం మహిపాలం.

గంగావార్ధియొ ళాత్మతు
రంగముమం మిసిసి నెగర్దు కాళప్రియదోళ్
సంగతగుణ నసిలతెయ న
సుంగొళె భుజవిజయగర్వదిం స్థాపిసిదం.

నరసింహుడు జాకవ్వను పెండ్లియాడెను (౩౯). ఈ దంపతుల కరికేసరి యను సుపుత్రు డుదయించెను (౪౧–౨). ఇతనికి పెక్కు బిరుదనామములు గలవు. అందు ముఖ్యమైనవాని గొన్నిటి నిచట బేర్కొనియెదను: 'ఉదాత్తనారాయణం......ఉదారమహేశ్వరం, కదనత్రిణేత్రం, జగదేకమల్లం, పాణ్బరంకుసం, అమ్మనగంధ

వారణం, పడెమెచ్చెగండం, ప్రియగళ్ళం, గుణనిధి, గుణార్ణవం, సామంతచూడామణి' ఇత్యాది (౧౪౮-౧౪౯ మధ్యవచనం). అరికేసరియొక్క సాహసకార్యములు సంస్మరణీయములు. చళుక్యకుల తిలకుడగు విజయాదిత్యునిపై గోవిందరాజు కోపింపగా నాతని అండ జేర్చుకొని రక్షించెను; గొజ్జిగ డను సకలచక్రవర్తి యాజ్ఞపై దన మీద దండెత్తి వచ్చిన మహాసామంతులను మాఱుమొగమువడ వోడిచి గెల్చెను; అతివర్తియై తన్ను మాఱ్కొన్న చక్రవర్తిని గెడపి తన్ను నమ్మివచ్చిన బద్దెగదేవునికి సామ్రాజ్యము నొసగెను; సమద గజఘటాటోపముతో గూడి నేల యదరునట్లు వచ్చి తాకిన కక్కలుని తమ్ముడగు బప్పువనంకకాలుని యొక్క మదాంధగంధసింధుర ముచే నోడించెను.

"చళుక్యకుళతిళకనప్ప విజయాదిత్యంగె గోవిందరాజం మునిదు తళరదె పెఱగిక్కె కాద శరణాగతజళనిధియ పెంపుమం గొజ్జిగనెంబ సకళచక్రవర్తి బెసనె దండువంద మహాసామంతరం పురలిక్కిదు గెల్ద సామంతచూడామణియ బీరముమ నతివర్తియాగి మార్మలెప చక్రవర్తియం కిడిసి తన్న నంబి బంద బద్దెగదేవంగె సకళసామ్రాజ్య వ నొరంతుమాడి నిఱిసి దరికేసరియ తోళ్వలముమం సమదగజఘటాటోపం బెరసు నెలనదిరె వందు తాగిద కక్కలనతమ్మనప్ప బప్పువనంకకాల నొందె మదాంధగంధసింధురదొళోడిసిద పైరగజఘటా విఘటననదటుమం..."[1]

"గొజ్జిగనెంబ సకళచక్రవర్తిముళిదు తనగె శరణాగతనాద విజయాదిత్యమంకాద బల్లాళ్తనదోళ్ శరణాగతజళనిధియుం..."[2].

---

1. పంప. విక్రమార్జునవిజయము. ఆ. ౯. ౫౨, ౫౩ లకు మధ్యవచనము.
2. పంప. విక్రమార్జునవిజయము. ఆ. ౧౪: ౩౭ ౩౮ల మధ్యవచనము.

కన్నడమునందేకాక సంస్కృతవాఙ్మయమునందును లేములవాడచాళుక్యుల ప్రశంస కొంత కలదు. సోమదేవసూరి యను జైన పండితవర్యుడు యశస్తిలక మను చంపూకావ్యమును శకాబ్దము ౮౮౧ గతింపగా వర్తమాన సిద్ధార్థినామసంవత్సరాంతర్గత చైత్ర మాస మదనత్రయోదశినాడు పాండ్య సింహాల చేరమ ప్రభృతిరాజులను సాధించి కృష్ణరాజదేవుడు మేల్పాటియం దుండగా దత్పాదపద్మోప జీవి చాళుక్యకులసంజాతుడు అరికేసరియొక్క ప్రథమపుత్రుడగు వా(ద్దె)గదేవుడు గంగధారయందు ప్రవర్ధిల్లుచుండినపుడు విరచించితి నని తెల్పుచున్నాడు.

'శకనృపకాలాతీతసంవత్సరశతే ష్వష్ట స్వేకాశీత్యధికేషు (అఙ్కతః ౮౮౧) సిద్ధార్థసంవత్సరా న్తర్గత చైత్రమాస మదనత్రయోదశ్యాం పాండ్య సింహాల చేరమ ప్రభృతీన్మహీపతీ న్ప్రసాధ్య మేల్పాటీ ప్రవర్ధమానరాజ్యప్రభావే శ్రీకృష్ణరాజదేవేసతి తత్పాదపద్మోపజీవినః సమధిగతపఞ్చమహాశబ్ద మహాసామన్తాధిపతే శ్చాలుక్యకులజన్మనః సామన్త చూడామణేః శ్రీమదరికేసరిణః ప్రథమ పుత్రస్య శ్రీమ ద్వా(ద్దె*)గరాజ ప్రవర్ధమాన వసుధారాయాం గఙ్గధారాయాం విని ర్మాపిత మిదం కావ్య మితి'[1].

లేములవాడ చాళుక్యవంశచరిత్రను రచించుటకు గల సాధనము లివియే. వీని యాధారముననే వీరి చరిత్రను రచింపవలసి యున్నది.

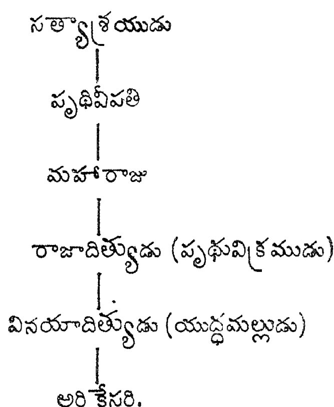
౨ వంశానుక్రమణిక - వంశవృక్షము

పూర్వప్రకరణమున వర్ణించిన యాధారములయందు నాల్గింట లేములవాడశాఖయొక్క వంశానుక్రమణికలు గలవు.

1. యశస్తిలక, (కావ్యమాలగ్రంథపరంపర నెం. ౭౦) పుట ౪౧౯.

ఇందు మొదట పేర్కొనదగినది కొల్లిపఱ తామ్రశాసనము. సత్యాశ్రయుడాది యరికేసరిపర్యంతము గల రాజు లిందు వర్ణింపబడి యున్నారు. ఇందలి వంశవృక్ష మిది :

చాళుక్యవంశమునందు—

వినయాదిత్యుని పూర్వికులను బేర్కొనున దీశాసన మొక్కటియే. ఇతర శాసనములలోగాని, కర్ణాట సంస్కృత గ్రంథములలో గాని వీరి ప్రస్తావము ఎచ్చటను గానరాదు. శాసనానంతరములం దేమి కన్నడ సంస్కృత గ్రంథములయం దేమి, లేములవాడ చాళుక్యవంశము వినయాదిత్యాపరనామధేయు డగు యుద్ధమల్లుని తోడనే యారంభమగుచున్నది. లేములవాడ శిలాశాసనమున వీరి వంశవృక్ష మీ క్రిందివిధమున వర్ణింపబడియున్నది:—

(చాళుక్య కులతిలకుడు)

వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లుడు ౧

|

అరికేసరి - ౧

...

నరసింహవర్మ - రాజాదిత్యుడు - ౧

...

యుద్ధమల్లుడు - ౨

...

బద్దెగడు

...

యుద్ధమల్లుడు - 3

...

నరసింహదేవుడు - ౨

|

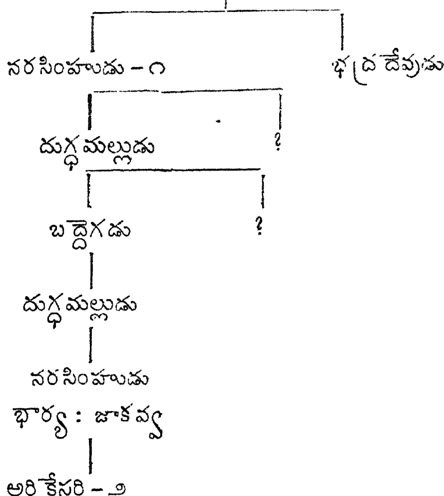
అరికేసరి - ౨

ఈ వంశవృక్షమున జెప్పిన మొదటి ముగ్గురికిని, కడపటి యిద్దరికిని గల యన్యోన్యసంబంధము స్పష్టము సేయబడియున్నది. పై జెప్పినవారికిని, క్రిందివారికిని, పితృపుత్రబాంధవ్యము గలదని శాసనభాషవల్ల తెల్లమగుచున్నది. కాని తక్కినవారి కొండొరులకు గల పరస్పర సంబంధమును నిశ్చయించి చెప్పుటకు వలనుపడదు. 'అతః' 'తతః' 'పశ్చాత్' అను పదములే యొక తరమును దాని వెనుకటితరముతో గూర్చుటకు వాడబడియుండుట చేత మొదటి నరసింహుని యనంతరము రెండవ యుద్ధమల్లుడును, తదనంతరము బద్దెగడును, నతనివెనుక మూడవ యుద్ధమల్లుడును, వానిపిమ్మట రెండవ నరసింహుడును రాజ్యము జేసి రని తెలియుచున్నది; కాని వారికి గల పరస్పరబాంధవ్యమును నిర్ణయించుటకు వీలుగాదు. పంపకవి తన విక్రమార్జునవిజయపీఠికయందు వర్ణించిన వంశానుక్రమణిక యందును నీ రాజులందఱు నిదేక్రమమున బేర్కొనబడి యున్నారు.

(చాళుక్య వంశము)

యుద్ధమల్లుడు - ౧

అరికేసరి - ౧

కాని యందు పై వంశవృక్షమున నెన్నబడినట్టి యన్నితరముల యందును బైవారు గ్రిందివారి బితృ పుత్త్ర బాంధవ్యము గలవా రని చెప్పియున్నది. పంపకవి పై వంశవృక్షములో గడపటివాడు ఇమ్మడి యరికేసరినరపాలుని కాశ్రితుడగుటచే నతనిచే దెల్పబడిన బాంధవ్యము వాస్తవమైన దని నమ్మవచ్చును.

ఈ వంశవృక్షము లేములవాడ శాసనోక్తవంశవృక్షముతో నీష ద్భేదముతో సరిపోవుచున్నది. మొదటి భేదమేమనగా లేములవాడశాసనములో నాలవ యారవతరముల రాజులకు మూలపురుషునికి బోలి యుద్ధమల్లు డను పేరు గలిగినట్లు చెప్పియుండగా

విక్రమార్జున విజయమునందు వీరి పేర్లు దుగ్ధమల్లుడని యున్నది. కాని యీ భేదము తాళపత్రగ్రంథలేఖకుల ప్రమాదమువల్ల గలిగిన దని తోచుచున్నది; కావున నిది యంతగ పరిగణింపదగినదిగాదు. మొదటి యరికేసరికి భద్రదేవుడను నొక తమ్ము డుండె నని పంపకవి తెల్పుచున్నాడు.[1] వేములవాడశాసనమున 'భూరోస్మి న్నరసింహ

1. డాక్టరు ఫ్లీటుగారు ప్రమాదవశమున మొదటి యరికేసరికి నరసింహ భద్రదేవు డను కుమారు డొక్కడే యుండినట్లు వ్రాసిరి. (Bom. Gaz. Vol. I. Part II. P. 380) ఇది తప్పని యెంచి శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు విక్రమార్జునవిజయముబడి దీనిని సవరించి 'ఇతనికి నరసింహ, భద్రదేవ నామాంకితులు ఇరువురు తనయులు కలరు' అని వ్రాసిరి (భారతి. సం. ౭ ప్రమోదూత శ్రావణ, పుట ౩౦౨). కాని వీరి సవరణ శ్రీ భావరాజు వేంకటకృష్ణరావుగారికి నచ్చినది కాదు. వేములవాడ శిలాశాసనమును ప్రకటించుచు పైసవరణ నిట్లు నిరసించి యున్నారు. 'ఇందు ఫ్లీటు ఇచ్చిన విక్రమార్జునవిజయోదాహృతవంశకథాసారమునుండియే యీ విషయమును గైకొనుచున్నాను. శ్రీశర్మగారును అద్దానినుండియే తా మిచ్చిన వంశావళిని ఎత్తి వ్రాసిరని ఊహింతును. కాని వా రిచ్చిన వంశక్రమమునందు కొన్ని ప్రమాదకరములయిన తప్పులు దొరలినవి. అవి యెట్లు సంభవించెనో ఊహింపజాలకున్నాను. (భారతి సం. ౮, పుట ౨౫౬) ఈ విషయమును మఱింత విపులీకరించి యాంధ్రేతిహాసికసంశోధక త్రైమాసికపత్రికయం దాంగ్లమున నిట్లు చెప్పియున్నారు:

"Mr. Somasekhara Sarma, also discusses in his editorial notes the genealogy as given by Pampa, but gives it with some variations. Dr. Fleet or Mr. Somasekhara Sarma must have made a mistake in understanding the statements of Pampa. Mr Sarma gives two sons to Arikesari I, Narasimha and Bhadradeva, while Dr Fleet read the whole as one name Narasimhabhadra. There is, in my opinion good reason to assume that Dr. Fleet who is a greater scholar of Kanarese than Mr Sarma, correctly rendered the statements of Pampakavi." JAHRS. VI. P. 175.

సోమశేఖరశర్మగారి కన్నడపాండిత్యమును గొంచెపఱుప బ్రయత్నము సల్పుటకు బదులు పంపకవి ఈ సందర్భమున నేమి వ్రాసెనో కనుగొనగదగియుండిన శ్రీకృష్ణరావు పంతులవా రింత దృఢముగ వ్రాసియుండజాలరు.

వర్మ నృపతిః భూమిం సమాపాదయన్' అను శ్లోకమున నరసింహు డొక్కడే పేర్కొనబడియున్నాడు. వాస్తవముగ నిది యొక భేద మని తలంపరాదు ; ఈ శాసనగ్రంథకర్త యనవసరమని స్వవిరచిత ప్రశస్తియందు లేములవాడ చాళుక్యవంశమునుండి యుత్పన్నమైన యుపశాఖలను, దత్సంబంధికుల నామములను వదలివేసిన ట్లున్నది. ఇది నిరాధారమైన యూహకాదు : పంపకవి వాక్యముయొక్క సత్యమును ముమ్మడి యరికేసరినాటి పరభణితామ్రశాసనము రుజువు సేయుచున్నది.

"నరసింహో భద్రదేవః తేజఃకాన్తినిధీ స్వయం,
తస్యాభూతాం సుతౌ సాక్షా త్సూర్యాచంద్రమసావివ."

కాని ఇది యొకయల్పభేదము ; పరిగణింపదగినది కాదు. ఇట్టి యల్పభేదము గానవచ్చుచున్నను పంపకవియు లేములవాడశిలాశాసన గ్రంథకర్తయు వర్ణించిన వంశవృక్షము రెండును నొక్కటియే యని యంగీకరించుట యుక్తము.

మఱియు లేములవాడశాసనమునందు——

"దేవీం రేవకనిమ్మడి క్షితిపతే రింద్రస్య పుత్రీ స్సుతాం
పౌలోమీమివ వాసవశ్రియ మివ శ్రీమన్మరధ్వంసకః
స్త్రీరత్నం పరిణీయ యేన నితరాం తస్యా స్సపత్నీకృతా
నూనాం సప్తసముద్రముద్రితమహీ మ్మాన్నోన్న తే నాధునా.

ఈ క్రింది పంపభారతపద్యము శర్మగారు చెప్పినట్లు మొదటి యరికేసరికి నరసింహభద్రదేవు లను పుత్రు లిరువు రుండి రని స్పష్టముగ దెల్పుచున్నది:

"అరికేసరి గాత్మజ రరినరపశిరోదళన పరిణతో గ్రాసిభయం
కరకర రాయివ్వర్ రొ శార్ దొరెయెనె నరసింహభద్రదేవర్ నెగఱ్దర్"

సర్వత్ర బహువచనప్రయోగము [ఆత్మజర్, భయంకరర్, నెగఱ్దర్] వల్లనే కాక 'ఆయివ్వర్', అనగా ఆ యిరువురు అను మాటలు శ్రీ శర్మగారి వివరణమే సరియైన దని తేటతెల్లము గావించుచున్నది.

అను శ్లోకమున నింద్రరాజుపుత్రికయగు రేవకనిర్మడి యను స్త్రీరత్నమును బరిణయమైనట్లు చెప్పియున్నది. పంపకవి యెచ్చటను నీయంశమును జెప్పలేదు. విక్రమార్జునుని పట్టాభిషేక సందర్భమున-

"ఆగళ్ రాజ్యాభిషేక దనంతరదొళ్ ధర్మనందనం వాయు నందనం దేవకీనందన నశ్వినీనందన రయ్వరు మనేకమంగళాళంకృత శరీర రరికేసరియం కేసరివిష్టరదొళ్ కుళ్ళిరిసి పంచరత్నశిఖావిరాజ మానమప్ప పట్టమనెత్తి యాదవవంశసంభూతెయు మనేక లక్షణో పేతెయుమప్ప సుభద్రెగె మహాదేవియ పట్టమం కట్టిదాగళ్"[1]

అని చెప్పియుండుటచే నరికేసరికి సుభద్ర యను పట్టమహిషి యుండె నను తలంపు కలుగవచ్చును; కాని పంపకవి కృతిపతియగు నరికేసరికి కథానాయకుడగు నర్జునకు నైక్యము గల్పించి చెప్పుటచేతను, నర్జుననికి యాదవవంశభవయగు సుభద్ర భార్య యగుటచేతను, సుభద్రయను శబ్దమునకు మంగళవతి యని సామాన్యమగు నర్థము జెప్పుటకు వీలగుటచేతను అరికేసరియొక్క పట్టమహిషి పేరు సుభద్ర యని నిశ్చయించి చెప్పుటకు వలనుపడదు.

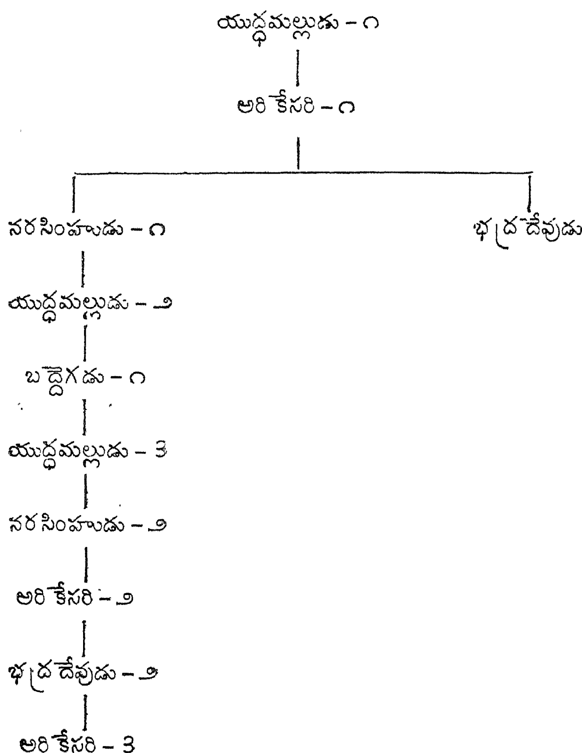
ఇక పరభణితామ్రశాసనములోని వంశవృక్షమును పరిశీలింతము.—

పరభణి తామ్రశాసనమునందు కొల్లిపఱ తామ్రశాసనమున వర్ణింపబడిన ప్రథమయుద్ధమల్లుని పూర్వికుల ప్రస్తావము గానరాదు. వేములవాడ శిలాశాసన విక్రమార్జునీయముల బోలి ఇందును వంశకర్త యుద్ధమల్లుడే; వంశానుక్రమణిక ఇతనితోడనే యారంభమగుచున్నది. కాని ఇందలి వంశవృక్ష మించుక పెద్దది. ఇది సహజమే; దీనియందు మఱి రెండుతరముల చాళుక్యరాజులు జేర్పబడిరి. లేముల

1. పంప, విక్రమార్జున విజయము ౧౪: ౧౭-౧౯ ల మధ్యవచనము.

వాడశాసనమును వేయించిన ఇమ్మడియరికేసరియొక్క మనుమడగు ముమ్మడియరికేసరినాటి దగుటచే నిం దిమ్మడి యరికేసరికి బిమ్మటి రాజులను బేర్కొనుట యవసర మాయెను.

(ఆదిత్యభవమైన చాళుక్యవంశము)

పరభణిశాసనోక్తవంశానుక్రమణిక విక్రమార్జునీయ వేములవాడశాసనములందలి వంశానుక్రమణికకంటె భిన్నము గాకపోయినను నందు విశేషాంశములు రెండు గానవచ్చుచున్నవి:—

(౧) చాళుక్యుల వంశము:—లేములవాడ చాళుక్యులేమి, యన్యశాఖలవారేమి తమ వంశ మెద్దియో యింతకుపూర్వ మెచ్చటను జెప్పుకొనియుండలేదు. బాదామివంశమువా రగ్నిష్టోమ పౌండరీక వాజపేయాశ్వమేధాది యాగములను జేసియుండుటచేతను, వర్మాంతనామధారు లగుటచేతను, మఱియు క్రీ. శ. ౭ వ శతాబ్ద పూర్వార్ధమున దక్షిణాపథమునకు వచ్చియుండిన చీనాయాత్రికుడగు హ్యుయనుత్సాంగు, దక్షిణాపథమున కధిపతియై యుండిన చాళుక్యుడు, ఇమ్మడి పులకేశి క్షత్రియు డని చెప్పియుండుటచేతను వీరిని క్షత్రియులని చెప్పవలసియున్నది. వీరివలె చాళుక్యవంశమునందలి యన్యశాఖలవారిని సైతము క్షత్రియు లనుట యొప్పును; కాని క్షత్రియజాతికి సహజమైన సూర్య చంద్రకుటుంబములలో నేకుటుంబమునకు జెందినవారో తెలియదు. క్రీ. శ. ౬౮౦ నుండి ౬౯౬ పర్యంతము రాజ్య మొనర్చిన పాశ్చాత్యచాళుక్య వినయాదిత్యుని సోరబ తామ్రశాసనములో దనది 'హిమకరకర విమలకుల'మని చెప్పుకొని యున్నాడు.[1] దీనిని గాంచి కొంద ఱిది చాళుక్యులు చంద్రవంశజు లని సూచించు చున్న దని చెప్పిరి; కాని ఇది యంగీకరింపదగినది కాదు. 'హిమకరకరవిమలకుల'మని యున్నదేకాని 'హిమకరకుల' మని లేదు. కౌముదివలె స్వచ్ఛమైన కుల మని చెప్పవచ్చును; గాని చంద్రవంశ మనుట చెల్లదు. చాళుక్యుల వంశప్రస్తావము మొట్టమొదట నీ పరభణిశాసనముననే కానవచ్చుచున్నది. అర్వాచీనులగు పూర్వపాశ్చాత్యచాళుక్యరాజులెల్ల దాము చంద్రవంశజుల మని యేకగ్రీవముగ బల్కుచుండగా దీనికి విరుద్ధముగ నీ శాసన మొక్కటి మాత్రము చాళుక్యులది సూర్యవంశమని తెల్పుచున్నది.

'అ స్త్యాదిత్యభవో వంశ శ్చాలుక్య ఇతి విశ్రుతః'

---

1. EC. VIII. SB.

అను శాసనవాక్యమున కన్యథా యుక్తమైన యర్థ మేదియు గానరాదు. పరస్పరవిరుద్ధమైన ఈ వంశనిర్దేశమునకు సమన్వయ మెట్లో తెలియదు. చాళుక్యుల కింతకుపూర్వము వంశవిషయమై జిజ్ఞాస గలిగినట్లు తోపదు. సూర్యచంద్ర వంశములలో దమ దేదియై నదియు వా రెఱుగన ట్లున్నది. కావున వంశమును జేర్చుకొనవలయు నని ఇచ్ఛ కలిగినప్పుడు అప్పటి పౌరాణికాభిప్రాయము ననుసరించి వారు సూర్యవంశజుల మని మొదట జెప్పుకొనియుండవచ్చును. అర్వాచీనులు దీని నే కారణముచేతనో యొప్పుకొనక సూర్యవంశము నకు స్వస్తి చెప్పి చంద్రవంశమువార మని ప్రకటించుకొని తదను గుణముగ నూతనవంశానుక్రమణికలను, గాథలను నిర్మించుకొని యుండవచ్చును.

(౨) మఱియొక యంశము : లేములవాడ శాసనమునందు—

'దేవీం రేవకనిమ్మడీ '...అని చెప్పియున్నందున నింద్రరాజు కుమారిత రేవకనిర్మడి యను స్త్రీరత్న మిమ్మడి యరికేసరికి సతి యైనట్లు తెలియవచ్చుచున్నది గదా. ఈ ఇంద్రరాజు నానవాలు పట్టుటకు సాధనము లీ శాసనమున గాని, యన్యత్రగాని కానిపింపవు. పంపకవి తన విక్రమార్జునీయ పీఠికయం దొక ఇంద్రరాజు అరికేసరిని బాల్యావస్థయందు తొట్లయందు బోలి నిజభుజముపై నుంచుకొని పెంచినట్లు చెప్పియున్నాడు.

ఋంద్రాంభోధిపరీత మ
హీంద్రరదా రిన్నరీనరేంద్రం సాక్షా
దింద్రం తానెనెసలెనెగ
ళ్దింద్రేంద్రన తోళె తొట్టిలాగిరె బళెదం.[1]

అర్జునుడు అమరావతికిబోయి ఇంద్రుని యర్ధాసనమున గూర్చుండి యోలగమున్న తెఱగు వర్ణించుచు-

---

1. విక్ర. విజ. ఆ. ౧: ౪౪.

దనుజానీకద నిం దదొందు నెలెయం ముట్టుత్తె మాదేవని
త్తనిజోగ్రాస్త్రదె దైత్యరెంబ పెసరి ల్లెంబంతుటం మాడి బం
దెనితానుం మహిమాగుణక్కె కణియాగిదొండు పెంపింద మిం
ద్రనొళర్ధాసన మేఱి దొప్ప హరిగంగక్కం పెఱంగక్కమే.

అని పొగడియున్నాడు. 'హరిగంగక్కం పెఱం గక్కమే' అను వాక్యమువల్ల నర్జునుడు దేవేంద్రుని యర్ధాసనమున గూర్చుండినట్లు అరికేసరి యింద్రరాజు నర్ధాసనమున గూర్చుండెనేమో యను శంక కలుగుచున్నది; కాని యర్జునునికిని, కృతిపతి యగు నరికేసరికిని నైక్యము గల్పించి పంపకవి చెప్పియుండుట చేతను, నర్జును డింద్రుని యర్ధాసనము నెక్కుట సుప్రసిద్ధేతిహాసిక గాథ యగుటచేతను నీ విషయమును నొక్కి చెప్పుటకు వలనుగాదు. అరికేసరి యింద్రరాజుతో నర్ధాసనమున నాసీనుడగుట చారిత్ర కాంశమైనను గాకపోయినను బాల్యమున నతని నింద్రరాజు తన భుజముపై నిడుకొని సాకినది నిశ్చయము. కావున నితని నెత్తి పెంచిన ఇంద్రరాజే ఇతనికి పిల్ల నిచ్చిన ఇంద్రరాజు కావచ్చును. ఇం దసమంజస మేమియు లేదు. ఈ యింద్ర రాజెవ్వరో యనామ ధేయుడై యుండిన పంపకవి నిజప్రభువగు నరికేసరి యాతని భుజములే డోలగా బెరిగె నని గొప్పగ జెప్పియుండడు. ఇంద్రరాజు విఖ్యాతు డగుటచేతనే పంపకవి, అంతటి సుప్రసిద్ధుడెత్తుకొని పెంచిన ఘనుడు దన ప్రభు వని ప్రకటించెను. ఈ ఇంద్రరాజు క్రీ. శ. ౯౧౪ నుండి ౯౩౦ వఱకు దక్షిణాపథమునకు సార్వభౌముడై ప్రజాపాలన మొనర్చిన రాష్ట్రకూటవంశజుడగు ముమ్మడి ఇంద్ర రాజని తలచెదను.

పరభరణిశాసనమున నింద్రరాజుమాట కాని, యాతని పుత్రిక యగు రేవకనిర్మడి ప్రస్తావముగాని కానరాదు. అం దిమ్మడియరి

కేసరియొక్క భార్య రాష్ట్రకూటవంశసంజాతయగు లోకాంబిక యని చెప్పియున్నది.

> 'రాష్ట్రకూటకులే ఖ్యాతే జాతా లోకాంబికా సతీ
> వీరశ్రీ రివ వీరస్య తస్యాసీ త్సువతీ ప్రియా.

ఇంద్రరాజు నిచట పేర్కొనకపోవుట గమనార్హమైన యంశము. ఇతడు లోకాంబికకు జనకుడై యుండిన యావిషయ మిందు క్తముగాకపోవుట చిత్రము. కాని శాసనగ్రంథకర్త యేకారణము చేతనో యిమ్మడియరికేసరినరపాలుని మామగారిని పేర్కొనక విడిచి యుండవచ్చు ననుకొన్నను నతని భార్యపేరు రేవకనిర్మడి యని చెప్పక లోకాంబిక యని వక్కాణించియున్నాడు. లోకాంబిక యనునది

షి యొక్క మారు పేరని తలచుటకు దగినయాధార

మున్న ట్లగపడదు. పరభణిశాసనమున నింద్రరాజు ప్రస్తా

పోవుటచేతను, నిమ్మడి యరికేసరిభార్యపేరు లోకాంబిక యనియుండుటచేతను, రేవకనిర్మడి లోకాంబికకంటె భిన్నమైనవ్యక్తి యని తలచెదను. ఇది యుక్తమేని యిమ్మడియరికేసరి కిరువురు భార్య లుండి రని చెప్పవలసియున్నది.

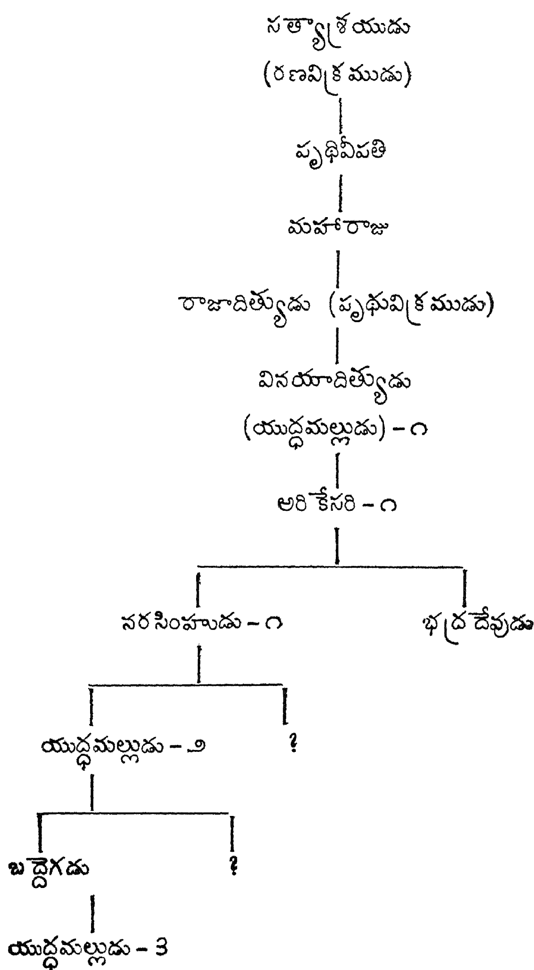
ఇక యశస్తిలకమందు పేర్కొనబడిన యరికేసరియు, నాతని ప్రథమ పుత్రుడగు వాగరాజును ఎవ్వరో విచారింతము. యశస్తిలక రచయితయగు సోమదేవసూరి క్రీ. శ. ౯౬౬ వ సం. నాటి పరభణీ శాసనమును వేయించిన ముమ్మడియరికేసరి కాశ్రితు డని యా శాస నమునందే కలదు. గాని యశస్తిలకమందు పేర్కొనబడిన యరి కేసరియాతడు కాజాలడు. ఏలన నా గ్రంథము పరభణిశాసకాలము నకు ముందే రచియింపబడెనని—

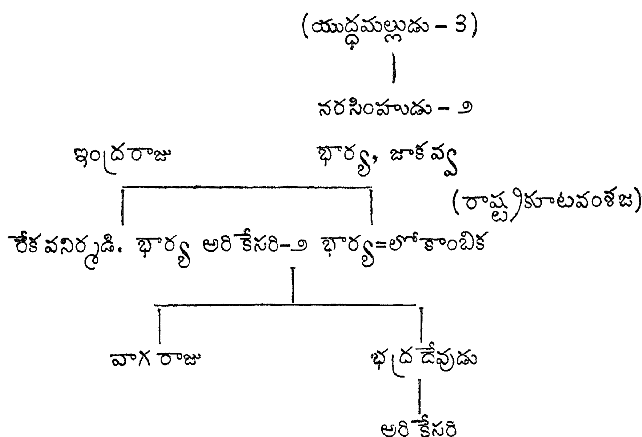
"తేషాం శత స్యావరజః శతస్య
తయా భవ త్పూర్వజఏవ ధీమాన్
శ్రీసోమదేవ స్తపసః శ్రుతస్య
స్థానం యశోధామ గుణోర్జితశ్రీః.

అపిచ యో భగవా నాదర్శ స్సమస్తవిద్యానాం రచయితా యశోధరచరితస్య..."

ఇత్యాది శాసనవాక్యములవలన దెలియును; మఱియు నీ సోమదేవసూరి యశస్తిలకగ్రంథాంతమందు శకాబ్ద ౮౮౧ సిద్ధార్థి సంవత్సరాంతర్గత మధన త్రయోదశినాడు (అనగా క్రీ. శ. ౯౫౯) అరికేసరి ప్రథమ పుత్రుడగు వాగరాజు రాజ్యము సేయుచుండగా వ్రాసి ముగించితి నని చెప్పియున్నాడు. కావున నీ వాగరాజుతండ్రియగు నరికేసరి పరభణి శాసనోక్తదానము నొసగిన యరికేసరికంటె భిన్నుడగుట తెల్లము; అతడు పరభణిశాసనదాతకు తాతయగు నిమ్మడి యరికేసరి యని తోచుచున్నది. 'వాగ'రా జనునది బద్దెగ, లేక వద్దెగ శబ్దమునకు లేఖకప్రమాదజనితమైన భ్రష్టరూపమను నూహపొడముచున్నది. బద్దెగ శబ్దముయొక్క సంస్కృతరూపము భద్రగ యగుటచేతను, పరభణిశాసనమున నిమ్మడియరికేసరి పుత్రుడును ముమ్మడి యరికేసరి తండ్రియు నగు భద్రదేవు డొకడు పేర్కొనబడి యుండుటచేతను నీ వాగరాజును, భద్రదేవుడును నొక్కరే కావచ్చునను తలంపు కలుగుచున్నది. కాని దీని నిర్ధారించి చెప్పుటకు వీలు లేదు; 'శ్రీమదరికేసరిణః ప్రథమపుత్రస్య' యని సోమదేవసూరి చెప్పుటవలన పరభణిశాసనమున పేర్కొనబడిన ముమ్మడి యరికేసరి తండ్రియగు భద్రదేవుడు భిన్నపురుషుడు కావచ్చును. ఇమ్మడి యరికేసరికి వాగరాజు భద్రదేవులను నిరువురు పుత్రు లుండియుండవచ్చును. ఇం దసంగత మేమియు లేదు.

పై బేర్కొనిన శాసనములయందును, సంస్కృత కర్ణాట గ్రంథములయందును జెప్పియుండు వంశానుక్రమణికల నన్నిటిని గ్రోడీకరించిన నీ క్రింది వంశవృక్ష మేర్పడుచున్నది :

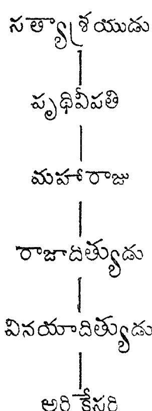

3 అంతశ్శాఖాసంబంధము

శాసనముల వలనను, వాఙ్మయము వలనను దెలియవచ్చు చాళుక్య రాజకుటుంబములు పెక్కు కలవు. వేములవాడ శాఖవారికి వీనితో నెద్దియేనియు సంబంధము గలదో విచారింపవలసియున్నది. వేంగి నేలిన పూర్వచాళుక్యుల వలెను, గల్యాణి రాజధానిగ గర్ణాటకమును బాలించిన పాశ్చాత్యచాళుక్యులవలెను దమకు బాదామి చాళుక్యులతోగాని, యన్యశాఖలవారితోగాని సంబంధముండినట్లు వీ రెచ్చటను విస్పష్టముగ జెప్పుకొనియుండలేదు. ఈ విషయమును లభ్యమైన వాఙ్మయశాసనాదిచారిత్ర కాధారములను బరిశీలించి యూహింపవలసియున్నది. పరిశోధకు లీ విషయమునుగూర్చి కొంత కృషి సల్పి కొన్ని సిద్ధాంతములను జేసియున్నారు. ఈ సిదాంతము లన్నియు మొదటి యరికేసరి కొల్లిపఱ శాసనముపై నాధారపడి

యుండుటచేత దాని యోగ్యతను విచారించి యది యెంతవరకు విశ్వాసపాత్రమో కనుగొనవలసియున్నది. ఈ శాసనదాతయగు మొదటి యరికేసరి క్రీ. శ. ౭౮౦ మొదలు ౭౯౩ వఱకును రాజ్య పాలనము గావించిన రాష్ట్రకూటచక్రవర్తియగు నిరుపమదేవునికి సమకాలికు డని విక్రమార్జునవిజయమువలన దెలియవచ్చుచున్నది. కావున కొల్లిపఱశాసనము గూడ నప్పటిది కావలయును; శాస నాక్షరములుగూడ దీనికి బ్రతికూలింపవు. కాని శాసనోక్తచారిత్ర కాంశములను బట్టి యది కల్పనమై యుండునేమో యను సంశ యము గల్గుచున్నది. పంపని విక్రమార్జునవిజయమందును, ఇమ్మడి ముమ్మడి యరికేసరి నరపాలుర శాసనములందును లేములవాడ వంశమునకు మూలపురుషు డనదగిన మొదటి యుద్ధమల్లుడు సపాద లక్ష దేశమును పాలించె ననియు, చిత్రకూటదుర్గమును సాధించె ననియు, బోదనపురమున తైలపూర దీర్ఘికయం దేనూతేనుగుల నవ గాహ మాడించె ననియు జెప్పియున్నది. మఱియు మొదటి యరికేసరి నిరుపమదేవుని యేలుబడియందు త్రికలింగసహితముగ వేంగిని జయించినట్లు చెప్పియున్నది. మొదటి యరికేసరిదగు నీ శాసనమున నీ విజయముల ప్రస్తావనయే లేదు. త్రికళింగసహిత వేంగీరాజ్యమును జయింపక పూర్వ మరికేసరి ఈ తామ్రశాసనమును వ్రాయించి యుండు ననుకొన్నను తన తండ్రి కీర్తిలతకు పాదులగు చారిత్రాత్మక విషయముల నేల బేర్కొనలేదో తెలియదు. 'తురుష్క యవన బర్బర కాశ్మీర కాంభోజ మగధ మాళవ కళింగ గంగ పల్లవ పాణ్డ్య కేరళ ప్రభృతి దేశములను జయించె నని చెప్పిన ప్రశస్తి కర్త సపాద లక్షపై బ్రభుత్వమును జిత్రకూటదుర్గక్రమణమును బేర్కొన కుండుట చిత్రము, ఇంక వంశానుక్రమణిక యపూర్వ మైనది. అన్యచాళుక్య శాసనములలో నెచ్చటను గానరాదు. చూడుడు :

ఈ పట్టికలోని రాజులకు బాదామి చాళుక్య వంశముతో సంబంధమును గలుపుటకు గొందఱు పరిశోధకులు ప్రయత్నములు సల్పిరి. కొల్లిపఱ తామ్రశాసనపరిష్కర్తలు శ్రీ సోమశేఖరశర్మగారు ఇట్లు నుడివియున్నారు :

"మన శాసనమునందలి మొదటి రాజు సత్యాశ్రయుడు. ఇతనికి రణవిక్రమబిరుదము కలదు. బాదామి చాళుక్యవంశములోని మొదటి పులకేశికిని రణవిక్రమ, సత్యాశ్రయనామములు కలవు. ఈ కారణమున ఇరువురు నొక్కరే యగుదు రన్నచో మన శాసనమునందలి పృథివీపతి మొదటి పులకేశి కుమారుడైన మొదటి కీర్తివర్మ కావలయును. మొదటి కీర్తివర్మశాసనములలో నెచ్చటను అతనికి పృథివీపతి యను రూఢిపే రున్నట్లు తెలియరాదు. ఒకవేళ పృథివీపతి కీర్తివర్మయే యగునేని కుమారుడైన (?) మహారాజు సత్యాశ్రయ రెండవపులకేశి కావలయును. రెండవ పులకేశి యే శాసనములందును నట్టి మహారాజనామమున పేర్కొనబడలేదు. రెండవ పులకేశికి ఆదిత్యవర్మ, చంద్రాదిత్యుడు, విక్రమాదిత్యుడు, జయసింహవర్మ యను నలుగురు తనయులు కలరు. మన శాసనము

నందలి మహారాజును, రెండవ పులకేశియు నొక్కరే యని మనము విశ్వసించినచో మన శాసనమున మహారాజు కొడుకుగ దెలుపబడిన రాజ్యాదిత్యుడు ఆదిత్యవర్మయో, చంద్రాదిత్యుడో కావలయును. చంద్రాదిత్యుని శాసనము లేవియు ఇంతవఱకు గనపడలేదు. కాని యతని భార్యయైన విజయమహాదేవి దానములను దెలుపు రెండు శాసనములు కలవు: ఒకటి సావంతవాడి సంస్థానములోని నేరూరుశాసనము; రెండవది రత్నగిరిమండలములోని కొచ్రేమ్ శాసనము. ఈ శాసనములు దొరకిన స్థలములు ధార్వాడమండలమునకు సమీపస్థములే. ఇక ఆదిత్యవర్మది ఒక్క శాసనముమాత్రమే కలదు. అది కర్నూలు శాసనము. ఇందు శకవర్షము లేదు కాని, శాసనకాలము "ప్రవర్ధమాన విజయరాజ్య సంవత్సరే కార్తికపౌర్ణమాస్యాం" అని మాత్రము కలదు. పైతామహీహిరణ్యగర్భమహోత్సవమున ఆదిత్యవర్మ కొంతమంది బ్రాహ్మణులకు చేసిన ముండకల్లు పల్గిఱె గ్రామములకు సంబంధించిన 'ఉంఛమన్న పన్నాసవృత్తి' దానమును దెలుపుట కీ శాసనము పుట్టినది......చంద్రాదిత్యుడో, ఈ ఆదిత్యవర్మయో మన శాసనమునందలి రాజాదిత్యుడు కాదగును. లక్ష్మేశ్వరమే పులిగెఱె యన్న ఫ్లీటుదొరగారి దిద్దుబాటు నంగీకరించినచో ప్రాంతసన్నిహితత్వము ననుసరించి మన రాజ్యాదిత్యుడు చంద్రాదిత్యుడు అగు ననవచ్చును. పులిగెఱె లక్ష్మేశ్వరము కాదన్నచో ఆదిత్యవర్మ శాసనమున మఱియొక పల్గిఱె (పుల్గిఱె?) కానవచ్చుచున్నందువలనను కర్నూలు మండలముననో, దానికి చేరికగనో ఎచ్చటనో మఱియొక పుల్గిఱె (పులిచెఱువు, పుల్చెఱువు, పుల్చెరువు) ఉండునని భావించుకొని మన శాసనపు రాజాదిత్యుని యీ ఆదిత్యవర్మతో ముడిపెట్టవలసియుండును...కర్నూలుమండలమున నొక పులచెఱువు కలదు......మన శాసనమునందలి ముగ్ధశివాచార్యుల గురువగు సద్యోశివాచార్యులు (?) ఏలీశ్వరము

నివాసముగ చేసికొన్నట్లు చెప్పబడియుండుటవలనగూడ ప్రాయిక ముగ మన శాసనమునందలి అరికేసరి ఏలీశ్వరప్రాంతమువా డనియు నూహింప నవకాశము కలదు......అరికేసరి రాజ్యము కర్నూలు మండలమునగాని, లేక దాని యిరుగుపొరుగుల నిజాం రాజ్యము నందలి మండలములలోగాని వ్యాపించి యుండవలయును. ఇదియే మన మంగీకరించు నెడల శాసనము నందలి రాజాదిత్యుడు బాదామి చాళుక్యవంశజుడైన ఆదిత్యవర్మ యగునేమో యని యనుమానము కలుగుచున్నది. అట్లయిన మన శాసనదాత బాదామి చాళుక్యుల లోని ఆదిత్యవర్మ వంశమునకు చెందినవాడు కావలెను."[1]

ఇంత విపులముగ చర్చ చేసినను శర్మగారికి అరికేసరికి బాదామి చాళుక్యులతో సంబంధము కలదన్న నమ్మకము గుదుర లేదు. కొల్లిపఱ శాసనోక్త వంశావళి సర్వత్ర సంశయగ్రస్త మగు టయే వీరి యపనమ్మకమునకు ప్రధానకారణము.

"మన శాసనమునందలి వంశావతారక్రమము ననుసరించి చూచినయెడల వంశ మొకవేళ బాదామిచాళుక్యవంశశాఖ యగు నేమో యని తోచును. కాని యీ విషయమును నిర్ధారణగ జెప్పు టకు వీలు కనుపించదు. ఏలయన, తదితరమునకు అన్నియు సందేహా ములుగనే యున్నవి."[2]

శ్రీ శర్మగారివలెనే శ్రీ ముళియం తిమ్మప్పయ్యగారు కొల్లిపఱ వంశావళికి మూలపురుషుడగు సత్యాశ్రయరణవిక్రముడే బాదామి చాళుక్య వంశములోని సత్యాశ్రయ రణవిక్రమాపరనామధేయుడగు మొదటి పులకేశి యని నిశ్చయించినారు. వీరును కొల్లిపఱవంశావళి లోని పృథ్వీపతియు మహారాజును మొదటి కీర్తివర్మయు నతని

1. భారతి. సం. ౭. భా. ౨. పుటలు ౩౦౭-౮.
2. భారతి. సం. ౭. భా. ౨. పుట ౩౦౭.

పుత్రుడగు నిమ్మడి పులకేశియు నగుదు రని గుర్తించిరి. కాని యటు తరువాత వీరు శర్మగారి మార్గమును విడిచి నూతనపంథ నవలంబించిరి.

"సర్వకర్ణాటసంపదకు సారభూతుడగు నా రెండవ పులకేశి సత్యాశ్రయమహారాజునకు నలువురు పుత్రులు. వారియందు మొదటివాడగు చంద్రాదిత్యుడు తండ్రియొక్క బాదామిసింహాసనము నెక్క లేదు. సంస్కృతకవయిత్రులం దసమానకీర్తికి నెలవగు వల్లభయైన విజయభట్టారికతో గూడ నతడు సావంతవాడియందుండెను. బాదామిసింహాసనము నధిష్ఠించిన యతని తమ్ముడు విక్రమాదిత్యుడు చక్రవర్తియాయెను. పెద్దవాడు అన్న యుండగా తమ్ము డేకారణముచే నెట్లు ప్రభువాయె నను విషయమును పరిశీలించి చూత మన్నది మన దారికి రాదు. బహుశః విక్రమాదిత్యుడే రాజ్యరక్షణసమర్థుడై యుండియుండవలె ననుకొందము. మూడవవాడగు ఆదిత్యవర్మ వేంగియందు రాజ్యము సేయుచుండెను. మొదటనే సత్యాశ్రయపులకేశి యొక్క సహోదరుడగు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు వేంగివిషయమునకు ప్రభువై యుండుటచే నీ యాదిత్యవర్మ అతనికి లోబడి యటుమీద వేంగియందు సామంతుడై యుండవలె నని తోచుచున్నది. నాలవవాడగు జయసింహుడు లాటదేశము నేలుచుండెను. సహోదరులగు నీ నలువురు రాకుమారులలో విక్రమాదిత్యుడు బాదామియం దధిరాజై యుండినది క్రీ. శ. ౬౩౪ నుండి ౬౮౦ వఱకు.[1] చిన్నతమ్ముడైన లాటజయసింహుడు విక్రమాదిత్యుని కంటె యెంతయో చిన్నవాడై యుండవలయు ననుటకు సంశయము లేదు. వానికి శీలాదిత్య,

---

1. ఇది తప్పు. విక్రమాదిత్యుడు క్రీ. శ. ౬౫౫ సంవత్సరమున సింహాసనము నధిష్ఠించెను. మఱియు నతడు ౨౬ యేండ్లు రాజ్యపాలనము గావించిన ట్లతని శాసనమువలన దెలియుచుండుటచే నతని యేలుబడి క్రీ. శ. ౬౮౦_౧ వఱకు సాగె ననుట తెలము.

వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లు రను పుత్రు లిద్దరుండిరి. వారియందు రెండవవాడగు వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లు డొసగిన భూదత్తిశాసన మొకటి యీ లాటప్రాంతమున 'నవసారి' యనుచోట దొరకిన దనియు, నా శాసనకాలము శా. శ. ౬౫౩ (క్రీ. శ. ౭౩౦) అనియు శ్రీ భండార్కరుగారు సూచించియున్నారు....పరభణితామ్రశాసన పంపవిక్రమార్జున విజయములందు రెండింటియందును ఈ (లేములవాడ) కులమూలపురుషుని పేరు వట్టి యుద్ధమల్లు డనియే కానవచ్చుచున్నను వేములవాడశాసనమునందు వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లుడని డా. భండార్కరు చెప్పినట్లే కానవచ్చుచున్నది. అంతమాత్రమే కాదు. పంప డనినట్లు 'ఆత్మవంశశిఖామణి'యైన ఈ యుద్ధమల్లుని కొడుకగు మొదటి అరికేసరిగొక్క శాసనమొకటి 'కొల్లిపాక' యను చోట దొరకినది. అందుగూడ 'విశ్వ రాడ్వినయాదిత్యో యుద్ధమల్లో నృపాంకుశః' అని యున్నది. వినయాదిత్యు డను బిరుదుతోగూడ ఆ యుద్ధమల్లుడు పిలువబడుచుండె ననుటకు సంశయము లేదు. [1]'' కావున లాటవినయాదిత్య - యుద్ధమల్లుడును కొల్లిపాక వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లుడును నొక్కరేయని విదితమగుచున్నది.

''కాని, ఈ యభిప్రాయమును కుదిలించి కదలించున ట్లగపడు యాక్షేప మింకొకటి తలచూపుచున్నది. వెనుక నూహించిన యభిప్రాయముబడి వినయాదిత్య-యుద్ధమల్లుని తండ్రి లాటజయసింహుడు గావలయును గదా. ఆ కొల్లిపాక శాసనమునందు వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లుని తండ్రిపేరు 'రాజాదిత్య పృథువిక్రమ' యనియే కానవచ్చుచున్నది. ఈ యాక్షేపము పై దానికంటె సబలముగనే కన్పించుచున్నది.'' కాని చక్కగ విచారించి చూచితిమేని ఇది యంతటి ప్రబలమైనది కాదని విదితము కాగలదు. కొల్లిపాక శాసన మందలి వంశమునందు వినయాదిత్య యుద్ధమల్లుని తండ్రిపేరు జయసింహావర్మ

1. నాడోజపంప, పుటలు ౨౩ - ౨౫.

యని కాన్పించ లేదనుటమాత్రము నిజము. అయినను, వినయాదిత్య-యుద్ధమల్లునికి పూర్వీకు లందరిపేర్లును బిరుదులుగనే తోచుచున్న వే కాని యంకితనామములుగ భాసమగుట లేదనియందఱు నొప్పుకొనక పోరు. అట్లగుటచే క్రింద నిరూపించిన శ్రీ భండార్కారుగారి గ్రంథము నందలి వంశచరిత్రలోను కొల్లిపార శాసనములోను తెలియవచ్చు వంశావళిభాగముల నొండొంటి దిగువనిచ్చి యా యా చాలు రాజు లభిన్నులై యుండవచ్చునేమో పరీక్షింతము.

శ్రీ ఆర్. భండార్కారుగారిది.	కొల్లిపార శాసనమున గన్పట్టునది.
౧. పులికేశి I	౧ సత్యాశ్రయ-రణవిక్రమ
౨. కీర్తివర్మ I	౨. పృథ్వీపతి
౩. పులికేశి II	౩. మహారాజ
౪. జయసింహవర్మ (లాట)	౪. రాజాదిత్య-పృథువిక్రమ

వీనియందు కొల్లిపార శాసనవంశావళిలో గనపడు మొదటి 'సత్యాశ్రయ-రణవిక్రమ' యను పేరును జూడుడు. శ్రీ ఆర్. భండార్కారుగారు చెప్పునట్లగపడు నా మొదటి పులికేశియే ఈ కులమునందు పరంపరను బట్టివచ్చు 'సత్యాశ్రయ' బిరుదునకు మూల పురుషుడగు 'సత్యాశ్రయ-రణవిక్రము' డనుట తప్పుకాదు. ఆ సత్యాశ్రయుని తండ్రి 'రణరాగు' డని (యున్నది.) అందువల్ల తండ్రిసంజ్ఞతోగూడ తన బిరుదును జేర్చికొనిన మొదటి పులికేశిని అట్లే 'సత్యాశ్రయ-రణవిక్రమ' యను అంకితముల్ల శాసనకారుడు నిరూపించియున్నా డని యూహించునది సకారణము గనే యున్నది. పై కొల్లిపారశాసనోక్తమైన (సత్యాశ్రయ-రణవిక్రమునికి దరువాత (వచ్చు) ముగ్గురి పేర్లును బిరుదులుగ వ్యక్తమగుట ఈ యభిప్రాయము

నకు ప్రబలమైన యాధారమగుచున్నది. అంతమాత్రమే కాదు. ముందఱి వినయాదిత్య-యుద్ధమల్లునికి 'రామవిక్రమ, రాజాశ్రయ' మొదలగు బిరుదుల నిచ్చి, మొదటి యరికేసరిని 'త్రిభువనమల్ల - రాజత్రినేత్ర సాహసరామః ఇత్యేతైరభిధానై రభిష్టుతః' అని వర్ణించుటను జూడగా ఆ శాసనకారుడు రాజబిరుదములలోనే యెక్కుడు ప్రవీణత గలవాడని సిద్ధమగుచున్నది. ఆకొల్లిపార శాసనము సుమారు క్రీ. శ. ౭౫౦ వ సంవత్సర పరిసరమున దలచూపియుండవచ్చునని ఆ యాంధ్రచారిత్ర పత్రికా లేఖకులు సూచించియున్నారు. ఆ సూచన వల్ల నవసారిశాసనపు వినయాదిత్య యుద్ధమల్లుడును ఆ కొల్లిపర శాసనపు వినయాదిత్య యుద్ధమల్లుడును అభిన్నులే అయియుండవలె ననుట మఱింత దృఢమగుచున్నది.[1]"

తిమ్మప్పయ్యగారి సిద్ధాంతము నంగీకరించుటకు వీలులేదు. కొల్లిపాఱశాసనోక్తవంశావళి చరిత్రాత్మకమని వీరు రుజువుపఱుప నవలంబించిన మార్గము వింతయైనది. ఈ వంశావళియందు వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లుని పూర్వికుల పేరులు బిరుదు లని నిశ్చయించినారు. కాని యందలి పృథ్వీపతి రాజాదిత్య నామములు తిమ్మప్పయ్యగారు చెప్పినట్లు కేవల బిరుదు లని యెంచుటకు వీలులేదు. పృథివీ మహారాజు, పృథ్వీపతి, రాజాదిత్య యనునవి యంకితనామములుగ ప్రాచీన శాసనములయందు వాడబడియున్నవి. ఒకవేళ తిమ్మప్పయ్యగా రనునట్లు బిరుదులే యని యొప్పుకొనినను కొల్లిపఱశాసన వంశావళిలోని రాజులలో నొక సత్యాశ్రయ - రణవిక్రమునిదప్ప తక్కినవారిని బాదామిశాఖవారని నిర్ధారించి చెప్పుటకు వలను పడదు. తిమ్మప్పయ్యగారి సమన్వయము నొప్పుకొనినచో బాదామి శాఖలోని మొదటి కీర్తివర్మకును, రెండవ పులకేశికిని, నతని పుత్రుడను (లాట) జయసింహునకును వరుసగ పృథివీపతి, మహారాజ,

1. నాడోజపంప, పుటలు ౨౧-౨౩.

రాజాదిత్య - పృథువిక్రము లను బిరుదు లుండిన వని చెప్పవలసి వచ్చును. బాదామి చాళుక్య రాజుల శాసనములును, వారిని పేర్కొను వారివంశజుల శాసనములును పెక్కు ప్రకటితమై యున్నవి. ఎచ్చటను మొదటి కీర్తివర్మకు పృథ్వీపతి యను నామాంత రముగాని, బిరుదుగాని యున్నట్లు సాక్ష్యము లేదు. ఇక 'మహారా' జనునది యొక బిరుదని చెప్పుటకంటె రాజపదమును సూచించు నామవాచక మనుట యొప్పును. ఇది భూపాలుర కెల్లరకు సామా న్యమే. కావున కొల్లిపఱవంశావళిలోని 'మహారాజు' బాదామి శాఖలోని ఇమ్మడి పులకేశియే యని నిర్ధారించుట కెట్లు వీలగును? అట్లు చేసిన నిర్ధారణ సమంజసమని యొప్పుకొనుట యెట్లు? బాదామి శాఖయందే కాక చాళుక్యకుల మంతటియందును ఇమ్మడిపులకేశి గడు సుప్రసిద్ధుడు. పూర్వచాళుక్యు లేమి, కళ్యాణిచాళుక్యు లేమి, యన్యు లేమి తమ వంశచరిత్రయం దితని ప్రస్తావన వచ్చినప్పుడు గడు గొప్పగ జెప్పుకొనియున్నారు. కొల్లిపాఱశాసనకారు డితని నే పేర్కొన నుద్దేశించినచో నతని నామము నేనియు దలపెట్టక సర్వ సామాన్యమైన మహారాజశబ్దమును బ్రయోగించుట చిత్రము గదా. ఇక (లాట) జయసింహుని విషయము విచారింతము. ఇతని వేమి, ఇతని సంతతివారి వేమి శాసనములు కొన్ని ప్రకటితములై యున్నవి. ఇందు మొదట పేర్కొనదగినవి త్రిభువనాశ్రయజయాశ్రయ బిరు దాంకితుడగు నాగవర్ధన మహారాజుయొక్క నిర్పణ తామ్రపటికలు. ఇతడు లాటజయసింహుని కుమారుడు. ఇం దితడు తన తండ్రి ధరా శ్రయ జయసింహవర్మ యని చెప్పియున్నాడు[1]. రాజాదిత్యపృథు విక్రమబిరుద ముండినట్లు చెప్పలేదు. రెండవది - క్రీ. శ. ౬౭౧ వ సంవత్సరమునాటి శ్రయాశ్రయశీలాదిత్యుని నౌసారితామ్రపట్టికలు. ఇతడును లాటజయసింహుని పుత్రుడే; మఱియు యువరాజు. నాగ

1. ఇండి. ఆక్టి. సం. ౯. పుట ౧౨౩ త.

వర్ధనునివలె నితడును దన తండ్రి ధరాశ్రయజయసింహు డని చెప్పియున్నాడు. రాజాదిత్యపృథువిక్రమ యను బిరుదులమాట యెత్తలేదు.[1]. ఇతనివే క్రీ. శ. ౬౭౧ నాటి సూరతుతామ్రపట్టికలు గలవు. ఇందును రాజాదిత్య - పృథువిక్రమప్రస్తావన గానరాదు. తన తండ్రి పేరు ధరాశ్రయజయసింహు డనియే చెప్పియున్నాడు[2]. మూడవది - మంగళరసరాజుయొక్క బల్సార్ తామ్రశాసనము. ఇతనికి వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లుడనియు, జయాశ్రయుడనియు బిరుదులు గలవు. ఇతడు తాను మొదటి విక్రమాదిత్యుని తమ్ముడగు ధరాశ్రయ జయసింహవర్మకుమారుడ నని చెప్పుకొని యున్నాడు. క్రీ. శ. ౭౩౧-౨ వ సంవత్సరమున నితడు రాజ్యము సేయుచుండెను[3]. లేములవాడ వంశమునకు మూలపురుషు డని తిమ్మప్పయ్యగారు వాదించునత డితడే. తన తండ్రికి రాజాదిత్యపృథువిక్రమబిరుదు లున్న ట్లీతడును జెప్పలేదు. నాల్గవది- పులకేశివల్లభుని నౌసారి తామ్రపట్టిక. ఇతడు మొదటి విక్రమాదిత్యుని తమ్ముడగు జయసింహవర్మకు పుత్రుడు; పై శాసనమున పేర్కొనబడిన జయాశ్రయ మంగళరసరాజునకు దమ్ముడు. ఇతడును తన తండ్రికి ధరాశ్రయబిరుదున్నట్లు చెప్పెనే కాని రాజాదిత్యపృథువిక్రమ బిరుదు లుండినట్లు చెప్పలేదు[4]. లాటచాళుక్యుల శాసనములయం దెచ్చటను గానరాని రాజాదిత్యపృథువిక్రమబిరుదులు లాటచాళుక్యవంశమునకు మూలపురుషుడును, బాదామిచాళుక్యవంశజు డగు నిమ్మడి పులకేశికి గడ

1. ఎపి. ఇండి. సం ౮. పుట ౨౨౯ త.

2. ఇంటర్నేషనల్ కాంగ్రెస్ ఆఫ్ ది ఓరియన్టలిస్ట్సు. (వియన్నా) ౧౮౮౧, ఆర్యన్ సెక్షన్ పుట. ౨౨౫.

3. బాం. బ్రాన్. జే. ఆర్. ఎ. ఎస్. సం. ౧౬. పుట ౫.

4. ఇంటర్నేషనల్ కాంగ్రెస్ ఆఫ్ ది ఓరియన్టలిస్ట్సు (వియన్నా), ౧౮౮౧, ఆర్యన్ సెక్షన్ పు. ౨౩౨ త.

గొట్టు కొడుకును, మొదటి విక్రమాదిత్యుని తమ్ముడును నగు ధరాశ్రయజయసింహుని కుండె నని నమ్ముట యెట్లు? నిరాధారమైన ఈ నమ్మకము నూతనగ గొని లేములవాడ చాళుక్యవంశజుడగు వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లుని తండ్రియగు రాజాదిత్యపృథువిక్రముడే పై లాటజయసింహు డని యొప్పుకొనుట యెట్లు? విషయమును చక్కగ సమాలోచనము జేసి చూడగా లాటజయసింహునికి లేములవాడ చాళుక్యులతో నెట్టి సంబంధముండినట్లును తోచదు.

ఇక లాటజయసింహుని పుత్రుడగు జయాశ్రయ మంగళరసరాజ వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడును, లేములవాడ చాళుక్యవంశకర్తయగు వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడును నొక్క రగుదు రేమో చూతము. ఇద్దఱికిని వినయాదిత్యయుద్ధమల్లనామములు సామాన్యమగుటచే వా రిద్దరు నొక్క రే యను తలపు కలుగవచ్చును. కాని యిది సాధ్యము గాదు. ఈ సందర్భమున మొదట చింతింపదగిన విషయ మొకటి కలదు. లాటవినయాదిత్యయుద్ధమల్లుని కది యంకితనామము గాదు, బిరుదు. అతని వాస్తవనామము మంగళరసరాజు; జయాశ్రయుడను మఱియొక బిరుదుగూడ కలదు. ఇక లేములవాడ వినయాదిత్యయుద్ధమల్లునికి మంగళరసరా జను పేరుగాని, జయాశ్రయు డను బిరుదుగాని యున్నట్లెందును జెప్పియుండ లేదు. వినయాదిత్యయుద్ధమల్లనామ మిరువురకు నుండుట వారి యైక్యమును సూచింపదా యను ప్రశ్న రావచ్చును. అన్యుల కీ పేరు లేకుండిన దీని యాధారమున వారి కైక్యము గల్పింపవచ్చును. యుద్ధమల్లు డని మొదటి విక్రమాదిత్యుని కుమారుడైన వినయాదిత్యునికి నామాంతరముండినట్లు మిరజ్ యేవూరు శాసనములవల్ల దెలియుచున్నది[1]. అత

1. ఇండి. ఆంటి. సం. ౮. పుట ౧౨.

'తత్సుతో విక్రమాదిత్యో విక్రమాక్రాన్తభూతలః,
తతోఽపి యుద్ధమల్లాఖ్యో యుద్ధే యమసమో నృపః'

డును వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడే యగును. కావున వినయాదిత్యయుద్ధ మల్లనామము లేములవాడచాళుక్యుల మూలపురుషునికిని, లాటజయ సింహుని పుత్రుడగు మంగళరసరాజునకును సామాన్య మగునంత మాత్రమున వారికి వ్యక్త్యైక్యము గల్పించుట సమంజసము గాదు.

మఱియొక విషయము: లేములవాడ చాళుక్య వంశకర్తయగు వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడు క్రీ. శ. ఎనిమిదవ శతాబ్దతృతీయపాదమున వెలసె నని దృఢముగ జెప్పవచ్చును. ఇతని పుత్రుడగు మొదటి యరికేసరి క్రీ. శ. ౭౮౦-౭౯౧ ల మధ్య రాజ్యముజేసిన రాష్ట్రకూటచక్రవర్తియగు నిరుపమధ్రువకలివల్లభునికి సమకాలీనుడు. ఇతని తండ్రియగు వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడు నిరుపమధ్రువుని తండ్రియగు మొదటి కృష్ణ అకాలవర్షుని కాలముననో, తత్పూర్వము క్రీ. శ. ౭౫౪ నుండి ౭౫౬ వఱకు రాజ్యముజేసిన దంతిదుర్గుని కాలముననో, లేక యిరువురి కాలముననో వెలసియుండవలయును. ధరాశ్రయుని కుమారుడగు వినయాదిత్యయుద్ధమల్లాపరనామ ధేయుడు క్రీ. శ. ౭౩౧-౨ లో రాజ్యము సేయుచుండినందువల్లను, దరువాత నిరువదియైదేండ్ల వెనుక రాష్ట్రకూటులక్రింద సామంతుడై యుండిన లేములవాడ వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడును సమకాలీనులై యుండి రనుట యసంగతము గాదు. సమకాలీను లగుటచే చాళుక్య వంశజులగు వారిరువురికి నైక్యము గల్పించుటయందు వైపరీత్య మేమియు లేదు; కాని దీని కొక యాక్షేపము గలదు. వినయాదిత్య యుద్ధమల్ల బిరుదాంకితుడగు జయాశ్రయమంగళరసరాజురాజ్యము క్రీ. శ. ౭౩౧-౨ తరువాత నచిరకాలముననే ముగిసిపోయినది. పిమ్మట నతని తమ్ముడు పులకేశివల్లభుడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈ విషయము క్రీ. శ. ౭౩౯ నాటి ఇతని నౌసారిపట్టికలవల్ల దెల్లమగు చున్నది. ఇందు వరుసగ దన పూర్వికులగు మొదటి కీర్తివర్మ, రెండవ పులకేశి, మొదటి విక్రమాదిత్యుడు, ధరాశ్రయజయసింహుడు,

జయాశ్రయమంగళరసరాజు మున్నగువారిని బేర్కొని తరువాత దన్ను జెప్పుకొనియున్నాడు. ఇతడు బహుశూరుడు. సైంధవ, కచ్చెల్ల, సౌరాష్ట్ర, చావోటక, మౌర్య, గుజ్జరాజులను జయించిన తాజికుల నోడించి దేశమును గాపాడెను. వల్లభనరేంద్రుడు, అనగా నప్పుడు సామ్రాజ్యాధిపతియై యుండిన బాదామిచాళుక్య ఇమ్మడి విక్రమాదిత్యుఁ డితని దేవసేవకు మెచ్చి దక్షిణాపథసాధక, చలుకికులాలంకార, పృథివీవల్లభ, అనివర్తకనివర్తయిత్రి యను బిరుదుల నొసగెను. మఱియు నితడు రాజ్యాధిపతులను బోలి తన యాజ్ఞను విషయపతులు మున్నగువారికి విదితపఱచియున్నాడు. మఱియు నీ శాసనమున జయాశ్రయమంగళరసును జెప్పి యటుపిమ్మట 'తస్య పాదానుధ్యాత'యగు పులకేశి పేర్కొనబడెనని స్మరణయందున్నది. కావున క్రీ. శ. ౭౩౯ వ సంవత్సరమునకు పూర్వ మితని యన్నయగు జయాశ్రయమంగళరసరాజ వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుఁడు గతింపగా నితడు తదనంతరము లాటరాజ్యమున కధిపతి యాయె ననుట తెల్లము. కావున క్రీ. శ. ౭౫౭ నకు తరువాత రాష్ట్రకూటుల క్రింద సామంతుడై యుండె ననుట యుక్తముగాదు. ఈ కారణముల చేత దిమ్మప్పయ్యగారు వాదించునట్లు లాటజయసింహవర్మ పుత్రుడగు జయాశ్రయ మంగళరసరాజ వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడును, వేములవాడచాళుక్యుల మూలపురుషుడగు వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడును నేకపురుషులు గారు. వారు భిన్నవ్యక్తు లనుట యొప్పును.

ఈ పై దీర్ఘచర్చవలన తేలిన సారాంశ మేమనగా: కొల్లిపఱ శాసనమందలి వంశావళిని గుర్తించుటకు సాధ్యము గాదు. ఇతర చాళుక్యశాఖలకు దీనితో సంబంధము గానరాదు. ఒకవేళ నిది కల్పనయేని గావచ్చును. బాదామిశాఖతోడను, లాటశాఖతోడను దీనికి సంబంధములను గలుప దలపెట్టి చేసిన సిద్ధాంతములు లభ్యమైన శాసనసాక్ష్యములకు విరుద్ధము లగుటచే నిలువజాలవు. కావున

లభ్యమైన సాక్ష్యమును నిష్పక్షపాతముగ విమర్శించి చూచిన లేములవాడశాఖవారి కన్యశాఖలవారితో గల సంబంధము తెలియ దని చెప్పవలసియున్నది.

౪. వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడు

వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లుని శాసనము లెవ్వియు నింతవఱకు లభ్యపడలేదు. కాని ఇతని సంతతివారి శాసనములవల్లను, పంపకవి విక్రమార్జునవిజయ పీఠికవల్లను, నితని చరిత్ర కొంతవఱకు దెలియ వచ్చుచున్నది. ఇతని పుత్రుడగు మొదటి యరికేసరిదని చెప్పబడు కొల్లిపఱ తామ్రశాసనమున నితడు విశ్వరా టనియు, రామవిక్రమ నృపాంకుశాది బిరుదాంకితుడనియు, వరాహలాంఛనముచే వశీకృత భూచక్రు డనియు, సాగరవేలా పరివేష్టితసకలధరామండలు డనియు, దురుష్క యవన బర్బర కాశ్మీర కాంభోజ మగధ మాళవ కళింగ గంగ పల్లవ కేరళప్రభృతిరాజలోకముచే నర్చలు గొనెననియు జెప్పియున్నది. ఈ శాసనము కృత్రిమమని ప్రబలమైన సంశయము గలదు. కాని శాసనము కృత్రిమమైనను నందువర్ణింపబడిన యంశములు కృత్రిమములు కాక చరిత్రాత్మకములే గావచ్చు నను శాసన విమర్శకులమతము ననుసరించి దీనిని విచారార్హముగాదని త్రోసి పుచ్చక పరామర్శించి యం దెంత సత్యము గలదో కనుగొనవలసి యున్నది.

వినయాదిత్య యుద్ధమల్లుడు దాక్షిణాత్యుడగు చాళుక్యుడు. ఇతని పుత్రుడగు మొదటి యరికేసరి క్రీ. శ. ౭౮౦ మొదలు ౭౯౧ వఱకు దక్కను సామ్రాజ్యము నేలిన రాష్ట్రకూట చక్రవర్తి, ధ్రువనిరుపమదేవున కితడు సామంతుడును, సమకాలీనుడును నగుటచే నితడు క్రీ. శ. ౮ వ శతాబ్దతృతీయపాదమున నభ్యుదయ మంది యుండవచ్చునని పూర్వప్రకరణమున నిశ్చయించియున్నాడను. ఈ

కాలమున కొల్లిపఱశాసనమున వర్ణింపబడినంతటి గొప్ప చాళుక్య నరపాలు డెవ్వడేనియు నుండెనో విచారింతము. అప్పటి రాష్ట్రకూట శాసనములను బరిశీలించి చూడగా రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యస్థాపకుడైన దంతిదుర్గుడు గతించిన వెనుక ప్రబలుడైన చాళుక్యరాజొకడు సామ్రాజ్యము నాక్రమించుకొని కొంత కాలము రాజ్య మొనర్చినట్లు దెలియవచ్చుచున్నది.

మొదటి కృష్ణరాజుపుత్రుడగు ముమ్మడి గోవిందరాజు దన రాధనపుర, వణిదిండోరి తామ్రపట్టికలయం దీవిషయము నిట్లు ప్రస్తావించియున్నాడు :

పక్షచ్ఛేదభయాశ్రితాఖిల మహాభూభృత్కుల భ్రాజితా
ద్దుర్లంఘ్యా రపరై రనేక విమల భ్రాజిష్ణురత్నాన్వితాత్
య శ్చాలుక్యబలా దనూనవిబుధ వ్రాతాశ్రయో వారిధే
ర్లక్ష్మీం మన్దరవ త్సలీల మచిరా దాకృష్టవాన్ వల్లభః[1].

మొదటి యమోఘవర్ష నృపతుంగుని సంజన్ తామ్రపట్టిక యందును నీ విషయము జెప్పబడియున్నది.

స్వయంవరీభూత రణాఙ్గణే తత స్స నిర్వ్యపేక్షం శుభతుంగవల్లభః,
చకర్ష చాలుక్యకులశ్రియం బలా ద్విలోలపాలిధ్వజమాలధారిణీం [2].

ఈ రెండు శాసనముల వల్లను దంతిదుర్గుడు కాలగతి నందిన పిమ్మట చాళుక్యులు ప్రబలి సామ్రాజ్యము నాక్రమించుకొని రనియు, వారిని నిర్జించి మొదటి కృష్ణరాజు దానిని మరల స్వాధీనము గావించు కొనెననియు దెలియవచ్చుచున్నది. మఱియు పై బేర్కొనిన ముమ్మడి గోవిందరాజు తన పైతాను తామ్రపట్టికయం దీ సందర్భమున చాళుక్యులను బ్రస్తావింపక వారి బదులు రాహప్పయను నొకని బేర్కొనియున్నాడు.

---

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౬, పుట ౨౪౩; ఇండి. ఆంటి. సం. ౧౧, పుట ౧౫౬.
2. ఎపి. ఇండి. సం. ౬. పుట ౨౪౩; ఇండి. ఆంటి. సం. ౧౧, పుట ౧౫౬ త.

రాహప్ప మాత్మభుజజాతబలావలేప మాజౌ విజిత్య నిశితాసిలతా ప్రహారైః,
పాలిధ్వజావలి శుభా మచిరేణ యో హి రాజాధిరాజపరమేశ్వరతాం తతాన.[1]

అనగా నీ మొదటి కృష్ణరాజు రాహప్పయను నతనిని యుద్ధమున జయించి యతనికడనుండి పాలిధ్వజావలిని, రాజాధిరాజపరమేశ్వరపదమును పొందెనని తాత్పర్యము రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్య స్థాపనకు ముందు దక్షిణాపథమున రాజాధిరాజ పరమేశ్వర పట్టము చాళుక్యుల దగుటచేతను, పాలిధ్వజము చాళుక్యులదే యగుటచేతను, చాళుక్యులను జయించి వారివైన పాలిధ్వజాది సామ్రాజ్యచిహ్నములనుగొన్న విధముననే మొదటి కృష్ణరాజు రాహప్పను జయించి వానినే యతనికడ నుండియు గైకొన్నట్లే చెప్పియుండుటచేతను, రాహప్ప చాళుక్యుడై యుండవలయు నని తోచుచున్నది. ఇతని చరిత్రను గూర్చి యేమియు దెలియరాకున్నను. నితడు సామాన్యుడని తలచుటకు వీలులేదు. చాళుక్యులను జయించి దంతిదుర్గుడు స్వాధీనపఱచుకొనిన సామ్రాజ్యమును మరల వశపఱచుకొని యతని పినతండ్రియైన ప్రథమకృష్ణ నరపాలుని రాజాధిరాజపరమేశ్వరపట్టమును బొందనీయక యడ్డుపెట్టెను. రాష్ట్రకూటరాచరికస్థితి యప్పుడె టుండెనో ప్రథమకృష్ణరాజు తన భండకతామ్రపట్టికయందు సూచించియున్నాడు.

ఉల్లంఘితమర్యాదే కలిజలధౌ వ్యాకులా నిమజ్జన్తీ
యే నోద్ధృతా ధరిత్రీ శ్రీప్రలయమహావరాహేణ.[2]

ఇందు చెప్పబడిన కలిజలధి చాళుక్యుల ప్రతాపము. అందు మునిగిన ధరిత్రి రాష్ట్రకూటరాజ్యము. దీనిని మునిగిపోనీయక యుద్ధరించినవాడు ప్రలయమహావరాహబిరుదాంకితుడగు ప్రథమకృష్ణరాజు. కావున రాహప్పనాయకత్వముక్రింద చాళుక్యులు నష్టమై

1. ఎపి. ఇండి. సం. 3. పుట ౧౦౭ త.

2. ఎపి. ఇండి. సం. ౧౪ పుటలు, ౧౨౧ - ౩౦

పోయిన స్వకులక్రమాగతమైన సామ్రాజ్యమును సాధించి యల్పకాల మేలి రనియు, మరల నా రాహప్పను జయించి రాష్ట్రకూట మొదటి కృష్ణరాజు స్వాధీనపఱచుకొనె ననియు దెల్లమగుచున్నది.

మఱియు రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యస్థాపకుడైన దంతిదుర్గుడు చాళుక్యులతోడి యుద్ధమున మృతినొందెననుటకు గొంత యవకాశము గలదు. రాష్ట్రకూట ముమ్మడి కృష్ణనరపతియొక్క రామేశ్వరశిలాశాసనమున నిట్లు చెప్పియున్నది:

తస్మిన్ సాహసతుంగనామ్ని నృపతౌ స్వస్సుందరీప్రార్థితే
యాతే యూని దివ న్దివాకరసమం వేశ్యేవ లక్ష్మీ స్తతః
త త్రావాప భుజద్వయేన నిబిడం సాశ్లిష్య రమ్యై ర్గుణైః
ప్రీత్యా ప్రాణసమం చిరం రమయతి శ్రీకృష్ణరాజాధిపం.[1]

ఇందువలన సాహసతుంగనృపాలుడు, అనగా దంతిదుర్గుడు స్వర్గస్త్రీలచే బ్రార్థితుడై పసితనముననే దివంగతు డాయె నని తెలియుచున్నది. రణనిహతులైన వారి బొందును స్వర్గస్త్రీ లర్థించుట సుప్రసిద్ధమైన విషయము. కావున, రామేశ్వరశిలాశాసనసాక్ష్యము విశ్వసనీయమేని, దంతిదుర్గుడు యౌవనవంతుడై యుండగనే యుద్ధమున మడిసి వీరస్వర్గమును బొందె నని చెప్పవలసియున్నది. అతని మరణానంతరము రాష్ట్రకూటరాజ్యలక్ష్మి చాళుక్యుడగు రాహప్పకు హస్తగతయగుటచేత, దంతిదుర్గుడు చాళుక్యులతోడి పోరుననే మృతినొందె నని తోచుచున్నది.[2]

---

1. సౌ. ఇన్. ఇన్. సం. ౯. భా. ౧, నెం. ౬౮.

2. రాష్ట్రకూటవంశపు గుజరాతుశాఖకు జెందిన కరకసువర్ణవర్షుని బరోడా తామ్రపట్టికలందలి (ఇండి. ఆంటి. సం. ౧౨, పుట ౧౫౯)—

ధర్మాత్మన స్తస్య నృపస్య జజ్ఞే సుత స్సుధర్మా ఖలు కృష్ణరాజః.
యో వంశ మున్మూల్య విమార్గభాజం రాజ్యం స్వయం గోత్రహితాయ చక్రే.

పై చర్చవలన లేములవాడచాళుక్యవంశస్థాపకుడైన వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుని కాలమున రాష్ట్రకూటుల యధికారము గూలద్రోయునంతటి శక్తిసామర్థ్యములు గల రాహప్ప యను చాళుక్యవీరు డొక డుండె నని తెలుచున్నది. ఈ రాహప్పయే కొల్లిపఱశాసనములోని వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడు కాగూడదా యను శంక యొకటి కలుగవచ్చును. రాహప్ప యనునది యతని వాస్తవమైన పేరును, వినయాదిత్య యుద్ధమల్లనామము లతని బిరుదులును గావచ్చును. కొల్లిపఱశాసనమునందు వర్ణింపబడిన వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుని విజయము లన్నియు రాహప్పకును జెల్లవచ్చును; కాని యీ సందర్భమున పరామర్శింపదగిన యంశ మొకటి కలదు: ఈ రాహప్ప బాదామి చాళుక్యరాజులలో గడపటివాడైన ద్వితీయ కీర్తివర్మయో, లేక యువరాజు ఇమ్మడి గోవిందవల్లభునిచే బరాభూతుడైన వేంగీశ్వరుడగు విష్ణువర్ధనుడో కావలయునను వాదము. ద్వితీయకీర్తివర్మ రాష్ట్రకూటులను జయించి మరల రాజ్యమును సంపాదించెననిగాని, యతనికి రాహప్పయని మారుపేరుండెననిగాని తలచుట కెట్టి యాధారము లేదు. రాష్ట్రకూటప్రథమ కృష్ణభూపాలుని కుమారుడును, యువరాజును నగు ఇమ్మడి గోవిందరాజు వేంగీ విష్ణువర్ధనుని జయించుట నిశ్చయమే. ఇతడు వేంగీమండలమును జయించిన పిమ్మట కృష్ణామూసీసంగమమున విజయస్కంధావారము నుండి యిచ్చిన అలాసు తామ్రశాసనమున "కోశదణ్డాత్మభూమి

అను శ్లోకము నాధారపఱచుకొని కొందరు బరోడ శాసనమునందలివాడు రాహప్పవంశ్యుడేయని వాదించుచున్నారు. (ఇండి. ఆంటి. సం ౧౨, పుట ౧౬౨.) కాని వీరి వాదమంగీకార్యము గాదు. ఏలనగా: లభ్యమైన శాసనసాక్ష్యమునుబట్టి చూడగా రాహప్ప రాష్ట్రకూటు డని చెప్పుట కెట్టి యాధారమును లేదు; చాళుక్యుడనుటయే యెక్కువ సమంజసమని తోచుచున్నది. కావున వంశ్యునికి రాహప్పతో నైక్యము గల్పించుట సరికాదు. వారు భిన్నపురుషులని తలచుటయే యుక్తము.

సమర్పణే నానతే వేంగీశే" యని చెప్పుకొనియున్నాడు.[1] ఇట్లు కోశదండాత్మభూములను యువరాజగోవిందరాజునకు సమర్పించిన వేంగీశుడు చాళుక్యుడు. కృష్ణరాజుచే నోటువడి పాలిధ్వజావలిని రాజాధిరాజపరమేశ్వరపదమును గోలుపోయిన రాహప్ప ఇతడే యని రాష్ట్రకూటచరిత్రకారులగు డాక్టరు ఆల్టెకా రనుచున్నారు.[2] ఇది యొప్పదగని విషయము. వేంగిచాళుక్యులు తమ శాసనములయందు తాము మహారాజాధిరాజపరమేశ్వరభట్టారకుల మని చెప్పుకొనినను పాలిధ్వజము వీరికుండె ననుట కేయాధారమును లేదు. అది యాద్యమున ఉత్తరాపథచక్రవర్తుల సామ్రాజ్యచిహ్నము. క్రీ. శ. ౭ వ శతాబ్ద తృతీయపాదమున బాదామియందు చాళుక్యప్రథమ విక్రమాదిత్యుడు రాజ్యము సేయుచుండగా నతని కుమారుడైన వినయాదిత్యుడును, మనుమడైన విజయాదిత్యుడును నుత్తరదేశములపై దండెత్తిపోయి సకలోత్తరాధిపతి నొక్కని జయించి యాతని సార్వభౌమపద చిహ్నములైన గంగాయమునలను పాలిధ్వజములను గొని స్వదేశమునకు మగిడి వచ్చిరి.[3] అవి మొదలివి బాదామి శాఖవారి సార్వభౌమచిహ్నము లైనవి. బాదామి చాళుక్యులకును, వారిని దొలగద్రోసి వారి సార్వభౌమపదము నొడిచికొనిన రాష్ట్రకూటులకు దప్ప దక్షిణదేశము నేలిన యేవంశపు ప్రభువులకును నీ పాలిధ్వజాది చిహ్నములు లేవు.[4] కావున యువరాజ గోవిందరాజున కోడి తన

---

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౬, పుట ౨౧౧.

2. రాష్ట్రకూటులు — వారికాలము, పుట ౪౩.

3. ఎపి. ఇండి. సం. ౫, పుట ౨౦౦.

4. పూర్వచాళుక్యవంశజుడైన గుణగవిజయాదిత్యుని సాతలూరుతామ్రశాసనమున (భారతి. సం ౧, సం ౧, పుట ౧౦౫) "ద్వారి ప్రతిష్ఠాపిత గంగా యమునా చంద్రాదిత్య పాలికేతన సమధిగతపఞ్చమహాశబ్దశ్రవణవిత్రాసితచతురాశాచక్రో వరాహలాఞ్ఛన వీరమకరధ్వజః" అని యున్నది. ఇందు పేర్కొనబడిన

సర్వస్వము నిచ్చి యతనికి నతుడైన వేంగీశుడు రాహప్ప కాజాలడు. రాజాధిరాజపరమేశ్వరుడును, పాలికేతనుడును నగుటచే రాహప్ప బాదామి చాళుక్యవంశజు డని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును.

ఇక నీ రాహప్పయు, లేములవాడచాళుక్యుల వంశకర్తయగు వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడును నేకపురుషులగుదు రేమో విచారింతము. కొల్లిపఱశాసనములోని వంశావళి మిక్కిలియు సంశయగ్రస్త మగుట చేత దాని నాధారపఱచుకొని వినయాదిత్యయుద్ధమల్లునికి బాదామి చాళుక్యవంశముతో సంబంధము గల్పించుట యుక్తముగాదు. వాదమునకై యతడు బాదామిశాఖకు జెందినవాడని యొప్పుకొనినను నతనికిగాని, యతని సంతతి వారికిగాని పాలిధ్వజ ముండె ననుటకే యాధారమును లేదు. కావున రాహప్పయు, వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడును సమకాలికులే యైనను వారు భిన్నపురుషు లని చెప్పవలసియున్నది.

ఇంతదనుక కొల్లిపఱతామ్రపట్టికలయందు వర్ణింపబడిన వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుని విజయాదులు సత్యాత్మకము లను దృష్టితో బరికించితిమి. కాని వీని యాథార్థ్యమును రుజువుసేయగల సాధనాంతరము లిప్పటివఱ కెవ్వియు గానరాలేదు. ఇతని సంతతివారి శాసనములలో నితని పరాక్రమాతిశయాదులు ప్రశంసింపబడియున్నను, నితడు విశ్వరా టనిగాని, సాగరవేలాపరివేష్టిత సకలధరామండలాధిపతి యనిగాని తురుష్క యవన బర్బర కాశ్మీర కాంభోజ మగధ మాళవ కళింగ గంగ పల్లవ పాండ్య కేరళ ప్రభృతి ససంభ్రమ సమర్చితపాదపీఠు డని గాని చెప్పియుండలేదు. వానిలోని విషయమును బట్టి చూడగా నిత డొక చిన్న రా జని తోచుచున్నది. ఇతని సంతతి

గంగాయమునాపాలిధ్వజాదు లతనికి గులక్రమాగతములు గావు. రాష్ట్రకూట ఇమ్మడి కృష్ణరాజును యుద్ధమున నోడించి యతనికడ గొన్నవి.

వారి శాసనములలో నెల్ల ప్రాచీనతమమైన లేములవాడ శిలాశాసనమున నీ వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడు అనన్యశాస్యమగు సపాదలక్ష దేశమును బాలించె ననియు, బోదనపురమున నూనెచే నిండిన కొలకునం దేనుగులను దాన మాడించెననియు, జిత్రకూట మను దుర్గమును సాధించె ననియు జెప్పియున్నది. పంపకవి తన విక్రమార్జునవిజయ పీఠికయందు చిత్రకూటముమాట యెత్తక తక్కిన యంశములను రెండింటిని బేర్కొనియున్నాడు. పరభణితామ్రశాసనమునందుగూడ చిత్రకూటప్రస్తావము లేదు. విక్రమార్జునవిజయము లేములవాడ శిలాశాసనమునకు సమకాలికకావ్యమైనను చిత్రకూటవిజయమును బ్రస్తావింపకపోవుటకు గారణము దెలియదు; కాని యీ మూడును చరిత్రాంశము లని మనము విశ్వసింపవచ్చును.

మొట్టమొదట పరామర్శింపదగినది సపాదలక్షవిషయము. శాసనములందలి వరుసను బట్టి చూడగా నిదియే వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుని ప్రథమశూరకృత్యమని తోచుచున్నది. సపాదలక్ష దేశ మెచట నుండెనో లేములవాడ పరభణిశాసనములవల్లగాని, పంపని విక్రమార్జున విజయమువల్లగాని తెలియవచ్చుట లేదు. పాల్కురికి సోముని పండితారాధ్యచరిత్రయందు సపాదలక్షప్రస్తావము గలదు:

లక్షింపగ సపాదలక్ష నేపాళ
మీక్షింపగ సపాదలక్ష కేదార
మీక్షింపగ సపాదలక్ష తీర్థార్తి
లక్షింపగ సపాదలక్ష కాశ్మీర
మీక్షింపగ సపాదలక్ష కన్నోజ
మీక్షింపగ సపాదలక్ష గొంకణము
లక్షింపగ సపాదలక్ష కళింగ.[1]

---

1. పండితారాధ్యచరిత్రము, పర్వతప్రకరణము. (ఆం. ప్ర. తృ భా.) పుట ౪౧౫.

ఈ ద్విపదలయందు 'సపాదలక్ష' దేశవైశాల్యమును సూచించు పదముగ బ్రయోగింపబడియున్నది. మఱియు 'సపాదలక్ష' గ్రామములు గలదేశ మొక్కటి కాదనియు, నట్టివి నేపాళ కేదారాదులు పెక్కు గలవనియు దెల్లమగుచున్నది. కాని లేములవాడ పరభణి శాసనములందును, పంపని విక్రమార్జునవిజయమందును పేర్కొనబడిన 'సపాదలక్ష' కేవలదేశాంతర్గతగ్రామసంఖ్యను దెల్పు పదము గాదనియు, నది ప్రత్యేక మొకానొక దేశమున కంకితనామమనియు దోచుచున్నది. ఈదేశమును గూర్చిన ప్రశంస కాదాచిత్కముగ సంస్కృతవాఙ్మయమునందును, నుత్తరహిందూస్థానమందలి మధ్యయుగశాసనములయందును గానవచ్చుచున్నది. ఆధునికగ్రంథములయందును సపాదలక్షదేశ నిర్దేశమును గురించిన చర్చలచటచట గలవు. 'అశ్మన్తవేశ్మవిహాయ యాహి' యను సోమదేవసూరి యశస్తిలక చంపూవాక్యమునకు వ్యాఖ్యాత 'అశ్మన్తకసపాదలక్ష పర్వతవాసిని' అని యర్థము వ్రాసియున్నాఁడు.[1] మఱియు క్రీ. శ. ౧౧౫౦ నాటి చాళుక్యవంశజుడగు గూర్జరకుమారపాలుని చితోడ్‌గడ శాసనమున[2],—

మహీభృన్నికుంజేషు శాకంభరీశః ప్రియాపుత్రలోకే న శాకంభరీశః,
అపి ప్రాప్తశత్రు ర్భయా త్కంప్రభూతః స్థితౌ యస్య మత్తేభవాజి ప్రభూతః,
సపాదలక్ష మామర్ద్య నమ్రీకృతభయానకః,
స్వయ మాయా న్మహీనాథో గ్రామే శాలిపురాభిధే.
సన్నివేశ్య శివిరం పృథు తత్ర త్రాపితాసహనభూపతిచక్రం,
చిత్రకూటగిరిపుష్కలశోభాం ద్రష్టు మార నృపతిః కుతుకేన.

భగవాన్‌లాల్ ఇంద్రాజిగారు, కాంగ్రా మొదలు నైనితాలువఱకు వ్యాపించియుండు సివాలిక్ పర్వతమునకు సంస్కృతమున

---

1. కావ్యమాల ౭౦, పుట ౧౮౭.
2. ఎపి. ఇండి. సంపు. ౨., పుట ౪౨౧ త.

'సపాదలక్షపర్వత 'మని పే రనియు, సపాదలక్షాధిపతు లని పేరువడ సిన శాకంభరీ చాహమానప్రభువుల కా పే రాద్యమున సపాదలక్ష పర్వతప్రాంత నివాసులై యుండిన కారణమున వచ్చెననియు, దరు వాత వారు వలసవచ్చి తూర్పురాజపుత్రస్థానమున నుండు శాకంభరీ ప్రాంతమున నివాసము లేర్పఱచుకొని యచట నెలకొనుటచే నా ప్రాంతమునకు సపాదలక్షదేశ మని పేరు వచ్చె ననియు వ్రాసి యున్నారు.[1] వీరి యభిప్రాయమునే నందోలాల్ డే గారు తమ భూగోళకోశ మను గ్రంథమున నిట్లు సంగ్రహముగ ననువదించి యున్నారు: "సపాదలక్షకు సవాలక్ అపభ్రంశరూపము, సవాలక్ నకు సివాలిక్ అపభ్రంశరూపము, సపాదలక్ష, శాకంభరీ తూర్పు రాజస్థానములోని యిప్పటి సంభర్."[2] సపాదలక్ష (సివాలిక్) పర్వతప్రాంతవాసులగు చాహమానరాజపుత్రు లచటికి వచ్చి నెల కొనుటచే శాకంభరీపరిసరప్రదేశములకు సపదలక్షదేశ మని పేరు వచ్చె నను భగవాన్‌లాల్ గారి సిద్ధాంత మెంతవఱకు సత్యమో తెలియదు. కాని శాకంబరీప్రభువులు సపాదలక్షీయు లనియు, వారి యేలుబడిక్రింది దేశము సపాదలక్షదేశ మని పిలువబడుచుండె ననియు దృఢముగ జెప్పవచ్చును.

తూర్పురాజస్థానమందలి ఇప్పటి సంభార్ ప్రాంతదేశమే మధ్యయుగమునందలి సపాదలక్ష యని నిశ్చయ మైనది గదా. ఇక దాక్షిణాత్యుడగు వినయాదిత్యయుద్ధమల్లు డా దేశముపై నాధిపత్య మెట్లు సంపాదింపగల్గెనో విచారింపవలసియున్నది. ఈ విషయమును నిర్ధారించి చెప్పుటకు దగిన యాధారము లెవ్వియు గానరావు. వినయాదిత్య - యుద్ధమల్లుడు సామాన్యుడైన చిన్న రా జని ఇంతకు ముందే వివరించియున్నాడను. ఇట్టివాడు జిగీషామనీషచే స్వయము

---

1. జాంబే గజట్టీరు, సం ౧. భా. ౧, పుట ౧౫౭, పు. ౧౫౮ అధోజ్ఞాపిక.
2. భూగోళకోశము, పుట ౧౭౮.

దండెత్తిపోయి నిజబాహుబల పరాక్రమముచే ననన్యశాసితమైన సపాదలక్షదేశము నాక్రమించుకొనె ననుట యంతగ నమ్మదగిన విషయము గాదు. తనకంటె బలవత్తరుడైన యధిపతి నెవ్వనినేనియు గూడి దండువోయి యతని పక్షమున నితఁ డా దేశమును జయించి శాసించె నని తలచుట యుక్తము. ఈ వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుని కుమారుడగు మొదటి యరికేసరికాలమునుండియు గడపటివాడగు ముమ్మడి యరికేసరి వఱకును నితని సంతతివా రందఱును రాష్ట్రకూటచక్రవర్తులకు సామంతులై వారి నాశ్రయించియుండిరి. వారి వలెనే ఇతడును రాష్ట్రకూటసామంతుడై యుండియుండవచ్చు నని తలచుటయం దసహజమేమియు లేదు. ఈ యూహ యసమంజసము గాదేని, ఇతని కధిపుడై యుత్తరదేశముపై దండెత్తిపోయిన రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి యెవ్వఁడో కనుగొనవలసియున్నది. వినయాదిత్యయుద్ధమల్లునికి సమకాలికు లని యెన్నదగిన రాష్ట్రకూటచక్రవర్తు లిరువురు గలరు. రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యస్థాపకుడైన దంతిదుర్గుడు మొదటివాడు. ఇతని పిమ్మట సామ్రాజ్యపీఠము నెక్కిన యతని పినతండ్రియైన ప్రథమకృష్ణరాజు రెండవవాడు. వీరిద్దఱిలోను కృష్ణరాజు త్తరాపథముపై దండెత్తిపోయిన ట్లెచ్చటను జెప్పియుండలేదు; కావున నితని గూడి వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడు సపాదలక్షను జయించె నని తలచుటకు వీలులేదు. దంతిదుర్గు డీడులేని జోదు; పేరందిన దళనాయకుడు. ఇతడు యౌవనముననే వీరస్వర్గమును బొందినను, జీవదశయం దుండిన యల్పకాలములోనే చాళుక్యుల యధికారమును గూలద్రోసి వారికడనుండి దక్షిణాపథ సామ్రాజ్యమును నాచికొనెను; అంతట దృప్తినందక దిగ్విజయార్థమై యుత్తరహిందూస్థానముపై దండెత్తి పోయి, పెక్కు దేశములను జయించెను. ఇతని విజయములు యెల్లోరాలోని దశావతార గుహయం దితడు జెక్కించిన శిలాశాసనమున నిట్లు వర్ణింపబడియున్నవి:

"దణ్డేనైవ జిగాయ వల్లభబలం య స్సన్ధుభూపాధిపం
కాఞ్చీశం సకలింగకోసలపతిం శ్రీశైలదేశేశ్వరం,
శేషా న్మాలవ లాట టంక నృపతీ నన్యాంశ్చ నీత్వా వశం
య శ్శ్రీవల్లభతా మవాప చరణం న్యస్య ద్విషాం మ స్తకే.[1]

దంతిదుర్గుడు జయించినట్లు పై శ్లోకమున జెప్పబడిన రాజులలో నీ సందర్భమున ముఖ్యముగ గమనింపవలసినవారు ముగ్గురు. మొదటివాడు సంధుభూపాలుడు. 'సంధు' అను పేరు గల దేశ మన్యత్ర యెచటను బేర్కొ-నబడియుండ లేదు. పొరబాటుచే 'సింధు' అను మాట కిది బదులుగ జెక్క-బడిన దని రాష్ట్రకూట చరిత్రకారులగు డాక్టరు ఆల్టెకా రభిప్రాయపడియున్నారు.[2] సింధుదేశమును తాజికు లీ కాలమున నాక్రమించుకొని యుండిరి. అపుడపుడు పశ్చిమసముద్ర తీర దేశములపై నెత్తివచ్చి దేవాలయములను నాశము గావించి గ్రామములను, పట్టణములను దోచుకొని పోవువారు. కావున దంతిదుర్గుడు వారిపై దండెత్తి పోయి జయించి యుండవచ్చును. రెండవవాడు టంకనృపతి. టంక దేశ మెచ్చట నుండెనో యెవ్వరును గుర్తించ లేదు ; ఇది ప్రస్తుత రాజపుత్రస్థానములోని 'టొంకు' కావచ్చును. మూడవవాడు మాలవాధిపతి. ఆకాలమున మాలవ దేశము గూర్జర ప్రతీహారుల యధికారముక్రింద నుండెను. గూర్జరులు హిమాలయపర్వతములోని పశ్చిమోత్తరకనుమలగుండ హిందూదేశమున జొచ్చి యచట స్థిరనివాసముల నేర్పఱచుకొనిన యన్యదేశీయు లని కొందఱి యభిప్రాయము. పంజాబున కొంతకాల ముండి తరువాత రాజపుత్రస్థానముగుండ పశ్చిమసముద్రతీరమునందలి సురాష్ట్రము నాక్రమించుకొనిరి. మాళవదేశము నెప్పుడు గూర్జర ప్రతీహారులు జయించి స్వాధీనము జేసికొనిరో తెలియదు. క్రీ. శ.

1. ఆర్కి. స. ఆ. వెస్టరన్ ఇండియా. సం. ౫, పుట ౧౭౭.
2. రాష్ట్రకూటులు - వారికాలము. పుట ౩౫, అధోజ్ఞాపిక. ౧౩.

౭౫౬ లోనో, మరుసటి సంవత్సరముననో మృతినందిన దంతిదుర్గు డాదేశముపై నెత్తిపోవునప్పటికే గూర్జరు లుజ్జయిని యందు రాజ్యము సల్పుచుండినందుచే వా రాప్రాంతము నంతకుముందే స్వాధీనపఱచుకొనిరని తెల్లమగుచున్నది. ప్రతీహారులలో నాల్గవ రాజైన ప్రథమనాగభటుఁడే మాళవమును సాధించి యచట గూర్జరుల యధికారమును మొదట నెలకొల్పె నని తోఁచుచున్నది. ఇతడు పరాక్రమశాలి. సింధుదేశము నాక్రమించుకొని యచటినుండి నాటినాటికి పశ్చిమసముద్రతీర దేశములపై దండువెడలుచు మిక్కిలియు నలజడిపెట్టుచుండిన అరబ్బులను యుద్ధమున నోడించి వారి సంరంభమును జాలవఱకు దగ్గించెను.[1] ఇతని స్థిరరాజధాని రాజపుత్రస్థానములోని మేడన్తపురమైనను[2] దక్షిణమున నితని యధికారము భృగుకచ్ఛదేశమువఱకు వ్యాపించియుండెను. ఈ నాగభటుని, లేక నాగావలోకుని ప్రవర్ధమాన విజయరాజ్యమునందు విక్రమకాలము ౮౧౩ నకు సరియైన క్రీ. శ. ౭౫౬ న వ్రాయించిన హాన్సోట్ శాసనమున భృగుకచ్ఛాధిపుడును, చాహమానవంశజుడైన భ్రాతృవృద్ధుడు దా నీతనికి సామంతుడ నని చెప్పుకొనియున్నాడు.[3] దంతిదుర్గుడు మాళవదేశముపై నేల యెత్తిపోయెనో తెలియదు. సామ్రాజ్యకాంక్షయే దీనికి ప్రధానకారణమై యుండవచ్చును. కాని దశావతార దేవాలయశాసనమునుబట్టి చూడగా శత్రుపీడితుడైన రాజెవ్వరో ద న్నాశ్రయింపగా నాతని కాపాడుటకు దంతిదుర్గు డీ దండయాత్రను సాగించె నని తోఁచుచున్నది.

దేవం......... సవరపరికరం భీమసేనానుయాతం
ప్రహ్వై ర్భూపేన్ద్రవృందైః పరివృత మభయై రుగ్రసేనో జితారిః

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౧౨, పుట. ౧౦౭, ౧౧౦-౧౧.

2. ఎపి. ఇండి. సం. ౧౨, పుట ౯౨

3. ఎపి. ఇండి. సం. ౧౨, పుట ౧౯౭.

వ్యాప ద్యుద్ధర్తు మేకం ప్రసభపరకరి ధ్వంసనసంస్కారదక్షో
భీభత్సు ర్దుష్టనాగో జయినమివ పరం శ్రీమహారాజశర్వః,
దత్తా యే నోజ్జయిన్యా మపి నృపతి మహాదానమాశ్చర్యభూతం
న్యాయం సంచిన్త్య దీప్తద్యుతిబహుకనకం రత్నముక్తావతంసం,
మాణిక్యాకీర్ణ మన్యం దివస మవిరత తృప్తదీనార్థిసార్థం
కర్తుం క్రీడా మపూర్వా మపరనృపతిభిః స్వప్నకాలే ప్యనాయ్యామ్,

* * *

య స్యాఖణ్డితవిక్రమస్య కటకే నాక్రమ్య తీరక్షితిం
సౌధేఽస్మిన్ కృతగూర్జరేన్ద్రరుచితే రమ్యే....తై స్తస్థుషః,
స్నాన్తీభి....తాగరాగసురభి ప్రోత్కంపిపద్మాకరం
ధారిత్ర్యప్యపిపుష్కరేష్వపి.... ....నాభి శ్చిరం.[1]

పై శాసనశ్లోకములు మూడును సంపూర్ణములుగాక గ్రంథపాతములవలన యఱగొఱలుగ నుండుటచేత వాని యర్థము చక్కగ బోధపడుటలేదు; కాని వానియందలి భావము స్పష్టముగనే తెలియవచ్చుచున్నది. మొదటి శ్లోకమునందు ఉగ్రమైన సేన గలవాడును, జితారియు, ప్రసభపరకరిధ్వంసనసంస్కారదక్షుడును, బీభత్సుడును, దుష్టనాగుడును నైన శ్రీమహారాజశర్వుడు (దంతిదుర్గుడు) అభయులును, భక్తియుక్తులునునైన రాజేన్ద్రబృందముచే జుట్టబడినవానిని, శ్రేష్ఠమైన పరివారజనులతో గూడినవానిని, భీమసైన్యానుయాతుని, దేవుని, మఱియొక యుధిష్ఠిరుని (జయుని) బోలి యాపదనుండి యుద్ధరించుటకు యేమో చేసె నని (క్రియాపదము మాసిపోయినది) చెప్పియున్నది. రెండవదానియందు ఈ రాజు (దంతిదుర్గుడు) ఉజ్జయినియం దేదో యాశ్చర్యభూతమైన మహాదానము నొకదాని జేసెననియున్నది. ఈ దానవిషయమైన ప్రస్తావన మొదటి యమోఘవర్షుని సంజన్ తామ్రపట్టికలయందును గలదు.

1. ఆ. స. వె. ఇం. సం. ౫, పుట ౮౨.

హిరణ్యగర్భం రాజన్యై రుజ్జయిన్యాం య దాసితమ్
ప్రతీహారీకృతం యేన గూర్జరేశాది రాజకమ్.[1]

దీనివలన దంతిదుర్గుడు ఉజ్జయినియందు 'హిరణ్యగర్భ' దానమును జేసె ననియు, నప్పు డతనిచే గూర్జరేశాదిరాజులు ప్రతీహారులుగ సేయబడి రనియు దెలియుచున్నది. మఱియు మూడవశ్లోకమునందు ఇతడు స్వసైన్యముచే (సముద్ర) తీరక్షితి నాక్రమించుకొని యచట గూర్జరేంద్రునిచే నిర్మితమైన సౌధమునం దొక కొలనియందు స్నాన మాడె నని చెప్పియున్నది.

మొదటి శ్లోకమున బేర్కొనబడిన దేవు డెవ్వడో, యతనికి వచ్చిన యాపదయెట్టిదో, దంతిదుర్గు డాతని నుద్ధరించుట కేల పూనుకొనెనో నిర్ధారించుటకు సాధ్యము గాదు. ఈ శ్లోకము నాధారపఱచుకొనియే కాబోలు డాక్టరు ఆల్టెకారుగారు దమ రాష్ట్రకూటుల చరిత్రయం దిట్లు వ్రాసియున్నారు: (చాళుక్య) కీర్తివర్మను మొదటి తడవ యోడించిన పిమ్మట గొంత కాలమునకు, దంతిదుర్గు డుజ్జయినీ పాలకుడైన గూర్జర ప్రతీహారవంశజుడైన దేవరాజుకు సహాయమొనర్చుటకో, లేక యాతని (దేవరాజు) ప్రతిస్పర్ధి శాఖాంతర దాయాదియగు భీన్మాలు ప్రభువగు సిలూకనిచే నత డందిన పరాజయమువల్ల లాభమునంద దలచియో యుజ్జయిని మీాద దండు వెట్టిన ట్లున్నది."[2] దంతిదుర్గుని మాళవదండయాత్రయపు డచట నొక దేవుడు లేక దేవరా జనునతడు రాజ్యము సేయుచుండినది నిశ్చయము. కాని యతడు గూర్జరప్రతీహారవంశజుడనుట సంశయాస్పదము. గూర్జరప్రతీహారవంశమున శాఖాంతరమునకు జెందిన భీన్మాలుప్రభువగు సిలూకనిచే నోడింపబడిన దేవరాజితడే యనుట

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౧౮, పుట ౨౪౩.
2. రాష్ట్రకూటులు - వారికాలము, పుటలు, ౩౯ - ౪౦.

భటుని యుద్ధమున నోడించి యతని యాధిపత్యముక్రింద నుండిన మాళవమును, సౌరాష్ట్రాదితీరదేశము నాక్రమించుకొనియెను. ఈ నాగభటుని స్థిరరాజధాని రాజపుత్రస్థానములోని మేడన్తకపుర మని ప్రతీహార బావుకుని జోధపుర శాసనమువల్ల దెలియుచున్నది.[1] ఈ మేడన్తకపురము అజమీరునకు గించిత్పశ్చిమోత్తరమున నిరువదియైదు మైళ్ళ దూరముననున, శాకంభరికి (సాంభరుకు) బశ్చిమమున నేబదిమైళ్ళ దూరముననుండు ఇప్పటి మెర్తాయే యని పరిశోధకులు గుర్తించియున్నారు.[2] అజమీరు, శాకంభరులు రెండును బ్రాచీనసపాదలక్షకు జెందిన స్థలములు. తత్సమీపస్థమైన మేడన్తకపురము గూడ నా సపాదలక్షలోనిదే కావలయును. మేడన్తకపురము నాగభటుని రాజధాని యగుటచేత తత్పరిసరమున నుండిన సపాదలక్షదేశ మతని యేలుబడియందే యుండెనని తోచుచున్నది. క్రీ. శ. ౯౭౩ నాటి తన హర్ష శాసనమున శాకంభరీపాలకుడైన చాహమానవంశజుడగు రెండవ విగ్రహరాజు తనకు ఆరుతరములకు ముందరివాడగు మొదటి గూవకుడు నాగావలోకుని సభయందు వీరప్రతిష్ఠను పొందెనని చెప్పియున్నాడు.

> ఆద్యః శ్రీగూవకాఖ్యః ప్రథితనరపతి శ్చాహమానాన్వయోఽభూత్
> శ్రీమన్నాగావలోకప్రవరనృపసభా లబ్ధవీరప్రతిష్ఠః.[3]

దీనివలన నీ ప్రథమగూవకుడు నాగావలోకుని సామంతుడని తేలుచున్నది. ఇందు పేర్కొనబడిన నాగావలోకుడు క్రీ. శ. ౮౦౦ మొదలు ౮౩౩ వఱకును రాజ్యము చేసిన గూర్జరప్రతీహార ద్వితీయ నాగభటు డని శాసనవిమర్శకు లభిప్రాయపడియున్నారు. మొదటి

---

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౧౮, పుట ౮౭ త. 2. డిటో.

3. ఎపి. ఇండి. సం. ౨, పుటలు ౧౨౧, ౧౨౬; ఇండి. ఆంటి. ౧౯౧౧, టలు ౨౩౯-౪౦.

నాగభటుడైనను కానవచ్చును. ఇది యెట్లున్నను సపాదలక్షపాలకులైన శాకంభరీచాహమానప్రభువులు గూర్జరప్రతీహారచక్రవర్తులకు సామంతులై యుండిరని నిశ్చయమగుచున్నది. శాసనాద్యాధారమెద్దియు లేకపోయినను, నాగభటుని యధికారముక్రింద నుండిన మాళవసౌరాష్ట్రాదిదేశములను దంతిదుర్గుడు జయించియుండుట చేతను, సపాదలక్షమొక్క దక్షిణపు సరిహద్దునందుండిన టంకదేశాధీశుని బరాజితుని గావించి యుండుటచేతను, సపాదలక్షాంతర్గతమైన నాగభటుని స్థిరరాజధాని యైన మేడన్తకపురముపై దండెత్తిపోయియుండినను నుండవచ్చును. కావున, లేములవాడచాళుక్యుల శాసనములలోను, పంపని విక్రమార్జునవిజయమునందును జెప్పినట్లు వినయాదిత్యయుద్ధమల్లు డనన్యశాస్యమైన సపాదలక్ష దేశమును పాలించినది దంతిదుర్గు డా దేశమును జయించిన పిమ్మటనై యుండవలయును. వీరుడును, సమర్థుడును నగుటచే నితని దంతిదుర్గు డా దేశమునకు పాలకునిగ నియమించి యుండు నని తోచుచున్నది.

వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడు సపాదలక్షదేశమున నెంతకాలముండెనో తెలియదు; అత డొనర్చిన రెండవ ఘనకార్యము పోదనపురమున జరిగినది. ఇది యతని రాజధాని గాబోలు. పోదనపురమిప్పటి హైదరాబాదు రాజ్యములోని నిజామాబాదుజిల్లాయందలి బోధను గ్రామమే కాని యన్యముగాదు.[1] సపాదలక్షను విడిచి

1. "ఇది యొక తాలూకాకు ముఖ్యస్థలమైనను మిక్కిలి చిన్నపట్టణము; నిజామాబాదునకు పదునాల్గుమైళ్ళ దూరమున పశ్చిమమున నున్నది. రెంటికిని మధ్య చక్కని రోడ్డొకటి కలదు. కాని యిందెచట చూచిన ప్రాచీనజైన హిందూశిలా ప్రతిమలు గానవచ్చుచున్నవి. ఉత్తరమునను, తూర్పుదక్షిణదిశలయందును మూడు పెద్దకొలకులు గలవు; పట్టణముచుట్టును ఘనమైన గోడలుగల పుట్టకోట యున్నది", హైదరాబాదు అర్కియలాజికల్ సీరీస్, నెం. ౭ పుట ౧. మఱియు శకాబ్దము ౯౭౭ నాటి యాహవమల్ల సోమేశ్వరుని శిలాశాసనమున "రాష్ట్రకూటాన్వయచక్రేశ్వరన్ ఇన్ద్రవల్లభం రాజధాని బోదనదోళ్ మాడిసిద ఇన్ద్రనారాయణదేవర

యుత్తరాంధ్ర దేశమందలి బోదనపురమున కితని యాగమనమునకు దంతిదుర్గుని మరణానంతరము రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమున సంభవించిన రాజ్యవిస్తారమే కారణమని తోచెడిని. దంతిదుర్గుడు చాళుక్యులతోనైన యుద్ధమున క్రీ. శ. ౭౫౬ నందో, లేక, మరుసటి సంవత్సరముననో నిహతుడై యుండవలయు నని ఇంతకుముందు సూచింపబడియున్నది. క్రీ. శ. ౭౫౮ లో నతని పినతండ్రియైన ప్రథమ కృష్ణభూపాలుడు రాజ్యాభిషిక్తుడైన ట్లతని భారతి ఇతిహాస సంశోధకమండలి తామ్రపట్టికలవలన దెలియవచ్చుచున్నను దరువాత యేడేండ్లవఱకును నొక్కటియైన నతని శాసన మెచ్చటను గానరాకపోవుటచే రాజ్యారంభదశయం దితని యధికారము నిర్వక్రముగ సాగలే దని తోచుచున్నది.[1] ఒకప్రక్క రాహప్పయాధిపత్యము క్రింద చాళుక్యులు విజృంభించి సామ్రాజ్యము నాక్రమించుకొనదొడగిరి. మఱియొకప్రక్క మొదటిగుజరాతు [రాష్ట్రకూట వంశ] శాఖకు జెందిన దాయాది ఇమ్మడి కక్కరాజు తానే పరమభట్టారకరాజాధిరాజపరమేశ్వరుడ నని ప్రకటించుకొనెను.[2] పథారి స్తంభశాసనమునందు కర్ణాటకులను జయించి లాటదేశము నాక్రమించిన పరబలునియొక్క పితామహుడగు జేజ్జని యన్న ఈ యిమ్మడి కరకరాజే నని తలచెదను.[3] పేరు దెలియనిశత్రులు మఱెంద

దేవాయతనం" (పైడే. పుట ౪.) అని యుండుటచే నిది రాష్ట్రకూటయుగమున ప్రఖ్యాతినందిన స్థలమని తెల్లమగుచున్నది.

1. భార. ఇ. సం. మం. పత్రిక. సం. ౮. పుట. ౧౬౫; ఎపి. ఇండి. సం. ౬. పుటలు ౧౬౦-౨.

2. రా. ఏ. సా. ప. (బొంబాయిశాఖ) సం. ౧౬. పుటలు ౧౦౫ త.

3. ఎపి. ఇండి. సం. ౯, పు. ౨౫౨.

జిత్వా వికటకరిఘటా ప్రభుతరకర్ణాటభటసహస్రాణి
[పృథు]లాటాఖ్యం రాష్ట్రం లబ్ధం యస్యాగ్రజే నాజౌ.

జేజని మనమడైన పరబలుడు క్రీ. శ. ౮౬౧ లో పథారీశిలా స్తంభశాసనమును నిల్పియుండుటచే, జేజనియన్నయు, గుజరాతుశాఖవాడైన ఇమ్మడి కక్కరాజును నొక్కకాలమువా రగుదు రేమో విచారింపవలసియున్నది. పరబలుని తండ్రియైన కక్కరాజు నాగావలోకుని...లవన యను స్థలమున రణముననోడించి వెనుకకు మరల్చి యతని దేశమును పాడుగావించెనట!

దుర్వారారాతిమత్త ద్విరద...ఘటాటోపసంఘట్టచణ్డే
సంగ్రామే హ్యష్టయోధే తురగఖురరజ శ్ఛన్న దిక్చక్రవాలే,
ఖడ్గ త్వాలిధ్వజాలౌ క్షతరుధిరసరి త్ప్రాజ్యసామన్తచక్రే
చక్రే నాగావలోకం ఝుటితి...లవనే యఃపరావృత్తమూర్తిమ్.
దుర్వారవైరివరవారణకుంభముక్త ముక్తాఫలప్రకరనిర్మలదన్తమాలా,
నాగావలోకనృపవేశ్మని విప్రకీర్ణే య స్యోద్ధతం ప్రహసతీవ కృపాణపాలీ.

ఇందు పేర్కొనబడిన నాగావలోకుడు గూర్జర ప్రతీహారచక్రవర్తియగు నిమ్మడి నాగభటు డని శాసనవిమర్శకుల యభిప్రాయము. ఇమ్మడి నాగభటుని యేలుబడి క్రీ. శ. ౮౩౩ తో సమాప్తి యగుటచే గక్కరా జతని నోడించి యాతని దేశమును పాడుగావించినది తత్పూర్వమై యుండవలయును. ఈ కక్కరాజునకు నాగావలోకుని జయించుటయేగాక యతని దేశమును పాడుచేయునంతటి బల మెట్లు కలిగెనో తెలియదు. ఈ సందరమున కనోజి చరిత్రకారులైన రామ శంకరత్రిపాఠిగారి యభిప్రాయము స్మరణీయము. "అతడు (పరబలుడు) చిరకాలము రాజ్యము జేసె నని తలచితిమేని, యతని తండ్రియగు కక్కరాజు ముమ్మడి గోవిందునికి సమకాలీనుడును, సామంతుడును ననియు, దక్కరణమున నతనికి నాగభటునితోడి యుద్ధమున సాయ మొనర్చె ననియు జెప్పవచ్చును." (హిస్టరీ ఆఫ్ కనౌజ్. పుట ౨౩౧.) త్రిపాఠిగారి యభిప్రాయము సమంజస మని తోచు చున్నది. ఇది యంగీకార్యమేని పరబలుని తండ్రియగు కక్కరాజు ముమ్మడి గోవింద రాజునకు గనోజిదండయాత్రయందు దోడ్పడెననెడి యూహ కెడము గలుగు చున్నది. ముమ్మడి గోవిందరాజు కనోజిదండయాత్రకాల మాతని శాసనముల సాక్ష్యమువల్ల నిర్ధారింపవచ్చును. క్రీ. శ. ౮౦౨ నాటి మన్ణెతామ్రపట్టికలలో గూర్జరప్రతీహారులపైని విజయప్రస్తావన కలదు. (ఎపి. కర్ణా. సం. ౯. నెం ౬౧.)

'సర్వత్రైక్షత్ర మదీక్ష్య యం శరదృతుం పర్జన్యవ ద్గూర్జరో
నష్టః క్వాపి భయాత్ తథాపి సమయం స్వప్నేపి పశ్యన్యథా.'

ఈ శాసనము కృత్రిమ మని కొందఱు. సత్యాత్మక మైనను దీని నిచ్చినది శకము ౭౨౮ న కాదనియు. ౭౩౦ లోనో, ౭౩౧ లోనో యిచ్చియుండవలయు ననియు మఱికొందఱు, (ఎపి. ఇండి. సం ౨౩. పుటలు ౨౯౩-౪.) దానశాసన కాలము శకము ౭౨౮ గే నని యొక్కఱు (ఎపి. ఇండి. సం. ౨౩. పుట ౨౧౫.) శాసనకాలవిమర్శ కిక్కడ తావు లేదు. కాని శాసనోక్తదానకాలము శకము ౭౨౮ వాస్తవమైనదే. కృత్రిమ మని త్రోసివేయుటకు వీలులేదు. ఇందు విపులముగ వర్ణింపబడిన ముమ్మడి గోవిందరాజు విజయము లన్నియును క్రీ. శ. ౮౦౪-౫ నాటి యతని నేసారి తామ్రశాసనమున సంగ్రహమున సూచింపబడియున్నవి. (సోర్సెస్ ఆఫ్ ది మిడీవల్ హిస్టరీ ఆఫ్ ఇండియా. సం. ౧. పుటలు ౧౫ ౨౬.)

> పాణ్డ్యదేశాధిపా న్మత్స్యం వృషభం పల్లవేశ్వరాత్,
> చోలా ద్వ్యాఘ్రం గజం గంగా చ్చాపయష్టిం చ కేరళాత్,
> ఆంధ్రచాలుక్యమార్యేభ్యో వరాహం గూర్జరేశ్వరాత్,
> వృషభం పల్లవేశ్వరాత్ (?). కోసలావన్తనాథాభ్యాం
> సింహలాదపి నా.........ఇత్థ మేతా న్యథాఽన్యాని
> గరుడాంకం జగత్తుంగాఖ్యావతంసక.........

కావున మణ్ణెతామ్రశాసనమున జెప్పినట్లు శకము ౭౨౮, అనగా క్రీ. శ. ౮౦౨ నకు ముందే ముమ్మడి గోవిందరాజు గూర్జరయిమ్మడినాగభటుని జయించినా డనుటకు సంశయింప బనిలేదు. పరబలుని తండ్రియైన కక్కరాజును నాగభటు నోడించి యతని దేశమును బాడుగావించినది కూడ యప్పుడే యైయుండవలయును.

ఇక పరబలుని తాతయగు జేజ్జుడును, నతని పేరు తెలియని యన్నయును దత్పూర్వమువారు కావలయును. ధ్రువనిరుపము డుత్తరదేశములపై దండెత్తి పోయినను అత డెచ్చటను పరాజయము నందె నని తలచుట కవకాశము లేదు. ఇమ్మడి గోవిందరాజు రాజ్యముచేసిన యల్పకాలమును నతనికి తమ్ముడైన ధ్రువుని తోటి పోరాటమున సరిపోయినది. మొదటి కృష్ణభూపాలుడు స్వవంశ్యునితో (ఇండి. ఆంటి. సం. ౧౨, పుట ౧౫౯) యుద్ధముచేసి రాజ్యమును గైకొనినట్లు శాసనములయందు జెప్పియుండుటచేత, కర్ణాటకసైన్యమును జయించి లాటదేశమును స్వాధీనపఱచుకొనిన జేజ్జని యన్నయే యతని ప్రత్యర్థియై యుండవలయును. జేజ్జని కుమారుడగు కరకుడు పై జెప్పినట్లు క్రీ. శ. ౮౦౨ ప్రాంతమున నుండి యుండుటచేత జేజ్జడును, నతని యన్నయు క్రీ. శ. ౭౯౦ ప్రాంతముల నుండి

రుండిరో? వీరిమధ్య రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యము బంధక్ తామ్రపట్టి కలయందు జెప్పినట్లు కలిజలధియందు ధరిత్రివలె మునిగిపోయెను.[1] సామ్రాజ్యమున నిట్లు విప్లవము జనింపగా దూరమున నుత్తరాపథమున సామ్రాజ్యభారము వహించుచుండిన రాష్ట్రపాలకులెల్ల నిస్సహాయులై తాము పాలించుచుండిన స్థానములను వదలిపెట్టి స్వదేశమునకు దిరిగి రావలసినవారైరి. వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడును సపాదలక్షకు వీడ్కోలొసగి నిజస్థానమైన బోదనుపురమునకు వచ్చి చేరెను.

వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుని సాహసకార్యములలో నిక మిగిలియుండునది చిత్రకూటదుర్గగ్రహణము. ఈ చిత్రకూట మెచ్చటిదో నిశ్చయించి చెప్పుటకు వీలులేదు. ఈ పేరిటి సుప్రసిద్ధదుర్గములు రెండు మూడు గలవు. సపాదలక్ష దేశమునం దొక చిత్రకూటదుర్గము గానవచ్చుచున్నది. మహమ్మదీయయుగ రాజపుత్రస్థాన చరిత్రయందు ప్రఖ్యాతి నందిన చితోడ్గడ మిదియే. సపాదలక్ష దేశమును వినయాదిత్యయుద్ధమల్లుడు పాలించియుండుటచేత నతడు లగ్గలువట్టిన చిత్రకూట మిదియే కావచ్చు నను నూహ కలుగవచ్చును. కాని శాసనగ్రంథమున నిది కడపట పేర్కొనబడియుండుటచే నిది దక్షిణాపథమునందలి దుర్గమే యని తోచుచున్నది. బుందేలుఖండమున మఱియొక చిత్రకూటదుర్గము కలదు. ఇదియును బలిష్ఠమైన దుర్గమే. తరువాతి రాష్ట్రకూట ప్రభువు లీ దుర్గమునకై పలుమారు పోరి

యుందు రనుటకు శంకింప బనిలేదు. మఱియు నీకాలముననే యాంత్రోలి చారోలి శాసనమువలన రాష్ట్రకూటవంశజుడగు నొక యిమ్మడి కరకరాజు పరమభట్టారక మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరబిరుదులతో లాటదేశము నేలుచుండుటచేతను ఆ పేరు లేని జేజ్జని యన్నదే యిమ్మడి కక్కరాజై యుండవచ్చు నన్న యూహ పొడముచున్నది.

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౧౮, పుటలు ౧౨౧-౩౦.

సాధించినట్లు శాసనసాక్ష్యమువల్ల దెలియుచున్నది. వినయాదిత్య యుద్ధమల్లుడు సాధించినది ప్రాయశః ఈ చిత్రకూటమే కావచ్చును. అగునేని యత డీ దుర్గమును ప్రథమకృష్ణరాజు కాలమున జయించి యుండవలయును.

౫ మొదటి యరికేసరి

వినయాదిత్యయుద్ధమల్లు డెంతకాలము బ్రదికియుండెనో నిర్ధ రించి చెప్పుటకు వీలులేదు. ఇతని యనంతర మితని పుత్రు డరికేసరి రాజ్యాభిషిక్తు డాయెను. ఇత డెప్పుడు సింహాసనాధిష్ఠితు డైనదియు, నెంత కాలము రాజ్య మొనర్చినదియు, నెన్నడు గతించినదియు దెలియదు. ఒక సంగతిమాత్రము నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును. క్రీ. శ. ౭౮౦ మొదలు ౭౯౩ పర్యంతము సామ్రాజ్యపాలన మొన ర్చిన రాష్ట్రకూట చక్రవర్తి ధ్రువనిరుపమదేవుని కితడు సామంతుడు. ఇతని గూర్చిన చరిత్రాంశ మొక్కటియే శాసనాదులవలన దెలియు చున్నది. లేములవాడ శిలాశాసనమున 'గృహీతాఖిలవేంగిదేశః పాతిస్మ' యనియు, పరభణి తామ్రశాసనమున 'సకలింగత్రయాం వేంగీం యోஉవతి స్మ పరాక్రమాత్' అనియు, విక్రమార్జునవిజయ పీఠికయందు—

"నిరుపమదేవన రాజ్యదొ ళరికేసరి వెంగివిషయమం త్రికళింగం
బెరసా త్తికొండు గర్వదె బరెయిసిదం పెసర నఖిళ దిగ్భిత్తిగళోళ్."

అనియు జెప్పియుండుటచేత నీ యరికేసరి నిరుపమదేవుని రాజ్య మున వెంగిత్రికలింగదేశములను జయించె నని విశదపడుచున్నది. మఱియు విక్రమార్జున విజయములోని 'వెంగివిషయమం త్రికళింగం' అనుదానికి బదులు పరభణితామ్రశాసమున "సకళింగత్రయాం వేంగీం" అనియు, లేములవాడ శిలాశాసనమున 'గృహీతాఖిలవేంగి దేశః' అనియు నుండుటచేత గొందఱు వితండించునట్లు 'త్రికలింగ

మొక యఖండ జనపదము గాదనియు, 'కలింగ' నామాంకిత దేశ త్రయ సమూహ మనియు, మఱియు వెంగియు కలింగత్రయమును జేరి యేకరాజ్యమై యుండెననియు దెల్లమగుచున్నది.

'నిరుపమదేవన రాజ్యదొళ్' అను పంపని వాక్యమునలన నరికేసరి నిరుపమదేవుని పక్షమున వెంగికళింగత్రయములను జయించె నని ద్యోతకమగుచున్నది. నిరుపముడు వెంగికళింగములపై నరికేసరి యాధిపత్యము క్రింద దండయాత్ర నంపుటకు గారణము లేకపోలేదు. వెంగికళింగముల కధిపతి పూర్వచాళుక్యుడు. రాష్ట్రకూటులకును, పూర్వచాళుక్యులకును ప్రథమకృష్ణరాజు కాలమునుండియు వైరము గలదు. ఇమ్మడి గోవిందరాజు యువరాజుగ నుండినపు డతడు వెంగీ మండలమును జయించి వేంగీశ్వరుని సర్వస్వమును గొన్న విషయ మింతకుముందే స్మరింపబడినది. ఈ పూర్వవైరమునకు దోడు రాజ్యమునకై నిరుపమునకును, నతని యన్నయైన ఇమ్మడి గోవింద రాజునకును నైన కలహములో వేంగీశ్వరుడు గోవిందరాజుపక్షము వహించి నిరుపమునితో యుద్ధమొనర్చెను. ఈ యంశము ముమ్మడి గోవిందరాజు పై తామ్రశాసనములో నిట్లు చెప్పియున్నది:

శ్రీకాంచీపతి గంగ వేంగికయుతా యే మాలవేశాదయః
ప్రాజ్యా నానయతి స్మ తాన్ క్షితిభృతో యః ప్రాతిరాజ్యానపి
మాణిక్యాభరణాని హేమనిచయం యస్య ప్రపద్యోపరి
స్వం (? యే) న ప్రతితం తథాపి న కృతం చేతోఽన్యథా భ్రాతరం.[1]

కావున ఇమ్మడి గోవిందరాజును రాజ్యభ్రష్టుని గావించి స్వయము సింహాసనము నధిష్ఠించిన పిమ్మట ధ్రువనిరుపముడు వేంగీశ్వరుని శిక్షించుటకై ప్రథమ అరికేసరినాయకత్వముక్రింద నొక

1. ఎపి. ఇండి. సం 3. పుట ౧౦౭.

గొప్పసైన్యమును వేంగిపై కంపెను. వెంగికళింగముల నప్పుడు పాలించుచుండిన రాజు పూర్వచాళుక్యచతుర్థవిష్ణువర్ధనుడు. రాష్ట్రకూటుల యుపద్రవమునుండి నిజరాజ్యమును గాపాడుట కేత డెట్టి యేర్పాటులను గావించెనో తెలియదు; కాని యవి యెట్టివైనను విఫలము లాయెననుట నిశ్చయము. లేములవాడ చాళుక్యుల శాసనము లందును, విక్రమార్జునవిజయమునందును మొదటి యరికేసరి వేంగిత్రికళింగములను సాధించె నని స్పష్టముగ జెప్పియుండుటచేత రాష్ట్రకూటదండయాత్ర జయప్రదముగ ముగిసె ననుట తెల్లము; వీని యాథార్థ్యమును క్రీ. శ. ౭౮౬ నాటి జెత్తై ర్వతామ్రశాసనము రుజువు సేయుచున్నది.

"తస్య పరమభట్టారక మహారాజాధిరాజపరమేశ్వర శ్రీమదకాలవర్షపాదానుధ్యాత పరమభట్టారక రాజాధిరాజపరమేశ్వర ధారావర్ష శ్రీధ్రువరాజదేవస్య మహాదేవీ సర్వలోకాశ్రయ శ్రీవిష్ణువర్ధనవిట్టరసరాజదుహితా పరమేశ్వరీ పరమభట్టారికా శ్రీశీలమహాదేవీ."[1] ఇందువల్ల విష్ణువర్ధనవిట్టరసరాజు అనగా మున్మడి విష్ణువర్ధనుని మనుమడైన నాల్మడి విష్ణువర్ధనుని కుమారితయగు శీలమహాదేవి ధ్రువనిరుపమదేవుని మహాదేవి యని తెలియుచున్నది. ధ్రువనిరుపముడు లేములవాడ చాళుక్యాధిపతియగు మొదటి యరికేసరిని నాల్గవ విష్ణువర్ధనుని పాలనయందుండిన వెంగిత్రిగలింగములపై దండుతో బంపుటచేతను, నా యరికేసరి యా రెండు జనపదములను జయించుటచేతను, నాల్మడి విష్ణువర్ధనుడు దన కూతురగు శీలమహాదేవిని ధ్రువనిరుపమున కిచ్చి వివాహము గావించి సంధి చేసికొనె నని తోచుచున్నది.

---

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౨౨ పుటలు. ౯౮-౧౦౫ శాసనగ్రంథపంక్తులు ౩౬-౩౯.

౬ బద్దెగ : సోలదగండడు

మొదటి యరికేసరి యెంతవఱకు రాజ్యపరిపాలన మొనర్చెనో తెలియదు. ఇతని తరువాత నతని పెద్దకుమారుడగు మొదటి నరసింహదేవుడును, దరువాత నితని పుత్రుడగు రెండవ యుద్ధమల్లుడును రాజ్యము జేసిరి. వీరిని గుఱించి యేమియు దెలియదు; శాసనములందు గాని, విక్రమార్జునవిజయమునందుగాని వీరి విషయము, విశేషములు గానరాక పోవుటవల్ల వీరుసామాన్యు లని యెంచవలసియున్నది.

రెండవ యుద్ధమల్లుని యనంతర మతని కుమారుడు బద్దెగడు రాజ్యాభిషిక్తు డాయెను. ఇతనికి సోలదగండ డను బిరుదు గలదు. నలువదిరెండు సంగ్రామములలో నితడు విజయ మందెనట. ఇతనిచే బరాజితులైన శత్రువులలో ముఖ్యుడు భీముడు. ఇతడు శత్రుదుర్జయుడు; 'మొసళెయం పిడివంతిరె నీరొళొత్తి భీమన నతిగర్వదిం పిడిదె' అని పంపడును, 'భీమం భీమపరాక్రమైకనిలయం తం హేలయై వాగ్రహీ దుగ్రంగ్రాహ మివాన్తరంబుసమరే దోర్విక్రమాద్బద్దెగః' అని పర్భణిశాసనగ్రంథకర్తయు బ్రశంసించియుండుట వలన బద్దెగ డతనిని కష్టపడి సాధించె నని చెప్పవలసియున్నది.

ఈ భీము డెవ్వడో గుర్తింపవలసియున్నది. మొదట బద్దెగడు వెలసిన కాలము నిశ్చయముగ దెలిసినగాని భీముని యానవాలు పట్టుటకు సాధ్యము గాదు. బద్దెగని శాసనములు లేవు. అతని కాలమును కచ్చితముగ దెలియజేయు నాధారములును గానరావు. కాని యతని పూర్వికులయొక్కయు, సంతతివారియొక్కయు వృత్తాంతముల మూలమున నితడు మనిన కాల మిదియని యూహించుట కవకాశము గలదు. ఇతని ముత్తాతయగు మొదటి యరికేసరి నిరుపమదేవధ్రువునికి సమకాలికుడని పూర్వప్రకరణమున వ్రాసియున్నాడను. మఱియు ధ్రువుడు క్రీ. శ. ౭౮౦ మొదలు ౭౯౨ వఱకును పృథ్వీపరిపాలన

మొనర్చియుండుటచేతను, మొదటి యరికేసరి సోదరుడైన వీరగృహుడు పై ధ్రువుని కుమారుడగు ముమ్మడి గోవింద చక్రవర్తి కనుగుచెలికాడగుటచేతను[1] మొదటి యరికేసరి క్రీస్తు శకము ఎనిమిదవ శతాబ్దముయొక్క చతుర్థపాదమునందు, అనగా క్రీ. శ. ౭౭౫-౮౦౦ ల మధ్యకాలమున, వర్ధిల్లె నని నిశ్చయింప వచ్చును. బద్దెగ డరికేసరికి నాలవతరము వాడగుటచేత చరిత్ర పరిశోధకుల యంగీకారమును బొందిన పద్ధతిబడి తరమునకు ౨౫ సంవత్సరముల చొప్పున పరిగణించిచూచిన నతడు క్రీ. శ. ౮౫౦ మొదలు ౮౭౫ పర్యంతమును రాజ్యము చేసియుండు నని చెప్పవలసి యున్నది. మఱియొకవిధమున లెక్కవేసి చూచినను పై యూహయే సరియైన దని తేలుచున్నది. బద్దెగని మునిమనుమడు ఇమ్మడియరికేసరి. ఇతడు క్రీ. శ. ౯౩౦-౯౩౬ ల మధ్య రాజ్యము పాలించిన నాల్గవ గోవిందరాజునకు సమకాలికుడు. ఇమ్మడి యరికేసరితండ్రియు, బద్దెగని మనుమడును నైన ఇమ్మడి నరసింహుడు క్రీ. శ. ౯౧౪ నుండి ౯౩౦ వఱకును రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమును పాలించిన ముమ్మడి ఇంద్రవల్లభుని సామంతుడు. కావున నత డించుమించు క్రీ. శ. ౯౦౫ మొదలు ౯౩౦ వఱకును ప్రభుత్వము సల్పె ననుట యొప్పును. ఇమ్మడి నరసింహుని తండ్రియు, బద్దెగని పుత్రుడును నగు నిమ్మడి యుద్ధమల్లుడు క్రీ. శ. ౮౮౦-౯౦౫ ల మధ్య నుండె నని చెప్పవలసి యున్నది. ఈ లెక్కప్రకారము చూచినను బద్దెగని కాలము క్రీ. శ. ౮౫౫-౮౮౦ అగుచున్నది. పై రెండు పరిగణనలప్రకారము బద్దెగని కాలము క్రీ. శ. ౯వ శతాబ్ద తృతీయపాద మని తేలుచున్నను నతడు కొంచె మించు మించుగ నీ శతాబ్దాంతమువఱకును

1. కీ. శే. రావుబహదూరు సీ. ఆర్. కె. చార్లుగారి తెలింగాణశాసనములు. రాష్ట్రకూటగోవిందుని శాసనము. (అముద్రితము)

జీవించియుండె నని తలచుట కవకాశము గలదు. క్రీ. శ. ౮౭౮ నుండి ౮౯౦ దాక వేంగిని పాలించిన పూర్వచాళుక్యగుణగ విజయాదిత్యుఁ డొక బద్దెగని కభయ మిచ్చి రక్షించెనని పూర్వచాళుక్య శాసనములవలన దెలియవచ్చుచున్నది.

"అబ్ధా త్సంగ్రామరంగే నిజలసదసినా మంగిరాజో త్తమాంగం
తుంగాద్రేః శృంగ ముర్వ్యాం మశనిరివ ముదా పాతయత్కన్నరాజ్యమ్,
నిశ్శంకం సంకిలేన ప్రథితజనపదా ద్దుర్గమా న్నిర్గమయ్య
ద్రాఘ్ధావం యః ప్రవేశ్యః ప్రభు రభయమనాః ప్రత్యప ద్బద్దెగాఖ్యమ్."[1]

ఈ శ్లోకమునందు పేర్కొనబడిన బద్దెగడు సోలదగండబద్దెగడే యని గవర్నమెంటు శాసనపరిశోధక శాఖవారు తీర్మానించి యున్నారు[2]. ఈ వ్యక్తినిర్ణయము సరియైనదే యని చరిత్రపరిశోధకు లంగీకరించియున్నారు. పై జెప్పినరీతిని గుణగవిజయాదిత్యునిచే సోలదగండ డభయప్రదానమును బడసియుండినచో నతడు క్రీ. శ. ౮౮౦ తరువాతగూడ కొంతకాలము జీవించియుండె నని చెప్పవలసి యున్నది; ఏలనగా, పై నుదాహరింపబడిన శ్లోకము గుణగునిచే బద్దెగడు పరాజయము నందినది గుణగుని రాజ్యకాలము నందలి చరమదశయందని సూచించుచున్నది. అందు మంగి మొదలగు వారిపై విజయములు పూర్వాపరములను దప్పనీయక కాలక్రమము ననుసరించి వర్ణింపబడినవి. మొదట గుణగుడు మంగి నోడించెను; పిమ్మట కన్నరసంకిలులను; తరువాత బద్దెగని. వీరిలో మంగి నోలంబాధిపతి; కన్నరుడు రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి; కృష్ణవల్లభు డనునది ఇతని సరియైన పేరు. రాష్ట్రకూటచక్రవర్తులం దీ పేరింటి వారిలో నితడు రెండవవా డగుటచే నితనిని జరిత్రకారు లిమ్మడి కృష్ణవల్లభు డందురు సంకిలి హైహయవంశజు డగు చేదిరాజు;

1. Cp. no. 26 of 1937-38, JAHRS. XI. P. 80 F.

2. ARE 1918, part 11, para 5.

ఇమ్మడి కృష్ణవల్లభుని బావమఱది ; పూర్వచాళుక్యులతోడి పోరాటమున ఇమ్మడి కృష్ణవల్లభునకు గుడిభుజము. బద్దెగడు రాష్ట్రకూట చక్రవర్తుల కాశ్రితుడగు సామంతుడగుటచే నతని యోటమియు గన్నర గుణగవిజయాదిత్యుల యుద్ధసందర్భముననే గలిగె నని తలచుట యొప్పు. ఇమ్మడి కృష్ణవల్లభుడు తన తండ్రియగు ప్రథమామోఘవర్ష చక్రవర్తి మరణానంతరము క్రీ. శ. ౮౮౦ లో గద్దె నెక్కెను. తత్పూర్వ మతనికి గణగవిజయాదిత్యునితో ఘర్షణ గలిగె నని తలచుటకు దగిన సాక్ష్య మెద్దియు లేదు. గుణగవిజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. ౮౯౨ లో మృతినందియుండుటచేత కన్నరసంకిలిబద్దెగులపై నతని విజయములు తత్పూర్వమే సంప్రాప్తములై యుండవలయును. అనగా పై విజయములు క్రీ. శ. ౮౮౦-౮౯౨ ల మధ్య గలిగినవని తేలుచున్నది. కావున బద్దెగడు ౮౮౦-౮౯౨ ల మధ్య తన మండలము నేలుచుండెనని చెప్పవలసియున్నది.

అప్పటి రాజులలో భీమనామధేయు డొక్కడే కానవచ్చుచున్నాడు. అతడు వేంగిరాజ్యాధిపతియైన ప్రథమచాళుక్యభీముడు. ఇతడు క్రీ. శ. ౮౯౨ లో దన పెదతండ్రియైన గణగవిజయాదిత్యుడస్తంగతుడైన పిమ్మట వేంగిసింహాసనము నధిష్ఠించెను. ఇతడు బద్దెగనిచే బట్టువడియుండిన నది యతడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించిన తరువాత నై యుండవలయును. ఈ యూహ సమంజసమేని బద్దెగడు క్రీ. శ. ౮౯౨ వ సంవత్సరమునకు తరువాతకూడ కొంతకాలము జీవించియుండె నని యొప్పుకొనకతప్పదు.

బద్దెగనికి ప్రథమచాళుక్యభీమునితో గలహము పొసగుటకు ముఖ్యకారణములు రెండు కానవచ్చుచున్నవి. అతడు రాష్ట్రకూటుల కాశ్రితుడైన మాండలికప్రభు వని పైన నుడివియున్నాడను. రాష్ట్రకూటులకును, పూర్వచాళుక్యులకును తరతరములనుండియు

బెరిగి వచ్చుచుండిన పగవలన గలుగుచుండిన యుద్ధములలో బద్దె గనికోవవారు రెండు రాజ్యముల నడిమి గడిభూముల కధిపతులై యుండిన కారణమువలన రాష్ట్రకూటచక్రవర్తుల పక్షమున పూర్వ చాళుక్యులతో దఱచుగ పోట్లాడవలసి వచ్చెను.

రాష్ట్రకూట ఇమ్మడి కృష్ణవల్లభుడు దన పూర్వుల పద్ధతి ననుసరించి పూర్వచాళుక్యరాజ్యముపై దండయాత్రలు సలుప నారం భించెను. కాని ఇతనికి విజయ మెప్పుడును జేకూరలేదు. మొదట గుణగవిజయాదిత్యునిచే సంపూర్ణపరాభవము నందెను. ఈ సంద ర్భమునసే బద్దెగడు పరాజయ మందినదికూడ. గుణగుని మరణా నంతరము దన యభీష్టము నెఱవేర్చుకొననెంచి కృష్ణవల్లభుడు మరల వేంగిపై దండయాత్రల నారంభించెను. ఏలిన ప్రభువువెంట తన సేనతోగూడ బద్దెగడును నడువవలసినవాడాయెను. మఱియు బూర్వ చాళుక్యులపై దన తొంటి పగను దీర్చుకొనవలయు నను కోర్కె యొకటి యతని బురికొల్పియుండవచ్చును.

బద్దెగడు ప్రథమచాళుక్యభీము నెప్పు డెచ్చట బట్టుకొనెనో నిశ్చయముగ జెప్పుటకు వీలులేదు. కాని, లభించిన శాసనాదిసాక్ష్య మునుబట్టి వీని నూహించి కనుగొనుటకు గొంత యవకాశము గలదు. "ముసళెయుం పిడివంతరె నీరొళొత్తి భీమన నతిగర్వదిం పిడిదె" "భీమం భీమపరాక్రమైక నిలయం తం హేలయై వాగ్రహీ ద్యుగ్రం గ్రాహ మివాంతరంబుసమరే" యను విక్రమార్జునవిజయ పర్భణీశాసనవాక్యములు భీముడు బద్దెగనిచే బట్టుపడినది యొక జల యుద్ధమున నని సూచించుచున్నవి. జలయుద్ధ మనగా నీటిమీాద చేయు యుద్ధము. ఇట్టియుద్ధము సముద్రముమీాద నావికాదళముల మూలమున జరుగుట సామాన్యము. కాని రాష్ట్రకూటరాజులకు గాని, పూర్వచాళుక్యప్రభువులకుగాని నావికాదళము లుండినట్లుకాని,

వారు తన్కాలమున సముద్రముపై యుద్ధ మెప్పుడైన చేసినట్లు కాని తెలుపు సాక్ష్యము గానరాదు. నావలపై నిలిచి నదులమీద చేయు యుద్ధమును, జలమయప్రదేశాంతర్గతదుర్గములపై జేయు యుద్ధమును జలయుద్ధ మనబడును. బద్దెగడు భీముని బట్టుకొనిన దిటువంటి యుద్ధముననే యై యుండవలయును. ఇమ్మడి కృష్ణవల్లభ ప్రథమ చాళుక్యభీముల మధ్య నడచిన యుద్ధములలో బై జెప్పినట్టి నీటి పోరాట మెచటనేని జరిగియుండుట కవకాశము గలదేమో చూతము.

మనకు నేటివఱ కుపలబ్ధమైన శాసనసామగ్రిని బట్టి చూడగా నిమ్మడికృష్ణవల్లభుడు ప్రథమచాళుక్య భీముని రాజ్యకాలమున వేంగిపై రెండు పర్యాయములు దండెత్తి వచ్చిన ట్లున్నది. మొదటి దండయాత్ర ముదిగొండచాళుక్యప్రభువగు కుసుమాయుధుని యను చరుడగు నల్లమెఱెయకొడుకు వ్రాయించిన కొఱవిశిలాశాసనమున వర్ణింపబడియున్నది.

“శ్రీవిక్రమాదిత్యనృపాగ్రతనయుణ్డయ్యు చాలుక్యభీమునకు శౌచకన్దర్పునకు వేంగీశ్వరునకు రనమర్ద్దాన్వయకులతిలకుణ్డయ్యు కుసుమాయుధుణ్డు గన్నరబల్లహుని కస్త్రప్రాప్తంబయ్యు రనమర్ద కసీ(?)మ దన భుజబలపరాక్రమంబున న్దెచ్చి కణ్ఠియం గట్టి పట్టంబు గట్టి ఖడ్గసహాయుండై నేల యెల్లం గావంబూని మంచికొణ్డనాణ్డాదిగ వేంగిదేసము విష్ణువర్ధనుతో నర్ధరాజ్యంబు సేయుచున్న కుసుమాయుధు...[1]”.

---

1. తెలిం. శాస. ఇతర. నెం. ౧౨. కీ. శే. రావుబహాదూరు సి. ఆర్. కె. చార్లుగారు ప్రతిబింబానుసారము సవరించిన శాసనగ్రంథమునుండి సంగ్రహింపబడినది.

ఈదండయాత్ర ప్రథమచాళుక్యభీముని పట్టబంధమునకు ముందు నడచినది. గుణగవిజయాదిత్యుడు కాలగతి నందెనను వార్త చెవి సోకినంతటనె కృష్ణవల్లభుడు వేంగిపై నెత్తివచ్చిన ట్లున్నది. "కన్నర బల్లహుని కస్త్రప్రాప్తంబయ్యు రణమర్దకసీమ"యని యుండుటచే వేంగిరాజ్యమందలి యితరభాగము లతనికి స్వాధీనపడనట్లు తోచుచున్నది. రణమర్దకసీమ కృష్ణాజిల్లాలోని కొండపల్లినుండి హైదరాబాదురాజ్యములోని వరంగలుమండలాంతర్గతమైన కొలనుపర్యంతము వ్యాపించియుండినది. మంచికొండనాడు దీనికి జెందినదే. ఈ రణమర్దకసీమయందు నావికాయుద్ధమును సేయుటకనుకూలమైన నదులుగాని, జలదుర్గములుగాని లేవు. కావున బద్దెగడు ప్రథమచాళుక్యభీముని బట్టుకొనిన 'యంబుసమర' మీదండయాత్రయందు నడచెనని చెప్పుటకు వలనుపడదు.

రెండవ దండయాత్ర —మఱియొక పర్యాయము కృష్ణవల్లభుడు వేంగిపై నెత్తివచ్చినట్లు ప్రథమచాళుక్యభీముని మసులిపట్టణ తామ్రపట్టికలవలన దెలియవచ్చుచున్నది.[1] రాష్ట్రకూటసైన్యము లేకాక కర్ణాటలాటాది మిత్రబలముగూడ వేంగిని ధ్వంసము సేయ వచ్చినవి. వీని కధిపతి గుండ దండనాయకుడు. శత్రువులు రాజ్యమునుజొచ్చి వేంగీపురప్రాంతమునకు వచ్చిరి. ఈ దండయాత్రయందు చాళుక్యభీముడును, నతని పుత్రుడైన ఇఱమర్తిగండడును శత్రులను మార్కొని హోరాహోరిగ బోరిరి.

"యస్యైష్వాసప్రముక్తై రిషుభి రభిహత ప్రష్ఠపృష్ఠవ్యధావన్
కర్ణాటా దుర్ధరాటా రుటితపటునటద్ఘోటకా లాటకాశ్చ."

అని చాళుక్యభీముడు తన ప్రతాపాతిశయము నుగ్గడించుకొనినను, రాష్ట్రకూటు లంత సులభముగ విడిచిపోలేదు. రాష్ట్ర

4. Cp 1 of 1913-14.

సంరక్షణభారమంతయు నిజమ_ర్తిగండని భుజములపై బడినది. ఓడిపోయినను రాష్ట్రకూటబలములు తరతరముగ మార్కొనగడగినవి. సందడికయ్యములు పెక్కు నడచినవి. చూడుడు, మచిలీపట్టణతామ్రశాసన మెట్లీపోరాటమును వర్ణించుచున్నదో.

"మమ ప్రియాత్మజో షోడశవార్షికః, యస్తు

* * *

నిరవద్యపురరణే కరితురగధను ర్ధ్దర్ధ రోగ్రవల్లభదణ్డామ్
ఆరుహ్య గజపతి మ్మృగపతిరివహరిణా న్వికీర్య్య విహసన్నఘసత్॥
పెరువంగూర్గ్రామరణే వల్లభదణ్డేన గుణ్డియాఖ్యం హత్వా
నిర్ఘాట్యచ దాయాదా నవని మశేషాన్నిరాకులా మ్మహ్య మదాత్॥
దత్వాఽర్థిభ్యో ధనం కామ మ్మహ్యంఛాత్రీం భయం ద్విషామ్,
నిక్షిప్య దిక్షు సత్కీర్తి న్నాకలోక మగా దసౌ॥
కటాక్షేణాపి నాపశ్య ద్దేవ్య శ్చ పరయోషితః
అసు బీభత్సయా నూనం రిరంసు రమరాంగనాః॥

తస్య దీనానాథబన్ధో ర్బన్ధువత్సలస్య ఇఱిమ_ర్తిగణ్డాపరనామ్న శ్శుభధామ్నః పారలౌకికం కార్యం కృత్వా..."

పై నుదాహృత శాసనశ్లోకములందు నిరవద్యపుర పెరువంగూరు గ్రామము లనురణక్షేత్రములు రెండు పేర్కొనబడియున్నవి. ఇందు మొదటిదానియందు కరితురగధనుర్ధరసహితమైన వల్లభదళములను మృగరాజు హరిణసమూహమును బోలి చెల్లాచెదరు గావించెనట. రెండవదానియందు లాటులను దాయాదులను వల్లభదండముతో గూడ ధ్వంసముగావించి, వల్లభ దండాధీశుడైన గుండెనను వధించి, నిరాకులమైన రాజ్యమును దన తండ్రి కిచ్చెను; కాని యతడా యుద్ధముననే నిహతుడై వీరస్వర్గము నలంకరించెనట. ఇచట మొదట గమనింపదగిన దీ యుద్ధములు జరిగిన దేశము. నిరవద్యపురము ఇప్పటి నిడదవోలునకు ప్రాచీననామము. ఇది యిప్పటి పశ్చిమ

గోదావరిమండలమునందలి యేలూరునకు బూర్వోత్తరదిగ్భాగమున రమారమి యేబదిమైళ్ళ దూరమున మద్రాసు కలకత్తా యినుపదారిపై నున్నది. పెరువంగూ రెచట నుండెనో చెప్పుటకు వీలులేదు. అదియు బశ్చిమగోదావరీమండలాంతర్గతగ్రామమే. రెండు రణక్షేత్రములును కృష్ణాగోదావరీ నదుల డెల్టాల మధ్యప్రదేశమునం, దనగా వేఁగీరాష్ట్రగర్భమున నున్నవి. రాష్ట్రకూటసైన్యములు వేంగిగడిప్రదేశములను దాటి రాష్ట్రమధ్యమునకు జొచ్చుకొని వచ్చినవి.

ఈ దండయాత్రయం దెచ్చటనైన 'అంబుసమరము' జరుగుటకవకాశ ముండెనేమో చూతము. పూర్వచాళుక్యుల ప్రధాననగరము వేంగి. అది యిప్పటి యేలూరున కేడెనిమిదిమైళ్ళ దూరమున నుండెను. యుద్ధదృష్టి జూచిన నిది యంతటి బలిష్ఠమైన స్థలము గాదు; కాని దండయాత్రాదిఆపత్సమయములయందు వేంగి నేలు రాజులు దమ రాజధానిని వదలి సమీపముననుండు కొల్లేరుసరస్సు మధ్యనుండు జలదుర్గమున తలదాచుకొనెడివారు. కొల్లేటిదుర్గమును సాధింపజాలని శత్రువు వేంగీరాజ్యమును లొంగదీయ సమర్థుడుకాడు; ఈ కారణమువలననే సముద్రగుప్తపులకేశ్యాదిరాజులకు పూర్వకాలమందు కొల్లేటియం దంబుసమర మవశ్యము కర్తవ్యమాయెను. అట్లే యిమ్మడి కృష్ణవల్లభుని దండయాత్రయందును నడచియుండును. వేంగికి సమీపమునకు ప్రబలమైన రాష్ట్రకూటసైన్య మెత్తివచ్చినప్పుడు ప్రథమచాళుక్యభీము డాత్మరక్షణకు గొల్లేటిదుర్గమునకు బోవుట సహజము. ఈ దుర్గమునుముట్టడించి స్వాధీనపరచుకొనుటకిమ్మడి కృష్ణభూపాలుడు ప్రయత్నము సల్పుటయు సహజమే. కావున బద్దెగడు మొసలిని నీటియందు పట్టిన ట్లంబుసంగరమున బట్టిన దీ దండయాత్రాసందర్భమున కొల్లేటికోటయందై యుండవలయును.

౭ - ఇమ్మడి నరసింహుడు

సోలదగండబద్దెగని యనంతర మతని కుమారు డిమ్మడియుద్ధ మల్లుడు ప్రభుత్వమునకు వచ్చెను. ఇత డంతటివిఖ్యాతుడు గాడు. ఇతని చరిత్రనుగూర్చి చెప్పదగిన విశేషాంశము లెవ్వియు లేవు.

ఇమ్మడియుద్ధమలుని పిమ్మట నతనిపుత్రు డిమ్మడి నరసింహుడు మండలాధిపత్యమును వహించెను. ఇతడు సుప్రసిద్ధవీరుడు. ఇతని పరాక్రమకృత్యములు పెక్కు విక్రమార్జునవిజయమందును, వేములవాడ శిలాశాసనమునను వర్ణింపబడియున్నవి. ఈ రెండు ఆధారగ్రంథముల యందును జెప్పియుండు నంశములను గ్రోడీకరించి చూచిన నితని ముఖ్యకార్యముల నత్యంతసంగ్రహముగ నిట్లు పేర్కొనవచ్చును; (౧) లాటులనుజయించెను; (౨) సప్తమాళవములను దగ్ధముగావించి వాని ప్రభువుల నోడించి వారియొద్ద కప్పము గొనెను; (౩) గూర్జర పతియగు మహీపాలు నోడించి తఱుమగొట్టి గూర్జరరాజ్యమును జయించెను ; (౪) గంగాతీరమున గూర్జరరాజు నోడించి తన గుఱ్ఱములను గంగాజలముల దానమాడించి కాళప్రియమున దన యసిలతను కడిగి, శిలాశాసనముతోడి విజయస్తంభమును స్థాపించెను.

విక్రమార్జునవిజయమునందును, లేములవాడశాసనమందును ఇమ్మడి నరసింహుడు పై బేర్కొనిన శత్రులతోడ నేకాకియై పోరి జయమును బొంది వారికడ కప్పము గొనినట్లు కలదు. ఇది యంతయు సత్యముగాదు. ఇమ్మడి నరసింహుడు స్వతంత్రుడైన రాజు కాడు. రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి కాశ్రితుడైన మాండలిక ప్రభువు. సుప్రసిద్ధ కర్ణాటచరిత్రపరిశోధకులగు శ్రీ యమ్. గోవింద పాయిగారు విక్రమార్జునవిజయము ప్ర. ఆ. లోని యిమ్మడి యరికేసరి ప్రశంస యందలి-

"రుంద్రాంభోధిపరీతమహీంద్రరదా రిన్న రీనరేంద్రం సాక్ష
దింద్రం తాననె సలెనెగ ళ్దింద్రేంద్రన తోళె తొట్టిలాగిరె బళెదం"[1]

అను కందపద్యము నాధారముజేసికొని యిమ్మడి యరికేసరి రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి ముమ్మడి యింద్రవల్లభునికి మేనల్లు డని వ్రాసి యున్నారు. ఈ యభిప్రాయమును దృఢపఱచుటకు దగిన యాధార మింకను లభ్యపడలేదు. కాని యది కేవల మసంగత మని త్రోసి పుచ్చుటకు వీలులేదు. ఏలనగా, 'నింద్రేంద్రనతోళె తొట్టిలాగిరె బళెదం' అను వాక్యమువలన నింద్రు డరికేసరి నెత్తి పెంచినా డని తెల్లమగుచున్నది. మఱియు-

"దేవీం రేవకనిర్మడిక్షితిపతే రింద్రస్య పుత్రీ స్సుతాం
పౌలోమి మివ వాసవశ్రియ మివ శ్రీమన్మరధ్వంసకః
స్త్రీరత్నం పరిణీయ యేన నితరం తస్యా స్సపత్నీకృతా
నూనాం సప్తసముద్రముద్రితమహీ మ్మానోన్నతే నాధునా".[2]

అను లేములవాడశాసనశ్లోకమువలన నింద్రవల్లభు డితనికి దన కుమారితెయగు రేవకనిర్మడిదేవి నిచ్చి వివాహముగావించె నని తెలియుచున్నది. మఱియు పర్భణి తామ్రశాసనమందలి—

"రాష్ట్రకూటకులే ఖ్యాతే జాతా లోకాంబికా సతీ
వీరశ్రీ రివ వీరస్య తస్యాసీత్సుదతీ ప్రియా."[3]

అను శ్లోకము ఇతనికి రాష్ట్రకూటుల యాడపడుచు లోకాంబిక యను మఱియొక భార్య యుండెనని తెల్పుచున్నది. పై శాసన శ్లోకములు గోవిందపాయిగారి యభిప్రాయమునకు దోహదమిచ్చు

---

1. విక్ర. ఆ. ౧: ౪౪.
2. తెలంగాణాశాసనములు : ఇతర.
3. జైన్ సాహిత్యఔర్ ఇతిహాస్.

చున్నవి. ఇది సత్యమేని యిమ్మడియరికేసరితల్లియు, నిమ్మడి నరసింహుని భార్యయు నగు జాకవ్వ రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి యిమ్మడి యింద్రవల్లభుని సోదరి యగుచున్నది.

మఱియు నిమ్మడి నరసింహుని యుద్ధములన్నియు నతడు దన బావమఱదియు, ప్రభువును నైన ముమ్మడియింద్రవల్లభుని పక్షమున నతని శత్రులతో జేసినవే కాని స్వతంత్రముగ దనకొఱకు జేసినవి కావు. ఇమ్మడినరసింహకృతములని పై జెప్పబడిన సాహసకార్యముల బెక్కింటిని ముమ్మడి యింద్రరాజు చేసినట్లు నాల్గవ గోవిందరాజు క్యాంబేపట్టికలందు చెప్పియున్నది.

"యన్మాద్యద్ద్విపదన్తఘాతవిషమం కాలప్రియప్రాఙ్గణమ్
తీర్ణా యత్తురగై రగాధయమునా సిన్ధుప్రతిస్పర్ధినీ,
యేనేదంహి మహోదయారినగరం నిర్మూల మున్మీలితం
నామ్నాఽద్యాపి జనైః కుశస్థలమితి ఖ్యాతిం పరాం నీయతే"[1]

ఇందువలన ముమ్మడి ఇంద్రవల్లభుని మహోదయవిధ్వంసమును, నిమ్మడినరసింహుని గూర్జరాది విజయములును నొక్కదండయాత్రకు సంబంధించినవే యని తెలియుచున్నది.[2] ఈ దండయాత్రయందలి యంశముల నింతవఱ కెవ్వరును విపులముగ జర్చించి

---

1. ఎం. ఇండి. సం. ౭, నెం. ౬, శ్లో. ౧౯.

2. క్యాంబేపట్టిక ననుసరించి ముమ్మడియింద్రవల్లభుడు —

౧. కాలప్రియప్రాఙ్గణమును దన యుద్ధపుటేనుగుల దంతఘాతములతో విషమము గావించెను.

౨. యమునను దాటెను.

3. శత్రునగరమైన మహోదయమును ధ్వంసము జేసెను.

విక్రమార్జునవిజయ ప్రకార మిమ్మడినరసింహుడు

౧. లాటులను జయించెను.

యుండ లేదు. ఈ కారణమువలన విషయము నిచట ఇంచుక విస్తరించి వ్రాయుట యుచిత మని తోచుచున్నది.

---

౨. ఏడు మాళవములను జయించి మాళవరాజులకడ కప్పము గొనెను.

3. గూర్జర రాజు నోడించి యతని యేనుగుల బట్టుకొనెను. గూర్జరరాజు మహీపాలుఁడు పాఱిపోయెను.

౪. గంగాజలముల దన తురంగమముల దానమాడించెను. కాళప్రియమున దన యసిలతను స్థాపించెను.

వేములవాడశిలాశాసనముబడి యిమ్మడినరసింహుడు—

౧. ఏడు మాళవములను జయించి యచటిరాజులచే గప్పము గొనెను.

౨. ఎదురు వచ్చిన గూర్జరరాజసేనను నిర్జించి కాళప్రియమునందు దన శౌర్యమును బ్రకటించు శిలాశాసనమును నిలిపెను.

క్యాంబేపట్టికలకును, విక్రమార్జునవిజయ వేములవాడశిలాసనములకును కాళప్రియకదనము సామాన్యము. క్యాంబేపట్టికలలో నింద్రుడు యమునను దాటిపోయి శత్రునగరమైన మహోదయమును ధ్వంసముజేసిన ట్లున్నది. మహోదయ మేశత్రుని పట్టణమో యందు జెప్పియుండలేదు: కాని యా కాలమున మహోదయము గూర్జర ప్రతీహారులకు రాజధాని యగుటచేత నింద్రుని శత్రువు గూర్జరప్రతీహారరా జని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును. వేములవాడశాసనమున నిమ్మడి నరసింహుని బ్రతిఘటించుటకు గూర్జరరాజు సైన్యసమేతుడై వచ్చి కాళప్రియముకడ యుద్ధమున పాఱిపోయినట్లు చెప్పియున్నది. ఇతడు మహోదయాధిపతిగాని యన్యుడు గాడు; ఇట్లు నరసింహునిచే యుద్ధమున నోడి పరారియైన గూర్జరరాజు పేరు మహీపాలు డని విక్రమార్జునవిజయమువలన దెలియుచున్నది. కావున క్యాంబే వేములవాడశాసనములందును, విక్రమార్జునవిజయమునందును వర్ణింపబడిన దండయాత్ర యొక్కటియే యని నిశ్చయింపవచ్చును. గూర్జరవిజయమునకు పూర్వము ఇమ్మడి నరసింహుడు సప్తమాళవములను సాధించె నని వేములవాడశాసనమందును, సప్తమాళవములకు పూర్వము లాటదేశమునుగూడ జయించినట్లు విక్రమార్జునవిజయమందును గలదు.

ఈ దండయాత్రకు ప్రధానకారణము రాష్ట్రకూటగూర్జర ప్రతీహారులకు దరతరములుగ బెరిగివచ్చుచుండు వైరమే. గూర్జర ప్రతీహారులు మొదట దక్షిణరాజపుత్రస్థానమునం దుండిరి; క్రీ. శ. 8-వ శతాబ్ద పూర్వార్ధమున ప్రథమనాగభటుని కాలమున వీరు మాళవమును జయించి యచట పాదుకొనిరి. మాలఖేడురాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యస్థాపకుడగు దంతిదుర్గుడు, దేవరా జనునతడు సహాయము వేడగా మాళవముపై నెత్తిపోయి నాగభటు నోడించి గూర్జరప్రతీ హారులను దన కరిగాపులుగ జేసికొనె నని పూర్వప్రకరణమున వ్రాసియున్నాడను. ఇదియే రాష్ట్రకూట ప్రతీహారరాజుల దీర్ఘ ద్వంద్వయుద్ధమున కంకురార్పణము.

దంతిదుర్గుని మరణానంతరము రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యమున నొక గొప్ప విప్లవము జరిగినది. చాళుక్యులు మరల విజృంభించిరి. వీరి నాయకుడగు రాహప్ప గతించినచాళుక్యులయధికారమును పునరుద్ధరించుటకై తన యావచ్ఛక్తిని వినియోగించి పోరాడదొడ గెను. దంతిదుర్గునికి సంతు లేదు. కావున నతని వెనుక రాజ్యాభి షిక్తుడైన యతని పినతండ్రి మొదటియకాలవర్షకృష్ణవల్లభుడు తన యాధిపత్యమును నిలుపుకొనుటకై యేడెనిమి దేండ్లు రాహప్పతో.

లాటసప్తమాళవ ప్రస్తావము క్యాంబేపట్టికలందు గానరాదు. అందుచే వానికి గూర్జరదండయాత్రతో సంబంధము లేదని యెంచగూడదు. అన్నియు గూర్జర దండయాత్రకు సంబంధించినవే. విక్రమార్జునవిజయకర్తయు, వేయులవాడ క్యాంబేశాసనరచయితలును పై దండయాత్రను వర్ణించినప్పుడు ఎవ్వరికి ముఖ్యము అని తోచిన యంశములను వారూదిచెప్పి తక్కినవానిని విడిచిపెట్టిరి. వీనియందు గాన్పించు భేదముల కిదియే కారణము.

హోరాహోరిగ యుద్ధము సేయవలసివచ్చెను.[1] ఈ యుద్ధమున నీతడు నిమగ్నుడై యుండగా దంతిదుర్గునిచే జయింపబడిన యుత్తర దేశపు రాజులు రాష్ట్రకూటులను నిరాకరించి స్వతంత్రులైరి. కాని యతడు రాష్ట్రకూటుల యధికారము నుత్తరాపథమున నెలకొలుప మరల ప్రయత్నము సేయలేదు.

---

1. మొదటి యకాలవర్ష కృష్ణవల్లభుని ప్రథమశాసనము భోపఖుదానశాసనము. దీనినే భారత ఇతిహాససంశోధకమండలిపట్టిక లందురు. ఇది క్రీ. శ. ౭౫౮ అక్టోబరు ౭ వ తేది పై గ్రామము దానము సేయబడెనని తెల్పుచున్నది. (భార. ఇతి. సం. పత్రిక, సం. ౮, పుట. ౧౬౫) ఇందు రాహప్పనుగురించిన ప్రస్తావన లేదు. ఇతని రెండవ శాసనము క్రీ. శ. ౭౬౮ నాటి తలెగాఁవ్ శాసనము. (ఎపి. ఇండి. సం. ౧౩. పుటలు ౨౭౫_౨౮౨.) క్రీ. శ. ౭౫౮_౭౬౮ సంవత్సరములమధ్య ఇతని శాసన మొక్కటియైనను గానరాదు. తలెగాఁవ్ పట్టికలయందును రాహప్పను గూర్చి యేమియు గానరాదు: కాని యిందు శాసనోక్తదానము మణ్ణెనగరమున గంగులపై దండయాత్ర నడపుచు స్కంధావారమునం దియ్యబడిన ట్లుండుటచే (గంగానా ముపరివిజయస్కన్ధావారే మణ్ణెనగరే) అప్పటి కతడు రాహప్పను జయించియుండుఁ నని తోఁచుచున్నది. వేంగీ విజయానంతర మియ్యబడిన క్రీ. శ. ౭౬౯ నాటి యువరాజ గోవిందుని యలాస్ తామ్రశాసనము (ఎపి. ఇండి., సం. ౬, పుట ౨౧౦) ఈ యభిప్రాయమును దృఢపఱచుచున్నది. రాహప్ప పేరు చెప్పకున్నను క్రీ. శ. ౭౭౨ వ సంవత్సరమునాటి భండక్ పట్టికలందు (ఎపి. ఇండి. సం. ౧౪, పుట ౧౨౧_౩౦)...

"ఉల్లంఘితమర్యాదే కలిజలధౌ వ్యాకులా నిమజ్జన్తీ
యే నోద్ధృతా ధరిత్రీ శ్రీ ప్రలయమహావరాహేణ"

అనుశ్లోకమున హద్దుమీఱి పొరలివచ్చిన కలిజలధియందు మునిగియుండిన భూమిని శ్రీ ప్రలయవరాహుడు, అనగా ప్రథమాకాలవర్ష కృష్ణవల్లభు డుద్ధరించినట్లు చెప్పియున్నది. కృష్ణుడు జయించి సామ్రాజ్యము గొనినది రాహప్పకడ నుండి యని క్రీ. శ. ౮౩౫ నాటి ధారావర్షధ్రువుని పింపారిపట్టికలలోని (ఎపి. ఇండి., సం. ౯, పుటలు ౮౧_౮౯)—

ప్రథమాకాలవర్షకృష్ణవల్లభుని యనంతర మతని పుత్రుడు సువర్ణవర్ష ఇమ్మడిగోవిందవల్లభుడు రాజ్యాభిషిక్తు డాయెను. ఇతడు గంగాయమునల మధ్య రాష్ట్రమును పరిపాలించుచుండిన ఇంద్రు డను రాజును నిర్జించినట్లు రామేశ్వరశిలాస్తంభశాసనములోని—

"తస్మా దభూ త్సూను రుదారకీర్తిః ప్రభూతవర్షో భువ మాససాద;
యశ్శేనయాఽహీంద్రమవావమర్ధా ద్గఙ్గాపయో యామునవ ద్విభాతి".[1]

అను శ్లోకమువలన దెలియవచ్చుచున్నది. ఇందు పేర్కొనబడిన ఇంద్రుడు కాన్యకుబ్జాధిపతి. ఇంద్రాయుధు డని ఇతని సంపూర్ణ నామధేయము. ఇతడు శకాబ్దము ౭౦౫ (క్రీ. శ. ౭౮౩) ప్రాంతమున కన్యాకుబ్జమును పాలించుచుండినట్లు జినసేనకృత హరివంశమునందు చెప్పియున్నది.[2] ఇమ్మడి గోవిందవల్లభుడు కన్యాకుబ్జముపై నేల దండయాత్ర సాగింపవలసివచ్చెనో తెలియదు. ఒకవేళ రాష్ట్రకూటుల యధికారము నుత్తరాపథమున మరల నెలకొల్పుట కతడు ప్రయత్నము సల్పియుండవచ్చును; లేక తనతో ప్రబలిఘటించి సింహాసనము నాక్రమించుటకు బోరుచుండిన తన తమ్ముడగు ధారావర్షధ్రువునికి ఇంద్రుడు సహాయము సేయగా నింద్రుని రక్షించుటకేనియు గావచ్చును.

ఇమ్మడిగోవిందుని దొలగద్రోసి ధారావర్షధ్రువుడు సింహాసనము నాక్రమించుకొనియెను. ఇతని రాజ్యారంభమున గన్యాకుబ్జ

"రాహప్ప మాత్మభుజజాతబలావలేప మాజౌ విజిత్య నిశితాసిలతా ప్రహారైః,
పాలిధ్వజావలిశుభా మచిరేణ యో హి రాజాధిరాజపరమేశ్వరతాం తతాన."

అను శ్లోకమువలన స్పష్టపడుచున్నది. కావున ప్రథమాకాలవర్షుడు క్రీ. శ. ౭౫౮-౬౨ ల మధ్య రాహప్పతోడ ముమ్మరముగ బోరుచుండె నని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును.

1. SII. IX. i. 68.
2. Pro. Ind. Hist. Congress 1945, 986.

రాజ్యమున నొక విప్లవము జరిగినది. ఇమ్మడి గోవిందుని కాలమున నచట రాజ్య మొనర్చుచుండిన ఇంద్రరాజును బాఱదోలి గూర్జర ప్రతీహార వంశజుడైన ద్వితీయనాగభటుడు కన్యాకుబ్జము నాక్రమించి గంగాయమునాంతర్వేదిని వశపఱచుకొని యుత్తరాపథమున కధిపతి యాయెను. మాన్యఖేడు రాష్ట్రకూటులకును గూర్జరప్రతీహారులకును నంతట ద్వంద్వయుద్ధము ప్రారంభమాయెను. దంతిదుర్గుని కాలమందు వలెనుత్తరాపథమును దమచేతి క్రింద నుంచుకొనవలయు నని రాష్ట్రకూటుల సంకల్పము. దాక్షిణాత్యులను వింధ్యమును దాటి రానీయక వెనుకకు గొట్టవలయునని గూర్జరప్రతీహారుల దృఢనిశ్చయము. ధ్రువముమ్మడిగోవిందుల కాలమున రాష్ట్రకూటప్రతాపము మహోగ్రముగ ప్రజ్వరిల్లినది. అశేషభారతదేశమును వారి వెలిగొడుగు నీడచే సంఛాదితమగు నను శంక పొడమినది. వారికి మాఱొడ్డి నిలిచిన రాజు లేడు; పరాజయము నందని సేన లేదు. గూర్జరప్రతీహార రాజులు దమ రాజ్యమును జాఱవిడిచి మరుదేశమున తల దాచుకొనిరి. కాని మొదటి యమోఘవర్ష చక్రవర్తికాలమున పరిస్థితులు మారిపోయినవి. రాష్ట్రకూటుల శౌర్యము సన్నగిలజొచ్చినది. ఉత్తరాపథముపై వారికి దృష్టి త్రిప్పుట కవకాశము లేకపోయెను. గూర్జరప్రతీహారులు విజృంభించిరి. అమోఘవర్షు డస్తంగతుడుగాక పూర్వమే మిహిరభోజుడు మాళవము నాక్రమించుకొనెను; లాటదేశముపై నెత్తివచ్చి ఖేటకపురమును నశపఱచుకొనెను. కాని తండ్రి యనంతరము మాన్యఖేటసింహాసనము నధిష్ఠించిన ఇమ్మడి కృష్ణవల్లభుడు దళములను గూర్చుకొనిపోయి మిహిరభోజుని దఱుమగొట్టుటయే కాక గంగానదీపర్యంతరముగల శత్రురాష్ట్రమును ద్రొక్కివచ్చెను. అటుతరువాత నల్పకాలములో మిహిరభోజుడు దివంగతుడు కాగా నతని కుమారుడు మహేంద్రపాలుడు రాజ్యాభిషిక్తుడాయెను. ఇతడు తండ్రియంతటి పరాక్రమశాలి గాడు; రాష్ట్ర

కూటులతో దన పూర్వులవలె నితడు పోరాడిన ట్లగపడదు. క్రీ. శ. ౯౧౦ వ సంవత్సరమువఱ కితడు ప్రజాపాలన మొనర్చిన ట్లున్నది. ఇతడు కాలధర్మము నందినపిమ్మట నితని జ్యేష్ఠపుత్రుడగు ద్వితీయ భోజుడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించి నాలుగేండ్లకాలము పుడమి నేలెను ; కాని యితని యభ్యుదయమును సహింపక నితని యనుజుడు మహీపాలు డితని తొలగద్రోసి క్రీ. శ. ౯౧౪ లో సింహాసనము నాక్రమించుకొనియెను.

మహీపాలుడు శౌర్యవంతుడు. రాష్ట్రకూటులపై గసి తీర్చుకొన నిచ్చయు, రాజ్యమును బెంపొందించు కోరికయు నతనిని యుద్ధమునకు బురికొల్పినవి. రాజశేఖరకవియొక్క బాలభారతము లేక ప్రచండపాండవ మను నాటకప్రస్తావనయం దతని విజయము లిట్లు వర్ణింపబడియున్నవి :

"నమితమురలమౌళిః పాకలో మేఖలానామ్
రణకలితకలిఙ్గః కేలితకేరలేన్దోః,
అజనిజితకులూతః కున్తలానాం కుఠారః
హఠహృతరమఠశ్రీః శ్రీమహీపాలదేవః".

అనగా మహీపాలదేవుడు మురళులను, మేఖలులను, కళింగులను, కేరళులను, కులూతులను, కున్తలులను, రమఠులను జయించెనని యందలి భావము. ఇందు బేర్కొనబడిన జనపదములందు మురళులు, కేరళులు, కున్తలులును దాక్షిణాత్యులు—కున్తలదేశము రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యమునకు హృదయమువంటిది. బళ్లారి, రాయచూరు, ధార్వాడ, బిజాపుర ఉత్తర కన్నడమండలములు ప్రాచీన కున్తలదేశమునకు జెందినవి. మహీపాలదేవుడు కున్తలులకు కుఠారమువంటివాడు ; అనగా రాష్ట్రకూటుల కతడు గర్భశత్రు వనియు, వారి నతడు జయించె ననియు మన మర్థముజేసికొనవలసియున్నది.

మఱియు మహీపాలదేవునిగూర్చి పై శ్లోకముపై వ్యాఖ్యానమునం దిట్లు వ్రాసియున్నది:

"ఆదిష్టోఽస్మిమహీపాలదేవేన, యస్యేమాం పురావిదః ప్రశస్తిగాథా ముదాహరన్తి;

"యః సంశ్రిత్య ప్రకృతిగహనా మార్యచాణక్యనీతిం
జిత్వా నన్దా న్కుసుమనగరం చన్ద్రగుప్తో జిగాయ;
కర్ణాటత్వం ధ్రువ ముపగతా నద్య తా నేవ హన్తుం
దోర్దర్పాఢ్యః స పున రభవ చ్ఛ్రీమహీపాలదేవః,

ఇతి చణ్డకౌశికే ఆర్యక్షేమీశ్వరః, స ఏవా య మపి మహీపాలదేవ ఇతి తు న నిశ్చయః."

ఈ రెండవ శ్లోకముపై వ్యాఖ్యయు గమనింపదగినది:

"గాథా మాహ—య ఇతి: యః చన్ద్రగుప్తః తదాఖ్యః మౌర్యభూపతిః, ప్రకృత్యా స్వభావేన గహనాం దుష్ప్రవేశాం దుర్బోధా మిత్యర్థః, ఆర్యస్య కులీనస్య సద్వంశజాతస్య ఇత్యర్థః... చాణక్యస్య కౌటిల్యస్య నీతిం నయం నీతికౌశల మిత్యర్థః, సంశ్రిత్య అవలంబ్య, నన్దాన్ యోగానన్దప్రభృతీన్ నన్దవంశీయాన్, జిత్వాపరిభూయ, కుసుమనగరం పుష్పపురాఖ్యం పాటలీపుత్రస్థం నన్దనగరం, జిగాయ జితవాన్ అధీనీచకారేత్యర్థ, అద్య ఇదానీం, దోర్దర్పాఢ్యః బాహుబలదర్పితః, సః చన్ద్రగుప్తః, కర్ణాటోఽస్య నివాసః కర్ణాటః...తస్య భావః తత్త్వం, కర్ణాటత్త్వం కర్ణాట దేశాధిపత్య మి త్యర్థః, ఉపగతవాన్ ప్రాప్తవాన్, ఇదానీం కర్ణాటదేశలబ్ధరాజపదాన్ ఇత్యర్థః. తాన్ దేహాన్తరధారణేన పున ర్జాతాన్ పూర్వ నిహతాన్ నన్దాన్ ఇత్యర్థః, నన్దవంశీయాన్ కతిచిత్ రాజ్ఞః ఇతి యావత్, హన్తుమేవ నాశయితు మేవ, ధ్రువం నిశ్చితం, పునః భూయోపి, శ్రీమహీపాలదేవః తదాఖ్యనృపతివిశేషః, అభవత్;

నన్దాశ్చన్ద్రగుప్తేన శ్రీమహీపాలాఖ్యయాజాతేన పునర్నిహతా ఇతి ప్రాక్తనీ ప్రసిద్ధి రితి భావః[1]. ''

పూర్వము కౌటిల్యుని రాజనీతి నాధారపఱచుకొని చంద్రగుప్తమౌర్యుడు పాటలీపుత్రమును పాలించుచుండిన నందవంశజులను జయించెను; ఇప్పుడు ఆ మౌర్యచంద్రగుప్తుడే మహీపాలదేవుడై యవతరించి కర్ణాటదేశరాజులై మరల జన్మమెత్తిన ఆ నందుల నోడించి కర్ణాటాధిపత్యమును బొందెనని పై శాసనము యొక్కయు, వ్యాఖ్య యొక్కయు సారాంశము. ఇందువలన గూర్జరప్రతీహార మహీపాలదేవుడు సమకాలిక కర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుడైన రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి నోడించి కొంత రాష్ట్రమును వశపఱచుకొనె నని తెలియుచున్నది. మహీపాలుని బాఱదోలి యతఁ డాక్రమించుకొనిన దేశమును స్వాధీనపఱచుకొనుట కొఱకును, రాష్ట్రకూటుల ప్రతాపమును మరల గంగా యమునల మధ్యభూమియందు ప్రకటించుట కొఱకును ముమ్మడి ఇంద్రవల్లభుడు దండెత్తెను. ఈ దండయాత్రా సందర్భముననే వేములవాడచాళుక్య ద్వితీయ నరసింహుడు మహీపాలుని దారసిల్లి యోడించినది.

ఈ దండయాత్ర ముమ్మడి ఇంద్రవల్లభుని రాజ్యాభిషేకమున కించుక పూర్వమే ప్రారంభమైనట్లు తోఁచుచున్నది; ఏలనగా, క్రీ. శ. ౯౧౫ ఫిబ్రవరియం దతడు వ్రాయించిన బుగుమ్రా తామ్రపట్టికలం దతడు మేరువు నున్మీలించె ననియు, గోవర్ధనము నుద్ధరించిన యుపేంద్రుని జయించె ననియు జెప్పియున్నది[2].

---

1. చణ్డకౌశికమ్—కలకత్తా ప్రచురణ. పుట ౫౬. వ్యాఖ్యాత జీవానంద విద్యాసాగరుడు.

2. EI. IX pp 24-41 Verse 22.

ఇంద్రుడు నాశమొనర్చిన 'మేరువు' కనౌజియై యుండవచ్చు నని డాక్టరు కీల్‌హారనుగా రూహించు చున్నారు[1]. అత డున్మూలించిన రాజు మహీపాలుడు గావచ్చు నని యభిప్రాయపడు చున్నారు[2]. కాని, డాక్టరు ఆల్టెకారుగారు పై యభిప్రాయములతో నేకీభవింపక, "ఇంద్రవల్లభునిచే నిర్జితుడైన యుపేంద్రుడు పరమార ప్రభువగు కృష్ణరాజని తోచుచున్నది; ఇతని కుపేంద్రు డను నామాంతరము గలదని యుదయపూరుప్రశస్తివలన దెలియు చున్నది...ఇతడు క్రీ. శ. ౯౦౦-౯౩౫ ల మధ్య రాజ్య మొనర్చెను. పరమారులు మొట్టమొదట గూర్జరప్రతీహారులకు సామంతులుగ నుండిరి; వారిచే బురికొల్పబడి యుపేంద్రు డింద్రవల్లభుని రాజ్యారంభకాలమున నాసికమండలములోని గోవర్ధనముపై నెత్తి వచ్చిన ట్లున్నది"[3] ఆల్టెకారుగారి యభిప్రాయ మంగీకార్యమే. పరమారులుగూడ ప్రతీహారులవలె గూర్జరజాతికి జెందినవారే. వారును బ్రతీహారులతోగూడ మాళవమునకు వచ్చి యచ్చట స్థిరవసతు

"కృతగోవర్ధనోద్ధారం హేలోన్మీలితమేరుణా
ఉపేన్ద్రమిన్ద్రరాజేన జిత్వా యేన న విస్మితమ్"

ఇందు పేర్కొనబడిన గోవర్ధనమును పారిజాతుడనువాడు ముట్టడించి యుండగా నిమ్మడి గోవింద చక్రవర్తి వాని బాఱదోలి దాని నుద్ధరించె నని దౌలతాబాదు పట్టికలందు కలదు (EI. IX no. 26 V. 10).

"తస్యానుజో రాఘవరుచిః ప్రథితో బభూవ శ్రీపారిజాతవిధవాహరణప్రతీతః
గోవర్ధనోద్ధరణలక్షితబాహువీర్యో గోవిందరాజనృపతి ర్హరిణా సమానః"

ఈ గోవర్ధనదుర్గము నాసికజిల్లాయం దున్న దని డాక్టరు ఆల్టెకారుగారు గుర్తించియున్నారు.

1. EI. VII. App. P. 16 n. 2.
2. EI. VII PA 38 f.
3. రాష్ట్రకూటులు: వారి యుగము. పుటలు. ౧౦౦-౧౦౧.

లేర్పఱచుకొనిరి. డాక్టరు ఆల్టెకారుగారి వ్యక్తినిరూపణము సమంజస మగునేని యింద్రవల్లభుడు గూర్జరప్రతీహారులతో బోరాడుటకు దన రాజ్యాభిషేకమునకు ముందే ప్రారంభించె నని తేలుచున్నది. వేములవాడ చాళుక్యనరసింహుడు జయించిన సప్తమాళవాధిపతు లలో నీ యుపేంద్రు డొక్కడని చెప్పవచ్చును.

మహోదయదండయాత్రయందు జరిగిన యుద్ధాంశములన్నియు విపులముగ దెలియవచ్చుట లేదు; కాని పంపకృతవిక్రమార్జున విజయపీఠికయందును, వేములవాడ శిలాశాసనప్రశస్తియందును అందలి ప్రధానఘట్టములు విశదముగ వర్ణింపబడియున్నవి.

మొదట లాటవిజయము: లాటదేశము పశ్చిమసముద్ర తీరమునం దుండెను. దీనికి నర్మదాతపతుల మధ్య నుండు రాజపిప్లా సంస్థానములలోని కొండలయందు బుట్టి క్యాంబేయఖాతములలోనికి బ్రవహించెడి కీము నది యుత్తరపుటెల్ల. సూరతుఠాణా మండలము లను వేర్పఱచు దమణ్‌గంగానది దక్షిణపు సరిహద్దు. తూర్పున సహ్యాద్రియును, బశ్చిమమున సముద్రమును మేరలు. మఱియు నీ లాటదేశము సప్తకొంకణములయం దొక్కటి[1]. దీని రాజధాని ఖేట కము. ఇప్పుడు దీనిని గయారా యందురు.

గూర్జరప్రతీహారమిహిరభోజుని బాఱదోలియిమ్మడి కృష్ణవల్ల భుడు లాటదేశము స్వాధీనపఱచుకొనె నని పైన వ్రాసియున్నా డను. ముమ్మడి యింద్రవల్లభుని పక్షమున చాళుక్యయిమ్మడినర సింహు డీ దేశమును మరల జయింపవలసివచ్చినట్లయిన, కృష్ణవల్ల భుడు మరల నీ రాష్ట్రమును గోల్పోయె ననుట నిక్కము. నర సింహు డెవ్వరిని జయించి లాటమును స్వాధీనపఱచుకొనెనో తెలి యదు; కాని గూర్జరప్రతీహార మహీపాలుడు మురళకుస్తలకర్ణాట

1. డినాస్టీస్ ఆఫ్ ది కానరీస్ డిస్ట్రిక్ట్సు, పుట ౩౧౦.

కేరళదేశములను జయించియుండుటచేతను, లాటవిజయముతో నారంభమైన చాళుక్యనరసింహుని దండయాత్ర ప్రతీహారమహీపాలుని పరాజయముతోడను, మహోదయవినాశముతోడను ముగియుటచేతను లాటమున నోడిపోయిన ప్రతిపక్షి యాతడే యని విస్పష్ట మగుచున్నది.

లాటవిజయానంతరము మాళవ దండయాత్ర – ఈకాలమున మాళవ మేడు భాగములుగ విభజింపబడియుండెను.[1] ఒక్క రాజు నాధిపత్యముక్రింద నుండక బహునాయకమై యుండెను. చాళుక్య యిమ్మడి నరసింహుడు దుస్సాధతరులగు నేడ్గురు మాళవ నృపులను జయించి వారియొద్ద కప్పము గొనెనని వేములవాడశిలాశాసనమున జెప్పియున్నది. ఈ యేడ్గురు రాజు లెవ్వరో, వారు పాలించుచుండిన ప్రదేశము లెవ్వియో తెలియదు. బుగూమ్రాతామ్రశాసనమున నింద్రవల్లభునిచే బరాజితు డాయె నని చెప్పియుండు నుపేంద్రుడును, పరమారవంశజుడును, వాక్పతిరాజముంజుని పితామహుడును నైన యుపేంద్రుడును డాక్టరు ఆల్టెకారుగారు చెప్పిన ట్లొక్కరే యగుదు రేని, చాళుక్యనరసింహుని కోడిన యేడ్గురు మాళవరాజులలో పరమారప్రభువగు నుపేంద్రు డొక్కడనియు, నత డోటమినందినది పర

1. ఇట్లే కొంకణదేశమును కళింగమును ఏడు భాగములుగ విభజింపబడియుండె నని సప్తకొంకణ సప్తకళింగశబ్దములవలన విదిత మగుచున్నది. మఱియు గళింగమున సప్తమాడియము లను నొక దేశవిభాగ ముండినట్లు 'సప్తమాడియ రాయచంద్రబింబాననాచికురవల్లరులపై జిన్నిపువ్వు' అను శ్రీనాథుని వాక్యము వలన దెలియుచున్నది. కృష్ణరాయలు 'మాడెములు' గాల్చె నని పెద్దన చెప్పి 'యున్నాడు. 'మాడె, మాడియ'ములు 'మాళియ' శబ్దమునకు రూపాంతరములు 'మాళియ'ము 'మాళవ'ముయొక్క భ్రష్టరూప మని కొందఱి మతము. అగునేని, సప్తమాళవములకును, సప్తమాడియములకును జరిత్ర కలదని గూఢమైన సంబంధ ముండియుండవలయును.

మారుల కునికిపట్టయిన ధారప్రాంతమునం దై యుండు ననియు మన మూహింపవచ్చును. మాళవవిజయమును గూర్చి యింతకంటె విశేషించి మనకు దెలియవచ్చు నంశము లెవ్వియు లేవు. కాని యీ యుద్ధమునకు బ్రతిఫలముగ మాళవదేశము సర్వమును రాష్ట్రకూటులకు వైవసమాయె నని దృఢముగ జెప్పవచ్చును.

కాళప్రియ ప్రాఙ్గణము

లాటమాళవదేశములు రెండును రాష్ట్రకూటులకు స్వాధీన పడెను; కాని యంతటితో నింద్రవల్లభుడు తృప్తిపొందలేదు. కర్ణాట సామ్రాజ్యముపై నెత్తివచ్చి యందశేషభాగమును గెలిచి స్వాధీన పఱచుకొన్నందులకు గూర్జరప్రతీహారమహీపాలునికి దగిన శాస్తి చేయవలసిన యావశ్యకత యొకటియు, రాష్ట్రకూటపాలిధ్వజమును మరల గంగాయమునాంతర్వేదియందు నెలకొలుపవలయు నను దృఢ సంకల్ప మొకటియు ముందంజవేయ నతని బురికొల్పినవి. కావున నతడు సైన్యములను గదల్చుకొని గూర్జరప్రతీహారసామ్రాజ్యలక్ష్మి కిరవైన మహోదయమువంక నడవవలసిన దని చాళుక్యనరసింహుని కాజ్ఞ యొసగెను.

మహీపాలుడు పొరలివచ్చు సేనాసాగరము నాపుటకు దగు ప్రయత్నము సలుపక ప్రమత్తుడై యుండలేదు. ఆతడును దళములను గూర్చుకొని రాష్ట్రకూటులను యమునానదిని దాటనీయక దిరుగగొట్టుటకై వచ్చి యా నదీతటమున విడిసెను. ఇచట కొంత విచారింపవలసియున్నది. బుగూమ్రాపట్టికలలో నింద్రవల్లభుడు కాలప్రియప్రాంగణమును దన యేనుగుల దంతఘాతముల వలన విషమతలము గావించి యమునను గుఱ్ఱపుదళములతో దాటె నని చెప్పి యున్నది. మఱియు వేములవాడ శిలాశాసనమున జాళుక్యనర సింహుడు ఎదురువచ్చిన గూర్జరరాజ్యసైన్యముల నోడించి కాళప్రియ

మున దన శౌర్యమును శిలాస్తంభమున బ్రకటించె నని యున్నది. ఈ కాళప్రియ మెచ్చటిది? ఇంతవఱకీ విషయమునుగూర్చి వ్రాసిన పరిశోధకులందఱును కాలప్రియ ముజ్జయినియని నిర్ణయించిరి. దీనికి గారణము కాళప్రియుడు మహాకాళుడే యను వీరి అభిప్రాయము. సుప్రసిద్ధమహాకాళదేవాలయము ఉజ్జయినియం దుండు కారణమున కాలప్రియ ముజ్జయినియే యని వీరు తీర్మానించిరి. డాక్టరు ఆల్టెకారు గారుమాత్రము పూర్వ పరిశోధకుల యభిప్రాయము ననుసరించి కాలప్రియ ముజ్జయినియే యని చెప్పినను నొకవేళ నవి రెండును భిన్నప్రదేశములు కావచ్చు నను శంకను వెలిబుచ్చిరి. ఇట్టి సందేహము వీరికి గలుగుటకు మూడు కారణములను వీరు చూపిరి: (౧) బుగూమ్రాశాసనమున నింద్రవల్లభుడు దన మదదంతిదంతఘాతములచే కాలప్రియప్రాంగణమును విషమము గావించి వెంటనే యశ్వదళములతో గూడ నగాధమైన యమునాతరంగిణిని దాటినట్లు చెప్పియుండుట. ఇందువలన గాలప్రియము యమునాతటమున నుండె నను నూహ గలుగుచున్నది. (౨) మాన్యఖేడునుండి కన్నోజికి బోవు మార్గమునం దుజ్జయిని లేకపోవుట. (3) మఱియు యమునకుదక్షిణపు టొడ్డున కాల్పి యను స్థల ముండుట. 'కాల్పి' యను నది 'కాలప్రియ'కు భ్రష్టరూపము. ఇచ్చట నిప్పటికిని కాలప్రియాలయము గలదు. మఱియు నిది మాన్యఖేడు కన్యాకుబ్జముల మార్గమం దున్నది.

ఆల్టెకారుగారు చూపిన కారణములలో రెండవది యంతటి సత్త కలదిగాదు. ఏలనగా, మహోదయదండయాత్రను నడపిన చాళుక్య ఇమ్మడి నరసింహుడు మొదట సప్తమాళవములను జయించి యటుపిమ్మట కాళప్రియమున దన కీర్తిస్తంభమును స్థాపించినట్లు వేములవాడ శిలాశాసనమునను, విక్రమార్జునవిజయపీఠికయందును జెప్పియుండుటచేత రాష్ట్రకూటసైన్యములు మహోదయమునకు బోవుటకు ముం దుజ్జయినికి బోవుటయం దసంగత మేమియు లేదు.

కాని మహాకాళునకు గాళప్రియు డను నామాంతర ముండె ననుట కాధారము లెవ్వియు గానరావు. కావున కాళప్రియుడు మహాకాలుడు గాజాలడు; కాళప్రియ ముజ్జయిని కాదు. అది యమునా తటమందలి కాల్పియే.[1].

ఇంద్రవల్లభుడు కాలప్రియప్రాంగణమును దన మదదంతిదంతఘాతలచే విషమము జేసెనని చెప్పియుండుటచే నతడు దన యుద్ధపు టేనుగులను డీకొలిపి యాస్థలమును స్వాధీనపఱచుకొనెనని తెలియుచున్నది. దీనికి గారణము వేములవాడశిలాశాసనమునందు విశదపఱచియున్నది. గూర్జరరాజు మహీపాలుడు రాష్ట్రకూటసైన్యముల నడ్డుపెట్ట నెదురునడచివచ్చి కాలప్రియ ప్రాంగణము నాక్రమించుకొనియెను. ప్రాంగణ మనగా ముంగిలి. దేవాలయము ప్రాకారరక్షితమగుటచే దానిని గూర్జరరాజు దన సైన్యమునకు విడుగావించుకొనియెను. ప్రాచీనకాలమున దేవాలయప్రాకారములు కోటగోడల

---

1. వేములవాడశిలాశాసనమున జాళుక్యనరసింహుడు దన్నెదిరింపవచ్చిన గూర్జరరాజసైన్యములను జయించి కాలప్రియమున దన కీర్తిస్తంభమును నెలకొల్పె నని చెప్పియున్నను (తెలిం. శా. ఇతర. నెం. ౨౧. శ్లో. ౯) సమకాలికరచనయైన పంపభారతమున నతడు విజయారంభపురస్సరముగ విజయగజములనుబట్టి గూర్జరరాజధ్వజిని నోడించె ననియు, మహీపాలుడు నిలిచిన తావున నిలువక పాఱిపోయె ననియు, గంగావార్థియందు దన తురంగమమును మెఱయించి సుప్రసిద్ధమైన కాళప్రియమున దన భుజగర్వము పెంపున దన యసిలతను స్థాపించె ననియు జెప్పియున్నది. (పంప. విక్ర. విజ. ౧: ౩౬_౩౮.) దీనిని బట్టి చూడగా కాలప్రియమను నది గంగాతీరమున నుండెనాయను సంశయము గల్గుచున్నది. బగూమ్రాశాసనమున నింద్రవల్లభుడు మహోదయమును (కన్నోజిని) నాశము జేసినట్లు చెప్పియుండుట చేత రాష్ట్రకూటసైన్యములు గంగానదివఱకు దాడి చేసె నని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును. వేములవాడశిలాశాసనమునకు, విక్రమార్జునవిజయమునకును భేదమేల కలిగెనో చెప్పుటకు వీలులేదు. దీనికి వాస్తవకారణ మేమైనను కాలప్రియము గంగాతీరమందలిది కాదు.

వలె బలితములుగ గట్టబడెడివి. ఈ కారణమున బ్రాకారగములను దేవాలయపు గోట లని అనెడివారు. కాలప్రియప్రాంగణమునుండి గూర్జరరాజును లేవదీయుట కింద్రవల్లభుడా దేవాయతనము నరికట్టి దాని కోటగోడలపై దన యుద్ధపుటేనుగులను బురికొల్పవలసినవాడాయెను. ఇరు పక్షములకు రణము పొసగెను. మహీపాలుడు కర్ణాటకుల నెదిరించి నిలువజాలక పాఱిపోయెను.

అతని వెన్నంటి తఱుముచు చాళుక్య నరసింహుడు కన్యాకుబ్జమువఱకు బోయెను. మహీపాలున కొకచోటనైన నిలిచి రాష్ట్రకూటసైన్యముల నెదుర్కొనుటకు శక్తి చాలదాయెను. కావున నతడు పంపడన్న 'ట్లుమ్మలించుచు, గుడిచినచో గుడవజాలక, పడుకొనినయెడ బడుకొనలేక, నిలిచినపట్టున నిలువలేక' బలాయితుడాయెను. రాష్ట్రకూటసైన్యములు నిరాతంకముగ గన్యాకుబ్జముపై నడచి యా పట్టణమును ధ్వంసముగావించెను. ఈ యంశము మహోదయము నింద్రవల్లభుడు కుశస్థలము గావించె నను బుగూమ్రా శాసన వాక్యమువలన దెల్లమగుచున్నది.

ఇమ్మడి నరసింహుడు మహోదయదండయాత్రనుండి వెనుదిరిగి వచ్చిన పిమ్మట నేమి చేసెనో, యెంతకాలము జీవించియుండెనో తెలియదు. ఇతని పుత్రుడగు నిమ్మడి యరికేసరి క్రీ. శ. ౯౩౦ ప్రాంతమున నిజమండలమున కధిపతి యైనట్లు తెలియుచుండుటచేత నితని పాలన యంతదనుక సాగె నని మన మూహింపవచ్చును. ఇమ్మడి నరసింహుడు వేములవాడచాళుక్యుల యం దెల్ల మేటి జోదు. ముమ్మడి యింద్రవల్లభుని యుద్ధము లన్నియు నితని యాధిపత్యము క్రిందనే నడచెను. లాటమాళవగూర్జర ప్రతీహారుల యోటమి యితని పరాక్రమాతిశయమును, సైన్యనిర్వహణకౌశల్యమును వెల్లడిసేయుచున్నది. ఇంతటి సేనాధిపతి మఱి యొకడు భరతఖండమునం దా శతాబ్దమున లేడని చెప్పుట యతిశయోక్తి గాదు.

౮-ఇమ్మడి యరికేసరి

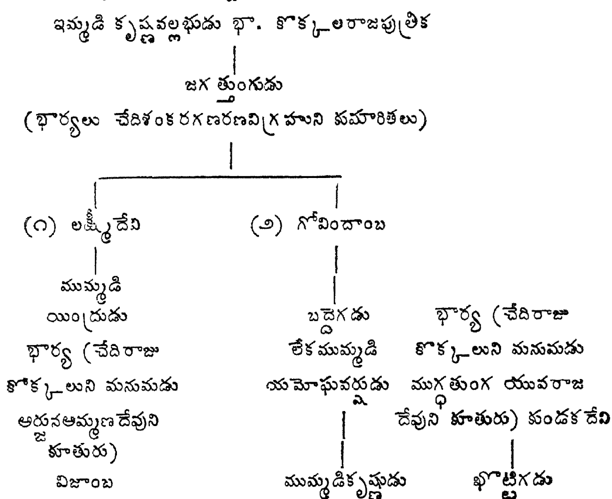
ఇమ్మడియరికేసరికి రాష్ట్రకూటరాజకుటుంబముతో గాఢమైన సంబంధము గలదు. ఇతని తల్లియగు జాకవ్వ ప్రాయశః ముమ్మడి యింద్రవల్లభుని సోదరియై యుండవచ్చుననియు, దనభుజముచే తొల్లి జేసి యింద్రవల్లభుడితని నెత్తిపెంచెననియు పూర్వప్రకరణమున వ్రాసియున్నాను. మఱియు నా యింద్రవల్లభుడు తన కుమార్తెయగు రేవకనిర్మడి నీతని కుద్వాహము గావించెనని వేములవాడశిలాశాసనమువలన దెలియుచున్నది. రాష్ట్రకూటకులసంజాతయగు లోకాంబిక యను మఱియొక రాజకన్యకనుగూడ నితడు పెండ్లియాడినట్లు పరభణితామ్రశాసనమున గలదు. ఇతనిగూర్చి తెలియవచ్చు చరిత్రాంశములు నాలుగు.

(౧) గోవిందరాజుకోపమునకు బాత్రుడైన చాళుక్యవిజయాదిత్యునికి ఆశ్రయమిచ్చి రక్షించెను. ఈ విజయాదిత్యుడే వేములవాడశిలాశాసనమున బిజ్జడని పేర్కొనబడియున్నాడు. (౨) సకలచక్రవర్తి గొజ్జిగ డొక గొప్ప సేనతో నొక మహాసామంతు నితనిపై కంపగా నిత డాతను నోడించి తఱుమగొట్టెను. (౩) బద్దెగదేవుని కిత డాశ్రయ మిచ్చెను; అందులకు గినిసి చక్రవర్తి యెత్తిరాగా నతని గెడపి బద్దెగదేవునికి సామ్రాజ్యమునొసగెను. (౪) కక్కలునితమ్ముడగు బప్పని యంకకాఱు డెత్తిరాగాంవానినోడించి పాఱదోలెను.

వీనియందు కడపటి యంశ యొక్కటి దప్ప దక్కిన వన్నియు రాష్ట్రకూటచరిత్రకు జెందినవి. విషయమును జక్కగ నవగాహనము జేసికొనుటకు రాష్ట్రకూటకుటుంబవృత్తాంతమును గొంత తెలిసికొనవలసియున్నది.

ఇమ్మడికృష్ణుడు చేదిరాజగు కక్కలదేవుని కుమారితను బెండ్లియాడెను. ఈమెయం దాతనికి జగత్తుంగు డను పుత్రుడు గలిగెను. ఇతడు తన మేనమామ కక్కలరాజకుమారుడగు శంకరగణ రణవిగ్రహుని కుమారితలను లక్ష్మీగోవిందాంబలను వివాహమాడెను;

లక్ష్మియందు ముమ్మడి యింద్రుడును, గోవిందాంబయందు బద్దెగ నామాంతరుడగు ముమ్మడియమోఘవర్షుడు నను నిరువురు కుమారులు పుట్టిరి. ముమ్మడి యింద్రవల్లభుడు కొక్కల్లుని మనుమడగు నర్జున అమ్మణదేవుని కుమార్తెను విజాంబ నుద్వాహము జేసికొని యామెవలన నిమ్మడియమోఘవర్ష నాల్మడిగోవిందు లనునిరువురు పుత్రుల బడసెను. మఱియు నితని కుమారితను రేవకనిర్మడిని చాళుక్య అరికేసరి పెండ్లాడెను. ఇంద్రవల్లభుని తమ్ముడగు ముమ్మడి యమోఘవర్షుడు చేదిరాజుకొక్కల్లుని మనుమడగు ముగ్ధతుంగ యువరాజదేవుని కూతురగు కుండకదేవిని వివాహము జేసికొనెను. వీరికి ఖొట్టిగదేవు డను కుమారుడు పుట్టెను; ఖొట్టిగని కంటె పెద్ద వాడు ముమ్మడి కృష్ణు డను పుత్రు డొకడు ముమ్మడియమోఘవర్షు నకు గలడు. ఇతని తల్లి పే రెద్దియో, యామె యేరాజకుటుంబమున నుద్భవించెనో తెలియదు. రాష్ట్రకూటవంశావతరణమును వంశవృక్ష రూపమున నిల్లు లిఖింపవచ్చును.

విజాంబ (Contd.)

రేవకనిర్మడి భర్త: చాళుక్యయిమ్మడి యరికేసరి	ఇమ్మడి యమోఘ వర్షుడు	నాల్మడి గోవిందుడు

క్రీ. శ. ౯౨౯-౩౦ సం.న ముమ్మడి యింద్రవల్లభుడు కాలగతి నందెను. అతని యనంతరము మతని జ్యేష్ఠపుత్రు డిమ్మడి యమోఘవర్షుడు రాజ్యాభిషిక్తు డాయెను; కాని యతని యేలుబడి యొకసంవత్సరము లోపల సమాప్తినందెను. అతని దొలగద్రోసి యతని తమ్ముడు నాల్మడిగోవిందుడు రాజాయెను. ఇతనిని గొజ్జిగడనియు జనులు పిలిచెడివారు. ఇతడు తన యన్నను హింసించి వధించె నని దూరు కలుగుటవలనను, విషయాసక్తు డగుటవలనను ప్రజ లితనియెడ విముఖులైరి. స్వార్థపరులైన సామంతులు కొందఱదియు యదను జేసికొని యతనిపై దిరుగబడిరి. వీరియందు గోవిందుని పినతండ్రియైన బద్దెగడును, నాతని జ్యేష్ఠపుత్రుడగు కృష్ణుడును ముఖ్యులు. కావున వీరు చక్రవర్తికోపమునకు బాత్రులై రాజ్యము నుండి పాఱిపోయి త్రిపురియందు చేదిరాజునాస్థానమున తలదాచుకొనిరి.[1]

మఱియు బూర్వసముద్రమువఱకు గల రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యమున నల్లరులు చెలరేగెను. ముమ్మడి యింద్రరాజుయొక్క

1. ఈ విషయము సుడి తామ్రపట్టికవలన దెలియుచున్నది.

"తస్యానుజో నిజభుజార్జితసంపదగ్ర్యో
భూవల్లభం సముపగమ్య డహాళదేశే
శ్రీబద్దెగం తదను తస్య సుతాం సహైవ
వాక్కన్యయా వ్యవహ దుత్తమధీ స్త్రిపుర్యాం."

(ఎపి. ఇండి. సం. ౩. పుట. ౧౭౦.)

రాజ్యాంతదశయందో, లేక నాల్మడిగోవిందరాజురాజ్యప్రారంభ కాలముననో వేంగిదేశము రాష్ట్రకూటులకు హస్తగతమాయెను. వేగిందేశాధీశ్వరుడైన మొదటియమ్మరాజు క్రీ. శ. ౯౨౮-౯ లో పరమపదించెను; మొదటి యమ్మరాజుపుత్రుడు కంఠికావిజయాదిత్యుడు తండ్రియనంతరము రాజ్యాభిషిక్తుడైనను ఒక పక్షమున కంటె నెక్కువకాలము రాజ్యముసేయజాలకపోయెను. తరువాత గుణగవిజయాదిత్యుని తమ్ముడగు మొదటి యుద్ధమల్లుని పుత్రుడు మొదటి తాళరాజొక నెలదినములు రాజ్యమొనర్చెను. అతని జంపి ద్వితీయవిక్రమాదిత్యుడు పదునొకండు మాసము లేలెను. తరువాత క్రీ. శ. ౯౩౧ వఱకును వేంగియం దంతఃకలహములు పెఱిగి యరాజకము ప్రబలెను. ఈ పరిస్థితు లప్పటి పూర్వచాళుక్యుల శాసనములలో జక్కగ వర్ణింపబడియున్నవి.

"పశ్చా దహమహమికయా విక్రమాదిత్యాస్తమయనే రాక్షసా ఇవ ప్రజాబాధనపరా దాయాదరాజపుత్రా రాజ్యాభిలాషిణో యుద్ధమల్ల రాజమార్తండ కంఠికావిజయాదిత్యప్రభృతయో విగ్రహీంభూతా ఆసన్. విగ్రహేణైవ పంచవర్షాణి గతాని.[1]"

పై బేర్కొనిన రాజులలో యుద్ధమల్లుడు ముఖ్యుడు. ఇతనికి స్వబలముకంటె మిత్రబల మెక్కుడు. ఇతడు మొదటి యుద్ధమల్లుని మనుమడు. కంఠికావిజయాదిత్యుని పదచ్యుతుని జేసి నెలరోజులు వేంగిసింహాసనము నధిష్ఠించియుండిన ప్రథమతాళరాజపుత్రుడు; రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి నాల్మడిగోవిందవల్లభుని కాశ్రితుడు: అతడు దన సహాయార్థ మంపిన దళముల బలిమిచే వేంగిసింహాసనము నాక్రమించుకొని యేడేండ్ల కాలము రాజ్యమొనర్చెను. నామకార్థము మాత్ర మితడు రాజు; అధికారమంతయు రాష్ట్రకూటులచేత

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౯. పు. ౪౭.

జిక్కెను. ఈవిషయము అమ్మరాజవిజయాదిత్యుని మాంగల్లు తామ్రశాసనమువలన విదితమగుచున్నది.

"సామన్తశబరవల్లభదణ్ణాశ్వాణ్యచ భువ మబుంప న్నబ్దాన్
సప్తాశ న్తరేఽత్ర మల్లరసరాజకృతపట్టబన్ధ మవ త్యబలాన్." [1]

ఇందువలన నాల్మడిగోవిందచక్రవర్తి మాన్యఖేట సింహాసనము నధిష్ఠించినవెంటనే రెండవ యుద్ధమల్లునికి గొప్ప సైన్యము నిచ్చి వేంగిమీాది కంపి పూర్వచాళుక్య రాజ్యమునం దతనిని ప్రతిష్ఠించెను. ఇది నాల్మడిగోవింద చక్రవర్తియొక్క యజ్ఞాతఘనకార్యములయం దొక్కటి. ఇట్లు తన యాశ్రితుడు వేంగి నేలుచుండినను, గోవిందుని యధికారము వేంగియందు నిరాఘాటముగ సాగలేదు. మొదటి యమ్మరాజవిష్ణువర్ధనుని ద్వైమాతురుడైన రెండవ చాళుక్యభీముడు నిజదేశమును రాష్ట్రకూట దాస్యమునుండి తప్పించి పిత్ర్యమైన రాజ్యమును స్వాధీనపఱచుకొనుటకొఱకు పోరాడదొడగెను. ఇతని శిక్షించుటకై నాల్మడిగోవిందరా జొక్క గొప్ప సైన్యము నంపెను. రాష్ట్రకూటసామంతులగు ధఱగ, న్వఱది మున్నిఱివ రాజమార్తండులను జయించితి నని చెప్పికొనియున్నాడు.

"య స్తాతబిక్యనాఖ్యం న్ధఱగం న్వఱది మున్నిఱివ రాజమార్తణ్డౌ ఆజౌ విజిత్య........."

అని కోలవెన్ను శాసనము[2]. ఈవిషయమునే మఱికొంచెము విస్తరించి రెండవ యమ్మరాజు కలుచంబఱ్ఱుతామ్రశాసనమునందు చెప్పియున్నది.

"శ్రీమ న్తం రాజమయ్యం ధఱగమురుతరం తాతబిక్కిం ప్రచణ్డం
బిజ్జం సజ్జంచ యుద్ధే బలిన మతితరా మయ్యపం భీమ ముగ్రం

---

1. Cp. 1. of 1916-17.
2. SII. 1. No. 37.

దణ్డం గోవిందరాజప్రణిహితమధికం చోటపం లోవబిక్క్యం
విక్రాన్తం యుద్ధమల్లం ఘటితగజఘటాన్ సన్నిహత్యైక ఏవ"[1].

ఇట్లు రాష్ట్రకూటసామంతసైన్యమును ద్వితీయ చాళుక్యభీముడే నిర్జించినట్లు పై శాసనములయందు జెప్పియున్నను, సహాయులు లేక యతనికి జయము చేకూడియుండదు. చక్రవర్తికి బ్రతికూలురైన రాష్ట్రకూట సామంతు లతనికి బ్రత్యక్షముగనో, గూఢముగనో తోడ్పడియుండవలయును. ఈసందర్భమున నీక్రింది యంశములు దృష్టియం దుంచుకొనదగి యున్నవి. రెండవచాళుక్యభీముడు గోవిందరాజుసైన్యములతో బోరాడుచుండిన కాలముననే తూర్పు తెలింగాణమున బెద్ద అల్లరి యొకటి రేగినది. దీనికి బ్రధాననాయకుడు వేంగిగడిదేశమున నుండిన వేములవాడచాళుక్యరాజ్యమున కధిపతియైన యిమ్మడి యరికేసరి. రెండవ చాళుక్యభీమునకును, నిమ్మడి యరికేసరికిని నాల్మడి గోవిందవల్లభుడు సామాన్యశత్రువు. ఇద్దఱును గోవిందుని మీద విజయమందిరి. క్రీ. శ. ౯౩౫ లో గోవిందుడు రాజ్యభ్రష్టు డాయెను; ఆ సంవత్సరముననే ద్వితీయ చాళుక్య భీముడు వేంగిసింహాసనము నధిష్ఠించెను. ఈ యంశములను చక్కగ విచారించిచూడగా గోవిందరాజు సైన్యములతో ద్వితీయచాళుక్య భీముని పోరాటము ప్రత్యేకమైనది కాదనియు దానికిని దూర్పు తెలింగాణవిప్లవమునకును గాఢసంబంధము గల దనియు దోచుచున్నది.

ఇక తూర్పు తెలింగాణవిప్లవమునుగూర్చి విచారింతము. దీనికి గారణము వేములవాడశిలాశాసనమునందును, పంపని విక్రమార్జున విజయమునందును నిట్లు చెప్పియున్నది: చాళుక్యవంశజుడగు బిజ్జడు, లేక విజయాదిత్యు డనునతడు నిజప్రభువగు గోవిందచక్రవర్తియొక్క

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౭. పుట. ౧౭౭ తరువాయి.

కోపమునకు బాత్రుడయ్యెనట. ఇమ్మడి యరికేసరి యాతని కాశ్రయ మొసగి రక్షించెనట. అందులకు జక్రవర్తి యతనిపై గలుషించి యుద్ధము బ్రకటించెనట. ఇట్లు చక్రవర్తికోపమునకు బాత్రుడై యరికేసరిచే గాపాడబడిన బిజ్జడు, లేక విజయాదిత్యు డెవ్వడో, యతనిపై జక్రవర్తి కేల కోపముగలిగెనో తెలియదు. పరిశోధకు లితని యాచూకీని నిశ్చయింప నేరక పలుతెరగుల నూహించియున్నారు. కొంద ఱితడు పూర్వచాళుక్యవంశజుడగు కొల్లభిగండ విజయాదిత్యు డనిరి[1]. ఈ వ్యక్తినిర్ణయ మసంగతము. కొల్లభిగండవిజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. ౯౨౧ యందు కళింగముపై దండెత్తిపోయి విరజాపురయుద్ధమున రణశయ్య నలంకరించెను. బిజ్జని యల్లరి నాల్మడి గోవిందవల్లభుని రాజ్యకాలమున, క్రీ. శ. ౯౩౦ తరువాత జరిగినది. కావున గోవిందుని కోపమునకు బాత్రుడైన బిజ్జడు కొల్లభిగండవిజయాదిత్యు డని చెప్పుట సరికాదు. మొదటియమ్మరాజవిష్ణువర్ధనుని పుత్రుడగు బేత, లేక కంఠికావిజయాదిత్యుడే బిజ్జడను తలంపు కొందఱికి గలుగ వచ్చును[2]. కంఠికావిజయాదిత్యుడు తన తండ్రి మరణానంతరము క్రీ. శ. ౯౨౮-౯ లో నొక పక్షకాలము మాత్రమే రాజ్యము నల్పియుండినను, రాజ్యపునస్సంపాదనకై యతడు క్రీ. శ. ౯౩౫ మధ్య వఱకును నిమ్మడి చాళుక్యభీమునితో బెనగులాడుచుండినట్లు సమకాలిక శాసనములవలన దెలియుచున్నది[3]; కాని బేతవిజయాదిత్యు

1. Dynasties of the Kanarese Districts, P, 381.

2. JAPRL. VI. P. 176.

3. ఎపి. ఇండి. సం. ౯. పు ౪౭.

"యుద్ధమల్ల రాజమార్తణ్డ కంఠికావిజయాదిత్య ప్రభృతయో విగ్రహీంభూతా. ఆసన్. విగ్రహైరేవ పంచ వర్షాణి గతాని. తతః—

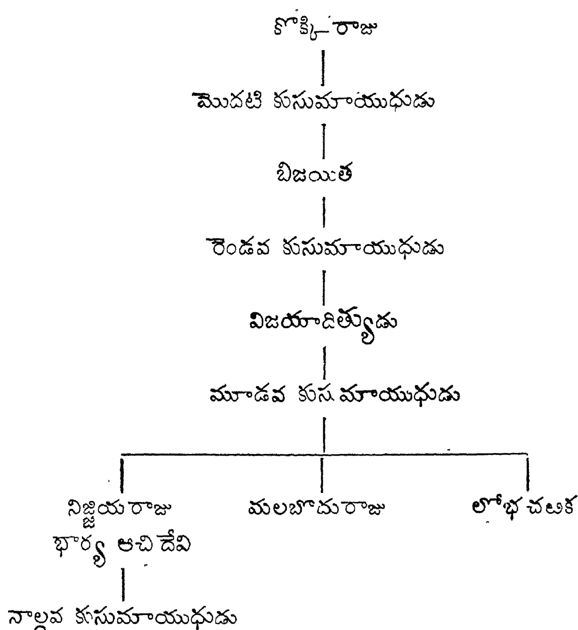
యోఽవధీద్రాజమార్తణ్డ స్తేషా యేన రణో కృతా,
కంఠికావిజయాదిత్యయుద్ధమల్లౌ విదేశగా."

డరికేసరిచే సంరక్షింపబడిన బిజ్జడు కాడని శ్రీ భావరాజు వెంకటకృష్ణరావుగారు వాదించుచున్నారు. "పూర్వచాళుక్యశాసనము లితని బేతవిజయాదిత్యు డనియే పేర్కొనుచున్నవి; కాని బిజ్జడని కాదు. మఱియు నతడు (గుజ్జిగగోవింద)నికి గోపమువచ్చునట్లు ప్రవర్తించినట్లును గానరాదు. బిజ్జనివలె నాతడు గోవిందుని కాశ్రితుడును గాడు. మన ప్రస్తుత (వేములవాడ) శాసనముగాని, పంపని విక్రమార్జున విజయముగాని బిజ్జడు పూర్వచాళుక్యరాజకుమారుడని తెలుపవు. బిజ్జడే వేంగిరాజవంశజుడై యుండిన నా యంశమును నిమ్మడి యరికేసరి సగర్వముగ జెప్పియుండును; ఏలన నది యతని ఘనతను, పరాక్రమమును హెచ్చించి యుండును[1]" ఇట్లు కృష్ణరావుగారు బేతవిజయాదిత్యుడు బిజ్జడు గాడని సకారణముగ రుజువు చేసినను నతడెవ్వడో నిరూపింపక విడిచిపెట్టిరి. వేంగిపూర్వచాళుక్య, వేములవాడచాళుక్యవంశములుగాక మఱియొక రాజవంశ మాంధ్రదేశమున రాజ్యము సేయుచుండెను. వీరికి చరిత్రపరిశోధకులు ముదిగొండ చాళుక్యులని నామకరణము జేసియున్నారు. వీరి తామ్రశాసన మొకటి వెలువడియున్నది. దీనికాలమును స్పష్టముగ నిర్ణయించుటకు దగు నాధారము లందు గానరాకున్నను, నక్షరస్వరూపమును బట్టి తత్సంపాదకుడగు రెవరెండు సి. బెండలుగారది క్రీ. శ. ౧౧ వ శతాబ్దము (క్రీ. శ. ౧౦౦౦—౧౧౦౦)నకు జెందినదని నిశ్చయించి యున్నారు. అందలి చాళుక్యవంశానుక్రమణిక యిట్లు వర్ణింపబడి యున్నది[2].

వీరిని తఱుమగొట్టియే క్రీ. శ. ౯౩౪లో నిమ్మడి చాళుక్యభీముడు రాజ్యాభిషిక్తుడైనది.

1. JAHRS. VI. P. 176.

2. Ind. Ant. XXXII. PP. 281-84.

ఈ వంశమున గడపటివాడైన నాల్గవ కుసుమాయుధుడు క్రీ. శ. ౧౦౫౦ ప్రాంతమున నుండెనని తలచిన తరమునకు నిరువదియైదేండ్లచొప్పున పరిగణించిన నీ వంశపు రాజుల కాలము నిట్లుజ్జాయించి చెప్పవచ్చును :

(1)	కొక్కిరాజు	౮౭౫—౯౦౦
(2)	మొదటికుసుమాయుధుడు	౯౦౦—౯౨౫
(3)	బిజయిత	౯౨౫—౯౫౦
(4)	రెండవకుసుమాయుధుడు	౯౫౦—౯౭౫
(5)	విజయాదిత్యుడు	౯౭౫—౧౦౦౦
(6)	మూడవ కుసుమాయుధుడు	౧౦౦౦—౧౦౨౫

(7) విజ్జియరాజు ౧౦౨౫—౧౦౫౦

(8) నాల్గవ కుసుమాయుధుడు ౧౦౫౦—౧౦౭౫

ఈ యుజ్జాయింపుకాలానుక్రమణిక ననుసరించి రాష్ట్రకూట నాల్మడి గోవిందరాజుకాలమున (క్రీ. శ. ౯౩౦ - ౯౩౬) ముదిగొండ చాళుక్య బిజయితుడు రాజ్యము సేయుచుండినట్లు తేలుచున్నది. ఈ యంచన సరియైనదే యని నిరూపించుటకు గొంత శాసనసాక్ష్యము గలదు. బిజయితుని తండ్రి మొదటికుసుమాయుధుడు పై కాలానుక్రమణికప్రకారము ౯౦౦ - ౯౨౫ ల మధ్య రాజ్య మొనర్చియుండవలయును. క్రీ. శ. ౮౯౨-౯౨౧ ల నడుమ వేంగీదేశమును బరిపాలించిన మొదటి చాళుక్యభీముని సామంతు డొక కుసుమాయుధుడు గలడు. ఇతడు దన్నేలిన ప్రభువునకు బాసటయై నిలిచి రాష్ట్రకూటబలముల నోడించి యతని నిజరాజ్యమునందు సుప్రతిష్ఠితుని గావించెనని కొఱవిశిలాశాసనమునందు చెప్పియున్నది.[1] కావున ముదిగొండచాళుక్యప్రథమకుసుమాయుధుడు మొదటి చాళుక్యభీమునికి సమకాలికు డనుటకు మనము సంశయ మందవలసినది లేదు. ఇతని కుమారుడగు బిజయితుడే యిమ్మడి యరికేసరిచే రక్షింపబడిన చాళుక్యబిజ్జ-విజయాదిత్యుడు. ఇతడు పాలించుచుండినది రణమర్దకసీమ. కృష్ణాజిల్లాలోని కొండపల్లి మొదలుకొని వరంగలుజిల్లాయందలి కొఱవిపర్యంతము గల భూమి యితని పాలనక్రింద నుండినది. మంచికొండసీమ యతని రాజ్యమునకు జెందినదే. ఇతని రాష్ట్రమున కుత్తరపుసరిహద్దు వేములవాడ చాళుక్యరాజ్యము. రాష్ట్రకూటనాల్మడి గోవిందరాజు రాజ్యము తూర్పున సముద్రముపర్యంతము వ్యాపించియుండినందున ద్వితీయయుద్ధమల్ల అరికేసరులవలె నీ ముదిగొండ బిజయితుడుగూడ రాష్ట్రకూటసామంతుడని నిశ్చయించి చెప్పవచ్చును.

---

1. తెలిం. శాస. ఇతర. సెం. ౧౨.

నాల్గవ గోవిందరాజునకు బిజ్జనిమీఁద నేల కోపము గలిగెనో నిశ్చయముగ మనకు దెలియదు. కాని యూహ సేయవచ్చును. బిజ్జని వంశమువారు పూర్వచాళుక్యరాజుల కాశ్రితులైన సామంతులు; అతని తండ్రియగు మొదటి కుసుమాయుధుడు ప్రథమచాళుక్య భీమునికి సామంతు డనియు, వేంగిదేశముపై నెత్తివచ్చిన ఇమ్మడికృష్ణ వల్లభుని నిగ్రహించి తన రాజును రాజ్యమున సుప్రతిష్ఠితుని గావించె ననియు బూర్వప్రకరణమున దెల్పియున్నాడను. నిజరాజ్యస్వాతంత్ర్య స్థాపనకై రాష్ట్రకూటులతో బోర సమకట్టిన ద్వితీయ చాళుక్య భీమునకు బిజ్జడు ప్రత్యక్షముగనో, రహస్యముగనో సహాయము జేసి యుండవచ్చును. అందులకు గినిసి నాల్గవ గోవిందచక్రవర్తి యతని శిక్షించుటకు బ్రయత్నింపగా నతడు దన పొరుగున నుండు వేములవాడ ప్రభువును, దనవలెనే చాళుక్యవంశసంభూతుడును నగు నిమ్మడి యరికేసరిసాయము నపేక్షించెను. అరికేసరి నాల్మడి గోవిందరాజునకు బావమరదియైనను నతనియెడ విముఖుడై యతని శత్రుల కేల తోడ్పడెనో చెప్పుటకు వీలుగాదు; కారణ మెద్దియైనను నీతడు చక్రవర్తిని బ్రతిఘటించి యతని పతనమునకు గారకుడాయెను. వేములవాడ శిలాశాసనమందును, విక్రమార్జునవిజయమందును నరికేసరి నాల్మడి గోవిందరాజు నత్యంతసులభముగ నోడించి రాజ్యపదభ్రష్టుని గావించె నని చెప్పియున్నది. ఇది కేవల మతిశయోక్తి. నాల్మడి గోవిందచక్రవర్తి - యతని శత్రువులును, వారి వాక్యములే వేద వాక్యము లని విశ్వసించి యతనిచరిత్రను రచియించు నాధునికపరిశోధకులును చెప్పునట్లు - దుశ్చరిత్రుడును, దుర్బలుడును గాడు. కర్ణాటకమునందలి సామంతు లందఱును నతనియందు విశ్వాసమును గోలుపోలేదు. పాశ్చాత్యగంగరాజగు రాజమల్లుడును, కదంబబిజ్జడు మొదలగు పెక్కండ్రతనిపక్షముననే యుండిరి. గోవిందుని బ్రతిఘటించిన సామంతులలో ప్రముఖులు తెలింగాణ వేంగిదేశములను

బాలించుచుండిన చాళుక్యప్రభువులే. ఇమ్మడి యరికేసరి, బిజ్జడు, ద్వితీయచాళుక్య భీముడును విప్లవకారులయం దగ్రేసరులు. నాల్మడి గోవిందరాజు వీరి నడచుటకు రెండుమూడుపర్యాయములు ప్రయత్నము జేసెను.

(౧) తన సామంతుడైన పూర్వచాళుక్య ద్వితీయయుద్ధమల్లునికి బాసటగ రాజమయ్య మొదలగు దండనాయకుల యాధిపత్యముక్రింద నొక గొప్ప సైన్యమును వేంగిపై కంపెను. ఈ సైన్యము నొక మహాభీకర సంగ్రామమున ద్వితీయచాళుక్యభీము డోడించె నని కలుచుంబఱ్ఱు తామ్రశాసనమువలన దెలియవచ్చుచున్నది.[1]

(౨) ఇమ్మడి యరికేసరి చాళుక్యబిజ్జని కాశ్రయ మిచ్చినందులకు గినిసి యాతని శిక్షించుట కొక సైన్యము నంపెను. వేములవాడ శిలాశాసనమునం దిట్లున్నది :

"సామన్తా న్దణ్డముఖ్యా న్నిజ భుజపరిఘాప్రస్ఫురత్ఖడ్గధారా
నీరాంభోరాశిమగ్నాం స్తురగ కరిఘటా పత్తి సంపత్తియుక్తాన్
కృత్వా పశ్చా (?) య్యా మార్యం స్వజనపరిజనైః సన్నిహత్యాఽఽజిరంగే
క్రుద్ధే గోవిందరాజే శరణముపగతో రక్షితో యేన బిజ్జః." [2]

ఈ యంశము పంపని విక్రమార్జునవిజయమందును సూచింపబడియున్నది.

"చళుక్యకులతిలకనప్ప విజయాదిత్యంగె గోవిందరాజం ముళియె తళరదె పెఱగిక్కి కాదశరణాగతజలనిధియ పెంపుమం, గొజ్జిగనెంబ సకళచక్రవర్తియ బెససె దండువంద మహాసామంతరం మరలిజీదుగెల్ద సామంత చూడామణియ బీరముమం", "గొజ్జిగనెంబ సకలచక్రవర్తి ముళియె తనగ శరణాగతనాద విజయాదిత్యనకాద బల్లాళ్తనదొళ్ శరణాగతజలనిధియుం."[3]

---

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౭, పుట ౧౪౭ తరువాయి.
2. తెలిం. శాస. ఇతర నెం. ౨౧.
3. విక్ర వి. ౯_౫౨_౫౩ల మధ్య వచనము, ౧౪: ౩౭_౩౮ల మధ్యవచనము.

(3) ఇట్లు గోవిందరాజు పంపిన సామంతబలము నోడించి నను నతనితోటి పోరంతట ముగియలేదు. మరల గోవిందరా జెత్తి రాగలడు; అతని నెదుర్కొనుటకు దగు ప్రయత్నము జేయవలసి యుండెను; కావున నతడు తన దృష్టిని త్రిపురివైపునకు ద్రిప్పెను. బద్దెగని పక్ష మవలంబించిన నతనితోగూడ చేదిబలము దనకు సహాయము రాగలదు. అతని మామగారగు యువరాజదేవు డతని రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యమున బ్రతిష్ఠించుటకు దన యావచ్ఛక్తిని వినియోగించును—అని చింతించి గోవిందుని రాజ్యభ్రష్టునిగావించి, యతని స్థానమున బద్దెగని స్థాపించుట తనకు శ్రేయస్కరమని నిశ్చయించి బయలువెడలి వేములవాడకు రమ్మని యాహ్వానించెను బద్దెగడు వెంటనే త్రిపురినుండి తరలివచ్చి వేములవాడ జేరెను. తరువాత యుద్ధము ప్రారంభమైనది. ఈ పోరాటమునుగూర్చి మన కేమియు దెలియదు; కాని తుద కరికేసరి విజయము నందె ననియు, నాల్మడి గోవిందుని యేలుబడి యంతటితో సమాప్తినంది బద్దెగని పాలన యారంభమాయె ననియు, 'ననతివర్తియాగి మార్మలెవ చక్రవర్తియం కిడిసి తిన్న నంబి వంద బద్దెగదేవంగె సకళ సామ్రాజ్యమనోరంతుమాడి నిజెసిదరికేసరియ తోళ్వలముమం' అను పంపకవి వాక్యమువలన దెలియుచున్నది.[1] ఈ యుద్ధమున నిమ్మడి యరికేసరి నాల్మడి గోవిందరాజును జంపె నని కొందఱు పరిశోధకు లభిప్రాయపడుచున్నారు.[2] ఈ యభిప్రాయము సరియైనదని యంగీకరించు

1. విక్ర వి. ౯: ౫౨-౫౩ ల మధ్య వచనము.

2. శ్రీభావరాజు వి. కృష్ణరావుపంతులుగారు ఇట్లనుచున్నారు. "రాష్ట్రకూటరాజగు గొజ్జిగడు దనయధికారమున కెదురుదిరిగిన సామంతరాజులను శిక్షించుటకై గొప్ప దండుతోగూడ స్వయముగ వారిపై నెత్తిపోయెను: కాని యటుపిమ్మట నడచిన యుద్ధములో నత డోడి నిహతుడాయెను." (J. A. H. R. S. VI. P. 184.) ఇది 'చక్రవర్తియం కిడిసి' అను పంపకవిమాటలపై నాధారపడి

టకు వీలు లేదు. ఏలనగా, సమకాలిక చోళ శాసనములవలన నాల్మడి గోవిందరాజు దన పరాజయానంతరము తనకు పిల్లనిచ్చిన మామ గారగు చోళరాజు పరాంతకుని రాజ్యమున గనీసము క్రీ. శ. ౯౩౭ వఱకు నివసించుచుండినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది.[1]

ఇమ్మడి యరికేసరి ఘనకార్యములలో వివరింపవలసిన దింకొక్కటి మిగిలియున్నది; కక్కలుని తమ్ముడైన బప్పువనియంక కాఱునిపై నితని విజయము. కక్కలుని యానవాలుపట్టుటయందు పరిశోధకులు భిన్నాభిప్రాయములను వెలిబుచ్చియున్నారు. డాక్టరు బార్నెటు, ఇతడు కక్కడను నామాంతరముగల కడపటి రాష్ట్రకూటచక్రవర్తియగు ద్వితీయకక్కలుడు గావచ్చు ననిరి.[2] ఈ వ్యక్తి నిర్ణయమునే శ్రీ భావరాజు వి. కృష్ణరావుపంతులుగా రంగీకరించిరి. మఱియు నితని తమ్ముడగు బప్పువడే యొక్క సైన్యముతోగూడ నిమ్మడియరికేసరిపై యుద్ధమునకువచ్చి యతనిచే నిర్జితుడై యతనికి లొంగెనని వ్రాసియున్నారు.[3] డాక్టరు బార్నెటుగారి వ్యక్తినిర్ణయము సరియైనది కాదని ఆచార్య కె. ఎ. నీలకంఠశాస్త్రిలవారు త్రోసిపుచ్చిరి. వీ రిట్లు చెప్పుచున్నారు: "ఇచట బేర్కొనబడిన కక్కలుడు తరువాత చాల కాలమునకు రాజ్యమునకు వచ్చినట్టి యాపేరిటి కడపటి రాష్ట్రకూటరాజు కాజాలడు. అత డప్రకటిత మైన శిలాహార తామ్రశాసనమున ముమ్మడి యమోఘవర్షునిచే బరాభూతుడైనట్లు చెప్పియుండు ఆపేరిటి మనుజుడై యుండవలయును. బప్పువడు గోవిందుని పక్షము నవలంబించి నిజగజదళములతో నతని

యున్నది. 'కిడిపి' యనగా 'చెఱచు' అని యర్థము. దీనికి 'చంపి' యను నర్థ ముండునట్లు తోచదు.

1. ఏ. ఎస్. రామనాథయ్యరు. ఎపి. ఇండి. సం. ౨౬. పుటలు ౨౩౦-౨౩౨.

2. ఎపి. ఇండి. సం. ౧౩, పుట. ౩౨౯.

3. JAHRS. VI. P. 184.

నెదుర్కొని యుద్ధముజేసి యోటమి నందియుండవలయును ''[1]. ఈ రెండు వ్యక్తినిర్ణయములలో నాచార్య నీలకంఠశాస్త్రులవారిదే సమంజసముగను, నంగీకార్యముగను నున్నది. కాని డాక్టరు బార్నెట్టుగారి కక్కలునికిగాని, యాచార్యనీలకంఠశాస్త్రులవారి కక్కలునికిగాని బప్పువ డను తమ్ము డుండె ననుట కెట్టి యాధారమును గానరాదు. మఱియు శ్రీ భావరాజు వి. కృష్ణరావుపంతులుగారును, నాచార్య నీలకంఠశాస్త్రులవారును బప్పువడే స్వయముగ నిమ్మడి యరికేసరితో బోట్లాడి యోడిపోయినట్లు వ్రాసియున్నారు; కాని వీరి యభిప్రాయముతో పంపకవి వాక్య మించుక విరోధించుచున్నది. "కక్కలన తమ్మనప్ప బప్పువనంకకాఱన నొందు మదాంధగంధసింధురద నోడిసిద వైరిగజఘటావిఘటన నదటుమం"[2] అను వాక్యము వలన నిమ్మడి యరికేసరి నెదిరించినవాడు బప్పువని యంకకాడుగాని బప్పువడుకాడని స్పష్టమగుచున్నది. అంకయుద్ధమున నొకనికై మఱియొకనితో యుద్ధముసేయు ప్రతినిధి యంకకా డనబడుచున్నాడు[3]. ప్రతినిధి పొందిన జయాపజయములు నియోజకునివే యైనను నాధారగ్రంథాదులం దుండు విషయము నుండునట్లే చెప్పుట మంచిది.

ఇమ్మడి యరికేసరినిగూర్చి మనకు దెలియవచ్చెడు విశేషాంశము లింకేమియు గానరావు. ఇతని కొలువున (సోలదగండ) బద్దెగని తంత్రపాలుడైన నాగమార్యుని పుత్రుడు పెద్దణార్యుడను బ్రాహ్మణుడు తంత్రపాలుడుగ నుండెను. తంత్రపాలు డనగా సేనాధిపతి. దీనివలన వేములవాడ చాళుక్యుల యేలుబడిక్రింద పెద్దణార్యుని కుటుంబమువారు కులక్రమాగతులుగ, సేనాధిపతులుగ నుండిరని

---

1. Journal of the Madras University XV, No. 2, P. 124.
2. విక్ర. వి. ౯ : ౫౨–౫౩ ల మధ్య వచనము.
3. చూ. భారతి సం. ౨౪. పుటలు ౪౯౩–౬.

తెలుచున్నది.[1] పెద్దణార్యునిచే ప్రార్థింపబడి ఇమ్మడి యరికేసరి యతనిచే నిర్మితిమైన యాదిత్యగృహమునకు వచ్చు నభ్యాగతజనుల సత్రముకొఱకు భూదానమొసగెను. ఈ దానమును ప్రకటించుటకొఱకే వేములవాడ శిలాశాసన ముల్లేఖింపబడినది. ఈ పెద్దణార్యుడుగాక ఇమ్మడి యరికేసరియనుచరులలో మఱియొకని పేరీశాసనమువలన దెలియవచ్చుచున్నది. ఇతని పేరు గుణకశర్మయని డాక్టరు మారేమండ రామారావుగారు పఠించిరి. శ్రీకృష్ణరావుపంతులుగారు 'గుణకరశేన'యని చదివిరి. ఆచార్య నీలకంఠశాస్త్రులవారు కృష్ణరావుగారి పాఠమునే యంగీకరించిరి. శాసనప్రతిబింబములను దెప్పించుకొని వానిని జక్కగ పరిశీలించి 'గుంణాకుశేన' యనునది సరియైన పాఠమని కీ. శే. రావుబహదూరు సి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులవారు నిర్ణయించిరి. ఇతడు ఇమ్మడియరికేసరి యొక్క మహాసాన్ధివిగ్రహికుడు. గుణాంకుశుని వేములవాడశాసనమునందు పేర్కొనుటకు గారణము లేకపోలేదు. సాంధివిగ్రహులు మంత్రులనియు, నన్యరాజులతో సంధిగాని, యుద్ధముగాని వీరి మూలముననే జరిగెడిదనియు జరిత్రపరిశోధకు లభిప్రాయపడుచున్నారు. కాని లభ్యమైన సాక్ష్యమును బట్టి చూడగా వీరి వృత్తిధర్మమునకు సంధివిగ్రహములతో నెట్టిసంబంధ ముండినట్లు గానరాదు. వీరు శాసనములయందు సర్వ

---

1. ఆచార్య నీలకంఠశాస్త్రులవారీ బద్దెగడు వేములవాడ చాళుక్యబద్దెగడు గాడనియు, ముమ్మడి యమోఘవర్ష బద్దెగడు గావలయుననియు నభిప్రాయపడుచున్నారు. పెద్దణార్యుని తండ్రియైన నాగమార్యుడు బద్దెగని సత్రపాలుడని వ్రాసిరి. ఇది డాక్టరు మారేమండ రామారావు, శ్రీ భావరాజు వి. కృష్ణరావు పంతులుగారల యపపాఠము నాధారముజేసికొని వ్రాసినది. శాసనప్రతిబింబమున (చూ. ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధన పత్రిక. సం. ౬. పుట ౧౮౯ ఎదుట)—

౧౫. "శ్రీమా న్సధి బ్బద్దిగభూమిభర్తుః స[ం]

౧౬. త్రాధిపాలో౽జని నాగమార్యః" అనియే యున్నది.

సామాన్యముగ శాసనగ్రంథరచయితలుగనే పేర్కొనబడియున్నారు. సాంధివిగ్రహిపదముల కిచట పాడ్గుణ్యముతో నెట్టి సంబంధ ముండు నట్లు తోచదు. వీని కిచట వాక్యరచనయందు శబ్దములను గూర్చుట, సమస్తపదములను విడదీయుట యని యర్థముజేసికొనుట యుక్తము[1]. కావున గుణాంకుశుడు వేములవాడశాసనగ్రంథమును రచియించుట చేత నత డందు పేర్కొనబడియెను.

"సంధివిగ్రహచింతాఽస్య పదవిద్యా స్వభూ త్పరం
ధూతయాతవ్యపక్షస్య క్వ సంధానం క్వ విగ్రహః"

ఈ శ్లోకముపై గన్నడవ్యాఖ్య: "భరతరాజనిగె సంధియ చింతెయూ విగ్రహద చింతెయూ ముఖ్యవాగి వ్యాకరణశాస్త్రగళ ల్లిద్దదు. సంధియూ యుద్ధవూ ఇరలిల్లవెం దర్థవు. శత్రుపక్షవన్ను నాశమాడిద వనిగె సంధి యెల్లి ? యుద్ధవెల్లి ?"

౯- వాగరాజు, భద్రదేవుడు, ముమ్మడియరికేసరి

ఇమ్మడి యరికేసరి యనంతరము మఱి రెండు తరముల చాళుక్యరాజులు వేములవాడయందు రాజ్యమొనర్చినట్లు తెలియ వచ్చుచున్నది. ఇతని జ్యేష్ఠపుత్రుడైన వాగరా జితని మరణానంత రము రాజ్యమునకు వచ్చి క్రీ. శ. ౯౫౯ వ సంవత్సరప్రాంతమున పాలించుచుండెను. ఇతడు రాష్ట్రకూట ముమ్మడి కృష్ణభూపాలుని కాశ్రితుడు. ఇతని యాస్థానమున సోమదేవసూరియను జైనపండితు డుండెను. సోమదేవసూరి గొప్ప విద్వాంసుడు. జినధర్మప్రవర్తకుడు[2]. వాగరాజునకు భద్రదేవు డను తమ్ము డొక డుండెను. ఇత డిమ్మడి యరికేసరికి రాష్ట్రకూటకులజాతయైన లోకాంబికయందు జనన మందెను. భద్రదేవుడు రాజ్యముజేసిన ట్లగపడదు. ఇతని కుమారుడు

1. cf. జినసేనకృతపూర్వపురాణము. త్రింశ తమ పర్వము, ౧౧
2. యశస్తిలక. (కావ్యమాల. నెం. ౭౦) పుట ౪౧౯.

ముమ్మడి యరికేసరి. వాగరాజునకు బిడ్డలు లేకపోవుటచేతనో, మఱి యే కారణముచేతనో యతని తరువాత నతని తమ్ముని కుమారుడైన ముమ్మడి యరికేసరి గద్దెనెక్కెను. ఇతడును తన పెదతండ్రివలె రాష్ట్రకూట ముమ్మడి కృష్ణభూపాలుని కాశ్రితుడు; క్రీ. శ. ౯౬౮ వ సంవత్సరమున నితడు లేంబులవాటక (వేములవాడ) నామధేయ నిజరాజధానియందు రాజ్యముసేయుచుండెను. ముమ్మడి యరికేసరి 'పాప్పరాంకుశ శౌమ్మనగంధవారణ గద్దేభ విద్యాధర ప్రియగల్ల త్రిభువనమ ల్లోదాత్తనారాయణ ప్రత్యక్షవాద్వాలి విక్రమార్జున గుణనిధి గుణార్ణవ సామన్తచూడామ' ణ్యాది పెక్కు బిరుదములు గలవాడు[1]. ఈ బిరుదులన్నియు నితనికి కులాక్రమాగతముగ వచ్చినవి. ఇమ్మడి యరికేసరికి గూడ నీ బిరుదు లుండినట్లు, 'పాంబరాంకుశ నమ్మన గంధవారణం గద్దేభ విద్యాధర నారూఢ సర్వజ్ఞ నుదాత్తనారాయణం నొడుత్తిగెల్వొం గుణనిధి గుణార్ణవం శరణాగతవజ్రపంజరం ప్రియగళ్ళం త్రిభువనమల్ల సామన్తచూడామణి' యను వేములవాడ శిలాశాసనములోని యంకమాలికవలన దెలియుచున్నది[2]. ముమ్మడి యరికేసరి చేసిన ఘనకార్యము లెవ్వియు గానరావు. క్రీ. శ. ౯౭౩ వ సంవత్సరమున చాళుక్యవంశజుడైన రెండవ తైలపదేవుడు రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమును గూలద్రోసి యుత్సన్నమైపోయిన పాశ్చాత్యచాళుక్యసామ్రాజ్యమును పునఃప్రతిష్ఠ యొనర్చెను. రాష్ట్రకూటుల ప్రభుత్వముతో గూడ వేములవాడచాళుక్యుల యేలుబడియు నంతరించినది. తరువాత నీ వంశమువారు చరిత్రనుండి సంపూర్ణముగ నదృశ్యులైపోయిరి.

ముమ్మడి యరికేసరి తన పెదతండ్రిని బోలి జైన విద్వాంసుడగు సోమదేవసూరి కాశ్రయమిచ్చెను. ఇతడు తన తండ్రియగు బద్దెగనిచే

1. పర్భణిశాసనము. జైన సాహిత్య ఔర్ ఇతిహాస్, పుట ౧౫.
2. తెలిం. శాస. ఇతర. నెం. ౨౧.

నిర్మింపబడిన శుభధామజినాలయాఖ్యవసతియొక్క ఖండస్ఫుటిత నవసుధాకర్మబలినివేద్యార్థము పై సోమదేవసూరికి సబ్బిసహస్రాన్తర్గత రేపాకదశగ్రామమధ్యమందలి కుత్తుంవృత్తి పలుకటునామగ్రామమును దానముజేసెను. సోమదేవసూరిగాక పెద్దనభట్టను కవియొకడు గూడ ముమ్మడి యరికేసరియొద్ద నుండెను. ఇతడే పర్భణి శాసన గ్రంథకర్త[1].

౧౦ - మతవాస్తువాఙ్మయములు

(౧) మతము :— వేములవాడ చాళుక్యరాజులు మతాభిమానముగల ప్రభువులైనను వారవలంబించిన మత మిట్టిదని నిశ్చయించి చెప్పుటకు వలనుపడదు. రాజధర్మము ననుసరించి రాష్ట్రమున ప్రచారమం దుండిన సర్వసమయములను బక్షపాతము లేక సమానదృష్టిని జూచుట వారి విధి. కావున రాజు లొనర్చిన దానాదులను బట్టియు, గవి పండిత సమ్మానమునుబట్టియు వారనుసరించిన మతమును నిశ్చయముగ గనుగొనుటకు సాధ్యపడదు. ఇంతవఱకు లభించిన శాసనాదిసాక్ష్యమును బట్టి చూడగా వేములవాడ చాళుక్యులకాలమున శైవజైనమతములు ప్రబలియుండినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. వీనితోపాటు సౌరమతముగూడ ప్రచారమున నుండెను. దేవాలయములతోగూడ శైవసన్యాసుల మఠము లుండెడివి. కొల్లిపఱ తామ్రశాసనమున శ్రీశైలమున నుత్తరద్వారమైన ఏలేశ్వరమున నొక కాలాముఖమఠ ముండినట్లు చెప్పియున్నది. సద్యోశివాచార్య ముగ్ధశివాచార్యు లను శైవసన్యాసులు - గురుశిష్యు - లిచట నివసించుచుండిరట.[2] మఱియు వేములవాడ శిలాశాసనమున నచటి దేవాలయములందునివసించు సాక్షిమల్లికార్జున ముక్తిలింగి విద్యారాశి

---

1. జైన సాహిత్య ఔర్ ఇతిహాస్. పుట ౧౭౫.

2. భారతి. సం. ౭. భా. ౨. పుటలు ౩౧౫-౬.

వ్యాఖ్యాని భట్టారకుడు పేర్కొనబడియున్నాడు; ఇతడు అచటి దేవాలయములకు స్థానాధిపతి. ఇత డా శాసనమున నిట్లు ప్రశంసింప బడియున్నాడు:

"విప్ర ప్రైకాగ్రణీ స్సూరి స్థానాధిష్ఠాయకస్స్వయం
ధాతవీయాన్వయే జాతః పండితశ్చ మునీశ్వరః."[1]

ఈ మఠములు కేవలము సన్న్యాసుల యునికిపట్టుమాత్రము గావు. అవి విద్యాస్థానములు. కొల్లిపఱ శాసనోక్తదానము విద్యా దాన మని యందు కలదు: "అయం శ్రీమ దరికేసరిణో ధర్మః; విద్యాదానమిదం దత్తమ్[2]" విద్యాదాన మనగా విద్య యొసగుటకు వలయు సదుపాయములను గల్పించుటకై చేసిన దానము. ప్రతి కాలాముఖమఠమునను నొక ధర్మ విద్యాశాల యుండెడిది. ఆ కాల మున ప్రసిద్ధి కెక్కిన విద్యల నన్నిటిని అచటికి విద్యాభ్యాసముకొఱకు వచ్చువారికి, వేతనములను బుచ్చుకొనక యుచితముగ గరపెడి వారు. విద్యార్థులకు గొఱతపడనీయక యన్నపానీయాదు లొసగుట కచట నన్న సత్రములు గలవు. నివసించుటకు దగు వసతిగృహము లుండెడివి. వేదశాస్త్రాగమపురాణేతిహాస కావ్యనాటకాది సకలవిష యములను బోధించుట కచట సమర్థులైన విద్వాంసు లుండువారు. వీరు తమ తమ యభిమాన విద్యలయందు సంపూర్ణ పాండిత్యమును గలిగి తమ శిక్షక్రింద నుండు విద్యార్థుల కాయా శాస్త్రాదులను జక్కగా నేర్పుచు సమయము వచ్చినప్పుడు శాస్త్రవాదములయందు పాల్గొని తమ వ్యక్తిత్వమును నిలబెట్టుకొనుటకు దగిన శక్తిసామర్థ్య ములు గలిగియుండిరి. విద్యాస్థానములందు నిరంతరము సరస్వతిసేవ యందే కాలము గడుపుట కీ యుపాధ్యాయుల కప్పటి వదాన్యులు

---

1. తెలిం. శాస. ఇతర. నెం. ౨౧.

2. భారతి. సం. ౭. భా. ౨. పుట ౩౧౬.

సదుపాయములను గల్పించువారు. వేతనమునకు బదులు వీరికి భూవృత్తుల నొసంగి, నివసించుట కనుకూలములైన గృహారామము లను నిర్మించి యిచ్చువారు. సంఘాభివృద్ధికై ప్రభుత్వము నిర్వహింప వలసిన ప్రధానబాధ్యతలు కొన్ని ఈ మతసంస్థలపై బడెను. కావున నవి యిహపరములు రెంటికిని మార్గదర్శు లాయెను.

హిందూధర్మమునకు దేవాలయము లెట్లో జినసమయమునకు బసతు లట్లు. దేవాలయములవలె వాని ప్రధానకృత్యము మతప్రచా రమే యైనను నవియు సంఘాభివృద్ధి కావశ్యకములగు ప్రాపంచిక విష యములయెడ నౌదాసీన్యము వహించియుండలేదు. జైనసన్న్యాసు లును దమ శిష్యకోటికి విద్యాబుద్ధులు గరపుచు లోకసంగ్రహము నకు దోడ్పడుచువచ్చిరి. వేములవాడ చాళుక్యులకాలమున శైవము వలె జైనమతముగూడ నభివృద్ధి నందినది. సామాన్యజనులే కాక రాజులును, సామంతులును దరచుగ జైనదీక్షను స్వీకరించుచుండిరి. హిందువులవలె జైనులును బ్రహ్మక్షత్రియాదివర్ణ విభేదమును బాటించుచుండుటచే నప్పుడు జనులు సులభముగ నొక మతమును విసర్జించి మఱియొక దానిని స్వీకరించుట కవకాశ ముండెడిది. మతము మారినను గులము చెడకుండు కారణమున సంఘము విచ్ఛి న్నము గాక యథాపూర్వము నిలిచియుండెను.

వాస్తునిర్మాణము :— వేములవాడ చాళుక్య రాజులనాటి ప్రాసాదమందిరాదికట్టడము లేవియు గానరావు. శాసనములనుబట్టి వీరు కొన్ని దేవాలయాదులను నిర్మించిన ట్లూహించుట కవకాశము గలదు. వేములవాడ శిలాశాసనమున రాజేశ్వరాదిత్యగృహ బద్దె గేశ్వరాలయములు పేర్కొనబడియున్నవి. రాజేశ్వర బద్దెగలను వారు నిర్మించుటవలననో, వారి జ్ఞాపకార్థము కట్టబడుటవలననో వీని కా పేరులు వచ్చియుండవలయును. వేములవాడ చాళుక్యులలో మొదటి నరసింహునికి రాజాదిత్యు డను నామాంతరము గలదు.

సోలదగండ బద్దెగడు సుప్రసిద్ధుడు. వీరిచేగాని, వీరి పేరగాని పై దేవాలయములు నిర్మింపబడియుండవచ్చును. మఱియు బద్దెగభూమి పాలుని తంత్రపాలుడైన నాగమార్యుని కుమారుడు పెద్దన మఱియొక యాదిత్యగృహమును నిర్మించెను[1]. ఇట్లే పర్భణిశాసనమున ముమ్మడి యరికేసరితంత్రియగు రెండవబద్దెగనియొక్క శుభధామజినాలయ మొకటి పేర్కొనబడియున్నది. ఈ దేవాలయములును, జినాలయము లును నింకను నిలిచియున్నవో, లేక నామమాత్రావశిష్టము లైనవో తెలియదు. ఇవి యే స్థితియం దుండినను, వేములవాడ చాళుక్యరాజు లును, వారి యనుచరులును వాస్తునిర్మాణమునం దాసక్తి గలిగి పెక్కు కట్టడములను గట్టించువారని తెల్లమగుచున్నది.

వాఙ్మయపోషణ :— వేములవాడ చాళుక్యులు రాజ్యము సల్పి నది తెలుగుదేశము. వారు కర్ణాటక వాఙ్మయమును పోషించిరి. కన్నడకవులయం దగ్రగణ్యుడైన పంపకవి యిమ్మడి యరికేసరి యాస్థానమున వెలసెను. ఇతడు రెండు మహాకావ్యములను రచిం చెను. ఇతని యాదిపురాణమును, విక్రమార్జునవిజయమును నెఱుగని యక్షరాస్యుడైన కర్ణాటకు డెవ్వడు నుండడు. పంపకవి కమ్మనాటి లోని వేంగిపఱుగ్రామవాస్తవ్యుడైన యాంధ్రజైనబ్రాహ్మణుడు. ఇతడు తాను రచించిన రెండు కబ్బములలో విక్రమార్జునవిజయమున మహాభారతకథను వర్ణించి దన స్వామియగు నిమ్మడియరికేసరినర పాలుని కంకిత మిచ్చెను. ఇతడు రచియించిన రెండవగ్రంథ మాది పురాణము. ఇది జైనమతగ్రంథము. జైనతీర్థంకరుల చరిత్ర మిందు వర్ణింపబడియున్నది. ఆంధ్రదేశమున వెలసిన కన్నడ కవి పంప డొక్కడే కాడు. శాంతిపురాణ, భువనైకరామాభ్యుదయాది కావ్యములను విరచించిన పొన్నడును నీ తరగతికి జెందినవాడే.

---

1. తెలిం. శాస. ఇతర. ౨౨.

ఇప్పటి యుత్తర ఆర్కాటుమండలములోని వాణియంబాడి యీతని జన్మదేశమైనను, ఇతడు కావ్యరచన మొనర్చి కీర్తిగడించిన దాంధ్ర దేశమునందే. ఇతడు వయస్సుచే పంపనికంటె నించుక పెద్దవాడైనను సమకాలికుడే. పంపని జన్మస్థానమగు కమ్మనాటియందే యితని కవితామతల్లి పుష్పించినది. ఆకాలమున వేంగిమండలాంతర్గతమైన కమ్మనాటిలోని పుంగనూరుగ్రామమున నొక్క జైన బ్రాహ్మణకుటుంబ ముండెను. ఆకుటుంబమునకు జెందిన నాగమయ్య యను భూమిదేవునికి మల్లపపున్నమయ్య లను పుత్రు లిరువురు కలిగిరి. అప్పటి బ్రాహ్మణు లనేకులవలె వీరును శస్త్రోపజీవులు. ఈ బ్రాహ్మణకుటుంబమును పొన్న డాశ్రయించి నాగమయ్యపుత్రుల ప్రోత్సాహముచే శాంతిపురాణమును రచించెను. మఱియు నితని కవిత్వమునకు మెచ్చి యితనికి రాష్ట్రకూటముమ్మడికృష్ణచక్రవర్తి 'యుభయకవిచక్రవర్తి' యను బిరు దొసగెనట. ముమ్మడికృష్ణ చక్రవర్తికే ఇతడు తన భువనైకరామాభ్యుదయము నంకితము జేసిన ట్లున్నది. మల్లపయ్యపుత్రికయగు నత్తిమబ్బె చాళుక్యచక్రవర్తియగు తైలపదేవుని మహామంత్రియగు దల్లపుని పుత్రుడగు నాగదేవుని బెండ్లియాడెను. ఈమె దానచింతామణి యని ప్రఖ్యాతి నందినది. ఈమెకుమారుడు పడెవాలుతైలపుడు. అత్తిమబ్బెకు తండ్రికివలె కన్నడభాషయం దభిమానము మెండు. ఈమె గదాయుద్ధాజితనాథపురాణకృతికర్తయగు రన్నమహాకవికి బోషకురాలు. ఇట్లు కన్నడకవిరత్నత్రయ మనబఱగు పంప పొన్న రన్న కవులకు ముమ్వురికి నాంధ్రదేశముతో గాఢమైన సంబంధ ముండెనని తెల్లమగుచున్నది. మొదటివా డాంధ్రబ్రాహ్మణుడు; తక్కినవారి కిరువురికిని పుంగనూరు ద్విజోత్తముడగు నాగమయ్యపుత్రులును, పౌత్రియు బోషకులు.

ఇచట విచారింపదగిన ముఖ్యాంశ మొకటి కలదు. ఆంధ్రుల కీ యుగమున గన్నడభాషపై నీయభిమాన మేల కలిగినది? స్వభాష

యగు తెనుగు వదలి పంపడు కన్నడమున నేల గ్రంథరచనకు గడ గెను? మల్లపపొన్నమయ్యలును, నత్తిమబ్బెయును కన్నడ కవుల నేల యాదరించిరి? క్రీ. శ. ౧౧ వ శతాబ్దము వఱకును తెనుగున గావ్యరచన ప్రారంభముకాలేదు. తత్పూర్వ మాంధ్రులు సంస్కృత ప్రాకృతాదిభాషల యందే గ్రంథరచన సాగించెడివారు. దీనికి గారణము వా రాడు భాష గ్రంథరచనకు దగిన స్థితియం దుండక పోవుటయే. క్రీ. శ. ౭ వ శతాబ్దమునకు బూర్వము మనమాడు నాంధ్రభాష ప్రచారమున నుండె నని చెప్పుటకు దగిన సాక్ష్యము లేదు. క్రీ. శ. ౬౦౦-౬౩౦ ల మధ్య కంచిరాజ్యమును పరిపాలించు చుండిన మొదటి మహేంద్రవిక్రముని బిరుదావళియం దంధ్రభాష మొదట పొడకట్టుచున్నది. అతనికి సమకాలికులైన రేనాటి తెలుగు చోళరాజులయొక్క శాసనములు సంపూర్ణముగ నంధ్రభాషయందే వ్రాయబడియున్నవి. అట్లే క్రీ. శ. ౭ వ శతాబ్దద్వితీయపాదప్రారంభ మున వేంగిదేశమును జయించిన పూర్వచాళుక్యుల శాసనములు కొన్ని సంపూర్ణముగ తెనుగునందే విరచింపబడియున్నవి. కాని ఈ శాసనములన్నియు వచనశాసనములు. పద్య మెందును గానరాదు. వీని నాధారపఱచుకొని యప్పుడు తెనుగువారు నిజభాషయందు కవనము సెప్ప నేర్చియుండిరో, లేదో నిశ్చయించుటకు వీలులేదు.

చాళుక్యుల రాకతో నాంధ్రదేశచరిత్రయందొక నూతన యుగము ప్రారంభ మగుచున్నది; జాతీయజీవనము బహుళముగ మాఱిపోయినది. ఇమ్మడిపులకేశివల్లభుని విజయములమూలమున తీరాంధ్రమున వేంగిమండలమున నూతనరాజవంశ మొకటి నెలకొని నది. ఇదియే పూర్వచాళుక్యవంశము; ఇమ్మడి పులకేశివల్లభుని తమ్ముడగు కుబ్జవిష్ణు డీ వంశమునకు మూలపురుషుడు. ఇతనిసంతతి వారు పెక్కుశతాబ్దములపర్యంతము తీరాంధ్రభూమిని పాలించిరి. ఈ మార్పు కేవలము రాజకీయము గాదు. నూతనరాజ్యస్థాపనతో నది

యాగలేదు. చాళుక్యులు కర్ణాటకులు; ఆంధ్ర దేశమునకు లాతివారు. ఆంధ్రమండలమును జయించి యందువారు స్థిరనివాసము లేర్పఱచుకొనినపుడు వారు తమతోగూడ దమస్త్రీలను, పరివారమును దోడ్కొనివచ్చిరి. మఱియు దమయధికారమును నిలబెట్టుకొనుటకు చతురంగబలములను దోడ్కొనివచ్చిరి. వీరందఱును కర్ణాటకులే; వీరి యధికారముక్రింద రాజ్యపాలనము గావించుటకు వచ్చిన యుద్యోగులును, సకలనియోగవర్గమును గర్ణాటకమునుండియే వచ్చిరి. వీరితోపాటు వర్తకముకొఱకు వైశ్యులును, శూద్రప్రజయు కర్ణాటకమునుండియే వచ్చి తీరాంధ్రమున నెలవు లేర్పఱచుకొని స్థిరముగ నిలిచిపోయిరి. తీరాంధ్రమున పూర్వచాళుక్యరాజ్యము సంస్థాపనమైనపిమ్మట కర్ణాటాంధ్ర దేశముల మధ్య రాకపోకలు హెచ్చి రెండుదేశముల ప్రజలకును దృఢసంబంధ మేర్పడినది. దీని యొక్క ప్రథమఫలము ప్రజాసమ్మిశ్రణము. ప్రజాసమ్మిశ్రణమువలన జనుల యాచార వ్యవహారములయందు కొంత మార్పు కలిగినది; ఈ మార్పు ముఖ్యముగ భాషయందు పొడచూపినది. చాళుక్యులును, వారి యనుచరులును కన్నడభాషనాడువారు. రాజభాష యగుటచే నది ప్రసిద్ధి కెక్కినది. రాజకీయవ్యవహారములన్నియు దేశభాషయగు తెనుగునందే నడపుచు వచ్చినను పూర్వచాళుక్యరాజులకు చాల కాలమువఱకు మాతృభాషయగు కన్నడముపై నాదరము తగ్గలేదు. కన్నడపదములు, పలుకుబడులు పెక్కు తెనుగున ప్రవేశించినవి. ఇందుమూలమున భాషయందలి శబ్దజాలము విస్తరించినను పరిశుద్ధత చెడినది. తురకరాజులకాలమున నరబీపారసీభాషలయొక్క సంపర్కమువలనను, నాంగ్లేయపరిపాలనయందు ఆంగ్లభాషాసంపర్కమువలనను నెట్టి మార్పు కలిగెనో చాళుక్యయుగమునందు కన్నడభాష పొత్తువలన నంతకుమించిన మార్పు తెనుగున గనుపట్టినది. అప్పుడు శాసనములుదప్ప లిఖితవాఙ్మయ మెద్దియు లేకపోవుటచేత గ్రంథ

రచనయం దభిరుచి గల విద్యావంతు లందఱును సంస్కృతమందో, లేక రాజభాషయగు కన్నడమునందో గ్రంథములను రచియించెడి వారు. ఈ కారణము వలననే పంపాదియాంధ్రజైనకవులు దమ గ్రంథములను కన్నడమున వ్రాసిరి; ఆంధ్రజైనబ్రాహ్మణసామంత ప్రభువులైన మల్లపయ్య పొన్నమయ్యాదులు కన్నడ కవుల కాశ్రయ మొసగి వారిని కర్ణాటకమున గావ్యరచనకు బురికొల్పిరి. కాని తెనుగుదేశమున కన్నడభాష కిట్టి గౌరవము చాలకాలము జరుగ లేదు. రాజకీయకారణములవలన నాంధ్రదేశమున గన్నడభాషకు బ్రచారము క్రమక్రమముగ తగ్గ నారంభించినది. బాదామిచాళుక్యుల దొరతనము సాగినంతకాలమును పూర్వచాళుక్యులకును, గర్ణాటకుల కును మైత్రి యవిచ్ఛిన్నముగ నడచినది. కాని, క్రీ. శ. ౮ వ శతాబ్ద మధ్యమున రాష్ట్రకూటులు విజృంభించి బాదామిచాళుక్యుల యధి కారమును గూలద్రోసి కర్ణాటకసింహాసనము నాక్రమించినదాదిగ పూర్వచాళుక్యులకు వారితో వైరము పొసగి దినదినప్రవర్ధమానముగ వృద్ధిజెందెను. తదారభ్య కర్ణాటాంధ్రదేశములకు యుద్ధములు నిరంతర మతితీవ్రముగ నడువసాగెను. ఈ వైరాతిశయమువలన పూర్వచాళుక్యులు దాము కర్ణాటకులగుటను విస్మరించి తమ ప్రజలతో నేకీభవించి వారివలె దామును నాంధ్రుల మని యెంచసాగిరి. ఈ యభిప్రాయము వీరి మానససీమలో తేకెత్తినప్పటినుండియు దెనుగు భాషయం దభిమానము హెచ్చి దాని బలుదెఱగుల నభివృద్ధిసేయ గడగిరి. కన్నడమునందువలె నాంధ్రమునను కావ్యనిర్మాణము సేయుట యుక్త మని నిశ్చయించి కవుల నాదరించి కవన మల్లుటకు బురికొల్పిరి. ఈ యంశమునే నన్నెచోడదేవుడు దన కుమారసంభవ పీఠికయం దిట్లు తెల్పియున్నాడు:

"మును మార్గకవిత లోకంబున వెలయగ దేశికవిత బుట్టించి తెనుం
గు నిలిపి రంధ్రవిషయంబున జన జాళుక్యరాజు మొదలగు బలువుర్."

ఇందువలన దేశికవిత బుట్టించి యంధ్రవిషయంబున దెనుగును చాళుక్యులు నిల్పి రనియు వారికి బూర్వము దెనుగున కవిత్వము లే దనియు, దెల్లమగుచున్నది. దేశికవిత్వము బుట్టించి తెనుగు నంధ్ర విషయమున నిలిపిన చాళుక్యరా జెవ్వడో, యత డావంశమున నేశాఖకు జెందినవాడో తెలియదు. కాని తెనుగుదేశముతో బూర్వ చాళుక్యరాజులకే గాఢతమమైన సంబంధ ముండిన కారణమునను, తెనుగుపద్యరచన ప్రప్రథమమున పూర్వచాళుక్యవంశజుడగు గుణగ విజయాదిత్యుని శాసనములయందే పొడకట్టుచుండుటవలనను నన్నె చోడకవి చెప్పిన విధమున దేశిని కవిత్వమును బుట్టించి తెనుంగు నంధ్రవిషయమున నిలిపిన చాళుక్యరాజు గుణగవిజయాదిత్యుని పూర్వికులగు పూర్వచాళుక్యులలో నొక్కడుగ నుండునని తలచుట యుక్తము.

ఇట్లారంభమైన తెనుగుకవిత్వమునకు కన్నడ కావ్యములు మేలుబంతు లైనవి. తెనుగుకవులకు గన్నడకవులు మార్గదర్శకులైరి. ఆంధ్రకావ్యములలో నాదికావ్య మనదగు నన్నెచోడుని కుమార సంభవమును ప్రాచీనకర్ణాటక కావ్యములతో బోల్చి చూచిన నీ విషయము తెల్లము కాగలదు. నన్నయభట్టు భారతమునకు గూడ కర్ణాటక కావ్యముల సోకు తప్పదాయె. ఇంకొక విశేషము. ఆంధ్ర వాగనుశాసనుడు పూర్వచాళుక్యరాజుల కులక్రమాగతపురోహితు డగుటచే నతని పెద్దలు కుబ్జవిష్ణువుతోగూడ వేంగికి వచ్చి యచట స్థిరనివాసము లేర్పఱచుకొని వేంగినే మాతృదేశముగ స్వీకరించిన కర్ణాటబ్రాహ్మణులు కావలయును. నన్నయభట్టునకు సహాధ్యాయు డును, భారతరచనయందు పాకశాసనికి నారాయణునివలె దోడుపడిన నారాయణభట్టు కర్ణాటక చక్రవర్తియగు నాహవమల్లసోమేశ్వరుని ప్రధానియును, వాణసవంశజుడును నగు కర్ణాటకబ్రాహ్మణుడు.

కావున నన్నయకృతాంధ్రభారతమున కర్ణాటకావ్యపు బోకడలు గానవచ్చుట వింత కాదు.

కుమారసంభవము మొదలగు కావ్యములందు గానవచ్చు కన్నడపదములు, పలుకుబడులు, కవిసమయములు, వర్ణనాదికములు క్రమక్రమముగ సన్నగిలి తుదకు మాసిపోయినవి; కాని కొన్ని యంశములందు తెనుగు కావ్యములపై గన్నడముద్ర స్థిరమై నిలిచి నది. దీనికి దార్కాణగ రెండు విషయములను దెల్పుచున్నాడను :

(౧) ఆంధ్రకావ్యములన్నియు—నిర్వచనోత్తరరామాయణాది యల్పిష్ఠసంఖ్యాకములుదప్ప - జంపువులే. సంస్కృతమునను చంపూ కావ్యములు గలవు; కాని వాని సంఖ్య యల్పము. అన్నియు నర్వాచీనములు. కేవలపద్యకావ్యములకు గల ప్రఖ్యాతి వానికి లేదు. తెనుగున పద్యకావ్యములు నేతిబీరకాయలు. వానినిబద్యకావ్యము లనుట తప్పు. ఇట్లు మన కావ్యములన్నియు జంపూకావ్యము లగుటకు గారణ మాదియుగమున మన కావ్యనిర్మాతలు కర్ణాటకకావ్యసరణి ననుసరించుటయే. షట్పదికవిత్వ మారంభమగు వఱకును గర్ణాటక కావ్యము లన్నియు జంపువులే. కర్ణాటకమునుండి వచ్చిన చాళుక్య రాజుల ప్రోత్సాహమున దెనుగున కావ్యనిర్మాణమునకు గడగిన తెనుగుకవులు కర్ణాటకఫక్కి ననుసరింపక తప్పినది కాదు. వారు వేసిన పునాదులపై నిర్మాణమైన తెనుగువాఙ్మయ సౌధము భిన్న స్వరూపము నెట్లు పొందగలదు!

(౨) తెనుగుకన్నడఛందస్సు లొక్కటీరైనవి. వానికి గల భేద మత్యల్పము. కన్నడకవులు 'ప్రాస' ను మాత్రము పాటించిరి; తెనుగువారు 'ప్రాస' తోగూడ 'యతి' ని జేర్చిరి. ఇదియే వీనికి గల ప్రధానభేదము. తెనుగుకన్నడభాషలయందలి పద్యములు, దేశి గీతములు, వృత్తము లని, రెండు తరగతులుగ విభజింపబడు చున్నవి.

అక్కర సీస గీత ద్విపద తరువోజ రగడమున్నగునవి మొదటితరగతికి జెందినవి. సీసగీతములును ద్విపదలును గన్నడకావ్యములందు గాన రావు; షట్పది తెనుగున లేదు; కాని లక్షణగ్రంథముల కెక్కని తెనుగు పాటలు షట్పదివంటివి చాల గలవు. ఉత్పలమాల చంపక మాల మత్తేభవిక్రీడితము మొదలైన వృత్తములు రెండవతరగతికి జేరినవి. సర్వసామాన్యముగ నన్నియాంధ్రకర్ణాటకావ్యములందును గానవచ్చు కందపద్య మీ తరగతిలోనిదే.

తెనుగుకన్నడఛందస్సు లొక్కతీరుగ నుండుటకు గారణ మేమి? చక్కగ నాలోచించి చూడగా దీని కన్యోన్యాశ్రయమే కారణ మని తోచుచున్నది. ఈ యభిప్రాయమును గొంద అంగీక రింపరు. తెనుగు కన్నడ ఛందస్సు లొక్కరీతిగ నుండినను నవి యొండొంటితో సంబంధము లేక స్వతంత్రముగనే యేర్పడెననియు, వానికి గల పోలిక లవి యొక్క కుటుంబమునకు జెందిన భాష లగుటచేతను, రెంటి ఛందస్సులును సంస్కృతఛందోగ్రంథములపై నాధారపడి యుండుటచేతను గలిగిన వనియు వీరు చెప్పుదురు. కాని యదియొప్పుకొనదగినది కాదు. ఉపలబ్ధమైన సాక్ష్యమును బట్టి చూడగా తెనుగుఛందస్సునకు గొంచె మించు మించుగ గర్ణాట ఛందస్సు మాతృకవలె గానవచ్చుచున్నది. కన్నడమున కవిత్వము తెనుగునకంటె గొన్ని శతాబ్దములకు ముందే పుట్టినది; తెనుగున గవిత్వమారంభ మగునప్పటికే కన్నడమున ఛందస్సు సంపూర్ణముగ వికసించి పెక్కు లక్షణగ్రంథములు బయలువెడలినవి. కర్ణాటకము నుండి వచ్చిన చాళుక్యరాజుల ప్రోత్సాహముమూలముననే తెనుగున కవిత్వము మొలకయెత్తినది. కావున నర్వాచీనకాలమున నేర్పడిన తెనుగు ఛందస్సు తత్పూర్వము కొన్ని శతాబ్దములకు ముందు రూపొందిన కర్ణాటఛందస్సునకు బ్రతిబింబమువలె నుండినదానికి గారణము దెనుగువారు కర్ణాటకులకడనుండి తమ ఛందస్సును

గ్రహించుటయే. ఈ క్రిందియంశము లీ యభిప్రాయమును బలపఱచు చున్నవి. ప్రాచీనకన్నడకావ్యములందు అక్కరలనునొక తరగతి దేశిగీతములు గానవచ్చుచున్నవి. ఇవి రాష్ట్రకూట చక్రవర్తుల సామంతుడగు నిమ్మడియుద్ధమల్లుని బెజవాడశాసనమునను, నన్నయ భారతమునను గానవచ్చుచున్నవి. నన్నయ్యకు వాణసవంశజుడు కర్ణాటనారాయణభట్టు సహాయుడు గదా. గుణగవిజయాదిత్య ప్రథమ చాళుక్యభీముల కాలమందలి పద్యశాసనములలో కేవలతెనుగుగీత లనదగు సీస గీత తరువోజలే కానవచ్చుచున్నవి. అక్కరలుగాని, వృత్తములుగాని లేవు; కాని గుణగవిజయాదిత్యుని సాతలూరు తామ్రశాసనమున కర్ణాటకఛందస్సంప్రదాయము ననుసరించి ప్రాస యుక్తమైన సంస్కృతచంపకమాలావృత్తమొకటి యగపడుచున్నది.

"అరినృపవాజివారణపదాతిమహాభ్రవిరామమారుతః
పరికరసుస్థితాసిభరుచిప్రవినాశనభానుసన్నిభః
గురుతరదీనభాగవతమానవమానితకల్పపాదపః
వరకరిగల్లభూమిపభుజాపి రిహాజిభువి ప్రహాసతే."

శాసనముల సాక్ష్యమును బట్టి చూడగా మొట్టమొదట తెనుగున బద్యములు కేవలము తెనుగుదేశమున బ్రచారమునం దుండిన సీసగీతతరువోజ లను దేశిఛందములందు రచియింపబడుచుండె ననియు దరువాత కన్నడఛందస్సు బడి యక్కరలును, వృత్తములును వ్రాయుట వాడుకలోనికి వచ్చె ననియు దెల్లమగుచున్నది. తెనుగు వృత్తరచన సంస్కృతప్రాకృతవృత్తముల చొప్పున గాక కన్నడ ఛందస్సంప్రదాయము ననుసరించియే ప్రారంభమాయె ననుటకు బై నుదాహరింపబడిన సాతలూరి తామ్రశాసనములోని చంపక మాలా వృత్తము సాక్షి. ఏలన, ద్వితీయాక్షరప్రాస మాంధ్రకర్ణాటకపద్య కవిత్వమునకు సామాన్యలక్షణమే యైనను నాంధ్రకవులు ప్రాసతో బాటు పాటించు మఱియొక ప్రధాననియమమగు 'యతి' యిందు

కానరాదు. తెనుగుకవిత్వమునం దాదినుండియు యతిప్రాసలు గాన వచ్చుచున్నవి. గుణగవిజయాదిత్యుని కాలమునకు బూర్వమే 'యతి ప్రాస' నియమములు స్థిరముగ నేర్పడినవి. కావున, గుణగవిజయా దిత్యుని సాతలూరుతామ్రశాసనములోని చంపకమాలయందు ప్రాస మాత్రము గానవచ్చుటయు, 'యతి' లేకపోవుటయు జూడగా నాద్యమున దెనుగుకవులు కర్ణాటఛందస్సంప్రదాయము ననుసరించి వృత్తరచనకు గడగి రని తోచుచున్నది; కాని తెనుగువారియందు 'యతి' లేని కవిత్వము వినుతికెక్కదాయెను. కావున వారు కాల క్రమమున 'ప్రాస' తోపాటు 'యతి' నిగూడ చేర్చి వృత్తములను రచింపగడగిరి.

చాళుక్యరాజ్యస్థాపన యాంధ్రకవితకు గారణభూత మైనది. అనగా నాంధ్రకర్ణాటకసంయోగము వలన దెనుగున కవిత్వము పుట్టి నది. ఇది యాంధ్రవాఙ్మయచరిత్రకారు లందఱు విస్మరింపదగని విష యము. ఈ కారణమువలననే ఆంధ్రకావ్యస్వరూపమునను, ఛందస్సు నను కన్నడపు బోలికలు గానవచ్చుట.

చాళుక్యు లెవ్వరు?

'చాళుక్యు లెవ్వరు?' అనునది వారివిషయమై యడుగదగిన ప్రథమప్రశ్న. వారి శాసనములలో తమ యుత్పత్తిని గూర్చి వారు కొంత చెప్పుకొనియున్నారు. చంద్రవంశక్షత్రియ జాతికి జెందిన పాండవుల సంతతివారనియు, మొదట యయోధ్యలో కొంతకాలము రాజ్యమొనర్చిన పిమ్మట దక్షిణాపథమునకు వచ్చి యచట సార్ధసప్త లక్ష పరిమితమైన సామ్రాజ్యమును నెలకొలిపి ప్రభుత్వము నెఱపి రనియు కొన్నియెడల గలదు. వసిష్ఠుని యగ్నికుండమున నుద్భవించిన పురుషులలో నొక్కడైన చులుకని సంతతివారని మఱికొన్ని యెడల గలదు. ఆధునిక చరిత్రపరిశోధకు లీ గాథలను విశ్వసింపరు. కాని వారు చాళుక్యుల యుత్పత్తినిగూర్చి భిన్నాభిప్రాయములను వెలిబుచ్చి యున్నారు. కొందఱు వీరిని పారశీక దేశమునుండి హిందూదేశమునకు వలసవచ్చి యచ్చట హిందువులతో గలసిపోయిన విజాతీయు లనిరి. కొందఱు వీరు ఉత్తరదేశమునుండి దక్షిణభారతమునకు రాజ్య కాంక్షచే వలసవచ్చిన క్షత్రియజాతివారని యభిప్రాయపడిరి; మఱి కొందఱు వీరు విదేశమునుండికాని యుత్తరదేశమునుండికాని వలస వచ్చినవారు కారనియు దక్షిణదేశ వాస్తవ్యులే యనియు జన్మతః వారుశూద్రులేకాని క్షత్రియులు కారనియు, రాజ్యాభివృద్ధినంది ప్రసిద్ధులైనపిమ్మట ఈవంశమువారు తాము చంద్రవంశ క్షత్రియు లనియు పాండవులసంతతి వారనియు గాథలు కల్పించుకొని రని వాదింతురు. ఈ యంశమును తర్కించి తీర్మానించుట కిది సమయము గాదు. చాళుక్యులు క్షత్రియకులసంభూతులగు దాక్షిణాత్యులను నభి ప్రాయము బహుళముగ నాధునిక చరిత్రపరిశోధకుల సమ్మతి నంది యున్నది. ప్రస్తుతము వీరిమార్గము ననుసరించుటయే యుక్తము.

వీరు ప్రప్రథమమున నాంధ్రదేశాంతర్గతమైన కడపమండల మందలి జమ్ములమడక ప్రాంతమున పొడచూపినను, వీరిచరిత్ర యంతయు కర్ణాటకదేశము తోడనే లగ్నమై యున్నది. పైగా బాదామిచాళుక్యరాజవంశముతో నారంభమగుచున్నది. బాదామి రాజవంశము వీరికులవృక్షమునకు బోదెవంటిది. చాళుక్యు లెందు గానవచ్చినను ఈరాజవంశమునుండి యుత్పన్నమైనవారే; బాదామి చాళుక్యవృక్షమునుండి దశదిశలకు వ్యాపించినశాఖలే కావున నీ వంశ కథనము దక్షిణభారతచరిత్రలో నత్యంతము ప్రధానమైనది.

బాదామి చాళుక్యరాజకుటుంబమునకు మూలపురుషుడు జయ సింహుఁడు ఇతఁడెక్కడివాఁడో యతని పుట్టుపూర్వోత్తరమెట్టిదో తెలియరాదు. ఇతని మనుమడు మొదటి పులకేశివల్లభుడు. ఇతడు క్రీ. శ. 445 లో ఇప్పటి విజాపురమండలములోని బాదామిదుర్గ మును జయించి కైవసముగావించుకొని వీరి సామ్రాజ్యమునకు అస్తి భారము వేసెను. ఇతని పుత్రులైన ప్రథమకీర్తివర్మమంగళేశ్వరులు తత్పరిసరప్రాంతముల రాజ్యముసల్పుచుండిన నలమౌర్యకదంబకట చ్చురులను జయించి స్వరాజ్యమును విస్తరింపజేసిరి. మొదటికీర్తివర్మ పుత్రుడైన ద్వితీయపులకేశి చాళుక్యజాతికి మకుటాయమానుడైన రాజు. అత డద్వితీయశూరుడు; సాటిలేని సైన్యాధిపతి; దిగ్విజేత. అతనికాలమున చాళుక్యరాజ్యము సార్థసప్తలక్షవైశాల్యము గలదియై, సకలదక్షిణాపథసామ్రాజ్యమై పరిణామ మందినది. ఇతని మూలముననే చాళుక్యవంశము నానాదేశములకు ప్రాకినది. ఇతడు క్రీ. శ. ౧౯వ శతాబ్దమునం దైరోపాఖండమున మొదటి నెపోలియను చక్రవర్తివలె తాను జయించిన దేశముల సింహాసనములపై దన సోదరులను పుత్రులను గూర్చుండబెట్టి నూతనచాళుక్యరాజ్యము లను స్థాపించెను. అందు ముఖ్యమైన వానిని పేర్కొనెదను. (౧) వేంగి కళింగభూములను క్రీ. శ. 614 లో జయించి వానిమీద దనయనుజు

లలో జ్యేష్ఠుఁడైన కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని రాజుగ నియమించెను. ఇతఁడును నితని సంతతివారును పూర్వసముద్రతీ రాంధ్రదేశముపై క్రీ. శ. ౧౦౭౦ వఱకు ఇంచుమించు నాల్గువందల సంవత్సరముల కాల మవిచ్ఛిన్నముగ ప్రభుత్వముజేసిరి; ఇమ్మడిపులకేశి చిన్నతమ్ముఁడైన ధరాశ్రయ జయసింహవల్లభుడు నాసికమండలమునకు ప్రభువాయెను; ఇతని యనంతరము ఇతని కుమారుఁడు త్రిభువనాశ్రయ నాగవర్ధనుడును ఇచట రాజ్యము సల్పిరి. మఱియు జయసింహుని మనుమడును బుద్ధరాజు కుమారుడునైన చాళుక్యజయవర్మరాజు ఇమ్మడి పులకేశి కడపటిదినములలో లాట దేశాధిపతియై యుండెను. ఇతని కుటుంబమునకు బాదామి రాజకుటుంబమునకు గల సంబంధ మెట్టిదో తెలియదు. లాటచాళుక్యులకంటె గుజరాతుచాళుక్యులు చరిత్రయందు మిక్కిలి ప్రసిద్ధినందిరి. గుజరాతు చాళుక్యవంశమునకు మూలపురుషుడు ఇమ్మడిపులకేశి కడపటి పుత్రుడైన ధరాశ్రయ జయసింహవల్లభుడు. ఇతడెప్పుడు గుజరాతు కధిపతియాయెనో నిశ్చయించి చెప్పుటకు వలనుపడదు. ఇతని వంశీకు లిచ్చట దాదాపు క్రీ. శ. 750 వఱకు రాచరికము నెఱపిరి. వీరిలోనెల్ల క్రీ. శ. 740 లో రాజ్యము సేయుచుండిన అవనిజనాశ్రయ పులకేశి ప్రఖ్యాతుఁడు. ఇతడు దొడ్డసేనాధిపతి. అప్పుడు సింధుప్రాంతము నాక్రమించి పాలించుచుండిన తాజికులనబడు అరబీమహమ్మదీయులు దండెత్తి రాగా వారినెదిర్చి యుద్ధమున నోడించి పారదోలెను.

క్రీ. శ. ఎనిమిదవ శతాబ్దము మధ్య బాదామిచాళుక్య సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై వారి స్థానమున రాష్ట్రకూటుల యేలుబడి ప్రారంభమైనది. ఎనిమిదవ శతాబ్ద మధ్యనుండి పదియవ శతాబ్దమువఱకును దక్షిణభారతమున రాష్ట్రకూట యుగము సాగినది. సార్వభౌమాధిపత్యము పరహస్తగతమైనను చాళుక్యవంశము నామ మాత్రావశిష్టము గాలేదు. దేశమునందచటనచట వారు చిన్న

చిన్న రాజ్యములను స్వతంత్రులుగనో సామంతులుగనో పాలించు చుండిరి. రాష్ట్రకూటయుగమున వర్ధిల్లిన చాళుక్యరాజవంశములలో నీ క్రిందివి ముఖ్యమైనవి.

1. పూర్వచాళుక్యులు[1]. వీరు కుబ్జవిష్ణువుయొక్క సంతతివారు. బాదామిచాళుక్యవంశము పతనమైనపిమ్మటగూడ వీరు ముందరివలె తీరాంధ్రదేశమున స్వతంత్రులై రాజ్యము సేయుచుండిరి. రాష్ట్రకూటచక్రవర్తులు పూర్వచాళుక్యులను జయించి లోబఱచుకొన వలయునని ప్రయత్నముజేసిరి కాని వారి మనోరథము సిద్ధింపదాయె.

2. ముదిగొండచాళుక్యవంశము ఈ వంశప్రభువులు ఇప్పటి యోరంగలు కంభంమెట్టు మండలాంతర్గతమైన మంచికొండ విష యము నేలుచుండిరి. వీరి రాజ్యము పూర్వచాళుక్య రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యముల మధ్యనుండు గడిదేశమగుటచేత, వీ రొకప్పుడు పూర్వచాళుక్యులకును మఱియొకప్పుడు రాష్ట్రకూటులకును సామం తులై కొల్చుచుండిరి.

3. వేములవాడచాళుక్యులు. ప్రస్తుత కరీంనగర మండలాంతరగత మైన వేములవాడ గ్రామమును రాజధానిగ జేసికొని రాజ్యము సేయుట వలన వీరి కీ పేరు కల్గినది. తాము బాదామి చాళుక్య రాజైన పులకేశిభూపాలుని సంతతివారమని తమ శాసనములలో వీరు చెప్పుకొనిరి ; కాని వీరిచరిత్రయంతయు రాష్ట్రకూట యుగమునందే సాగినది. ఈ వంశమునకు మూలపురుషుడైన వినయాదిత్యయుద్ధ మల్లుడు రాష్ట్రకూట దంతిదుర్గచక్రవర్తికి సమకాలికుడు ; కడపటి వాడైన మూడవ అరికేసరి రాష్ట్రకూట ముమ్మడికృష్ణ భూమీశ్వ రుని సామంతుడు. వేములవాడ చాళుక్య వంశజులలో ననేకులు

1. పూర్వచాళుక్యులనుగూర్చి ఇంతకుముందే చెప్పియున్నాను. మరల నా విషయము నిచ్చట తడవ బనిలేదు.

శూరులై పెక్కురణరంగములలో నిజపరాక్రమమును ప్రకటించి పేరు ప్రఖ్యాతులుబడసినను వారెన్నడును రాజ్యస్వాతంత్ర్యముబొందలేదు.

4. కళ్యాణిచాళుక్యులు. ఇప్పటి మైసూరురాష్ట్రములోని కల్యాణినగరము వీరికి కులక్రమాగతమైన రాజధాని యగుటవలన ఆధునిక చరిత్రకారులు వీరిని కల్యాణి చాళుక్యులని పేర్కొందురు. వీరును తాము బాదామి చాళుక్యరాజుల సంతతి వారమని చెప్పుకొనిరి. ఈ వంశమువారు అఖండవైభవముతో దాదాపు రెండు వందల యేండ్లకాలము ప్రజాపాలన మొనర్చిరి. రాజ్యవిస్తారమునందేమి పరాక్రమాధిక్యమువలన నేమి కీర్తి ప్రఖ్యాతులయందేమి బాదామివారి నధఃకరించిరి. ఈ రాజవంశమునకు మూలపురుషుడు ఇమ్మడి తైలపదేవుఁడు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦ వ శతాబ్ద చరమపాదమున రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యము నాక్రమించుకొని నామమాత్రావశిష్టమై యుండిన తమ అధిరాజ్యమును పునరుజ్జీవింపజేసెను. ఈ వంశములో గడపటి ప్రభువైన నాల్గవ సోమేశ్వరుఁడు ౧౨ వ శతాబ్దాంతమున వెలసెను. ఇతనితో కల్యాణిచాళుక్యచక్రవర్తుల యేలుబడి సమాప్త మాయెను.

పై బేర్కొనిన నాలుగు చాళుక్యవంశములును దక్కను పీఠభూమి యందు వర్ధిల్లినవి. ఇవిగాక మఱి మూడు వంశములు పశ్చిమ భారతదేశమున ముఖ్యముగ గుజరాతుదేశమున క్రీ. శ. ౧౪ వ శతాబ్దము ప్రథమ దశకము వఱకును ఒకదాని పిమ్మట మఱియొకటి రాచరికము వహించెను. ఈ మూడు వంశములలో లాటగుజరాతు శాఖల నింతకు పూర్వమె పేర్కొని యున్నాను. వీరిలో నిక మిగిలి యుండునది యన్హిల్ వాడను రాజధానిగ జేసికొని ప్రజాపాలన మొనర్చిన చౌళుక్య వంశము. వీరిలో కడపటి ప్రభువైన కర్ణదేవుని ఢిల్లీ తురుష్క సురత్రాణు డైన అల్లావుద్దీన్ ఖిల్జీ దేశము నుండి పాఱదోలి గుజరాతురాష్ట్రమును ఢిల్లీ సామ్రాజ్యమున గలుపుకొనెను. మఱియు మధ్యయుగమున విజయనగరసామ్రాజ్యమును పాలించిన

నాలుగు రాజవంశములలో సాళువ ఆరెవీటివంశములవారు తాము చాళుక్యులమని చెప్పుకొనియున్నారు. సాళువవారు క్రీ. శ. ౧౪౮౫ మొదలు ౧౫౦౬ వఱకును, ఆరెవీటివారు క్రీ. శ. ౧౫౭౦ మొదలు ౧౬౫౦ పర్యంతము ప్రభుత్వ మొనర్చినట్లు వారి శాసనముల మూలమున తెలియుచున్నది.

ఇంతవఱకు చాళుక్యుల పుట్టుపూర్వోత్తరములను సంగ్రహముగ వివరించినాడను. ఇక వీరి రాజ్యకాలమున నడచినముఖ్య చరిత్రాంశములను ఇంచుక ప్రస్తావించి, వారి యేలుబడిక్రింద దక్షిణ భారతీయ సంస్కృతి యెట్లు పెంపందెనో యొక్కింత చెప్పి నా వ్యాసమును ముగించుచున్నాను.

మొదట చేర్కొన దగినది యుత్తరదక్షిణరాజ్యముల ప్రతిస్పర్ధ. రాజకీయదృష్టిని జూచిన దక్షిణాపథము, దక్కను దక్షిణ హిందూస్థానము లను రెండు ప్రత్యేకభూభాగములుగ విభక్తములై యుండెడిది. ఈ భాగములందు పాలించుచుండిన రాజవంశములు సామ్రాజ్యాధిపత్యముకొఱకు నిరంతర మొండొరులతో గలహించుచు యుద్ధము సల్పుచుండువారు యావద్దక్షిణభారతమును దమ యేలుబడి క్రిందికి దెచ్చుకొన వలయునని యొకప్పు డుత్తర రాజ్యములవారును మఱియొకప్పుడు దక్షిణరాజ్యములవారును తీవ్రముగ ప్రయత్నములను సల్పువారు. ఈ కారణమున ఉత్తరదక్షిణముల మధ్య యుద్ధము సామాన్యమై వైరము పెంపొందుచు వచ్చినది. ఈ యుద్ధములకు సామాన్య రణరంగము కృష్ణా ప్రాంతదేశము బాదామి చాళుక్యయుగమున ఈ పోరు ప్రారంభమైనది. ఆనాడు తమిళనాడు సర్వమును, దక్షిణాంధ్రమున గొంతభాగమును, కాంచీపురవరాధీశ్వరులైన పల్లవరాజుల యాధిపత్యము క్రింద నుండినది. ఇమ్మడి పులకేశి నాయకత్వము క్రింద బాదామి చాళుక్యులు విజృంభించి పల్లవులనధఃకరించి ద్రావిడరాజ్యములపై దమయాధిపత్యమును

నెలకొల్ప ప్రయత్నము సల్పిరి. తొలుత విజయము చేకూరినను తరువాత పరాజయమందిరి. యుద్ధమున పులకేశి నిహతుఁడాయెను; కాని యాతని సంతతివారు సమకాలికులైన పల్లవప్రభువులతో దక్షిణాపథాధిపత్యము కొఱకు పోరాటమును సాగించుచుండిరి. క్రీ. శకము ఎనిమిదవ శతాబ్దమధ్యమున బాదామివారి రాజ్య ముత్సన్నమై పోయెను. వారి స్థానము నాక్రమించుకొన్న రాష్ట్రకూట చక్రవర్తులును తాము చాళుక్యులకు రాజకీయమైన వారసుల మని భావించి వారివలెనే పల్లవులతో పోరాటమును సాగించిరి. క్రీ. శ. ౯ వ శతాబ్దాంతమున పల్లవరాజ్యము రూపుమాసి పోయెను; వారి స్థానమున విజయాలయుని సంతతివారైన చోళులు ద్రావిడదేశమున కధిపతులైరి. వీరు మొదట రాష్ట్రకూటులతోడను తరువాత దక్కను సామ్రాజ్యపీఠము నధిష్ఠించిన కల్యాణిచాళుక్యులతోడను, దక్కను దేశములను దమ యేలుబడి క్రిందికి దెచ్చుకొనుటకొఱకు, ఘోరముగ పోరుసల్పిరి. ఇట్లు బాదామిచాళుక్యులనాడు ప్రారంభమైన దక్కనుదాక్షిణాత్య రాజ్యముల అంతర్యుద్ధము శతాబ్దముల పొడుగున సాగుచు దక్షిణాపథమును ఒక గొప్ప యుద్ధరంగముగ మార్చివేసినది. దేశప్రజలకు యుద్ధమే ముఖ్య వృత్తి యాయెను.

రెండవది మతవిషయము. చాళుక్యుల యభ్యుదయము వైదిక ధర్మపునరుద్ధారణతో లగ్నమై యున్నది. వారు చరిత్రరంగమున పొడసూపినప్పుడు బౌద్ధ జైన ధర్మము లుచ్ఛస్థితియం దుండినవి. సనాతన ఆర్యధర్మము జనాదరమును గోల్పోయి కొనప్రాణముతో చావసిద్ధమై యుండినది. కాని క్రీ. శ. ౫, ౬ శతాబ్దము లందు దక్షిణ భారత రాజకుటుంబముల ప్రాపున నది కొల్లకుని పునరుజ్జీవన మందినది. ఈ రాజకుటుంబములలో నీ సందర్భమున ముఖ్యముగా రెండు పేర్కొన దగినవి. దక్షిణాంధ్రద్రావిడ దేశములను పాలించుచుండిన పల్లవ వంశము మొదటిది. పల్లవులు బ్రాహ్మణులు; భారద్వాజులు మహాభారత వీరులైన ద్రోణాశ్వత్థామల సంతతివారు, వైదిక ధర్మ

పరాయణులు, అగ్నిష్టోమాశ్వమేధాది యజ్ఞములను జేసినవారు. జన్మతః బ్రాహ్మణులే యైనను క్షత్రియవృత్తి నవలంబించుటచే బ్రహ్మక్షత్రియు లన బఱగిరి. వీరు శైవసమయమునందు గాఢమైన యభిమానము గలిగి దానిని జక్కగ పోషించిరి. వీరు నందికేతనులు, కలియుగదోషావసన్నధర్మోద్ధరణనిత్యసన్నద్ధుల మని శాసనములందు బ్రకటించు కొనిరి. దక్కను దేశమును పాలించిన చాళుక్యకుటుంబము రెండవది. వీరు మానవ్యస గోత్రజులైన చంద్రవంశ క్షత్రియులు, భగవన్నారాయణ వరప్రసాదిత వరాహలాంఛనులు పరమబ్రహ్మణ్యులు పౌండరీకవాజపేయాశ్వమేధావభృతస్నాన పవిత్రీకృతగాత్రులు వీరి శాసనములు తరచుగ లీలావరాహ స్తోత్రముతో ప్రారంభ మగు చున్నవి. హరి యెట్లు లీలావరాహమై సముద్రమున బ్రుంగి యుండిన భూమిని దంష్ట్రాగ్రమున లేవనెత్తెనో యట్లే వరాహలాంఛను లగు వీరు బౌద్ధ జైన చార్వాకాది పాషండ సమయము లందు నిమగ్నమైన సనాతన ఆర్యధర్మము నుద్ధరింప గలరని యిందలి గూఢార్థము. వరాహధ్వజము చాళుక్యవంశముల కన్నిటికిని సామాన్య మైనది. అట్లే సనాతనధర్మ పోషణయు. వీరి కడనుండి వరాహధ్వజమును ధర్మప్రవర్తనమును తరువాతి కాలమున దక్షిణాపథమున రాజ్యము జేసిన కాకతీయులకును విజయనగరచక్రవర్తులకును సంక్రమించినది. వీరు ఆద్యమున వైష్ణవులు; తరువాత కాదాచిత్కముగ కొందఱు జైనధర్మమును పోషించిరి; కడపట వీరు శైవులైరి; రానురాను శైవము ముదిరి వీరశైవ మైనది. పాశుపత కాలాముఖ కాపాలికాది శైవసమయములు విజృంభించి యారాధ్య లింగాయత మతముల యుత్పత్తికి కారణభూతములైనవి. వీని కన్నిటికి శివభక్తి సామాన్యము. వీని రాయిడిచే బౌద్ధజైనాది మతము లంతరించి పోయినవి.

మూడవది కళాభివృద్ధి: వీరి కాలమున లలిత కళ లభివృద్ధి నందినవి. వాస్తుశిల్పచిత్రలేఖనసంగీతములు ముఖ్యముగ జేర్కొన

దగినవి. వీరి యభ్యుదయముతో దక్షిణభారత వాస్తుచరిత్ర యందొక నూతన యుగము ప్రారంభమైనది. మన ప్రాచీన వాస్తునిర్మాణ మంతయు దేవాలయాది మతసంబంధమైన కట్టడములందె లగ్నమై యున్నది. మతముతో సంబంధములేని గృహప్రాసాదాది నానా విధము లైన వాస్తునిర్మాణములు గూడ ప్రవ్విలండములుగ నుండి నట్లు ప్రాచీనగ్రంథములవల్ల దెలియ వచ్చుచున్నను అవి యెన్నడో నామమాత్రావశిష్టములై పోయినవి. కావున వాస్తుచరిత్రకారులు, నశింపక మిగిలియుండు దేవాలయాది మతసంబంధ కట్టడముల నాధారపఱచుకొనియే భారతీయ వాస్తుపరిణామ విశేషములను వివ రింపవలసి వచ్చినది. పశ్చిమ చాళుక్యులు వాస్తునిర్మాణమున పని గొని కొండల యందు గుహాలయములను మలిపించిరి; ఇట్టికా పాషాణాదులతో నద్భుతము లైన దేవతాయతనములను నిర్మించిరి. బాదామిగుహలును, పట్టడకలు మున్నగు స్థలములందును నేటికినినిలిచి యుండు దేవాలయములును బాదామిచాళుక్యవాస్తునిర్మాణ శక్తికి దృష్టాంతములు. దేవాలయ నిర్మాణము కల్యాణి చాళుక్యులనాడు మఱియు విశేషముగ బెంపందెను. కల్యాణీవారును వారి సామంతు లును నిర్మించిన దేవాలయములు కర్ణాటమునను తెలింగాణమునను పెక్కుతావులందు కలవు. వీరి యనంతరము అటు కర్ణాటమును పాలించిన హొయ్సల యాదవవంశజులును ఇటు తెలింగాణమున కాకతీయులును వారిమార్గము ననుసరించియే దేవాలయములను నిర్మిం చిరి. చాళుక్యదేవాలయనిర్మాణపద్ధతియందు తత్పూర్వమున లేని నవ్యవైఖరి గానవచ్చుచున్నది. తలవిన్యాసమున నది నక్షత్ర రూప మును బోలియుండును; చెక్కడపుపని దాని విశేషలక్షణము. అప్పటి కాసెవోజుల ప్రజ్ఞ అద్భుతమైనది. వారి కరస్పర్శచే నెంతటి కర్కశ పాషాణమును మైనమువలె మెత్తనై వారేరూపమును చింతించిన యారూపమును దాల్చెడిది. ఈ నవ్యవైఖరికి చాళుక్యవైఖరి యని కళాభిజ్ఞులు పేరిడిరి. చాళుక్యుల సామ్రాజ్యము సమసిపోయినను వారు పోషించుచువచ్చిన వాస్తునిర్మాణాదికళలు తరువాతికాలమున

తామరతంపరగ నభివృద్ధినందినవి. కర్ణాటక మందలి హొయ్సళేశ్వరాలయమును తెలింగాణములోని రామప్పగుడియు దీనికి దృష్టాంతములు. శిల్పము వాస్తునిర్మాణమున కానుషంగికము. దేవతాప్రతిమలు సేయుట దేవాలయములపై మన యితిహాసపురాణాదులలోని గాథలను ప్రతిమారూపమున గండరించుట కాసెకార్మికుని ప్రధాన వృత్తి. కాదాచిత్కముగ వీరగలు మాస్తికలుల గండరించుట కతడు నియుక్తు డయ్యెడివాడు. చాళుక్య శిల్పులు గండరించిన శిల్పఖండములు ఉత్తమతరగతికి చెందినవి. అవి యింకను చక్కగ పరిశీలింపబడ లేదు. ఈనాటి చిత్రలేఖనమును గొనియాడ దగినదే. బాదామి గుహాలయములోని చిత్రములను శిల్పవిద్యావిశారదులు ప్రశంసించి యున్నారు. అజంటాలోని కొన్ని గుహలు చాళుక్య యుగమునకు జెందిన వని చరిత్రకారుల యభిప్రాయము. దేవాలయ కుడ్యములందును కప్పు లోపలితలమునను ప్రతిమలు వ్రాయు నాచార మనాదినుండియు వాడుక యం దున్నది. కళ్యాణి చాళుక్య కాకతీయ దేవాలయము లందు కొన్ని యెడల చిత్తరువులు గానవచ్చుచున్నవి. కాని యివి మాసిపోవుట వలన కళాదృష్టియందు వానికి విలువకట్టుటకు వీలు కాకున్నది. చాళుక్యుల యేలుబడి క్రింద దేశమున చిత్రలేఖనమె ట్లభివృద్ధినందెనో కనుగొనవలయు నన్న అభిలషితార్థచింతామణి మున్నగు నప్పటిశాస్త్రగ్రంథములను దిలకించిన తెల్లము కాగలదు. సంగీతశాస్త్రముపై పెక్కు గ్రంథము లప్పుడు వెలువడినవి. సర్వజ్ఞసోమేశ్వరుడు ఇమ్మడి జగదేకమల్లచక్రవర్తి మొదలయిన రాజన్యులు సంగీతవిద్యావిశారదులు. వారు వ్రాసిన గ్రంథములు తరువాతి వారికి మార్గదర్శకము లాయెను. శార్ఙ్గదేవుడు జాయసేనాపతి మున్నగువారు తాము రచించిన సంగీతశాస్త్రగ్రంథములు చాళుక్య యుగ గ్రంథకర్తల ననుసరించి వ్రాసినవే. వీనినిబట్టి యప్పుడు సంగీత మెట్లభివృద్ధి నందెనో కనుగొనవచ్చును.

నాల్గవది వాఙ్మయము. చాళుక్యచక్రవర్తులు సంస్కృతభాష నాదరించి సాహిత్యమును చక్కగ పోషించిరి. భారవి, రవికీర్తి,

బిల్హణుడు మొదలయిన మహాకవులును పూజ్యపాద విజ్ఞానేశ్వరాది శాస్త్రగ్రంథకర్తలును నీ వంశపురాజుల మన్ననను పొంది గీర్వాణ వాణిని సేవించినవారలే. సర్వజ్ఞసోమేశ్వర జగదేకమల్లులను ఇంతకు ముందె ప్రశంసించి యున్నాను. రాజుల మాట యటుండనిచ్చి వీరి శుద్ధాంతకాంతాజనము గూడ సంస్కృతభాషాజ్ఞానము గలవారై గ్రంథములను రచించియున్నారు. ఇమ్మడిపులకేశిచక్రవర్తికోడలు చంద్రాదిత్యుని నారీమణి విజయభట్టారిక వీరియందు అగ్రగణ్యురాలు. ఇట్లు రాజులును రాణులును సంస్కృతవిద్యావిశారదులై గ్రంథ రచన గావించియు సంస్కృతభాషాభిజ్ఞులైన కవులను పండితులను శాస్త్రజ్ఞులను పోషించియుండ నాభాషా సాహిత్య మభివృద్ధి నందుట సహజమే కదా.

సంస్కృతముకంటె నధికముగ దేశభాష లభివృద్ధి జెందినవి. చాళుక్యయుగము కన్నడమున కామని వంటిది. కన్నడభాషయం దప్పుడు వెలువడినన్ని కావ్యములు మఱి యెన్నడును వెలువడలేదు. ఆ కాలమున రాజులుగాని వారి నాశ్రయించియుండిన సామంత ప్రభు వులుగాని యన్యులుగాని నెలకొల్పిన శాసనములలో నూటికి యఱు వది పద్యశాసనములు. వీనిలో నొక్కొక శాసనమును నొక ఖండ కావ్యమనుట యతిశయోక్తికాదు. మొదటి చాళుక్యవిక్రమా దిత్యుని మాతామహుడైన పశ్చిమగాంగ దుర్వినీతమహారాజు కన్నడ మున వడ్డకథయనుపేర బృహత్కథను కన్నడీకరించెను. రత్నత్రయ ములో నగ్రగణ్యుడును, ఆదిపురాణవిక్రమార్జునవిజయ కృతికర్తయు నగు పంపమహాకవి వేములవాడచాళుక్యరాజుల కాశ్రితుఁడు. ఇతని విక్రమార్జునవిజయము ఇమ్మడి యరికేసరి భూపాలుని కంకిత మీయ బడెను. పంపకవికంటె ఇంచుక వయసున పెద్దవాడును శాంతిపురాణ గ్రంథకర్తయు నైన పొన్నమహాకవి రత్నత్రయమునందు మఱి యొకడు. పంపనివలెనే ఇతడును వేంగిదేశములోని కమ్మనాటి వాస్త

వ్యుడు. పొన్నకవికి రాష్ట్రకూట ముమ్మడి కృష్ణభూపతి 'కవిచక్రవర్తి' యను బిరుదము నొసంగి గౌరవించెను. రాష్ట్రకూట కృష్ణభూపతికి సమకాలికుఁడును ప్రతిపక్షియు నగు వేంగిపాలకుడు అమ్మరాజ విజయాదిత్యుని తామ్రశాసనగ్రంథములు కొన్ని కవిచక్రవర్తి విరచితములు గలవు. ఇతఁడు శాంతిపురాణకర్తయైన కవిచక్రవర్తి పొన్నడని నా యభిప్రాయము. రత్నత్రయములో మూడవవాఁడైన రన్నడు ప్రథమ కల్యాణి చాళుక్యచక్రవర్తియైన ఇమ్మడి తైలపుని యొక్కయు నతని యనంతర మతని పుత్రుఁడైన సత్యాశ్రయసత్తిగని యొక్కయు నాస్థానమున వెలసెను. రన్నమహాకవి తా విరచించిన గదాయుద్ధమను కబ్బమును సత్తిగనికి అంకిత మిచ్చెను. ఇట్లు కర్ణాట కవులలో నగ్రగణ్యులైన ముప్వురు కవిరత్నములు చాళుక్యుల యాశ్రయమున వర్ధిల్లిరి. వీరు మాత్రమే కాక మఱియెందఱో కవిశ్రేష్ఠులు వారి యౌదార్యమువలన గ్రాసవాసముల కొఱకు శ్రమపడక కర్ణాట సారస్వతసేవయందె తమయావజ్జీవమును గడపి యుత్తమకావ్యముల నెన్నింటినో రచియించిరి.

కర్ణాటభాషవలెనె యాంధ్రము గూడ చాళుక్యుల యాశ్రయముననే బెంపందినది. తెనుగున కవిత్వము గుణగాంక విజయాదిత్యుని కాలమున పొడసూపినది. యుద్ధమల్లునికాలమున బాల్యదశ యందుండెను; యౌవన దశయందు రాజరాజనరేంద్రుడు ఆంధ్ర భాషా యోషను జేపట్టెను. నన్నయభట్టునారాయణభట్టులను విద్వత్కవివరేణ్యులను గౌరవించి వారిచే వ్యాసమహాభారతముయొక్క మొదటి మూడుపర్వములను తెనుగున పద్యకావ్యముగ వ్రాయించెను. రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుడైన రాజేంద్రుఁడు అరవదేశమున కేగి చోళసింహాసనమునాక్రమించుకొని యరవలలో గలసిపోయెను. అంతటితో చాళుక్య సామ్రాజ్యము తెనుగుదేశమం దస్తమించినది.

౨

జినవల్లభుని గంగాధరం శిలాశాసనము

ఈ శాసనము ఆంధ్రప్రదేశములోని కరీంనగరు జిల్లాకు చెందిన గంగాధరమను గ్రామము సరిహద్దులయందుండు బొమ్మల గుట్టయను కొండశిఖరమున నొక గండశిలమీద జెక్కబడియున్నది. ఇటీవల దీని యునికిని గనిపట్టి ఆంధ్రప్రదేశ ఆర్కియాలజీ డిపార్టు మెంటు శాసనశాఖవారు దీని ప్రతిబింబమును దీయించిరి. సదరు డిపార్టుమెంటు డైరెక్టరుగారైన శ్రీ మహమ్మదు అబ్దుల్ వహీద్ ఖానుగారి అనుమతితో దీని నిచ్చట ప్రకటించుచున్నాడను.

ఈ శాసనమున 14 అడుగుల 5 అంగుళముల కొలతగల పంక్తులు పదియు, 4 అడుగుల కొలతగల పంక్తి యొకటియు మొత్తము పదునొకండు పంక్తుల వ్రాత కలదు. అక్షరముల పరిమాణము 1½ అంగుళములు మొదలుకొని గుణింతము ననుసరించి తగ్గుచు హెచ్చుచునున్నది. అక్షరములు లోతుగ జెక్కబడియున్నవి; శైథిల్యము లరుదు. అచట నచట ఒండు రెండు అక్షరములు రాయిపేడెత్తుటవలన రూపుమాసిపోయినను వానిని ఊహించి కనుగొనుట కష్టముగాదు.

లిపి :—ఇందలి లిపి క్రీ. శ. తొమ్మిది పది శతాబ్దులలో దెలింగాణమున వాడుకయందుండిన తెలుగు కన్నడ లిపి, అక్షరములించుక పెద్దవైనను రెండవ యరికేసరి వేములవాడ శాసనాక్షరములను మిక్కిలియు బోలియున్నవి.

భాష :—ఈ శాసనమునందు సంస్కృత కర్ణాటాంధ్రభాషలు మూడును వాడబడినవి. ఇది గద్య పద్యాత్మకము. "ఓం నమః

సిద్ధేభ్యః'' అను సంస్కృతవాక్యముతో ప్రారంభ మగుచున్నది. తరువాత నొక దీర్ఘ కన్నడ గద్య, పిమ్మట మూడు సంస్కృత వృత్తములు (రెండు శార్దూలవిక్రీడితములును, నొక్క పృథ్వియు), అటు వెనుక కన్నడ వృత్తము లాఱు (చంపకమాలలు నాలుగు, మత్తేభ విక్రీడిత మొకటి, తరళ మొకటి), పిమ్మట తెలుగుపద్యములు (కందములు) మూడు, కడపట చిన్న కన్నడ వచన మొకటియుగలవు.

గుణింతము :— ఇకార ఎకార హ్రస్వ దీర్ఘరూపములకు భేదము గాన్పింపదు. సందర్భమునుబట్టి వాని భేదమును గనుగొన వలసియున్నది. కాని కొన్ని యెడల ఇకారముయొక్క దీర్ఘరూపము, లోనికి సుడిగొనిన యక్షరముయొక్క గుడివలన సూచింపబడినది. ప్రాచీన శాసనములందువలె నిందును రేఫముతో గూడిన హల్లు ద్విత్వ మగుచున్నది. కాని 7—వ పంక్తిలోని 'విక్రమార్జున విజయక్కె' అనుచోట మాత్రమట్లు కాక ఇప్పటివలె ద్విత్వము కాక యున్నది. ప్రాయికముగ నాయావర్గాక్షరములకు సంబంధించిన యనునాసికము సందర్భోచితముగ నుపయోగింపబడినను పెక్కుచోట్ల వర్గానునాసిక స్థానమున పూర్ణానుస్వారము వాడబడినది. ద్విత్వణకారములందు ణ వత్తునకు బదులు న వత్తు వ్రాయబడియున్నది. 'మ'కార 'వ'కారములు రెండు విధములుగ గన్పట్టుచున్నవి. సామాన్యముగ నవి కొంచె మించుమించు యిప్పటి 'మ' 'వ'లకు చేర్పగుచున్నను రేఫయుక్తమైనపుడు కొన్ని యెడల గొలుసు వ్రాతలో ర కు 'మ' 'వ' వత్తు లిచ్చినట్లగపడుచున్నవి. (ర్మ. ర్వ.)

శిల్పి ఈ శాసనమును జాగరూకతతో జెక్కినను అచట నచట తప్పులు దొరలినవి. తెలుగు పద్యములలో నివి యధికముగ గన్పట్టుచున్నవి. దీనికి గారణము శిల్పికి తెలుగుతో పరిచయము లేకపోవుట యేయని తోచుచున్నది.

శాసనవిషయము :— ఇది కర్ణాటక కవిరత్నత్రయమం దాద్యుడైన పంపని తమ్ముడగు జినవల్లభుని ప్రశస్తి. ఇందు అతని వంశక్రమమును, గుణసంపత్తియు, వైదుష్యమును, వదాన్యతయును, మతాభినివేశమును, ఘనకార్యములును వర్ణింపబడినవి.

వెంగినాటి సప్తగ్రామములలోని వంగిపఱ్ఱు కమ్మె బ్రాహ్మణుడును, జమదగ్ని పంచార్షేయ శ్రీవత్సగోత్రుడును, గుండికఱ్ఱులోని నిడుగొండ వాస్తవ్యుడైన అభిమానచంద్రుని మనుమడును, భీమపయ్యయొక్క బెళ్వొలములోని యణ్ణిగెఱె జోస్యుడైన సింఘుని మనుమడును, వబ్బణబ్బె కొమారుడును, కొండకుంద దేశిగగణపు పొత్తగెమార్గ పణ్డరంగవల్లికి సంబంధించిన జయంగొండ సిద్ధాంతదేవుని శిష్యుడునునైన జినవల్లభుడు, సబ్బినాటి నట్టనడుమ నుండు ధర్మపురమున కుత్తరమున నుండు వృషభగిరియను ననాది సంసిద్ధ తీర్థముయొక్క దక్షిణ దిశా భాగమునందున్న సిద్ధశిలమీద తమ కులదైవములగు నాద్యన్త జినుల బింబములను, చక్రేశ్వరిని, యితర జినప్రతిమలను, త్రిభువనతిలకమను జినాలయమును, కవితా గుణార్ణవమను చెఱువును, మదనవిలాసమను వనమును నిర్మించెను.

జినవల్లభుడు భీముని కుమారుడు, పంపార్యుని యనుజుడు. ఇతడు సకల కళాప్రవీణుడు, భవ్య రత్నాకరుడు, గుణపక్షపాతి. చతుర కవిత్వ రచనయందు సుప్రసిద్ధుడు. పెక్కువిధముల కావ్యములు విరచించుటయందును, కవిత్వ తత్త్వము నెఱిగి తగినట్లు వివరించుటయందును, సత్పురుషులకు విద్య నేర్పుటయందును, శ్రావ్యముగ సంగీతము పాడుటయందును, రాగయుక్తముగ చదువుటయందును నితని శక్తి సామర్థ్యము లిలలో సాటిలేనివి; కావున నీ జినవల్లభు డొక్కడే వాగ్దేవికి శ్రేష్ఠుడైన వల్లభుడు.

జినవల్లభుడు జిన భవనములను నిర్మించుటయం దాసక్తి కలవాడు. ద్విజుల కావాస స్థానమైన యున్నత పర్వత శృంగముపై జిన

బింబములను జెక్కించి జినవల్లభునికి దాని నొక చైత్యాలయముగ గావించెను. వృషభేశ్వరునితో గూడిన యీ కొండ (భరతఖండ) దక్షిణార్థపు వృషభాద్రియై కవితాగుణార్ణవుని (పంపని) కీర్తి మూర్తిని బోలి ముదావహము కానగును. జినవల్లభుడు జినపూజా పరాయణుడు. జినమునుల నర్చించి వారికి వలసిన యాహారాదులను సమర్పించువాడు. వృషభాద్రియందు జినునకు క్షీరాభిషేకమును జేయించువాడు. యాత్రార్థ మచ్చటి కరుగుదెంచిన భవ్య జనులకు సన్మానము జేయువాడు.

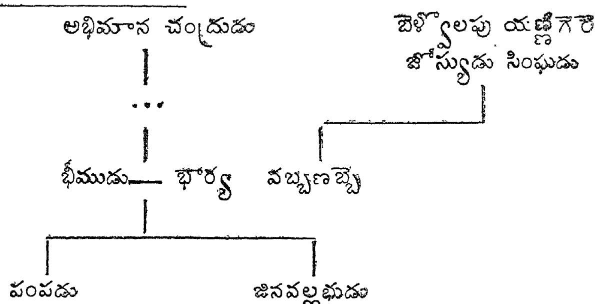
చలుక్య వంశాధిపతియైన అరికేసరి నృపశ్రేష్ఠుడు విక్రమార్జున విజయమునకు మెచ్చి ధర్మపురమును పంపనికి దన కీర్తి శాసనముగ నిచ్చెను. అందు బేర్కొనిన పంపని బిరుదమును ప్రసిద్ధమైన జినధర్మ మును వృషభాద్రియె ప్రకటించుచున్నది. ధర్మముయొక్క యశస్సు హెచ్చునట్లు హరిగడు (అరికేసరి) మెచ్చి పంపని కిచ్చిన బ్రాహ్మ ణావసథమైన అగ్రహారము సుప్రసిద్ధమైన కలాప గ్రామమునకు సదృశమైనది. తామ్ర శాసనము వ్రాయబడినదా? ప్రసిద్ధుడైన యరికేసరి ధర్మపురము నిచ్చెనా? సుప్రసిద్ధుడైన పంపడు దానిని వడసెనా? యను పిచ్చిప్రశ్న లడుగువారు వృషభ పర్వతమునకు బోయి యందు ఉన్నత శిలాతలమున జెక్కియుండు శాసనాక్షరము లను చదివి తమ సంశయమును బోగొట్టుకొనవచ్చును.

లేఖకుడు :—జినవల్లభుని ధర్మకార్య సంతతిని, గుణావళిని మెఱియమ్మయను నతడు వృషభగిరి యందలి సిద్ధశిలపై టంకోత్కీ ర్ణము గావించెను.

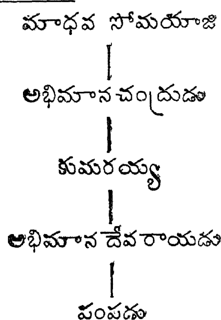
ఈ శాసన విషయమును చర్చించునపుడు మొట్టమొదట విమ ర్శింపదగిన దిందలి వంశక్రమము. ఇందు జినవల్లభుడు తాను పంపని తమ్ముడనని పెక్కు పర్యాయములు చెప్పుకొనియున్నాడు. ఆ పంప డెవ్వడనగా సుప్రసిద్ధమైన విక్రమార్జునవిజయమును రచించి దానికి

పారితోషికముగ చలుక్యవంశపతియైన యరికేసరి నృపాలుడు మెచ్చి యిచ్చిన ధర్మపురము నగ్రహారముగ బడసినవాడు. కవితా గుణార్ణవ బిరుదాంకితుడు. కావున విక్రమార్జునవిజయకర్తయైన పంపడు జినవల్లభుని యన్న యని తెలియుచున్నది. కాని వీరు వివరించిన వంశానుక్రమణిక లొక్కతీరున నుండక వ్యత్యస్తముగ గన్పట్టుచున్నవి. జినవల్లభుడు గంగాధర శాసనములో దన వంశక్రమము నిట్లు చెప్పియున్నాడు. వెంగిసప్తగ్రామములలో చేరిన గుండికఱులోని నిడుంగొండ వాస్తవ్యుడును, జమదగ్ని పంచార్షేయ శ్రీవత్స గోత్రుడైన యభిమానచంద్రుని మనుమడు భీమపయ్యయొక్క బెళ్వోలమండలి యణ్ణిగెఱె జోస్యుడైన సింఘుని మనుమడు. భీముని కిని వబ్బణబ్బెకును బుట్టిన పుత్రుడు. పంపని తమ్ముడు. తన పూర్వికుల వృత్తాంతమును విక్రమార్జునవిజయమందు పంప డిట్లు తెల్పియున్నాడు. వెంగిమండలములోని వెంగిపఱువునకు జేరిన వసంతకొట్టూరు నిడుగుంది విక్రమపురములో నగ్రగణ్యుడైన బ్రాహ్మణుడు మాధవసోమయాజి. అతని పుత్రుడు అభిమానచంద్రుడు. అభిమానచంద్రుని కుమారుడు కుమరయ్య; కుమరయ్య సుతు డభిమాన దేవరాయడు. ఇతడు మతములలో నెల్ల జైనమతమే శ్రేష్ఠతమమైనదని నిశ్చయించి వైదికధర్మమును విసర్జించి జినేంద్ర ధర్మమును స్వీకరించెను. ఇతని తనయుడే పంపడు. తండ్రివలె పంపడును జైనమతము ననుసరించెను. తాను కొండకున్దాన్వయమునకు జెందిన వాడననియు, దన గురువు దేవేంద్రముని యనియు నతడు చెప్పుకొనియున్నాడు. అతని బిరుదులు పెక్కుగలవు. అందు 'కవితా గుణార్ణవ' యనునది ముఖ్యమైనది. విక్రమార్జున విజయములోని యాశ్వాసాంత గద్యములు పదునాల్గింటియందును 'కవితా గుణార్ణవ విరచితమప్ప' యనియే కలదు. పై వివరించిన వంశవృక్షముల నీ క్రింది విధముగ విరచింపవచ్చును :—

గంగాధర శాసనము :

విక్రమార్జున విజయము :

ఈ వంశావళులు రెండును నొకతీరుగ నుండక వ్యత్యస్తముగ నున్నవి. గంగాధర శాసనమున వంశావళి అభిమానచంద్రునితో నారంభమగుచున్నది ; విక్రమార్జునవిజయమునం దభిమాన చంద్రుని తండ్రియగు మాధవసోమయాజితో ప్రారంభించుచున్నది. ఇది పరిగణింపదగిన భేదము కాదు. జినవల్లభుడు అభిమానచంద్రుని తన వంశమునకు మూలపురుషుడని చెప్పగా, పంపడు మఱియొక తరము వెనుకకు బోయి యభిమానచంద్రుని తండ్రియైన మాధవ సోమయాజి వంశమునకు మూలపురుషుడని చెప్పెను. జినవల్లభుడు

అభిమానచంద్రుని తరువాత భీముని పేర్కొని తా నభిమాన చంద్రుని మనుమడననియు భీముని పుత్రుడననియు వచించినాడు. పంపడు, అభిమాన చంద్రుని కొడుకైన కుమరయ్యను నతని కుమారుడును దనతండ్రియునగు నభిమానదేవరాయని బేర్కొనినాడు. జినవల్లభుడు కుమరయ్యను బేర్కొనలేదు. మీదుమిక్కిలి తాను అభిమాన చంద్రుని మనుమడననియు, దమ యయ్య పేరు భీముడనియు దెల్పియున్నాడు. మనుమ డన సంతతివాడని యర్థము చేసికొనవచ్చును. అప్రసిద్ధుడగుటచేత కుమరయ్యను బేర్కొనలేదని యెంచినను తండ్రి నామము భిన్నమగుట యెట్లు? గంగాధర శాసనమున జెప్పినట్లు పంపడును జినవల్లభుడు అన్నదమ్ములే యైనచో వారియం దొక్కడు తన తండ్రి యభిమానదేవరాయ డనియు మఱియొక్కడు భీము డనియు జెప్పుకొనుట యెట్లు తటస్థించినది? అభిమానదేవరాయ డను నది భీముని నామాంతరమా? వాస్తవము నరసిచూడగా పంపని తండ్రిపేరు అభిమానదేవరాయడు గాదు. ఇది ప్రమాద జనితము. విక్రమార్జున విజయమును బరిష్కరించి ప్రకటించిన పండిత ప్రకాండులు తాళపత్రప్రతులు గొన్నిటియందు గానవచ్చు నపపాఠమును గ్రహించుటవలన గలిగినది. విక్రమార్జున విజయ చతుర్దశాశ్వాసములోని

> ఆకొమరయ్యం గవని తలాకాశవ్యాప్తకీర్తి నిజగుణమణిర
> త్నాకర నజ్ఞాతమో నీకర నభిమానదేవరాయం తనయం ॥

అను పద్యముయొక్క చతుర్థ పాదము కొన్ని తాళపత్ర ప్రతుల యందు 'తమో! నికరం భీమనామధేయం తనయం' అనియు 'తమో! నీకపరం భీమనామధేయం తనయం' అనియు పాఠాంతరములు గానవచ్చుచున్నవి.[1] పాఠాంతరములోని భీమనామమే పంపని తండ్రి

---

1. విక్రమార్జున విజయము. 14, Fn.

యొక్క నిజమైన పేరని గంగాధర శాసనము రుజువు సేయుచున్నది; కావున యభిమానదేవరాయనామము ప్రమాద జనితమగుటచే విసర్జనీయము. జినవల్లభుడు తాను వబ్బణబ్బె కుమారుడననియు జోయిస సింఘుని మనుమడననియు పంపని తమ్ముడననియు జెప్పికొని యున్నాడు గదా. పంప డెచ్చటను వీరిమాట ఎత్తుకొననైనలేదు. దీనికి గారణ మేమి? పంపడును జినవల్లభుడును సహోదరులు గారేమో. వబ్బణబ్బె పంపనికి సవతితల్లి యగునేమొ. తత్కారణమున నతడు వబ్బణబ్బెనుగాని యామె తండ్రియైన జోయిససింఘుని కుమారుడైన జినవల్లభునిగాని పేర్కొనియుండకపోవచ్చును.

ప్రస్తుత శాసనము పంపని కులగోత్రాదులను గూర్చియు నతని యొక్కయు నతని పూర్వులయొక్కయు నివాసస్థానములనుగూర్చియు గొన్ని నూతనాంశములను దెల్పుచున్నది. విక్రమార్జునవిజయమందు పంపడు తనది శ్రీవత్సగోత్రమని మాత్రము సూచించి యున్నాడు. ప్రస్తుత శాసనమందు జినవల్లభుడు తాను వంగిపఱ్ఱు కమ్మెబ్రాహ్మణుడననియు, జమదగ్ని పంచార్షేయ శ్రీవత్స గోత్రజుడ ననియు దెల్పియున్నాడు. వంగిపఱ్ఱయన్నది యొకగ్రామము. దీని విషయము క్రింద వివరింపబడును. వంగిపఱ్ఱు కమ్మె బ్రాహ్మణుడనగా నాగ్రామమునకు జెందిన కమ్మనాటి బ్రాహ్మణుడని యర్థము. ఆంధ్రదేశమునం దీ తెగవా రుండినట్లు ప్రాచీన శాసనమువల్ల దెలియుచున్నది. మైసూరు ప్రాంతమున నిప్పుడును గమ్మె బ్రాహ్మణులున్నారు. కర్ణాటక బ్రాహ్మణులలో నెనిమిది శాఖా భేదములు గలవు. ఆ యెనిమిదింట గమ్మె బ్రాహ్మణశాఖ యొక్కటి; వీరు స్మార్తులు. వేంగిదేశమునందు కమ్మనాటినుండి వీరు మైసూరు ప్రాంతమునకు బోయిన ట్లొక యైతిహ్యము గలదు.

పంపడు తన వంశమునకు మూలపురుషుడైన మాధవ సోమ యాజి వెంగిమండలములోని వంగిపఱుతో జేరిన వసంతకొట్టూరు నిడుగుంది విక్రమపురము లోనగు నగ్రహారములందు ప్రముఖుడని తెల్పియున్నాడు. జినవల్లభుడు తాను బెంగినాటి సప్తగ్రామములలోని వంగిపఱ్ఱు కమ్మబ్రాహ్మణుడననియు, దన తాత యభిమాన చంద్రుడు గుండికఱ్ఱు నిడుంగొణ్డ వాస్తవ్యుడనియు, దన మఱియొక తాత(మాతామహుడు) బెళ్వొలములోని యణ్ణిగెఱె యందు జోస్యు డనియు, దాను సబ్బినాటి నట్టనడుమనుండు ధర్మపురమున కుత్తర దిగ్భాగమందుండు వృషభాద్రికి దక్షిణపు దిక్కునందు సిద్ధశిలపై జినప్రతిమలు జెక్కించి బసదిని గట్టించి చెఱువు ద్రవ్వించితి ననియు, మఱియు జాళుక్య రాజైన యరికేసరి దనయన్నయైన కవితాగుణా ర్ణవ బిరుదాంకితుడగు పంపనికి ధర్మపురము నగ్రహారముగ నిచ్చె ననియు, నది కళాపగ్రామమును బోలినదనియు జెప్పియున్నాడు. ఇందు పేర్కొనిన దేశవిభాగములు నాలుగు: బెంగినాడు, గుండికఱ్ఱు, సబ్బినాడు, బెళ్వొలము. పర్వతములు రెండు: వృషభాద్రి, సిద్ధశిల. గ్రామములు అయిదు: వంగిపఱ్ఱు, నిడుంగొణ్డ, ధర్మపురము, అణ్ణి గెఱె, కళాపగ్రామము.

స్థలనిర్దేశము:—పై జెప్పిన దేశవిభాగాదుల యునికి పట్టులను కనుగొందము.

దేశవిభాగములు:—మొదట బెంగినాటినిగూర్చి జినవల్లభుని బెంగినాడే పంపని వెంగిమండలము. వెంగియను పేరు ఆద్యము కృష్ణా గోదావరీ మధ్యస్థతీరాంధ్ర దేశమునకు వర్తిలుచుండినది. చాళుక్యులు క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దపూర్వార్ధమున తీరాంధ్ర భూమిని సమస్తమును జయించినప్పటినుండియు వారి రాజ్యాభివృద్ధి ననుసరించి దాని వైశాల్యముకూడ వైపుల్యమునంది వారి యేలుబడిక్రిందటి రాష్ట్రమున కంతటికిని పేరై చెల్లుచు వచ్చెను. తత్కారణమున

గృష్ణానదికి దక్షిణమందుండు తీరాంధ్రముగూడ వెంగిమండలాంతర్గత ముగ బరిగణింపబడుచుండినది. కావున పంప జినవల్లభులకు సమ కాలికుడైన పొన్నడు కృష్ణకు దక్షిణపార్శ్వముననుండు కమ్మనాటిని వెంగివిషయమునకు మకుటాయమానమైనదని ప్రశంసించియున్నాడు.

కం॥ వేంగీవిషయం త్రిభువనంగళొ ళగ్గళద విషయ ముపమాతీతం
సంగత సమస్త మత్యుత్తుంగఫలద్రుమ మమూల్యవస్తునిధానం ॥
ఆ ధరణీ వధూతిళక మాధరణీలలనాముఖాబ్జమం
తాధరణీరమైకనవయౌవన మాధరణీ ప్రియా కటా
క్షాధర విభ్రమ భ్రమణ మగ్గళదగ్గద కమ్మెనాడు వి
ద్యాధరలోకమే నదఱ పోల్వగ బర్కు మె సోలదిర్కుమే.[1]

గుండికఱ్ఱి:—ఇది గుండికరకు నామాంతరము. గుండికర యనగా గుండి (గుండ్లకమ్మ) నదీతీర దేశము. గుండినది కర్నూలు మండలములోని తూర్పుకనుమలయం దుద్భవించి గుంటూరిమండ లములోని ఒంగోలు తాలూకాగుండ పూర్వవాహినియై ప్రవ హించి సదరు తాలూకాలోని కనుపర్తిగ్రామము చెంత బంగాళా ఖాతముతో సంగమించుచున్నది. క్రీ. శ. 9, 10, 12, శతాబ్దుల నాటి తీరాంధ్ర శాసనములలో నీ గుండికర ప్రస్తావము కలదు. క్రీ. శ. 9, 10 శతాబ్దులలో ప్రచారమందుండిన 'తెలుగు - కన్నడ' లిపిలో వ్రాయబడియుండు కర్నూలు మండల సంగమేశ్వర శాస నములం దొక్కదానియందు సదరు గ్రామమందలి సంగమేశ్వరాల యము (రాతిరథము)ను గుండికఱితి దోయూరి యాచార్యుల కొడుకు నడిపి యోవాజు కట్టినటున్నది.[2] శకాబ్దము 1069 నాటి గుంటూరు మండల మందలి కొణిదెన శాసనమందు 'గుండికఱ రాచకొడుకులు దేసట్లు మూకనాయకులు'ను బేర్కొనబడియున్నారు. శకాబ్దము

1. శాంతి పురాణం. 1—42—3.

2. AR. AP. 703 of 66. ఇది ఇంకను ప్రకటితము గాలేదు.

1072 నాటి మరియొక శాసనమునం దప్పుడు కొణిదెనయందు రాజ్యము సేయుచుండిన త్రిభువనమల్లి దేవుడను రాజు 'కమ్మనాండును, గుండికఱ్ఱు మొట్టవాడియుం జేకొని' నట్లు చెప్పియున్నది.[1] ఈ శాసనముల వలన గుండికఱ లేక గుండికఱ్ఱ యనునది గుంటూరు మండలమందు గుండినదీ తీరమున నుండు రాష్ట్రవిభాగమునకు పేరై యుండినట్లు తెలియుచున్నది.

సబ్బినాడు :— తెలింగాణ ప్రాచీనశాసనములు కొన్నింట సబ్బినాడును, నందలి గ్రామములు కొన్నియు బేర్కొనబడి యున్నవి. శకాబ్దము 888 నాటి పర్భణి తామ్రశాసనము నందు లేంబులవాటిక (వేములవాడ) రాజధానిగ దత్ప్రాంత దేశమును బాలించుచుండిన చాళుక్య ముమ్మడి యరికేసరి మహారాజు సబ్బిసాయిరాంతర్గతమైన రేపాక 12 లోని కుత్తుంవృత్తి వనికటుపలు అను గ్రామమును సుప్రసిద్ధ జైనమతాచార్యుడైన సోమదేవసూరికి దానము జేసినట్లు చెప్పియున్నది.[2] పై జెప్పిన రేపాకయందే ముమ్మడి అరికేసరి యొక్క శిలాశాసన మొక్కటి కూడ గలదు.[3] శకాబ్దము 1092 నాటి కాకతిరుద్రదేవుని కరీంనగర శాసనమున సబ్బినాడును నందలి నగరూరును బేర్కొనబడినవి.[4] ఈ నగరూరే యిప్పటి నగనూరు. మడికిసింగనకృత పద్మపురాణోత్తరఖండ పీఠికలో దత్కృతిపతి యగు ముప్ప భూపాలుడు గౌతమీ దక్షిణ తటంబున సబ్బినాటి రాష్ట్రమున రామగిరి పట్టణము రాజధానిగ రాజ్యము సేయుచుండె ననియు, నతని దండనాయకుడైన వెలిగందల కేసన రామగిరియందు విష్ణ్వాలయము గట్టించి ధర్మపురియం దన్నసత్రము నెలకొల్పెననియు

1. S.I.I. VI. Nos. 639 and 640.
2. The Chalukyas of Vemulavada, PP. 93 and 97.
3. AR. AP. No. 192 of 1966. ఇది ఇంకను ప్రకటింపబడలేదు.
4. H. A. S 13, Ins. No. 56.

జెప్పియున్నది.[1] పై జెప్పిన రేపాక, నగరూరు (నగనూరు), రామగిరి, ధర్మపురి మున్నగు గ్రామములన్నియు నిప్పటి కరీంనగర జిల్లా యందు కానవచ్చుచున్నవి. కావున పూర్వమీ కరీంనగర జిల్లాకు సబ్బినా డను పేరు చెల్లుచుండెనని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును.

బెళ్వోలము :— బెళ్వోల మనునది బెళె+పొల అను మాటల కూడిక వలన నేర్పడినదనియు, 'ధాన్యము పుష్కలముగ నుత్పత్తి యగు దేశ'మని దాని యర్థమనియు, నది పూర్వము మూడువందలు గ్రామములు గల రాష్ట్రమనియు నిప్పటి ధార్వాడజిల్లా నవల్గుండ తాలూకాలోని యణ్ణిగెఱె యను పట్టణము దాని రాజధాని యనియు ఫ్లీట్‌గారు నిర్ధారించి యున్నారు.[2]

పర్వతములు :—వృషభాద్రి : వృషభాచలము, వృషభపర్వతము వృషభగిరి, వృషభమహీధ్ర మనియు దీని నామాంతరములు. ఈ వృషభాద్రి యెచ్చట నున్నదో నిశ్చయించి చెప్పుటకు వలను గాకున్నది. శాసనమునం దిది (భరతఖండపు) దక్షిణార్థము నందలి సుప్రసిద్ధమైన ప్రాచీన తీర్థస్థానమనియు, సబ్బినాటి నట్టనడుమ నుండు ధర్మపురమున కుత్తర దిగ్భాగమున నున్నదనియు జెప్పియున్నది. మొట్ట మొదట ధర్మపుర మెచ్చటనున్నదో తెలిసికొనినగాని దీని యునికిని స్థలమును గుర్తించుటకు వీలుగాదు. సబ్బినాటికి సరిపోవు కరీంనగర జిల్లాలో ధర్మపురి యొకటి కలదు. ఇది కరీంనగరు కుత్తరమున నలువదిమైళ్ల దూరమున గోదావరీ దక్షిణ తటమునం దున్నది. ఇప్పుడును నిది బ్రాహ్మణ బాహుళ్యము గల స్థలము, యాత్రాస్థానము. ధర్మపురి నివాసుడైన శ్రీ లక్ష్మీనరసింహస్వామిని సేవిం

---

1. పద్మ. ఉత్తర. 1:

2. The Gazetteer of the Bombay Presidency, Vol II, Part I, PP—305, n. 1, and 676.

చుట కొరకు యాత్రికులు పరిసర ప్రదేశముల నుండి యిచటికి మూగుచుందురు. శాసనమున పేర్కొనియున్న ధర్మపురము, విక్రమార్జునవిజయ రచనకు మెచ్చి యరికేసరి పంపని కగ్రహారీకరించి యిచ్చిన ధర్మపురమును ఇదియె కానగును. అగునేని యనాదిసంసిద్ధతీర్థమైన వృషభాద్రి యీ ధర్మపురమున కుత్తర దిగ్భాగమున గోదావరి యుత్తర తటమున నిప్పటి యదిలాబాదు జిల్లా యందలి కొండలలోనిదై యుండవలయును. కాని యిందుల కొక యాక్షేపము గలదు. మన శాసనము, ధర్మపురము సబ్బినాటి నట్టనడుమ నున్నట్లు చెప్పియున్నది కదా. పై చెప్పిన గోదావరి తటము నందలి ధర్మపురి ధర్మపురమే యైనయెడల సబ్బినాడు దీని నావరించి యుండవలయును. కాని ధర్మపురి కావల గోదావరినది యుత్తర పార్శ్వమున సబ్బినాడు వ్యాప్తమై యుండెనని చెప్పుటకు తగినంత శాసనాద్యాధార మెద్దియు నింత దనుక బయలు పడలేదు. కావున గోదావరీ దక్షిణ తటమందలి ధర్మపురియె శాసనోక్త ధర్మపురమని చెప్పుటకు జంకవలసియున్నది. ఈ ధర్మపురి యొక్కటియే కాక ధర్మారం నామ గ్రామములు కొన్ని కరీంనగరు జిల్లా యందు కానవచ్చుచున్నవి. ధర్మారం మనునది యిప్పటి నానుడిలో ధర్మపురమునకు రూపాంతరము. ధర్మపురము ధర్మపురమై ధర్మవరమై ధర్మారమైనది. ఒక ధర్మారము వేములవాడకు పదిమైళ్లు పశ్చిమమున సిరిశిలకు బదునైదు మైళ్ళ దూరమున పశ్చిమోత్తర దిశలో నున్నది. మరియొకటి మంథెనకు బదిమైళ్ళు దక్షిణముననను, నింకొకటి మోరుగంటికి పశ్చిమమున నిరువది మైళ్ళ దూరముననను గలవు. ఇవి యన్నియు సబ్బినాటి లోనివే. కావున ప్రస్తుత శాసనోక్త ధర్మపురి యిందేదియైనను గావచ్చును. భావి పరిశోధన వలన నిజము వెలువడవలసి యున్నది.

సిద్ధశిల :—వృషభాద్రివలె కాక సిద్ధశిలను గుర్తించుట సులభము. శాసనమునం దిది వృషభాద్రికి దక్షిణ దిశాభాగమునం దున్నట్లు చెప్పియున్నది. ఇది కరీంనగరుకు పశ్చిమమున పదమూడు మైళ్ళ దూరమున కరీంనగర - కామారెడ్డి రోడ్డునకు ఉత్తరపు వైపు మూడు మైళ్ళ దూరమున నుండు గంగాధర గ్రామములోని బొమ్మలగుట్ట యగుట నిశ్చయము.[1] శాసనమునందు వివరించినట్లు ఈ కొండకొమ్ము పైనుండు పెద్ద నిలువుబండ మీద ప్రస్తుత శాసనముల్లేఖింపబడి యుండుటయు దాని పైభాగమున నాద్యంత జినబింబములును జక్రేశ్వరియును మఱికొన్ని దేవతా ప్రతిమలును జెక్కియుండుటయు నీ విషయమును రుజువు సేయుచున్నవి. కాని యచట జినవల్లభుడు కట్టిన 'త్రిభువనతిలక' మను బసదిగాని 'మదనవిలాస' మను వనముగాని కానరావు. బొమ్మలగుట్ట నానుకొని దానికుత్తరపు తట్టాక చెఱువు కలదు. ఇదియే జినవల్లభుడు తన యన్న పేరట

1. ఈ గ్రామముయొక్క యునికిపట్టును గుర్తింపజాలక పరిశోధకులు చిక్కుపడుచున్నారు. సర్ ఆర్. జి. భండార్కరుగారి యభిప్రాయము ననుసరించి శ్రీ కె. కె. హాండికీగారు "యశస్తిలక అండ్ ఇండియన్ కల్చర్" అను గ్రంథములో (PP.4) నిదియొక కుగ్రామ మనియు నిది ధార్వాడ ప్రాంతమునం దెచ్చటనో యుండవలయుననియు ధార్వాడకు సమీపస్థమైన రాయచూరి జిల్లాలోని గంగావతి గావచ్చుననియు వ్రాసియున్నారు. ఇటీవలి చరిత్రపరిశోధనతో బరిచయ ముండిన వీరిట్లు వ్రాసియుండరు. వేములవాడ చాళుక్యులు కర్ణాటమున నే రాజ్యము జేయుచుండిరను భ్రమవలన వీరు తమ దృష్టిని కర్ణాటకమునకు వెలుపట సారింప జాలరైరి. ఇమ్మడి యరికేసరి కుమారుడైన వాగదేవుడు గంగధార నుండి రాజ్యము సేయుచుండినట్లు సోమదేవసూరి తన యశస్తిలకమందు చెప్పియున్నాడు. 'గంగధార' యను పేరు సరియైనది కాదు. గంగాధరమనియే సరియైన పేరు. ఇది జైనుల కాటపట్టయి యుండెనని యచట గానవచ్చు జైన సమయావశిష్టముల వలన దెలియుచున్నది. దాని మత ప్రాశస్త్యము వలన జైనమతాభినివిష్టుడైన వాగరాజు కులక్రమాగత రాజధానియైన వేములవాడను విడిచి గంగాధర గ్రామమున నివసించు చున్నట్లున్నది.

గట్టించిన కవితాగుణార్ణవమను చెఱువై యుండవచ్చును. జినవల్లభుఁడు సదరుబసదిని, వనమును, సిద్ధశిలయొద్దకాక తత్సమీపస్థమైన గంగాధర గ్రామము చెంత నిర్మించి యుండెనేమొ. గంగాధర గ్రామము చుట్టును పొలములలో గానవచ్చు జైన తీర్థంకరుల విగ్రహములను జూడ నది యొకప్పుడు జైనుల కాటపట్టై యుండెనని తోఁచుచున్నది.

గ్రామములు:—శాసన మందు పేర్కొఁనఁ యుండు గ్రామములైదింటిలో నణ్ణిగెఱె ధర్మపురముల యునికిపట్టులు పైన చర్చింపబడి యున్నవి. వాని గూర్చి యిచట మరల వివరించుట యనవసరము. మిగిలియుండు మూఁడింటిలో నొక్కఁటియైన వంగిపఱ యిప్పటి గుంటూరు జిల్లా బాపట్ల తాలూకాలోని వంగీపురమని పరిశోధకులు నిర్ధారించి యున్నారు. పంపడు తన పూర్వులలో నాద్యుఁడైవ మాధవ సోమయాజికి నివాసస్థానమని చెప్పిన వెంగిపఱు విదియే. వెంగిపఱు వనునది వ్రాయసకాండ్ర పొరపాటు వలన నేర్పడిన భ్రష్టరూపము. ఆ యూరికి సరియైన పేరు వంగిపఱ యని ప్రస్తుత శాసనమువలన విదితమగుచున్నది. వంగిపఱ వేంగినాటి సప్తగ్రామములలో నొక్కఁటి యని జినవల్లభుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు. ఈ సప్త గ్రామవర్గమునకు జెందిన దక్కిఁనయాఱు గ్రామము లెవ్వియో తెలియవు. త్రిలోచన పల్లవుఁడను రాజు సప్తర్షుల పేర సప్తాగ్రహారములను నిర్మించి బ్రాహ్మణులకు దానము జేసినట్లు గుంటూరు మండల ప్రాచీన శాసనములలో నొక యైతిహ్యము గానవచ్చుచున్నది. వెంగినాటి సప్త గ్రామము లా పల్లవరాజు నిర్మించిన సప్తాగ్రహారము లగునేమొ. పంపఁడు వంగిపఱతో చేరినవని చెప్పిన వసంత కొట్టూరు నిడుగుంది విక్రమపురాగ్రహారములు ప్రాయశః ఈ సప్త గ్రామములలో జేరినవి కావచ్చును.

నిడుంగొణ్డ :—మీఁద జెప్పిన వసంత కొట్టూరాది గ్రామము లలో నొక నిడుగుంది తప్ప తక్కిన వెచ్చట నున్నవో చెప్పుటకు వీలుకాదు. నిడుగుంది యనుపేరు సరికాదు. దాని నిజమైన పేరు నిడుంగొణ్డ యనియు నది గుండికఱ సీమలోని గ్రామమనియు మన శాసనము దెల్లము సేయుచున్నది.

కలాపగ్రామము :—ఇక కలాపగ్రామమును గూర్చి యొక మాట. దీని యునికిపట్టును గుర్తించుటకు వీలుగాకున్నది. కాని పురాణములలో దీని ప్రస్తావము గలదు. ఉదా : భాగవత పురాణ మందు ఇక్ష్వాకువంశజుడగు మనుడను రాజు కల్యంతమున నష్టమై పోయిన సూర్యవంశమును బునః ప్రతిష్ఠ చేయగలవాడని చెప్పి యున్నది.

> ‘ యోఽసా వాస్తే యోగసిద్ధః కలాపగ్రామ మాశ్రితః ।
> కలే రంతే సూర్యవంశం నష్టం భావయితా పునః ’ ॥[1]

ఇట్టి సందర్భమందే పురాణములు మరి కొన్నిటియందును నీ కలాపగ్రామ ప్రస్తావము గలదు.

మీఁద చేసిన రాష్ట్ర విభాగాది వివరణ వలన పంప జినవల్ల భులపూర్వులు మొట్ట మొదట తీరాంధ్రమందలి వెంగిమండలాంతర్గత కమ్మనాడు గండికఱసీమలలో నివసించుచుండి రనియు గాలక్రమ మున వా రా ప్రాంతమును విడిచి తెలింగాణపు బశ్చిమోత్తర భాగ మునందు సబ్బినాటికి బోయి యచట స్థిరనివాసము లేర్పఱచుకొని యందే నెలకొనిరనియు దెల్లమగుచున్నది. వారు ఎప్పు డేకారణ మున దమ యాదిమ నివాసస్థానమును విసర్జించి సబ్బినాటికి బోయిరో నిశ్చయించి చెప్పుటకు తగిన సాక్ష్యము లేదు. కాని యది పంపని తండ్రియైన భీముని కాలముననే జరిగి యుండవచ్చునని యూహిం

1. భాగవత. 9—12—6.

చుట కవకాశము గలదు. పంపడు విక్రమార్జునవిజయమునందు తన తండ్రియైన భీముడు మతము లన్నిటిలో జైనమత ముత్తమమైనదని గ్రహించి యామతమును స్వీకరించినట్లు చెప్పియున్నాడు.[1] మతము మార్పే భీముని యన్యదేశగమనమునకు దారితీసిన ట్లున్నది. వెంగి దేశమం దప్పుడు జైనమతము లేకపోలేదు. కాని జైనుల సంఖ్య యల్పాల్పము. జైనసమయము జనాదరణ లేక హీన స్థితియం దుండినది. దేశపాలకులైన పూర్వ చాళుక్యరాజులును వారి నాశ్రయించి యుండిన సామంతులును దొరలును వైదికాభిమానముగల శైవులు. వారి యాదరాభిమానముల వలన వైదిక శైవ ధర్మములు రెండును ప్రబలి సర్వజనసమాదరణీయములై వర్ధిలు చుండినవి. వేదబాహ్యమైన జైన మతానుయాయులు జనసామాన్యముచే పాషండులని గర్హింప బడుచుండిరి. వైదిక శైవ మతములకును జైనమతమునకును బరస్పర వైరము సహజమై మతకలహముల కాస్కారమగు చుండెను. ఇట్టి పరిస్థితులలో ననాది కాలమునుండి తన పెద్దలను త్రిక్షించుచు వచ్చిన వైదిక ధర్మమును విసర్జించి జైనమతమును స్వీకరించినందువలన భీమునికి దన వారిలో దావు లేకపోయియుండవలయును. స్వజనముచే బహిష్కృతుడై స్వస్థానమున నిలువ నీడలేక పోవుటచే మనికి దుర్భరమగుటచేత నతడు దేశత్యాగము జేసి తన నూతన మతమును నిరాటంకముగ ననుష్ఠించుట కనుకూలమైన చోటికి బోవ సమకట్టియుండును. సబ్బిదేశ మతని దృష్టి నాకర్షించినది. వేములవాడ రాజధానిగా నాప్రాంత భూములను బాలించుచుండిన చాళుక్యులు జైన మతాభినివిష్టులు. వారు జైన విద్వాంసులను గవులను జేరదీసి యాశ్రయ మిచ్చుచుండిరి. వారి యాశ్రయమున జైనమత మభివృద్ధిజెంది సర్వజన సమాదరణ నందియుండినది.

---

1. విక్రమార్జునవిజయం 14—48.

కావున సబ్బినాటియందు దన నూతన మతమును నిరవధికముగ నాచరింప వచ్చునని యు దన కచట రాజాశ్రయము లభించి జీవనము నిరుపాధిగ సాగగల దనియు దలచి వేములవాడను జేరెను. అందే యతనికి అణ్ణిగెఱె జోయిస సింఘునితో పరిచయము గలిగి యతని పుత్రికయైన వబ్బణబ్బెను బెండ్లాడియుండవలయును.

అరికేసరి :—చాళుక్యవంశ ప్రభువైన యరికేసరి విక్రమార్జున విజయమునకు మెచ్చి పంపనికి ధర్మపురము నగ్రహారముగ నిచ్చెనని యీ శాసనమందు చెప్పియున్నది కదా. ఈ చళుక్య ప్రభు వెవ్వడు? బాదామి చాళుక్య రాజవంశ ముత్సన్నమైపోయిన పిమ్మట నా వంశమునకు జెందిన యొక శాఖవారు రాష్ట్రకూటుల యాధిపత్యము నంగీకరించి వారికి సామంతులై యిప్పటి కరీంనగరుజిల్లాలోని వేముల వాడను రాజధానిగ జేసికొని తత్ప్రాంతభూములను క్రీ. శ. 8 వ శతాబ్దోత్తరార్ధమునుండి 10 వ శతాబ్ద మధ్యమువఱకు పాలించు చుండిరి. వీరిని చరిత్రకారులు వేములవాడచాళుక్యు లందురు. ఈ వంశమునకు జెందినవాడే విక్రమార్జునవిజయ కృతిపతియైన యరి కేసరి. పంప డీ చాళుక్య రాజవంశ చరిత్రను విక్రమార్జునవిజయ పీఠికయందు సంగ్రహముగ వర్ణించియున్నాడు.

చళుక్యవంశమున యుద్ధమల్లుడను రాజు కలడు. అతడు సపాద లక్ష భూమిని పాలించుచుండెను. అతని పుత్రు డరికేసరి. నిరుపమ దేవునికాలమునం దీతడు వెంగి కళింగములను సాధించెను. ఇతనికి నరసింహాభద్రదేవులను పుత్రు లిరువురు పుట్టిరి. వీరిలో నరసింహునికి యుద్ధమల్లుడను కొడుకు పుట్టెను. ఇతని కుమారుడు బద్దెగడు; నలు వదిరెండురణక్షేత్రములలో మగటిమినిచూపి 'సోలదగండ' డను బిరుదునందిన శూరమానిసి; నీటియందు ప్రవేశించి మొసలిని పట్టిన ట్లితడు భీముని పట్టెను. బద్దెగనికొడుకు యుద్ధమల్లుడు. ఇతని కుమారు

డై ననరసింహుడు లాళమును, ఏడుమాళవములను జయించెను. ఘూర్జర రాజైన మహీపాలుని యుద్ధమున నోడించి యతని గజములను బట్టుకొనెను; గంగాపర్యంతము దాడివోయి, యందు దన తురంగములను నీరు ద్రావించెను. కాళప్రియరణమున గెల్చుకొని నిజ పరాక్రమమును బ్రకటించెను. నరసింహుడు సుప్రసిద్ధ రాష్ట్రకూట చక్రవర్తియైన ఇంద్రవల్లభుని సోదరిని జాకవ్వను బెండ్లాడెను. ఈ దంపతులకు బుట్టిన సుపుత్రుడే విక్రమార్జునవిజయ కృతిపతియైన యరికేసరి.[1] ఈ నామధేయముగల యీ వంశపురాజులలో నితడు రెండవ వాడగుటచే నితనిని చరిత్రకారు లిమ్మడి యరికేసరి యనుచున్నారు.

పై వివరించిన చళుక్య వంశావళి యీ యిమ్మడి యరికేసరి యొక్క వేములవాడ శిలా శాసనమందును వర్ణింపబడియున్నది. అందీ యిమ్మడి యరికేసరి రాష్ట్రకూట చక్రవర్తి ఇంద్రవల్లభుని కుమారితను రేవకనిమ్మడిని, లోకాంబికయను రాష్ట్రకూట వంశజ యగు మఱియొక రాజపుత్రికను వివాహము జేసికొనెననియు, నాల్గన గోవిందచక్రవర్తియొక్క కోపమునకు గురియైనబిజ్జని కాశ్రయమిచ్చి రక్షించినందులకు గ్రుద్ధుడై గోవిందచక్రవర్తి తన పై కెత్తి రాగా నాహవమున నాతని గూలద్రోసి యతని స్థానమున బద్దెగదేవుని రాష్ట్రకూట సింహాసనముపై బ్రతిష్ఠించెననియు జెప్పియున్నది[2].

ధర్మపుర దాన శాసనము:—విక్రమార్జునవిజయమును గూర్చి యీ శాసనమునందు క్రొత్త యేమియును గానరాదు. అది యంతయు బంపని కృతియందే కలదు. విక్రమార్జునవిజయమందు విస్పష్టము గాక యుండు విషయ మొక్కటి మాత్ర మిందువలన విదిత మగుచున్నది. తన కరికేసరి యిచ్చిన ధర్మపురమును పంపడు 'శాసన

1. విక్రమార్జునవిజయము 1—15—51.

2. The Chalukyas of Vemulavada PP. 30—31.

దగ్రహార' మని, శాసనబద్ధమైన యగ్రహారమని తెల్పియున్నాడు. కాని శాసనరూపమెట్టిదో వివరించి యుండలేదు. సంశయగ్రస్తులగు పృచ్ఛకులకు సమాధానము చెప్పు వ్యాజమున జినవల్లభు డీ శాసన మెందు కలదో తెలిపియున్నాడు. 'తామ్రశాసనము లిఖింపబడెనా? అరికేసరి ధర్మపురము నిచ్చెనా? బంపడు దానిని గ్రహించెనా? యని మాటిమాటికి యున్మాదముతో పలువుర నడుగవలదు. పోయి చూడుడు, సుందర వృషభ పర్వతోన్నత శిలా తలమున జెక్కి యుండు నక్షరములను, అని. ఇందువలన ధర్మపుర దాన శాసనము శిలా శాసన మనియు, నది వృషభపర్వతము మీద చెక్కబడి యున్నదనియు దెల్లమగుచున్నది. వృషభపర్వతము యొక్క యునికి పట్టు తెలియవచ్చినప్పు డీ శాసనమును నందు తప్పక కాననగును.

ప్రాచీనతమ కందపద్యములు:—ఈ శాసనమునకు ఆంధ్రసారస్వత చరిత్రయందు ప్రత్యేక స్థానము గలదు. ఇది ప్రాచీనతమాంధ్ర పద్య శాసనములో నొకటి. ఆంధ్రభాషయందు కావ్యరచన క్రీ. శ. 11 వ శతాబ్ద మధ్యభాగమున నన్నయభట్టారక కృతాంధ్ర మహాభారతముతో ప్రారంభమైనను దత్పూర్వము రెండు శతాబ్దముల నుండియు ఆంధ్రులు గవిత సెప్ప నేర్చియుండిరని శాసనముల మూలమున దెలియుచున్నది. గుణగవిజయాదిత్యుని నాటి యద్దంకి, కందుకూరు శాసనములును, మొదటి చాళుక్య భీముని కాలపు ధర్మవర శాసనమును, రెండవ యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనమును బద్యాత్మకములు. వీనిలో మొదటి దానియందు తరువోజయు, రెండు మూడులందు సీసమును, కడపటి దానియందు మధ్యాక్కరలును వాడబడినవి. ప్రస్తుత శాసనమునందు మూడు కందపద్యములు గలవని మీద చెప్పియున్నాను. ఇవియే తెలుగుభాషలోని ప్రాచీనతమ కందపద్యములు. అప్పటి వ్రాత పద్ధతి ననుసరించి యీ పద్యము లిట్లు లిఖింపబడి యున్నవి.

కన్దం॥ జినభవనంబు లెత్తించుట, జినపూజ ల్సేయుచున్కి జినమునులకు న
త్తిన యన్నదానం బీవుటం, జినవల్లభు బోలంగలరె జినధర్మపరుల్ ॥
దినకరు సరి వెల్గుదు మని, జినవల్లభు నెట్టు నెత్తు జితకవిననను
మనుజు ల్గలరె ధాత్రిం, వినితిచ్చుదు ననియవృత్త విబుధ కవీంద్రుల్ ॥
ఒక్కొక్క గుణంబు కల్గుదు, రొక్కణ్ణం గా కొక్క లక్క లే వెవ్వరికిం
లెక్కింప నొక్క లక్కకు, మిక్కిలి గుణపక్షపాతి గుణ మణి గణంబుల్ ॥

వీని నిట్లు చదువవలయును.

జినభవనము లెత్తించుట, జిన పూజ ల్సేయుచున్కి జినమునులకు న
త్తిన యన్నదాన మీవుట, జినవల్లభు బోల గలరె జినధర్మపరుల్ ॥
దినకరు సరివెల్గుదుమని, జినవల్లభు నొట్టు నెత్తు జితకవిననున్
మనుజు ల్గలరే ధాత్రిఙ, వినుతిచ్చుదునని యవృత్త విబుధ కవీంద్రుల్ ॥
ఒక్కొక్క గుణము కల్గుదు, రొక్కటఁగా కొక్కలక్క లే వెవ్వరికిఙ
లెక్కింప నొక్క లక్కకు, మిక్కిలి గుణపక్షపాతి గుణమణి గణముల్ ॥

ఈ మూడు కందపద్యములలోను మొదటి రెండును దెనుగు కవితాసంప్రదాయానుసారము యతి ప్రాసలతో కూడియున్నవి. మూడవ పద్యమునందు ప్రాసముగలదుగాని యతిలేదు. ఇందు శాసన రచయిత యేలనో కన్నడకవిత్వ సంప్రదాయము ననుసరించినాడు.

శాసన గ్రంథకర్త :—శాసన గ్రంథకర్త తనపేరు చెప్పలేదు. కాని యితడు చక్కని కవిత్వము జెప్పగల నేర్పరియె. ఇందలి మూడు భాషలలోను గల పద్యములు మనోజ్ఞముగ నున్నవి. ఒకవేళ జినవల్లభుడె శాసన గ్రంథమును రచించెనేమొ! అతడు విద్వాంసు డనియు గలాకోవిదుడనియు బహుకావ్యరచనాసమర్థు డనియు కవిత్వ తత్వ విశారదు డనియు శాసనమందు చెప్పియున్నది.

గీతం గాతు మనేక భేదసుభగం కావ్యాని సోచ్ఛ్వావచం
వాచా వాచయితుం ప్రియాణి వదితుం సాధ్యాపకర్తుం సతాం

భోగా న్సేవితు మంగనా రమయితుం పూజాం విధాతుం జినే
జానీతే జినవల్లభః పర మిదం పంపాభిధానానుజః ॥
చదుర మయ్మెయ సత్కవిత్వద సన్న పంపన తమ్మనొ
వ్వఁదె పొగ ఱ్తెయ బాజిస ల్భరెయ ల్కవిత్వద తత్వదో
ళ్పదిదు నేఁడెఁ పేఱలువ్విఁ గపూర్వఁ మాగిరె బల్లొన
ప్పదరి నొవ్వఁనె వాగ్వధూ వర వల్లభం జినవల్లభం ॥

కావున జినవల్లభుడే ఈ శాసన గ్రంథమును రచించి యుండ వచ్చునని తోచుచున్నది.

శాసన కాలము:—శాసనకాల మిందు చెప్పలేదు., కాని యిందలి లిపి స్వరూపమునుబట్టి యిది క్రీ. శ. 10 వ శతాబ్ద మధ్య కాలమప్పటిది కావచ్చునని యీ వ్యాసారంభమందు చెప్పియున్నాడను. ఇది పంపని తమ్ముడగు జినవల్లభుని ప్రశస్తియగుటయు నిందు పంప కృతవిక్రమార్జునవిజయ ప్రస్తాపముండుటయు పైని వివరించిన కాలనిర్ణయము సంగతమైనదని సూచించుచున్నవి. పంపడు శ. 824 దుందుభి వర్షము (క్రీ. శ. 902) న బుట్టెననియు, నాదిపురాణమును శ. 863 ప్లవ (క్రీ. శ. 941) సంవత్సరమున రచించెననియు నందు చెప్పియున్నది.[1] ఆదిపురాణమును పంపడు విక్రమార్జునవిజయము నందు పేర్కొనియున్నాడు.[2] కావున క్రీ. శ. 941 వ సంవత్సరమునం దాదిపురాణమును విరచించిన పిమ్మట పంపడు విక్రమార్జునవిజయము వ్రాసెనని చెప్పుట యొప్పగును. విక్రమార్జునవిజయమును ప్రస్తుత శాసనము ప్రశంసించుచుండుటవలన ఇది విక్రమార్జునవిజయ రచనానంతరము క్రీ. శ. 945 ప్రాంతమున నెలకొల్పబడియుండును.

ఈ వ్యాసరచనయందు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయమునందు పూర్వము ప్రధాన కర్ణాటభాషోపాధ్యాయులై యుండిన ఆచార్య

1. కర్ణాట కవి చరితె సం. 1. పు. 31.
2. విక్రమార్జునవిజయం. 14—59.

డి. కె. భీమసేనరావుగారి సాయమును బడసినాడను. శాసన గ్రంథమును నాతో గూడ చదివి యందలి విషయమును జక్కగ వివరించినందులకు వారికి నా కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనములను సమర్పించుచున్నాడను.

శా స న పా ఠ ము

1. * ఓం నమః సిద్ధేభ్యః [।*] స్వస్తి సమస్త సకళ కళాళాప ప్రవీణం భవ్యరత్నాకరగుణ పక్షపాతి బెంగినాడ సప్తగ్రామగళొళగణ వంగిపఱ్ఱు కమ్మె బ్రాహ్మణం జమదగ్ని పంచార్షేయం శ్రీవత్సగోత్రం గుణ్డికఱ్ఱు నిడుంగొణ్డె యభిమాన చన్ద్రిన మమ్మం భీమపయ్యన బెళ్వొలదణ్నిగెఱెయ జోయిస సింఘన మమ్మ [ం*]

2. వబ్బణబ్బెయ మగం కొణ్డ కున్దెయ దేసిగ గణద పొత్థగెయ బటెయ పణ్డరంగ వల్లియ జయ [ం] గొణ్డ సిద్ధా[న్త] భట్టారర గుడ్డం జినవల్లభం సబ్బినాడ నట్టనడువణ ధర్మ్మపుర దుత్తర దిగ్భాగద వృషభగిరియెం బనాది సంసిద్ధ తీర్థ్థద దక్షిణ దిశాభాగ దీ సిద్ధ శిలయొ ళ్తిమ్మ కులదైవ మాద్యన్త జినబింబంగళుమం చక్రేశ్వరియుమం పెఱవుం జినప్రతి

3. మెగళుం త్రిభువనతిలకమెంబ బసదియుమం కవితాగుణార్ణ్ణవమెంబ కెఱెయుమం మదనవిళాస మెంబ బనముమం మాడిసిదం । * వృత్తం॥ భ్రాత ర్ద్ధర్మ్మపురం ప్రయామ కి మతో జైనాభిషేకోత్సవ క్షీరప్లావిత తుంగ శృంగ వృషభక్షోణీధ్ర్రి మిా

ఘామహే। యాత్రాయాత సమస్త భవ్యజనతా సన్మాన దానో ద్యతం పంపాయ్యా

4. నుజ మత్ర భీమతనుజం సమ్యక్త్వరత్నాకరం ।।। [౧॥*] గీతం గాతు మనేక భేద సుభగం కావ్యాని సోచ్చావచం వాచా వాచయితుం ప్రియాణి వదితుం సాధ్యపకర్తుం[1] సతాం భోగా న్సేవితు మంగనా రమయితుం పూజా విధాతుం జినే జానీతే జినవల్లభ ప్సర మిదం పంపాభి ధానానుజః [౨॥*] అజస్ర జినవస్త నాగత మునీ

5. శ్వర శ్రావక ప్రజా స్త వరవ[2] ప్రతిధ్వనిత శబ్దకోళా హళై [ః] అధిష్ఠిత దిగంబరో వృభశైల ఏష స్వయం పరాం వదతి వాచకాభరణకీర్తి[3] మాకళ్పతః॥ [3॥*] బగెయ లఱంబ మీాబగెయ నాబ్బగె వెబ్బగె[4] గాసెయల్తు దిట్టిగె[5] పొలనల్తు నీల్దసటెయో ళ్జినబింబమ నీత నీగళే న్నగటిసి[6] దప్ప నెన్దుబగె వన్నె వరంజినబింబ

6. మల్లితొట్టగె నెగఱ్దిఱువేం[7] చరిత మచ్చరియో జినవల్ల భేన్ద్రినం[8]॥ [౧॥*] ఇదు కవితా గుణార్ణవకీర్తి [౯*]

---

1. "సాధ్యాపకర్తుం" అని చదువవలెను.
2. "రవా" అని చదువవలెను.
3. 'కీర్తిః' అని.
4. 'వబ్బగె' అని చదువవలెను.
5. 'దిట్టిగె' అని.
6. 'స్నెగటిసి' అని చదువవలెను.
7. 'నెగఱ్దిఱువేన్' అని.
8. 'జినవల్లభేన్ద్రినా' అని యుండవలయును.

యమూ_ర్తి [గ*] వొలాగి దక్షిణార్ధద వృషభాద్రి యక్కె వృష
భేశ్వర బింబ సనాథ మెంబలం పొడవె నిజద్విజావసథ పర్వతమం
జిన చైత్యమాగె మాడిద జినవల్లభంగె జినవల్లభనప్పుదు మొన్దు
ఛోద్యమో॥[9] [౨॥*] చదురమయ్మెయ సత్క

7. విత్వద సన్ద పంపనతమ్మ నొర్వనె పొగర్తెయె బాజిస
ల్బరెయ ల్కవిత్వద తత్వదొ ళ్పుదిదు నేర్వనెడె పేటలుర్వి
గపూర్వ మాగిరె బల్లొనప్పదటి నొర్వనె వాగ్వధూవర వల్లభం
జినవల్లభం॥ [3॥*] వినుత చళుక్య వంశపతి మిక్కరికేసరి సన్ద
విక్రమార్జునవిజయక్కె ధర్మపురంమెన్దు[10] మదీయ మిదెన్దు
కీర్తి [గ] శాసన మెనె కొట్ట శాసనద పం

8. పన[11] నా బిరుదొన్దు జైన శాసనద నెగర్తెయం వృషభ
పర్వత మన్తదు తానె పేటదే॥ [౪॥] [ఎస] యెల్గాళి పుగల్పతంగ
కిరణం సార ల్మిగంపాల లాగసదొ ళ్పక్కిగళల్లి సల్ల వెనిసిర్ద
న్నోదయం ధర్మదొ ళ్జసమం పొంపుటి మాడె మెచ్చి హరిగం
పంపంగె గొట్టా ద్విజావసథగ్రామ మదే న్నెగర్తెయ కళాప
గ్రామమం పోల్తుదో॥ [౫॥*] బరెదురె

9. తాంబ్రశాసన మదేయమె ధర్మపురం నెగర్తెవెత్తరి
గన కొట్టుదెనెగళ్తె పంపన పెత్తుదె పేటిమెన్ను నీమ్మరుళె పలమ్మొ
యుం పలబగం బెసగొళ్ళదె పోగినోడు సున్దర వృషభాచళోన్నత
శిళాతళదొ ళ్బరెదక్కరంగళం॥ [౬॥*] కన్దం॥ జినభవనంబు

9. 'చోద్యమో' అని.

10. 'ధర్మపురమెన్దు' అని.

11. 'పంపణ' అని.

లెత్తించుట[1] జినపూజ ల్సేయుచున్కి జినమునులకు నత్తిన యన్న
దానం బీవుటం[2] జినవల్లభు బోలంగలరె[3].

10. జినధర్మ్మపరుల్॥ [౧॥*] దినకరుసరి వెల్గుదుమని జిన
వల్లభు నెట్టునెత్తు జితకవిననను[4] మనుజు ల్గలరే ధాత్రిం వినితిచ్చుదు
ననియ వృత్తవిబుధకవీంద్రుల్॥ [౨॥] ఒక్కొక్క గుణంబు[5]
కల్గుదు రొక్కణ్డంగా[6] కొక్కలక్కలే వెవ్వరికిం లెక్కింప నొక్క
లక్కకు మిక్కిలి గుణపక్షపాతి గుణమణి గుణంబుల్॥[7] [3॥*] ఎన్దు
లోక మెల్లం పొగళె నెగఌ జినవల్లభన సుధమ్మ సంతతియో

11. ల్దొట్ట గుణావళియ నీ వృషభగిరియ సిద్ధశిలయో ళెఱె
యమ్మ టంకోత్కీర్ణ మ్మాడిదం॥

1. 'భవనము లెత్తించుట' అని చదువవలయును.
2. 'దానమీవుట' అని చదువవలయును.
3. 'బోలఁగలరె' అని చదువవలయును.
4. 'నననున్' అని చదువవలయును.
5. 'గుణము' అని చదువవలయును.
6. 'ఒక్కడ' అని చదువవలయును.
7. 'గుణముల్' అని చదువవలయును.

గుణగవిజయాదిత్యునినాటి వర్తమానములు

౧

వేంగీరాజ్యమును బరిపాలించిన పూర్వచాళుక్యరాజుల యందెల్ల గుణగవిజయాదిత్యుడు మేటరి. ఇతనికాలమున వేంగీ రాజ్యము ఉత్తరమున నొడ్డదేశము సరిహద్దు నుండి దక్షిణమున ద్రావిడదేశ పర్యంతము వ్యాప్తినందెను. గుణగవిజయాదిత్యుడు రణశౌండుడు. తన యద్వితీయపరాక్రమముచే శత్రుల నిర్జించి నిజశౌర్యమును బ్రకటించెను. అరిభీకరమైన చాళుక్యసైన్య మితని కాలమున నాంధ్రవిజయపతాకమును పరరాజ్యముల నెలకొల్పెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును బోలి యాంధ్రవాణియు నితని యాశ్రయమున బెంపందినది. కౌమార్యమున రాజరాజమనుమసిద్ధులును, నిండు యౌవనమున శ్రీకృష్ణరాయలును నెట్లు పోషించిరో యట్లే శైశవ దశయం దాంధ్రభాషాయోషను గుణగవిజయాదిత్యనరపాలు డాద రించి పెంచెను. ఆంధ్రలోకమునకు వాఙ్మయమును బ్రసాదించిన యీ మహారాజు చిరస్మరణీయుడు గదా.

ఆధారములు : గుణగవిజయాదిత్యునికాలమున నడచిన వర్త మానములను గనుగొనుటకు ముఖ్యములగు నాధారములు శాసన ములే. అన్యసాధనము లెవ్వియు నింతవఱకు బయల్పడలేదు. ఈ శాసనము లిరుతెరగులవి. మొదట నెన్నదగిన వతడును నతని యను చరులును వేయించినవి. ఇందు తామ్రపట్టికలును శిలాశాస నములును గలవు.

తామ్రపట్టికలు : ఇప్పటివఱకును లభ్యమైన వితనివి తామ్ర పట్టికలు ఆఱు కలవు.

౧. అప్పలనాయకునిపేట తామ్రపత్రఖండము[1]. ఇది విశాఖ పట్టణముజిల్లా పాలకొండతాలూకాలోని అప్పలనాయకునిపేటయందు దొరకినది. చిక్కినదంతయు నొక్క రేకుయొక్క శకలము. ఉభయ పక్షములందును వ్రాతకలదు. శాసనకాలము తెలియదు. కలివిష్ణు వర్ధనమహారాజునకు శీలమహాదేవియందు దుద్భవించిన పుత్రుడు గుణగ విజయాదిత్యమహారాజు ఆస్థానమండపమున కొలువై యుండువేళ్ళ యువరాజు సమీపముపముననుండగా, నొక బ్రాహ్మణున కేదో భూదానమొనర్చిన ట్లిందువల్ల దెలియుచున్నది.

౨. మచిలీపట్టణం పట్టికలు[2]. ఇందు శకాబ్దముగాని రాజ, వర్షముగాని నమూదుచేసియుండలేదు. చంద్రగ్రహణనిమిత్త మీ శాసనోక్తదానము జేయబడినట్లు మాత్రము తెలియవచ్చుచున్నది. ఉర్పుటూరు వాస్తవ్యుడును, దూర్కశర్మ పౌత్రుడును, దామోదర శర్మ పుత్రుడును నగు వినయాడిశర్మయను బ్రాహ్మణునకు, రణరంగ మున మంగిరాజును జంపు నుపాయమును జెప్పినందులకు సంతసించి గుణగవిజయాదిత్యమహారాజు గుద్రహారవిషయములోని తాణ్డిపట్టు గ్రామమును దానము జేసిన ట్లిందు కలదు. ఇతనిచే రణనిహతుడై మంగిరాజునుగూర్చి యీ శాసనమున నిట్లు చెప్పియున్నది.

'హత్వామంగిం విజితసకలారాతి భూపాలవర్గం
రాగోద్రేకాధ్యసితనృపతి త్యాగశౌర్యోగ్రప్రతాపం।
నానాహేత్యాహత హయభటోన్మత్తహస్తిప్రకీర్ణే
యుద్ధే యస్య ద్విజగణవరస్యాద్భుతాదేశతుష్టః॥

కాని యీ మంగియెవ్వరో చెప్పలేదు.

---

1. ఆర్కియలాజికల్ రిపోర్ట్ ఆఫ్ ది గవర్నమెంట్ ఆఫ్ మద్రాస్, అప్పెండిక్స్ II, Cp. 4.

2. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా, సం. 5, పు 125 f.

3. పాములపాడు తామ్రశాసనము[1]. ఇది యప్రకటితము ఎచ్చటనున్నదో తెలియదు. భారతిలోని నాతలూరు తామ్రశాసనమువల్ల క్రీ. శే. శ్రీ కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుపంతులుగారు దీనిని బరిశోధించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందలి యక్షరము లొకవైపున కొఱగియున్నవని శ్రీ భావరాజు కృష్ణరావుపంతులుగారు ఆంధ్ర త్రైమాసికపరిశోధన త్రైమాసిక పత్రిక సం॥ ౫ లోని తమ నాతలూరు తామ్రశాసనపరిష్కరణ వ్యాసమున దెల్పియుండుటచేత వారీ పట్టికలనో, లేక వీని ప్రతిబింబములనో చూచినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. వారి వ్యాసమును బట్టి చూడగా నీ పాములపాడు తామ్రపట్టికలలో గుణగవిజయాదిత్యుని కాలమువఱకును వేంగియందేలిన పూర్వచాళుక్యరాజుల పేర్లును, వారియం దొక్కొక్కరి రాజ్యకాల పరిమితియు వర్ణింపబడెనని తోచుచున్నది.

4. గుంటూరు తామ్రపట్టికలు[2]. ఇవి ప్రస్తుతము మద్రాసు మ్యూజియమందున్నవి. శాసన మసంపూర్ణము. మధ్య నొకటియో రెండో రేకులు నష్టమైపోయినవి. లభించిన రేకులు గూడ శిథిలావస్థయందున్నవి. ఇందు గుణగవిజయాదిత్యునిముందు వేంగి నేలిన పూర్వచాళుక్యరాజుల పేరులును, వారియం దొక్కొక్కరి రాజ్యకాలపరిమితియు జెప్పబడియున్నవి. గుణగవిజయాదిత్యుని పేరు, లభ్యమైన రేకులయందు కానరాకపోయినను నతని తలిదండ్రుల ప్రశంస కలదు. ఇతని తండ్రి కలివిట్టరదేవుడనియు, దల్లి రాష్ట్రకూట వంశోద్భవయగు శీలమహాదేవి యనియు దెలియవచ్చుచున్నది.

"రాష్ట్రకూటకులజలధివేలావర్ధిష్ణు సుఖచంద్రికయా కులజాయా అ(ను)కూలవత్యా సీలమహాదేవ్యా ఉమయా ఇవ శరవణభవోఽప్రతిహతశక్తి స్వతమస(ము)

1. భారతి. సం. ౧ సంచిక పుట ౯౦౪; జర్నల్ ఆఫ్ ది ఆంధ్రా హిస్టారికల్ రిసర్చి సొసైటి. సం. 5, పుట 102.

2. Cp. No. 5 of 1911—12.

ద్ద్వారానేక తులాభారదానధారాప్రక్షాళిత కల్మషః....కలివిట్టరదేవస్య శీలమహాదేవ్యాశ్చ సముత్పన్నో....”

౫. పోణంగి తామ్రశాసనము[1]. ఇది పశ్చిమగోదావరిమండలములో ఏలూరు ప్రాంతమున పోణంగిగ్రామమున లభించినది. ఇందలి వంశానుక్రమణికాదులు పై శాసనములందువలెనే యున్నవి. గుంటూరుపట్టికలలో నష్టమైపోయిన గుణగవిజయాదిత్యప్రశంస దీనియందు సంపూర్ణముగ గానవచ్చుచున్నది.

“ ....కలివిట్టరదేవస్య చ శీలమహాదేవ్యాశ్చసముత్పన్నః....గుణగః....”

ఇతనికి ‘మనుజప్రాకార’ ‘రణరంగశూద్రక’, ‘విక్రమధవళ’ ‘పరచక్రరామ’, ‘నృపతిమార్తండ’, ‘బిరుదంకభీమ’, ‘అరసంకకేసరి’ యను బిరుదు లున్నట్లిందువలన దెలియవచ్చుచున్నది. ఇతడు కొణ్డపఱ్ఱునుగ్రామమును ౧౦౫ బ్రాహ్మణులకు దక్షిణాయన పుణ్యకాలమున దానము గావించెను. శాసనాంత్యభాగమున దానఫలమును దెలుపు శ్లోకముల తరువాత ‘పరచక్రరాముని ప్రక్కన నిల్చి యుద్ధ మొనర్చి యతనికొఱకు రణమున దన ప్రాణము లర్పించిన కడెయరాజు పుత్రుడు పాణ్డరంగడు పేర్కొనబడియున్నాడు[2].

౬. ఉరుటూరుతామ్రపట్టికలు.[3] ఈ పట్టికలు కృష్ణాజిల్లా నూజివీడుతాలూకాలోని యురుటూరు గ్రామమున దొరకినవి. వంశానుక్రమణికాదులు పై శాసనములను బోలి దీనియందును వర్ణింపబడియున్నవి. ఇందు గుణగవిజయాదిత్యుని తల్లి పేరు శీలక్కయనియును నామె రాష్ట్రకూటాధిపతియగు నింద్రభట్టారకుని కూతురనియు జెప్పియున్నది.

1. Cp. No. 3. of 1908—9.
2. ఆన్నివల్ రిపోర్ట్ ఆఫ్ సౌత్ ఇండియన్ ఎపిగ్రఫీ 1909 పుట 106.
3. ఆం. సా. ప. సం. ౧ పుటలు, ౧౮౦-౨౦.

"యస్యమాతా రాష్ట్రకూటాధిప స్యేన్ద్ర భట్టారకస్య హిమవతో భవానీవ పితుః భూధరమాన్యతాం జయంతీ జలధే ర్లక్ష్మీరివ జనకాత్సీతేవ శీలాదిగుణాన్వితత్వా చ్ఛీలక్కే త్యన్వర్థవ త్యజని."

మఱియు గుణగవిజయాదిత్యుడు ఉత్తరాయణపుణ్యకాలమున గుద్రహారవిషయమునకు జెందిన ఉరుటూరు గ్రామమున పదునలుగురు బ్రాహ్మణులకు దానము జేసెను. ఈ ధర్మమున కాజ్ఞప్తి పండరంగడు. విజయవాడవాస్తవ్యుడైన శ్రీ విజయాచార్యు డీ ధర్మశాసనమును జెక్కిన లేఖకుడు.

౭. సాతలూరుతామ్రశాసనము.[1] ఇది కృష్ణాజిల్లా బందరు తాలూకాలోని సాతలూరు గ్రామమున లభ్యపడెను. పూర్వచాళుక్య వంశానుక్రమణిక పై శాసనమును బోలియున్నను, ఇందొక విశేషము గాన్పించుచున్నది. కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు మొదలు ప్రస్తుత దానకర్త వఱకు నేలిన రాజులను పేర్వేర నిన్నిన్ని యేండ్లు ఏలిరని చెప్పి మరల నొక్కొక్క పేరిటి వారిందఱెందఱు రాజ్యము సల్పిరని వివరింపబడియున్నది.

"ఏవం పఞ్చ విష్ణువర్ధననామానః ద్వౌజయసింహనామానౌ ఏకో మంగి యువరాజస్త్రయోవిజయాదిత్యనామానః"

ఇతర శాసనములందు గానరానివి గుణగవిజయాదిత్యుని బిరుదులు కొన్ని ప్రస్తుతశాసనమున బేర్కొనబడియున్నవి. ఇందు వీరమకరధ్వజ, గుణకెనల్ల, భువనకందర్పయనునవి ముఖ్యమైనవి. మఱియు నితడు సమధికపఞ్చమహాశబ్దశ్రవణవిత్రాసిత చతురాశా చక్రుడనియు, ప్రతిష్ఠాపిత గంగా యమునా చంద్రాదిత్య పాలీకేతనుడనియు ప్రశంసింపబడియున్నాడు. గుణగవిజయాదిత్యునికి నృపకాముడను దమ్ముడుండెననియు, నతనిచే ప్రేరితుడై నూర్గురు బ్రాహ్మణులకు సూర్యగ్రహణకాలమున గుద్రవారవిషయములోని

1. భారతి. సం. ౨౩, పుటలు ౩౭౫-౭౧, ౭౭౩-౭౮.

శంత గ్రామమును దత్తము జేసెననియు దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ ధర్మమున కాజ్ఞప్తి భట్టకాలుని పుత్రుని పౌత్రుడగు పాండరంగడు శాసనలేఖకుడు లేఖాదిత్యుడు. ఇతడు విశ్వకర్మవంటివాడట. స్వయముగ ఘంటసాలను జేసెనట.

౮. సీసలితామ్రశాసనము[1] ఇది పశ్చిమగోదావరిజిల్లా భీమవరం తాలూకా సీసలిగ్రామమునం దాగ్రామకాపురస్తు లోకరు తమ భూమియందు పాటిమట్టికొఱకు త్రవ్వుచుండగా భూగర్భమునుండి బయటపడినది. శాసనము శిథిలావస్థయందుండుటచే నందందు గ్రంథపాతములు గలవు. ఇతర తామ్రశాసనములం బోలి యిందును పూర్వచాళుక్య వంశానుక్రమణిక కానవచ్చుచున్నది; విశేషమేమియు లేదు. గుణగవిజయాదిత్యునిగూర్చి యితర శాసనములందుక్తమైనవానితోపాటు మఱికొన్ని క్రొత్త చరిత్రాంశములిందు మూలమున వ్యక్తపడుచున్నవి. ఉరుటూరుశాసనమునందువలె దీనియందును రాష్ట్రకూటాధిపతియగు ఇంద్రభట్టారకుని కుమారితయగు శీలక్క ఇతని తల్లియనియు, మచిలీపట్టణతామ్రపట్టికలలో జెప్పినట్లు మంగ్యాఖ్యరావణుని వధించెననియు జెప్పియున్నది. మఱియు నృపతుంగుడనురాజితని భుజమును బ్రతిదినమును జక్కగ నర్చించి రిపునృపతుంగు డాయెనట. అతని ప్రఖ్యాతమైన బిరుదులు త్రిభువనాంకుశ, బిరుదంకభీమ, పరచక్రరామ యనునవి ఇందును జేర్కొనబడియున్నవి. గుణగవిజయాదిత్యుడు శాంత్యర్థముగా నీ దానము నొకానొక సూర్యగ్రహణకాలమున కౌండిన్యగోత్రోద్భవుడైన మేడయకుమారులగు రాజాదిత్య, విక్రమధవళ, బిజ్యణ, కొండమశర్మ, సూరెమ యను నైదుగురు బ్రాహ్మణులకు పాగుణారవిషయములోని ఉమికిలి యను గ్రామమును అగ్రహారముచేసి దానమొసగెను. ఈ ధర్మమున కాజ్ఞప్తి పండరంగడు. విజయుడనువాడు లేఖకుడు.

1. భారతి. సం. ౨౩. పుటలు 3౭౫-౮౧, ౪౭3-౭౮.

౧౦. కాట్లపఱ్ఱుదానశాసనము.[1] ఈశాసనము పశ్చిమగోదావరిజిల్లా నరసపూరు తాలూకాలో మాంజిపాడుగ్రామమున ఉప్పరి యొకడు మట్టిదిబ్బను ద్రవ్వుచుండగా నందు దొరకినది. ఇందు రైదు రేకులు గలవు. మొదటి రేకు మొదటి ప్రక్కను, నైదవ రేకు రెండవ ప్రక్కను వ్రాత లేదు. శాసనగ్రంథము సంస్కృత భాష యందు రచింపబడియున్నది. దానమును విశదీకరించు భాగముగద్య. తక్కిన శాసనము సర్వము శ్లోకమయము. శాసనగ్రంథము 'నమో నారాయణాయ' యను మాటతో ప్రారంభమగుచున్నది. గుణగ విజయాదిత్యుని ఇతర తామ్రశాసనములవలె నిందును బూర్వ చాళుక్యవంశానుక్రమణిక గలదు. ఇంద్రరాజునకు పరమకాంబ యందు పుట్టిన కూతురు శీలకాంబయందు గుణగవిజయాదిత్యుడు జనించెనని చెప్పియున్నది. ఈ శాసనమున వర్ణింపబడిన దానమునకు బ్రతిగ్రహీతగుణగవిజయాదిత్యుని ప్రఖ్యాత బ్రాహ్మణ సేనాపతులలో నొక్కడైన రాజాదిత్యుడు. ఇతని కుటుంబచరిత్ర వినదగినదే. తొండ మండలమున కాటూరు వాయూరు నను గ్రామముల కధిపతియు, బల్లవనరపాలునికి సర్వసేనాధిపతియునైన కుమారమూర్తి యను బ్రాహ్మణు డొక్కడుండెను. అతడు తన రాజుతో గలహించి యతని శపించి వేంగి రాష్ట్రాంతర్గతమైన 'ఉండి' గ్రామమును జేరెను. అతనికి కుమారనామాంతరుడైన పెద్దన యను పుత్రుడు జన్మించెను. పెద్దనకు రాజాదిత్యుడను కుమారుడు కలిగెను. ఈ రాజాదిత్యుడు గుణగవిజయాదిత్యునికి ఖడ్గసహాయముచే సకల రిపులను నాశన మొనర్చి యపరిమిత ధనరాసులను దెచ్చియిచ్చెను. గుణగవిజయాదిత్యు డితని సేవను మెచ్చుకొని 'వేంగి సహస్రగ్రామములకు జెందిన కాట్లపఱ్ఱను గ్రామము సర్వకరపరిహారముగా నగ్రహారముచేసి యిచ్చెను. ఈ ధర్మమునకు ఆజ్ఞప్తి పండరంగడు.

1. ఎస్. టి. యన్. హైస్కూల్ ఆన్యువల్, ౧౯౩౯-౪౦ పు. ౨౩-౪.

శిలాశాసనము :—చారిత్రకదృష్టితో జూచిన తామ్రపట్టికల కంటె శిలాశాసనములే ముఖ్యతరములని చెప్పవలసియున్నది. తామ్రపట్టికలందు పేర్కొనని కొన్ని చరిత్రాంశములు పెక్కు వీని యందు వర్ణింపబడినవి. గుణగవిజయాదిత్యునినాటివి శిలాశాసనములు మూడు ఇంతవఱకు లభించినవి. వీని భాష తెలుగు. మూట రెండు పద్యశాసనములు. రెండును పండరంగడు వేయించినవే. మూడవది వచనశాసనము; దీని నెవ్వఱు నెలకొల్పిరో చెప్పుటకు సాధ్యము గాదు. శిథిలావస్థయందున్నను గుణగవిజయాదిత్యుని కాలమున నడచిన వర్తమానములు వీని మూలమున గొన్ని తెలియవచ్చుచున్నవి.

౧. కందుకూరు శిలాశాసనము.[1] ఈ శిల బట్టర్వర్ద్ వేణుగోపాలసెట్టి హయాములో నెల్లూరుజిల్లా కందుకూరు గ్రామములోని రామస్వామి (మేడ) గోడలో జేర్చి కట్టియుండెనట. అచ్చటనే యుండిన నష్టమైపోవునని యెంచి సెట్టిగారు దాని నూడబెరికించి తెచ్చి తాలూకా కచ్చేరిలో బదిలపఱచిరట. కాని యది యిప్పుడచట లేదని కింవదంతి. ఎట్టు మాయమైనదో! బట్టర్వర్ద్ వేణుగోపాలసెట్టిగార్ల పాఠము నిర్దుష్టముగాదు. వారిచ్చిన శాసనశిలాప్రతిబింబమును స్పష్టమైనదికాదు. కావున నిందలి విషయమును గచ్చితముగ జెప్పుటకు వీలుకాదు. గాని గుణకెనల్లాతని పక్షపాతియైన పండరంగడు కొలదిలేని కొట్టంబులను బొడిచెననగా యుద్ధమున జయించి కైకొనెనని చెప్పవచ్చును.

౨. అద్దంకి శిలాశాసనము.[2] ఇది యిప్పటి గుంటూరుమండలములోని యద్దంకి యందుండెను. ప్రస్తుతము మదరాసు గవరన్మెంటు

1. నెల్లూరుజిల్లాశాసనములు. సం. 3, కందు, నెం. 3౧, 3౨ పుటలు, ౫౮౪.

2. నెల్లూరుజిల్లాశాసనములు, సం. 3. ఒంగో. నెం. ౨. ఆం. సా. ప. ప. సం. ౧౪, పుట ౨౦, భారతి, సం. ౫ పుటలు ౪౭3 _ ౮౪, ARE. No. 839 of 1922; ఎపి. ఇండి. సం. 19, పుటలు 271 _ 75, 275 _ 6.

మ్యూజియములో నున్నది. ఇందు (గుణగవిజయాదిత్యుడు) తనకు పట్టంబుగట్టిన మొదటి సంవత్సరమున బలాతిశయముచే విజృంభించి, ప్రభువు పండరంగనికి సేనాధిపత్యమునకు బట్టముగట్టి యంపగా నతడు సామంతసేనతో గదలిపోయి బోయకొట్టములను బండ్రెంటిని జయించి స్వాధీనపఱచుకొని వేంగినాటిని విస్తరింపజేసి యట్లు నూతనముగ వశమైన రాష్ట్రమున దన్నేలిన రాజుయొక్క చిహ్నమగు త్రిభువనాంకుశమునునిల్పి, కట్టెపుదుర్గమును విఱుగబొడిచి కందుకూరిని బెజవాడవంటి ప్రఖ్యాతనగరము గావించెనని ఇందలి సారాంశము.

3. ధర్మవరశిలాశాసనము.[1] ఇదియొక తునుక. గుణగవిజయాదిత్యునినాటిది. విశేషచరిత్రాంశములందెవ్వియును లేవు. విజయాదిత్యుని సేవకులగు కడెయరాజును, నతని కుమారుడగు నయ్యపయ్యయ, బెదపండరంగులు, అల్లువపెర్గడలు మొదలయినవారు పేర్కొనబడియున్నారు.

గుణగవిజయాదిత్యుని రాజ్యచరిత్రనుగూర్చి యతని శాసనములకంటె నతని సంతతి వారి శాసనములవల్లనే యతిశయవిషయములు దెలియవచ్చుచున్నవి.

౧. వీనిలో మొదట పరామర్శింపదగిన దతని తమ్ముడు యువరాజ విక్రమాదిత్యుని కుమారుడును, నీతని పిమ్మట వేంగిసింహాసనము నధిష్ఠించినవాడైన ప్రథమ చాళుక్యభీముని కాలపు ధర్మవరశిలాశాసనము.[2] దీనియందు పండరంగని విజయములు వర్ణింపబడియున్నవి.

---

1. ARE. No. 342 of 1942; నెల్లూరుజిల్లాశాసనములు. సం. ౨. ఒంగో. నెం. ౪౦; భారతి. సం. ౫, పుట ౬౧౮.

2. భారతి. సం. ౫. పుటలు ౬౧౯-౨౦.

1. తన్నెలిన రామవిభుని (అనగా) గుణకెనల్లుని నెదురించిన బోయల నడవి సొన్పెను.

2. లోహాసనము నెక్కి రాహను నోడిచిన వల్లభకొల్వున గన్నరాభూపతి వెన్ను నాజిలో నందఱు నెఱుగ జూచెను.

3. మఱియు సంకిలన్ననురాజు బింకముడిపెను.

4. శత్రులదండు పైరాగా బెండైన చోటని గైకొనికాచెను.

5. వల్లభుడు గుణకెనల్లు డంపగా గిరణపురము, డహాలనిరుతంబు, దఱెనాడు, అచలపురము మున్నగు స్థలములను జొచ్చెను.

౨. ప్రథమచాళుక్యభీముని అత్తిలిదానశాసనము.[1] గుణగ విజయాదిత్యుని విజయము లందిట్లు వర్ణింపబడియున్నవి :—

'తత్పుత్రః - కిరణపుర మచలపుర మురునెల్లూరపురాణ విదాహచైతత్
త్రిపురమర్త్యమాహేశ్వరనామ్నా ఖ్యాతి యశోరాశిబభౌయస్సతతం ॥

అథచ - కాలింగగంగ రూప్యాది కోసలేశద్విపాది చ
పాండ్యపల్లవ హేమాది హరత్యా ఇత్థమాహరత్ ॥
గంగానారోపయ ద్గంగకూట మ్మంగి శిరోచ్ఛినత్
కృష్ణంరణే ఒజయ ద్వక్తుం క స్సమర్థో సుసాహసాణ ॥

3. ప్రథమచాళుక్య భీముని మచిలీపట్టణ తామ్రపట్టికలు.[2] వీనికే మద్రాసు మ్యూజియంతామపట్టిక లని నామాంతరము. అత్తిలి శాసనమునందువలె నిందును గుణగవిజయాదిత్యుడు కిరణపురము, అచలపురము, నెల్లూరుపుర మను మూడు పురములను దహించి త్రిపురమర్త్యమాహేశ్వరుడను బిరుదు వహించెననియు, కాళింగుల కడ గంగులకడ ధనమును, కోసలులనుండి యేనుగులను,

1. Cp. No. 14 of 1917-18, ఆ. సా. ప. ప. సం. ౧౧ పుట ౨౪౧; IBORS. VIII, p 82 f.

2. Cp. No 1 of 1913-14.

పాండ్యులనుండియు పల్లవులనుండియు హేమమును గొనెననియు జెప్పియున్నది.[1]

పై శాసనములోని సంగతులే అమ్మరాజ విష్ణువర్ధనుని శాసనములందును వర్ణింపబడియున్నవి.

౪. ఏడేఱు తామ్రపట్టికలు.[2]

"గంగా నంగజవైరి శక్తిరసమాౘ రట్టేశసంచోదితో
జిత్వా మంగి శిరోహరత్ యుధి మహా బాహ్వో ప్తవీర్యార్యమా
కృష్ణం సంకిలిమంకితాఖిలబలప్రాప్తోరు సద్విక్రమో
భీతార్తొ చ విధాయ తత్పుర మరం యో నిర్దదాహ ప్రభుః॥

బాదపరాజు ఈన్తేరు శాసనమున[3] పై సంగతులే యొండు రెండు నూతనాంశములతో వర్ణింపబడియున్నవి.

౫. ఈన్తేరుతామ్రశాసనము.

'తత్పుతః పరచక్రరామాపరనామధేయః.'

'హత్వా భూరినొడంబరాష్ట్రినృపతిం మంగిం మహాసంగరే
గంగా నాశ్రితగంగకూటశిఖరా న్నిర్జిత్య సద్దాహలా
ధీశం సంకిలి ముగ్రవల్లభయుతం యో బాయయిత్వాచ త
శ్చత్వారింశతమబ్దకాంశ్చ విజయాదిత్యో రరక్ష క్షితిం॥

౬. మలియంపూండి తామ్రశాసనము.[4] అమ్మరాజవిజయాదిత్యుని మలియంపూండి తామ్రశాసనమునను పై శ్లోకముగలదు.

---

1. మదరాసు శాసనశాఖవారి సాంవత్సరిక నివేదిక. ౧౯౧౪, పుట ౮౫.

2. ఇండియన్ ఆంటిక్వరీ, సం. 13. పుట 56, సౌత్ ఇండియన్ ఇన్స్క్రిప్షన్సు, సం. 1, పుట 36.

3. Cp No 6 of 1938-9.

4. నెల్లూరుజిల్లాశాసనములు సం. ౧, పుట ౧౭౭, ఎపి, ఇండికా, సం. 9 పుట 47.

మఱియు నీ విజయములందు కొన్ని పండరంగని పరాక్రమమువల్లనే చేకూరెనని చెప్పియున్నది.

'కిరణపురమథాక్షీత్ కృష్ణరాజస్థితం యః
త్రిపురమివమహేశః పాణ్డరంగప్రతాపీ
తదిహ ముఖసహస్రై రన్వితస్యాన్యశక్యం
గణనమమల కీర్తే తస్య సత్సాహసానాం ॥

౭. కలుచంబఱ్ఱు తామ్రశాసనము.[1] అమ్మరాజవిజయాదిత్యుని కలుచంబఱ్ఱుశాసనమువల్ల గుణగవిజయాదిత్యుడు వల్లభనృపునిచే గౌరవింపబడెనని తెలియుచున్నది.

"గుణగవిజయాదిత్య పతిరంకకాఱస్సాక్షాద్వల్లభ నృపసమభ్యర్చిత భుజః."

౮. కణ్డయం పట్టికలు.[2] దానార్ణవునికణ్డయం పట్టికలలో గుణగవిజయాదిత్యుని విజయములు ప్రశంసింపబడినవి.

'అబ్దాత్ సంగ్రామరంగే నిజలసదసినా మంగిరాజో త్తమాంగం
తుంగాద్రేః శృంగముర్వ్యామశనిరివ ముదాపాతయత్ కన్నరాజ్యామ్
నిశ్శంకం సంకిలేన ప్రథితజనపదా ద్దుర్గమాన్నిర్గమయ్య
ద్రాగ్దావం యః ప్రవేశ్య ప్రఖరభవమనాః ప్రత్యపద్ బద్దెగాజ్యామ్'

౯. మొదటిశక్తివర్మయొక్క ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పట్టికలు.[3] ఇందును కండయము పట్టికలలోని పై శ్లోకము గానవచ్చుచున్నది. శాసనము శిథిలావస్థయం దుండుటచే నక్షరము లచట నచట చెరిగిపోయి యున్నను మంగి, కన్నర, సంకిల, బద్దెగలమీాది విజయములు స్పష్టముగనే వర్ణింపబడియున్నవి.

---

1. ఎపి. ఇండికా, సం. 7, పుటలు 177 మొదలు ఇండియన్ ఆంటిక్వరీ సం. 20, పుట 271.

2. Cp 26 of 1937-8, జర్నల్ ఆఫ్ ది ఆంధ్రాహిస్టారికల్ రిసర్చి సొసైటీ. సం. 11, పుటలు 80 మొదలు.

3. Cp. 15 of 1917-18.

౨

ఇదివరలో [1] చేర్కొనిన పూర్వచాళుక్యశాసనములందు చెప్పబడిన విషయములను గ్రోడీకరించి చూడగా నీ క్రిందివిషయములతని రాజ్యకాలమున నడచెనని వ్యక్తపడుచున్నవి.

౧. గుణగవిజయాదిత్యుడు వేంగిదేశమును బాలించిన విజయాదిత్య నామధారులగు పూర్వచాళుక్య రాజులలో దృతీయుడు. ఇతడు కలివిష్ణువర్ధనమహారాజునకు రాష్ట్రకూటవంశసంభూతుడగు నింద్రభట్టారకుని కుమారితయగు శీలమహాదేవి, లేక శీలక్క యను భార్యయందు జనించిన పుత్రుడు. ఇతనికి విక్రమాదిత్య యుద్ధమల్ల నృపకాము లను తమ్ములు ముగ్గురుండిరి, మఱియు నితడు శూరుడు; పెక్కు బిరుదులు గలవాడు; ఇందు పరచక్రరామ, గుణగనల్లాత, త్రిపురమర్త్యమాహేశ్వర యనునవి ముఖ్యమైనవి.

౨. పట్టాభిషిక్తుడైన ప్రథమవర్షంబున గుణగవిజయాదిత్యుడు పండరంగనికి సేనాధిపత్యపట్టము నొసగి సామంతబలములతోగూడ నతని బోయకొట్టములపై దండంపెను; పండరంగు బోయకొట్టములు పన్రెండింటినిగొని, కట్టెపు దుర్గము బొడిచి, కందుకూరును బెజవాడ గావించెను. త్రిపురమర్త్యమాహేశ్వరుచే గాల్పబడిన త్రిపురములలో నొక్కటియగు నెల్లూరుపురమును నతడీ దండయాత్రా సందర్భమున నే తగులబెట్టి యుండును.

౩. రట్టేశునిచే సంచోదితుడై యాతడు దండువెడలిపోయి యుత్తుంగ గంగకూటశిఖరము నాశ్రయము గావించుకొని యుండిన గంగులను జయించెను. నొడంబరాష్ట్రాధిపతియైన మంగి శిరమును ఖండించెను. ఇతని భుజములను రాష్ట్రకూట చక్రవర్తి నృపతుంగుడు ప్రతిదినము నభ్యర్చించెను.

1. చూ. భారతి. ౨౩ వ సం. ౧౦ వ సంచిక, పుటలు. ౩౬౭ - ౩౭౨.

౪. మఱియు నితనిచే బంపబడినవాడై పండరంగడు దండు వెడలి కన్నర (కృష్ణ) భూపతి నోడించి యుద్ధరంగమున నాతని వెన్నుజూచెను; అతనితో గూడియుండిన సంకిలునికి గర్వభంగము గావించెను; బద్దెగని కభయమొసగెను. కిరణపురము, దహాలనిరుతము, దళెనాడు, అచలపురము మున్నగు స్థలముల జొచ్చెను; కిరణపురాచలపురములను పండరంగడు కాల్చిన దీయుద్ధయాత్రయందే. గంగాయమునా చన్ద్రాదిత్య పాలీకేతనాది రాజచిహ్నములను గొని వచ్చి నిజద్వారమున బ్రతిష్ఠాపించుకొనెను. అంతకుపూర్వము లేని సమధిగతపంచమహాశబ్ద బిరుదు నీ సందర్భమున నే వహించియుండును.

౫. శత్రులు పై నెత్తిరా నిర్వహించుకొనలేక తల మరుగు సొచ్చిన చోళ(ళ)ని రక్షించెను.

౬. కాళింగగంగులయొద్ద ద్రవ్యమును, కోసలులకడ ఏనుగులను, పాండ్యపల్లవుల దగ్గరనుండి హేమమును గ్రహించెను. పాండ్యపల్లవుల కడ గుణగుడు హేమము గొన్నది బోయకొట్టములపై పండరంగ డెత్తిపోయి నప్పుడేయని తోచుచున్నది.

ఇవి గుణగవిజయాదిత్యుని రాజ్యకాలమున నడచిన విశేష చరిత్రాంశములు. వీనియం దొక్కొక విషయమును గూర్చి కొంత చెప్పవలసియున్నది.

(౧) మొదట విచారింపదగినది యతని తలిదండ్రుల పూర్వోత్తరము. తండ్రినిగూర్చి పేర్కొనదగిన విశేషచరిత్రాంశములు లేవు; అతని పేరు కలివిష్ణువర్ధనుడు; కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని సంతతిలో ప్రఖ్యాతుడైన నరేంద్ర మృగరాజాపరనామధేయుడగు నిమ్మడి విజయాదిత్యుని పుత్రుడు. నరేంద్రమృగరాజు అస్తంగతుడైన తరువాత నొక సంవత్సరకాల మతడు వేంగి నేలెను.

అతని తల్లి రాష్ట్రకూటుల యింటి యాడబడుచు;[1] ఆమెపేరన్ని శాసనములలోను శీలమహాదేవి యని యున్నను, నొక్కచోట

1. Cf. No. 5 of 1911—12.

మాత్రము శీలక్క యని యున్నది. ఈమె రాష్ట్రకూటాధిపతియగు నింద్రభట్టారకుని కుమారితె యట.[1] ఇది చక్కగ పాటింపదగిన యంశము. శీలమహాదేవి పుట్టిన రాష్ట్రకూటవంశము క్రీ. శ. ౮-౧౦ శతాబ్దములయందు సకల దక్షిణాపథమువిూదను సార్వభౌమత్వమును నెగ్గించి కీర్తినందిన ప్రఖ్యాతరాష్ట్రకూటవంశముగాని యన్యముగాదు. అగు నేని, శీలమహాదేవి జనకుడగు ఇంద్రభట్టారకు డెవ్వడో కనుగొన వలసియున్నది. అతడు గుణగవిజయాదిత్యుని తండ్రియగు కలివిష్ణు వర్ధనునకో, లేక ఆతని తండ్రియగు నరేంద్రమృగరాజ విజయాదిత్యు నకో, సమకాలికుడని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును. ఏలన వీరిలో మొదటివాని కీ ఇంద్రభట్టారకుడు పిల్లనిచ్చిన మామ; రెండవవానికి వియ్యంకుడు. గుణగవిజయాదిత్యుడు శకాబ్దము ౭౧౪ అనగా క్రీ. శ. ౭౯౨ న గద్దెయెక్కిన మొదటిచాళుక్యభీమునికి పూర్వము నలువది నాలుగేండ్లు రాజ్యపరిపాలన మొనర్చినట్లు చాళుక్యశాసనముల యందు చెప్పియున్నది.[2] ఇందువల్ల గుణగవిజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. ౭౪౮ మొదలు ౭౯౨ వఱకును రాజ్యమొనర్చెనని తెల్లమగు చున్నది. ఇతనికి పూర్వ మితని తండ్రి కలివిష్ణువర్ధను డొకయేడు, అనగా క్రీ. శ. ౭౪౭ మొదలు ౭౪౮ వఱకు ప్రజాపాలన మొన ర్చెను; కలివిష్ణువర్ధనునికి పూర్వ మతని తండ్రి నరేంద్రమృగరా జొక నలువదినాలుగేండ్లు, అనగా క్రీ. శ. ౭౦౩ మొదలు ౭౪౭ వఱకును రాజ్యము సల్పెను. శీలమహాదేవి జనకుడగు రాష్ట్రకూటాధి పతి ఇంద్రభట్టారకుడు క్రీ. శ. ౯ శతాబ్దముయొక్క పూర్వార్ధమున వెలసెననియు, క్రీ. శ. ౭౦౩ మొదలు ౭౪౮ వఱకును వేంగి నేలిన నరేంద్రమృగరాజునకో, కలివిష్ణువర్ధనునకో సమకాలికుడనియు ధృఢ ముగ జెప్పవచ్చును.

1. ఆ. సా. ప. ప. సం. ౧ పుటలు ౧౪౦-౫౦.

2. ఆన్నువల్ రిపోర్ట్ ఆఫ్ ఎపిగ్రఫీ, ౧౯౧౭, ప్యారా.

ఇక్కాలమున రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమును బాలించు చుండినవారు జగత్తుంగప్రభూతవర్ష శ్రీవల్లభాది బిరుదాంకితుడగు ముమ్మడి గోవిందచక్రవర్తియు, నతని కుమారుడగు నృపతుంగాపర నామధేయుడగు మొదటి యమోఘవర్షుడును. కావున శీలమహాదేవి తండ్రియగు రాష్ట్రకూటాధిపతి ఇంద్రరాజు రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి కాడనుట నిశ్చయము. మఱి యాత డెవ్వరో కనుగొనుటకు సాధ్యమగునేమో చూతము. రాష్ట్రకూటవంశ శాఖ యొకటి క్రీ. శ. ౮౦౧ ప్రాంతమునుండి ౮౮౮ వ సంవత్సరమువఱకును లాటదేశముపై రాజ్యము సల్పెను. దీనికి చరిత్రకారులు గుజరాతుశాఖయని నామకరణము జేసియున్నారు. ఈ శాఖకు జెందిన రాజుల శాసనములు పెక్కు ప్రకటితములై యున్నవి; వీనివల్ల గుజరాతురాష్ట్రకూటవంశమునకు ముమ్మడిగోవిందచక్రవర్తికనుజన్ముడగు ఇంద్రరాజు మూలపురుషుడని తెలియవచ్చుచున్నది. ఇత డన్నగారియెడ భక్తిపరుడై యతని కార్యమునకును ఖడ్గమునకును గర్తయై యనేక సమరములయందు పాల్గొని యతని ఆదరమునకును బాత్రుడాయెను. ఇంద్రరాజొనర్చిన సామ్రాజ్యసేవకు దృప్తినంది యతనిని లాటరాజ్యమునకు క్రీ. శ. ౮౦౦ ల ప్రాంతమున పట్టాభిషిక్తుని గావించెను. ఇట్లన్నగారి ప్రసాదమువల్ల లబ్ధమైనరాజ్యమును క్రీ. శ. ౮౧౦ వఱకును పాలించి యతడు దేహమును చాలించెననియూ హించుచున్నది.[1] ఈ యింద్రరాజే శీలమహాదేవితండ్రి. ఇట్లని తలంచుటకు నామసామ్యమును, కాలానుగుణ్యతయును మాత్రమే సాధనములను కొనరాదు. పూర్వచాళుక్యరాష్ట్రకూట రాజకుటుంబములకు

1. ఇండియన్ ఆంటిక్వేరీ. సం. ౧౨, పుటలు ౧౫౮ తరువాయి - ఇంద్రరాజుకుమారుడగు కర్కరాజసువర్ణవర్షుడు క్రీ. శ. ౮౧౨ లో రాజ్యము సల్పుచుండిన ట్లతని బరోడాపట్టికలవల్ల విదిత మగుచున్నది. కావున నింద్రరాజు తత్పూర్వము మృతినందెననుట నిశ్చయము.

ప్రాతచుట్టరికము గలదు. జఘైవ్వపట్టికలయం దీచుట్టరిక మిట్లు వర్ణింపబడియున్నది :

'తస్య పరమభట్టారక మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీమదకాలవర్ష పాదానుధ్యాత పరమభట్టారక మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీధారావర్ష శ్రీధ్రువరాజదేవస్య మహాదేవీ సర్వలోకాశ్రయ శ్రీవిష్ణువర్ధన శ్రీవిట్టరసరాజదుహితా పరమేశ్వరీ పరమభట్టారికా శ్రీ శీలమహాదేవీ.[1]

ఇందువల్ల రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి అకాలవర్ష (కృష్ణ)ని పుత్రుడగు ధారావర్షధ్రువుడు పూర్వచాళుక్యవంశజుడగు విష్ణువర్ధనుని సంతతికిజెందిన విట్టరసరాజు పుత్రికయగు శీలమహాదేవిని బెండ్లియాడెనని తెలియవచ్చుచున్నది. ధ్రువుడు ముమ్మడిగోవింద ఇంద్రరాజుల తండ్రి. ఇతడు క్రీ. శ. ౭౮౦ మొదలు ౭౯౩ వఱకును రాజ్యమొనర్చెను. ఇతనికి గూతునిచ్చి యుద్వాహముజేసిన విట్టరసరాజును నప్పటివాడనుటకు సందియము లేదుకదా. కావుననే జఘైవ్వపట్టికలను బరిష్కరించి ప్రకటించిన భండార్కరు పండితుడితడు పూర్వచాళుక్యరాజగు చతుర్థవిష్ణువర్ధనుడని గుర్తించెను. ఈ నిర్ధారణ సమంజసముగనే యున్నది. జఘైవ్వపట్టికలలో నుక్తమైన పూర్వచాళుక్యరాష్ట్రకూట రాజకుటుంబముల యన్యోన్యసంబంధ మీక్రింది రీతిని వివరింపవచ్చును.

అకాలవర్ష(కృష్ణ)డు　　　　విష్ణువర్ధనుడు

విట్టరసరాజు (చతుర్థవిష్ణువర్ధనుడు)
|
ధారావర్షధ్రువుడు　　　　భార్య శీలమహాదేవి

---

1. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా. సం. ౨౨ పుటలు ౯౮ తరువాత.

ధారావర్షధ్రువునికి ముమ్మడి గోవిందరాజు ఇంద్రరాజు అను పుత్రు లిరువురు పుట్టిరి. వీరు శీలమహాదేవి గర్భమున బుట్టిరో, లేక యన్యపత్నియందు జనించిరో నిశ్చయించి చెప్పుటకు వీలులేదు; కాని వీరిలో నింద్రరాజు శీలమహాదేవి పుత్రుడే యని యూహించుట కవకాశము కలదు. కలివిష్ణువర్ధనుని ధర్మపత్నియు, గుణగవిజయాదిత్యుని తల్లియు నగు శీలమహాదేవి రాష్ట్రకూటాధిపతియగు ఇంద్రభట్టారకుని కూతురని పై జెప్పియున్నదికదా. ఈ యిరువురు శీలమహాదేవులకును నెద్దియేనియు సంబంధము కలదా? ఒక శీలమహాదేవికి రాష్ట్రకూటుల గృహము మెట్టినిల్లు; మఱియొక శీలమహాదేవి కది పుట్టినిల్లు; ఒక శీలమహాదేవికి ఇంద్రరాజను పుత్రుడు (కాదేని సపత్నీపుత్రుడు) గలడు; మఱియొక శీలమహాదేవితండ్రి పేరు ఇంద్రభట్టారకుడు. ఒక శీలమహాదేవి క్రీ. శ. ౮ వ శతాబ్దాంతమున వెలసెను; మఱియొక శీలమహాదేవి తరువాత క్రీ. శ. ౯ వ శతాబ్దద్వితీయపాదాంతమున రాజ్యమునేలిన కలివిష్ణువర్ధనుని భార్య. హిందువులలో తాత పేరు మనుమనికిని, అవ్వపేరు మనుమరాలికిని బెట్టునాచార మనాదిసిద్ధముగ వచ్చుచుండుటచేతను, నీ రెండవ శీలమహాదేవితండ్రియగు నింద్రభట్టారకుడును, ధారావర్షధ్రువమహారాజు కడగొట్టు కొడుకు ఇంద్రరాజును గొంచ మించుమించుగ సమకాలికులగుటచేతను వారిరువురును నొక్కరేయనియు, నీ యింద్రరాజు తన తల్లియో, లేక మాఱుదల్లియో యగు మొదటి శీలమహాదేవి పేరే తన కుమారితెకు బెట్టెననియు నూహించుట కవకాశము గలదు. ఈ యూహ యసమంజసముగాదేని రాష్ట్రకూట పూర్వచాళుక్యవంశముల బాంధవ్యము తరతరములుగ పెరుగుచుండెనని తెలుచు. ఈ రెండురాజకుటుంబముల పరస్పరసంబంధము నీ క్రిందివిధముగ గనుపఱుపవచ్చును. (చూ: క్రింది వంశవృక్షము.)

రాష్ట్రకూట వంశము

మొదటి యకాలవర్ష (కృష్ణ) మహారాజు

ధారావర్ష ధ్రువ మహారాజు—భార్య శీలమహాదేవి

ముమ్మడి గోవిందమహారాజు

ఇంద్రరాజు, లేక ఇంద్రభట్టారకుడు

కర్కరాజు సువర్ణవర్షుడు

పూర్వచాళుక్య వంశము

ముమ్మడి విష్ణువర్ధన మహారాజు

మొదటి విజయాదిత్యుడు

నాల్మడివిష్ణువర్ధనుడు (విట్టరసరాజు)

నరేంద్రమృగరాజు ఇమ్మడి విజయాదిత్యుడు

శీలమహాదేవి = భర్త ఐదవ లేక కలివిష్ణువర్ధనుడు

లేక శీలక్క

గుణగ విజయాదిత్యుడు

(౨) తరువాత పరామర్శింపదగినది బోయకొట్టములపై దండయాత్ర :—గుణగవిజయాదిత్యుని కాలమున నడచిన ప్రథమచరిత్రాంశ మిది. ఈ దండయాత్రకు గారణ మద్దంకి శిలాశాసనమున—

'పట్టంబుగట్టిన ప్రథమంబునేడు బలగర్వ మొప్పంగ బైలేచి సేన
పట్టంబుగట్టించి ప్రభుపండరంగు బంచిన........'

అని చెప్పియున్నది[1]. దీనినిబట్టి చూడగా గుణగవిజయాదిత్యుడు తన బలగర్వము రాజ బెంపొందిచగా దండయాత్రను బోయకొట్టములమీాది కంపెనని తోచుచున్నది; కాని మొదటి చాళుక్యభీముని ధర్మవరశిలాశాసనమున బోయల ప్రతిఘట

1. భారతి. సం. ౫. పుట ౪౯౧.

నమే దండయాత్రకు గారణమని వ్రాసియున్నది.[1] కారణమెద్ది యైనను రాజ్యమునకు వచ్చినవెంటనే గుణగవిజయాదిత్యుడు బోయలపై నొక దండయాత్ర నంపెనని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును. ఈ బోయ లెవ్వరో, వారికి గుణగవిజయాదిత్యునితో నేల వైరము పొసగెనో విచారింపవలసియున్నది. అద్దంకిశిలాశాసనమువల్ల వీరి వృత్తాంతమును గొంత యూహింపవచ్చును. 'బోయకొట్టంబు ల్పండ్రెండ్రుగొని...కట్టెపుదుర్గంబు గడు బయల్సేసి కణ్డుకూర్బెజవాడ గావిఇచ్చి మెచ్చి' అను మాటలవల్ల బోయలు కందుకూరు ప్రాంతదేశమున బండ్రెండు కొట్టములయందు నివసించుచుండిరని తెలియవచ్చుచున్నది. శాసనమున బేర్కొ-నబడిన కందుకూరు శ్రీ సోమశేఖర శర్మగారు చెప్పినట్లు ప్రస్తుత నెల్లూరుమండలములోని కందుకూరే గాని యన్యము గాదు.[2] కందుకూరులోని పండరంగనిశాసనమే దీనికి సాక్షి[3]. బోయ కొట్టములు కందుకూరినుండి దక్షిణమున నిప్పటి చిత్తూరిమండలములోని నారాయణవనము వఱకును వ్యాపించి యుండెననుటకు గొంత యాధారముగలదు. 'కొట్ట'మనగా శర్మగారు కోట యని యర్థము చేసుకొనిరి[4]. కాని కొట్టమనగా పాలనా సౌకర్యార్థమునకుగాను జేయబడిన దేశవిభాగమును దెల్పునని మదీయాభిప్రాయము. ఇది యరవమునుండి యెరవు తెచ్చుకొన్న మాట. అరవములో కొట్ట మనగా దేశవిభాగమని యర్థము. పల్లవుల

1. భారతి. సం. ౫, పుట ౬౮౯ '......న్నేలు నలరామవిభుతోట నెడతి [నబో]యల నడవి సా [న్పె?]' (శ్రీ మ. సోమశేఖర శర్మగారిచే పరిష్కృతమైన పాఠము) ఏడటు=మీటు, అతిక్రమించు అరవములోని 'ఇడజ్' కన్నడములోని 'ఎడటు'.

2. భారతి. సం. ౫. పుట ౪౭3.

3. నెల్లూరుజిల్లా శాసనములు. సం. ౨. కందు. నెం. 3౧, 3౨ ర్లు.

4. భారతి. సం. ౫. పుట ౪౭3. "దీనిని బెజవాడ యంతటిదిగ జేసెననుటలో, బోయరాజుల కోటల కిది సమీపమున నుండుటచేత" ఇత్యాది.

రాజ్యాంగవిధానమున వారి యేలుబడికి లోబడిన దేశమంతయు పాలనాసౌకర్యమునకై కోట్టములు, నాడులు, రాష్ట్రములుగ విభజింపబడియుండెను. పెక్కు కోట్టములు జేరిన ఒకనాడు అగును. ఇట్లే పెక్కునాడుల సమ్మేళన మొకరాష్ట్రముగ పరిగణింపబడుచుండెను. నెల్లూరు మండలము పల్లవుల యధికారము సంపూర్ణముగ నశించిపోవువఱకును వారి యేలుబడిక్రింద నుండెను. క్రీ. శ. ౯ వ శతాబ్దమున తొండమండలమున రాజ్యముజేసిన పల్లవవిజయకంపవర్మ శాసన మొకదానిని గూడూరు తాలూకాలోని మల్లం గ్రామమున నిటీవల శాసనశాఖవారు కనుగొనిరి. కావున పండరంగని శాసనములలోని కోట్టములు పల్లవరాజ్యమునకు జెందిన రాష్ట్రవిభాగములనుట యొప్పును[1]. బోయల కునికిపట్టులగుటచేత నీ కోట్టములు బోయకోట్టము లనబడెను.

గుణగవిజయాదిత్యుడు వేంగిసింహాసనము నధిష్ఠించినప్పుడు పల్లవరాజ్యమును 'తెళ్లాఱెరిన్ద నంది' యను నామాంతరము గల ముమ్మడినందివర్మ యేలుచుండెను. ఇతని కాలమున, నంతకు పూర్వము పల్లవులకు గప్పము కట్టుచుండిన పాండ్యరాజులు ప్రబలులై తిరుగుబాటుచేసి తొండమండలపర్యంతము గల పల్లవ రాష్ట్రము నాక్రమించుకొని తొండమండలమును ప్రవేశించి దేశ సంక్షోభము గావించిరి. అదియే తరి యని వేంగిపూర్వచాళుక్యులు దక్షిణాంధ్రమును పల్లవుల నుండి స్వాధీనపఱచుకొనుటకు ప్రయత్న

1. కోట్టమునుగూర్చి నేమ శర్మగారితో నిటీవల చర్చించితిని. వారుచెప్పు సమాధానము సమంజసముగనే యున్నది. పూర్వము దేశ సంరక్షణార్థమై యాయపట్లయందు కోటలను నిర్మించెడివారు. ఒక్కొక్క కోటకు చుట్టుపట్టు ప్రదేశముల పరిపాలనయు నా కోటనుండియే నడచెడిది. కావున కోటయే పరిపాలనాధికారులు కార్యమును నిర్వహించు ప్రధాన స్థలమాయెను. ఈ కారణముననే యరవమున 'కోట్ట'మన పాలనాసౌకర్యార్థమొనరించిన దేశ విభాగ మను నర్థము గలిగినది. కావున కోట్ట మనిన కోటయని యర్థము జేసికొనుట యుక్తమే.

ములు సలుపగా, పల్లవులయెడ విశ్వాసము గల బోయలు వీరికి మాఱొడ్డినట్లు దోచుచున్నది. తత్కారణమున గుణగవిజయుడు వీరిపై దండు బెట్టవలసివచ్చెను.

దండయాత్రయందు నడచిన యంశములు కొన్ని శాసనముల వల్ల దెలియవచ్చుచున్నవి. సామంతసైన్యముతో బయలువెడలి పోయి పండరంగడు బోయకొట్టములను బండ్రెండింటిని స్వాధీన పఱచుకొని వేంగిరాజ్యమును విస్తరింపజేసె ననియు, కట్టెపుదుర్గ మును బయలుసేసి యనగా నేలమట్టము గావించి కందుకూరును బెజ వాడగ జేసెననియు నద్దంకిశాసనము దెల్పుచున్నది. కట్టెపుదుర్గ మెచ్చటిదో నిశ్చయించి చెప్పుటకు వీలు లేకపోయినను శ్రీ సోమ శేఖరశర్మగారు చెప్పిన ట్లది బోయకొట్టములకు జెందినదే[1]. కావున నదియు నెల్లూరుమండలాంతర్గతమని తలచుట సమంజసము. మఱియు, ప్రథమచాళుక్యభీముని యత్తిలితామ్రశాసనమున పండరంగడు నెల్లూరుపురమును దగులబెట్టె నని చెప్పియున్నది[2]. నెల్లూరుపుర దహనము సైతము బోయకొట్టములపై నడిపిన దాడియందే నడచి యుండవలయును. ఈ దండయాత్రయందు పూర్వచాళుక్య సైన్యము నెల్లూరు దక్షిణపు సరిహద్దువఱకు గల రాష్ట్రమును జయించి స్వాధీన పఱచుకొనెనని తోచుచున్నది[3]. స్వాధీనపఱచుకొన్న దేశమున

---

1. భారతి. సం. ౫. పుట ౪౯౩.

2. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక సం. ౧౧. పుట ౨౪౧.

3. ఈ సందర్భమున గమనింపదగిన విషయ మొకటి గలదు. నెల్లూరుజిల్లా గూడూరుతాలూకా దక్షిణపు కొనయందు శ్రీహరికోటకు గొంచె ముత్తర మున సముద్రతీరమున పండ్రంగ మను నొక గ్రామముగలదు. ఇచ్చట పండ రంగేశ్వరుని దేవాలయము గలదు. ఇది కడుప్రాచీన గ్రామమనుటకు దేవాలయము లోని చోళశాసనములే సాక్షి. ఈ దేవాలయము పండరంగ ప్రతిష్ఠ కావచ్చును. ఇది యసంభావ్యము గాదేని, పండరంగని విజయయాత్ర శ్రీహరికోటవఱకును సాగినదని యెంచవచ్చును.

దన యధికారము సుస్థిరముగ నెలకొల్పుటకై గుణగవిజయాదిత్యుడు పండరంగని దాని కధిపతిగ జేసి యచటనే నిల్పెను. పండరంగడు కందుకూరిని తనకు రాజధానిగ జేసికొని యా ప్రాంతమందలి రాజ్యము నేల నారంభించెను. కావుననే యద్దంకిశాసనమున 'కణ్డుకు ర్బెజవాడ గావిజ్ఞ్చె మెచ్చి' అని చెప్పియున్నది. పణ్డరంగని సంతతి వారు నెల్లూరుమండలముననే యుండినట్లు మల్లియంపూడి మొదలగు శాసనములచే దెలియవచ్చుచుండుటచేత పై యూహ సరియైనది యని తలచుచున్నాను.[1].

(౨) ధర్మవర శిలాశాసనమునందు, గుణగవిజయాదిత్యుని పంపున పండరంగడు బోయలను జయించిన పిమ్మట రాహణుని జయించినట్లు చెప్పియున్నది. శాసనోక్తరీతినిబట్టిచూడగా నీరాహణు డెవ్వడో కొంత ప్రఖ్యాతిని బొందిన ప్రభువైనట్లు తోచుచున్నది; కాని యతనిని గాని యతని యేలుబడిక్రింది దేశమునుగాని గుర్తించు టకు సాధ్యముగాక యున్నది. కొన్ని శాసనములయందు గుణగ విజయాదిత్యుడు పల్లవుల నుండియు పాండ్యులనుండియు హేమమును గొనినట్లు చెప్పియున్నది. కంచి పల్లవరాజులకు బోయ కొట్టములతో సంబంధముండుటచేత పండరంగడు బోయకొట్టములపై దాడినడిపి నపుడే పల్లవులను వారికి దక్షిణముననుండు పాండ్యుల నోడించి హేమమును గొనియుండునని తోచుచున్నది.

(3) పాశ్చాత్యగంగరాజుపై దాడి:—గంగరాజుపై గుణగ విజయాదిత్యుని దాడి పెక్కు పూర్వచాళుక్య శాసనములందు ప్రశంసింపబడియున్నది. వీనియందు అమ్మరాజవిజయాదిత్యుని ఈడేరుశాసనము ముఖ్యమైనది. ఇతర పూర్వచాళుక్యశాసనములం దితడు గంగకూటనివాసులను, గంగులను జయించి మంగరాజు శిరః

1. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా. సం. ౯. పుట ౪౭.

ఖండనము గావించెనని మాత్రము గలదు; ఇందు వానితో గూడ మఱికొన్ని విశేషాంశములు జేర్పబడియున్నవి:

"గంగా నంగజవైరిశక్తి రసమార్గ రట్టేశసంచోదితో
జిత్వా మంగిశిరోహరత్ యుధి మహా బాహ్వో ప్తవీర్యార్యమా;
కృష్ణం సంకిలి మంకితాఖిలబలప్రాప్తోరుసద్విక్రమో
భీతార్తౌచ విహాయ తత్పుర మరం యో నిర్దదాహ ప్రభుః"[1]

రట్టేశునిచే నాజ్ఞాపింపబడి (పురికొల్పబడి యుండె) గుణగ విజయాదిత్యుడు గంగులను జయించెననియు, యుద్ధమున మంగిశిర మును హరించె ననియు, భీతార్తులైన కృష్ణసంకిలుల పట్టణమును దహించె ననియు నిందలి భావము.

మఱి, గుణగవిజయాదిత్యుని గంగులపై కంపిన రట్టేశు డెవ్వడో కనుగొనవలసియున్నది. గుణగవిజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. ౮౪౪ మొదలు ౮౮౭ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము గావించెనని పై జెప్పి యున్నది కదా. ఈ కాలమున రట్టరాజ్యముపై నిరువురు రాజులు ప్రభుత్వము సల్పిరి. వీరియం దొకడు నృపతుంగాపరనామధేయుడగు ప్రథమామోఘవర్ష చక్రవర్తి. క్రీ. శ. ౮౧౪ మొదలు ౮౭౭ వఱకు నిత డరువదిమూడేండ్లు ప్రజాపాలనము గావించెను. తరువాత నితని పుత్రుడగు నిమ్మడికృష్ణనరపతి క్రీ. శ. ౮౭౮ వ సంవత్సరమున సామ్రాజ్యాభిషిక్తుడై క్రీ. శ. ౯౧౪ వఱకును ప్రభుత్వము సల్పెను. దీనినిబట్టి ప్రథమామోఘవర్షుడును నిమ్మడి కృష్ణుడును గుణగ విజయాదిత్యుని సమకాలికులగు రాష్ట్రకూటచక్రవర్తులని తేలు చున్నది. ఇక వీరిద్దఱిలో గుణగవిజయాదిత్యుని గంగులపై కంపినాత డెవ్వడు? రట్టేశుడు పంపగా నిత డేల గంగులపై దాడి వెడలెను? అను ప్రశ్నలకు సమాధానము చెప్పవలసియున్నది. ఈ డేటుశాసన మును బరిష్కరించుసందర్భమున డాక్టర్ హుల్ట్షుగారు పైనుదాహ

1. సౌత్ ఇండియన్ ఇన్‌స్క్రిప్షన్స్ సం. ౧. పుట ౩౯.

రింపబడిన శ్లోకములో బేర్కొనబడిన కృష్ణుడు రాష్ట్రకూట చక్రవర్తియగు నిమ్మడి కృష్ణుడని గుర్తించి యతడే గుణగవిజయాదిత్యుని గయ్యమునకు జీరి గంగరాజ్యమునకు రప్పించెననియు జెప్పియున్నారు.[1] కాని వీరి యభిప్రాయ మంగీకార్యము గాదు. ఏలనగా, మొదట 'రట్టేశసంచోదితః' అను మాటలలోని 'సంచోదితః' అను మాటకు 'ఛాలంజ్‌డ్' అని వీరు చేసిన యాంగ్లానువాదము సరియైనది కాదు. 'ఛాలంజ్‌డ్' అనుమాట కీపట్టున 'యుద్ధమునకుజీరి' అని యర్థము చెప్పుకొనవలసియున్నది. 'సంచోదితః' అనుమాట కీయర్థ మెచ్చటను లేదు. దీనికి 'ఆజ్ఞాపింపబడి' లేక 'పురికొల్పబడి' యనియే యర్థము చెప్పవలసియున్నది; కావున రట్టేశునిచే నాజ్ఞాపింపబడియొండె' పురికొల్పబడియొండె గుణగవిజయాదిత్యుడు గాంగుల మీదికి ధాడివెడలినచో నతడు రట్టేశునికి లోబడి యతని యాజ్ఞచొప్పున బ్రవర్తించినప్రభువని చెప్పనచ్చునే కాని స్వతంత్రుడును, వైరియునని చెప్పుటకు వీలుకాదు. ఈ యభిప్రాయము సరియైనచో గుణగవిజయాదిత్యుని కోహటించి యతడు నిజపురము నేర్చుచుండ జేయునది లేక, మిన్నకయుండిన దాయ యగు కృష్ణుడతనిదన చిత్తానుసారము నడిపించిన రట్టేశు డెట్లగును? గుణగవిజయాదిత్యుడు మొదట కృష్ణుని యధికారమునకు లొంగి సామంతుడైయుండి తదనంతర మతనితో బ్రతిఘటించి, యోడించి, యతని పట్టణమును గాల్చి యుండరాదా? యను ప్రశ్న మొకటి రావచ్చును. ఇది సంగతము కావచ్చును. కాని, కృష్ణునికి గుణగవిజయాదిత్యుడు లొంగి యాజ్ఞానువర్తియైయుండె ననుట కాధారమేమియు గానరాదు. మఱియు నొక్క శ్లోకమునందే రట్టేశుని, గృష్ణుని బ్రత్యేకముగ బేర్కొని యుండుటచే వారిరువురు ఒక్కరని చెప్పుటకంటె భిన్నులని యెంచుట యుక్తమని తోచుచున్నది.

1. సౌత్ ఇండియన్ ఇన్‌స్క్రిప్షన్స్. సం. ౧. పుట ౩౯.

గంగులమీదికి గుణగవిజయాదిత్యు నంపిన రట్టేశు డిమ్మడి కృష్ణుడు కానిపక్షమున నిక నతడు ప్రథమామోఘవర్షుడై యుండ వలయును. అట్లని చెప్పుట కమోఘవర్షుని శాసనములుగూడ కొంత వఱకు దోడ్పడుచున్నవి. క్రీ. శ. ౮౬౬ వ సంవత్సరము నాటి నిల్గుండ శిలాశాసనమున నమోఘవర్షుని అర్చించిన రాజులలో వేంగీశ్వరు డొక్కడని చెప్పియున్నది.[1] మఱియు, క్రీ. శ. ౮౭౨ నాటి సన్జన్ తామ్రపట్టికలలో వేంగీనాథు డమోఘవర్షుని వాహ్యాళిభూమిని పెంట పోజిమ్మి కూలిగూడ లేని వెట్టి యొనర్చెనని యున్నది.[2] తరువాత రాష్ట్రకూటరాజుల శాసనములందు పూర్వచాళుక్యుల నమోఘవర్షుడు వింగవల్లి రణక్షేత్రమున నిర్జించెనని యున్నది[3]. కావున నరేంద్రమృగ రాజు కాలమున పూర్వచాళుక్యులచే నాక్రమింపబడిన నిజరాజ్య మును మరల స్వాధీనపఱచుకొని వారి నమోఘవర్షుడు వింగవల్లి యుద్ధరంగమున నోడించెనని నిశ్చయమగుచున్నది.

అమోఘవర్షునిచే బరాజితులైై యతని గొల్చిన పూర్వ చాళుక్యరా జెవ్వరో స్పష్టముగా దెలియదు. ఈ విషయమునం దభి ప్రాయభేదము కొంత కానవచ్చుచున్నది. డాక్టరు డి. ఆర్. భండార్కా రితడు నరేంద్రమృగరాజవిజయాదిత్యు డగు ననిరి[4]. కాని వీరి యభి ప్రాయము సరియైనదని నమ్ముటకు వీలులేదు. ఏలనగా, వీ రమోఘ వర్షునికి సమకాలికుడైన పూర్వచాళుక్యరాజు నరేంద్రమృగరా జొక్కడే యని తలచి యట్లు వ్రాసిరి. కాని యమోఘవర్షునికి సమ

1. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా, సం ౬ పుట. ౧౦౩.

2. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా, సం. ౧౮, పుట. ౨౪౬.

3. జర్నల్ ఆఫ్ ది బాంబే బ్రాంచ్ ఆఫ్ ది రాయల్ ఏషియాటిక్ సొసైటీ. సం. ౧౮. పుటలు ౨౬౫-౬౯; ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా. సం. ౭. పుటలు ౩౭-౮; ఇండియన్ ఆంటిక్వెరి. సం. ౧౨. పుట.

4. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా, సం. ౯. పుట.

కాలికులగు పూర్వచాళుక్యరాజులు నరేంద్రమృగరాజు గాక మఱి యిరువురు గలరు. కలివిష్ణువర్ధనుడును, గుణగవిజయాదిత్యుడును గూడ నతనికి సమకాలికులే. కావున భండార్కారుగారి యభిప్రాయము సరియైనదని దృఢముగ జెప్పుటకు వలనుపడదు. రాష్ట్రకూటచరిత్రకారులగు డాక్టర్ ఎ. ఎస్. ఆల్తెకారు అమోఘవర్షునిచే బరాజయము నందినవాడు గుణగవిజయాదిత్యుడని నిశ్చయించిరి. పూర్వచాళుక్యుల ప్రస్తావ మమోఘవర్షుని శాసనములలో క్రీ. శ. ౮౬౬ నాటి సిరూరుశిలాశాసనముననే మొదట గానవచ్చుచున్నది. తత్పూర్వశాసనములయం దెచ్చటను లేదు. కావున నమోఘవర్షుడు వేంగిచాళుక్యులను జయించినది క్రీ. శ. ౮౬౬ ప్రాంతమున ననియును, నప్పుడు వేంగి నేలుచుండిన రాజు గుణగవిజయాదిత్యు డగుటచే, నతడే యమోఘవర్షునిచే నిర్జింపబడి యతని సేవించిన వేంగీశ్వరు డనియును దీర్మానము గావించిరి[1]. లబ్ధమైన యాధారముల నన్నిటిని సమకూర్చిచూడగా డాక్టర్ ఆల్తెకారుగారి యభిప్రాయము యుక్తముగనే కన్పట్టుచున్నది. కావున, వీరి యభిప్రాయము బూర్వపక్షము సేయదగిన వ్యతిరేక సాక్ష్యము బయల్పడువఱకు నిదియే సరియైనదని మన మంగీకరింపవచ్చును.

గుణగవిజయాదిత్యుని కిది రాష్ట్రకూటులతోనైన తొలిపోరాటము; దీనికి రాష్ట్రకూట పూర్వచాళుక్యవంశపు రాజులకు పరంపరగ వచ్చుచుండిన వైరమే ముఖ్యకారణము. నరేంద్రమృగరాజుకాలము నుండియు బూర్వచాళుక్యుల ప్రతాపము మధ్యందినమార్తాండునివలె దుర్నిరీక్ష్యమై యసహ్యమై వెలుగొంద జొచ్చెను. గుణగుడు రాజ్యాభిషిక్తుడైన మొదటియేడే పల్లవరాజ్యముపై నెత్తిపోయి యందలి యుత్తరసీమల నాక్రమించుకొనెను. పల్లవరాజగు మూడవ నందివర్మ యమోఘవర్షుని యల్లుడు. దీనికిదోడు గుణగవిజయాదిత్యుడు

1. రాష్ట్రకూటులు, వారికాలము. పుట ౭౫.

రాష్ట్రకూటుల యేలుబడియందుండిన పశ్చిమాంధ్ర దేశముపై నెత్తి పోయి కొన్ని స్థలములను పాడుగావించెనని మున్నుడి ఇంద్రరాజు బుగుమ్రాశాసనమువల్ల దెలియవచ్చుచున్నది. అందు—

'సమూలోన్మీలిత స్తమ్బా౯ దండేనానీతకణ్టకః
యోఽదహ ద్ద్వేషిత శ్చణ్డచలుక్యా౯ చణకా నివ'

అను శ్లోకమున నమోఘవర్షుడు దండోపాయముచే సమూలముగ బెకలింపబడిన కాడ (స్తంబము)గల శత్రులగు చండచాళుక్యులను, శనగచెట్లను హాలికుడు దండమునకు దగిల్చి తెచ్చిన కంటకము బోలి దహించెనని యున్నది. ఈ శ్లోకమున శ్లేష కలదు. ఉత్తరార్ధము లోని 'స్తంబా౯' అను పదమును ముఖ్యముగ గమనింపవలయును. దీనికి రెండర్థములను జెప్పవచ్చును; శనగమొక్కల పరమున కాడలనియు, చాళుక్యుల పరమున 'స్తంబపుర' మనియు నర్థము జెప్పవచ్చును. ఇందు శ్లేష యున్నదని మొదట గ్రహించి రెండర్థములను విశదము చేసినవారగు డాక్టరు భండార్కారుగారీ స్తంబపురము బంగాళదేశాంతర్గత మగు మిథునపురమందలి 'తాంలూక్' అనబడు ప్రాచీన తామ్రలిప్తమని గుర్తించిరి[1]. కాని వీరిస్థలనిర్ధారణ మంగీకరింపదగినది కాదు. ఏలనగా, బంగాళదేశ మీకాలమున పాలరాజుల యధికారముక్రింద నుండినది; పూర్వచాళుక్యులు బంగాళముపై దండెత్తి పోయినట్లు గాని, పాలరాజులతో యుద్ధము చేసినట్లుగాని తెలిపెడి యాధారము లెవ్వియు లేవు. 'స్తంబపుర' మనునది వేంగి రాష్ట్రకూట రాజ్యములలో నెచ్చటనో యుండవలయును. ప్రస్తుత కర్నూలు మండలములోని 'కంబము' కావచ్చును. ఈ స్థలనిర్ధారణ యొప్పదగినదేని గుణగవిజయాదిత్యుడు రాష్ట్రకూటరాజ్యముపై నెత్తిపోయి కంబమును నాశముగావించెనని చెప్పవచ్చును. దీనికి తరువాత వింగవల్లియుద్ధము. ఈ యుద్ధమును

1. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా. సం. ౯. పుట. ౨౭.

గూర్చిన వివరమేమియు మనకు తెలియదు; కాని యొక్క సంగతిని నిశ్చయించి చెప్పవచ్చును. గుణగవిజయాదిత్యుడు యుద్ధమున సంపూర్ణముగ బరాజితుడై యమోఘవర్షుని కరిగాపై యాతని సార్వభౌమత్వము నంగీకరింపవలసివచ్చెను. ఏతత్కారణముననే రట్టేశసంచోదితుడై గాంగులపై దండువెడలినది.

గుణగవిజయాదిత్యుని దండయాత్రకు గుఱియైన గాంగు లెవ్వరు? ఆకాలమున దక్షిణహిందూస్థానమున రాజ్యము సేయు చుండిన గంగనామాంకిత రాజకుటుంబములు రెండు కలవు. అందొకటి కర్ణాటకమున గంగవాడి నేలుచుండెను. దీనికి బాశ్చాత్యగంగవంశ మనిపేరు. తూర్పుసముద్రతీరమున మఱియొక గంగవంశము ప్రభుత్వ మొనర్చుచుండెను. దీనికి పూర్వగంగవంశమని పేరు. గుణగవిజయా దిత్యు డెత్తిపోయినది పశ్చిమగాంగుల మీద.

'హత్వా భూరి నొడంబరాష్ట్రి నృపతిం మంగిం మహాసంగరే
గంగా నాశ్రితగంగ కూట శిఖరా న్నిర్జిత్య.........'

అను ఈ స్తైఱు మలియంపూడిశాసనముల శ్లోక మీ విషయ మును విశదపఱచుచున్నది. నొడంబరాష్ట్రము ముప్పదిరెండువేల దేశము. అసలు పేరు 'నొఱంబ'దేశమని. 'నొళంబ' 'నొడంబ' 'నొణంబ' యనునవి దీని రూపాంతరములు. ప్రస్తుత బళ్లారి యనంత పురమండలములోని కొంతభాగమునకును, మైసూరు సంస్థానములోని కోలారు తుంకూరుమండలములందు కొంతభాగమునకును ప్రాచీన కాలమున నొళంబరాష్ట్రమను పేరు చెల్లుచుండెను. కాంచీపురపల్లవ వంశశాఖ యొక్కటి యిచట రాజ్యముసేయుచుండెను. వీరిని నొలంబులని, నొలంబపల్లవులని యాధునిక చరిత్రకారులు పేర్కొను దురు. నొలంబులు బాశ్చాత్యగాంగులకు పొరుగువారగుటచే చిర కాలమునుండి వారికి గాఢమైన సంబంధ మేర్పడినది. గుణగవిజయా దిత్యుని కాలమునం'డా రెండిండ్ల రాచవారొండొరులలో మైత్రి

పాటించుచుండిరి. మఱియు నొలంబులు పాశ్చాత్య గాంగుల కాశ్రితులై కప్పము గట్టుచుండి రనుటకు గొంత యాధారము గలదు. కావున నొడంబరాష్ట్రాధిపతియగు మంగి రణమరణమును, గాంగుల యోటమియు బూర్వచాళుక్య శాసనములం దెల్లెడలను జేర్చి చెప్పబడి యుండుటచేత గుణగవిజయాదిత్యుని రట్టేశుని యాజ్ఞానుసారమెత్తి పోయినది పాశ్చాత్యగాంగులమీఁద నని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును.

గాంగులకును రాష్ట్రకూటులతోడి వైరము బహుకాలము నుండి యభివృద్ధినందుచుండినది. రాష్ట్రకూటుల రాజ్యకాంక్షయే దీనికి ముఖ్యమైన కారణము. మొదటి యకాలవర్ష కృష్ణరాజు గంగవాడిని జయింప సమకట్టి సైన్యయుక్తుడై దాడివెడలెను. పాశ్చాత్య గాంగరాజగు శ్రీపురుషముత్తరసుడు రట్టసైన్యముల నెదిర్చెను; కాని దైవదుర్విపాకముచే బరాజితుడాయెను. ఈయుద్ధాంతరమున నొక వేళ నీతఁడు మరణించినను మరణించియుండవచ్చును. కాని గంగవాడి రాష్ట్రకూటులకు స్వాధీనపడలేదు; శ్రీ పురుషుని పుత్రులు వారికి మాఱొడ్డిరి. ధ్రువరాజనిరుపమకలివల్లభుడు రాజ్యాభిషిక్తుడైన పిమ్మట గంగవాడిపై మరల దండెత్తిపోయి శ్రీపురుషుని ప్రథమ పుత్రుడగు శివమారభూపతిని బరాజితునిజేసి బందీకృతుని గావించెను; కాని యతని యనుజుడగు దుర్గరాజు రాష్ట్రకూటుల విజయము నొప్పుకొనక శత్రువులతో బ్రతిఘటించి పోరనారంభించెను. దైవ ప్రాతికూల్యముచే నపజయమును బొందవలసివచ్చెను.[1].

1. ధ్రువరాజ నిరుపమకలివల్లభుని రాణియగు శీలమహాదేవియొక్క జైథని తామ్రపట్టికల (ఎఫిగ్రాఫియా ఇండికా. సం. ౧౧. పుటలు. ౯౭-౧౦౯)లోని ఇరువదినాల్గవ శ్లోకమునం దీయంశము సూచింపబడియున్నది:

యో౽సౌ ప్రసాధితజగత్త్రియసారదుర్గో
గంగౌఘసంతతినిరోధవివృద్ధకీర్తిః
ఆత్మీకృతోన్నతవృషాంకవిభూతి రుచ్చై
ర్యత్కం తతాన పరమేశ్వరతా మిహైకః.

ధ్రువరాజుమరణానంతర మతని కుమారుడగు ముమ్మడి గోవిందరాజు శివమారభూపతిని బంధముక్తుని గావించి మరల నతని స్వదేశమున కంపెను. శివమారునకు పారతంత్ర్యము నచ్చదాయె. నిజరాష్ట్రమును జేరిన వెంటనే యతడు రాష్ట్రకూటుల సామ్రాజ్యాధిపత్యము నంగీకరింపక స్వతంత్రుడై రాజ్యవ్యవహారములను నడుప నారంభించెను. ఇందుకు గోపించి ముమ్మడిగోవిందరాజు గంగవాడిపై దండెత్తివచ్చి శివమారుని నిర్జించి మరల కారాగారమున బంధించెను. గోవిందరాజు రాజ్యముసేయుచున్నంతకాలమును గాంగులు మరల తలయెత్తలేదు. కాని యాతని యనంతరము రాజ్యాభిషిక్తుడైన ప్రథమామోఘవర్షుని బాల్యము నవకాశము జేసికొని గాంగులు స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటించిరి; కాని యమోఘవర్షుని పితృవ్యపుత్రుడును, లాటాధిపతియునునైన కర్కరాజసువర్ణవర్షుని కృషిమూలమున గంగవాడియందు రాష్ట్రకూటుల యధికారము మరల సుప్రతిష్ఠితమాయెను. ఇంతటితో గాంగులు నిరాశ జెందలేదు; కాలమునకు గట్టువడి యదను వేచియుండిరి. అమోఘవర్షుని రాజ్యపుటుత్తరార్ధమున నదను సమకూడెను. గంగరాజగు నీతిమార్గుడు రాష్ట్రకూటుల యధికారమును గూలద్రోయుటకు ప్రబలమైన ప్రయత్నము గావించెను. రాష్ట్రకూటసామంతు లనేకు లతని గూడిరి; అప్పటి స్థితిగతులు క్రీ. శ. ౮౬౦ నాటి కొన్నూరుశాసనమునందు విపులముగ వర్ణింపబడియున్నవి[1].

ఈ శాసనమున బరిశోధించిన డాక్టరు డి. ఆర్. భండార్కరు గారుగాని, శాసనాంతరమున గానవచ్చు నీ శ్లోకముపై దీర్ఘవ్యాఖ్యానము గావించిన (ఎపిగ్రఫీయా ఇండికా. సం. ౨౧. పుటలు ౧౩౩-౪౭) డాక్టర్ ఎ. ఎస్. ఆల్టెకారు గారుగాని 'దుర్గః' యనునది యొక వ్యక్తియొక్క నామమని గ్రహింపక 'దుర్గ'మని యన్వయము జేసికొనిరి.

1. ఎపిగ్రాఫీయా ఇండికా. సం. ౬. పుట ౩౦.

తత్రాన్తరే౽స్మత్సామన్తైర్మాత్సర్యాహితమానసై
రుపేక్షితో౽పి కోపోద్యత్సాహసైకసఖః స్వయం ॥

ముకుళవంశజుడును సెల్లకేతనుడును నగు బంకేయరసు అను సామంతుని, నమోఘవర్షుడు దన మూలబలముతో, నీతిమార్గుని గర్వభంగము గావించి గంగవాడిని మరల స్వాధీనపఱచుకొని రమ్మని పంచెను. బంకేయరసుడు శూరుడైన సేనాని. రాజాజ్ఞానుసారము దండెత్తి గంగవాడిని ప్రవేశించి, నీతిమార్గుని పరాభూతుని గావించి, కేడళదుర్గమును గొని, తాళవనపురాధీశ్వరుని దిశాపట్టునిగ జేసి, కావేరిని దాటి శత్రురాజ్యమును జయించెను[1]. బంకేయరసునికి ప్రాపుగనే యమోఘవర్షుడు గుణగవిజయాదిత్యుని గంగవాడిపై నెత్తిపొమ్మని యాజ్ఞ యిచ్చినది. బంకేయరసుని మూలబలములతో బంచినట్లే గుణగవిజయాదిత్యుని మిత్రబలముతో నంపెను.

గుణగవిజయాదిత్యుడు గంగవాడి జేరుటకు నోలంబవాడిమార్గమున బోవలసియుండెను; నోలంబరాజు గంగరాజగు నీతిమార్గునికి మఱదియగుటచే నతడు పూర్వచాళుక్యసైన్యములను మార్గమున నరికట్టెను. ఈ నొడంబరాజుపేరు మంగియని యీానే్ఱు మలియం పూండిశాసనములయందు స్పష్టముగ జెప్పియున్నను నొలంబవంశావళి యందుగాని, శాసనములయందుగాని యప్పుడు మంగియను రాజొక డున్నట్లు చెప్పియుండలేదు. శాసనములనుబట్టి చూడగా నప్పుడు రాజ్యముసేయుచుండిన నొలంబరాజుపేరు పొఱల్చొఱనోలంబాధిరాజని తెలియవచ్చుచున్నది. కావున చారిత్రకపరిశోధకుల కితని వ్యక్తినిరూపణ మొక సమస్యగ నేర్పడినది. పాశ్చాత్య గాంగరాజుల చరిత్రను రచియించిన శ్రీ యం. వి. కృష్ణరావుగారీ మంగి నొలంబుల సేనాధిపతియని వ్రాసిరి.[2] కాని ఇది యొప్పదగినది కాదు.

ధ్వస్తరిపునీతిమార్గో రణవిక్రమ మేకబుద్ధ మభినీయ
సమదీయహృదయసంగత మవనద్ధ్యకోపత్వ మావహతి ||

1. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా. సం. ౭ పుటలు ౨౯, ౩౦

2. తలకాడుగాంగులు. పుట ౭౪.

యేలనగా, పై జేర్కొన్న యీాస్తెఱుమలియంపూండి శాసనములందు 'నొడంబరాష్ట్రనృపతిం' అని యుండుటచే నీత డెవ్వడైనను నొడంబ రాష్ట్రము నేలిన రాజు కావలయును గాని కేవలము నొలంబుల సేనాధిపతిమాత్రము గాజాలడు. శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు 'వేంగీచాళుక్య' లను దమ గ్రంథమున నీ మంగి పొలల్చొర నోలం బాధి రాజని నిర్ధారణగావించియున్నారు.

"ఇక నాతనికి సమకాలికుడైనవాడు పొలల్చొరనోలంబాధి రాజు. ఇతనికే మంగిరా జను నామాంతర ముండియుండవచ్చును. నోలంబులలో పూర్వుడైన యొక నోలంబాధిరాజునకు మంగళుడను నామాంతర ముండినట్లు వారి శాసనముల ననుసరించి తెలియు చున్నది. అట్లే పొలల్చొరనోలంబాధిరాజునకు కూడ మంగళుడను నామాంతరము కలదేమో? మంగి యనునది మంగళశబ్దముయొక్క హ్రస్వరూపమై యుండునేమో?...విజయాదిత్యుడు జయించిన మంగి రాజు నొడంబరాష్ట్రాధిపతియని శాసనములయందు జెప్పబడియుండుట చేతను, విజయాదిత్యునికి పొలల్చొరనోలంబాధిరాజు సమకాలికు డును, నోలంబరాష్ట్రాధిపతియు నగుటచేతను ఈ నోలంబాధిరాజునకే మంగిరా జను నామాంతర ముండియుండునని యూహింప నవ కాశము గల్గెను.[1]

1. వేంగీచాళుక్యలు. పుట ౩౭-౮. గుణగవిజయాదిత్యునిచే వధింపబడిన మంగిరాజు నొడంబపల్లవుడు కాడనియు, నాంధ్రచోళవంశజు డనియు, నతని శాసనప్రతిబింబ మొక్కటి తనయొద్ద నున్నదనియు శ్రీ మట్లూరు వెంకట్రామయ్య పంతులుగా రొకప్పుడు చెప్పిరి. ఆ రాజుచరిత్రనుగూర్చి ప్రశ్నింపగా తరువాత నెచ్చటనో వ్రాయ నుద్యమించియుండుటచేత నతని విషయము నప్పుడు బయలు పఱచుటకు వీలుగా దనిరి. శ్రీ వెంకటరామయ్యపంతులుగారు చెప్పిన ట్లీతడు తెనుగుచోళుడే కావచ్చును. కాని యతని శాసనము ప్రకటితమై యతడే గుణగు నిచే నిహతుడైన నొడంబరాష్ట్రాధిపతి మంగియని నిశ్చయమగువఱకును నిదమిత్థమని చెప్పుటకు వలనుపడదు.

గుణగవిజయాదిత్యునికి మంగిపై విజయము సులభముగ చేకూడినది కాదు. మంగి శూరుడగుటచే బూర్వచాళుక్యుల కడ్డపడి యతఁడు ఘోరాహవము గావించెను. పండరంగని తండ్రియైన కడియరాజు నిజప్రభువగు విజయాదిత్యునికి బాసటయై నిలిచి కయ్యము సేయుచు దనప్రాణములను రణరంగమున నర్పించెనని పోణంగి శాసనమునందున్నది[1]. కడియరాజు నిహతుడైనది, గుణగవిజయాదిత్యుడు మంగి మొదలగు వారితోఁ నొనర్చిన యుద్ధమునందే యని శాసనపరిశోధకశాఖవారి యభిప్రాయము[2]. కాని, కడెయరాజు మృతినందినది గుణగవిజయాదిత్యుని ప్రథమరాజ్యవర్షమున బోయకొట్టముల తోడి యుద్ధమునకు బూర్వమని శ్రీ సోమశేఖరశర్మగారు చెప్పుచున్నారు.

"విజయాదిత్యుని పరిపాలన ప్రారంభకాలము నందలి బోయ యుద్ధములలోను, ఇతరశత్రువుల తిరుగుబాటులలోను అతనికి సహాయభూతుడైనవాడు కడెయరాజు అనునతడు. విజయాదిత్య మహీపతికి విశ్వాసపాత్రుడైన మిత్రవర్యుడై, పరమవిధేయుడైన భృత్యుడై, ఆలోచనలు జెప్పు మంత్రియై పేరుకెక్కినవాడు. తుట్టతుద కీతడీ యుద్ధములలో విజయాదిత్యునికి బాసటగ నిల్చి తన శౌర్యపరాక్రమములం జూపి స్వామిహితమునకై జీవితసర్వస్వమును ధారవోసి రణరంగమున వీరశయనము నలంకరించెను......విజయాదిత్యుడు తన పరిపాలనమున ప్రథమసంవత్సరమున పాండరంగనికి బట్టముకట్టినట్లు శాసనదృష్టాంతమువలన దెలియవచ్చుచుండుటచేత కడెయరాజు మరణానంతరమే పాండరంగనికి సర్వసైన్యాధిపత్యము లభించెనని...యూహించుట సమంజసము[3]."

---

1. భారతి. సం. ౫. పుట. ౬౧౬.

   పరచక్రేణ యుధ్వాజౌ దత్తప్రాణస్య భూభృతే
   సూనుః కడెయరాజస్య పాండరంగో గుణాధికః ॥

2 అన్నివల్ రిపోర్టు ఆఫ్ ఎపిగ్రఫీ. ౧౯౦౯. పుట. ౧౦౬.

3. వేంగీచాళుక్యులు పుట 33.

కాని పై సిద్ధాంతమునకు వ్యతిరేకములగు నంశములు కొన్ని కలవు. గుణగవిజయాదిత్యుని ప్రథమరాజ్యవర్షమున నడచిన బోయ యుద్ధమునకు ముందే కడెయరాజు మడిసె ననికదా శర్మగారను చున్నారు. ఇంతకు పూర్వము గుణగవిజయాదిత్యు డెవ్వరితోడను యుద్ధము జేసినట్లు కానరాదు. అట్లని చెప్పుట కాధారము లేదు. ఇప్పటికి లభించిన శాసనాధారములనుబట్టి చూడ బోయకొట్టముల మీదియుద్ధమే యతని రాజ్యకాలమున నడచిన ప్రథమయుద్ధమని చెప్పవలసియున్నది. మఱియు పాండరంగని 'పడవ'కు, బట్టముగట్టి బోయకొట్టములపై నంపినంతమాత్రముననే యతని తండ్రి యంతకు ముందే మరణము జెందెనని యెంచవలసినయావశ్యకతయు గాన రాదు. బోయలపై బోవ సనుకూర్పబడిన 'పడవ'కు నాయకుడుగ పట్ట బద్ధుని గావించెనని యున్నదేకాని సర్వసేనాధిపతి పదవికని లేదు. కావున కడెయరాజు మృతిజెందినది బోయకొట్టములపై నడచిన దండయాత్ర కావలనే యని తలచుట యుక్తము. శాసనపరిశోధన శాఖవారు జెప్పునట్లు మంగి మొదలగువారితో జేసిన సంగరమున గావచ్చును; కాదేని మఱియొక సందర్భమున గావచ్చును.

కడెయరాజు మంగిపైని దండయాత్రయందు పాల్గొనినను లేకుండినను మఱియొక బ్రాహ్మణయోధు డతని ప్రక్కను నిలిచి యుద్ధముజేయుచు గుణగవిజయాదిత్యునకు జయము జేకూర్చుటకు వలయునంత సాయ మొనర్చెను. ఇతని పేరు వినయడిశర్మ. ఇతడు యుద్ధభూమియందు గుణగవిజయాదిత్యునికి మంగిని జంపుట కను వైన యుపాయమును బోధించెను. దీనికి సంతసించి విజయాదిత్యు డాతనికి బండపట్టను గ్రామము నగ్రహారముగ నొసగెనట[1].

1. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా. సం. ౫. పుట ౧౨౫. వినయడిశర్మయాదేశముచే గుణగవిజయాదిత్యుడు మోసముజేసి మంగిని జంపెనని కొందఱు చరిత్రకారు లభి ప్రాయపడుచున్నారు. రాష్ట్రకూటచరిత్రకారుడగు డాక్టర్ ఎ. యస్. ఆల్టెకారు

ఇట్టి యభిప్రాయమునే వెలిబుచ్చి యున్నారు; 'విజయాదిత్యుడు నొలంబ సైన్యము నోడించి, వంచనచేసి తత్సైన్యాధిపుడగు మంగిని చంపిన ట్లున్నది' అని చెప్పి తమ యభిప్రాయము నిట్లు సమర్థించుకొనియున్నారు. "విజయాదిత్యుడొక విద్వాంసుడగు బ్రాహ్మణునకు, ముమ్మరముగ యుద్ధము నడచుచుండిన సమయమున నతడు దనకు జేసిన యుపదేశము చొప్పున దాను మంగిని జంపగలుగుటకు బారితోషికముగ చంద్రగ్రహణకాలమున దానము జేసినట్లు చెప్పియున్నది. పేరునుబట్టియు, జంద్ర గ్రహణపుణ్యకాలమున జేయబడిన దానము బ్రతిగ్రహించుటచేతను, జోదుకాడని తెలియవచ్చెడి యొక బ్రాహ్మణుని యాదేశానుసరణమువలన విజయాదిత్యుడు మంగిని చంపగల్గుటచేత, నతని మరణము బహుధా యొక కుయుక్తిమూలమున సంప్రాప్తమై యుండునని చెప్పవలసియున్నది. (Rashtrakutas and Their Times, P. 94 N. 14). తలకాడుగాంగుల చరిత్రను వ్రాసిన శ్రీ యం. వి. కృష్ణారావుగారుగూడ డాక్టర్ ఆల్టెకారుగారి మార్గము నే యవలంబించి 'పరాక్రమశాలియగు నొలంబసేనానిని మంగిని ద్రోహముచేసి చంపెను' అని వ్రాసిరి. (The Gangas of Talakad P. 84) కాని వీరి యభిప్రాయములకు శాసనమం దెట్టి యాధారమును లేదు. వినయడిశర్మ యోధకాదని చెప్పినారు ఆల్టెకారు. ఇది యాతని పేరు వల్లను, దానప్రతిగ్రహీత యగుట వల్లను తెల్లమగుచున్న దట! శర్మాంతనామ ధారియు, బ్రాహ్మణుడును నగుటచే అతడు యోధ కాకపోలేదు. ఆకాలమున బ్రాహ్మణు లనేకులు శస్త్రోపజీవులై రాజులకు గార్యమునకు ఖడ్గమునను దోడ్పడుచువచ్చిరి. వినయడిశర్మకు సమకాలికులగు కడెయరాజును, పండరంగడును బ్రాహ్మణులే, మొదటి చాళుక్యభీమునికి ఖడ్గసహాయము జేసిన రంగాధికక్కయను బ్రహ్మచారియును బ్రాహ్మణుడే. వలయునేని చాళుక్యులశాసనములనుండి యెన్నియేనియు నుదాహరణముల జూపవచ్చును. యోధుడైయుండిన ప్రతిగ్రహీత కాగూడ దను నియామ మెచ్చటను లేదు. ఎందరో యోధులు దమ ప్రభువులకడ నుండి దానములను గొనియున్నారు. వాణసవంశజుడును గల్యాణపుర చాళుక్యచక్రవర్తియగు నాహవమల్ల సోమేశ్వరుని దండనాయకుడును నగు కాళిదాససేనాని పేర బరమేశ్వరదత్తిగా బ్రాహ్మణుల కొఱకొక యగ్రహారము నాతడు బడసెనని నాగవావిశాసనములం దొకదానియందు చెప్పియున్నది. (నాగాయిశాసనములు, హైదరాబాదు ఆర్కియలాజికల్ సీరీస్. నెం ౧౮, పుట ౨౨.) కావున శస్త్రోపజీవులై రాజసేవానిరతులైన బ్రాహ్మణులు దానములను గ్రహించుటయం దసంగతమేమియు లేదు. శాసనశ్లోకమునందు వినయడిశర్మయాదేశముచొప్పున రాజు ప్రవ

మంగిని వధించిన యనంతరము గుణగవిజయాదిత్యుడు గంగవాడిని ప్రవేశించెను. గాంగు లితని ధాటి కోర్చుకొనజాలక గంగకూటశిఖరముపై తలదాచుకొనిరి.[1] కాని గుణగుడు వారిని వదల లేదు. దురారోహ మగు నాకొండ నెక్కి వారిని యుద్ధమున నోడించి జయము గొనెను. గంగుల కాశ్రయభూతమైన గంగకూట మెద్దియో కనుగొనవలసియున్నది. నొడంబరాష్ట్రమును దాటిన తరువాత గంగుల మీద గుణగవిజయాదిత్యుడు యుద్ధమొనర్చినట్లు చెప్పియుండుటచేత నీ గంగకూటము గంగవాడియందలిదేయై యుండవలయును; కావున ప్రస్తుత మైసూరురాజ్యమందలి కొండలలో నొకటి ప్రాచీనకాలమున నీ పేర బ్రసిద్ధి నందియుండెనని మన మూహింపవచ్చును. బెంగుళూరుజిల్లా నెలమంగలతాలూకాయందలి పశ్చిమోత్తర భాగమున శివగంగ యను నొక కొండ కలదు; ఇది పుణ్యస్థానము; దక్షిణకాశియని దీని నామాంతరము. 'శివగంగేశాద్రి' యని మఱియొకపే రున్నట్లు శాసనములవల్ల దెలియవచ్చుచున్నది.[2] ఈ కొండకు ౪౫౦౦ అడుగుల పొడవుగల కూచియైన శృంగమొకటి యున్నది. ఇదియే పూర్వచాళుక్యుల శాసనములలో బేర్కొనబడి యుండు గంగకూట మని తలంచెదను. ఈ స్థలనిర్ధారణ సరియైనదేని

త్రించి జయమును బొందెనని యున్నది కాని యా యాదేశ మూలమున వంచనగాని, ద్రోహముగాని చేసినట్లు లేదు. యుద్ధముసేయుచుండిన వినయడిశర్మ శత్రుమర్మము నెట్లో యెఱిగి రాజున కది తెలియజెప్పియుండవచ్చును; ఇందు వంచనకుగాని, ద్రోహమునకుగాని యెడము లేదు. కావున గుణగవిజయాదిత్యుడు వంచనచేసి మంగిని చంపి జయముగొనె ననుట యొప్పదగని విషయము.

1. 'గంగా నారోపయ ద్గంగకూటం' అను ప్రథమచాళుక్యభీముని యత్తిలి తామ్రశాసనము. (ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక. సం ౧౧. పుట ౨౪౧.) ఒకానొకచోట 'గంగకూటం' అనుదానికిబదులు 'తుంగకూటం' అని యున్నది. (జర్నల్ ఆఫ్ ది ఆంధ్రహిస్టారికల్ రిసర్చి సొసైటి. సం. ౧౧ పుట్లు ౧౦ మొ.)

2. ఎపిగ్రాఫియా కర్ణాటికా, సం. ౯. నెలమంగలం. ౧౪.

గుణగవిజయాదిత్యుని సైన్యములు దాదాపు తుముకూరుపరిసరముల వఱకు గూచిచేసెనని చెప్పవలసియున్నది.

3

రాష్ట్రకూటులు

గుణగవిజయాదిత్యుని గంగవాడి దండయాత్రను వర్ణించుచు నతనికి, రాష్ట్రకూటులకు గల సంబంధమును కొంతవఱకు వివరించి యున్నాను. చెప్పినది మరల నిచట చెప్పవలసిన యావశ్యకత లేదు. వింగవల్లిపరాజయానంతరము గుణగుడు రాష్ట్రకూటులకు లొంగి యరికాపై యుండెనా, లేక నిజస్వాతంత్ర్యమును పునఃప్రతిష్ఠించు కొనగలిగెనా? అను విషయములు విచారింపదగినవి.

ఇటీవల ప్రకటితమైన గుణగవిజయాదిత్యుని సీసలి తామ్ర శాసన మీ యంశమును గొంత విశదము సేయుచున్నది. 'యస్యభుజ న్నృపతుఙ్గః, ప్రతిదిన మభ్యర్చ్య భవతి రిపునృపతుఙ్గః' అనువాక్య మొకటి కానవచ్చుచున్నది.[1] శాసనపరిష్కర్తలగు శ్రీ సోమశేఖర గారు "ప్రతిదినమును విజయాదిత్యుని భుజమును సమభ్యర్చనము చేసి, నృపతుంగు డనునతడు రిపునృపతుంగుడు (విజయాదిత్యుని శత్రునృపతులలో సమున్నతుడు) అగుచున్నాడు" అని దీనికి అర్థ వివరణము గావించియున్నారు[2]. ఈ వివరణమువలన గుణగవిజయా దిత్యునికి నృపతుంగుడు శత్రువనియు, నతని కోడి నృపతుంగు డతని భుజమునకు సమభ్యర్చనము గావించి యతని శత్రువులలో సము న్నతు డాయె ననియు దేలుచున్నది. శర్మగారి వివరణము ననుస

---

1. భారతి సం. ౨౩. పుట ౪౭౬.

2. భారతి సం. ౨౩. పుట ౩౭౭.

రించిన యెడల వింగవిల్లి రణము నడచిన తరువాత గుణగవిజయాదిత్యుడు నృపతుంగుని పరాభూతుని గావించి తన స్వాతంత్ర్యమును మరల నెలకొల్పుకొనెనని యెంచవలసియున్నది. కాని పై సీసలి శాసన వాక్యమునకు వేరొక విధముగ నర్థము జేసికొనవచ్చును: 'విజయాదిత్యుని భుజమును సమభ్యర్చనము జేసి నృపతుంగుడు రిపు నృపతుంగుడు - అనగా శత్రురాజులకు అతిశయు డగుచున్నాడు' అని యర్థము జెప్పినను తప్పుకాదు. ఈ విధముగ పై శాసన వాక్యము నర్థము చేసికొనిన, విజయాదిత్యుడు శర్మగారు చెప్పునట్లు శత్రువు కాక మిత్రుడగుచున్నాడు. అతడు నృపతుంగునిచే సమభ్యర్చితుడై యతని శత్రువులను నిర్జింపగా నతడు శత్రువుల కతిశయు డాయెనని చెప్పవలసివచ్చును. పరికించి చూడగా నిదియే శాసనగ్రంథకర్త యభిప్రాయ మని తోచుచున్నది. ఈ సందర్భమున అమ్మరాజ విజయాదిత్యుని కలుచంబఱ్ఱు తామ్రశాసనమందలి 'గుణగవిజయాదిత్య పతి రంకకార స్సాక్షాద్వల్లభనృపసమభ్యర్చితభుజః'[1] అను వాక్యమును స్మరణకు దెచ్చుకొనవలయును. 'పతియైన గుణగవిజయాదిత్యుడు సాక్షాత్తు వల్లభ నృపతిచే సమభ్యర్చిత భుజుడైన యంకకాఱుడు' అని యీ వాక్యమున కర్థము. అంకకాఱుడన నెవ్వడో, వానిధర్మ మెట్టిదో తెలిసికొనినగాని పై బిరుదవాక్యముయొక్క భావము సంపూర్ణముగ మనకు బోధపడజాలదు. అంకకాఱ యను నది కన్నడపదము. ప్రధానసేవకుడు, ప్రముఖయోధు డని రెండర్థముల నీ మాటకు కిట్టెలు వ్రాసియున్నాడు. 'అంకకాఱ' తెనుగున అంకకా డగుచున్నది. తెనుగు నిఘంటుకర్తలును, పండితులును దీని కెవరికేది సమంజస మని తోచిన దాని కనుగుణముగ నర్థము వ్రాసియున్నారు. "అంకకాడు. దే. విణ. (అంకము+కాడు) చలముపట్టు

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౭, పుటలు ౧౭౭ మొదలు; ఇండి. ఆంటి. సం. ౨౦. పుట ౨౭౧.

వాడు, చలపాది'' అని సీతారామాచార్యులు. "మొనగాడు, ముఖ్యుడు, శూరుడు; చలపాది, మాత్సర్యశీలుడు, కళంకముగల వాడు'' అని సూర్యారాయకారులు. 'అంకకాడు'నకు రూపాంతర మగు 'అంకంబువాడు' అను మాటకు శ్రీ వేటూరు ప్రభాకర శాస్త్రిలవారు 'ముద్రాధారి' అని యర్థము వ్రాసిరి[1]. 'అంకము' అనుమాటకు 'గుఱుతు' అని యర్థ ముండుటచేతను, 'ముద్ర'యు 'గుఱుతు'ను సమానార్థక పదము లగుటచేతను 'అంకంబు వాడు' అన 'ముద్రాధారి' యని యర్థము జెప్పవచ్చును. మఱియు పాల్కుర్కి సోమనాథుడు శివుని కొలువు నియోగములను లెక్కించుచు "అంకంబువాడు నేణాధినాథుండు''[2] అని చెప్పియుండుటచేతను, 'అంక కాడు' డెబ్బదిరెండు నియోగములోనివాడే యగుట చేతను శాస్త్రుల వారు చెప్పిన యర్థమే సరియని తోచవచ్చును. కాని బసవపురాణ మునం దీమాటకు శాస్త్రిలవారు చెప్పిన యర్థము సరిపడదేమో యని సందేహము గలుగుచున్నది. ఏణాధినాథుని కథ ప్రకరణాంతర మున బసవపురాణమున గలదు. (పుట ౧౩౬). ఇతడు ఏలాపురమున రాజ్యముసేయుచు బరరాజులకు 'నక్కగొట్టు' అగుచు వారికడ గప్పము గొనుచు వచ్చెను. కాని శివభక్తుడు. 'భూతి రుద్రాక్షధార ణుల దన ప్రాణలింగభావన విశ్వసించు' వాడు; వారితో యుద్ధము సేయడు. ఇది యతని నియమము. ఈ మర్మము నెఱిగి పరరాజులు 'భూతరుద్రాక్షధారణు' నొక్క 'దళవాయి శాసనధారి గావించి' పంపగా నేణాధినాథుడు "తన తంత్రమును దాను జనుదెంచి తాకి, యనిసేయుభూతిరుద్రాక్ష ధారణుని గని 'శివశివ' యంచు గరవాలు వైచి, చనుదెంచి భువి జక్క జాగిలి మ్రొక్కె"నట. ఈ వర్ణన జూడగా నేణాధినాథుడు శూరుడైన రాజుగాని కేవల ముద్రాధారి

1. బస. పీఠిక. పుట ౧౧౭.

2. బస. ఆ. ౨. పుట ౪౬.

కాడని తోచుచున్నది; 'అంకకాడు'ను బాహత్తర నియోగముల లోనివాడే యగుటచేత నిచట 'అంకంబువాడు' అనగా 'శూరుడు' అని యర్థము చెప్పుకొనుట యుక్తము.

అంకకాడు యోధుడేయైనను, యోధులందఱును నంక కాండ్రు కాజాలరు. అంకము సేయువాడు అంకకాడు. అంకము యుద్ధమే యైనను యుద్ధము లన్నియు నంకము లనుటకు వలనుపడదు. 'అంకము' 'అంకకాడు' అనునవి పరిభాషా పదములు. ఇవి పరిభాషా పదము లని గుర్తింపకపోవుటచే మన నిఘంటుకర్తలును బండితులును వీనియర్థమును గ్రహింపలేకపోయిరి. 'అంకము' అన ద్వంద్వయుద్ధము. సర్వజ్ఞసోమేశ్వరుడు దన యభిలషితార్థచింతామణియం దీ యంక యుద్ధ స్వరూపమును విపులముగా వర్ణించియున్నాడు. అంకయుద్ధము రాజవినోదములలో నొక్కటి, ఒకడు సమానుడైన మఱియొక్క నితో తుల్యమైన యాయుధము జేకొని రంగస్థలమున నిలిచి చేయు యుద్ధము విజ్ఞులచే 'నంక' మనబడుచున్నది. అంకము లెనిమిది విధములైనవి.[1] అందొక్కొక్క దానియొక్క లక్షణములను, కారణములను, పేరులను వేర్వేరుగ వర్ణించుచున్నాను. (౧) పరి భూతాంకము :- తిట్టుట, కొట్టుట, మూర్ధహననము, దళబంధ నము, నోటియందలి తమ్మపైనుమియుట, కేశచ్ఛేదనము మొదలగు వాని మూలమున గలిగిన యవమానమును బాపుకొనుటకై చేయు నంకము బరిభూతాంకమని జనసంసదులందు చెప్పబడుచున్నది. (౨) మత్సరాంకము :—ఒక వేశ్యానిమిత్తము కామక్రోధములకు లోనై యీర్ష్యచే జేయునట్టి యంకము మత్సరాంక మనబడుచున్నది. (3) భూమ్యంకము :—గృహక్షేత్రాదులను హరించుటవల్లను, సీమా

1. "అఙ్కాశ్చ త్రివిధాః ప్రోక్తాః" అని ముద్రితపాఠము. ఈ శ్లోకమునకు దరువాత వరుసగ నెనిమిదివిధములైన యఙ్కములు వర్ణింపబడియుండుటచేత నిది యపపాఠమనుట తెల్లము. "అఙ్కాశ్చాష్టవిధాః ప్రోక్తాః" అని యుండవచ్చును.

వ్యాజమువల్లను, దేశలాభ నిమిత్తమునను గలుగు పోరాటము భూమ్యంకమనబడును. (౪) బిరుదంకము:—ఒకని నుద్దేశించి మఱి యొక్కఁడు అందరిచేతను బిరుదులను పఠింపించినను, పాడించినను, కాహలములను మ్రోయింపించినను, మదోద్ధతుఁడై మహిషముపై స్వారిచేసినను, పగలు దీపము ప్రదీపించినను, వీథులందు గడ్డిపరకలను విదిల్పించినను గలుగునంకము బిరుదంకమని చెప్పబడుచున్నది. (౫) విద్యాంకము:—యుద్ధవృత్తివలన జీవించువారు శస్త్రవిద్యాగర్వితులై సల్పు యుద్ధము విద్యాంక మనంబడుచున్నది. (౬) వైరాంకము:- పితాదుల మరణమువలన గలిగిన వైరమును దలచుకొని చేయు యుద్ధమునకు వైరాంకమని సోమభూపతి పేరిడుచున్నాడు. (౭) ద్రోహాంకము:-కృతాపరాధులను నిగ్రహించుటకు తాదృశులైనవారిచే రాజు చేయించు యుద్ధమునకు ద్రోహాంక మని పేరు. (౮) మోహమువలన పాపములను జేసి విరక్తుఁడై రాజు కడకు వచ్చి యఘనివృత్తి కొఱకు జేయు యుద్ధము ప్రాయశ్చిత్తాంకమని చెప్పబడుచున్నది[1].

రాజవినోదములలో నంకవినోద మొకటి యగుటచే రాజులు, మండలేశ్వరులు, సామంతులు మున్నగువారు పూర్వకాలమున దమ యాస్థానములయం దంకకాండ్రను నియమించువారు. ఎవ్వరి కొలువున నీ రంకయుద్ధము సేయ నియమింపబడియుండిరో వారి యంకకారుల మని సగర్వముగ వీరు చెప్పుకొనెడివారు. 'విక్రమాదిత్యనంకకాఱ,' 'సత్తిగనంకకాఱ', 'ఆహవమల్లనంకకాఱ' మున్నగునవి దీని కుదాహరణములు.[2] రాజులకే కాక సేవలకును, దేవాలయములకును, దేశమునకుగూడ నంకకాండ్రుండువారు. 'సేనెయనంకకాఱ' 'మహాసేనెయ నంకకాఱ', 'భగవతియనంకకాఱ' 'శివనంకకాఱ' 'దేశి

1. అభి. చింతా. (గై. ఓరి. సీరీస్) పుట ౨-౫.
2. దక్షి. ఇం. శాసనములు. సం. ౯. భా. ౧ నెం. ౧౬౧; సం. ౬. నెం. ౧౦౨.

యంకకాఱు' మొదలగు బిరుదు లీవిషయమును దెల్లముసేయు చున్నవి.[1] తమ యాస్థానముల యందు స్థిరముగ నియోగింపబడిన యంకకాఱులను గాక రాజు లొక్కొక్కప్పుడు సమానులతోడనో, లేక వారి ప్రతినిధులతోడనో పోరాడుటకు గొప్పవారిని అంక కాండ్రుగ నియమించెడివారు. క్రీ. శ. ౧౦ వ శతాబ్దమున వెలసిన రాజశేఖరకవి తన బాలరామాయణ నాటకమున రామరావణుల పక్షమున వారి యంకకాఱు లొనర్చిన యుద్ధమును వర్ణించి యున్నాడు. విషయము ముఖ్య మగుటచే నించుక దీర్ఘమైనను నాటకభాగము నిం దుదాహరించుచున్నాను."

"అతః పరం వీరవిలాసో భవిష్యతి.

(తతః ప్రవిశతో రాక్షసౌ.)

ఏకః: సఖే దుర్ముఖ, కిమపి మహా న్సత్త్వభ్రంశో రావణస్య; య త్కుమారసింహనాదవధ మప్యాకర్ణ్య న శోకః కృతో, నాప్యమర్షః. కేవల మేకం తులాద్యూతం[2] ప్రవర్తితం. తత్రచ లఙ్కాధిపత్యం, సీతాపహారితా న పునరర్పితా.

దుర్ముఖః:—ఆర్య సుముఖ, స్వామిన్యా త్రిజటయా సమాదిష్టం. యథా గచ్ఛతం అఙ్గద నరాన్తకయో రేకతులాం ప్రేక్షేథాం. యేన యష్మన్ముఖాత్ శ్రుత్వా, సీతాదేవ్యై నివేదయిష్యామి. తద్భావవప్యావాంచ గతా విత్యేతావ దహం జానామి నపునః కారణం. తత్ కథ్యతాం యథాప్రతిపన్నమ్.

సుముఖః:—పరం లఙ్కేశ్వరేణ శుకసారణౌ ప్రహితౌ దాశరథి మభిధాతు మభిహితం చ తాభ్యామ్.

వక్త్రాన్యమ్భోజార్చనాభిః ఫల మభిలషితం హేలయా యస్య లిప్సోః
సోత్కణ్ఠం కణ్ఠకాణ్డే ష్వహమహమికయా ఖడ్గధారాగ్రగేషు,
స్త్రాతి త్యక్తప్రణామ ప్రకుపితగిరిజాకృష్టవామార్ధపాణి
స్తోషోద న్వన్యహ స్సర్ఘుటితినఘటితా శాంభవీ తాలలీలా.

---

1. దక్షి. ఇం. శాసనములు. సం. ౭. నెం. ౩౬౪, ౩౭౪, ౩౬౮; సం. ౯. భా. ౧. నెం. ౩౭౭, ౨౧౫, ౧౧౦.

2. 'తులాద్యూత' మనగా సమానులు చేయు యుద్ధము అని యర్థము.

పూర్వచాళుక్య శాసనములయందు వర్ణింపబడియున్నది. వీనియందు గుణగవిజయాదిత్యుడే స్వయముగ రాష్ట్రకూటకృష్ణుని యనుచర సహితముగ నోడించినట్లు వ్రాసియున్నను, వాస్తవముగ రట్టరాజ్యముపై దండయాత్రను సూత్రధారుని వలె నడపించినవా డతని బ్రాహ్మణసేనాపతి పండరంగడు. మొదటి చాళుక్యభీమునినాటి ధర్మవర శిలాశాసనమునను, అమ్మరాజ విజయాదిత్యుని మలియంపూండి శాసనమునందును నీ విషయము స్పష్టము సేయబడియున్నది.

ఈ యుద్ధమునకు సంబంధించిన యంశములు కొన్ని పూర్వచాళుక్యశాసనములందు వర్ణింపబడియున్నవి. ఇవన్నియు నేకధాటికి జెందినవో, లేక రెండుమూడు ప్రత్యేకయుద్ధయాత్రలందు నడచినవో నిశ్చయించిచెప్పుటకు వీలుకాదు. ఈ యుద్ధమును వర్ణించెడి శాసనము లన్నిటియందును ప్రథమచాళుక్య భీముని కాలపు ధర్మవర శిలాశాసనము ప్రాచీనతమము. ఇది గుణగవిజయాదిత్యుని మరణానంతర మిరువదేండ్ల లోపల వేయించినది. ఇందు—

"లోహాసనం బెక్కి రాహను నోడిచిన వల్లభు కొల్పున నెల్ల నెఱుంగ
కన్నరాభూపతి వెన్నాజిలోం జూపె సంకిలాణ్డను జేని బింక ముడిపె
దణ్డుపై వచ్చిన బెణ్డైన చోఱనిం జేకొని కాచె భూ లోకం బెఱుంగ
కిరనపురము డహాలనిరుతంబు దటెనాండు నచలపురము సొచ్చి నచలితుణ్డు
వల్లభుణ్డు గుణకెనల్లుణ్డు వన్నినం బణ్డరంగ చూరె పణ్డరంగు"[1].

అని యుద్ధమునందు నడచిన యంశములు వర్ణింపబడినవి. మొదటి రెండుపంక్తులును గడపటి, గీతపాదములును గన్నరభూపతితోడి యుద్ధమునకు జెందినవి. వీనిమధ్యనుండు సీసతృతీయపాదము చోళసంరక్షణను దెల్పుచున్నది. ఈ చోఱ డెవ్వడో, వానిపై నెత్తి వచ్చిన శత్రు వెవ్వడో తెలియదు. కాని యాచోఱడు దాక్షిణాత్య ద్రమిళచోఱ డనుటకంటె బశ్చిమాంధ్రమున నా కాలమున రాజ్యము

1. భారతి. సం. ౫. పుటలు. ౬౪౯-౬౫౦.

సేయుచుండిన కరికాలాన్వయులగు దెలుగుచోళులలో నొక్కడై యుండునని తలంచుట సమంజసము. అట్లైన నితనిపై నెత్తివచ్చిన శత్రువు కన్నరుడే యైనను గావచ్చును. రాష్ట్రకూటులు దక్షిణ కర్ణాట, పశ్చిమాంధ్రములపై దమ యాధిపత్యమును స్థాపించుటకై యచటి రాజులతో నిరంతరము బోరుచుండిరి. కాని యిదియిట్లని నిశ్చయించి చెప్పదగు సాధనములు లేవు. చోటనికి గన్నరునితో నెట్టి సంబంధము లేకపోయినను బోవచ్చును. దీని సత్యాసత్యము లెట్లున్నను శాసనగ్రంథమున శాసనగ్రంథకర్త యుద్ధాంశములను వర్ణించిన విధమును జూడగా, గుణగవిజయాదిత్యుడు కన్నరునితో రెండుపర్యాయములు పోరాడియుండవలయునని తోచుచున్నది.

కన్నరునితో మొదటియుద్ధము :—ఈయుద్ధ మెచ్చట నడచెనో చెప్పుటకు వీలులేదు. ఒకవేళ నిది యాంధ్రదేశమున నడచి యుండిన నుండవచ్చును. అమోఘవర్షుడు దివంగతుడైనపిమ్మట నిజ స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించిన గుణగవిజయాదిత్యుని మరల రాష్ట్ర కూటుల యధికారముక్రిందికి దెచ్చు నుద్దేశముతో నిమ్మడి కృష్ణ వల్లభుడు పూర్వచాళుక్య రాష్ట్రముపై నెత్తివచ్చిన దండయాత్ర ఇది యని యూహించుచున్నాను. ఇతనికి బాసటయై సంకిలు డను బింకముగల శూరుడు నిజసైన్యముతో నడచెను. కాని వీరిరువురును యుద్ధమున నోడి పాఱిపోయిరి. ఇచట పరామర్శింపవలసిన యంశ ములు రెండు కలవు.

(౧) పై నుదాహృతమైన ధర్మవరశాసనపద్యమున మొదటి పంక్తియందు 'లోహాసనం బెక్కి రాహాను నోడిచినవల్లభు కొల్పున' పండరంగడు యుద్ధమునకు వెడలినట్లు చెప్పియున్నది. రాహానుని గుర్తించుటకు సాధ్యముగాదని యింతకుపూర్వము చెప్పియున్నాను. అత డెవ్వడైనను నతని నోడిచిన వల్లభుడు గుణకెనల్లుడు, అనగా గుణగవిజయాదిత్యుడని నిస్సంశయముగ జెప్పవచ్చును. ఇట్లనుటకు

గారణములు రెండు: పండరంగడు కొలిచిన ప్రభువు గుణగవిజయాదిత్యు డగుట యొకటి; 'వల్లభుణ్డుగుణకెనల్లుండు వన్చి'న యను శాసనవాక్యము రెండవది. కావున పండరంగని కన్నర సంకిలుల పైకి యుద్ధమున కంపిన వల్లభుడు గుణగవిజయాదిత్యు డగుట నిశ్చయము. 'వల్లభ' బిరుదము తొలుదొల్త ప్రాచీన బాదామిచాళుక్య రాజులది. వారినుండి యది రాష్ట్రకూటులకు సంక్రమించెను. రాష్ట్రకూటులు వల్లభులని ప్రఖ్యాతినందిరి. కాని ధర్మవర శాసనమందలి యీ బిరుదు రాష్ట్రకూటుల కన్వయింపదు; గుణగవిజయాదిత్యునికే చెల్లునని పైని నిరూపించియున్నాను. గుణగవిజయాదిత్యునికి పూర్వికులైన వేంగిచాళుక్యరాజులకుగాని, యతని తరువాత రాజ్యభారము వహించిన యతని వంశజులకుగాని యీ బిరు దుండినట్లు కానరాదు. రాష్ట్రకూటులను జయించిన పిమ్మట వారినుండియే యత డీ బిరుదును గ్రహించియుండవలయును.

(౨) ఇందు పేర్కొనబడిన కన్నరుడు రాష్ట్రకూట ఇమ్మడి కృష్ణవల్లభు డని ఇంతకుముందు చెప్పియున్నాను. సంకిలాండను నతడు డాహళాధీశ్వరుడని ఈ స్తేసు, మలియంపూడి తామ్రశాసనములవల్ల దెలియుచున్నది.[1] ప్రస్తుత బుందేలుఖండమునకు పూర్వము, హిందూ రాజుల యేలుబడియందు, డహళము, చేదిమండల మను పేర్లు చెల్లుచుండెను. హైహయవంశజులైన రాజు లిచట రాజ్యము సేయుచుండిరి. వీరికిని రాష్ట్రకూటరాజులకును సన్నిహితబాంధవ్యముండినట్లు శాసనములవల్ల దెలియుచున్నది. రాష్ట్రకూట నాల్మడి గోవిందరాజుయొక్క శాంగ్లి తామ్రశాసనమునం దీబాంధవ్యమిట్లు వర్ణింపబడియున్నది[2].

---

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౯. పుట ౪౭; Cp. No. 6 of 1938-39 (అప్రకటితము).

2. ఇం డి. ఆంటి. సం. ౧౨. పుట ౨౫౦.

"తస్మా ద కాలవర్షో నృపతి రభూ ద్యత్పరాక్రమ త్రస్తైః
సద్యః సమణ్డలాగ్రం ఖేటకమహితైః పరిత్య క్తం.
సహస్రార్జున వంశస్యభూషణం కొక్కలాత్మజా
తస్యా భవ న్మహాదేవీ జగత్తుంగః తతోజని."

"గంభీరా ద్రత్ననిధే రభూద్భూభృత్ప్రతిపక్షరక్షణ
కొక్కలసుతరణవిగ్రహజలధే ర్లక్ష్మీ సముత్పన్నా."

ఈ శ్లోకములవల్ల సహస్రార్జునుని వంశజుడగు కొక్కల్లునికి కుమార్తె యకాలవర్షుని (కృష్ణుని) భార్య యాయెననియు, నీ కొక్కలునికి రణవిగ్రహు డను కొడుకుండెననియు తెలియుచున్నది. మఱియు నిమ్మడి కర్కరాజు కర్డాతామ్రపట్టిక లీరణవిగ్రహునికి సంకుకశంకరగణ యను నామాంతరము లుండినట్లు తెల్పుచున్నవి.[1]

"చేదీశో దశకణ్ఠదర్పదళనః శ్రీ హైహయానాం కులే
కొక్కల్ల స్సమభూ చ్చ తస్య తనయా యా శఙ్కుకస్యానుజా,
తస్యాం కృష్ణనృపా త్తతః శ్రుతమహాదేవీ పదాయా మభూత్
తైస్తై ర్యః ప్రథితో గుణైర్భువి జగత్తుంగాభిధానః సుతః."

ఈ శఙ్కుకుడే పండరంగనితో యుద్ధమున నోడిపోయిన డాహళాధీశ్వరుడైన సంకిలుడని చరిత్రకారుల యభిప్రాయము.

కన్నరునితో రెండవ యుద్ధము, డహాళవిజయయాత్ర:—ఇది కన్నరునితో విజయాదిత్యుడు చేసిన మొదటి యుద్ధమునకు దరువాయి. నేనూహించినట్లు మొదటి యుద్ధము కన్నరుడు పూర్వచాళుక్యరాజ్యముపై నెత్తివచ్చినప్పు డాంధ్రదేశముననే నడచి యుండినచో దాని కిది జవాబు. ఇదివఱకు పరిశోధకులుగాని, చరిత్రకారులుగాని గమనింపక విడిచిన యంశము నొకదాని నిచట నొక్కి చెప్పవలసియున్నది. ఈ రెండవ యుద్ధము నడచిన రంగ మాంధ్రదేశముగాదు, రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యమును గాదు; హైహయరాజుల

---

1. ఇండి. ఆంటి. సం. ౧౨ పు. ౨౬౫.

కులక్రమాగతమైన దహాళరాజ్యము. సంకిలిలునితో గూడ కృష్ణవల్లభుని గుణగవిజయాదిత్యు డచటనే యోడించెను. దీనికి వాస్తవమైన కారణమేమో తెలియదు; కాని యది రెండువిధములుగ నుండియుండవచ్చును; విజయాదిత్యునిచే నిర్జితుడై నిజరాజ్యమున తలదాచుకొనుటకు తావులేకపోగా, కృష్ణవల్లభుడు తన మిత్రుడును, మరదియు నైన సంకిలునియెడ జేరియుండవచ్చును; గుణగుడు పరారియైన కృష్ణుని వెన్నంటి తఱుముచుపోయి డహాళదేశమును జొచ్చి దాని జయించియుండవచ్చును. అథవా, సంకిలుడు గృష్ణవల్లభునికి సహాయ మొనర్చినందులకు గినిసి, విజయాదిత్యుడు డహాళముపై నెత్తిపోగా గృష్ణవల్లభుడు సంకిలునికి సహాయముచేయుటకు డహాళమునకు పోయి యచ్చట నతడు పూర్వచాళుక్యసైన్యముల నెదిర్చి యుండవచ్చును. కారణ మేదియైనను గుణగవిజయాదిత్యుడు డహాళముపై నెత్తిపోయి, సంకిల కృష్ణవల్లభుల నోడించి యా దేశమును జయించినది సత్యము. మఱియు గుణగవిజయాదిత్యుడు కళింగగాంగులను, హైహయులకు సామంతులైన కోసలులను, రాష్ట్రకూటుల సామంతులైన లేములవాడచాళుక్యులను జయించినట్లు పూర్వచాళుక్యశాసనములవలన దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ విజయము లన్నియు డాహాళదండయాత్రయందే చేకూడినవని తలంచుచున్నాను.

కళింగగాంగులు:—ప్రాచీన కాలమునుండియు త్రికళింగములలో రెండు, మధ్యదక్షిణ కళింగములు పూర్వచాళుక్యుల ప్రభుత్వముక్రింద నుండినవి. కావున గుణగవిజయాదిత్యునిచే నిర్జితులై యతనికి ఏనుగులను వెండిని సమర్పించుకొన్నవా రుత్తర కళింగులై యుండవలయును.[1] పూర్వగాంగ శాసనములనుబట్టి చూడగా నా

1. కొక్కులివర్మ మహారాజు బొడ్డేరిశాసనములో (ARE Cp. 13 of 1908-9. చూ. Cp. 10 and 11 of 1908-9) విశాఖపట్టణమండలములోని భీమునిపట్టణము తాలూకాకు చెందిన భోగపురము మధ్య కళింగాంతర్గతమైనట్లు చెప్పియున్నది. క్రీ.శ. ౧౦వ శతాబ్దమునాటి చోళశాసనములలో ప్రాతగంజాము మండలములోని

కాలమున చీడివలసదానశాసనము నొసగిన దేవేంద్రవర్మ తండ్రి యగు భూపేంద్రవర్మ యుత్తరకళింగము నేలుచుండినట్లు తోచుచున్నది.[1] తమరాజ్యమును గాపాడుకొనుటకు పూర్వగాంగులు లే ప్రయత్నములు గావించిరో తెలియదు; కాని యుద్ధమున నిర్జితులై పై జెప్పినట్లు వీరు సంధిగావించుకొనవలసి వచ్చెను.

కళింగవిజయము దాహాళదండయాత్రకు ప్రస్తావనవంటిది. వేంగినుండి కనుమయవ్వలి దేశముల దండయాత్ర నడుపగోరు విజిగీషువులకు కళింగమును మొదట జయించుట యావశ్యకము. తీర

మహేంద్రగిరిపర్వతము కళింగదేశమునకు ఉత్తరపుసరిహద్దనియు, నటుపై నుండు దేశము ఒడ్డదేశ మనియు జెప్పియున్నది. (దక్షిణ. ఇం. శాసనములు. సం. 3. ఎపి. ఇండి. సం. ౨౧, పుట ౨3౨) ప్రథమ కులోత్తుంగ చక్రవర్తికాలమున విరచింపబడిన కళింగత్తుప్పరణియందు ఉత్తర కళింగాధిపతి యతనికి గప్పము కట్టకపోగా యతని నణచుటకు కులోత్తుంగ చక్రవర్తి దండయాత్రనంపినట్లును, నతని సేనాధిపతి యా యుత్తరకళింగాధిపతిని జయించి మహేంద్రగిరి శిఖరముపై జయస్తంభము నిలిపినట్లును వ్రాసియున్నది. ప్రొఫెసరు నీలకంఠశాస్త్రి, చోళులు, సం. ౨. పుట. 3౬) ఈ విజయమును బ్రకటించు శాసనములు నేటికిని మహేంద్రగిరిపై నున్నవి. భీమునిపట్టణప్రాంతదేశము మధ్యకళింగమైన, దానికి ఉత్తరమున మహేంద్రగిరిపర్యంతము పమైన దేశము ఉత్తరకళింగమై యుండవలయును. మఱియు గోదావరి తూర్పుగట్టునుండి భీమునిపట్టణమువఱకును గల దేశము దక్షిణ కళింగ మనుట తెల్లము. సాతలూరు తామ్రశాసనమున (భారతి సం ౧. సంచిక ౧. ౧౦౮) గుణగవిజయాదిత్యుడు 'సదక్షిణాపథ సత్రికలింగదేశ మన్వపాలయ' త్తని చెప్పియుండుటచేత నతడుత్తర కళింగమునుగూడ జయించి స్వాధీనపఱచుకొనెనని మనము నిశ్చయించి చెప్పవచ్చును.

1. ఆం. హి. రి. సొ. పత్రిక. సం. ౨ పుటలు ౧౪౬-౧౬౪. ఇది తూర్పు గాంగశకము క్రీ. శ. ౪౯౬వ సంవత్సరమున ప్రారంభమాయెనన్న యభిప్రాయము ననుసరించి చెప్పినమాట. (చూ. ఇండి. ఆం. సం. ౫౧. పుట ౨3౭ మొదలు). కాని, శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు గాంగ శకము క్రీ. శ. ౫౦౫-౬ న ప్రారంభమాయెనని చెప్పుచున్నారు. (ఇండి. కల్చ. సం.) పై రెండభిప్రాయములలో నేది సత్యమైనను, నామాటలకు మరల్చుకొన నవసరములేదు.

ప్రాంతమునుండి దేశాంతర్భాగమునకు పోవు మార్గములు కళింగము లోని కనుమలగుండ పోవుచుండుటచేత, క్రీ. శ. ౧౦ వ శతాబ్దము నాటి చోళచక్రవర్తులవలె, గుణగవిజయాదిత్యుడును ప్రప్రథమమున కళింగమును స్వాధీనపఱచుకొనవలసిన వాడాయెను.

బద్దెగడు :—దానార్ణవుని కడ్డయము తామ్రశాసనమునను, మొదటిశక్తివర్మయొక్క పెన్నేరు,పభుపట్టు,ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పట్టికలయందును గుణగవిజయాదిత్యుడు బద్దెగుడనునొక శత్రువునకభయ మిచ్చినట్లు చెప్పియున్నది[1]. ఈ బద్దెగడు గుణగవిజయాదిత్యునివలెనే చాళుక్య వంశజుడు; కాని శాఖాంతరమునకు జెందినవాడు. అతడు రాష్ట్రకూట సామంతుడు; వారి సామ్రాజ్యమునకు మూలస్తంభము వంటివాడు. అతనికి వృత్తిగా వారిచ్చిన దేశము గుణగవిజయాదిత్యుని కెడమపార్శ్వమున తెలింగాణమున గోదావరికి దక్షిణతీరమున నుండినది. గవర్నమెంటు శాసనశాఖవారు చెప్పిన ట్లాతడు కన్నడ మహాకవియగు పంపని కాశ్రయ భూతుడైన యిమ్మడి యరికేసరి నరపాలుని పూర్వులలో నొక్కడు[2]. ఈ శాఖకు మూలపురుషుడైన మొదటి యుద్ధమల్లుడు మాఖ్ఖేడు రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్య స్థాపకుడగు దంతిదుర్గునికి సమకాలికుడు. దంతిదుర్గు డుత్తర దిగ్విజయమునకు వెడలినపుడు యుద్ధమల్లు డతని వెంటబోయి, రాజపుత్ర స్థానమందలి సపాదలక్ష దేశము నతని పక్షమున గొంతకాలము పాలించెను. దంతిదుర్గుని మరణానంతరము రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమున గలిగిన కళవళమువలన ఉత్తరదేశమందు వారి యధికారము క్షీణించెను. అప్పుడు యుద్ధమల్లుడు సపాదలక్షనుండివచ్చి యిప్పటి

1. ఆం. హిం. రి. సొ. పత్రిక. సం. ౧౧. పుట. ౮౦ తరువాయి; మద్రా. గవ. ఓరి. మ్యా. లైబ్రరీ ౧౫-౬-౨౬, సం. ౧. పుటలు ౩౪౭-౫౦; ఆం. పరి. పత్రి. సం. ౩-పుట ౪౦౭; C. P. No. 15 of 1917—18.

2. ARE 1918 Part II, Para 5.

హైదరాబాదు రాజ్యములోని నిజామాబాదు జిల్లాకు చెందిన బోధనపుర ప్రాంతమున నొక చిన్నరాజ్యమును స్థాపించెను. తరువాత నితని వంశజులు కరీంనగర మండలములోని లేంబులవాటిక, లేక లేములవాడ (యిప్పటి వేములవాడ) యను స్థలమునకు దమ రాజధానిని మార్చుకొనిరి. ఈ కారణముచేత నీ వంశము వారికి వేములవాడచాళుక్యు లని చరిత్రకారులు నామకరణము జేసియున్నారు.

బద్దెగని ప్రతాపమును పంపమహాకవి తన విక్రమార్జున విజయ పీఠికయందు వర్ణించి యున్నాడు. అం దతడు వర్ణించిన యంశము లన్నియు గుణగవిజయాదిత్యుని కాలమునకు బిమ్మట నడచినవి. పంపని పీఠికయందుగాని, లేములవాడ చాళుక్యశాసనములలోని ప్రశస్తులందుగాని బద్దెగని పరాభవమును గూర్చి యొక్క మాటయేనియు గానరాదు. పంపాది గ్రంథకర్తల యొక్కయు, లేములవాడ ప్రశస్తికర్తల యొక్కయు మౌనమువలన పూర్వచాళుక్య శాసనముల యాథార్థ్యము సంశయగ్రస్త మని యెంచరాదు. ఏలన, వారిమౌనమునకు గారణము దమ కాశ్రయమైన రాజవంశముయొక్క పరాభవము దలపెట్ట నిష్టము లేకపోవుటయే.

బద్దెగనికి గుణగవిజయాదిత్యుని సైన్యములతో నెచ్చట ఘర్షణ గలిగెనో తెలిదు. మల్లప్పదేవుని పిఠాపురశిలాశాసనమున గుణగవిజయాదిత్యుడు చక్రకూట దుర్గమును దగులబెట్టినట్లు చెప్పియున్నది.[1] మధ్యహిందూ యుగమున దక్షిణాపథమున బలవత్తమ మని ప్రఖ్యాతినందిన దుర్గములలోనిది యొక్కటి. రణదృష్టి జూచిన నా పరిసర దేశముల కిది యాయస్థానమువంటిది. పూర్వోత్తర దక్షిణాపథ భూముల యుద్ధయాత్రలుసేయు దండనాథు లందఱును చక్రకూటమును సాధించుట ప్రధాన కార్యముగ గణించువారు. ఈ చక్రకూటము బద్దెగని రాష్ట్రమున కతిసమీపమున గోదావరి

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౪, పుటలు ౨౩౩-౪.

కవ్వలి తీరమున నుండియుండుట వలన ప్రాయశః అది యతని యధి కారముక్రిందనే యుండి యుండవచ్చును. ఈ యూహ సరియేని బద్దె గనికి విజయాదిత్యునితో కలహ మిచటనే నడిచి యుండవలయును. ఇదియెట్లున్నను బద్దెగడు విజయాదిత్యుని కోడి సంధిగావించుకొనెను.

కోసలులు:—చక్రకూట దహనమైన తరువాత కోసలులతో యుద్ధము. అప్పటి కోసలచరిత్రను గూర్చి విశేష మేమియు లేదు. గుణగవిజయాదిత్యుని సైన్యముల నెదిరించిన కోసలాధిపు డెవ్వడో చెప్పుటకు వీలులేదు. కోసలాధిపతుల మని చెప్పుకొనిన సోమవంశ రాజు లప్పటికింక నభ్యుదయ మందలేదు. రాయపురప్రాంతములను పాలించుచుండిన శ్రీపుర పాండువంశీ నరపాలుర యధికార మప్పటికి సమాప్తి నందిన ట్లున్నది. ఒకవేళ గుణగవిజయాదిత్యుని ప్రతిపక్షి శ్రీపురాధిపుల యధికారము గూలద్రోసి కొంతకాలము కోసల మును పాలించిన శరభపురరాజ వంశమునకు జెందియుండవచ్చును. హైహయవంశజు డగు ముగ్ధతుంగప్రసిద్ధధవళ శంకరగణుడు, అనగా రాష్ట్రకూట యిమ్మడి కృష్ణవల్లభుని మరదియు, మిత్రుడునునైన సంకిలుడు కోసలేంద్రు నొక్కని జయించి, యతని కడనుండి 'పురి' యను స్థలమును గైకొనినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది.[1] గుణగ విజయా దిత్యునిచే నోడి సంధిచేసికొనినవా డితడైనను కావచ్చును. కోసల పాలకు డెవ్వడైనను, పండరంగని ప్రతాపమున కోర్చుకొనజాలక యేనుగులను సమర్పించుకొని డాహళమార్గమున పూర్వచాళుక్య సైన్యమును నిరాటంకముగ సాగిపోనీయవలసి వచ్చెను.

పూర్వచాళుక్యసైన్య మన్నిదేశములను గడచి తుదకు డాహళమును బ్రవేశించెను. సంకిలుడు చాళుక్యుల దాడినుండి దన రాజ్యమును సంరక్షించుట కెట్టి కట్టుదిట్టములను గావించెనో తెలి

1. హేమచంద్రరాయ్, డినాస్టిక్ హిస్టరీ, సం. ౨. పుటలు ౭౫౭–౫౮; ఎపి. ఇండి. సం ౧. పుట ౨౫౬.

యుదు. యుద్ధమున నడచిన సంగతుల వివర మేమియు దెలియరాక పోయినను, చాళుక్యసైన్యములు నడచిన మార్గమును స్థూలముగ నిర్ణయింపవచ్చును. ధర్మవరశాసనప్రకారము పండరంగడు కిరణపురము, డహాళము, నిరుతము, దణె(ళె)నాడు, అచలపురము మున్నగు స్థలములను, దేశములను ప్రవేశించెను[1]. ఇందు పేర్కొనబడిన కిరణపురము మధ్యపరగణాలలోని బాలెఘాటుజిల్లాయందలి యిప్పటి 'కిరణ్‌పూర్' పట్టణమే యని డాక్టరు ఎ. ఎస్. ఆల్టేకరుగారు చక్కగా గుర్తుపట్టినారు.[2] ఇదియే సంకిలుని రాజధాని యని వీరి యభిప్రాయము. పండరంగడు కిరణపురమును ముట్టడించినపుడు సంకిల కృష్ణవల్లభు లిరువురు నచటనే యుండిరి. కాని, వారు శత్రుల నెదిరించుట కెట్టి ప్రయత్నమును గావించినట్లు కానరాదు. అడ్డుమాక లేక పైకొనివచ్చు చాళుక్యసైన్యముల యాటోపమును గాంచి భయవిహ్వలులై పట్టణమును విడిచి పాఱిపోయిరి[3]. రాజు త్యజించిపోయిన రాజధానిని రక్షించువా రెవ్వరు? సులభముగ నది చాళుక్యులకు హస్తగత మాయెను. శత్రువుల గుండెల దిగులుకొల్పుటకు పండరంగడు కిరణపురమును దగ్ధము గావించెను. కిరణపురదహనము వెనుక డాహాళనిరుతంబులును, దణెనాడును సత్వరముగ జయింపబడినవి. డాహాళము పైజెప్పినట్లు చేదిరాజుల కాటపట్టు; తక్కిన రెండు

1. భారతి. సం. ౫, భా. ౧. పుట ౬౨౦.

2. రాష్ట్రకూటులు, వారికాలము, పుట. ౯౫. శ్రీ భావరాజు వెంకట కృష్ణరావు పంతులుగారు తమ గుణగవిజయాదిత్యుడను చారిత్రక నాటకము యొక్క పీఠికయందు "వారి (రాష్ట్రకూటుల) రాజధాని మాన్యఖేటము. దానికే కిరణపురమని ప్రతినామమున్నట్లు తోచును" అని వ్రాసిరి. (భారతి సం. ౨౮ పుట ౫౬౩). ఇట్టి తలంపు కలుగుట కవకాశములేదు. కిరణపురము వేరు మాన్యఖేటము వేరు.

3. దక్షి. ఇండి. శాసనములు - సం. ౧. పుట ౩౬; ఎపి. ఇండి, సం. ౯. పుట. ౪౭.

సీమ లెచ్చటివో నిశ్చయించుటకు సాధ్యము కాకపోయినను, నవి చేదిరాజ్యాంతర్గతములై యుండవలయును. ఈ దేశములను జయించిన పిమ్మట పండరంగడు సైన్యములను నడిపించుకొని పశ్చిమముగ బోయి యచలపురమును ముట్టడించెను; ఇది యిప్పటి బీరారుదేశమున నెల్లిచ్పూ రనుపేర బరగుచున్నది. దీనిగూడ, శత్రువులను దటిమి వశముగావించి, రగులుకొల్పెను[1].

అచలపురపతనముతో గృష్ణవల్లభునిపై గుణగవిజయాదిత్యుని దాడి ముగిసినది, అది గొప్ప విజయము. ఈ దీర్ఘదండయాత్రయందు చాళుక్య సైన్యములకు జేకూడిన విజయపరంపరలవలన కృష్ణవల్లభునికి వెన్నెముక విరిగినది. రాష్ట్రకూటరాజలాంఛనములగు గంగాయమునాచంద్రాదిత్య చిహ్నములను పాలిధ్వజమును విజయాదిత్యునికి సమర్పించి సంధిని కోరెను. కృష్ణవల్లభునిపై దన జయమును బ్రకటించుటకు విజయాదిత్యుడు రాష్ట్రకూటుల 'వల్లభ' బిరుదమును స్వీకరించి పంచమహావాద్యములను బ్రయోగించెను. 'సదక్షిణాపథ సత్రికలింగ'పాలకు డని ప్రకటించెను. కాని గుణగవిజయాదిత్యునికి రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యమును గూలద్రోయు నుద్దేశము లేదు. అట్టి యుద్దేశ ముండినను నది నెఱవేరియుండదు. విజయాదిత్యునిచే నెన్ని పర్యాయములు నిర్జితుడైనను కృష్ణవల్లభుడు సంపూర్ణముగ శక్తిహీనుడు కాలేదు; మిత్రబలము సమయలేదు; మిత్రరాజు లెవ్వరును నతని విడనాడక యెప్పటియట్ల మైత్రివాటించుచుండిరి. సామంతులు గాని, మాండలికులు గాని ద్రోహము దలపెట్టలేదు. ఇట్టి పరిస్థితుల యందు రాష్ట్రకూటుల యధికారమును దొలగద్రోయుట సాధ్యమైన కార్యము గాదు. విజయాదిత్యుడు రాష్ట్రకూటులపై యుద్ధము ప్రకటించుటకును, డాహాళముపై దండువెడలి యా దేశమును పాడు

---

1. ఆం. పరి. పత్రిక. సం. ౧౧. పుట ౨౭౧. "కిరణపుర మచలపుర మరు నెల్లూరుపురా న్విదాహచైతత్."

సేయుటకును ముఖ్యముగ రెండు కారణములు గాన్పించుచున్నవి: నిజ స్వాతంత్ర్యమును నెలకొల్పుట యొకటి; పూర్వము రాష్ట్రకూటులును, వారిమిత్రులును చాళుక్యులకు గావించిన పరాభవమునకు ప్రతీకారము సల్పుట మఱియొకటి. ఈ రెండుకార్యములను సంపూర్ణముగ నెఱవేర్చి యాతడు కృతకృత్యు డాయెను. కావున కృష్ణవల్లభుడు దన యోటమి నొప్పుకొని సంధిని కోరగా గుణగుడందులకొప్పుకొని యుద్ధమునగొనిన రాజ్యమును, సామ్రాజ్యపదమును నతనికి మరల నిచ్చి సైన్యములను మరల్చుకొని నిజరాజ్యమునకు దరలివచ్చెను[1].

డాహళయుద్ధయాత్ర జయప్రదముగ ముగిసిన వెనుక గుణగ విజయాదిత్యుడు మూడు నాలుగేండ్ల పర్యంతము రాజ్యపాలన మొనరించెను. దేశమున నెట్టి యుపద్రవము లేకపోవుటచే శాంతి ప్రబలెను; విజయాదిత్యుడు రాజ్యభారమునంతయు మంత్రులపై నిడి ధర్మకార్యములయందు కాలము గడపుచు క్రీ. శ. ౮౯౧ సంవత్సరమున, నలువదినాలుగేండ్ల పర్యంతము కీర్తిప్రతాపములతో ప్రజాపాలన మొనరించి దివంగతు డాయెను.

పూర్వచాళుక్యవంశజులైన రాజు లందరిలో గుణగవిజయాదిత్యు డుదాత్తతముడు. ఇతని రాజ్యకాలమున చాళుక్యుల కీర్తి ప్రఖ్యాతులవలె రాష్ట్రముకూడ వర్ధిల్లినది. తత్పూర్వముగాని, తదనంతరముగాని పూర్వచాళుక్య రాజ్యమంతటి వైశాల్యము నందియుండ లేదు. అమోఘవర్షుని కోడి యతని యాధిపత్యమును గొంతకాలమంగీకరింపవలసి వచ్చినను, దరువాత కృష్ణవల్లభుని జయించి, తన స్వాతంత్ర్యమును పునరుద్ధరించుకొనగలైను; కృష్ణవల్లభునిపై దన యధికారమును నెలకొల్పి యతని దనకు పాదాక్రాంతునిగా గావించుకొనెను. పూర్వచాళుక్య శౌర్యపరాక్రమము లానా డుచ్ఛ

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౪. పుట ౨౨౩.

స్థితి నందినవి. 'చండచాళుక్య' నామము సార్థకమై శత్రులకు గుండె లవియించినది.

గుణగ విజయాదిత్యునికి సంతు లేదు. ఇతనికి ముగ్గురు తమ్ము లుండినట్లు శాసనముల వలన దెలియుచున్నది. విక్రమాదిత్యుడు పెద్దవాడు; గుణగవిజయాదిత్యునికి యువరాజై యుండి యన్నకు ముందే గతించిన ట్లున్నది. ఇతడు పెక్కు పూర్వచాళుక్య శాసనము లందు 'సచ్చమూపతి' అని స్తుతింపబడి యుండుట చేత సేనల కూర్చుటయందును, విచ్చుటయందును నితడు గడునేర్పరియై యుద్ధములయందు విజయాదిత్యునికి చేదోడై యుండెనని యెంచ వలసి యున్నది. ఇతనికి ప్రథమ చాళుక్యభీము డను పుత్రుడొకడు పుట్టెను. యువరాజ విక్రమాదిత్యునికి వెనుకటివారు నృపకామ యుద్ధమల్లులు. నృపకాముని విజ్ఞప్తి మీదనే గుణగుడు సాతలూరు గ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానముచేసినది[1]. యుద్ధమల్లు[2] డంతటి సుప్రసిద్ధుడు కాడు; కాని యతని పుత్రపౌత్రాదుల ప్రఖ్యాతి వల్ల నతని పేరు ముందుకు వచ్చినది. తన సోదరులతో గూడి గుణగ విజయాదిత్యుడు రాజ్యమును జనరంజనముగ పాలించెనని యేదో యొక శాసనమున జదివినట్లు స్మరణయం దున్నది. ఇది యెట్లున్నను యువరాజ విక్రమాదిత్యుడును, నృపకాముడును నతని కనుకూల ముగ ప్రవర్తించుచుండిరని శాసన సాక్ష్యమువలన రుజు వగు చున్నది. యుద్ధమల్లుడు ప్రతికూలుడైన ట్లెచ్చటను లేదు. కావున గుణగవిజయాదిత్యుడు రాజ్యతంత్ర మర్మజ్ఞుడై తమ్ములను గూడదీసి కొని యైకమత్యముతో ప్రభుత్వము సలిపెను.

గుణగవిజయాదిత్యుని ఖడ్గమునకును, గార్యమునకును గర్తలై రాజకార్యములను జయప్రదముగ సాగించిన శూరులు కొంద అతని

---

1. ఆం. పరి. ప., సం. ౧౧. పుట. ౨౫౮.

2. Cp. 6. of 1938-39 (అప్రకటితము). 'చాలుక్యభీమ పితృవ్య యుద్ధ మల్లస్యనన్దన స్తాలనృపః'

శాసనములందు పేర్కొనబడియున్నారు. వీరియందు కడియరాజును, నాతని కుమారు డగు పండరంగడును ప్రముఖులు. పుట్టుకచే బ్రాహ్మణులైనను, నప్పటి ద్విజోత్తము లనేకుల మార్గము ననుసరించి, వీరు వేదాధ్యయనముతోబాటు ధనుర్వేదమునుగూడ నభ్యసించి, సమిధలు, దర్భలు దాల్చు కరముల నాయుధములు ధరించి శస్త్రోపజీవులై రాజసేవయందేమి, దేశసంరక్షణయందేమి నిరంతరము పాటుపడుచు దమ యసువులను ధారబోసి కీర్తిని గడించిరి. కడియరాజు భట్టకాలుని వంశమున బుట్టెను. ఇతని వాస్తవ నామధేయ మెద్దియో తెలియదు. 'కడియరాజు' అను పదము 'కటకరా' జను సంస్కృతశబ్దమునకు భ్రష్టరూపము. 'కటకము' అనగా సేన; కటకమున కధిపతి కటకరాజు. కావున నిది యుద్యోగనామముగాని పురుషనామము గాదు. కడియరాజు పూర్వచాళుక్యమూలబలమున కధ్యక్షుడు; స్వశక్తిసామర్థ్యములవల్ల నత డీపదవిని పడసెను; అసమాన ధైర్యసంపన్నుడగు నీ బ్రాహ్మణ సేనాపతి దన యవక్రపరాక్రమమును బ్రకటించి గుణగుని పార్శ్వమున నిలిచి పోరాడుచు నొకానొక రణక్షేత్రమున శత్రువులచే దెగటారెను[1].

అబ్బను మించిన కొడుకు పండరంగడు. ఆయుధపరిచయమును, సేనాప్రవేశమును నితనికి బాల్యముననే కలిగినట్లున్నది. ఇతడు దన పోటరితనమును, దండునడపు నేర్పును బ్రప్రథమమున బోయదండయాత్రయందు బ్రదర్శించి ప్రభువు మన్ననకు పాత్రుడాయెను. అదిమొదలు కొంచె మించుమించుగ గుణగవిజయాదిత్యుని యుద్ధము లన్నియు నితని యాధిపత్యముక్రిందనే నడచినవి. పండరంగడు గుణగవిజయాదిత్యుని కృపాణహస్తమని చెప్పవచ్చును. సంకిల, కృష్ణవల్లభులపై విజయమును, డాహళదండయాత్రయు నీతని యాధ్వర్యముక్రిందనే నడచెనని ముందే చెప్పియున్నది. అతిదుర్గమ

1. ఆం. హి. రి. సొ. పత్రిక, సం. ౫ పుట. ౧౧౮.

మైన చక్రకూటదుర్గమును దన క్రోధాగ్నిచే రగులుకొల్పిన దితడే. మర్త్యమాహేశ్వరుని కోపోద్దీపితమైన కంటి చిచ్చున మసియైన కిరణపు రాచలపుర నెల్లూరుపురము లను త్రిపురములును పండ రంగడు కాల్చినవే. పండరంగడు సాటిసేని జోదు; మేటి దళవాయి. సమకాలికులయం దితనితో జతగూర్చి పేర్కొనగల దండనాయకుడు లేడు; దక్షిణభారతభూమియంతయు నీతని ప్రతాపభానుమూర్తిచే దేదీప్యమానముగ వెలుగందిపోయినది. పండరంగడు గుణగవిజయా దిత్యుని మరణానంతరముగూడ కొంతకాలము జీవించియుండెనేమో; కాని గుణగుని యనంతర మతడు కత్తిని మరల చేబట్టలేదు.

ఆంధ్ర ద్రోణాశ్వత్థామ లనదగిన ఈ యిరువురు మహావీరులే గాక, మఱికొందఱు బ్రాహ్మణయోధులు గుణగవిజయాదిత్యునికి ఖడ్గసహాయు లుండిరి. వీరియందు వినయడిశర్మ యొక్కడు. నొలంబా ధీశ్వరుడగు మంగి రాజుతో గుణగవిజయాదిత్యుడు యుద్ధము సేయు చుండగా నితడు మంగిని వధించు మార్గమును విజయాదిత్యుని కుప దేశించెను; తన కృతజ్ఞతా సూచకముగ ట్రండపట్టును గ్రామమును నగ్రహారముజేసి గుణగు డితనికి దానమొసగెను. విజయాదిత్యుని సైన్యమున వినయడిశర్మయొక్క స్థానమునుగూర్చి చరిత్రపరిశోధకు లభిప్రాయభేదము గనపఱచియున్నారు. ఈ యంశమునకు సంబంధిం చిన సంగతుల నన్నిటిని పరామర్శించిచూడగా, వినయడిశర్మ విజయాదిత్యుని సేనాధ్యక్షవర్గములోనివా డని తోచుచున్నది[1].

గుణగవిజయాదిత్యునికి ఖడ్గసహాయుడైన బ్రాహ్మణవీరు డిం కొక్కడు కలడు. ఇతని పేరు రాజాదిత్యుడు; తొండమండల పాలకు డైన కాడువెట్టియొక్క సేనాపతి కుమారమూర్తి వంశమున జన్మిం చెను. కాట్లపట్టు దానశాసనమున కుమారమూర్తి చరిత్ర కొంత గలదు. ఏదోయొక కారణమువలన దన యేలికయగు కాడువెట్టితో

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౫, పుట. ౧౨౫.

గలహించి యతని శపించి వేంగి మండలమునకు వచ్చి ఉండి యను గ్రామమును నివాసస్థానముగ జేసికొని యచట స్థిరముగ గాపుర ముండెను. కుమారుడను నామాంతరము గల పెద్దన యను కొడు కత నికి కలిగెను. పెద్దనకొడుకు రాజాదిత్యుడు. ఈ రాజాదిత్యు డస్త్ర విద్యాపారగుడై గుణగవిజయాదిత్యుని యుద్ధములయందు శత్రుక్ష యము గావించి యపరిమిత ధనరాసుల నతనికి దెచ్చియిచ్చెను. రాజాదిత్యుని సేవకు మెచ్చుకొని గుణగవిజయాదిత్యు డతనికి వేంగి సహస్రగ్రామములకు జెందిన కాట్లపట్టను గ్రామమును సర్వాకరపరి హారముగా నగ్రహారము చేసియిచ్చెను[1].

వా ఙ్మ య వి శే ష ము లు

గుణగవిజయాదిత్యుని రాజ్యకాల మాంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్ర యందు ప్రథమఘట్టము. సాలంకాయనులనాటి నుండియు దేశమున దెనుగుభాష వాడుకయం దుండెనని చెప్పుటకు గొన్ని యాధారము లున్నను భాషాస్వరూప మిట్టిదని నిర్ణయించుటకు దగిన సాక్ష్య మెద్దియు గానరాదు. క్రీ. శ. ౭ వ శతాబ్దమున నాంధ్రభాషాచరిత్ర యారంభమైనదని చెప్పవచ్చును. క్రీ. శ. ౬౦౦-౬౩౦ ల మధ్య రాజ్యపాలన మొనర్చిన మొదటి మహేంద్రవర్మ పల్లవుని శాసన ములయందు కొన్ని తెలుగు బిరుదులు కలవు. వీనికంటె ముఖ్యమైనవి రేనాటి తెలుగుచోళుల శాసనములు. పూర్వపాశ్చాత్య చాళుక్య రాజులవి ఈ శతాబ్దమునకు జెందినవే మఱి కొన్ని శాసనములు గలవు; సామాన్యముగ నివి యన్నియు చిన్నవి. మూడునాలుగు వాక్యములతో శాసనగ్రంథమంతయు ముగిసిపోవును; పద్యముల పొడ యెచ్చటను కానరాదు. చక్కని వచనము. ప్రాత తెలుగు శాసనములు పెక్కింటిని పరిష్కరించి ప్రకటించిన శ్రీ మల్లంపల్లి

1. ఎస్. టి. వి. యక్ హైస్కూల్ అన్యువల్. ౧౯౩౯-౪౦. పుటలు ౨౩-౨౪.

సోమశేఖరశర్మగారు వీనిలో గొన్నింటియందు గానవచ్చు భాషా విశేషమును గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు: "శాసనభాష అంతా తెలుగే. శాసనమంతా గద్యంలో వున్నది. కొన్నికొన్ని పదాలు మాత్రమే కాకుండా వాక్యరచన కూడా విలక్షణంగానే వున్నది"[1] "శాసనములోని తెలుగుపదముల కొన్నిటి రూపమును, అర్థమును గూడ సుబోధ మగుటలేదు. ఇంకను విచిత్రమైనది ఇందలి వాక్యరచనాపద్ధతి. ఇది మనమిప్పుడు వాడు పద్ధతికి భిన్నమైనది. ఇప్పుడు మనము వాక్యరచనలో క్రియా పదమును కర్తకర్మలకు తరువాత బెట్టుదురు. మన యీ మాచర్ల శాసనమున అది కర్తకు దరువాతను, కర్మకు పూర్వముననుు వచ్చినది. ఇది అపూర్వము. పొట్లదుర్తి-మాలెపాడు శాసనమునను ఈ పద్ధతియే కానబడును. ప్రాచీనాంధ్ర వాక్యరచనాపద్ధతి యిదేనా? ఇది యింక నితరశాసనములలో గానవచ్చునా? ఇదియే యైన, యీ పద్ధతి ఎంతకాలమువఱకుండెను? ఇది నాటి సామాన్యపద్ధతి కానిచో పొట్లదుర్తి-మాలెపాడు, మాచెర్ల శాసనములలో నిట్లుండుటకు కారణమేమి?"[2] లభ్యమైన ప్రాచీన తెలుగుశాసనముల నన్నిటిని సమకూర్చి వానిని ఒండొంటితో బోల్చి పరిశోధించి చూచినగాని సోమశేఖరశర్మగారి ప్రశ్నల కన్నిటికిని సరియైన సమాధానము కుదురదు. ఈ ప్రాచీన తెలుగు శాసనములందు సంస్కృతములకంటె దెనుగుపదములే యెక్కువగ గానవచ్చుచున్నవి. శాసనగ్రంథకర్తలు దమ పాండిత్యమును జూపక చెప్పవలసిన విషయమును నిర్వక్రమముగ వర్ణింతురు. కాని గుణగ విజయాదిత్యుని కాలమునకు శాసనభాష మారిపోయినది. సంస్కృత పద భూయిష్ఠమైనది; శబ్దాలంకారములు మెండైనవి. పొట్లదుర్తి-

1. పొట్లదుర్తి-మాలెపాడు శాసనము-వ్యాససంగ్రహము పుట ౩౦౫.

2. మొదటి జయసింహవల్లభుని మాచెర్ల శాసనము భారతి సం. ౨౩ పుటలు ౧౫౩-౧౫౪.

మాలెపాడు శాసనమును గుణగవిజయాదిత్యుని ధర్మవరశాసనముతో బోల్చిచూచిన నీ విషయము తెల్లము గాగలదు.

పొట్లదుర్తి - మాలెపాడు శాసనము

స్వస్తి॥ శ్రీ పోతిమహారాజు ల్గొళన। ఇన్నుబోలి అణపోతులు రేవణకాలు పుద్దణకాలు ఇచ్చినప। న్నసపెన్నాఱ ఇకెఱేనికిఙ్ ॥ తేనిఱిచ్చిన వాన్డుప। ఞ్చమహాపాతకున్డుకుఙ్ ॥ అనివైరువ్రు లికితమ్ ॥

ధర్మవర శాసనము

విజయాదిత్య పాదప। ద్మభ్రమరాయమాణ శ్రీమత్కడెయరాజు గుణగణాభరనుణ్డు దన। కె. ని ఈశ్వరునకుం గార్త్తికేయుణ్డుంబోలె చాపష్టికలా విశారదుణ్డ। య్నఅయ్యపయ్యాయు సకలశాస్త్రార్థపారగులయ్న పెద। ణ్డరంగులు అయ్లమపెగ్గడలుం గరనమ్మన ప్ణరంగును ఈథ। మ్మ్రనిర్వ్వహనోద్యోగమ్మునకు బృహస్పతి సమానులయ్న పెగ్గడకాడెయ। గారి కొడుకు బెజయరాజు సమర్థుణ్డని ఆత్మాన్మతంబునన బన్చిన ప్ర। సాదం బని సమస్తరాజ్యభరనిరూపిత మహామన్త్రాధిపతి। మహేశ్వర పక్షపాతి దేవబ్రాహ్మణ గురుభక్తిపరుణ్డు సశక్తిత్రయ। సంపన్నణు మయబెజయరాజు బెజయేశ్వరంబు గలశనిర్వ్వహనంబు సేసి దిశగుడ్లుం బ్రాకారంబు మటంబును నెమియించి........

ధర్మవరశాసనభాషతో నన్నయభట్టారక కృతమహాభారతములోని యీ క్రిందివచనమును జూడుడు :

"అఖిలజలధి వేలావలయవలయితవసుమతీవనితా విభూషణంబైన వేంగీదేశంబునకు నాయక రత్నంబునుం బోని రాజమహేంద్రపురంబునందు మహేంద్రమహిమతో బరమానందంబున ననవరతమహామహీరాజ్యసుఖంబు లనుభవించుచు సకలభువనలక్ష్మీవిలాసనివాసం బయిన రమ్యభర్మహర్మ్యతలంబున మంత్రిపురోహిత సేనాపతి దండనాయక దౌవారిక మహాప్రధానానంత సామంతవిలాసినీ పరివృతుండయి... యిష్టకథావినోదంబులనుండి యొక్కనాడు."[1]

ఆంధ్రవచనరచనయందు ధర్మవరశాసనము గడు ముఖ్యమైనది. పొట్లదుర్తి - మాలెపాడు శాసనమునకును, నాంధ్రమహాభారతమునకును, భాషాస్వరూపమునుబట్టి, యిది మధ్యస్థానము నాక్ర

1. మహాభారతము, ఆది. ఆ. ౧ : ౮.

మించుకొనుచున్నది. ధర్మవరశాసనమునకు బొట్లదుర్తి-మాలెపాడు శాసనము కంటె నన్నయకృత మహాభారతముతో నెక్కువ చుట్టరికముకలదు. శ్రీ సోమశేఖరశర్మగారు చెప్పినట్లు ధర్మవరశాసన భాష గ్రాంథికము. "విజయాదిత్యుని నాటి శాసన మంతయు 'గ్రాంథికగద్యపద్ధతి'నుండి నాటి గద్యరచనముల ధోరణిని దెలుపుచున్నది. రెండవ శిలాశాసనమున పద్యమును, గద్యమును గూడ గలవు. ఈ రెండుశాసనములును ఈ విధమున ఆంధ్రభాషాచరిత్రమునకు అత్యంతముఖ్యములైనవయినను ఇంతవఱకు భాషాభిమానులు కాని, పండితులు కాని వీటిని వలసినంత శ్రద్ధతో పరిశీలించి పరిశోధింపక పోవుట విచారకరము"[1] అను శర్మగారి వాక్యము లాంధ్రభాషాచరిత్రకారు లెల్లరును మననము చేయదగినవి.

గుణగవిజయాదిత్యునికాలమున నాంధ్రపద్యరచన మొట్టమొదట పొడసూపినది; తత్పూర్వ మాంధ్రమున పద్యరచన యుండెనని చెప్పుటకు దగిన శాసనాది సాక్ష్యము గానరాకపోయినను గుణగుని కాలము దాని జన్మకాలము గాదు; లభించిన మూడునాలుగు పద్యములను శోధించిచూడగా నాంధ్రకవుల కది పద్యరచనయందు ప్రథమప్రయత్నము గా దనియు, గుణగుని నాటికి కవిత్వముసెప్పుటవారికి చిరపరిచితమైన దనియు దోచగలదు. పదముల పొందికయల్లుండనిచ్చి, పద్యముల నడకయు, ఛందోవిశేషములును నన్నయకవిత్వమును స్మరణకు దెచ్చుచున్నవి. ధర్మవరశాసన సీసమున నన్నయసీసములు కొన్నిటియందువలె ప్రాసయతియే నాలుగుపాదములయందు గానవచ్చుచున్నది. మఱియును నీ కాలమునకు జెందిన పద్యశాసనము లన్నిటియందును సీసగీతములును, దరువోజయు మాత్రము వాడబడినవి. వృత్తములు లేవు; తెనుగు వృత్తము లెందును గానరాకపోయినను వృత్తరచన యప్పటివారెఱుగరని

1. ధర్మవరశిలాశాసనములు – భారతి, సం. ౫. పుట. ౬౧౩.

యెంచరాదు. గుణగవిజయాదిత్యుని సాతలూరు తామ్రశాసనము నందు ప్రాసముతోఁగూడిన చంపకమాలావృత్త మొకటి కానవచ్చు చున్నది. చూడుడు :

"అరినృపవాజివారణపదాతిమహాభవిరామమారుతః
వరకరిసుస్థితాసిభరుచిప్రవినాశనభానుసన్నిభః
గురుతరదీనభాగవతమానవమానితకల్పపాదపః
వరకరిగల్లభూమిప భుజాసిరిహాజి భువి ప్రహాసతే."

ఈ చంపకమాలావృత్తముపై సాతలూరు తామ్రశాసన సంపాదకులైన శ్రీ. శే. కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావుగారు ఇట్లు వ్రాసియున్నారు: "దాని నాలుగు చరణములందును ప్రాస కలదు. యతిమాత్రము సంస్కృత సంప్రదాయము ననుసరించియే యున్నది. ఆంధ్ర సంప్రదాయము ననుసరించి లేదు." "చంపకమాలావృత్తము సాంస్కృతికమైనను దానికి సంస్కృతవాఙ్మయమునందు విశేష ప్రచారము లేదనుట యందఱకు దెలిసిన విషయమే. సుప్రసిద్ధకవు లెవ్వరు దానిని వాడి యుండలేదు. కర్ణాటాంధ్రభాషలయందు నీ వృత్తము విశేషముగ గాన్పించుచున్నది. అట్లే ద్వితీయాక్షర ప్రాస విషయమును. ఈ రెండును దేశభాషలందు కలవు. సంస్కృతము నందు లేవు. కావున పై పద్యము సంస్కృతమునం దున్నను అది దేశభాషా సంప్రదాయము ననుసరించి వ్రాయబడె ననుటకు సందియము లేదు. అనగా తొమ్మిదవశతాబ్దములో గుద్రవారవిషయములో, అనగా గుడివాడప్రాంతమునందు తెనుగు కవులు ప్రాసయుక్తమైన చంపకమాలావృత్తము రచించుచుండి రని మన మీ సంస్కృతశ్లోకమువలన నూహింపవచ్చును. అప్పటికి వృత్తములలో యతి పాటింపబడుచుండెనో లేదో ఈ పద్యమును బట్టి మనము నిశ్చయముగ జెప్పలేము. కన్నడమునందువలెనే యతి నియమము తెనుగునందు మొదట లేకయుండెనేమో?"[1].

1. భారతి. సం. ౧. సంచి. ౧. పుటలు ౯౧-౯౨.

చంపకమాలావృత్తమునకు సంస్కృతవాఙ్మయమున ప్రచారము లేదనియు, ద్వితీయాక్షరప్రాసనియమము దేశభాషలయందే కానవచ్చుచున్న దనియు, దత్కారణమున నది యాంధ్రభాషాసంప్రదాయము ననుసరించి వ్రాయబడె ననియు పై వాక్యముల సారాంశము. కాని యాంధ్రభాషయందు చంపకమాలాదివృత్తములను రచించుట కొక సంప్రదాయ మప్పటికే యేర్పడియుండె నని యుదాహృతశాసన శ్లోకమువలన నిశ్చయము కాజాలదు. ఆంధ్రసంప్రదాయమునకు ప్రధానాంగము యతి. ఇది సంస్కృత కర్ణాటాదిభాషలలోని యతి, అనగా విరామము గాదు. ఆంధ్రసంప్రదాయము ననుసరించిన యతి. గుణగవిజయాదిత్యునినాటి యద్దంకి ధర్మవరశాసనములయందు గానవచ్చుచున్నది. గుణగవిజయాదిత్యునినాటికి సాతలూరు శాసనచంపకమాలయందు గానవచ్చుదానికంటె భిన్నమైన యతి నియమము నాంధ్రకవుల పాటించుచుండి రనుట తెల్లము. అనగా నప్పటికే యతిప్రాసలను గూర్చి నేటివఱకు చెల్లుచుండు సంప్రదాయ మేర్పడినది. కావున శ్రీ లక్ష్మణరావుగా రనుమానించునట్లు 'కన్నడమునందువలెనే యతినియమము తెనుగునందు మొదట లేకయుండెనేమో'యని చింతించుట కవకాశము లేదు. ఏ కారణము చేతనో సాతలూరు శాసనగ్రంథకర్త యాంధ్రసంప్రదాయమును త్యజించి కర్ణాటకసంప్రదాయము ననుసరించినాడు; కాని యతని మార్గ మాంధ్రకవులకు రుచింప లేదు. ఇట్లు గుణగవిజయాదిత్యునికి పూర్వమే యాంధ్రమున పద్యరచన ప్రారంభ మాయె నని తలచుట కవకాశమున్నను చాళుక్యులకు పూర్వము దెనుగువారు కవిత్వముసెప్పి యెఱుగరని దృఢముగ జెప్పవచ్చును. ఈపట్టున—

"మునుమార్గకవిత లోకంబున వెలయగ దేశికవిత బుట్టించి తెనుం
గున నిలిపి రంధ్రవిషయంబున జన జాళుక్య రాజు మొదలుగ పలువుర్."

అను నన్నెచోడుని పద్యమును జ్ఞప్తికి దెచ్చుకొనవలయును. ఆంధ్రవాఙ్మయ విమర్శకాగ్రేసరుడని వాసికెక్కిన శ్రీడాక్టరు కట్టమంచి

రామలింగా రెడ్డిగారు రాజరాజవర్ధంతి యుత్సవమందు దమ యధ్యక్ష వచనమున "ఇక్కడ బేర్కొనిన చాళుక్యరాజు రాజరాజుగాని, ఇంకొక డనుట అసాధ్యమైన కార్యము" అని దృఢముగ జెప్పిరి.[1] రెడ్డిగారు మిక్కిలి గొప్పవారు; వారి కీర్తిచే మోహితులై మఱి కొందఱు విమర్శకులు విషయమును పరిశీలించిచూడకయే రెడ్డిగారి యభిప్రాయమునే యంగీకరించిరి. గుణగవిజయాదిత్యుని కాలమున కవిత్వ మాంధ్రులు జెప్పుచుండిరని శాసన సాక్ష్యమువల్ల రుజువగు చుండగా, దేశికవితనుబుట్టించి తెనుంగును అంధ్రవిషయమున నిలిపిన చాళుక్యరాజు రాజరా జని చెప్పుట కెట్లు సాధ్యమగును? కావున పెద్దలే యైనను రెడ్డిగారు వచించిన వాక్యమును ద్రోసిపుచ్చుట సరి. చక్కగ చింతించి చూడగా నన్నెచోడడు బేర్కొనిన చాళుక్యరాజు రాజరాజును గాడు, గుణగవిజయాదిత్యుడును గాడు. అతనికి ముందు తెనుగు దేశమును పాలించిన చాళుక్యరాజులలో నొక్కడు కావలయును. మఱియు నతడు పూర్వచాళుక్య వంశజుడే యని తలపవలసిన యవసరము లేదు. బాదామి చాళుక్య వంశజుడై నను కావచ్చును. పూర్వచాళుక్యుల యధికారము క్రింద నుండిన తెనుగుదేశముకంటె వీరి యధికారమునకు లోనై యుండిన తెనుగుదేశము వైశాల్యమున పెద్దది. మొదటి విక్రమాదిత్యుని కాలమునుండి రెండవ కీర్తివర్మయంత్యమువఱకును తెలంగాణము సర్వమును, రాయలసీమయం దశేషభాగమును బాదామి చాళుక్య రాజుల యేలుబడిక్రింద నుండెను. వారి శాసనములు తెనుగు భాష యందు రచింపబడినవి రాయలసీమయం దచట నచట గానవచ్చు చున్నవి. కావున తెనుగున కవిత్వము పుట్టించిన చాళుక్యరాజు వీరియం దొక్కడై నను గానవచ్చును.

1. రాజరాజ నరేంద్రపట్టాభిషేక సంచిక. పుట. ౫౦౨.

౧౦

రాజరాజనరేంద్రుని కలిదిండితామ్రశాసనము

శాసనలబ్ధి

కృష్ణామండలములోని కైకలూరుతాలూకాకు జేరిన కలిదిండిగ్రామమున నొక రైతు పాటిమట్టికై త్రవ్వుచుండగా వరాహముద్రతోటి కడియమున గూర్చిన యైదు రేకుల తామ్రశాసన మొకటి భూగర్భమున గానవచ్చెను. సదరు రైతు కడ దానిని గ్రహించి మిత్రులు శ్రీ గూడవల్లి రామబ్రహ్మంచౌదరిగారు ప్రచురణార్థము నా కిచ్చిరి. శాసనము నాచేతికి వచ్చి దాదాపు నాలుగేండ్లయినను కారణాంతరముల వల్ల ఇంతకాలము పరిష్కరించి ప్రకటింప వీలుకలుగదాయె. భూగర్భమున చిర కాలము స్థాపితమైయుండిన కారణముననేమో శాసనపురేకులను దట్టముగ చిలు మావరించి చిట్టెము గట్టుకొని యచ్చటచ్చట నందలి యక్షరములనుసైతము దినివేసియుండెను; శాసనము యొక్క కడపటిరేకులో జాలభాగము తునిగి నష్టమై పోయెను. సంపూర్ణముగ లభించిన తక్కిన నాలుగు రేకులయందుగూడ నచ్చ టచ్చట బెజ్జములు పడినవి. శాసనము నాచేతికి రాకపూర్వమే కడియ మెవ్వరి చేతనో తెగగొట్టబడియుండినది. శాసనమురేకులనుండి చిలుమును వదల్చి పరిశుద్ధము చేసి యిచ్చినందులకు మద్రాసు గవర్నమెంటు మ్యూజియము సూపరింటెండెంటగు డాక్టరు అయ్యప్పన్ గారికిని, ఆర్కియలాజికల్ కెమిస్టగు డాక్టరు పరమశివన్ గారికిని నా కృతజ్ఞతాపూర్వకవందనములను సమర్పించుచున్నాను.

పరిమాణాదులు

సంపూర్ణముగ నుండు నాలుగురేకులయందు ఒక్కొక్కటియు ౧౦ అం. నిడి వియు, ౫ అం. వెడల్పును గలది. లభ్యమైన యైదవరేకుయొక్క తునుకవెడ ల్పన్నిటివలె నైదంగుళములే యైనను నిడివి హెచ్చుతగ్గులుగలిగి యున్నది. దీని నిడివి కొన్నితావుల ౨ అం; మఱికొన్నియెడల ౩౪ అం. కడియము బటువైనది. ఘనము ౪ అం; మధ్యకొలత ౫ అం. రేకులలోని బెజ్జముగుండ కడియము దూర్పబడి రెండు కొనలును గలియు చోట రాజముద్రికతో జేర్చి టాపటము సేయబడియున్నది. వల యముతోగూడ రేకులయొక్క తూకము ౩౯౨ తులములు. పరిమాణాదులను నిశ్చ

యించి నాకు దెల్పినందుకు (ఇప్పుడు) గవర్నమెంటు ఎపిగ్రాఫిస్టు శ్రీ రావుబహదరు ఆర్. కృష్ణమాచార్యులు, బి. ఏ. గారికి నాకృతజ్ఞత నిండుమూలమున దెల్పుకొనుచున్నాను.

రాజముద్రి

ఇంతవఱకు లభించిన పూర్వచాళుక్యముద్రికలలో నిది కడు సొంపైనది. దీనితో బోల్పదగినవి పెక్కు కానరావు. ఉభయతలములను అంచు తీర్పబడి యున్నది. అధోభాగము నాలుగురేకుల పుష్పమువలె దీర్పబడి కర్ణిక యుండు చోట వలయముతో దాపటముసేయబడియున్నది. ఉపరితలమధ్యమున 'త్రిభువనాంకుశం' అను బిరుదాక్షరములును, వాని పైభాగమున జాళుక్యనృపాలుర రాజ్యచిహ్నములును నిట్టముగా జెక్కబడియున్నవి: మధ్యభాగమున డాపలిముఖమై పరుగిడుచుండునట్లు చెక్కబడిన చాళుక్యుల వరాహలాంఛనమును, దాని యెదుట అంకుశమును వెనుక డమరును, పోత్రమునకు కొంచెము పైన శంఖమును, తలదోకల కడ చామరములును గానవచ్చెడిని. వరాహముయొక్క శిరమున కెగువ ముద్రిక పైయంచు నానుకొని ఛత్రమును, వీపున కెగువ సూర్యచంద్రబింబముల రూపములును దెలియవచ్చుచున్నవి. బిరుదాక్షరముల క్రింద ఎడమవైపు చిన్న గద్దెయు, మధ్య నాల్గురేకులతోడి పుష్పమును, కుడిప్రక్క నాళముతోడి తామరపువ్వును గలవు.

లిపి

ఇందలి లిపి తూర్పుసముద్రాంధ్రదేశమున క్రీ. శ. ౧౧-వ శతాబ్దమున సామాన్యముగ వాడుకయందుండిన ప్రాచీనాంధ్రలిపి. వ్రాత చక్కనిది. అక్షరములు ఇంతకుపూర్వము ప్రకటితములైన రాజరాజనరేంద్రుని కోరుమెల్లి నందంపూడి శాసనములవంటివే; లోతుగ జెక్కబడియుండుటచేత శిథిలమైన తావుల యందు దప్ప తక్కినయెడల స్పష్టముగా గానవచ్చుచున్నవి. శాసనమునందు వెరసి ౧౨౨ పంక్తుల వ్రాత కలదు. మొదటిరేకు మొదటిప్రక్కను, నైదవరేకు రెండవ ప్రక్కను వ్రాత యేమియు గానరాదు. తక్కిన రేకు లన్నిటిలోను రెండుప్రక్కలను వ్రాతకలదు. మొదటిరేకు రెండవ ప్రక్కను, మూడునాల్గు రేకుల మొదటి ప్రక్కను నొక్కొక్కదానియందు ౧౬ పంక్తులును, రెండవరేకున ఉభయపక్షముల నొక్కొక్కదానియందు ౧౭ పంక్తులును, మూడవరేకు ద్వితీయపార్శ్వమున ౧౫ పంక్తులును, నాల్గవరేకు రెండవవైపునను, నైదవరేకు మొదటివైపునను ౧౩

పంక్తులునుగలవు. ప్రస్తుతము పరిష్కృతమగుచున్నదానితోఁగూడ రాజరాజనరేంద్రునివి మూఁడు తామ్రశాసనములు లభించినవి. వీని యన్నిటియందును సామాన్యముగ నొక విశేషము గానవచ్చుచున్నది. ఈ శాసనములకు సంబంధించిన రేకులన్నియు వీనికొఱకే ప్రథమమున సిద్ధపఱచినవి కావు; కొన్ని ప్రాచీన తామ్రశాసనముల నుండి సంగ్రహింపబడి యందలి ప్రాతయక్షరముల జదియగొట్టి తలమును సమము చేసి వాడబడినవి. ప్రాచీనాక్షరములు జదిసియు సంపూర్ణముగ రూపుచెడక సూక్ష్మముగ బొడకట్టుచున్నవి. ఇట్లు మొదటి వ్రాతను దుడిచి దానిపై మరల వ్రాసిన వ్రాత నాంగ్లమున 'పాలింప్సెస్ట' ందురు. కోరుమెల్లి శాసనమును బరిష్కరించు సందర్భమున డాక్టరు ఫ్లీటుగా రిట్లు చెప్పియున్నారు: "ఇందలి మొదటిరేకొక పాలింప్సెస్టు: వెలుపలిప్రక్క, పండ్రెండుపంక్తుల ప్రాచీనతరమైన చదరపుటక్షరముల వ్రాతపోలకువ స్పష్టముగ గోచరించుచున్నది. కాని యక్షరము లన్నియు జక్కగ జదిసిపోయియుండుటచేత నేభాగమును నిర్ధరించి చదువుటకు శక్యము గాక యున్నది"[1] నందంపూండి శాసనమున నీవిషయమునందు గొంత వ్యత్యాసము గానవచ్చుచున్నది. కోరుమెల్లి శాసనము వలె నదియు గొంతవఱకు ప్రాతశాసనపు రేకులలో జదును సేయబడిన ప్రాచీనాక్షరముల మీద జెక్కబడినదే (చూ: రే. ౩, ప్ర. ౨, పం. ౫౦-౫౫). ఇంతేకాదు. వంశవర్ణన గలయంతవట్టు నట్లె సంగ్రహింపబడిన యొక ప్రాతశాసనపు రేకులతో దానమును వివరించు క్రొత్త రేకులు జతసేయబడియున్నవి. ఈ విషయమై డాక్టరు కీల్హార్నుగా రిట్లు చెప్పియున్నారు: "(నందంపూండిశాసనమునందలి) యక్షరములు సర్వత్ర దక్షిణమున వాడుకయం దుండినవే. కాని వీనియందు రెండు పూర్వోత్తరఘట్టములు బొడకట్టుచున్నవి. ఏబదియవపంక్తి (మూఁడవరేకు రెండవప్రక్కలోని ౬-వ పంక్తి) వఱకు నందలి యక్షరము లిమ్మడి యమ్మరాజు తామ్రశాసనముల యక్షరముల బోలియున్నవి. ఈ యక్షరములయందే మూఁడవరేకు కడవఱకు మొదట చెక్కబడియుండెను. కాని ౫౦-౫౧ పంక్తులలో నీయక్షరములు జదియగొట్టబడి, మూఁడవరేకునందు (౫౦-వ పంక్తిలోని మొదటి మూఁడక్షరములుదప్ప) కడపటి ౬ పంక్తులు, ౪, ౫-వ రేకులును గండాచార్యునిచే జెక్కబడిన మొదటి రాజరాజుయొక్క కోరుమెల్లిశాసనపు వ్రాతనుబోలిన యక్షరముల లిఖింపబడియున్నవి"[2].

1. Indian Antiquary, XIV p. 49.
2. Ep. Ind. IV. p. 301.

ప్రస్తుతము బరిష్కృతమగుచున్న యీ కలిదిండిశాసనములోని యుత్తర భాగముగూడ పైజెప్పినరీతినే యక్షరములను జదిపి స్నిగ్ధముజేసిన ప్రాతశాసనపు రేకుల మీదనే చెక్కబడియున్నది. డెబ్బదియైదవ (రే. ౩. ప్ర. ౨. పం. ౯) పంక్తి మొదలుకొని శాసనాంతమువఱకు ప్రాచీనాక్షరముల యానవాళ్లు స్పష్టముగ దెలియవచ్చుచున్నవి. అక్షరము లన్నియు జక్కగ జదిసిపోయి యుండుటచే వానిని గుర్తించుటకు సాధ్యపడదాయెను. మొదటిరెండురేకులను జెక్కిన విలేఖరి తక్కిన రేకుల జెక్కినవానికంటె భిన్నుడని తోచుచున్నది. కాని శాసనమునం దన్ని యెడలను నక్షరములకు గాఢమైన పోలిక లగపడుచుండుటచే నీయంశము ఒత్తి చెప్పుటకు వలనుపడదు. రాజరాజనరేంద్రుని కాలమున ప్రాతశాసనములను జెరిచి వానిపై నూతనశాసనముల వ్రాయు నాచార మేల ప్రబలెనో తెలియదు. రాగి వలసినంత లభింపకపోవుటయే దీనికి కారణమై యుండునేమో.

భాష

శాసనభాష సంస్కృతము; గద్యపద్యాత్మకము. నానాజాతుల వృత్తములు ౮౧ కలవు; ౮ గద్యములు (పెద్దవి చిన్నవి చేరి) పద్యములతో దిలతండులన్యాయమున గలసియున్నవి. శాసనగ్రంథ మంతయు సంస్కృతమున విరచితమైనను దానియం దచ్చటచ్చట గొన్ని తెనుగు మాటలు గానవచ్చుచున్నవి. దానోద్దిష్ట గ్రామపు బొలిమేర మొదలగువానిని వర్ణించు సందర్భమున "ధరేవులు నామ విషయసహితం పల్లపు గుద్రవార విషయం" (పం. ౪౮ - ౪౯); "తామరకొలని క్రొవ్వింండి యేటంబాసిన తల్లిక్రొయ్య నామ నదీ" (పం. ౧౦౮ - ౯) యను వాక్యము లీ యంశమును విదితము సేయుచున్నవి. లేఖకుని ప్రమాదమున శాసనగ్రంథమున పెక్కుతావుల దప్పులు దొర్లియున్నవి. వీని నన్నిటిని అధోజ్ఞాపికల యందు దెలుపుచున్నాను.

ప్రశస్తి

ఈ శాసనమున కప్పటి యన్యచాళుక్య రాజశాసనములతో సన్నిహిత బాంధవ్యము కలదు. ముఖ్యముగ నీపట్టున రాజరాజనరేంద్రుని కోరుమెల్లి నందంపూండి శాసనములును, నతని తండ్రియగు విమలాదిత్యుని రణస్తిపూండిశాసనమును స్మరింపదగినవి. శబ్దజాలమందేకాక వాక్యములయందును పోలికలు గలవు. శ్లోకములు కొన్ని కొంచెమైన మార్పు లేక గానవచ్చుచున్నవి; ఇంచుక మార్పుతో మఱికొన్ని యగపడుచున్నవి. శాసన గ్రంథారంభమందలి 'శ్రీధామ్నః' (పం. ౧ - ౩)

'తస్మా దభూత్' (3_౪) కొంచెము మార్పుతో నన్నిటి యారంభమునను గలవు. అందందు కతిపయశ్లోకములతోగూడ గానవచ్చు గద్య (పం. ౪౦_౪౧) యన్నిటి యందును కించి ద్వ్యత్యాస మేనియు లేక సర్వత్ర యేకవిధమున నుండకపోయినను కేవలము భిన్నమని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఒకశాసనమందలి గద్యకు మఱియొకదాని యందలిభేదములు పాఠాంతరములని చెప్పదగియున్నవి. పైజేర్కొనిన శాసనము అన్నింటిలోను గోరుమెల్లిశాసనగ్రంథము దీనికి గడు సన్నిహితము. ఈ పెద్ద గద్యయందు వచ్చెడి శ్లోకములు కొన్ని యన్నిశాసనములకును సామాన్యము. 'పుత్ర స్తస్య' (పం. ౧౧_౧౨) యను శ్లోక మించుక భేదములతో నన్నిటను గలదు. అట్లే 'తస్యాసీ ద్విజయాదిత్యో' (పం. ౨3) యనునది యన్నిటిలోను బొడసూపు చున్నది. ఈ శాసనములోని 'అమ్మరాజానుజో' పం. ౪౧) యను ననుష్టు పించుక వ్యత్యాసముతో కోరుమెల్లిదానశాసనమున నగపడుచున్నది. 'తతః పరం' (పం. ౪౫_౪౬) రెంటను నొక్క తెరగుననే కలదు. దీని తరువాత వచ్చు 'అథ దానార్ణవా జ్జాతః' (పం. ౪౬_౪౭), 'యస్యోత్తమాంగం' (పం. ౫౫_౫౬) 'సద్వీపం' అను శ్లోకము లీషద్భేదముతో రెంటను గానవచ్చెడిని. మఱియు 'ఖ్యాత సమస్తనరనాథ' (పం. ౫౬_౫౭)యను శ్లోకముయొక్క పూర్వార్ధము కించిద్భేద ముతో 'నాథసమస్తనరనాథ' యని కోరుమెల్లిశాసనమున చోళచక్రవర్తి ప్రథమ రాజరాజును వర్ణించెడి యొక శ్లోకముయొక్క ఉత్తరార్ధముగ నగపడుచున్నది.

శా స న గ్ర ం థ ము

శాసనగ్రంథమును నాలుగు భాగములుగ విభజింపవచ్చును: (౧) రాజరాజనరేంద్రుని పర్యంతము గల పూర్వచాళుక్యవంశాను చరితము, (౨) దానసందర్భ వివరణము, (3) దానోద్దిష్ట గ్రామ మర్యాదవర్ణన, (౪) దానఫలాది కథనము.

౧

మొదట వంశక్రమమునుగూర్చి కొంత చెప్పవలసియున్నది. వంశక్రమమును పౌరాణికము, చారిత్రకము అని రెండు పాయలుగ నేర్పఱుపవచ్చును.

పౌరాణికము:—శాసనోక్త పూర్వచాళుక్యవంశానుచరితము భగవంతుడగు నారాయణుడు, బ్రహ్మ, అత్రి, చంద్రుడు మున్నగు

దేవతలతో నారంభమై చంద్రవంశజుడగు శతానీకుని పుత్రుడు ఉదయనునివఱకు నవిచ్ఛిన్నముగ జెప్పబడినది. తరువాత కొంత యెడ మగపడుచున్నది. ఉదయనుని తరువాతి రాజులను బేర్కొనక ప్రశస్తికారుడు అనామధేయులగు నేబదితొమ్మండ్రు రాజులయోధ్యాపురము నుండి భూపరిపాలన యొనర్చిరని చెప్పి యాఘట్టమును దాటెను. తరువాత యరువదియవవాడగు విజయాదిత్యుడు దక్షిణాపథమునకు వచ్చి త్రిలోచనపల్లవు నెదుర్కొని యుద్ధమున నిహతుడయ్యెనట. ఇతడు మడియునప్పుడు చూలాలై యుండిన ఇతని రాణి విష్ణువర్ధను డను నొక కుమారుని గనెను. అతడు స్వవంశము నభివృద్ధిపఱచి నర్మదాసేతువులమధ్య నుండు దేశముపై దన యధికారమును నెలకొల్పెను. సంగ్రహముగ నిందలి పూర్వచాళుక్యుల పౌరాణికవంశక్రమ మిది.

ఈ సందర్భమున జాళుక్యుల కీ పౌరాణికవంశానుక్రమణిక యెట్లు సంక్రమించెనో మొదట దెలిసికొనవలసియున్నది. దీని పొలకువ విమలాదిత్యునికి పూర్వము వేంగి నేలిన చాళుక్యరాజుల శాసనములలో దేనియందు గానరాదు. క్రీ. శ. ౧౧-వ శతాబ్దారంభమున గల్యాణి రాజధానిగ జేసికొని కర్ణాటపశ్చిమాంధ్రదేశముల బాలించిన పాశ్చాత్యచాళుక్యుల శాసనములయందుమాత్రము గొన్ని పోలిక లగపడుచున్నవి[1]. కాని యీ పోలికలు కాకతాళీయము లని తోచెడిని. ఒకవేళ రెండు రాజకుటుంబములలోను సామాన్యమైన గాథ యిట్టి దొకటి వాడుకయం దుండుటయే పై జెప్పిన పోలికలకు గారణమైయుండవచ్చును. సందర్భోచితాంశముల నన్నిటిని బరిశీలించి చూడగా, కీ. శే. కె. వి. లక్ష్మణరావుపంతులుగారు చెప్పినట్లు[2] విమ

1. అయోధ్యలో నేబదితొమ్మండ్రనామధేయనృపాలుర రాజ్యప్రసక్తియు ననంతరదక్షిణాపథాగమనమును క్రీ. శ. ౧౦౦౯ నాటి యైదవ విక్రమాదిత్యుని కౌథేయముశాసనమున జెప్పబడియున్నవి. ఇం. ఆంటి. సం. ౧౬, పుట ౨౧.

2. లక్ష్మణరాయవ్యాసావళి, పుటలు ౫౯ - ౬౦.

లాదిత్యుని కొలువున నుండిన ప్రశస్తికర్తలే తమ్మేలిన రాజునకు జంద్రవంశముతో సంపర్కమును గల్గించి దాని కనుకూలముగ నీ శాసనమున గానవచ్చెడి పౌరాణికవంశానుక్రమణికను గల్పించి రని తోచుచున్నది.

పూర్వచాళుక్యప్రశస్తిపరిణామమున విమలాదిత్యుని కాల మొక ముఖ్యఘట్టమైయున్నది. కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని కాలమునుండి గుణగ విజయాదిత్యునివఱకును గల రాజుల శాసనములలోని ప్రశస్తి కొన్ని యల్పభేదములతో నాంధ్రదేశమును బాలించిన ప్రాచీన నృపాలుర ప్రశస్తివలె నున్నది. వానియందు సాధారణముగ దాతయొక్క పితృ పితామహులుమాత్రమే పేర్కొనబడియున్నారు. వారినిగూర్చి మఱి యెట్టి విశేషములును నందు కానరావు. గుణగవిజయాదిత్యుడు సింహాసనము నధిష్ఠించినది మొదలు పూర్వచాళుక్యప్రశస్తియం దొక క్రొత్త మార్పు గానవచ్చెడిని. పితృపితామహులతోపాటు వేంగియం దాదినుండియు ప్రభుత్వమొనర్చిన తూర్పుచాళుక్యరాజుల నందఱిని, వారి ప్రత్యేకరాజ్యకాలములను దెల్పు నాచారము ప్రారంభ మాయెను. పురుషాంతరములు గడచుకొలదియు గ్రమక్రమముగ బ్రశస్తియు నభివృద్ధి జెందుచువచ్చి కడపట వంశచరిత్రగ బరిణామ మందెను. విమలాదిత్యుని రాజ్యాభిషేకకాలమువఱకు వేరుమార్పు నందక ఇట్లే వాడుకయం దుండెను. తరువాత నింకొక మార్పు బొడ కట్టెడిని. పౌరాణికవంశక్రమమును, నయోధ్యాసంపర్కమును విజ యాదిత్య దక్షిణాపథగమనమును నప్పుడు నూతనముగ వంశచరి త్రతో జోడింపబడెను.

పౌరాణికవంశనిర్మాణమునకు గారణ మెద్దియో తెలియదు. క్రీ. శ. ౧౧-వ శతాబ్దారంభమునుండియు గలిగిన చోళరాజకుటుం బముతోటి సంబంధ మొక కారణ మైయుండవచ్చును. అప్పటి నుండియు బూర్వచాళుక్యులు చోళచక్రవర్తుల కాశ్రితులైరి.

వేంగి రాజ్యము స్వాతంత్ర్యరహితమై చోళసామ్రాజ్యాంతర్గతసంస్థాన ముగ మారెను. పూర్వచాళుక్యవంశజులు చోళచక్రవర్తుల కొలువున ప్రవేశించి చోళరాష్ట్రమున రాజకీయోద్యోగము సేయ నారంభించిరి.[1] చోళచక్రవర్తి మొదటి రాజరాజుకుమార్తెయగు కుందవను వివాహమాడి విమలాదిత్యుడు దన రాజ్యాభిషేకమునకు బూర్వము జోళరాజధానియగు దంజనగరప్రాంతమున నుండు దిరువైయ్యారు ప్రాసాదమున నివసించుచుండెను. పట్టాభిషిక్తుడై రాజ్యము సేయుచుండగా నొక్క పర్యాయ మతడు మామగారి కడ కరిగినట్లు గానవచ్చుచున్నది.[2] చోళరాజకన్యను బెండ్లాడి, చోళరాజ్యమున నివసించుచుండుకాలమున విమలాదిత్యునకు దన వంశమునకు పౌరాణిక రాజవంశములతో సంబంధము గల్పించుకొనవలయు నని యిచ్ఛ పొడమియుండును. చోళచక్రవర్తి దన వంశము స్వాయంభువు, బ్రహ్మ, సూర్యుడు, మనువు, ఇక్ష్వాకు, రాముడు మొదలగు పురాణ పురుషులనుండి యుప్పతిల్లె నని విశ్వసించి, తాను సూర్యవంశక్షత్రియుడ నని ప్రకటించుకొనుచుండెను. అంతటి యుదాత్తరాజవంశముతో వివాహసంబంధము గావించుకొనిన విమలాదిత్యుడు స్వవంశమంతకు దీసిపోయిన దని చెప్పుట కంగీకరించునా? తాను చోళుల యాశ్రితుడై నంతమాత్రముననే చిరకాలము సామ్రాజ్యవైభవ మనుభవించిన నిజవంశ ప్రాధాన్యత యంతరించిపోవునా? కావున మామగారి వంశమువలె దన వంశమును బ్రాచీనక్షత్రియవంశ మని ప్రకటించుకొనుటకు విమలాదిత్యుడు పౌరాణిక వంశానుక్రమణికను నిర్మించుకొని శాసనస్థము గావించుకొనెను. చోళులు దమ వంశము సూర్యునినుండి పుట్టినట్లు చెప్పుకొన, విమలాదిత్యుడు దన వంశము సూర్యుని జోడగు చంద్రునుండి యుత్పత్తియాయెననియు, మన్వాది

1. ARE 44 of 1896.

2. ARE 633 of 1902 (S. I. I. viii 234); 215 of 1894 (S. I. I. v., 514.)

పురాణపురుషులకు సములైన బుధ, పురూరవ, భరత పాండవాదులు దన వంశమునకు మూలపురుషు లనియు దెల్పెను.

ఈపట్టున విచారణీయమైన యంశ మింకొకటి కలదు. చాళుక్యవంశకర్త యనబడు విజయాదిత్యుడు చారిత్రకపురుషుడా, లేక కల్పితపురుషుడా? పరిశోధకపండితులు కొందఱు ఇతడు చారిత్రకపురుషుడనియు, త్రిలోచనపల్లవకరికాలచోళుల సమకాలికు డనియు నభిప్రాయపడుచున్నారు.[1] కాని ఈ సిద్ధాంతమున కాశ్రయభూతములైన యాధారములు కేవల మర్వాచీనము లగుటచే విశ్వాసపాత్రములు గావు. చాళుక్యకులమున కెల్ల మూలకంద మనదగిన బాదామిచాళుక్యవంశమున నీ విజయాదిత్యునికి తావు లేదు. వంశకర్త ప్రస్తావనాసందర్భమున బాదామిచాళుక్యరాజులు విజయాదిత్యుని పేర్కొనకపోవుటయేకాక తమ వంశమునకు మూలపురుషుడు జయసింహవల్లభు డని తెల్పుదురు. జయసింహునికి విజయాదిత్యుడను నామాంతర మున్నట్లెందును లేదు. కల్యాణిచాళుక్యులు గూడ నీసందర్భమున విజయాదిత్యుని బేర్కొనరు, కౌథేయముశాసనమున విజయాదిత్యసంస్మరణ కలదు. కాని యది యొక ప్రత్యేకవ్యక్తిని దెల్పునామము గాదు; చాళుక్యరాజుల విశేషనామము: బిరుదని చెప్పవచ్చును. ఈ క్రిందివాక్యము దీనిని దెల్లము జేయుచున్నది:

"సమస్తభువనాశ్రయ సర్వలోకాశ్రయ విష్ణువర్ధన విజయాదిత్యాది విశేషనామానామ్ రాజరత్నా నా ముద్భవభూమిః"[2]

కావున నీ విజయాదిత్యనామము ఇచ్చట సమస్తభువనాశ్రయ సర్వలోకాశ్రయ నామముల తరగతికి జేరినది; వట్టి బిరుదు. పూర్వచాళుక్యులయందుగూడ విమలాదిత్యుని పూర్వికు లెవ్వరు విజయా

1. ఆచార్య కె. ఏ. నీలకంఠశాస్త్రి: చోళ స్టడీస్. పుటలు ౫౪ – ౬౧. పూర్వము ప్రస్తుత వ్యాసకర్తగూడ నిట్టి యభిప్రాయమును గలిగియుండెను. కాని ఇటీవలి పరిశోధనమువల్ల నిది సమంజసము గాదని తోచుటచే దీనిని విసర్జించెను.

2. ఇం. ఆంటి. సం. ౧౯. పుట ౨౧.

దిత్యుడు దమ వంశకర్త యని చెప్పియుండలేదు. వారెవ్వరును వంశకర్తవిజయాదిత్యు నెఱుగరు. పై జెప్పిన యంశముల నన్నిటిని కణిశించిచూడగా విజయాదిత్యుడు చారిత్రకవ్యక్తి యనియు, జాళుక్య వంశస్థాపకు డనియు జెప్పుట సమంజసముగాదని తోచుచున్నది.

చారిత్రకము:—పూర్వచాళుక్య ప్రశస్తియందలి చారిత్రక భాగము వంశానుచరితముగ నేర్పడు చున్న దని మీాద జెప్పియున్నాను. పూర్వచాళుక్యశాసనములలోని విశేషచరిత్రాంశము లెల్ల నిందు సూత్రప్రాయముగ వర్ణింపబడియున్నవి. కాని తగిన వ్యాఖ్యానము లేక వానిని గ్రహించుట సాధ్యముగాదు. శాసనోక్త విషయగ్రహణమునకు వంశాను చరిత్రజ్ఞాన మంతగ నావశ్యకము కాకపోవుటచేతను, గ్రంథబాహుళ్యభీతిచేతను ఇచట వ్యాఖ్యానరచనకు బూనుకొనలేదు. పూర్వ చాళుక్యశాసనముల స్వభావము నెఱిగినవారికందఱికిని వారి వంశానుచరిత్ర పరిచితమే. కుబ్జవిష్ణువు మొదలు రాజరాజనరేంద్రునివఱకు నడచిన చరిత్ర రాజరాజనరేంద్రుని యితర శాసనములం దున్నట్లే యిందును గలదు. కాని యల్ప భేద మొకటి యిందు గానవచ్చుచున్నది. పూర్వచాళుక్యశాసనము లన్నిటియందును కుబ్జవిష్ణువును, నాతని తదనంతరము రాజ్యపాలన మొనర్చిన మొదటి జయసింహుని బేర్కొనిన పిమ్మట "తదనుజేంద్ర రాజ స్సప్తదినాని" యని యుండగా నీశాసనమునను, కోరుమెల్లి శాసనమునను "తదనుజేంద్రరాజనందన స్సప్తదినాని" (పం. 33)[1] యని యున్నది. ఇది కేవల ప్రమాదజనిత మని తలచెదను. ఏలనగా 'ఇంద్రరాజనందనః' యని మఱి యే పూర్వచాళుక్య శాసనమునను గానరాదు. 'ఇంద్రరాజః' అనియే యన్నిటను గలదు. మీాదు మిక్కిలి యేడు దినము లేలినవాడు ఇంద్రభట్టారకాపరనామధేయు డగు నింద్రరాజుగాని యతని నందనుడు గాడు. ఇంద్రరాజుకొమారుడిమ్మడి విష్ణువర్ధనమహారాజు. ఇతడు తొమ్మిదివర్షములు రాజ్యము

1. ఇం. ఆంటి. సం. ౧౪, పు. ౫౨. (పం. ౩౭.)

సల్పిన ట్లన్ని పూర్వచాళుక్యశాసనములందును గలదు. కావున 'ఇంద్రరాజనందనః' యనునది తప్పనియు, నుల్లేఖకుని ప్రమాదము వల్ల గలిగిన యపపాఠ మనియు నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును.

పూర్వచాళుక్య శాసనములలో గానవచ్చువంశావళియే యిందును గానవచ్చుచున్నది. రాజరాజనరేంద్రుని కోరుమెల్లినందంపూండిశాసనములు దీని కత్యంతసన్నిహితములు. కాని యిందు రాజరాజనరేంద్రుని గూర్చి కొన్ని నూతనాంశములు గలవు. కోరుమెల్లి నందంపూండి శాసనములలోవలె నిచటను గుందవాంబావిమలాదిత్యుల వివాహమును, రాజరాజనరేంద్రుని జననమును వర్ణింపబడినవి. ఇందును రాజరాజనరేంద్రుని పట్టాభిషేకకాలనిరూపణశ్లోకము గలదు. శకము ౯౪౪-వ సంవత్సర సింహ బ॥ ౨ గురువారమున నుత్తరభాద్రాసహితవణిజిల్లగ్నమున నతని పట్టాభిషేకమహోత్సవము నడచెను. ఈ విషయములు చిరపరిచితములే. ఇవిగాక నిందొకటి రెండు నూతనాంశములు బొడకట్టుచున్నవి. రాజరాజనరేంద్రుడు బాల్యదశయందే యౌవరాజ్యపదచిహ్నమైన రత్నకంఠికను బడసెనట. మఱియు నతని సుగుణసంపత్తిని విని సంతసించి యతని మాతులుడు చోళచక్రవర్తి రాజేంద్రచోళమధురాంతకదేవుడు దన కుమార్తెయగు నమ్మంగదేవి నిచ్చి యుద్వాహము గావించెనట. అమ్మంగదేవీ వివాహప్రసంగ సందర్భమున నామె తండ్రియగు రాజేంద్రచోళచక్రవర్తిప్రశంస కొంత కలదు. అతని కీర్తివైభవమును, పరాక్రమాతిశయమును, రాజ్యవిస్తారమును విపులముగ వర్ణింపబడియున్నది (పం. ౫౮-౬౪). కాని యందు వేరొకానదగిన విశేషచరిత్రాంశము లేవియు గానరావు. "ఏకస్యాసీదపి స హిమవాన్", "సద్వీపం చతురంబురాశిపరిఖాం" (పం. ౫౮-౬౨) అను శ్లోకములు రాజేంద్రచోళుని గంగా దండయాత్రను, బూర్వ సముద్రాంతర్గత ద్వీపవిజయమును సూచించునేమో.

౨

ఈ శాసనగ్రంథము రాజరాజనరేంద్రుని జీవితమున నడచిన ముఖ్యాంశములను నాల్గింటిని దెల్పుచున్నది: (౧) జననము, (౨) యౌవరాజ్యాభిషేకము, (౩) రాజ్యాభిషేకము, (౪) వివాహము. వీనియం దొక్కొక యంశమును గూర్చియు జెప్పదగిన విషయము కొంత యున్నది.

౧. జననము :— రాజరాజనరేంద్రుని జన్మకాలమును దెల్పు గ్రంథ సామగ్రి యెద్దియు నింతవఱకు లభింపలేదు. సూక్ష్మముగ నిర్ధారించుటకు సాధ్యము గాకపోయినను మన కింతవఱకు దెలిసిన చరిత్రాంశముల నాధారపఱచుకొని యుజ్జాయించి స్థూలముగ నతని జన్మకాలమును సూచింపవచ్చును. బాల్యముననే రాజరాజనరేంద్రుడు యౌవరాజ్యపదచిహ్నమగు రత్నకంఠికను బడసె నని పరిష్కృతమగు నీశాసనమువల్ల దెలియుచున్నది గదా.[1] యౌవరాజ్యపదచిహ్నమగు నీకంఠిక రాజరాజనరేంద్రు డతని తండ్రియగు విమలాదిత్యుని రాజ్యాభిషేకమునకు బూర్వము బడసియుండజాలడు. విమలాదిత్యుని రాజ్యాభిషేకము క్రీ. శ. ౧౦౧౧ లో జరిగెను. రాజరాజనరేంద్రుని యౌవరాజ్యాభిషేక మతని తండ్రి సింహాసనము నధిష్ఠించిన పిమ్మటనే జరిగి యుండవలయును. ఒకవేళ నతని యౌవరాజ్యాభిషేక మతని తండ్రిపట్టాభిషేకముతోపాటు క్రీ. శ. ౧౦౧౧ లో నడిచె ననియు, నప్పటికిని రాజరాజనరేంద్రుడు పదునారేండ్లప్రాయము గలవాడనియు దలచినచో నతడు క్రీ. శ. ౯౯౫-వ సంవత్సరమున బుట్టియుండవలయును.

౨. యౌవరాజ్యాభిషేకము :— రాజరాజనరేంద్రుని యౌవరాజ్యాభిషేకము నిరభ్యంతరముగ జరిగియుండవలయును. అతడు

1. పం. ౫౨-౫౩. 'బాల్యే భూషణ మభవ ద్రత్నమయీ యస్య కంఠికా

విమలాదిత్యుని జ్యేష్ఠపుత్రుడు.[1] మీదుమిక్కిలి యొక చోళచక్ర వర్తిమనుమడు; మఱియొక చోళచక్రవర్తి మేనల్లుడు. కావున యౌవరాజ్యపదమున కతనికి గల సహజమైనహక్కునకు దోడు తల్లి వంకబంధువుల ప్రోద్బలమును జేకూడెను. ఇక నతని యౌవరాజ్య పట్టాభిషేకము నిరాటంకముగ జరిగెనని నిస్సంశయముగ బలుక వచ్చును.

3. యౌవరాజ్యాభిషేక మిట్లు నిర్బాధకముగ గొనసాగినను రాజ్యాభిషేక మంత సులభముగ జరుగలేదు. కోరుమెల్లి నందం పూండి తామ్రశాసనములవలె నీశాసనము రాజరాజనరేంద్రుని రాజ్యాభిషేకము శకము ౯౪౪-వ సంవత్సర సింహ బ. ౨ గురు వారమున నుత్తరభాద్రాసహితవణిజిల్లగ్నమున జరిగె నని తెల్పు చున్నదికదా! పూర్వచాళుక్యశాసనము లన్నియు విమలాదిత్యుని యనంతరము రాజరాజనరేంద్రుడు సింహాసనము నధిష్ఠించినట్లు తెల్పు చున్నవి. ఇందువల్ల విమలాదిత్యుని రాజ్యకాలము ముగిసినవెంటనే రాజరాజనరేంద్రుని పాలన ప్రారంభమాయె నను తలపు సహజముగ గలుగుచున్నది. కాని యిది సరియని చెప్పుటకు వీలుకాదు. విమలా దిత్యుడు శకము ౯౩౩-వ సంవత్సరమున బట్టాభిషిక్తు డాయెనని యతని రణస్తిపూండిశాసనము దెల్పుచున్నది. మఱియు నా శాస నోక్త దాన మాతని యష్టమవర్షసింహమాసమున నిచ్చిన ట్లందే చెప్పియుండుటచే[2] విమలాదిత్యుడు శకము ౯౪౦-వ సంవత్సర సింహమాసమువఱకు రాజ్యమొనర్చెననుట నిస్సంశయము. తరువాత

---

1. మహాభారతకర్త నన్నయభట్టీయంశమును స్పష్టముగ దెలియపఱచి యున్నాడు:

"సత్యాశ్రయకులశేఖర నిత్యోదయరాజరాజనృప సుకవిజన
స్తుత్యమహాగుణ విమలాదిత్యాగ్రతనూజ విమలధీరమణీయా."

(ఆం. భా. ఆది. ౪-౧౭౨)

2. ఎపి. ఇండికా. సం. ౬, పుటలు ౩౫౮, ౩౬౧.

నాత డెంతకాలము రాజ్యము సేయుచుండెనో తెలియదు. కాని యతని సంతతివారి శాసనములం దన్నింటను నత డేడు సంవత్సరముల కాలమే రాజ్యపరిపాలన మొనర్చినట్లు చెప్పియుండుటచేత నతని నేలుబడి యష్టమరాజ్యవర్షము సంపూర్తి కాకమునుపే సమాప్తమై యుండవలయు నని తోచుచున్నది. ఈయూహాసరియైనచో విమలాదిత్యుని యంతిమ రాజ్యవర్షమునకును, రాజరాజనరేంద్రుని పట్టాభిషేక కాలమునకును మధ్య నాలుగేండ్ల యెడ యేర్పడి పూర్వచాళుక్య రాజ్యకాలానుక్రమణికయం దొక విచ్ఛిత్తి కలుగుచున్నది. దీనికి గారణ మారయ సమకట్టి పరిశోధకులు భిన్నమార్గముల ద్రొక్కుచు కొన్ని యభిప్రాయములను వెలిబుచ్చియున్నారు. గంజాంమండలములోని మహేంద్రగిరిపై నుండు, కాలము దెలియని, రెండు శిలాశాసనములను, జోళచక్రవర్తి మొదటి రాజరాజదేవుని ౨౧-వ రాజ్యవర్షమున (శకము ౯౩౬) తంజనగర పరిసరమున నుండు తిరువైయ్యారుగ్రామమునందలి పంచనదేశ్వరుని దేవాలయమున జెక్కించిన మఱియొక శిలాశాసనమును[1] నాధారపఱచుకొని, మొదటి రాజరాజచోళుడును, నాతని పుత్రుడును క్రీ. శ. ౧౦౧౩-౪ (అనగా శకము ౯౩౫)న వేంగిపై దండువెడలి విమలాదిత్యుని బందీకృతుని గావించి తంజనగరమునకు జెఱగొనిపోయి రనియు, నవ్వల గొంతకాలము గడచినపిమ్మట నతని బంధవిముక్తుని గావించి చోళచక్రవర్తి దన కూతురగు గుందవాంబ నతని కిచ్చి యుద్వాహము గావించి క్రీ. శ. ౧౦౧౫-వ (శకము ౯౩౭) వర్షమున వేంగి నేలుటకు మరల నంపెననియు, నీకారణమువల్ల విమలాదిత్యుడు వాస్తవముగ శకము ౯౩౩ మొదలు ౯౪౪ పర్యంతము పదునొకం డేండ్లు ప్రజాపాలన మొనర్చినను దాని గణింపక అతని సంతతివా రతడు బంధవిముక్తుడై తిరిగి వేంగి నేలవచ్చినది మొదలు రాజరాజనరేం

1. ARE 396 of 1893 (S. I. I. v.) 215 of 1894 (S. I. I. v. 514.)

ద్రుని పట్టాభిషేక కాలమువఱకు లెక్కవేసి యతని రాజ్యకాల మేడేండ్లని చెప్పిరనియు గొందఱి యభిప్రాయము.[1]

ఈయభిప్రాయ మంగీకరింపదగినది కాదు. ఇచట జెప్పిన చోళ్ళన విమలాదిత్యుడు వాస్తవముగ శ. ౯౩౩ మొదలు శ. ౯౪౪ వఱకు పదునొకండు సంవత్సరములు రాజ్యపాలనమే చేసియుండెనేని యతని సంతతివా రతని రాజ్యకాలమున మొదటి నాలుగేండ్ల నే కారణమున వదలిపెట్టిరో తెలుపలేదు. అది యట్లుండగా మహేంద్ర గిరి శిలాశాసనము లీ యభిప్రాయమున కాధారభూతములు గాజా లవు. ప్రప్రథమమున నందు పేర్కొనబడిన రాజేంద్రచోళు డెవ్వడో కనుగొనవలసియున్నది. ఇతడు చోళచక్రవర్తి మొదటి రాజరాజ దేవుని కుమారుడగు మొదటి రాజేంద్రచోళ చక్రవర్తి యని పరి శోధకు లందఱు నిశ్చయించియున్నారు. కాని యీవ్యక్తినిర్ధారణ సంశయగ్రస్తము. మహేంద్రగిరిశాసనములలోని రాజేంద్రచోళు డేరాజేంద్రచోళుడో నిశ్చయించి చెప్పుటకు దగు సాధనములు లేవు. వాదమునకై యతడు చోళచక్రవర్తి మొదటి రాజేంద్రచోళుడే యని యొప్పుకొన్నను నతనిచే బట్టుపడి చెఱబోయినవాడు చాళుక్య విమలాదిత్యుడు గాడు. "నిస్తధ్వ న్నిజవిక్రమేణ విమలాదిత్యం కులూ తేశ్వరం" అని స్పష్టముగ మహేంద్రగిరిశాసనముననే యత డెవ్వ డైనదియు వివరించియున్నది.

ఇందువల్ల చాళుక్యవిమలాదిత్యుడు చోళచక్రవర్తిచే బట్టు పడలే దని తెల్లమగుచున్నది. ఇక నతడు నిర్బంధితుడై తంజనగర మున నుండెనేమో విచారించవలసియున్నది. ఈ యంశమును రుజువు సేయుటకై యుదాహరింపబడిన తిరువైయూరుశాసనమునందు చెఱ మాటయే లేదు. విష్ణువర్ధనమహారాజను పేరుగల విమలాదిత్యదేవు

---

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౬, పుట ౩౫౦.

డాయూర నుండిన లోకమహాదేవీశ్వర ముడయ మహాదేవుని యాల యమునకు గొన్ని రజతపాత్రల నిచ్చెనని తెల్పుచున్నది.[1] విమలా దిత్య రాజరాజచోళుల యన్యోన్యబంధుత్వప్రస్తావ మిందు లేదు. ఆకారణమువల్ల విమలాదిత్యకుందవాంబల వివాహ మప్పటి కింకను జరుగలేదని తలపరాదు. ఏలన క్రీ. శ. ౧౦౧౦ (శ. ౯౩౨) నాటి తిరువలఙ్గాలిశిలాశాసనము విమలాదిత్యుడు కుందవాంబయొక్క భర్త యని తెల్పుచున్నది.[2] ఇందుమూలమున విమలాదిత్యుడు నిజ రాజ్యాభిషేకమునకు బూర్వమే కుందవాంబను బెండ్లాడె నని నిశ్చయ మగుచున్నది. కావున విమలాదిత్యుడు చోళులచే జిక్కుటయు, దంజ నగరమున జెఱయందు నిర్బంధితుడై యుండుటయు నాకాశపురా ణములని నిశ్చయము.

ఈ సందర్భమున పరామర్శింపదగిన యభిప్రాయ మింకొకటి కలదు. రణస్తిపూండిశాసనమునందు 'పరమబ్రహ్మణ్య' 'పరమమాహే శ్వర' యను నభిధలు విమలాదిత్యుని కుండినట్లు చెప్పియుండుటవల్ల నత డప్పటివఱకును (అనగా శాసనకాలమగు రాజ్యాష్టమవర్షము వఱకును) శైవు డనియు, తదనంతరము జెక్కబడిన కాలముదెలి యని రామతీర్థ శిలాశాసనమున నతని గురువు త్రికాలయోగి సిద్ధాంత దేవు డని చెప్పియుండుకారణమువల్లను[3] నతడు విరక్తుడై జైనదీక్ష బుచ్చుకొని దేశపాలనమును దన పుత్రుడైన రాజనరేంద్రుని కప్ప జెప్పి శ. ౯౪౪ వఱకు దపోనిష్ఠాగరిష్ఠుడై యుండి దేహాము జాలించె ననియు, నాకారణమువల్ల శ. ౯౪౦ మొదలు రాజ్యపాలన మంతయు రాజరాజనరేంద్రుని మూలమున జరుగుచుండినను విమలాదిత్యుని

1. 215 of 1895, S. I. I. v. 514.
2. 633 of 1902. S. I. I. viii 234.
3. ARE 831 of 1917. S. I. I. ix, i 403.

మరణానంతరముగాని యతని పట్టాభిషేకము నడచుటకు వీలుగాక పోయెననియు గొందఱు తలంచుచున్నారు[1].

ఈ యూహాసైతము దృష్టికరమైనది కాదు. రామతీర్థశాసనమున త్రికాలయోగిసిద్ధాంతదేవుడు 'విమలాదిత్యన గురుగళ్' అని చెప్పియుండుటచేత నతడు విమలాదిత్యునికి మతదీక్ష నొసగిన యాచార్యుడనుట కవకాశము గలదు. కాలము దెలియని యాశాసన మెప్పటిదో? విమలాదిత్యుని కడపటి దినములలోనే దీనిని జెక్కియుందు రని నిరాకరించి చెప్పదగిన సాక్ష్య మెద్దియు గానరాదు. రామతీర్థశాసనము విమలాదిత్యుని రాజ్యారంభదశ కేల జెందియుండగూడదు? మొదట జైనుడైయుండి యవ్వల శైవమతము నేల స్వీకరించియుండరాదు? కావున రామతీర్థశాసన మీపట్టున నుపయోగింపదు. ఇంకొకమాట. విరక్తుడై, జైనసన్న్యాసియై సర్వసంగపరిత్యాగము గావించిన విమలాదిత్యుడు శ. ౯౪౪ వఱకును నామకార్థమేనియు రాజుగ నుండె ననుట యెట్లు పొసగును? జైన రాజులు సన్న్యసింప నిశ్చయించి తమ పుత్రులకు రాజ్యాభిషేక మొనర్చి యరణ్యములకు బోయినట్లు జైనగ్రంథములు దెల్పుచున్నవి. విమలాదిత్యు డట్లే రాజరాజనరేంద్రునికి బట్టాభిషేక మొనర్చిసన్న్యసించియుండవచ్చునుగదా. సన్న్యసించి రాజ్యవిముఖుడై తపసియైపోయిన తండ్రిచావున కెదురుచూచు రాజరాజనరేంద్రుడు దన పట్టాభిషేకము నేల యాపుకొనవలసివచ్చెనో తెలియదు. కాన నీయభిప్రాయము గూడ సంగతము గాదు.

పట్టాభిషేకమునకు (శ. ౯౪౪) గొన్నియేండ్లకుముందే రాజరాజనరేంద్రుని యేలుబడి యారంభ మాయె నని చెప్పుటకు గొంత యాధారము గలదు. ఇతడు నలువదియొక సంవత్సరములు సంపూర్ణముగ రాజ్యపాలన మొనర్చిన పిమ్మట నితని పదచ్యుతుని గావించి

1. జర్నల్ ఆఫ్ ది ఓరియంటల్ రిసర్చ్, సం. ౫, పుట ౪౨.

సింహాసనము నధిష్ఠించిన వాడగు నితని సవతి తమ్ముని- సప్తమ విజయాదిత్యుని- పుత్రుడగు నిమ్మడికీర్తివర్మ శ. ౯౨౩ తులా శు. ౨ గురువారమునాడు అనూరాధాయుక్తకుంభలగ్నమున బట్టాభిషిక్తుడాయెను.[1] ఇందువల్ల శ. ౯౪౩ నకు ముందు రాజరాజనరేంద్రుడు సంపూర్ణముగ నలువదియొక్క సంవత్సరములు వేంగి నేలినట్లు తెల్లమగుచున్నది. రాజరాజనరేంద్రుని శాసన మొకటి యతని నలువదియొకటవ రాజ్యవర్షమున జెక్కినది దీని సత్యమును రుజువుపఱచుచున్నది.[2] శ. ౯౪౩ లో నతడు రాజ్యపాలన జేసిన ౪౧ సంవత్సరములు దీసివేయగా నతడు శ. ౯౦౨ లో రాజ్యపాలన నారంభించెనని తేలుచున్నది. ఇంతే కాదు. రాజరాజనరేంద్రుని శిలాశాసనములు కొన్ని పై విషయమునే వ్యక్తపఱచుచున్నవి. ఇవి శకాబ్దములతోపాటు రాజ్యవర్షములను దెల్పుచుండుటచేత రాజ్యారంభకాలమును గనుగొనుట కనువుపడుచున్నవి. ద్రాక్షారామ భీమేశ్వరాలయమునందలి యుగ్రాణములో నుండు నొక చాపఱాయిమీద సర్వలోకాశ్రయవిష్ణువర్ధన మహారాజను నామాంతరము గల రాజరాజదేవుని శాసనము శ. ౯౬౯ నకు సరియగు ౨౬-వ రాజ్యవర్షమున వ్రాయించిన దొకటి కలదు.[3] శ. ౯౪౦-వ సంవత్సరమునకు సరియైన ౩౭-వ రాజ్యవర్షమున వేయించిన శాసన మింకొకటి గుంటూరుమండలములోని తెనాలితాలూకాకు జెందిన నందివెలుగు గ్రామములోని శివాలయముకప్పుమీద గానవచ్చుచున్నది.[4] మఱియొకటి శ. ౯౪౩ ప్లవసంవత్సరమునకు సరియైన సర్వలోకాశ్రయ విష్ణువర్ధనమహారాజుగారి ౪౧-వ రాజ్యవర్షమున జెక్కించినది పై తాలూకాలోని వలివేరు గ్రామమందలి శివాలయమున కెదుట బడి

1. ఆంధ్రచారిత్రకపరిశోధనసంఘపత్రిక సం. ౫, పుట ౪౭.
2. ARE 671 of 1920.
3. ARE 183 of 1893, SII. IV. No. 1008.
4. ARE 663 of 1920.

యున్న బండపై నున్నది.[1] ఈశాసనములు రాజరాజనరేంద్రుని పరిపాలన భిన్నకాలముల నారంభమైనట్లు సూచించుచున్నవి.

ఈపట్టికయందు బొందుపఱచిన శాసనములవల్ల రాజరాజనరేంద్రుని పరిపాలన భిన్నకాలముల యందు రెండు పర్యాయము

శాసనసంఖ్య	శకాబ్దము	రాజ్య వర్షము	రాజ్యారంభ కాలము
163 of 1893	౯౬౯	౨౬	౯౪౩
663 of 1920	౯౮౦	౩౭	౯౪౩
671 of 1920	౯౮౩	౪౧	౯౪౨

లారంభమైనట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. పరిపాలన భిన్నకాలముల బ్రారంభమగుట యెట్లు పొసగును, ఇచట గానవచ్చు వ్యత్యాసమె ట్లేర్పడినది యను నీయంశములు విచారణీయములు. శాసనముల కాలమును దెల్పునపుడు కొన్ని యెడల గతాబ్దమును, మఱికొన్ని యెడల వర్తమానాబ్దమును నమూదుసేయు నాచారము ప్రాచీనకాలమున వాడుకయం దుండెను. రాజరాజనరేంద్రుని పాలన రెండు భిన్నకాలములయందు ప్రారంభమాయె నని తలచుటకంటె నీ యాచారముచొప్పున పై శాసనముల గానవచ్చు శకాబ్దములు కొన్ని గతములనియును, మఱి కొన్ని వర్తమానములనియు నూహించుట లెస్స. ఈ శకాబ్దము లన్నియు గతములో, వర్తమానములో నిర్ధారించి చెప్పుటకు దగిన సామగ్రి లేదు. కాని కడపట బేర్కొనబడిన శాసనమున (671 of 1920) శకాబ్దము (౯౮౩) ప్రభవాది షష్ట్యబ్దముల లోని ప్లవనామ సంవత్సరముతో జోడింపబడియుండుటచేత నది గతాబ్దమని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును.[2] తక్కిన రెంటివిష

1. ARE 671 of 1920.
2. ఇండి. ఎఫిమెరిస్ సం. 3, పుట ౧౨౪.

యమై నిశ్చయించి చెప్పుటకు సాధ్యము గాకున్నను రాజ్యారంభ కాలవ్యత్యయమును దొలగించుటకై యందు జెప్పబడిన శకాబ్దములు వర్తమానాబ్దము లని గ్రహించుట యుక్తము. ఇట్లు సేయుట సమంజసమైనచో వీనిలోని శకాబ్దములనుగూడ గతాబ్దములుగ మార్చి యందుమూలమున రాజ్య ప్రారంభకాలమును నిర్ణయింప వలసియుండును.

శాసనసంఖ్య	గత శకాబ్దము	రాజ్య వర్షము	రాజ్యారంభ కాలము
183 of 1892	౯౬౮	౨౬	౯౪౨
963 of 1920	౯౭౯	౩౭	౯౪౨
671 of 1920	౯౮౩	౪౧	౯౪౨

ఇట్లు పై మూడుశాసనములోని శకాబ్దములను గతాబ్దములుగ బరిగణింపగా రాజరాజనరేంద్రుని పాలన శ. ౯౪౨ న ప్రారంభమాయె నని తేలుచున్నది. ఇది రెండవ శక్తివర్మయొక్క ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తామ్రశాసనమున సూచింపబడిన రాజరాజనరేంద్రుని రాజ్యారంభకాలమునకు సరిపోవుచున్నది.[1] కాని పై సిద్ధాంతమునకు వ్యతిరిక్తమగు రాజ్యారంభకాలమును దెలుపు శాసనము మఱియొకటి కలదు. ఏడవ విజయాదిత్యుని పాములవాక తామ్రశాసనము విమలాదిత్యునియనంతర మతని పుత్రుడగు రాజరాజు పండ్రెండేండ్లు రాజ్యపాలనము నొనర్చె ననియు, దరువాత విమలాదిత్యుని కుమారుడును, రాజరాజునకు ద్వైమాతురుడును నగు విజయాదిత్యు డాతని వెడల నడచి రాజ్యము నాక్రమించుకొని శకము ౯౫౨-వ సంవత్సర కర్క-శుద్ధ ౫ అదితిసుత దినమున నుత్తరాఫల్గునీనక్షత్రముతో గూడిన కన్యాలగ్నమున బట్టాభిషేకము

1. ఆంధ్రచారిత్రకైతిహాసకసంఘపత్రిక, సం. ౫, పుట ౪౪.

గావించుకొనె ననియు దెల్పుచున్నది.[1] ఈ పాములవాక శాసనమున జెప్పినట్లు శ. ౯౪౨ నకు ముందు పంద్రెండు సంవత్సరములు రాజ రాజనరేంద్రుడు రాజ్యము జేసినది నిక్కమైనయెడల నతడు శ.

1. ఆంధ్రచారిత్రకైతిహాససంశోధకసంఘ పత్రిక, సం. ౨. పుట ౨౭౮.
"తస్య ముమ్మడిభీమస్య సుతః కృతమతి ర్మహా
రాజరాజాహ్వయో రాజా ద్వాదశాబ్దా న్ధరా మపాత్ ॥
తం రాజరాజనృపతిం నిర్ధాట్య భువః ప్రసహ్య విజయాదిత్యః
విమలాదిత్యతనూజో తస్య ద్వైమాతురోఽగ్రహీ ద్రాజ్యమ్ ॥
శ్రీమాన్ శాకే సమాఘే దృగిషునిధిమితే కర్కటగే కర్కటాంశా
శుద్ధాత్మా శుద్ధపంచమ్యదితిసుతదినే సూర్యభే శౌర్యశాలీ
కన్యాలగ్నేతిధన్యే శశికులతిలకో రాజమాతాజ్ఞయాను
వ్వేంగీసామ్రాజ్యపట్టం స్మ వహతి విజయాదిత్యభూపః ప్రతాపీ ॥"

శ్రీ భావరాజు వెంకటకృష్ణారావు పంతులుగారీశ్లోకోక్తవిజయాదిత్యపట్టాభిషేకకాలము శకసంపత్ ౯౫౨ కర్కాటకశుద్ధ ౫ బృహస్పతివార, హస్తానక్షత్ర కన్యాలగ్నమని గ్రహించి యాంగ్లకాలమానమున నది క్రీ. శ. ౧౦౩౦ జూలై తే ౯ ది బృహస్పతివారమునకు సరియగునని గుణించి చెప్పియున్నారు. కాని యిది యంగీకార్యము గాదు. సూర్యభే యనగా హస్తానక్షత్రమనియు, నదితిసుత దిన మనగా బృహస్పతివార మనియు వీరభిప్రాయపడిరి. ఈ శ్లోకమును కలకత్తా ఇంపీరియల్ లైబ్రరీ ప్రధానాధికారవర్గములో నొక్కరగు మిత్రులు శ్రీ కె. జి. శంకర్ ఎం. ఏ. గారి కంపగా వారిందలి కాలము నిట్లు గుణించి, 11-11-1941 నా డొక జాబుమూలమున నిట్లు తెలిపిరి: శకదృగిషునిధిమితే=శ౯౫౨=క్రీ. శ. ౧౦౩౦-౩౧ కర్కటగే కర్కటాంశా = కరకములో సూర్యుడు. (జూన్-జూలై) శుద్ధ పంచమి = శుద్ధ౫. అదితిసుతదినే = ఆదిత్యవారము, సూర్యభే = ఉత్తరఫల్గునీ (ఆర్యమాన్) లేక పూర్వఫల్గునీ (భ౯), కన్యాలగ్నే = కన్యాలగ్నము, పూర్వాహ్ణము ౧౦ మొదలు ౧౨ గంటలవఱకు.

ఈయంశము లన్నియు క్రీ. శ. ౧౦౩౧ జూన్ తే ౨౪ ది ఆదివారమునకు చక్కగ సరిపోవుచున్నవి. ఆ దినమున శుద్ధపంచమి తిథి ౭౪ కు ముగిసినది; ౮౮ లకు పూర్వఫల్గుని యంతమంది యుత్తరఫల్గుని యారంభమాయెను. పూర్వాహ్ణము ౧౦-౧౨ గంటలమధ్య తిథి శుక్ల ౫; నక్షత్రము పూర్వఫల్గుని.

(౯౬౨-౧౦౨=) ౯౪౦-వ సంవత్సరమున రాజ్యపాలన మొనర్ప నారంభించి యుండవలయును. శ. ౯౪౦ సింహమాసమువఱకు విమలాదిత్యుడు ప్రభుత్వము సేయుచుండినట్లు రణస్తిపూండిశాసనము వల్ల విదితమగుచుండుటచేత రాజరాజనరేంద్రుడు తండ్రి గతించిన వెంటనే రాజ్యము సేయదొడగెనని చెప్పవలసియున్నది. లబ్ధమైన శాసనాధారముల కిట్లొండొంటితో బొందుకుదురకపోవుటచే రాజరాజనరేంద్రుని రాజ్యారంభకాలమును సూక్ష్మముగ నిర్ణయించుటకు సాధ్యము కాకున్నది. కాని యతడు దన పట్టాభిషేకమునకు ముందు రెండుమూడేండ్లనుండియు ప్రభుత్వము సేయుచుండె నని స్పష్టముగ దెలియుచున్నది.

పైన బేర్కొనిన శాసనములు సూచించునట్లు రాజరాజనరేంద్రుడు శ. ౯౪౦ లోనో, లేక శ. ౯౪౧ ననో ప్రభుత్వము సేయ నారంభించినచో, నతడు వెంటనే పట్టాభిషేకము జేసికొనక శ. ౯౪౪ పర్యంతము వేచియుండుటకు గారణ మెద్దియేనియు నుండవలయును. పూర్వచాళుక్య శాసనముల మూలమున దీని దెలిసికొనుటకు సాధ్యము గాకపోయినను, సమకాలిక చోళశాసనములవల్ల వేంగిదేశమున నప్పు డంతఃకలహముల మూలమున గొంత యలజడి కలిగినట్లు దెలియవచ్చుచున్నది.

అనంతపురమండలములోని మడకశిరతాలూకాకు జెందిన కొత్తశివర మను గ్రామమునందలి యాంజనేయస్వామి దేవాలయమున చోళచక్రవర్తి మొదటి రాజేంద్రచోళదేవుని కాలపు శాసనములు రెండుకలవు. ఇందొకటి రాజేంద్రచోళదేవుని దశమరాజ్యవర్షమున (అనగా శ. ౯౪౩ = క్రీ. శ. ౧౦౨౧) వేయించినది. ఇందు రాజేంద్రచోళదేవుని సైన్యాధిపతియు, దిరెమూరునాటిలోని చాత్తమంగళపాలకుడును నగు విక్రమచోటచోటియవరియ మను బిరుదాంకితుడైన అరెయం రాజరాజ మను నతడు మంటపము నొక

దాని గట్టించె నని చెప్పియున్నది. ఇతనికి నాల్మడి (లేక నాన్మడి) భీమ, చోళనచక్ర, సామంతాభరణ యను బిరుదనామములు గలవు.[1] ఇంకొకదానియందు వీరభీమ, మొది_ర్తవర్ కాలక్, సామంతాభరణక్ అను బిరుదులు బేర్కొనబడినవి.[2] మఱియు గొత్తశివర పాతశివర గ్రామముల మధ్యమున నుండు నొక శివాలయమున రెండు శాసనములు గానవచ్చుచున్నవి. ఒకటి పై జెప్పిన నాన్మడి వీము(భీము)ని దెనుగువారిని బేర్కొనుచున్నది. ఇతనికి జయసింఘకులకాల, సామన్తశళ్రహారి యను బిరుదులు గలవు.[3] రెండవది యహితరొట్ట శివ యను బిరుదాంకితుడగు నీతడు కళింగ ఒడ్డె తెలుంగులతో జేసిన యుద్ధమును వర్ణించుచున్నది.[4] ఇవి కాక మడకశిర గ్రామమునందలి వేణుగోపాలస్వామియాలయములో మంటపమున మఱి రెండు శాసనములు గానవచ్చుచున్నవి. వీనియం దొకటి మొదటి రాజేంద్రచోళ చక్రవర్తిదశమరాజ్యవర్షమునాటిది. తిరుమూరునాటికి జెందిన శాత్తమంగళాధిపతియు, రాజేంద్రచోళదేవుని చమూనాథుడును నగు విక్రమసోళ సోళియవరియ నను నామాంతరము గల అరియక్ రాజరాజ ననునత డిందు బేర్కొనబడియున్నాడు. ఇతనికి మొది_ర్తవర్ కాలక్, సామంత కేసరి యను బిరుదులు గలవు.[5] రెండవది రాజేంద్ర చోళదేవుడు దన చమూపతియగు సోళియవరస ననునతనికి వేంగి దేశముపై నెత్తిపోయి యాదేశమును స్వాధీనపఱచుకొమ్మని యాజ్ఞ జేసెననియు, నావార్త చెవి సోకినంతనే వేంగిదేశపురాజు పలాయితుడయ్యెననియు దెల్పుచున్నది.[6] ఆచార్య నీలకంఠశాస్త్రిగారు చెప్పిన ట్లీశాసనము లన్నియు నేకకాలమున వేయించినవే.[7] వీనిమూలమున రాజేంద్రచోళచక్రవర్తి తన రాజ్య దశమవర్షమున, ననగా శ. ౯౪౩-వ సంవత్సరమున వేంగిదేశమున కొక దండయాత్ర నంపె

1. ARE 23 of 1917. 2. ARE 24 of 1917. 3. ARE 30 of 1917.
4. ARE 31 of 1917. 5. ARE 752 of 1917. 6. ARE 751 of 1917.
7. చోళులు, సం ౧. పుట ౨౭౯.

సనియు, జోళుల ధాటి కాగజాలక అప్పుడు వేంగి నేలుచుండిన నర పాలుడు దేశత్యాగము జేసి పాఱిపోయె ననియు దెలియుచున్నది.

చోళసైన్యము నెదుర్కొనజాలక పరారియైన వేంగిరా జెవ్వడో తెలియదు. అతని నానవాలు పట్టుట సులభసాధ్యము గాదు. కాని యాతడు చోళులకు బ్రతికూలు డనియు, నాతని శిక్షించుటకే రాజేంద్రచోళదేవుడు పై జెప్పిన దండయాత్రను వేంగి దేశమున కంపెననియు నిశ్చయించి చెప్పవచ్చును. అప్పటి పూర్వ చాళుక్యశాసనాంతర్గతవంశానుచరితమున విమలాదిత్యుని యనంత రము రాజరాజనరేంద్రుడు రాజ్య మేలినట్లు చెప్పియుండుటచేత చోళదండయాత్ర నడచినప్పుడు వేంగి నేలుచుండిన రాజు రాజరాజ నరేంద్రు డను నూహ సహజముగ పొడమవచ్చును. కాని యది సంగతము గాదు. రాజరాజనరేంద్రుడు చోళులకు పరమాప్తుడుకాని విరోధి గాడు. అతడు రాజేంద్రచోళచక్రవర్తికి గడు సన్నిహిత బంధుడు; మేనల్లుడు. తాను చోళుల యింటి యాడుబిడ్డ గర్భమున బుట్టితి నని సగర్వముగ దన శాసనములయం దన్నిటను జెప్పుకొని యున్నాడు. మఱియు నతడు చోళులయెడ బ్రతికూలుడై ప్రవర్తించి నట్లు తలచుట కెట్టి యాధారమును గానరాదు. కావున చోళ సైన్యము వచ్చుచున్న దని విని పాఱిపోయిన వేంగిరాజు రాజరాజ నరేంద్రుడు కాజాలడు. రాజరాజనరేంద్రుడు కాకపోయిన మఱి యాత డెవ్వ డను ప్రశ్న యొకటి బయలువెడలుచున్నది. ఇతడు రాజరాజనరేంద్రుని ప్రతిస్పర్ధి యని యూహించుటకు గొంత యవ కాశము గలదు. ఈ సందర్భమున గమనింపదగిన యంశములు కొన్ని యున్నవి. విమలాదిత్యుని రాజ్యము శ. ౯౪౦ లో ముగిసెను. తండ్రియనంతరము రాజరాజనరేంద్రుని యేలుబడి యారంభమైనట్లు అప్పటి పూర్వచాళుక్యశాసనములు దెల్పుచున్నను, నతని పట్టాభి షేకము మఱి నాలుగేండ్ల తరువాత గాని జరుగలేదు. శ. ౯౪౩

నందో, లేక యించుక ముందో చోళచక్రవర్తి రాజేంద్రదేవుడు వేంగిపై దండంపెను. ఈ దండయాత్రకు బ్రతిఫలితముగ వేంగి నేలుచుండిన రాజొకడు దేశమును విడిచి పాఱిపోయెను. అటువెనుక శ. ౯౪౪-వ సంవత్సరమున రాజరాజనరేంద్రుడు పట్టాభిషిక్తుడాయెను. ఈ యంశములను బరిశీలించి చూడ విమలాదిత్యుని యనంతరము వేంగియందు రాజ్యవిప్లవము సంభవించి తన్మూలమున గొంత యలజడి గలిగినట్లు తోచుచున్నది. రాజ్యమున పోరాటము ప్రారంభ మాయెను. పిత్ర్యమైన రాజ్యమును రాజరాజనరేంద్రు నేలనీయక బ్రతిపక్షి యెవ్వడో నాచికొనగా, దుర్బలుడును, నిస్సహాయుడు నైన మేనల్లునికి బాసటగ రాజేంద్రచోళుడు సైన్యము నంపి యతని శత్రుని బాఱద్రోలి పూర్వ చాళుక్య రాజ్యమున నతని మరల బ్రతిష్ఠించెను. వ్యక్తమైన చరిత్రాంశముల నాధారపఱచుకొని దృఢముగ జెప్పగలిగిన దింతియే.

రాజరాజనరేంద్రుని కడనుండి రాజ్యమును నాచికొన్న శత్రువెవ్వరో నిశ్చయించి చెప్పుటకు వీలులేదు. కాని చోళ దండయాత్రా సందర్భమున నడచిన కార్యవిశేషములవల్ల నితని గుర్తించుటకు సాధ్యమగునేమో చూతము. ఈ దండయాత్రా చరిత్రనుగూర్చి తెలియవచ్చు విషయ మత్యల్పము. ఇతర జైత్రయాత్రలవలె నిది చోళశాసనములందుగాని, మఱియెచ్చటగాని విపులముగ వర్ణింపబడలేదు. మడకశిర శాసనములలో దప్ప దీని ప్రస్తావన మఱియెచ్చటను గానరాదు. అందైనను చెప్పబడినవిషయ మతిసంగ్రహము. కావున వీని నత్యంతసూక్ష్మముగ శోధించి యీ దండయాత్రచరిత్రను గనుగొనవలసియున్నది. ఈ దండయాత్రకు నాయకుడైన చోడియవరసుని బిరుదులలో గొన్నిటిని జూడ వేంగియం దప్పుడు సంభవించిన విప్లవముతో గల్యాణిచాళుక్యులకు గొంత సంబంధ ముండినట్లు తోచుచున్నది. పై జెప్పిన మడకశిర శాసనములలో నొకటి చోడియ

వరసుడు 'జయసింఘకులకాలు' డని తెల్పుచున్నది. దీనివల్ల జయసింఘుని కులమును రూపుమాపుటచే నితని కీ పేరు వచ్చెనని చెప్పవచ్చును. ఇచట పేర్కొనబడిన జయసింఘుడు శ. ౯౩౭-వ సంవత్సరమున బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యము నేల నారంభించిన జగదేకమల్ల నామాంతరు డగు నిమ్మడి జయసింహుడు. 'జయసింఘకులకాల' యను బిరుదువల్ల జోళియవరసు శ. ౯౪౩ నకు బూర్వము చాళుక్యచక్రవర్తియగు జయసింహునితో బోరుసల్పె ననుట నిశ్చయము. ఈ బిరుదును దెల్పు శాసనముననే 'తెలుంగరు'[1] అనగా దెలుగువారు ముఖ్యముగ బేర్కొనబడియుండుటచేత జోళియవరసు జయసింహునితో బోరినది యాంధ్రదేశమునం దనుట తెల్లము. వేంగి దండయాత్రకు పూర్వము చోళియవరసు జయసింహునితో యుద్ధము చేసినట్లు తెల్పు నాధారము లెవ్వియు లేవు. రాజేంద్రచోళుడు రట్టపాడిమీద నంపిన దండయాత్రయందు చోళియవరసు పాల్గొనియుండినందువల్ల నతనికి జయసింఘకులకాలు డను బిరుదు గల్గెనని చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఏలనగా వేంగి రట్టపాడి దండయాత్రలు రెండును నేకకాలమున జరిగినవి. మఱియు రట్టపాడిదండయాత్ర కేవలము గర్ణాటకమున సాగినది. అందు తెలుగువారి ప్రాముఖ్యమున కవకాశ మేమియు లేదు. కావున జయసింహునితో జోళియవరసు పోరినది తెలుగుదేశమునందే యని చెప్పవలసియున్నది. ఈ యుద్ధమున జయసింహుని గాని, లేక యాతని వంశజు లగు నన్యులనుగాని జయించిన కారణమున జయసింఘకులకాలు డను బిరుదనామము నాతడు వహించియుండును.

రాజేంద్రచోళదేవుడు వేంగి రట్టమండలములపై రెండు సైన్యముల నేకకాలమున నంపుట కేవలము కాకతాళీయ మనుకొనరాదు. ఏదో యొక యుద్దేశము నెఱవేర్చుకొనుటకే రెండు దండయాత్రలను ఏకకాలమున సాగించియుండు ననుట సమంజసము. ఈ సమయమున

1. ARE 30 of 1917.

జయసింహుడు చోళరాజ్యపుసరిహద్దు ప్రాంతమున 'మున్నెన్నడు లేని యాటోపమును జూపుచుండె'నది నిక్కమే. చోళులు రట్టపాడిపై నెత్తిపోవుట కది యొక్కటియే కారణము గాదు. కేవలము రాజ్య కాంక్షవల్ల నని చెప్పుటకుగూడ వీలులేదు. ఏలన రట్టపాడి దండ యాత్రకు పూర్వము జయసింహు డేస్థితియం దుండెనో తరువాతను నా స్థితియందే యుండెను. ముశంగి[1] రణక్షేత్రమున జయసింహుని జయించి యత డేలుచుండిన సార్ధ సప్త లక్ష రాజ్యము నోడించికొంటి నని రాజేంద్రచోళచక్రవర్తి దన శాసనములయందు బ్రకటించుకొనినను, జయించిన దేశము నతడు స్వాధీనపఱచుకొన్నట్లు గానరాదు. ఈ పట్టున సందేహమున కెడము లేదు. జయసింహుని శాసనము లీ యుద్ధము వల్ల నాతని కీషత్తైనను రాజ్యనష్టము కలుగ లేదని తెల్పు చున్నవి. బళ్లారిమండలమునకు జెందిన హరపణహళ్లి తాలూకా యందలి శిలాశాసనములు రెండు శ. ౯౪ - ౩, ౯౪౪ నాటివి తుంగ భద్రా దక్షిణతటదేశ మంతయు జయసింహుని యధీనమున నుండె నని చెప్పుచున్నవి.[2] మఱియు శ. ౯౪౬ నాటి మిరాజ్ తామ్ర పట్టికలందు మహాపరాక్రమశాలియు, పంచద్రామిళాధిపతియు నగు చోళుని జయసింహు డోడించినట్లు స్పష్టముగ జెప్పియున్నది.[3] కావున జయసింహునికి ముశంగిరణమున గలిగిన యోటమివల్ల రాజ్యనష్టము గాలేదనుట నిశ్చయము. రాజేంద్రచోళుడు దాను జయించిన రాష్ట్ర మును స్వాధీన పఱచుకొన జాలక పోవుటకు కారణము రెండు విధ ముల నూహింపవచ్చును. జయించిన దేశమును స్వాధీనపఱచుకొని

---

1. ఎపి. ఇండి. సం. ౯, పుట ౨౩౩. యుద్ధము నడచినస్థలమగు ముశంగి ఇప్పటి హైదరాబాదురాష్ట్రములోని రాయచూరుమండలాంతర్గత లింగసుగుర తాలూకాకు జెందిన మస్కిగ్రామమే కాని యన్యముగాదు. అచటి చాళుక్య శాస నములందు ఇది హిరియముశంగి యని చెప్పబడియున్నది. (చూ: హైద. ఆర్కి సీరీసు, నెం ౧౪. పు ౧.

2. ARE 211 of 1918, 294 of 1918.
3. ఇండి. ఆంటి. సం. ౭. పుట ౧౫.

తన యధికారము నందు నెలకొలుపుటకు జాలినంత శక్తిలేకపోయి నైన నుండవలయును, లేక దన వాస్తవోద్దేశమును శత్రుల కెఱుక పడనీయక మఱుగుపఱచి వారిని వంచించుటకు బన్నిన పన్నాగ మేనియు గావలయును. మొదటియూహ సరియైన దని తలచుటకు వలనుపడదు. చోళుల యధికార మప్పుడు నిర్వక్రముగ సాగు చుండెను. అంతటి పోటు బలిమిగల దండు భరతఖండమున మఱియే రాజుకడను లేదు. కావున శక్తిహీనతవల్ల రాజేంద్రచోళుడు రట్ట పాడియందు దన యధికారమును నిల్పుకొనజాలకపోయె ననుట తగదు. రట్టపాడిని జయించి తనరాజ్యమున గలుపుకొనవలయు నను నుద్దేశముతో రాజేంద్రచోళు డెత్తిపోయిన ట్లగపడదు. వేంగిని దన యధికారముక్రిందికి దెచ్చి తన మేనల్లు నారాజ్యమున కధిపతిగ జేయుటయే యతని ముఖ్యోద్దేశము. కాని వేంగి నాక్రమించుకొని యేలుచుండిన రాజు సులభసాధ్యుడు గాడు. అతనికి మిత్రబలసంపత్తి మెండు. జయసింహుని ప్రాపు గలయంతకాలము నతని నిర్జించుట దుస్సాధ్యము. కావున జయసింహుని జిక్కులవెట్టి వేంగి నతని దృక్ప థమునుండి తొలగించి నిస్సహాయుడైన వేంగినాథు నోడించి యా రాజ్యము నాక్రమించుటకొఱకే రాజేంద్రచోళుడు వేంగిరట్టమండ లములపై నేలకాలమున దాడివెట్టినది. రట్టమండలమున జోళదండ యాత్రవల్ల నత్యంతక్షోభ గలిగినను జయసింహుడు దనమిత్రుడైన వేంగిరాజును సంపూర్ణముగ విడనాడలేదు. కొంతసైన్యము నతనికి దోడంపెను. ఈ కొంచెపాటి సైన్యము నోడించియే చోళసేనాధిపతి చోడియవరసు పై జెప్పినట్లు 'జయసింఘకులకాల' యను బిరుదును వహించినది.

జయసింహు నోడించినంతటనే వేంగి చోళులకు స్వాధీనము గాలేదు. రాజరాజనరేంద్రుని ప్రతిస్పర్ధికి మిత్రుడు జయసింహు డొక్కడే కాడు. కళింగోత్కళాధిపతులుగూడ నతనికి సాహాయ్యులే. కొత్తశివరశాసనములలో నొక్కటి చోళదండనాయకుడగు చోడియ వరసు కాళింగులను నొడ్డెవారిని దెలుగువారిని నోడించె నని తెల్పు

చున్నది.[1] దీనినిబట్టి చూడ వేంగిరాజు దనరాష్ట్రమును దూర్పుదెస నానుకొనియుండు కళింగోత్కళరాష్ట్రాధీశ్వరులతో సఖ్యము గావించు కొనిన ట్లున్నది. పశ్చిమకళింగ రాజ్యమును జాళుక్యు లాక్రమించిన నాటనుండియు గళింగాధిపతులు వేంగిరాజకీయపరిస్థితులను గడు శ్రద్ధతో నరయుచు, సమయము పడినపుడెల్ల వేంగీశ్వరుల బలమును గ్రుంగదీయుటకు సంసిద్ధులగువారు. చోళచక్రవర్తి కాశ్రితుడైన వేంగిరాజు దమకు బ్రక్కలోని బల్లెమని వా రెఱుగుదురు. చోళులు దమ దేశముపై నెత్తివచ్చు పక్షమున వారికి వేంగిప్రభువులు దప్పక దోడ్పడుదు రనుట నిశ్చయము. చోళులకు బ్రతికూలుడు వేంగి నేలు నంతకాలమును గళింగమునకు వారివలని యుపద్రవ ముండదు కావున కళింగోత్కళాధిపతులు విమలాదిత్యుని యనంతరము వేంగి రాజ్యము నకై యంతఃకలహములు బొడమగా చోళులకు బ్రతికూలుడైన రాజనరేంద్రుని ప్రతిస్పర్ధిని గూడి యతనికి వలయు సహాయము జేయ నారంభించిరి.

రాజరాజనరేంద్రుని ప్రతిస్పర్ధిని గుర్తింపగడగునపు డీయంశ ముల నన్నిటిని జ్ఞప్తియం దుంచుకొనవలయును. విమలాదిత్యుని యనంతరము వేంగిదేశము నాక్రమించుకొని రాజరాజనరేంద్రుని పదచ్యుతుని గావించినవా డతని సవతితమ్ము డగు సప్తమవిజయా దిత్యు డని కొంద ఱభిప్రాయపడుచున్నారు.[2] ఈ యభిప్రాయము సరి యైన దని రుజువుసేయుటకు దగిన యాధారము లేకున్నను, దండ్రి మరణానంతరము రాజరాజనరేంద్రుని దొలగద్రోసి విజయాదిత్యుడు రాజ్యము నాక్రమించుకొనియుండినను నుండవచ్చును. అది యసం గతము గాదు. విజయాదిత్యుని యుత్తరచరిత్ర పై యభిప్రాయమునకు బుష్టి గలిగించుచున్నది. రాజరాజనరేంద్రుడు పట్టాభిషేకము జేసికొనిన పిమ్మట నాతని దొలగద్రోసి ఇతడు రాజ్యము నాక్రమించుకొనుటకు

1. ARE 31 of 1917.
2. ఇం. హి. క్వా: సం. ౧౨. పుట ౪౯.

నిరంతరము యత్నముసల్పుచుండువాడు. శ. ౯౫౨ లో నొకమారును, శ. ౯౬౩ లో నింకొకమారును రాజరాజనరేంద్రుని బోద్రోలి రాజ్యమును స్వాధీనము జేసికొనెను.[1] మఱియు నతడు గల్యాణిచాళుక్యులతోఁ సఖ్యము గావించుకొని చోళులతోఁ బ్రతిఘటించి పలుమారు పోరాడెను.[2] కల్యాణిచాళుక్యులతోడనేకాక కళింగులతోడను మైత్రి నెఱపి వారి సాహాయ్యమును బడసి రాజరాజనరేంద్రుని పుత్రుడగు రాజేంద్రాపరనామధేయుడగు కులోత్తుంగునితోఁ యుద్ధము జేసెను[3] కావున నీవిజయాదిత్యుడే తండ్రిమరణానంతరము కల్యాణిచాళుక్యుల వల్లను, గళింగోత్కళుల వల్లను సాయము వడసి రాజరాజనరేంద్రుని బదచ్యుతిని గావించి రాజ్యము నాక్రమించుకొనియుండవచ్చును. కాని దీనిని నొక్కి చెప్పుటకు దగిన యాధార మెద్దియు గానరాదు. ఇది యెట్లున్నను విమలాదిత్యుని మరణానంతరము రాజరాజనరేంద్రుని పిత్ర్యమైన సింహాసనము నధిష్ఠింపనీయక యడ్డుపడి ప్రతిపక్షి యెవ్వడో రాజ్యము నాక్రమించుకొన్నది నిశ్చయము. చోళసైన్యము వచ్చి వాని నోడించి తఱుమువఱకును రాజరాజనరేంద్రునకు రాజ్యము స్వాధీనము గాదాయెను.

చోళియవరసు దేశమును వశపఱచుకొనినపిమ్మట రాజేంద్రచోళచక్రవర్తి స్వయముగ రాజమహేంద్రనగరమునకు బోయి శ.

---

1. ఆంధ్రేతిహాసపరిశోధకపత్రిక, సం. ౨ పుట ౨౬౪.
"తం రాజరాజనృపతిం నిర్ధాట్య భువః ప్రసహ్య విజయాదిత్యః
విమలాదిత్యతనూజో తస్య ద్వైమాతురో౽గ్రహీ ద్రాజ్యం"
పై పత్రిక : సం. ౫, పుట. ౪౪.
"పరోక్షే రాజరాజస్య భ్రాతు ద్వైమాతురస్య యః,
ప్రత్యగ్రహీ న్మహీరాజ్యశ్రియం వీరశ్రియా యుతః"

2. EC. XI. Dg. 11, 143, cd. 47; Mk. 29. ARE. 257, 286, 278 of 1918; 138, 139 of 1899; 322 of 1924.

3. ఇం. ఆంటి. సం ౧౫, పుట ౧౯౬.

౯౪౪ సింహ బ ౨ గురువారమునాడు రాజరాజనరేంద్రునికి పట్టాభిషేకమహోత్సవము గావించెను.[1]

ప్రస్తుతము పరిష్కృతమగుచుండు నీశాసనమునందు రాజరాజనరేంద్రుని జీవితమునుగూర్చి చెప్పబడిన యంశములలో నింకొకటి మిగిలియున్నది. అది రాజరాజనరేంద్రుని వివాహము. ఇంతవఱకు నితడు దన మేనమామయగు రాజేంద్రచోళుని పుత్రికయగు నమ్మంగదేవిని వివాహమాడె నను విషయ మాతని సంతతివారి శాసనముల మూలముననే తెలియవచ్చుచుండినది. ఇంతకుమునుపు ప్రకటితములైన రాజనరేంద్రుని కోరుమెల్లి నందంపూండి శాసనము

1. తిరువాలంగాడు తామ్రశాసనము (S. I. I. III. No. 205) నందు రాజేంద్రచోళదేవుడు గంగా దండయాత్రను జయప్రదముగ సాగించి మరలివచ్చుచుండిన తన సేనాపతిని గోదావరియొడ్డున గలసికొనినట్లు జెప్పియున్నది. ఈ గంగా దండయాత్ర ప్రస్తావన ప్రప్రథమమున రాజేంద్రచోళదేవుని రాజ్యైకాదశ వర్ష శాసనములందు గానవచ్చుచున్నది. (ARE 167 of 1905. EC. x. Ct. 47). రాజేంద్రుని రాజ్యవర్షములు శ. ౯౩౪-వ సంవత్సరమునుండి గణింపబడుటచే నతని ౧౧-వ రాజ్యవర్షము శ. ౯౪౫-వ సంవత్సరమునకు సరిపోవుచున్నది. ఇందువల్ల శ. ౯౪౫ నకు ముందే గంగాదండయాత్రయు, రాజేంద్రచోళుని గోదావరీ ప్రయాణమును ముగిసె ననుట నిశ్చయము. కావున రాజేంద్రచోళుడు దన సేనాపతిని శ. ౯౪౪ లో గోదావరిగట్టున గలసికొనెనని తలచుట యసమంజసము గాదు. రాజరాజనరేంద్రుని పట్టాభిషేకముగూడ నీ యేటనే రాజమహేంద్రపురమున జరిగెను. రాజేంద్రచోళుని గోదావరీప్రయాణమునకు గారణ మెందును జెప్పియుండలేదు; గంగాదండయాత్రకు దీనితో నెట్టి సంబంధ ముండినట్లు గానరాదు. రాజేంద్రుడు గోదావరీ తీరమున కప్పుడు స్వయముగ నొక ప్రత్యేక దండయాత్రను నడుపుచుండెననుట కాధారము లేదు. మఱియు దన మేనల్లుడగు రాజరాజనరేంద్రుని వేంగిరాజ్యమున బునఃప్రతిష్ఠ సేయుటకు రాజేంద్రచోళుడు శ. ౯౪౩ లో నొక సైన్యము చోడియవరసుని యాధిపత్యముక్రింద నంపి యుండుటచేతను, రాజరాజనరేంద్రుని పట్టాభిషేకము రాజేంద్రచోళుని గోదావర్యాగమనకాలమున నడచియుండుటచేతను రాజేంద్రచోళుడు రాజరాజనరేంద్రుని వేంగిరాజ్యమున కభిషిక్తునిగ జేయుటకే గోదావరీతీరమునకు, ననగా రాజమహేంద్రపురమునకు బయనముజేసె ననుట యొప్పును.

లలో నీ వివాహప్రస్తావము గానరాదు. ఇప్పటివఱకు లభ్యపడిన రాజరాజనరేంద్రుని శాసనము లన్నిటిలోను దీనియం దొక్కదాని యందే యమ్మంగదేవీ వివాహప్రస్తావము గలదు. అర్వాచీనపూర్వ చాళుక్యశాసనముల యాథార్థ్య మిందువల్ల స్థిరపడుచున్నది.

రాజరాజనరేంద్రుని సుగుణ సంపత్తిని విని సంతసించి రాజేంద్రచోళుడు దనకుమారిత నిచ్చి యాతని కుద్వాహము జేసిన ట్లీశాసనమున జెప్పియున్నది. రాజనరేంద్రుని సుగుణ సంపత్తి యొక్కటియే యీ వివాహమునకు గారణముగాదు. పూర్వబాంధవము మఱియొక కారణము. రాజరాజనరేంద్రుడు రాజేంద్రచోళుని సోదరియగు కుందవ మహాదేవిపుత్త్రుడు. పాతచుట్టఱికమును ఖిలమై పోనీక నూతనసంబంధము జేసి దానిని బలపఱచెను. అన్నిటికంటె ముఖ్యమైనకారణము రాజేంద్రచోళుని సామ్రాజ్యకాంక్ష. రాజేంద్రుడు రాజ్యతంత్ర మర్మజ్ఞుడు. సామ్రాజ్యవ్యాపన కప్పుడు జరుగుచుండిన చోళపాశ్చాత్యచాళుక్య ద్వంద్వయుద్ధమున వేంగీరాజ్య మత్యంతప్రాధాన్యము నందెను. పూర్వచాళుక్యులను పాశ్చాత్య చాళుక్యులవంకకు బ్రొయ్యనీయక దన పక్షముననే నిల్పుకొనుట యత్యావశ్యకమైయుండెను. కావున రాజరాజనరేంద్రుని కమ్మంగదేవి నిచ్చి వివాహము గావించిన నత డెల్లప్పుడును దనకు వశ్యుడై యుండు నని తలచి యట్లొనర్చెను.

ప్రస్తుత శాసనగ్రంథమున దానసందర్భమును వర్ణించు భాగ మత్యంతము ముఖ్యమైనది. ఏ సందర్భమున శాసనోక్తదానమును దానుచేసెనో చెప్పుచు రాజరాజనరేంద్రు డపూర్వమైన నూతన చరిత్రాంశములను గొన్నిటిని దెల్పియున్నాడు. "ప్రఖ్యాతుడు రాజరాజ బ్రహ్మమహారా జను మహాదండాధిపతి గలడు. అతడు మధురాంతకభూభుజుని కరుణారసముచే దడిసి యభివృద్ధి నందిన యశోలతిక గలవాడు; మఱియు నాతడు రాజేంద్రచోడభూపాలుని రాజ్యలక్ష్మి యను నిధిని గాపాడదగిన యుగ్రభుజంగమసదృశబాహువు గల

వాడు. నా మాతులుడగు రాజేంద్రక్షితిపాలుని యా దేశమును వినిన వెంటనే దక్షిణదిక్కునుండి మహా ప్రచండసైన్యమును బురస్కరించు కొని, శత్రురక్తము ద్రావ నాసక్తుడగు నపరకాలుడా యేమి యనునట్లు ఆంధ్రదేశమున కితడు వచ్చెను." ఇతనితోగూడ నుత్తమ శోడ చ్చోడగోను, ఉత్తమచోడ మిలాడుడైయ్యా నను మఱి యిరువురు దండనాథులు వచ్చిరి. వీరికి అరణ్యమును బోలిన కర్ణాట సైన్యముతో మహాఘోరమైన యుద్ధము పొసగెను. ఈ ఘోరరణ మున రాజరాజ బ్రహ్మమహారాజును, దక్కిన యిద్దరు ద్రమిళ సేనాధి పతులును గడుధైర్యముతో బోరి దివంగతులైరి. రాజరాజ బ్రహ్మ మహారాజు నుద్దేశించి రాజరాజేశ్వర మను శివాయతనమును, దక్కిన యిద్దరిపేర జెరియొక శివాయతనమును నిర్మించి, వాని మంగ ళోత్తుంగ సంగీతకఖండస్ఫుటితనవకర్మబల్యుపహారార్థమును, శాస్త్రా ధ్యయనము సేయు నేబదిమంది విద్యార్థుల భోజనసత్రార్థమును, నేబదియిద్దఱు వేశ్యలతోడను, బ్రహ్మవిదులును, హుతజాతవేదసు లును నగు బ్రాహ్మణశతముతోడను, ధనదోపములగు వైశ్యశతము తోడను, బ్రహ్మపాదకులసంభవులైన శూద్రశతముతోడను స్వార్థ మైన మధురాంతకనల్లూరను ప్రసిద్ధనామము గల [యావకూరు కడ పట్టు] గ్రామాధిక్యమగు కలిదిండిగ్రామము నిచ్చెను. (శాసన పంక్తులు. ౭౭-౧౦౪)

రణక్షేత్రము:—పైన గ్రోడీకరించిన శాసనగ్రంథభాగ మాంధ్రదేశమున, ననగా వేంగిరాజ్యమున గలిదిండి గ్రామముకడ జోళకర్ణాటకసైన్యములకు నడిచిన మహాసంగ్రామమును వర్ణించు చున్నది. శాసనగ్రంథమున బేర్కొనకున్నను రణము నడచిన క్షేత్రము గలిదిండి యనుటకు సంశయింపబనిలేదు. యుద్ధనిహతులైన ద్రమిళదండనాయకుల స్మారణచిహ్నములగు శివాలయములు మూడును గలిదిండిగ్రామమున నిర్మించుటయే దీనికి దార్కాణ.

స్మారణచిహ్నములగు నిట్టి దేవాలయములను సామాన్యముగ నెవ్వారి జ్ఞాపకార్థముగనవి యుద్దేశింపబడునో వారి సమాధిపై గాని, చితిపై గాని నిర్మించుట ప్రాచీనాచారము. కావున చోళదండనాయకుల స్మారణచిహ్నములగు శివాలయములు గలిదిండియం దుండుటచేత వారు నిహతులైన యుద్ధ మచటనే జరిగియుండవలయును.

మధురాంతకదేవుడు:— రాజరాజనరేంద్రుని మేనమామయగు రాజేంద్రచోళుని యుత్తరువు ప్రకారము రాజరాజబ్రహ్మమహారాజు చోళసైన్యమును నడిపించుకొని యాంధ్ర (వేంగి) దేశమునకు వచ్చినట్లు చెప్పబడియున్నది. మఱియు నీ రాజరాజబ్రహ్మమహారాజు మధురాంతక దేవుని కరుణచే నభివృద్ధి నందె ననియు గలదు. వీరెవరు, వీరికిగల సంబంధమెట్టిది అనుప్రశ్నలకు సమాధానము చెప్పవలసియున్నది. మధురాంతకదేవ రాజేంద్ర చోళులు భిన్నపురుషులు గారు. ఈ రెండును నొక్క ప్రభువుయొక్క నామాంతరములే. రాజేంద్రచోళుడు పాండ్యరాజ్యమును దుదముట్టించి వారి రాజధానియగు మధురాపురమును గొనుటచే నతని పేరు కలిగెను.

కర్ణాటదండయాత్ర:- రాజేంద్రచోళుడు ప్రచండసైన్యముతోగూడ నిజదండనాథు నాంధ్రదేశమున కేల పంపెనో యిందు చెప్పలేదు. "రాజేంద్రక్షితిపాలకస్యమహతో మన్మాతుల స్యాతుల స్యాదేశం ప్రతిపద్య తత్ క్షణత ఏవాంధ్రక్షమాం ప్రాగమత్" అని యుండుటచేత దామసింపగూడని రాచకార్య మెద్దియో యాంధ్ర దేశమునగలిగె ననియు, నట్లు చోళసైన్య మాంధ్రమును జేరగనే "కర్ణాటకబలారణ్యం దగ్ధుకామ మశేషతః, దణ్డనాథత్రయం దృష్ట మగ్నిత్రయ మివోజ్జ్వలమ్" అని చెప్పుటచేత గర్ణాటకసైన్య మాంధ్రముపై నెత్తివచ్చి దేశము నాక్రమించుకొనుటచేత దద్రక్షణార్థము రాజేంద్రచోళదేవుడు దన సేనాధిపతి నాంధ్రదేశమున

కంపెననియు నూహింపవలసియున్నది.[1] 'కర్ణాటద్రమిళాధీశ దణ్డేశా మభవ ద్రణం' అను వాక్యమువల్ల జోళదండాధీశు లెదుర్కొనిన కర్ణాట సైన్యము గర్ణాటరాజుచే నంపబడె నని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ గర్ణాటరా జెవ్వఁడో తెలియదు. కాని, "ఇందు జెప్పిన కర్ణాటక నృపాలుడు మొదటిరాజేంద్రచోళునకు సమకాలికుడును, పాశ్చాత్య చాళుక్యుడునునగు నిమ్మడిజయసింహు డగునట్లున్నది" యని శాసన శాఖవా రభిప్రాయపడుచున్నారు.[2] కావచ్చును.

కర్ణాటరాజెవ్వఁడు:— మొదట నీ యుద్ధము జరిగిన కాలమును నిర్ణయించినగాని చోళులకు బ్రతిస్పర్థియైన కర్ణాటరాజు నానవాలు పట్టుటకు సాధ్యముగాదు. ప్రస్తుతశాసనమున రాజరాజనరేంద్రుని పట్టాభిషేకము శ. ౯౪౪ లో జరిగెనని చెప్పియున్నదికదా. మఱియు రాజేంద్రచోళుని గంగాదండయాత్రయు, ద్వీపాంతర దిగ్విజయము లును నందు గూఢముగ సూచింపబడిన వని పైని దెల్పియున్నాను. గంగాదండయాత్ర శ. ౯౪౩ లోను, ద్వీపాంతరదిగ్విజయములు మఱి మూడేండ్లపిమ్మట శ. ౯౪౬ నందును జరిగినట్లు చోళశాసనముల వల్ల దెలియుచున్నది. మఱియు నీ కలిదిండియుద్ధము నడచినపుడు రాజరాజనరేంద్రుని మేనమామయగు రాజేంద్రచోళచక్రవర్తి యింకను రాజ్యము సేయుచుండెను. రాజేంద్రుడు శ. ౯౬౬ వఱకును రాజ్య మేలుచుండిన ట్లతని శాసనములు దెల్పుచున్నవి. కావున కలి దిండియుద్ధము శ. ౯౪౬-౯౬౬ లకు మధ్య జరిగియుండవలయును. ఈ యిరువది యేండ్ల కాలమున కర్ణాటకమున నిద్దరు రాజులు

1. రాజరాజనరేంద్రుడు పంపుమని వేడికొనగా రాజేంద్రచోళుడు దన సేనాధిపతులను సైన్యయుక్తులుగ నాంధ్రదేశమున కంపినట్లు శాసనశాఖవారు చెప్పియున్నారు. (Annual Report of South Indian Epigraphy, 1937—38. P. 82) శాసనగ్రంథమున దీని కాధారముగానరాదు. కాని యట్టి యూహా కెడముగలదు.

2. MER 1937-8. Part II. P 82.

రాజ్యము సేయుచుండిరి. శ. ౯౪౦ - వ సంవత్సరమున సింహాసనము నధిష్ఠించిన జగదేకమల్లాపరనామధేయుడగు నిమ్మడిజయసింహుడు శ. ౯౬౪ వఱకు రాజ్యపాలన మొనర్చెను. అతని మరణానంతర మతని కుమారుడగు త్రైలోక్యమల్లాహవమల్లాపరనామధేయుడగు మొదటి సోమేశ్వరుడు సింహాసనము నధిష్ఠించెను. జయసింహుని రాజ్యకాలమునందు శ. ౯౪౩ నకు దరువాత చోళులతో నతడు యుద్ధము చేసినట్లు గానరాక పోయినను, సోమేశ్వరుని యేలుబడి యొక్క చోళదండయాత్రమధ్యమున నారంభమగుటచేత రాజ్యాంత కాలమున జయసింహునకు జోళులతో మరల యుద్ధము పొసగినట్లు సంశయము గలుగుచున్నది.

రాజేంద్రచోళుని కట్టకడపటి రాజ్యవర్షములం దతడు రట్ట పాడి సప్తార్ధలక్ష దేశముపై నెత్తిపోయి మొదటి సోమేశ్వరునితో బలుమారు పోరాడి యతని నోడించి కల్యాణకొల్లిపాకపురములను నాశనము జేసినట్లు తెలియుచున్నది. ఈ చోళచాళుక్యయుద్ధము శ. ౯౬౪ - వ సంవత్సరమునకు సరియైన మొదటిరాజాధిరాజు యొక్క ౨౪-వ రాజ్యవర్ష శాసనములందే[1] ప్రప్రథమము వర్ణింపబడియుండుట చేత నది యాసంవత్సరమునకు ముందే, జయసింహు డింకను రాజ్య మేలుచుండగనే నడచెననుట యొప్పును. మఱియు శ. ౯౬౬ నకు సరి యైన రాజాధిరాజు ౨౬-వ రాజ్యవర్ష శాసనములం దతడు కొల్లిపాకను గాల్చినట్లు చెప్పియుండుటచేత[2] గలిదిండి యుద్ధముగూడ నీ సంద ర్భముననే నడచియుండవలయునని తోచుచున్నది. అట్లగునేని చోళ దండయాత్ర యారంభమగునప్పుడు జయసింహుడే రాజ్యము సేయు చుండెనని చెప్పవలసియున్నది. అతడు వృద్ధుడై రాజ్యభారము నంత టిని కుమారునిపై మోపియుండుట చేత రాజ్యసంరక్షణకై చోళు లతో సోమేశ్వరుడు యుద్ధము జేయవలసివచ్చెను.

1. ARE 245 of 1928-9.
2. ARE 172 of 1894.

చోళులు రట్టపాడిపై నెత్తిపోవుటకు గారణము :- చోళులు నిష్కారణముగ రట్టపాడిమీద దండు వెడల లేదు. సోమేశ్వరుని చోళ దండయాత్రకు ప్రతీకారము సల్పుటకే చోళులు రట్టపాడిపై నెత్తి వచ్చిరి. ఈ యుద్ధకారణమును జక్కగ గ్రహించుటకు జోళచాళుక్య పరస్పరసంబంధజ్ఞాన మత్యంతావశ్యకము.

చోళ పాశ్చాత్యచాళుక్య కలహచరిత్ర:-రాష్ట్రకూటరాజ్యము నాక్రమించుకొనినప్పటినుండి పాశ్చాత్యచాళుక్యులు చోళులతో బోర నారంభించిరి. దీనికి సామ్రాజ్యకాంక్షయే ప్రధానకారణము. చోళ పాశ్చాత్యచాళుక్యపరస్పరసామ్రాజ్యకలహములకు వేంగి సహజ మైన రణరంగ మాయెను. దానార్ణవుని సంతతి వేంగిరాజ్యమున బునఃప్రతిష్ఠితమైనదాది రెండు సామ్రాజ్యములకును స్పర్ధ దినదిన ప్రవర్ధమాన మగుచు వచ్చెను. చోళచక్రవర్తి మొదటి రాజరాజు దానార్ణవుని బిడ్డలకు శరణ్యుడై యభయము నొసగి శ. ౯౨౨ ప్రాంతమున పిత్ర్యమైన రాజ్యమునందు వారియందు పెద్దవాడగు మొదటి శక్తివర్మను నిలిపెను. కేవలము శరణాగతవాత్సల్యముచే రాజరాజు దానార్ణవుని పుత్రులకు సాయము జేయలేదు. రాజరాజు నకు సామ్రాజ్యకాంక్ష మెండు. వేంగీరాజవంశమున కాశ్రయమిచ్చి వారి రాజ్యమును వారికి దీసియిచ్చిన, వారు తనకు వశంవదులై ప్రవ ర్తింతు రని గుర్తెఱిగియే యతడు శక్తివర్మను వేంగియందు నిలిసి యతని తమ్ముడగు విమలాదిత్యునికి దన కూతురు కుందవమహాదేవి నిచ్చి పెండ్లిచేసి తనకడ నుంచుకొనెను. వేంగి యిట్లు చోళుల చేతి క్రిందికి వచ్చెను. ఇది కల్యాణిచాళుక్యులకు గనుకుట్టినట్లాయెను. కాని వా రప్పుడపుడే రాష్ట్రకూటవంశమును గూలద్రోసి కర్ణాటకసామ్రా జ్యము నాక్రమించుకొనుచుండుటచేత వేంగిని చోళహస్తగతము గానీయక యాపునంతటి సత్వము వారికి లేకపోయెను. కల్యాణి చాళుక్యవంశమునకు మూలపురుషుడగు నిమ్మడి తైలపదేవుడు చోళు

లతో బోరవలసివచ్చినను, దన రాజ్యకాలము నంతటిని స్వాధికార మును స్థిరపఱచుకొను ప్రయత్నములయందే గడపెను.

తైలపుని వెనుక గర్ణాటకసింహాసనము నతని పుత్రుడగు సత్యాశ్రయు డధిష్ఠించెను. ఇతడు శూరుడు. చోళులను వేంగినుండి తఱిమివేసి దన యధికారమునందు నెలకొల్పదలచి శ. ౯౨౮-వ సంవత్సరమున నొక ప్రచండసైన్యమును బయలునంబి యను దండనాథుని యాధిపత్యముక్రింద నచటి కంపెను. బయలునంబి పూర్వసముద్రతీరమునకు సైన్యమును నడపించుకొనివచ్చి కృష్ణాతీరమందలి ధరణికోట, యనమదల యనుకోటలను రెంటిని దగులబెట్టి యిప్పటి గుంటూరుమండలములోని చేబ్రోలునందు విడిసెను.[1] అప్పుడు వేంగి నేలుచుండిన శక్తివర్మ కర్ణాటకులబారి బడనీయక స్వరాష్ట్రము నెట్లు కాపాడుకొనగలిగెనో తెలియదు. కాని మిత్రసహాయము లేనియెడల దా నెట్టి ప్రయత్నము జేసియుండినను దన యధికారము నతడు నిల్పుకొనియుండజాలడు. శక్తివర్మకు పిత్ర్యమగు రాజ్యము నిచ్చి సింహాసనము నెక్కించిన చోళచక్రవర్తి రాజరాజు ఆపత్కాలమున నాతని దిగవిడువలేదు. కర్ణాటకులు వేంగిపై నెత్తిపోయిన వార్త విన్నంతనే వారి నచటినుండి వెడలనడచు మార్గము నారసి యొక మహాసైన్యముతో దన కుమారుడగు రాజేంద్రచోళుని రట్టపాడిపై కంపెను. దండయాత్రను సాగించునప్పుడు రాజేంద్రచోళుడు దయాదాక్షిణ్యములను విడనాడి దేశమును జూఱగొని, గ్రామములను, పట్టణములను రగులవెట్టి, బ్రాహ్మణులనక స్త్రీలనక, బిడ్డలనక చేత జిక్కినవారినెల్ల వధించి కులాచారములను గూలద్రోసెను[2] ఇట్లు ప్రవర్తించుటవల్ల నల్పకాలముననే చోళచక్రవర్తియొక్క మనోరథము సిద్ధించెను. ళులను దఱిమి నిజరాజ్యమును సంరక్షించు

1. ARE 145 of 1897; S. I. I. VI. 102.
2. ఎపి. ఇండి. సం. ౧౬, పుట ౭౪.

కొనుటకొఱకు సత్యాశ్రయుడు సైన్యముతోగూడ బయలునంబి నాంధ్ర దేశమునుండి రప్పింపవలసివచ్చెను. అంతటితో వేంగిరాజ్యము నాపాదించిన యుపద్రవమును దొలగిపోయెను.[1]

1. చోళ చరిత్రకారు లీదండయాత్ర చరిత్ర నింకొకరీతిని వ్రాసి యున్నారు. చేబ్రోలు శిలాశాసనమును, మహేంద్రగిరిపై నుండు గాలము దెలి యని మఱి రెండు శిలాశాసనముల నాధారపఱచుకొని (S. I. I. VI. 102; V. 1351-2.) యప్పుడు పూర్వచాళుక్యులు పాశ్చాత్య చాళుక్యులతో జెలిమి పాటించుచుండి రనియు, దన శత్రువుల గలసినందుకు గోపించి పూర్వచాళుక్యులను శిక్షించుటకై చోళచక్రవర్తి రాజరాజు రట్టపాడి దండయాత్ర ముగిసిన పిమ్మటనే తనపుత్రు డగు రాజేంద్ర చోళుని యాధిపత్యముక్రింద నొక సైన్యమును వేంగిపై కంపెననియు, జయప్రదముగ దాడి సాగించి రాజేంద్రచోళుడు మహేంద్రగిరిపై జయస్తంభమును నిలిపె ననియు నాచార్య నీలకంఠశాస్త్రిగారు వ్రాసియున్నారు. (చోళులు, సం. ౧, పుటలు ౨౧౧, ౨౧౩, ౨౧౯-౨౦.) కాని వీరి సిద్ధాంత మంగీ కార్యము గాదు. పూర్వపశ్చిమ చాళుక్య లప్పు డొండొరులతో మైత్రి బాటించు చుండిరని నిరూపించుటకు చేబ్రోలు శాసనము సాక్షి కాజాలదు. ఇందు పాశ్చాత్య చాళుక్య దండనాథుడగు బయలునంబి పూర్వచాళుక్యరాజ్యములోని యనమదల, ధరణికోట దుర్గములను గాల్చినట్లు చెప్పియున్నది. సుహృద్భావమును జూపు మార్గ మిట్లుండదు గదా. కావున పూర్వచాళుక్యులు పశ్చిమచాళుక్యులతో చెలిమి పాటించుచుండి రనుట చెల్లదు. ఇక రాజరాజు శ. ౯౨౯-౩౦ సంవత్సర ప్రాంత మున వేంగిమీదికి దండంపెనేమో విచారింపవలసియున్నది. దీనిని రుజువు సేయు టకై యుదాహరించిన మహేంద్రగిరిశాసనము లందు వేంగి మాటయే లేదు. ఒక వేళ నందు బేర్కొనబడిన కలింగమునందు వేంగి యిమిడియున్న దని యభిప్రాయ పడినను నీ శాసనము లెప్పటివో తెలియదు. రాజేంద్రచోళ నామధారు లనేకులు గానవచ్చుచుండుటచేత వీనియందు బేర్కొనబడిన రాజేంద్రచోళు డెవ్వడో నిశ్చ యించి చెప్పుట సులభసాధ్యము గాదు. ఈ కారణమువల్ల బరిశోధకు లీశాసనముల కాలమును ఎవ్వరి సిద్ధాంతముల కనుకూల మగు రీతిని వారు, ముందునకు, వెనుకకు నెట్టుచున్నారు. మహేంద్రగిరి శాసనములను బరామర్శించిన పరిశోధకు లందఱును ప్రాయికముగా నందు బేర్కొనబడిన రాజేంద్రచోళుడు చోళచక్రవర్తియగు మొదటిరాజరాజు పుత్రుడును, గంగైకొండబిరుదాంకితుడును నగు మొదటి

ఇంతటితో పాశ్చాత్య చాళుక్యులు వేంగిపై నాసను వదలుకొనలేదు. జగదేకమల్ల బిరుదాంకితుడగు నిమ్మడి జయసింహుడు

రాజేంద్రచోళచక్రవర్తియే యని సిద్ధాంతీకరించియున్నారు. ఇంతవఱకు వీరికందరికి నైకమత్యము గుదిరినది. కాని రాజేంద్రచోళు డెప్పుడీశాసనములను మహేంద్రగిరి మీద నిలిపెనో నిర్ణయింప వలసివచ్చినపుడు వీరిలో నొండొరులకు బొంతనములు గుదురకపోవుటచే నభిప్రాయభేదము లుప్పతిల్లినవి. కొందఱు గంగాదండయాత్రా సందర్భముననే ఈశాసనమును రాజేంద్రుడు వ్రాయించెనని చెప్పుదురు. (S. I. III. P 388; n. 6) కాని యితరు లీ సిద్ధాంతమున కనుకూలమైన సాక్ష్యము రాజేంద్ర చోళచక్రవర్తిశాసనములం గానరాదని తలచి యతని కళింగదండయాత్ర యాతని తండ్రియేలుబడియందే జరిగియుండవలయు నని నిశ్చయించి, రాజరాజు ౧౯-వ రాజ్యవర్షపు (శ. ౯౨౬) శాసనములయం దాతడు కళింగమును జయించినట్లు జెప్పియుండుట నూతగొని రాజేంద్రు డప్పుడే మహేంద్రగిరిశాసనములను వ్రాయించెనని యూహించిరి. (చోళులు సం. ౧. పుటలు ౨౧౯-౨౦) తిరువాలంగాడు తామ్రశాసనము (శ్లో ౧౨౦) గోదావర్యాగమనకాలమున నతడు ఒడ్డరాజును వధించినట్లు కలదు. (S. I. I. iii. P. 400) వీరరాజేంద్రుని కన్యాకుమారీశాసనమున రాజేంద్రచోళుడు దన సేనాధిపతులనంపి కులూతోత్కలదేశములను జయించినట్లు చెప్పియున్నది. (Ep. Ind. xviii. P. 52) కొత్తశివర మడకశిరశాసనము లతని దశమరాజ్యవర్షమున (శ. ౯౪౩) నాతని సేనాధిపతి చోఱియవరసు వేంగికళింగములను జయించినట్లు స్పష్టముగ దెల్పుచున్నవి. మహేంద్రగిరిపైని శాసనముల నపుడు జెక్కించియుండవచ్చును గదా. ఇట్లు మహేంద్రగిరిశాసనములను రాజేంద్ర చోళుడు దనరాజ్యదశమవర్షమున వేయించెననుట కవకాశమున్నను వానితో నతని కేలాటిసంబంధమున్నట్లగపడదు. వీనిని జాగ్రత్తతో బరిశీలించి చూడగా నందు చెప్పఁబడినవాడు గంగైకొండరాజేంద్రచోళుడు గాడనియు, నతని దౌహిత్రుడగు ప్రథమ కులోత్తుంగ రాజేంద్రచోళు డనియు దెలియవచ్చుచున్నది. ఇందలి యరవశాసనమునం దీదండయాత్రను నడపి తన్నేలిన ప్రభువుపేర జయస్తంభమును నిలిపిన సేనాధిపతిపేరు గలదు. "శ్రీమహానాయక రాజేన్ద్రచోఱప్పల్లవరైయన్ రాజరాజమారాయన్ మహేన్ద్రవారీశ్వరత్తుక్కొణ్డాన్, వీరాన్కుశముమ్ విట్టి వారాణమల్ల విమలాదిత్తనైయుం జ్కలిజ్గరు త్తానెయుమ్ ఎరిహేన్డిరణ్డు శ్రీమహేన్ద్రత్తిల్ జయస్తంబంనాట్టి" (S. I. V. 1352). ఈ శాసనమువల్ల మహేన్ద్రగిరిని గొని, కాళింగులనుండి యేనుగులను గైకొని విమలాదిత్యుని జెఱగొన్నవాడు శ్రీమహా

విమలాదిత్యుని యనంతరము రాజ్యార్థము పొడమిన యంతఃకలహ ములయందు ప్రవేశము గలుగజేసికొని వేంగి రాజకీయ వ్యవహార ములయం దభివ్యాప్తి నందెను. ఈ సందర్భమున జెప్పవలసిన యంశ ముల నన్నిటిని నింతకుపూర్వమే తెలిపియున్నాను. మరల వాని నిట ప్రస్తావించుట యనావశ్యము. వీనినిబట్టి చూడగా విమలాదిత్యుని మరణానంతర మిమ్మడి జయసింహుడు జోరావరిగ వేంగిరాజ్యము నాక్రమించుకొనిన రాజరాజనరేంద్రుని ప్రతిస్పర్ధిపక్షము—ఒకవేళ

నాయకరాజేన్ద్రచోళపల్లవరైయన్ రాజరాజమారాయ నని స్పష్టమగుచున్నది. మొదటి రాజేంద్రచోళచక్రవర్తికాలమున నీపేరు గల సేనాపతి యొక డుండె ననుట కాధారమేమియు లేదు. కులోత్తుంగచక్రవర్తి ప్రధానసేనాపతులలో పల్లవరైయు డొకడు గానవచ్చుచున్నాడు. కళింగత్తుప్పరణియందు గులోత్తుంగుని యాజ్ఞపై నతని సేనాధిపతి తొండమాన్ కరుణాకరుడు దండెత్తిపోయి కళింగ మును జయించి, యేనుగులనుగొని జయస్తంభమును నాటించెనని చెప్పియున్నది. (ఇండి. ఆంటి. సం. ౧౯, పుట ౩౩౬) కరుణాకరుడు పల్లవవంశజుడు; ఇతని యన్న యగు సేనాపతి పల్లవరసరు కళింగదండయాత్రయందు బాల్గొనెనని కళింగత్తుప్ప రణివల్ల దెలియవచ్చుచున్నది. (కళిం. పర. ౧౧: ౫౩; చోళులు, సం. ౨, పుట ౫౯) చోళమండలాంతర్గత తిరినఱయూర్నాటిలోని మండలంజేరి వాస్తవ్యుడగు పల్లవరాజొకడు దన్నేలిన ప్రథమకులోత్తుంగ రాజేంద్రచోళచక్రవర్తి యాజ్ఞపై కళింగాదిదేశములను జయించి జయస్తంభము స్థాపించినట్లు ద్రాక్షారామమందలి కులోత్తుంగ చక్రవర్తి ౩౩-వ రాజ్యవర్షము (శ. ౧౦౨౫) నాటి యొక శాసన మందు జెప్పియున్నది (S. I. I. IV. 1239).

"భస్మీకృత్య కళింగదేశ మఖిలం నిర్జిత్య గంగం రణే
భజ్త్వా కోసలఖణ్డవాల (?) నివహైః దేవేంద్రవర్మ్మాదికాన్,
వీరః పల్లవరాజ ఇత్యభిహితో రాజేన్ద్రచోడ ప్రభోః
కీర్తిస్తంభమివోగ్రసంధిషు జయస్తంభం శుభం న్యక్షిపత్."

కావున మహేంద్రగిరి శాసనములు మొదటి రాజేంద్రచోళ చక్రవర్తినాటివి కావనుట నిశ్చయము. వీనిపై నాధారపడి శ. ౯౨౬-వ సంవత్సరమున రాజరాజు పూర్వచాళుక్యులను శిక్షించుటకు సైన్యముతో గూడ దన కుమారుని రాజేంద్రచోళు నంపెనని చెప్పుట సరికాదు.

నితడు సప్తమవిజయాదిత్యుడైన గావచ్చును—వహించి యతనిని సింహాసనము నెక్కించెను. కాని చోళనాథు డగు చోడియ వరసని విజయము లీతని మెత్తుగడలను సాగనీయక భగ్నము గావించెను. తరువాత వేంగి వ్యవహారములలో జయసింహుడు మరల ప్రవేశము గలిగించుకొననేమో తెలియదు. శ. ౯౫౩ లో రాజరాజనరేంద్రుని ద్వైమాతురుడు పై బేర్కొనిన సప్తమ విజయాదిత్యుడు వేంగి రాజ్యమును బలాత్కారముగ నాక్రమించినప్పుడు జయసింహు డాతనికి దోడ్పడియుండవచ్చును. కాని యేతద్విషయ మేమియు దెలియరాదు. శ. ౯౫౫-వ సంవత్సరమున జయసింహుడు వేంగి సరిహద్దుపై నుండు కొల్లిపాక గడిదుర్గమున నివసించుచుండెను.[1] ఇది కేవలము గాక తాళీయముగా గానవచ్చును. వేంగియం దప్పుడు సంభవించిన రాజవిడ్డూరములకును, నతని కొల్లిపాక నివాసమునకును నెట్టి సంబంధము లేకపోవచ్చును.

ఇమ్మడి జయసింహుని కడపటి దినములలో బాశ్చాత్యచాళుక్యులు వేంగిని వశపఱచుకొనుటకు మఱియొకప్రయత్నము జేసిరి. జయసింహుడు వృద్ధుడగుటచేత రాజకార్యముల కన్నిటికిని అతని పుత్రుడగు నాహవమల్లసోమేశ్వరుడు గర్తయై తండ్రిపేర రాజ్యము గావించుచుండెను. చోళుల బలమును గ్రుంగదీసినగాని వేంగి వశము గాదని యాత డెఱుగును. కావున చోళులతో యుద్ధము సేయ ననుకూలమగు తఱివచ్చునంతకు వేచి తగుప్రయత్నములు గావించుచుండెను. మొదటి రాజేంద్రచోళచక్రవర్తి యంతిమరాజ్యవర్షములందు చోళసామ్రాజ్యమున మహత్తరమైన యల్లరి యొకటి రేగెను. పాండ్య కేరళసింహళభూపాలు రేకమై చోళుల యధికారము ద్రోలగ ద్రోసి స్వతంత్రులగుటకు బ్రయత్నములు సల్ప నారంభించిరి. వారిని

1. ఎపి. ఇండి. సం. 3, పుట ౨౩౦; బొంబయి కర్ణాటకశాసనములు, సం. ౧. భా. ౧. ౭౦, ౭౧.

జిదుగగొట్టి యథాపూర్వము దన యధికారమును స్థాపించుటకు రాజేంద్రచోళచక్రవర్తి సైన్యములతో దన పుత్రులను దక్షిణదేశమున కంపెను.[1] అదియే చోళులపై నెత్తిచనుటకు దగిన సమయమని గ్రహించి సోమేశ్వరుడు దన దండనాథులలో నొకడగు పొలకేశిని గొప్పసైన్యముతో ద్రావిడదేశముమీాది కంపెను. ఈ దండయాత్రప్రస్తావము శ. ౯౮౦ నాటి యొక నాగాయిశాసనమునం దిట్లున్నది :

"చలదిం ధారెయ నత్తె పూణ్దురిపి మున్నం మండవంగొండ దో
ర్బలదిం కంచియ నిత్తె లార్దురిపి కాయ్పిం చోళనం కొందు పం
దలెయం కొండ నళుకెయుజ్జయినియం ధాళిటు సుట్టల్లి తో
ళ్వలదిం బెళ్ళియగుండుగొండ నదటం త్రైలోక్యమల్లాధిపం"[2]

ఇందు చోళుని చంపి వాని పందలను గొనుటకు ముందు త్రైలోక్యమల్లుడు కంచిని దగులబెట్టినట్లు చెప్పియున్నది. శ. ౧౦౮౦ నాటి భారంగిశాసనమున నీ విషయమింక కొంత విపులముగ వర్ణింపబడియున్నది.

"తాణెయ కెత్తి ముమ్మరియ గొణ్మరిగొండపదక్కె చార త
న్నాణెయ నిట్టు కంచియ నిరాకులదిం పొలకేపిసుట్ట క
ల్యాణవ చోళ సుట్ట నెన లొందె గజేంద్రద నెయికొంద న
క్షీణపరాక్రమం సుభటచోళన నాహవమల్లభూభుజం"[3]

ఈ పద్యమువల్ల గాంచీపురమును నిరాకులుడై పొలకేశి కాల్పగా జోళుడు కల్యాణపట్టణమును దహించె నని విని యాహవమల్లు డేనుగునెక్కి యొంటరియై పోయి సుభటుడగు చోళుని జంపె నని తెలియుచున్నది.

---

1. చోళులు, సం, ౧. పుటలు ౨౮౫ – ౬౦.
2. హైద. ఆర్. సీ. నెం. ౭ రు, పుట ౧౦.
3. ఎపి. కర్ణా. సం. ౭ సోరబు, ౩౨౫.

ఈ రెండు శాసనములందును బేర్కొనబడిన చోళుడు మొదటి రాజాధిరాజు. ఇతడు కొప్పసంగ్రామమున శ. ౯౭౬-వ సంవత్సరమున నాహవమల్ల సోమేశ్వరునితో యుద్ధము జేసి నిహతుడాయెను.[1] ఇతడు శ. ౯౬౮ కు సరియగు దన ౨౮-వ రాజ్యవర్షమున కల్యాణమునుగొని ధ్వంసము గావించెననియు, దత్పూర్వవర్ష శాసనముల నీ ప్రస్తావన లేదనియు నింతకుముందే తెల్పియున్నాను.

కావున నితడు గల్యాణపురమును గాల్చినది ఆ సంవత్సరము గాని, మఱి కొంచెము ముందుగాని యైయుండవలయును. పొలకేశి కంచిని దగులబెట్టినందులకు బ్రతీకారము సల్పుటకై రాజాధిరాజు కల్యాణమును గాల్చినాడని చెప్పియుండుటచేత గంచిదహనము గల్యాణదహనముకంటె ముందు నడచెనని గట్టిగ జెప్పవచ్చును. కావున కంచిదహనమును, దానికి సంబంధించిన పొలకేశిదండయాత్రయు శ. ౯౬౩ నం దిమ్మడి జయసింహుని యంతిమ రాజ్యవర్షమున నడచె ననుట నిశ్చయము.

పాశ్చాత్యచాళుక్యులు వేంగి దేశముపై శ. ౯౬౬ నకు పూర్వమె త్తివచ్చిరనుట కవకాశము గలదు. త్రైలోక్యమల్ల సోమేశ్వరుని సామంతులలో నొకడగు సోభనరసు శ. ౯౬౬ నాటి శాసనమున దాను వేంగీపురవరాధీశ్వరుడ నని చెప్పుకొనియున్నాడు.[2] పాశ్చాత్య చాళుక్య సామంతు డొక డీ బిరుదును వహించుట చింత్యమగు విశేష చరిత్రాంశమే. వేంగీపురవరాధీశ్వరు డనగా వేంగీపట్టణము నేలు ప్రభువని యర్థము. సోభనర సాంధ్రుడుగాడు. వేంగీశ్వరులగు పూర్వచాళుక్యుల కాతనితో నెట్టి సంబంధ ముండిన ట్లగపడదు. మఱియు వేంగీ

---

1. చోళులు. సం. ౧, పుట ౩౦౫.

2. లోకల్ రికార్డ్సు, సం. ౨౫. పుటలు. ౯౦-౯౧. ధార్వాడ మండల మందలి డంబాలు సమీపస్థమగు నెరెగలు గ్రామములోని హనుమంతుని దేవాలయమున కెదుట నిలిపియుండు రాతిపలకమీాద నీ శాసనము జెక్కబడియున్నది. దీని యునికి నాకు దెలిపినందులకు శ్రీ వే. వేంకటరాయశాస్త్రి ఎం. ఏ. గారికి కృతజ్ఞుడను.

పురవరాధీశ్వర యనునది సోభనరసునికి వంశక్రమానుగతమగు బిరుదుగాదు. కావున 1044 కు పూర్వము నడచిన పాశ్చాత్య చాళుక్య దండయాత్రయందు వేంగిపట్టణమును స్వాధీనపఱచుకొని యేలుటచే నితనికీ బిరుదము కలిగిన ట్లూహింపవలసియున్నది. ఈ యూహ యసమంజసము గాదేని యాహవమల్ల సోమేశ్వరుడు శ. 1044 నకు ముందు, అనగా కొంచె మించుమించు కాంచీదండయాత్ర కాలముననే వేంగిపై నెత్తిపోయి యాదేశమును స్వాధీనపఱచుకొనె నని చెప్పవలసియున్నది.

రాజరాజనరేంద్రుడు దన రాజ్యమును రక్షించుకొనుట కేప్రయత్నముల నొనర్చెనో తెలియదు. రాజ్యరక్షణభారము నంతటిని చోళచక్రవర్తిపై నిడి మిన్నకయుండెనేమో. అతని యత్నమెట్టిదైనను రాజేంద్రచోళుడు వేంగిని కర్ణాటకులకు విడిచిపెట్టి యూరకుండలేదు. వారి నచటినుండి తక్షణమే తోలివేయుటకు సమకట్టెను. పాశ్చాత్య చాళుక్యులతోడి యుద్ధమునకు గడగి పూర్వపద్ధతి ననుసరించి యేక కాలమున రట్టపాడిమీదికిని, వేంగిమీదికిని రెండు ప్రత్యేకసైన్యముల నంపెను. రట్టపాడికి బలిష్ఠమైన దెబ్బ తలిగిన గాని పాశ్చాత్యచాళుక్యులు వేంగిపైని పట్టును వదలరు. కావున దక్షిణదిగ్విజయమును సంపూర్ణము గావించుకొని విజయుడై తిరిగి వచ్చిన కుమారుని రాజాధిరాజును రట్టపాడిపై కంపెను. ప్రఖ్యాతుడును, బరాక్రమశాలియు నగు దన బ్రాహ్మణసేనాధిపతిని, రాజరాజ బ్రహ్మమహారాజును, నుత్తచోడ మిలాడుడై ర్యోత్తమ చోళ చోళకోనులను దోడిచ్చి మహాసైన్యముతో వేంగిమీదికంపెను.

రాజాధిరాజు రట్టపాడిని బ్రవేశించి పాశ్చాత్యచాళుక్య సైన్యములను నిర్జించి యాహవమల్లుని దఱిమి కల్యాణపురమును ధ్వంసముజేసి యచట వీరాభిషేకమును గావించుకొనెను.[1] ఈ యుద్ధయాత్రయందే రాజాధిరాజు కొల్లిపాకను దగులబెట్టె నని చోళ

1. ARE 245 of 1928-9.

చరిత్రకారు లభిప్రాయపడుచున్నారు.[1] కాని కొల్లిపాక దహనమునకును, రట్టపాడి దండయాత్రకును సంబంధము లేదని తలచెదను. ఈ సందర్భమున నీయంశములను జ్ఞప్తికి దెచ్చుకొనవలయును. రాజాధిరాజు ౨౮-వ రాజ్యవర్ష శాసనములలో రట్టపాడిదండయాత్ర వర్ణింపబడెనే కాని కొల్లిపాక ప్రస్తావము గానరాదు. కొల్లిపాక దహనమును దెల్పుశాసనము లాతని ౨౬-వ వర్షము నాటివి. కావున రట్టపాడిదండయాత్ర కొల్లిపాక దహనమునకు రెండేండ్లు ముందు నడిచెననుట స్పష్టము. రట్టపాడిదండయాత్ర పశ్చిమాంధ్ర దేశమున నెచ్చటనో యారంభమై తుంగభద్ర, కృష్ణ భీమరథులు ప్రవహించెడు దేశముగుండ ఉత్తరకర్ణాటకమునకు వ్యాపించి, కల్యాణియందు రాజాధిరాజు వీరాభిషేకముతో సమాప్తినందెను. ఈ దండయాత్రలోని ప్రధానయుద్ధము పూండిరణక్షేత్రమున నడచెను. ఇచట చాళుక్య సేనాపతి విచ్చయ యనునతడు చోళులపోటునకు దాళజాలక పాఱిపోయెను. మఱియు నీ దండయాత్రయందు నుళంబ, కాళిదాస, చాముండ, కొమ్మయ్య, విల్లవరాజు లను చాళుక్య దండనాయకులు జోళులకు మాఱొడ్డి యుద్ధమున నిర్జితులై కాలికి బుద్ధిజెప్పిరి. పాఱిపోక నిలిచిన గూర్జర రాజు మడిసెను.[2] కొల్లిపాకదండయాత్ర కర్ణాటకసామ్రాజ్యపు దూర్పుసీమకడ నెచ్చటనో ప్రారంభమైనది. కొల్లిపాక వేంగి పాశ్చాత్యచాళుక్యరాజ్యముల సరిహద్దుప్రాంతమందుండిన గడిదుర్గము. వేంగి యప్పుడు చోళసంరక్షణ క్రిందనుండిన రాజ్యమగుటచేత నీ దండయాత్ర వేంగి నుండి బయలువెడలెననుట యొప్పును. ఈ దండయాత్రలోని ప్రధానయుద్ధ మొక యజ్ఞాతస్థలమున నడచెను. ఈ యుద్ధమున చోళుల నెదిర్చిన దళనాయకులలో గండపయ్యయు, గంగాధరుడును వీరస్వర్గమును జూఱగొనిరి. విక్కియు, విజయాదిత్యుడును, సంగమయ్యయు బ్రదుకు

1 ఆచార్య కె. ఎ. నీలకంఠశాస్త్రి: చోళులు, సం. ౧, పుట ౨౭౮.

2. చోళులు, సం. ౧. పుటలు ౨౭౮-౯.

జీవుడా యని పరువెత్తిరి. విజయోన్మత్తులగు చోళులు దేశమును గొల్లగొట్టి కొల్లిపాకను పరశురామప్రీతి గావించిరి.[1] పైనుదాహృతములైన రాజాధిరాజు శాసనములవల్ల రట్టపాడిదండయాత్రకును, కొల్లిపాకదండయాత్రకును నొండొంటితో సంబంధము లేదనియు, నవి ప్రత్యేక దండయాత్ర లనియు దెల్లమగుచున్నది.

తన ౨౮-వ రాజ్యవర్షమున బాశ్చాత్యచాళుక్యుల నోడించి వారి రాజధానిని ధ్వంసమొనర్చి యచట వీరాభిషేకము గావించు కొన్న రాజాధిరాజు మరల దన ౨౯-వ రాజ్యవర్షమున వారిపై నేల ఎత్తిపోవలసెనో కనుగొనవలసియున్నది. దీనికి వేంగియందు చోళులకు గలిగిన ఘనపరాజయమే కారణము. రాజేంద్రచోళ చక్రవర్తి యా దేశముమీాద రాజరాజ బ్రహ్మమహారాజును, నితరచోళదండనాథులును వేంగిదేశమునకు బాశ్చాత్యచాళుక్యులను దోలివేయుటకు బోయియుండిరి కదా. వీరు వేంగిని జొచ్చినపిమ్మట కలిదిండి సమీాపమున గర్ణాటకసైన్యములను దారసిల్లిరి. ఇరుపక్షముల వారికిని మహాభీకరసంగ్రామ మావహిల్లెను. కర్ణాటకులతో హోరాహోరిగ బోరి చోళసేనాధిపతు లందఱు రణశయ్య నలంకరించిరని ప్రస్తుత శాసనము దెల్పుచున్నది. చోళదండనాయకులందఱు నిశ్శేషముగ మడియుటను జూడ చోళుల కిచట సంపూర్ణపరాజయము గలిగెనని తోచుచున్నది.

ఈ పరాజయవార్త వచ్చినవెంటనే రాజేంద్రచోళుడు రాజాధిరాజును వేంగిపై కంపెను. చోళసైన్యములు మరల వచ్చుచున్నవని విని సోమేశ్వరుడు వారి నెదిరించుటకు దన కుమారుడగు విక్రమాదిత్యుని రాజరాజనరేంద్రుని సవతితమ్ముడగు విజయాదిత్యునితో గూడ నంపెను. ఇరువాగులకు సమరము సంప్రాప్తమాయెను. పైని జెప్పినరీతిని విక్రమాదిత్య విజయాదిత్యు లోడి పాఱిపోయిరి. వారిని వెన్నంటి తఱుముచు రాజాధిరాజు కొల్లిపాకవఱకు బోయి యాపట్టణ

1. పై గ్రంథము. సం. ౧. పుట ౨౭౪.

మును దగులబెట్టెను. కాని యా దుర్గము చోళులకు స్వాధీనపడలేదు. శ. ౯౭౭-వ సంవత్సరమునాటి యొక శిలాశాసనమున నాహావమల్ల సోమేశ్వరుని యనుచరులలో నొక్కడగు సింఘణ తాను 'కొల్లిపాకెయకావం' అనగా కొల్లిపాకను రక్షించినవాడనని చెప్పుకొనియున్నాడు.[1] ఇది సత్యమగునేని చోళసైన్యములు కొల్లిపాకనుండి తఱుమబడెనని చెప్పవలసియున్నది.

చోళసేనాధిపతులు:—కలిదిండి యుద్ధమున గర్ణాటకులతో బోరి రణక్షేత్రమున గూలిన చోళదండనాయకుల చరిత్రనుగూర్చి విశేష మేమియు దెలియదు. వీరియందు ఉత్తమచోడమిలాడుడైయ్యానను నతడు రాజేంద్రచోళుని చతుర్థవర్షపు (శ. ౯౩౮) శాసనమున బేర్కొనబడియున్నాడు. ఇప్పటి యుత్తర ఆర్కాటుమండలములోని పర్వతప్రాంతభూమి నేలుచుండెను. ఇతడు భార్గవగోత్రోద్భవుడగు యాదవభీముడని యందు చెప్పియున్నది.[2] ఇతని యనంతర చరిత్రను దెల్పు సామగ్రి యేదియు లభ్యపడలేదు. తక్కిన యిరువురి పొడ చోళశాసనములలో నెచ్చటను గానరాదు. రాజరాజబ్రహ్మమహారాజు బ్రాహ్మణుడు. బ్రాహ్మణు లాకాలమున కత్తిపట్టి యుద్ధము సేయగల నేర్పరులై సైన్యమున మహోన్నతపదముల నందుచుండి రనుట కిది యొక నిదర్శనము. సేనాపతి యుత్తమసోఱబ్రహ్మమారాయుడొకడు శ. ౯౫౫ నాటి కోలారు శాసనమున బేర్కొనబడియున్నాడు. ఇతడు ప్రస్తుత శాసనమున బేర్కొనబడిన రాజరాజబ్రహ్మమహారాజునకంటె భిన్నుడు.

3

దానవిషయము:—కలిదిండియుద్ధమున మృతినందిన ముగ్గురు చోళసేనాపతులపేర దాను గట్టించిన మూడు శివాలయములలోను

1. ఎపి. కర్ణా. సం. ౭. షి కా. ౩౨౩. దీనిని నా దృక్పథమునకు దెచ్చిన శ్రీ వే. వెంకటరాయశాస్త్రి, ఎం. ఏ. గారియెడ గృతజ్ఞుడను.

2. ARE 20 of 1905.

నిత్యనై వేద్యదీపారాధనలకును, నుత్సవములు నడపుటకును పల్లపు గు[ద]వార విషయములోనికి యణకువయైన మూడు గ్రామములను దానము జేసెను. వీని నన్నిటి నేకము జేసి యొక గ్రామముగ మార్చి, దానికి మధురాంతకనల్లూరని[1] క్రొత్తగ నామకరణము జేసినను వీని హద్దులు ప్రత్యేకముగనే వర్ణింపబడియున్నవి. మొదట (పం. ౧౦౩-౬) కలిదిండి పొలిమేరలు, తరువాత (౧౦౬-వ పంక్తిలోని 'పల్లపుగు[ద]వారే' మొదలు ౧౧౦-వ పంక్తియారంభమందలి 'సీమ' వఱకు) కడుపట్టుపొలిమేరలును, కడపట (౧౧౦-వ పంక్తిలోని పల్లపుగు[ద]వారే అను తావునుండి) మూడవ గ్రామమగు [ఆ]వకూరు పొలిమేరలు వర్ణింపబడియున్నవి. ఈ మూడుగ్రామములలో గలిదిండి యన్నిటికంటె దూర్పున నుండెను. దానికి ఉత్తరమునను నీశాన్యమునను పోతుంబట్టియు, దూర్పున కొన్నెకియు, నాగ్నేయమున [న?]ల్లిదొట్టును, దక్షిణమున కొంతామయు, నైఋత్యమున వేవాకయు, బశ్చిమమున గడపట్టును, వాయవ్యమున దా[తా]డినాడును మేరలు. రెండవ గ్రామమగు కడపట్టు కలిదిండికి బశ్చిమమున నుండెను. దానికి ఉత్తరమున గల్వసండయు, నీశాన్యమున దా[తా]డినాడును, దూర్పునను, నాగ్నేయమునను గలిదిండియు, దక్షిణమునను, నైఋత్యమునను వేవాకయు, పశ్చిమమున నావకూరును, వాయవ్యమున తామరకొలనిక్రొవ్వింబ్లేటం బాసిన తల్లిక్రొయ్యు నదియు మేరలు. ఐదవ రేకులో జాలభాగము తునిగి నష్టమై

1. ఈ నూతననామ మర్థగర్భితమైనది. మధురాంతకుడను పేరు రాజేంద్రచోళచక్రవర్తికి గలదని ప్రస్తుతశాసనమునందే చెప్పియున్నది. రాజరాజనరేంద్రు డీ నూతనగ్రామమునకు రాజేంద్రచోళమధురాంతకదేవుని పేరు పెట్టినాడనుట నిశ్చయము. సామాన్యముగ సామంతులు మున్నగువారు గ్రామదానము సేయునపు డట్టి గ్రామములకు దమ్మేలిన ప్రభుపుపేరు పెట్టు సంప్రదాయము కలదు. దీని ననుసరించి రాజరాజనరేంద్రుడు చోళచక్రవర్తియగు రాజేంద్రుని కాశ్రితు డని చెప్పవలసియున్నది.

పోయినందున నందు జెప్పబడిన మూడవ గ్రామమగు నావకూరి యెల్లలు చక్కగ దెలియరావు. కాని దాని హంసాయి గ్రామము లలో గడపట్టు, గొండికముంజులూరు గ్రామముల పేరులు మాత్రము మిగిలియుండు తుంటెయందు గానవచ్చుచున్నవి. ఇవిగాక కడ పట్టుతోగూడ -గ్గియవాడ యను నామాంత్యము గల గ్రామ మొక్కటి కూడ పేర్కొనబడియున్నది. ఈ రెండు గ్రామములకు గల సంబంధ మెట్టిదో తెలియదు.

దానము సేయబడిన మూడు గ్రామములలోను గలిదిండి యావకూరులను స్పష్టముగ గుర్తింపవచ్చును. ఇవి కృష్ణాజిల్లా కైక లూరు తాలూకాలో కొల్లేరు సరస్సుకు దూర్పున నున్నవి. ఇప్పుడు లభ్యమగు పటములందు గడపట్టు కానరాకపోయినను నది యావ కూరు కలిదిండి గ్రామముల మధ్య నుండెనని నిశ్చయముగ జెప్ప వచ్చును. ఇప్పటికిని ఈ పేరుగల గ్రామ మచ్చట కలదేమో. సరి హద్దు గ్రామములలో తాడినా డిప్పటి తాడినాడయె. శాసనమున జెప్పిన ట్లది కలిదిండికి వాయవ్యదిశయందే యున్నది. పోతుంబత్తి యనునది పోతుంబట్టునకు షష్ఠి. ఇది ఈ తాలూకాలోని ప్రస్తుత పోతుంబట్టు గ్రామమే కాని యన్యము గాదు. వేవాక యనునది యిప్పటి వైవాక కావచ్చును. క్రొవ్విండేటంబాసిన తల్లిక్రొయ్య నదిని గాని, తక్కిన సరిహద్దు గ్రామములనుగాని గుర్తించుటకు సాధ్యముగా లేదు. స్థలజ్ఞులు వీనిని గుర్తింపగలుగుదురేమో.

దానకాలము :—సూక్ష్మముగ దానకాలమును నిర్ణయించి చెప్పుటకు దగిన సాధన మిందేదియు గానరాదు. తునిగి నష్టమై పోయిన యైదవరేకు ఖండమున దానకాలవివరణ ముండెనేమో. లభ్యమైన తునకవల్ల నిది నందంపూండి శాసనమునకంటె మునుపటి దనియు, గోరుమెల్లి శాసనముకంటె వెనుకటి దనియు నిశ్చయముగ

జెప్పవచ్చును. శాసనోక్తచారిత్రాంశములను పరామర్శించి యందు వర్ణింపబడిన కలిదిండియుద్ధము శ. ౯౬౮-వ సంవత్సరమున జరిగి యుండవలయు నని చెప్పియున్నాను. కలిదిండియుద్ధమున జోళులు పరాజితులగుటచేత వేంగియందు వారి యాశ్రితుడైన రాజరాజ నరేంద్రునికి శాసనోక్తశివాయతననిర్మాణమునకు గాని, తత్పోష ణార్థము భూదాన మొసగుటకుగాని యవకాశ ముండెనని తలచుటకు వీలు లేదు. రాజాధిరాజునాధిపత్యముక్రింద చోళసైన్యము మరల శ. ౯౬౬ న వేంగిపై నడచి పాశ్చాత్యచాళుక్య సైన్యముల నోడించి గడిదుర్గమైన కొల్లిపాకవఱకును దోలినట్లు చోళశాసనములవల్ల దెలియవచ్చుటచే రాజరాజనరేంద్రుని కప్పుడు వేంగి స్వాధీనమై యుండు ననుట నిస్సంశయము. తరువాత దేవాలయనిర్మాణమున కొక్క సంవత్సరమేనియు బట్టియుండును. కావున శాసనోక్త దానము శ. ౯౬౭ ప్రాంతమున జేయబడె నని చెప్పవచ్చును.

ఆజ్ఞప్తి, శాసనకావ్యకర్త, లేఖకుడు:—లభ్యమైన శాసన భాగమువల్ల వీ రెవ్వరైనదియు స్పష్టముగ దెలియవచ్చుటలేదు. కాని మొదవ రేకులో మిగిలిన ముక్కయందలి కడపటిపంక్తి 'శో రాచియ పెద్దేరి' యను మాటలతో నారంభమగుచున్నది. కడపటి యక్షరమగు 'రి'కి గుడిప్రక్కను 'ఈ'కారముతో గూడిన యక్షర లేశము కానవచ్చుచున్నది. దీనిని జదువగనే కోరుమెల్లి శాసనము లోని 'ఆజ్ఞప్తిః కటకేశో రాచియపెద్దేరి భీమనామతనూజః । కర్తా బేతనభట్టః కావ్యానాం లేఖకోఽస్య గణ్డాచార్యః' అను శ్లోకము స్మరణకు వచ్చుచున్నది. ఇందలి 'శో రాచియపెద్దేరి' ఇత్యాది పై శ్లోకములోనివే యని తలచెదను. పంక్తిప్రారంభాక్షరమగు 'శో' 'ఆజ్ఞప్తిః కటకేశో'లోని యంత్యాక్షరమేకాని యన్యము గాదు. కావున కోరుమెల్లిశాసనమునకు బోలి దీనికిని యాజ్ఞప్తి కటకేశు డని చెప్పవలసియున్నది. 'కటకేశు' డనునది యొక వ్యక్తియొక్క

నామము గాదు. అది యొక యధికారపదమును దెల్పు పేరు. 'కటక' మనగా నగర మని యర్థము. 'సైన్య' మని చెప్పినను చెప్ప వచ్చును. కావున 'కటకేశు' డనగా నాగరకు డని గాని, సైన్యాధ్యక్షు డనిగాని యర్థము జేసికొనవలయును. పూర్వచాళుక్యశాసనములలో బెక్కింటి యందు కటకేశు డాజ్ఞప్తిగ బేర్కొనబడి యున్నాడు. కటకరాజు, కటకాధిపతి మొదలగు పేర్లన్నియు నీకటకాధీశపదమునకు నామాంతరములే.

శాసనకావ్యకర్త :—లభించిన ప్రస్తుత శాసనభాగమున శాసనగ్రంథకర్తప్రస్తావ మెచ్చటను గానరాదు. కాని యట్టి ప్రస్తావము లేకపోవుట యతడు తన విషయ మిందు జెప్పకొనకపోవుటచేత కాదు. ఈ పట్టున శాసనపురేకు విఱిగిపోవుటయే యతని విషయ మెఱుకపడకుండుటకు గారణము. కడపటి పంక్తియందలి 'రాచయ పెద్దేరి' యిచ్చట గడు ముఖ్యము. 'పెద్దేరి'తో నీపేరు సమాప్తము గాలేదు. 'రి'కి గుడిపైపున 'ఈ'కారముతో గూడిన యక్షర లేశము గానవచ్చుచున్నదని ముందే తెల్పియున్నాను. ఈ 'యీ'కార మక్షరముయొక్క యుపరిభాగమున దాకుచున్న ట్లున్నది. ఎడమభుజము గుడినుండి యించుక గ్రిందికి దిగి యెడమవైపున కీషణ్మాత్రము దిరిగి మరల క్రిందికి దిగిన ట్లున్నది. కావున నిది 'భీ' కావచ్చును. రాచియ పెద్దేరిభీమన యనునతడు విమలాదిత్యుని రణస్తిపూండిశాసనగ్రంథమును రచియించెను. రాచియపెద్దేరిభీమన పుత్రుడు బేతనభట్టు రాజరాజనరేంద్రుని కోరుమెల్లిశాసనమును రచించెను. కోరుమెల్లి శాసనమునకును, ప్రస్తుతశాసనమునకును సన్నిహితసంబంధము గల దని యీ వ్యాసారంభమున నిరూపింపబడియున్నది. మఱియు నిది కోరుమెల్లిశాసనమునకు దరువాతి దని చెప్పుటకు గొంత యవ

కాశము గలదు. కోరుమెల్లి శాసనమున గానరాని వేంగీచాళుక్య చోళపరస్పరసంబంధమును దెల్పు చరిత్రాంశము లిందు కొన్ని వర్ణింపబడియున్నవి. ఈ కారణములవల్ల గలిదిండి శాసనగ్రంథము రచియించినాతడు రాచియపెద్దేరిభీమనపుత్రుడు బేతనభట్టనియే తలంచెదను. బేతనభట్టు విద్వత్కుటుంబమునకు జెందినవాడు. ఈ కుటుంబములోని మొదటివారగు రాచియపెద్దేరులను గూర్చి యేమియు దెలియకపోయినను మూడవవాడగు భీమన విద్వాంసుడు. అతని కవితాకౌశలమును రణస్తిపూండిశాసనము విశదపఱచుచున్నది. బేతనభట్టు సంస్కృతమున లలితమైన కవన మల్లగలవాడు. ఇతని వైదుష్యమునకును, గవితానైపుణ్యమునకును నితనిచే విరచితములైన కోరుమెల్లి కలిదిండి శాసనములే సాక్షులు. శయ్యాసౌష్ఠవముననేమి, యర్థగాంభీర్యముననేమి, పదలాలిత్యముననేమి, వర్ణనాచాతుర్యముననేమి కలిదిండిశాసనగ్రంథము గోరుమెల్లిశాసనమును మించినది. రాజేంద్రచోళుని వైభవమును దెల్పు శ్లోకములు సంస్మరణీయములు. కలిదిండియుద్ధవర్ణన రణక్షేత్రమును బాఠకుల చక్షురింద్రియములకు గోచరమగురీతి బ్రదర్శించి చోళకర్ణాటకాంధ్ర వీరుల శౌర్యవిజృంభణమును విశదముగ దెల్పుచున్నది. భీమనభట్టును, నాతని పుత్రుడును నాకాలమున బేరొందిన కవులైయుండినట్లు తోచుచున్నది. కావుననే రాజపురోహితుడును, నాంధ్రశబ్దశాసనుడును నగు నన్నయభట్టు వీరిచే విరచింపబడిన శ్లోకములను గొన్నిటిని దన నందంపూండిశాసనగ్రంథములోని కెక్కించుకొనియున్నాడు. ఈ విషయమును స్థలాంతరమున నిరూపించుచున్నాడ.

లేఖకుడు:—లేఖకుని మాట యిం దెచ్చటను లేదు. కాని యతడు గండాచార్యుడేకాని యన్యుడుగా డని తలచెదను. ఇతడే

రాజరాజనరేంద్రుని శాసనముల నన్నిటిని జెక్కిన లేఖకుడు. కోరుమెల్లి నందంపూడి, మండతామ్రశాసనముల లేఖకుడు గండాచార్యుడని ఆ శాసనములయందే కలదు. కోరుమెల్లిశాసనమునకు దరువాతి దీ కలిదిండిశాసనమని నిర్ధారించియున్నాను. ఈ నిర్ధారణ సరియైనదేని దీని లేఖకుడును గండాచార్యుడే కావలయును.

ఈ శాసనమును జదివి పరిష్కరించుటయందును, జరిత్రాంశములను బరిశీలించుటయందును నిప్పటి గవర్నమెంటు ఎపిగ్రాఫిస్టగు రావుబహదూరు సి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులుగారును, మదరాసు విశ్వవిద్యాలయము ఇండియన్‌హిస్టరి అండు ఆర్కియాలజీ ప్రొఫెసరగు కె. ఎ. నీలకంఠశాస్త్రిగారును, పై విశ్వవిద్యాలయమునందే సంస్కృతోపన్యాసకులగు డాక్టరు వి. రాఘవన్‌గారును నాకు దోడుపడిరి. వీరికి నా కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనములను సమర్పించుచున్నాడను.

మూ ల ము

మొ ద టి రే కు : రెం డ వ ప్ర క్క

౧ శ్రీ [ధామ్నః పురుషో]త్తమస్య మహతో నారాయణస్య ప్రభో
ర్నాభీపంకరుహా ద్బభూ [వ జగత] స్స్రష్టా స్వయం
౨ భూ స్తత [ః।] జజ్ఞే మా [న] ససూను రత్రిరితి య స్తస్మాన్మునే
రత్రిత స్సోమో వం [శ] కర స్సుధాం[శు రుదిత శ్శ్రీక] ణ్ఠచూ
౩ డామణిః[1]। [।౧॥*] తస్మా దభూ త్సుధాసూతే ర్బుధో బుధ
నుత స్తతః [।] జాతః పురూరవానామ చ [క్రవ ర్తీస] విక్ర
౪ మః [॥౨*॥][2] తస్మా దాయు స్తతో నహుషః తతో యయాతిః
చక్రవ ర్తీ వంశక ర్తా తతః పురు [రితి] చక్ర[వ ర్తీ]తతో జ
౫ నమేజయో [౩*] శ్వమేధత్రితయస్య క ర్తా తతః ప్రాచీశః
త [స్మా*] త్సైన్యయాతిః తతో హయపతిః తత స్సార్వ భౌ
౬ మః తతో జయసేనః తతో మహాభౌమః త [స్మా*] దై శానకః
తతః క్రోధాననః తతో దేవకిః తస్మాదృభు
౭ కః తస్మా దృక్షకః తతో మతివరః సత్రయాగయాజీ సరస్వతీ
నదీనా [థః] తతః కాత్యాయనః
౮ తతోనీలః తతో దుష్య న్తః తత్సుతః। [।*] చక్రవ ర్తీ మహా
తేజా భరతో యూపకాననం। కృత్వాశ్వమేధా
౯ నకరో ద్గంగాయమునయో స్తటే [3][॥౩*] తతో భరతా
ద్భూమన్యుః। తత స్సుహోత్రః। తతో హ స్తీ। తతో విరోచనః
౧౦ తస్మా దజమీలః। తత స్సంవరణః। సంవరణస్య తపనసుతాయా
స్తపత్యాశ్చ సుధన్వా। తతః పరిక్షిత్।
౧౧ తతో భీమసేనః। తతః ప్రదీపనః। తతః శ న్తనుః। తతో విచిత్ర
వీర్యః। తతః పాణరాజః॥[4] పుత్రా స్తస్య యు

---

1. శార్దూలవిక్రీడితము. 2. అనుష్టుభ్. 3. కడపటియక్షరమగు 'టే' కు గుడి ప్రక్క నకారపుపొల్లువంటి రేఖయొకటి కాన్పించుచున్నది. 4. 'పాండురాజః' అని చదువవలయును.

౧౨ ధష్టిర[1]భీమార్జుననకులసహదేవాః। పంచేంద్రియవ త్పంచ స్యు
వ్విర్నయగ్రాహిణ స్తత్ర॥ [౭॥*[2]] జిత్వా యేన పుర
౧౩ ందరం హుతవహేతిహవ్యీకృతం కాణ్డవం[4] [।*] య శ్శంభో
ర్లబ్ధ తేస్మ సంయతి బహూ న్యస్త్రాణి దివ్యానిచ। యేనాధ్యాసిత
౧౪ మాసనం మఘువత శ్చార్ధ్ధం సురద్వేషిణాం[5][౮*] సంపిష్యాగ
మయత్ కృతా న్తనగరీంయః కౌరవాన్విద్విషః[౯॥6*]తతోర్జునా
౧౫ దభిమన్యుః। తతః పరిక్షిత్ । తతో జనమేజయః।తతః క్షేముకః।
తతో నరవాహనః । తతః శతానీకః । తస్మా
౧౬ దుదయనః। తతః పరం తత్ప్రభృతి ష్వవిచ్ఛిన్నసన్తానే ష్వయో
ధ్యాసింహాసనాసీనే ష్వేకాన్నషష్టి[7] చక్రవర్తిష.

రెండవ రేకు : మొదటి ప్రక్క

౧౭ షుగతేసు[8] తద్వంశ్యే విజయాదిత్యనామరాజా విజిగీషయా దక్షి
ణాపథం గత్వాత్రిలోచనపల్ల
౧౮ వ మధక్షిప్య[9] కాలవశా ల్లోకా న్తర మగమత్।తస్మి న్నంకులే
తస్య మహాదేవీ గర్భభారాలసా న్తఃపురాధికృ
౧౯ తవనితాకంచుకి [10]భిస్సార్ద్ధం వృద్ధామాత్యైః పురోహితేనచ
నీయమానా కథంచి న్మడివేము [11]నామాగ్రహారముపగ
౨౦ మ్య తద్వాస్తవ్యేన విష్ణుభట్టసోమయాజినా దుహితృనిర్వి
శేష[12], మభిగక్షితా[13] సతీనందనం విష్ణువర్ద్ధన మసూత
౨౧ సా తస్యచ కుమారస్య మానవ్యసగోత్రహారీతిపుత్రాదిస్వక్షత్ర
గోత్రక్రమోచితాని కర్మ్మాని[14] కారయిత్వా త

1. 'యుధిష్ఠిర' అని. 2. ఆర్యా. 3. 'హుతవహే' అని. 4. 'ఖాణ్డవం' అని. 5 'సురద్వేషిణాం' అని. 6. శార్దూలవిక్రీడితము. 7. 'షష్ఠి' అని. 8. 'గతేషు' అని చదువవలయును. 9. 'మధిక్షిప్య' అని. 10. 'చ' కారము యొక్క కొమ్ము వ్రటువసుడివలె నున్నది. 'కి' యొక్క కుడిప్రక్కనొక చిన్న నిలువు గీటుకలదు. 11. 'కథంచిన్మడివేము' అని. 12. 'నిర్విశేష' అని. 13. 'రక్షితా' అని.14. 'కర్మ్మాణి' అని.

౨౨ మవర్ద్ధయత్॥ నచ మాత్రా విదితవృత్తాన్త స్స న్ని గ్ర[1] త్య
చలుక్యగిరౌ నందాం భగవతీం గౌరీ మారాధ్య కుమారనారాయ
౨౩ ణమాతృగణాంశ్చ సంతర్ప్య శ్వేతాతపత్రైకశంఖ[2] పంచ
మహాశబ్దపాలికేతనప్రతిఢక్కా-వరాహలాంచ్ఛనపిం
౨౪ చ్ఛ[3] కున్తసింహాసనమకరతోరణకనకద[ణ్డ]గంగాయమునా
దీని స్వకులక్రమాగతాని నిక్షిప్తాని
౨౫ వ[4] సామ్రాజ్యచిహ్నాని సామాసాద్య[5] త్రిలోచనపల్లవం
జిత్వాతత్సుతా ముత్తమదానీ ముపయ
౨౬ మ్య కదంబగంగాదిభూమిపా న్నిర్జి[త్య*] సతు[6] నమ్మర్
దామధ్యం సార్ద్ధస ప్తలక్షం దక్షిణాపథం పాల
౨౭ యామాస॥ తస్యాసీ ద్విజయాదిత్యో విష్ణువర్ద్ధనభూపతేః।
పల్లవాన్వయజాతాయా మహాదేవ్యాశ్చ నందనః। [౬॥*][7] త
౨౮ త్సూనుః పులకశీ[8] వల్లభః। తత్పుత్రః కీర్తివర్మా। తస్య
తనయః। శ్రీమతాం సకలభువనసంస్తూ[య]మానమా
౨౯ నవ్యసగోత్రాణాం హారీతిపుత్రాణాం కౌశికీవరప్రసాదలబ్ధరాజ్యా
నాం మాతృగణ పరిపాలితానాం స్వామిమ
౩౦ హాసేనపదానుధ్యాతానాం[9] భగవన్నారాయణప్రసాద సమా
సాదితవరవరాహలాం [చ్ఛనే[10] క్షణక్షణవశీకృ]
౩౧ తారాతిమణ్డలానా మశ్వమేధావభృతస్నాన[11] పవిత్రీకృత
వపుషాః[12] చాలుక్యానాం [కులమలంకరిష్ణోస్సత్యా]

1. 'సన్నిగర్త్య' అని. 2. 'శంఖ' అని. 3. లాంఛన 'పింఛ' అని. 4. 'నీవ' అని. 5. 'సమాసాద్య' అని. 6. 'సేతు' అని. 7. అనుష్టుభ్. 8. 'పులకేశీ' అని. 9. 'పాదానుధ్యాతానాం' అని 10 'లాంఛనే' అని. 11. 'భృథస్నాన' అని. మూడవయక్షరమగు 'స్నా' వ్రాయుటయందు లేఖకుడు మొదట 'సా'కు 'మ' వత్తు నిచ్చి దాని దుడిచి పైన 'న' వత్తు వ్రాసినట్లున్నది. 12. 'వపుషాం' అని.

౩౨ శ్రయవ[ల్లభేం]ద్రస్య భ్రాతా కుజ్జ1 విష్ణువర్ధనో [౽*] ష్టాద
శవర్షాణి వేగీదేశ మపాలయత్ ।...[జయసిం]

౩౩ హ [వల్లభస్త్రయ] స్త్రింశతం । తదను జేంద్రరాజనందన స ప్త
దినాని [।*] తత్పుత్రో [వి]...న [(?)వవ]

రెండవ రేకు : రెండవ ప్రక్క

౩౪ ర్షాణి । తత్సూను ర్మంగియువరాజః పంచవింశతిం । త త్త
నయో జయసింహస్త్రయోదశ । తద[నుజ]ః కొ

౩౫ కిలిః2 షణ్మాసాన్ । తస్య జ్యేష్ఠో3 భ్రాతా విష్ణువర్ధన స్తము
చ్చాట్య స ప్తత్రింశత మబ్దాన్ । తత్పు[త్రో విజయా]ది

౩౬ త్యభట్టా*] రకో [౽*] ష్టాదశ। తత్పుత్రో విష్ణువర్ధనః షట్
త్రింశతం।తత్సూను ర్నరేంద్ర మృగరాజో [౽*] [ష్టాచత్వారింశతం

౩౭ । తత్సుతః కలివిష్ణువర్ధనో ధ్యర్ధవర్షం । త త్తనయో గుణగ
విజయాది[త్య*]శ్చతశ్చత్వా [రింశతం] । త[ద్భ్రాతు]

౩౮ ర్విక్రమాదిత్యభూపతే స్సుత శ్చాలుక్యభీమ స్త్రింశతం ।
తత్పుత్రో విజయాదిత్యష్షణ్మాసాన్ । త[త్సూనుర

౩౯ మ్మరాజ స్స ప్తవర్షాణి । తత్సుతం విజయాదిత్యం బాల
ముచ్చాట్య తాడపరాజో మాస మేకం । [తం జిత్వా]

౪౦ చాలుక్యభీమతనయో విక్రమాదిత్య ఏకాదశమాసాన్ । తత్తాడ
పరాజసుతో యుద్ధమల్లస్స ప్తవ...

౪౧ తః॥ అమ్మరాజానుజో రాజభీమో భీమపరాక్రమః । విజిత్య
యుద్ధమల్లంతం ద్వాదశాబ్దా[న్ధ...॥4[౭॥*]

1. 'కుబ్జ' అని. 2. 'కొక్కిలిః' అని చదువవలయును. 3. 'జ్యేష్ఠ' అని.
4. అనుష్టుభ్.

౪౨ సత్పుత్రయో ర్దశరథ ప్రతిమస్య తస్య భీమస్య రామభరతో
పమయోః[1] కనీయాన్ దానా[ర్ణవస్తు?]

౪౩ నృపయోః ఖలు పంచవింశత్యబ్దా నరక్ష దవనీతల మమ్మ
రాజః॥[2] [*౮॥] తస్య జ్యేష్టో[3] [నృ] పతిషు [చ]...

౪౪ ష్టి[4] విద్యాప్రవీణో యఃకర్ణాదీ న్పురతరునిభో భూరిదానేన
జిత్వా। లోకే [ఽ*]న్వర్థం సుచిరమద. [నా] మదానా [ర్ణ]

౪౫ వాఖ్య స్స త్రీనబ్దా నవహ దవనీ మర్ణవక్షౌమకాన్తాం॥[5][౯॥*]
తతః ప [రం] పతింలబ్ధ్వ మనురూపమ నా[యి] కా[6] [స]

౪౬ ప్తవింశతివర్షాణి వచా రేవ[7] తపఃక్షమాం॥[8] [౧౦॥*] అథ
దానార్ణవ [జ్ఞా]తః [9] కలావాన్ ద్విట్తమోహరః రాజ
[—*]చాలు [క్య] చ [ం]

౪౭ ద్రో యః క్షమాతాప మపా[10] కరోత్॥[11] [౧౧॥*] బలా ద్గ్ర
[12]హీత్వా బలితో [ధ]రిత్రీః[13] గీచ్వాణ[14] శత్రో రివ
శత్రువర్గాన్ [త్ । (శ్రీ)]

౪౮ శక్తివర్మ [—*]న్ నవమా శ్చలుక్యనారాయణో ద్వాదశరక్ష
తిస్మ॥[15] [౧౨॥*] తదనుతదనుజన్మా రాజమార్తాణ్డ [భూ]

౪౯ పో విశదరుచిరరాతి ధ్వాంతవిధ్వంసదక్షః । స్సమమవహతి భువ
మబ్దా న్స ప్తసప్త్యశ్వ తేజా స్స [కలవ]

---

1. విసర్గలోని రెండు సున్నలు గలియున్నట్లు చెక్కుటవల్ల నది 'ః'వలె గాన వచ్చుచున్నది. 2. వసంతతిలక. 3. 'జ్యేష్ఠో'. 4. 'ష్ఠి' అని. 5. మందాక్రాన్త. 6. 'నాయికా' అని. 7. 'చచారేవ' అని. 8. అనుష్టుభ్. 9. 'దానార్ణవాజ్జాతః' అని. 10. 'పా' వెనుక 'లి' వంటి యక్షరమువ్రాసి తుడుపబడియున్నది. 11. అనుష్టుభ్. 12. 'బలాద్గృహీత్వా'లోని 'ద' క్రింది 'గ' వత్తు తలక్రిందుగా జెక్కబడియున్నది 13. 'ధరిత్రీం' అని. 14. 'గీర్వాణ' అని. 15. ఉపజాతి.

మూడవరేకు : మొదటి ప్రక్క

౫౦ సుమతీభృ న్మస్తకన్యస్తపాదః1 ॥ [౧౩॥*] లక్ష్మీభ 2ర్తృని
భస్య తస్య విమలాదిత్యస్య భోడాన్వయే3 క్షీరాంభోనిధి
౫౧ జన్మనః శ్రియఇవ శ్రీరాజరాజ [—ం*] ధిపః । దేవ్యా శ్చాబని4
రాజరాజదుహితుః కుందాంబికాయా స్సుతో య
౫౨ ః కందర్పఇవాపరః ప్రతివసన్ లోకత్రయే స్త్రీహృది5॥
[౧౪॥*] బాల్యే భూషణ మభవ ద్రత్నమయీ యస్య క
౫౩ ంఠకంధి కాకంఠే6। గుణలుబ్ధయేవ మాలాధరయా దత్తా పతిం
[వరయా]7॥[౧౫॥*] వేదాంభోధినిధిప్రమాణగణితే శా
౫౪ కాబ్దసంఘే8రవౌ సింహస్థే బలహులద్వితీయదివసే వారే
గు[రోశ్శ్రీతగో]।యుక్తే భోత్తర భద్రయా9వ్యతివణి
౫౫ జ్యామేతు10క్షమాం త్రాతుం పట్ట మధత్త యో గుణనిధిః
శ్రీరా[జ]రాజో నృపః11॥ [౧౬॥*]యస్యోత్తమాంగ మాబద్ధ
౫౬ మాభాత్పట్టేన భూయసా । (।) భర్తుం విశ్వంభరాభారం
జనై శ్శా [రోపితంయ] తా12॥ [౧౭॥*]అపిచ॥ఖ్యాతస్సమస్తనర
౫౭ నాథకిరీటకోటిరత్నప్రభాపటలపాటలపాదపీఠః13 యస్త్యాగవర్ష
పరిహర్షితసత్సమాజో రాజేం
౫౮ ద్రచోడ ఇతి చోడకులైకరత్నం॥14[౧౮॥*] ఏకస్యాసిద15పిస
హిమవానీశ్వశస్యా16పతద్భిమూర్ధ్ని గంగా

---

1. మాలిని. 2. లక్ష్మీభర్తృలో భ,ర్తృలకు నడుమ తుడిపివేయబడిన 'స్య' యొకటి యస్పష్టముగ గానవచ్చుచున్నది. 3. 'చోడాన్వయ' అని చదువవలయును. 4. 'దేవ్యా శ్చాజని' అని. 5. శార్దూలవిక్రీడితము. 6. కంఠికాకంఠే 7. ఆర్యా. 8. 'సంఖ్యే' అని. 9. 'యుక్తే చోత్తరభద్రయా' అని 10. ఇచట లేఖకుడు రెండక్షరములను దిగవిడచినాడు. 'తత్ర' అని చేర్చుకొన్న సరిపోవును. 11. శార్దూలవిక్రీడితము. 12. 'యథా' అని. అనుష్టుభ్. 13. 'టలపాటలపాదపీఠః' అనుభాగమున మొదట నేదో మొదట వ్రాసి తుడిచిన తుడుపుమీద చిన్న యక్షరములతో నిరికించి వ్రాయబడియున్నది. 14. వసంతిలక. 15. 'ఏకస్యాసీ'దని 16. 'నీశ్వరస్య' అని.

౫౯ విమలసలిలై స్స్నిభ్య[1]మానఃపవిత్రః। రాజేంద్రో యః[2] కిముత
నమతామీశ్వరాణాం బహూ(నా)

౬౦ ం రత్నాలోకప్రకటిజగత్ప్రాంగణో భ్య[3] శ్శిరోభ్యః[4]॥[౧౯॥*]
సద్వీపాం చతురంబుశాశి[5]పరిఖాం విశ్వంభరాం[లీ]

౬౧ లయా దక్షనైవ విజిత్య యోదిశదిశి ప్రాతిష్టిపత్స[ర్వ్వతః]
[6]సై వ్యోద్రాభ్రాన్తినివారణాయ విజయ స్త

౬౨ ంభా న్స్వనామాంకి[7]తా నాలానానివ బద్ధమర్థమనసోదప్పేణ[8]
దిగ్దన్తినః॥[9] [౨౦॥*] సశ్రత్వాపరితుష్యా[10] [వంశ]వినయ

౬౩ త్యాగాభిమానోన్నతి(ం) ప్రజ్ఞావిక్రమసత్యశౌ[చ] పటుతా
శౌర్య్యక్షమాదీ న్యసౌ[11]। (।)చోడేశో(మ)ధురాన్త

౬౪ కః[12]స్వాతనయా[13]మమ్మాంగనామాం సతీం చాలుక్యాభరణస్య
చాగ్రమహిషీం స్నేహేన యస్యాకరోత్[14]॥[౨౧॥]

౬౫ యస్మిన్ రాజని రక్షతి భూచక్ర మవక్ర ముచితమార్గే[ణ*]ణ।
అభవ దబాధ మకలుష మ[దూషి]తమ

మూ డ వ రే కు : రెం డ వ ప్ర క్క

౬౬ మత్సరం [ప్రజాభరితం॥][15] [రాజ్ఞో రా [జచ] లుక్యవంశలతి
కాలంబస్య యస్య స్వయం శశ్వత్కీ [ర్తిర లంక]

1 'చ్య' అని. 2 'రాజేంద్రోదయం' అని. 3 'ప్రాంగణేభ్యః' అని. 4 మందాక్రాంతము. 5 'రాశి' అని. 6 'దిశిదిశి ప్రాతిష్ఠిపత్సర్వ్వతః' అని. 7 ఈ యక్షరము 'కి' కంటె 'రి'ని యతిశయముగ పోలియున్నది. 8 'బద్ధమర్థమన' యనునక్షరములు జిన్నవిగ నిరికించి తుడుపుపై జెక్కబడియున్నవి. 'దప్పేణ' అని. 9 శార్దూలవిక్రీడితము. 10 'సశ్రుత్వాపరితుష్య' అని. 11 ఈ యక్షరము 'ర్గను' పోలియున్నది. 12 'కః'ముం దొక యక్షరము పాడకానవచ్చుచున్నది. 13 'స్వతనయా' అని. 14 శార్దూలవిక్రీడితము. 15 ఆర్యా.

౬౭ రోతి నితరా [ం] లో [క త్రయీం కమినీం1] । హారలీవ2 సుగన్ధి
చన్దనమయీాల [—?]వచోలావకీమాలైవా [మలజా?]
౬౮ తిజల3 కలితా [దా] కూలలక్ష్మీరివ॥4 [౨౩॥*] యస్య శ్రీపర
గణ్డభైరవవిభోర్ద్దోర్ద్దణ్డ [కౌక్షేయకప్రాణోద్వాహితహ]
౬౯ స్తిమస్తిక5 గలన్మస్తిష[—ఖాదా] శయా [।*] గృధ్రాః పక్ష
పుట న్వివసాయ్యర్6 వియతి [వ్యాబద్ధ]చ[క్రశ్చ] ల. [ం చ్చుచ్చు?]
౭౦ త్రచయ7 శ్రియం విదధతే వీరశ్రియ స్సంయతి8॥ [౨౫॥*] ఏకే
నైవ హయీాహయేన బహు[శో]............
౭౧ థాకోవా వీరభటో జయేత్ ప్రతిభటం చాస్త్రాభివర్షైస్తథా9।
కస్మించేదితి వి ద్ర[ు] తా ర [ణముఖాదాశ్చ]
౭౨ య్యర్పయ్యాకులా యస్యారాతయ ఏవశౌర్య్య మనిశం
స్కన్థస్థిత [స్వ స్థిచ॥]10 [॥౨౫।*][స్వస్తి][స*] వ్వర్లోకా
౭౩ శ్రయ శ్రీవిష్ణువర్ధనమహారాజ [—ం*]ధి రాజ రాజపరమేశ్వర
పరమ భట్టా [రకః] పరమమాహే
౭౪ శ్వరః పరమబ్రహ్మణ్యః మాతో11 పితృపాదానుధ్యాతిః12
త్యాగసింహాస [నాసీ] నః[ధతు? వుల]నా
౭౫. మ విషయసహిత పల్లపుగుద్రవార విషయ మధివసతః రాష్ట్రి
కూటప్రముఖా[న్కుటిం]బి [సః13స] వ్వాన్స
౭౬. మాహూయ మన్త్రిపురోహిత సేనాపతి యువరాజ దౌవారిక
ప్రవానాది14 సమక్ష15మి [త్థ] మాజ్ఞా

1 'కామినీం' అని. 2 'హారాలీవ' అని. 3 'జాల' అని. 4 శార్దూలవిక్రీడితము. 5 'మస్తక' అని. 6 'పుటాన్వివసాయ్యర్' అని. 7 లేఖకుడు కొన్ని మాటలను దిగవిడచినాడు. 8 శార్దూల విక్రీడితము. 9 'షైర్'లోని రైత్వచిహ్నము కొంచె మస్పష్టముగ నున్నది. 10 శార్దూల విక్రీడితము. 11 'మాతా' అని. 12 'ధ్యాతః' 13 'ప్రముఖా న్కుటుంబినః' అని. 14 'ప్రధానాది' అని. 15 'సమక్ష' లోని 'మక' మొదట గుడియిచ్చి పిమ్మట నదియే తలకట్టుగ మార్పబడియున్నది.

౭౭ పహాయతి।1 యధా।2 ఖ్యాతో[౽*]స్తి రాజరాజప్రిహ్మా3 మహా రాజ4ఇతి మహాదణ్డపతిః [। *] యోమధురా

౭౮ న్తక భూభృత్కరుణారససిక్తవర్ద్ధి5 తయశోలతికః6। [.౨౬॥*] రాజేన్ద్ర చోడభూపాల రాజ్యలక్ష్మీమహా

౭౯ నిధౌ [।*] రక్షణ7క్షమదక్షోగ్రమహాభుజభుజంగమః8[॥౨౭॥*] దిక్తోదక్షిణతః పురస్కృత బృహద్దణ్డ

౮౦ స్సయో విద్విణ్ఛోణిత9 పానగృధ్ను రపరః కాలో నవేతి క్షితః10[।*] రాజేన్ద్రక్షితిపాలకస్యమహతోమన్మాతు

నాల్గవ రేకు : మొదటి ప్రక్క

౮౧ లస్య [తు*]ల స్యాదేశం11 ప్రతిపద్య తత్ క్షణతఏ వాంధ్రక్ష మాం ప్రాగమత్ ।12[।౨౮॥*]. అన్యో [౽*] పి దణ్డనాథో భక్తిక్లేశప్రతు

౮౨ ష్టనిజనాధః13 [।*] అమునైవాగతవా నుత్తమశోడ చోడ గోనితివ్యపదిష్టః14। [*౨౯॥] ఉత్తమచోడమిలాడుడయ్యా

---

1 ‘జ్ఞాపయతి’ అని. 2 ‘యథా’ అని. 3 ‘బ్రహ్మ’ అని. 4 ‘మహారాజ’లోని ‘జ’ అనుదానిని ముందటి ‘రా’కును తరువాతి ‘ఇ’కిని మధ్య నిరికించి చిన్నదిగ జెక్కబడియున్నది. ప్రమాదవశమున లేఖకుడు దీనిని వదలిపెట్టి తరువాత పై రెండక్షరములకు నడుమ సందుచేసికొని చెక్కినట్లున్నది. 5 ‘ర్ధి’ ఈ సంయుక్తాక్షరములో బైదానిని మొదట ‘జ’గ వ్రాసి దానినే ‘ద’గ దిద్దినట్లున్నది. 6 ఆర్యా. 7 ‘ణ’మీదయెత్వచిహ్నము గానవచ్చుచున్నది. మొదట యెత్వముతో గూడిన యొకయక్షరము వ్రాసి దానిని చక్కగ తుడువక దానిపై ‘ణ’వ్రాయుట వల్ల మొదటవ్రాసిన యక్షరమునకు జెంది యెత్వ చిహ్న మట్లే నిలిచిపోయెనని తోచుచున్నది. 8 అనుష్టుభ్. 9 ‘విద్విట్ఛోణిత’ అని. 10 ‘క్షితౌ’ అని. 11 ‘శ’ మొదట చెక్కనప్పుడు విడిచి తరువాత‘దే’ ‘ప్ర’లకు నడుమ జొప్పింపబడియున్నది. 12 శార్దూల విక్రీడితము. 13 ‘థ’ అని. 14 ‘వ్యపదిష్టః’ అని ఆర్యా.

౨౩ సిత్యన్యో[౽*]పిచాగతః[1] పురుషః[।*] యఃపతిరథసేనాయాః
పతివ్రతాయాః పరేషణా సహనాయాః[2] [॥౩౦॥*]క

౨౪ ర్ణాటికబలారణ్యాం[3] తాగ్ధుకమ మశేషతః[4] దణ్డనాథత్రయెం
[5]దృష్ట్వా మగ్నిత్రయమి వోజ్వలం॥ [౬౩౧॥*]కర్ణా

౨౫ టద్రమిలాధీశదణ్డేశా మథవద్రణం [।*] పరస్పరచతుర్దన్త్రప్రతి
ఘట్టనభీకరం[7] [।౩౨॥*]ముష్టాముష్టి క్వచి ద్దృ

౨౬ ష్టం కోశా[8]కేశ్య[భవత్త]ణం [।*] దణ్డాదణ్డిక్వచిత్ప్రోక్తం
కున్తాకున్తి నిరన్తర[9] [ం*] [॥*౩౩॥] జఘ్నిరే[10]
నిజశరైరపి కేచి ద్ధన్వినో

౨౭ యు[ధిసమద్ధత[11] శౌర్యాః[।*]సేనయోరపి పరస్పరబాణా
పాతజ[నా*]తజపవాతవివృ[త్తః][12] [॥౩౪॥*]ఖడ్గిఖడ్గదృ

౨౮ ఢఘ[ట్టన]జాతే విస్ఫులింగనివహే సులభాస్యః।[13] సద్భట[14]
భయభృతః [చ*]లచిత్తా।[15] పంచమ

౨౯ ...[సన్త]పదాత్యోః।[16] [।౩౫॥*]నృత్యమివ[గజ]కబన్ధాస్తురగ
కబన్ధాశ్చ నరకబన్ధప్రముఖేః।[17] [।*][ర]

౩౦ ణమద్యైవ విముక్తం నిజనాథావంధ్యపోషణస్యేతి ముదా।[18]
[।౩౬॥*]గజై గ్గజా వాజభిరేవ వాజినో నరై

1 ‘చాగతః’ అని. 2 ఆర్యా. 3 ‘కర్ణాటక బలారణ్యం’ అని. 4 ‘దగ్ధ కామ మశేషతః’ అని. మొదట నేమోవ్రాసి తుడిపి పైన జెక్కబడిన వీయక్షరములు. 5 ‘దణ్డనాథత్రయం’ అని, 6 అనుష్టుభ్. 7 అనుష్టుభ్. 8 ‘కేశా’ అని. 9 అనుష్టుభ్. మొదట వ్రాసినది తుడిచి దానిపైన ‘నిరన్తరం’ అను మాట చిన్న యక్షరములలో వ్రాయబడి యున్నది. 10 ‘జఘ్నిరే’ లోని ‘జ’ కడునూత్న్నము. వెనుకటి శ్లోకములోని కడపటి యక్షరమువలె నిదియు తుడుపుపైన వ్రాసినదే. 11 ‘సముద్ధత’ అని. 12 స్వాగతా. 13 ‘శలభాఃస్యుః’ అని. 14 ‘సద్భటాః’ అని. 15 ‘భయభృతాః చలచిత్తాః’ అని. 16 స్వాగతా. 17 ‘నృత్యమివ గజకబన్ధాస్తురగకబన్ధాశ్చ నరకబన్ధప్రముఖాః’ అని. 18 ఆర్యా.

౯౧ న్నరా స్త్రత సమం వినాకృతాః[।*] ద్విపక్షయోః కాల
వశేన సంయుగే సమాన యుద్ధం[1] సమమేవ

౯౨ నశ్యతి।[2][।3౭॥*]భృశ మవసర ఏషనః ప్రగస్తుం దివ మను
చింత్య పదాతియుగ్మముఖ్యాః [।*]దివిజి

౯౩ యువతిసంగకాంక్షయేయుః స్సమతిమథ దైవదురీహయో
[చభూమేః4] [॥*3౮] ఏతద్ద్విమిలదణ్డనాథానా

౯౪ ం రాజరాజరాజ[5]బ్రహ్మమహారాజ నామధేయో స్వమాతు
లస్య మధురాన్తక[దే]వస్యా

౯౫ తులాస్యాదేశః[6]ప్రాప్య కన్నాటక[7]దణ్డనాథై ర్య్యు[ద్ధ్వా]
[త్రై]రేవ సార్ధం దివంగతవా[నాశ్వి]

౯౬ నహస్తికేనచ[బ]లేనబహూ[8]బలేన చసమబలత్వాచ్ఛ్రుతముద్దిశ్య
కలిది[ణ్డిగ్రామే]

నాల్గవ రేకు : రెండవ ప్రక్క

౯౭ రాజరాజేశ్వర[9] [మితిశి] వాయతనమకరవం । ఉత్తమచోడ
[చ్చోడగోనిత్యే? త్తమచోడమి]

౯౮ లాడుడయానితి ప్రసిద్ధావన్యావపి చోద్దిశ్య శివాయతనద్వయం
[కరోతి।]..[మంగ]

౯౯ లోత్తుంగసంగీతకఖణ్డస్ఫుటితనవకర్మార్ బల్యుపహారాద్యర్థాం
[10][పంచాసచ్ఛాత్రాణాం]

౧౦౦ శాస్త్రస్య శ్రోతౄణాం సత్రార్థంచ ద్వయాధికపంచాశద్వే
శ్యాభిః[।*]బ్రాహ్మణ [శ] తేన బ్రహ్మవి]

---

1 'యుద్ధ' అని. 2 వంశస్థ. 3 'సమ' అని. 4 'దురీహాయచభూమేః' అని. పుష్పితాగ్రా. 5 'రాజరాజ' అని 6 'తులస్యాదేశం' అని. 7 కర్ణాటక' అని. 8 'బాహు' అని. 'బ'కు కుడిప్రక్క నొక నిలువుగీటు కలదు. 9 'రాజరాజేశ్వర' అని. 10 'బల్యుపహారాద్యర్థం' అని.

౧౦౧ దినా[1] హుతజాత వేదస[।*]వైశ్యైశ తేనచ ధనదోపమేన [।*]శూద్రశ తేన [బ్రహ్మాపాద కమల?]

౧౦౨ సంభూతేచ సార్ధ్గం[2] మధురాన్తక నల్లూరినామ్నా ప్రసిద్ధః కలిదిణ్డినామ గ్రామ.........

౧౦౩ గ్రామాధిక యోదత్తః [*] తస్యావధయః [॥*] పూర్వ్వతః కొన్నెకిసీ మేవకిసీమా[।*]ఆగ్నేయ[తః]లిదొట్టు[సీ]

౧౦౪ మైవ సీమా । దక్షిణతః కొన్నామసీమా[।*]నైరృత్యతః వేవాకసీమైవ సీమా [।*] [పశ్చిమతః కడపట్టు]

౧౦౫ సీమైవ సీమా।వాయ[వ్య]తః దాడినాణ్టిసీమైవ సీమా।ఉత్తరతః। పోతు[ం]బత్తిసీమైవ సీమా।[ఈశానతః]

౧౦౬ పోతుంబత్తిసీమైవ సీమా । పల్లపుగుద్రవారే కడపట్టునామ గ్రామః[ః-,]గ్నేయపూ[ణ్డి]...[దత్తత?]

౧౦౭ స్యపూర్వ్వతః[।]కలుదిణ్డిసీమైవ సీమా [।*] ఆగ్నేయతః ఏప్మైవ।దక్షినాతః[4] వేవా[కసీ]మైవసీమా। నర్ఋ

౧౦౮ త్యతః[5] ఏప్మైవ। పశ్చిమతః[।] ఆవకూరిసీమైవ సీమా। వాయవ్యతః తామరకొలని క్రొవ్విండ్యేటం బాసి[।]

౧౦౯ న తల్లిక్రొయ్య నామనదీ । ఉత్తరతః [।] కల్వసణ్డసీమైవ సీమా। ఈశానతః [।]తాడి నాణ్టసీమైవ

ఐ ద వ రే కు : మొ ద టి ప్ర క్క

౧౧౦ సీమా। పల్లపుగుద్రవారే ఆవకూ.........

౧౧౧ త[ఃక]డపట్టి [సీ] మైవ సీమా। ఆ[గ్నేయ].........

౧౧౨ మతః కొణ్డిక ముంజలూరసీమె [వ][6]......

౧౧౩ ట్టి సీమెవ[7] సీమా। ఈశానతః కడ......

1 'విధినా' అని. 2 'సార్ధం' అని. 3 'సీమైవ' అని. 4 'దక్షిణతః అని. 5 'నైరృత్యతః' అని. 6 'సీమైవ' అని. 7 'సీమైవ' అని.

౧౧౪ సపంచమహాపాత[కై] ర్యుక్తో[భ]..

౧౧౫ వా యో హరేత వసు [న్ధ]......

౧౧౬ బహుభి శ్చానుపా [లి].....

౧౧౭ మ్మర్గసేతు నృర్గపాణాం క1......

౧౧౮ భూయో యాచతే రామభ[ద]......

౧౧౯ భూపా యే పాలయన్తి మ[వ]......

౧౨౦ పమాధికత్వవిధినా శ్రీరాజ[రా].....

౧౨౧ స్త్రాదేరపరాస్తదా [వి]ధిన......

౧౨౨ శోరాచియ పెద్దేరి[భీ?]......

1 'శా' అని.

౧౧
రాజరాజనరేంద్రుని మండతామ్రశాసనము

శాసనలబ్ధి

తూర్పుగోదావరిజిల్లా ఆలమూరు పోస్టాఫీసునకు సంబంధించిన గుమ్మిలేరు వాస్తవ్యు లగు శ్రీ యండ్ర వీర్రాజుగారి మూలమున ఈశాసనము ప్రచురణార్థము శ్రీ భారతీపత్రికాధిపతుల కడకు పంపబడెను. పరిష్కరణార్థము వారిద్వారా నా యొద్దకి వచ్చినది. రామచంద్రాపురంతాలూకాలోని మండపేటగ్రామమున ఇండ్ల పునాదులు త్రవ్వుచుండగా మూడు గజములలోతున గానవచ్చిన మట్టిపిండయం దీశాసనము దొరకెనట.

స్వరూపాదికము

వరాహముద్రతో గూడిన రాగికడియమునకు గూర్చబడిన మూడు రాగిరేకు లపై నీశాసనము జెక్కబడియున్నది. ఇందొక్కొక్క రేకుయొక్క నిడివి అం. ౯, వెడలుపు అం. ౩. ౧. రేకుల కన్నిటికిని అంచులు కట్టియున్నవి. మొదటిరేకు మొదటిప్రక్క వ్రాత లేదు. మొదటిరేకు రెండవ ప్రక్క ౧౫ పంక్తులును, రెండవరేకున కిరుప్రక్కలను, మూడవరేకు మొదటిప్రక్కను నొక్కొకప్రక్కకు పదహారేసిపంక్తులును, మూడవరేకు రెండవప్రక్క ౬ పంక్తులును మొత్తముమీద శాసనమం దంతటను ౬౯ పంక్తుల వ్రాత గలదు. కడియముయొక్క మందము అం. .౩౫, నడిమికొలత అం. ౪. భారతికార్యస్థానమునకు వచ్చువఱకు కడియము నఱకుడువడలేదు. నా కోరికమీదనే యది ఛేదింపబడినది. కడియముతోగూడ రేకుల తూకము అయిదున్నర పౌనులు, లేక సుమారు ౨౧౫ తులములు.

ముద్రిక

ఈ శాసనవలయముతో రాజముద్రిక తాపటము సేయబడియున్నది. ఇది కలిదిండిశాసనపు ముద్రికకంటె జిన్నది; అంత చక్కనిదికూడ కాదు. దీని నడిమి కొలత అం. ౨.౬. అంచుల మందము అం. .౩. ముద్రికకు రెండుతలముల నంచులు గట్టబడియున్నవి. క్రిందివైపు అం. .౬ యెత్తును, అం. ౪.౪ చుట్టుకొలత గల బొద్దును దీర్చి దాని యడుగున నాలుగువైపులను నాలుగు పెద్దదళములును, మూఁ

లందు దళకేశములును గల పుష్పరూపముగ జేసి దాని యధోతలమున నొక రేఖ నంటించి యా రేఖను కడియము కొనలు గలియు తావు మరుగుపడునట్లు చుట్టి దాని నిటునటు గదలనీయక కడియమున కతికించి భద్రముగ దాపటము జేసియున్నది. ముద్రిక యుపరితలము దన్మధ్యమున గానవచ్చెడు ‘శ్రీ త్రిభువనాంకుశ’ యను పోతయక్షరముల పంక్తివల్ల రెండుభాగములుగ విభజింపబడుచున్నది. ఈ పంక్తికి పైభాగమున మధ్యప్రదేశమున నెడమముఖమై పరుగిడుచుండునట్లు గానవచ్చు వరాహబింబమును, దాని ముఖమున కెదుట శంఖమును, బుచ్ఛమునకు వెనుక డమరును గానవచ్చుచున్నవి. ఈ వరాహబింబముయొక్క వీపున కెగువ సూర్యచంద్ర ఛత్రచిహ్నములు దెలియవచ్చెడిని. పై యక్షరపంక్తికి గ్రిందిభాగమున నెడమకొన యడుగున నధోముఖముగ నడ్డముగ బండవేసిన యంకుశమును, దానికి దిగువ నెడమ వైపునుండి వరుసగ నొక చిరుగద్దెయు, చతుర్దళములతోడను, నన్నియ యుపదళములతోడను గూడిన వికసితపుష్ప మొక్కటియు, కామతోడి మొగ్గ యొకటియు గానవచ్చుచున్నవి.

శాసనస్థితి

శాసనము చక్కని స్థితియందున్నది. చిరకాలము భూస్థాపితమైయుండిన కారణమున పెక్కుతావుల చిలుము దట్టముగ నావరించుకొనియుండినను, శాసన మెచ్చటను జెడిపోలేదు. లోతుగ జెక్కబడియుండుటచే నక్షరములు మాసిపోక స్పష్టముగ నగపడుచున్నవి. కాని శాసనగ్రంథమున దప్పు లనేకములు గలవు. దీనికి ముఖ్యకారణము లేఖకుని యజాగ్రత్తయే. శాసనము జెక్కునప్పుడు పెక్కు స్థలములయందు మాటలను దిగవిడచినాడు. చూ: పంక్తులు—4. ‘చక్రవర్తీ సవిక్రమః’ అనుటకుబదులు ‘సవిక్రమః’ను దిగమ్రింగి ‘చక్రవర్తీ’ యనియేయని యనుష్టుభును వదలివేసియున్నాడు. 11. ‘సింహాసనా’ యనుటకు ‘సింహాసా’ యనియు, 12. ‘చక్రవర్తిఘగతేషు’ అనుటకు బదులు ‘చక్రవర్తిషుషు’ అనియు వ్రాయబడియున్నది. ఇట్టివి పెక్కు. గుణింతపు తప్పుల మాట ప్రత్యేకించి చెప్పవలసినదిలేదు.

అక్షరస్వరూపము

అక్షరస్వరూపమునుగూర్చి తెలుపదగిన విశేషాంశము లెవ్వియు లేవు. క్రీ.శ. ౧౧-వ శతాబ్దపూర్వార్ధమున బుట్టిన దానశాసనములలోని యక్షరముల వంటివే ఇందలి యక్షరములును. అక్షరముల పోలికలనుబట్టి కలిదిణ్డి నందంపూండిశాసనములు దీనికి సన్నిహితము లనదగియున్నవి. వర్ణస్వరూప మిట్లు సామాన్యమే యైనను,

నప్పటి పూర్వచాళుక్య శాసనములలో సాధారణముగ గానరాని వర్ణము లిందు రెండు పొడకట్టుచున్నవి. అం దొకటి 'ఊ' కారము. ఇప్పటి 'ఊ' కారము నిది కొంత పోలియున్నను, రూపమున గొంత భేదము దెలియవచ్చుచున్నది. డాపలివంపు గల కొడవలివంటి యూకారము దీనిది. నెత్తిపై పిడి యుండు తావున సూక్ష్మతమమైన యూర్ధ్వరేఖ యొక్కటి గలదు; పొక్కిలి లేదు; దీర్ఘమును సూచించుటకై రెండు భుజముల మధ్య తలను మీదికిని, తోకను గ్రిందికిని ద్రిప్పి నిలువుగ వ్రాయబడిన తొమ్మిదవ సంఖ్యను బోలిన చిహ్నమొకటి గానవచ్చుచున్నది (చూ : రే 3, ప ౧, పం. ౧౪), రెండవది 'ఒ'కారము. దీనికిని, ఇప్పటి 'ఒ'కారమునకును గల భేద మత్యల్పము. తల యించుక పెద్దది; పొక్కిలి లేదు (చూ: రే 3, ప ౨, పం ౨).

గుణింతము

హల్సంయుక్త 'ఎ' కార 'ఒ'కారముల హ్రస్వదీర్ఘ భేదమును సూచించుటకు బ్రాచీన శాసనములందువలె నిందును బ్రత్యేకచిహ్న మేమియు గానరాదు. సందర్భానుసారముగ బాఠకు లీభేదమును నిర్ణయించుకొనవలసియున్నది. కాని ఇ-కారముయొక్క హ్రస్వదీర్ఘ భేదమును సూచించుటకుమాత్రము బ్రత్యేక చిహ్నములు వాడబడినవి. హల్సంయుక్తహ్రస్వ 'ఇ' కార మిప్పటివలెనే యక్షరము మీద వ్రాయబడిన గుడిమూలమున సూచింపబడినది; కాని ఇది దీర్ఘమైనప్పుడు ఇప్పుడు వాడుకయం దుండు గుడిమీద పొల్లునకు మారుగ గుడిలోనికి జుట్టబడిన గిఱికె మూలమున దెల్పబడినది. ఈ భేదము క్రీ. శ. ౧౦, ౧౧ శతాబ్దములనాటి తామ్రశాసనములయందు సామాన్యముగ గానవచ్చుచున్నది. అనునాసికపుబదులు సాధారణముగ ననుస్వారమే గానవచ్చుచున్నను గాదాచిత్కముగ బ్రాచీనపద్ధతి ననుసరించి వర్గసంబంధియనునాసిక వాడబడియున్నది (చూ : ౨. ౨.౪౧ అత్రాన్తరే). మఱియు రేఫ యుక్తమగు హల్లు ద్విత్వమును బొందుచున్నది (కర్త్తా, సార్వ్వభౌమ, నిర్వ్విశేష, కర్మ్మణి, తత్సూనుమ్మార్గంగి యువరాజః, విష్ణువర్ద్ధన, ధర్మ్మ-ఇత్యాది) ఇది ప్రాచీన పద్ధతి.

భాష

ఇందలి భాష సంస్కృతము. గద్యపద్యాత్మకము. దానవర్ణన సందర్భమున వాడబడిన భాష సంస్కృతమనుటకంటె తెనుగని చెప్పుటయే యుచితము. మొదటిమాట సంస్కృతము, తక్కిన భాగమంతయు దెనుగును గల వాక్యములు

గొన్నికలవు. ఉ. "దక్షిణమున ఊరిమధ్యమున గుంటయసీమా" "పూర్వతః వల్లూరి బొలగరుసీమా." ఇవికాక ఒక పూర్తి తెనుగువాక్యము గూడ కానవచ్చు చున్నది. "ఊరితూర్పునుండి పడమటికింబాతీన పెద్దవీధి దక్షిణమున గృహక్షేత్ర మున పూడ్ల నలువది". (పం. ౬౫-౬౬).

శా స న గ్ర ం థ ము

ప్రస్తుతము పరిష్కృతమగుచున్న ఈ శాసనము నందంపూండి శాసనమునకు సంగ్రహీకరణ మని చెప్పవలసియున్నది. నందంపూండి శాసనములోని శ్లోకముల ననవసరములైనవానిని దిగవిడిచి వంశాది కము సంక్షిప్తముగ వర్ణింపబడినది. పౌరాణిక వంశానుక్రమణికలో గొన్ని పేర్లీకారణమున వదలివేయబడినవి. ఈ విషయమును ప్రకర ణాంతరమున నిరూపించుచున్నాను.

శాసన గ్రంథమును నాలుగుభాగములుగ విభజింపవచ్చును. (౧) పౌరాణికవంశానుక్రమణిక (పం. ౧-౨౨) (౨) చారిత్రక వంశానుక్రమణిక : మొదటిపులకేశి మొదలు విమలాదిత్యునివఱకు (పం. ౨౩-౪౩). ఈ రెండు భాగములయందును విశేషించి చెప్ప దగిన యంశమేదియు లేదు. ఇంతకుబూర్వము ప్రకటితములైన రాజ రాజనరేంద్రుని తామ్రశాసనములలో గానవచ్చు విషయములే ఇందును జెప్పబడినవి. (౩) రాజరాజనరేంద్రుని వృత్తాంతము. ఇతర శాసనములలో నున్నట్లే యతడు విమలాదిత్యకుందవలపుత్రుడని, శకవత్సరములు వేదాంబురాశినిధులు (౯౪౪) వర్తించుచుండ సూర్యుడు సింహగుడై యుండ బహుళపక్షద్వితీయగురువారమునాడు ఉత్తరాభాద్రానక్షత్రయుక్త వణిజిలగ్నమున నతడు రాజ్యాభిషిక్తు డాయెననియు గలదు (పం. ౪౪-౫౨) ఇవియు చిరపరిచితములే. వీని గూర్చిన చర్చ యనవసరము. (౪) దానప్రస్తావన. ప్రతిగృహీత వంశాదికవర్ణన, దాన వివరణ ఇత్యాది. (పం. ౫౨-౬౯)

శ్రీ సర్వలోకాశ్రయ విష్ణువర్ధన మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరాది బిరుదాంకితుడైన రాజరాజదేవుడు గుద్దవాడివిషయములో మండగ్రామవాస్తవ్యులగు రాష్ట్రకూట ప్రముఖకుటుంబులను పిలిపించి, ఆపస్తంబసూత్రుడును, భారద్వాజ గోత్రుడును, శివకుమారభట్టుని పౌత్రుడును, రామదేవుని పుత్రుడును, సమస్తభువనాశ్రయ బ్రహ్మమహారాజని ప్రసిద్ధినందిన అంకయ యనునతనికి మండయను గ్రామమున దక్షిణదిక్కున ముమ్మడిభీమకోల గొలిచి ముప్పదిపుట్ల వడ్లపట్టు వరిక్షేత్రమును, నుత్తరదిక్కున ముమ్మడి భీమకోల గొలిచి పదిపుట్ల వడ్లపట్టు జొన్నక్షేత్రమును, నొక్కపుట్టియుం బందుము వడ్ల పట్టు తోంట పడకు క్షేత్రమును బన్నసగావించి ధారాపూర్వకముగా సూర్యగ్రహణనిమిత్తమున నిచ్చితి నని తెలిపెను.

ఇట్లు దానము సేయబడిన క్షేత్రముల మేరలు:దక్షిణక్షేత్రమునకు- తూర్పు వల్లూరుపొలగరుసు ; దక్షిణము ఊరినడిమిగుంట; పశ్చిమము కొటపుట్టతోడిగుంట; ఉత్తరము పెనుమాల అలమ. ఉత్తరక్షేత్రమునకు- తూర్పు చింతతోడిపుట్ట, దక్షిణము సప్తగోదావరి; పశ్చిమము భీమయరట్టడి త్రోవ్విడ్డి; ఉత్తరము గుంట. ఈ క్షేత్రములపై యచ్చవలసిన పన్నులన్నియు- యాచనము మాడ యొక్కటి తప్ప- పరిహరింపబడెను. పై జెప్పిన క్షేత్రముగాక ఊరితూర్పున నుండి పడుమటికి బొతీన పెద్దవీథి దక్షిణమున గృహక్షేత్రమున నలువది పూడ్ల గూడ దానముసేయబడెను.

ఈ శాసనగ్రంథమువల్ల దెలియవచ్చు నూతన చరిత్రాంశములు లేవు. పేర్కొనబడిన విషయము లన్నియు సుపరిచితములే. కావున వానినిగూర్చి ప్రత్యేక ప్రస్తావన కవసరము గాన్పింపదు. ఇట్లు చర్చింపదగిన విశేషచరిత్రాంశములు గానరాకపోయినను విచారింపవలసిన విషయ మొక్కటి గలదు. అది ప్రతిగృహీతయగు

నంకయయొక్క బిరుదు. ఇతడు సమస్తభువనాశ్రయబ్రహ్మమహారాజని ప్రసిద్ధుడట. ఈ బిరుదును 'సమస్తభువనాశ్రయ' 'బ్రహ్మమహారాజ' అని రెండుగ విడదీయవచ్చును. బ్రహ్మమహారాజనునది యొక పదవిని దెలిపెడి మాట. క్రీ. శ. ౧౧౩౫ నాటి యొకానొక ముఖలింగ శాసనమున వైశ్యమారాయండొకడు గాన్పించుచుండుటచేత (SII.V. 1100) నాకాలమున బ్రహ్మవైశ్యవర్ణముల కొక్కొక్కదానికిని మహారాజ బిరుదాంకితుడైన యొక యధికారి యుండువాడేమో ననుసందేహము కలుగుచున్నది. ఈ పదవి చోళదేశమున మొదట ప్రచారమున నుండి చోళుల ప్రాబల్యముతో గూడ ప్రఖ్యాతివడసి దక్షిణదేశములందంతటను వాడుకకువచ్చెను. బ్రహ్మవైశ్యమహారాయలేరాజు నాశ్రయించి యాతని ప్రసాదమున నధికారమునకు వచ్చిరో యతని పేరును దమ పదవీసూచకనామమునకు ముందుజేర్చుకొను వారు ఉదా: 'రాజరాజ బ్రహ్మమహారాజ' ఇత్యాది. ఇక 'సమస్త భువనాశ్రయ' శబ్దమును విచారింతము.

పై జెప్పినదానినిబట్టి సమస్తభువనాశ్రయ శబ్ద మొక ప్రభువు పేరు గావలసియున్నది. సమస్తభువనాశ్రయనృపుని పేరే బ్రహ్మమహారాజ శబ్దమునకు ముందు గానవచ్చుచుంటచే నంకయ యతని కొలువున నుండెనని, చెప్పవలసియున్నది. ఈ సమస్తభువనాశ్రయు డెవ్వడు? సమస్తభువనాశ్రయశబ్ద మొకవ్యక్తిని సూచింపదు. అది వట్టి బిరుదు. ఇది చాళుక్యరాజవంశమున ప్రాచీనకాలమునుండియు వ్యవహారమున నుండెను. క్రీ. శ. ౬౯౬ మొదలు ౭౩౩ పర్యంతమును రాజ్యమునల్పిన బాదామిచాళుక్యరాజగు విజయాదిత్యుని కీబిరుదుండెనని యాతని రాయగడ తామ్రశాసనమువల్ల దెలియుచున్నది.[1] మఱియు క్రీ. శ. ౯౪౫ నుండి ౯౭౦ వఱకు వేంగిదేశము నేలిన ఇమ్మడియమ్మరాజవిజయాదిత్యుడను పూర్వచాళుక్య రాజున

1. Ep Ind.

కుండినట్లు అతని పాములవాక తామ్రశాసనమువల్ల దెలియుచున్నది[1]. కాని ఇది బాదామిచాళుక్యులకు గాని, వేంగీపూర్వచాళుక్యులకుగాని కులక్రమాగతమైన బిరుదు గాదు. సుప్రసిద్ధములనియు దలచుటకు వీలులేదు. బాదామిచాళుక్యవిజయాదిత్యుని కీబిరు దుండిన ట్లాతని శాసనములలో నొకదానియందుమాత్రము జెప్పియున్నది. ఇట్లే పాములవాక శాసనమున దప్ప నమ్మరాజవిజయాదిత్యుని కీ బిరు దుండినట్లు మఱి యెందును లేదు. కావున పై బేర్కొన్న రాజు లీ బిరుదును వహించుట కేవలము గాకతాళీయ మని చెప్పవలసి యున్నది. కాదాచిత్కముగ నిట్లు బాదామి వేంగీచోళరాజులచే వహింపబడిన ఈ బిరుదును కల్యాణిచాళుక్యరాజులు కులక్రమాగత మైనదానిగ జేసికొని సుప్రసిద్ధము జేసిరి. వారి శిలాశాసనము లన్నియు 'స్వస్తిశ్రీ సమస్తభువనాశ్రయ' యనియే యారంభమగు చున్నవి. తామ్రశాసనములలోను దీని ప్రాముఖ్యము గానవచ్చు చున్నది. కేవలము కల్యాణిచాళుక్యులదిగ బరిగణింపబడుచుండిన నీ బిరుదు వేంగివాస్తవ్యుడైన బ్రాహ్మణుని కెట్లు సంక్రమించినది? రాజ రాజనరేంద్రుని మూలమున నని చెప్పవలసియున్నది. రాజరాజునకు సమస్తభువనాశ్రయుడను బిరు దున్నట్లు నన్నయభట్టు తన యాంధ్ర మహాభారతమున నుడివియున్నాడు:

"త్రిభువనాంకుశదీప్తినిధీ సమస్తభువనాశ్రయధర్మధురంధరా
శుభయశః పరిశోభితపూర్వదిక్ప్రభువిలాసకృపారసబంధురా."

(ఆది. 3 - ౨౭౫)

కావున సమస్తభువనాశ్రయ బిరుదాంకితు డగు రాజరాజ నరేంద్రునిచే బ్రహ్మమహారాజ పదవియందు స్థాపితు డగుటచే బ్రతి గృహీతయగు నంకయకు సమస్త భువనాశ్రయ బ్రహ్మమహారా జను బిరుదనామము గల్గెనని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును.

1. JAHRS. II P. 247.

'సమస్తభువనాశ్రయ' బిరుదు రాజరాజనరేంద్రునికి వంశక్రమానుగతము గాదు. ఇతని తండ్రియైన విమలాదిత్యునికిగాని, పెదతండ్రియగు ప్రథమశక్తి వర్మకుగాని, తాతయగు దానార్ణవునికిగాని ఈ బిరుదు లేదు. రాజరాజనరేంద్రుని కిది యుండినట్లతని శాసనములందు జెప్పియుండలేదు. ప్రస్తుతము బరిష్కృత మగుచున్న ఈశాసనమునందు గూడ దీనికి రాజరాజనరేంద్రుని బిరుదావళియందు తావులేదు. ఇట్టి బిరు దతనికి గలదని యూహించియే కనుగొనవలసివచ్చినది. నన్నయభట్టు భారత మీ యంశమును స్పష్టముగ సేయకుండిన నీ సమస్తభువనాశ్రయ బ్రహ్మమహారా జెవ్వడో కల్యాణిచాళుక్యరాజుల యాశ్రితు డని చెప్పవలసియుండెడిది. కావున 'సమస్తభువనాశ్రయ' యనుబిరుదు రాజరాజనరేంద్రునికి సుప్రసిద్ధము కాదని తేలుచున్నది. మఱియొక మాట. ప్రస్తుతశాసనము రాజరాజనరేంద్రుని కడపటి దశయందు వ్రాయించినది. నన్నియభట్టు మహాభారతము సైతమారాజు అంత్యదశయందు విరచింపబడినదే. ఉన్నట్టుండి యాకస్మికముగ నతడు రాజపదచ్యుతు డైపోవుటచేతనే మహాభారత రచన కంతరాయము గల్గి యాగిపోయినది. నన్నయ మహాభారతమునందే రాజరాజునకు సమస్తభువనాశ్రయ బిరు దున్నట్లు చెప్పియుండుటచే నేకారణమువల్లనో యతడు తన రాజ్యాంతకాలమున గల్యాణిచాళుక్యులకు గులక్రమాగతమైన ఈ బిరుదును స్వీకరించినట్లు తోచుచున్నది. కల్యాణిచాళుక్యరాజుల బిరుదావళిలోనుండి రాజరాజు తన చరమ దశయందు స్వీకరించిన దిది యొక్కటియే గాదు. 'సత్యాశ్రయకులశేఖర' యనునది మఱియొకటి గలదు. రాజరాజు శిలాతామ్రశాసనములలో దీని పొడ యెచ్చటను గానరాకున్నను నన్నియభట్టే దీని బేర్కొనియున్నాడు.

"సత్యాశ్రయకులశేఖర నిత్యోదయ రాజరాజనృప సుకవిజన
స్తుత్యమహాగుణ విమలాదిత్యాగ్రతనూజ విమలధీరమణీయా".

(ఆది. 3-౨౭౪)

ఈ 'సత్యాశ్రయకులశేఖర' యనునది కల్యాణీ చాళుక్యుల శాసనములందు సర్వత్ర కానవచ్చెడి 'సత్యాశ్రయకుల తిలకం' అను దాని పాఠాంతరము. కల్యాణిచాళుక్యరాజులు దాము సత్యాశ్రయ కులతిలకుల మని ప్రతిశాసనమందును బ్రకటించుకొనియున్నారు. బాదామిచాళుక్యరాజగు మొదటి పులకేశివల్లభునికి సత్యాశ్రయు డని నామాంతరము గలదు. అతని వంశీకులగుటచే బూర్వచాళుక్యులను గూడ సత్యాశ్రయకులశేఖరులని చెప్పుకొనవచ్చును. అట్లు చెప్పుకొన్నవారు పూర్వచాళుక్యరాజులలో నెవ్వరును లేరు. రాజరాజనరేంద్రుని కీబిరు దుండె ననుటకు సాక్ష్యము నన్నియభట్టొక్కడే. అన్యాధార మెద్దియు గానరాదు.

పై చర్చవల్ల దేలిన సారాంశ మేమనగా, గల్యాణిచాళుక్యులకు గులక్రమాగతము లగు సమస్తభువనాశ్రయ, సత్యాశ్రయకుల శేఖర యను బిరుదులను రెంటిని రాజరాజనరేంద్రుడు దన రాజ్యాంత్యదశయందు స్వీకరించెనని. దీనికి గారణము లేకపోలేదు. క్రీ. శ. ౧౦౪౪-వ సంవత్సరమున గల్యాణిచాళుక్యులు వేంగిరాజ్యమును జయించిరి; రాజరాజనరేంద్రు డప్పుడు కల్యాణకటకము నేలుచుండిన యాహవమల్ల త్రైలోక్యమల్ల సోమేశ్వరచక్రవర్తికి లొంగి యరగాపు కావలసివచ్చెను. రాజరాజనరేంద్రుని మరదులలో నొకడగు వీరరాజేంద్రచోళదేవుడు తాను సింహాసనము నధిష్ఠింపక పూర్వము వేంగిలోని రాజకీయపరిస్థితులనుగూర్చి యిట్లు చెప్పి యున్నాడు :

"భ్రాతృభ్యాం సముపేక్షితం జనపదం వంశక్రమాభ్యాగతం
క్రాంతం వైరిమహీశ్వరై రతిబలై ర్వేంగింకళింగానపి,
జిత్వా శత్రుపరంపరా మతిబలాం భిత్వా చ దుర్గాన్బహూ
న్‌శ్రీమా న్వల్లభవల్లభక్షితిపతిః క్షేమేణ తం సోన్వశాత్"[1]

1. Ep. Ind. XXV. P. 262.

అనగా నిజసోదరుల యుపేక్షవల్ల స్వవంశక్రమాభ్యాగతమైన వేంగీ-కళింగజనపదము బలవంతులగు శత్రువులచే నాక్రమించుకొన బడగా వల్లభవల్లభక్షితిపతి (వీరరాజేంద్రుడు) వారిని జయించి పెక్కు-దుర్గములను భేదించి యాజనపదమును జయించె నని తెలియవచ్చు చున్నది. వేంగీ-కళింగజనపదము మొదటి శక్తివర్మకాలమునుండి చోళచక్రవర్తుల యధికారమునకు లోబడియుండిన రాజ్యమగుటచేత వీరరాజేంద్రుడు దానిని వంశక్రమాభ్యాగతమని చెప్పుకొనెను. వీర రాజేంద్రునికి పూర్వ మతని యన్నలు రాజాధిరాజ యిమ్మడిరాజేంద్ర చోళులు చోళసామ్రాజ్యమును క్రీ. శ. ౧౦౪౪ మొదలు ౧౦౬౪ వఱకు నొకరిపిమ్మట నొకరు పాలించిరి. క్రీ. శ. ౧౦౪౪ వఱకును వేంగీ కళింగజనపదముపై జోళుల యధికారము సాగుచుండెనని శాస నములవల్ల దెలియుచున్నది. తరువాత నెంతకాలము నడచెనో చెప్పు టకు సాధ్యముగాదు. చోళుల కడనుండి వేంగీకళింగరాజ్యము నొడిచి కొన్న ప్రబల శత్రువులు కల్యాణిచాళుక్యులని వీరరాజేంద్రుని శాస నములవల్ల దెల్లమగుచున్నది. కావున క్రీ. శ. ౧౦౪౪, ౧౦౬౪ ల మధ్య కల్యాణిచాళుక్యులు వేంగీకళింగములను జయించి స్వాధీనపఱచు కొనిరని నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును. వేంగీకళింగములపై గల్యాణి చాళుక్యుల యధికారము సాగెనని వారి శాసనములయందే కొంత యాధారము గలదు. వరుసగ క్రీ. శ. ౧౦౪౯, ౧౦౫౩, ౧౦౫౪ ల నాడు వేయించిన మూడు శిలాశాసనములలో ఆహవమల్లసోమేశ్వ రుని జ్యేష్ఠపుత్రుడగు భువనైకమల్ల సోమేశ్వరుడు దాను వేంగీపుర వరేశ్వరుడ నని చెప్పుకొనియున్నాడు[1]. ఈబిరు దీత డేల వహించెనో తెలియదు. కాని, చోళశాసనములలో నీ కాలమున వేంగికళింగ జన పదము గల్యాణి చాళుక్యుల స్వాధీనమున నుండినట్లు చెప్పియుండుట చేత, భువనైకమల్ల సోమేశ్వరుడు వేంగివిజయమున బాల్గొని వేంగీ

1. BK. I. No. 90, EI. XVI, p. 54-5; BK. I No. 84.

పురమునకు బాలకు డగుటచే గద్దెనని యూహించుట కవకాశము గలదు. దీనికి ప్రోద్బలముగ క్రీ. శ. ౧౦౪౫-౬ నాటి కల్యాణి చాళుక్య శాసన మొకటి ద్రాక్షారామమున గానవచ్చుచున్నది. 'శకవర్ష ౯౭౭ గునేంటి భీమేశ్వర దేవరకుం జక్రవర్తి త్రైలోక్య మల్లదేవర ప్రధాని నారాయణభట్ల కుంతులు కుపమవెట్టిన అఖణ్ణ వర్తిలోహపుదివియ'[1] యను శాసనవాక్యమువల్ల నప్పుడు కల్యాణ చాళుక్య చక్రవర్తియగు మొదటి సోమేశ్వరుని ప్రధాని యొకడు వేంగియందుండె నని తెలియవచ్చుచున్నది. ఇట్లు చోళకల్యాణ చాళుక్య శాసనముల సాక్ష్యమును జంటించి చూడగా క్రీ. శ. ౧౦౪౯ మొదలు ౧౦౬౬ పర్యంతము వేంగి కల్యాణి చాళుక్యుల యధీనమున నుండెనని విదిత మగుచున్నది.

వేంగీదేశ మిట్లు కల్యాణ చాళుక్యుల యధీనమై యుండిన రాజ రాజనరేంద్రు డెచట నుండెనో కనుగొనవలసియున్నది. అతని శాసన ముల నన్నిటిని బరిశీలించి చూడగా నతడును వేంగియందే రాజ్యము సేయుచుండె నని తెలియుచున్నది. ఈ సందర్భమున చేర్కొన దగిన శాసనములు మూడు గలవు. మొదటిది నందంపూండి తామ్రశాస నము. ఇది రాజరాజనరేంద్రుని ౩౨-వ రాజ్యవర్షమున నతడు సంస్కృత ప్రాకృత పైశాచిక కర్ణాటాంధ్ర భాషలయందు కవిత చెప్ప నేర్చిన నారాయణ భట్టునకు జేసిన భూదానమును దెల్పును[2]. రాజరాజనరేంద్రుడు క్రీ. శ. ౧౦౧౯-వ సంవత్సరమున రాజ్యము సేయ నారంభించె గావున నతని ౩౨-వ రాజ్యవర్షము క్రీ. శ. ౧౦౫౧ అగుచున్నది. రెండవది నందివెలుగు శిలాశాసనము. ఇది శక వర్షము ౯౮౦ కి సరిపోవు రాజరాజనరేంద్రుని ౩౭-వ రాజ్య

1. SII. IV 1010.

2. Ep. Ind. IV P 300 f, ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక. సం. ౧. పుట ౪౫.

వర్షమునాటిది. క్రీ. శకము ౧౦౫౮ కిది సరియగుచున్నది.[1] మూడవ
వది వలివేరు శిలాశాసనము. శక వర్షము ౯౮౩ నకు (అనగా క్రీ.శ.
౧౦౬౧) సరియైన రాజరాజనరేంద్రుని ౪౧-వ రాజ్యవర్షమున జేసిన
దానము నిది తెల్పును[2]. ఈ శాసనములవల్ల వేఁగిదేశము కల్యాణి
చాళుక్య సోమేశ్వర చక్రవర్తి యధికారము క్రింద నున్న కాలము
ననే యచట రాజరాజనరేంద్రుడును రాజ్యము సేయుచుండె నని
తెలియుచున్నది. ఏకకాలమున నీ యిద్దరు రాజులును వేంగియందు
రాజ్యము సేయుట యెట్లు సాధ్యమైనదో కనుగొనవలయును. స్వతం
త్రులై యొండొరులతో నిరంతరము పోరుచు దేశమునంతటిని స్వాధీన
పరచుకొనజాలక యొక రొక భాగమునను, మఱియొక రింకొక
భాగమునను దమతమ యధికారములను సాగించుకొనుచుండవల
యును. లేదా ఒకరు మఱియొకరి యాధిక్యము నంగీకరించి యరి
గాపై యేలుచుండవలయును. రాజరాజనరేంద్రు డీ కాలమున దన
స్వాతంత్ర్యము నిలబెట్టుకొనుటకు సోమేశ్వరునితో గాని, యితరులతో
గాని యుద్ధము సేయుచుండె ననుట కాధార మేదియు గానరాదు.
లభించిన శాసనములను బట్టి చూడగా నతడు స్వస్థముగ శత్రుభయ
రహితముగ రాజ్యము సల్పుచున్నటు లున్నది. యుద్ధసూచన
లెందును గానరావు. కావున రాజరాజనరేంద్రుడు స్వతంత్రప్రతిష్ఠకై
పోరుచుండెనని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఇక వారియం దొకరికి మఱొ
కరు లొంగి యాశ్రితులై ప్రభుత్వము సేయుచుండిరని యూహింప
వలసియున్నది. ఈయూహ సమంజసమగునేని, రాజరాజనరేంద్రుడే
సోమేశ్వరు నాశ్రయించి రాజ్యముసేయుచుండె నని చెప్పవలసి
వచ్చును. ఏలన సోమేశ్వరు డశేషసామ్రాజ్య సంపద గల చక్రవర్తి
హస్త్యశ్వపదాతి బలసంపన్నుడు. అంతటి వాడు కర్ణాటాంధ్రమహా

1. ARE 663 of 1920.
2. ARE 671 of 1920.

రాష్ట్రాది దేశములపై నిర్వక్రపరాక్రముడై నిరంకుశముగ బ్రభుత్వము సల్పుచుండు కాలమున శత్రురాష్ట్రమగు వేంగికి వచ్చి రాజరాజనరేంద్రునికి సామంతు డగుట యసంభవము. నిరంతరము చోళుల సహాయమున రాజ్యము సేయుచుండిన రాజరాజనరేంద్రుడే, చోళుల బలము సన్నగిల్లగా దేశముపై నెత్తివచ్చిన సోమేశ్వరు నెదిరించు శక్తిలేక యతనికి లొంగి సంధిగావించుకొనె నని తలచుట యుక్తము.

ఈ యభిప్రాయమును బలపఱచువిషయ మొక్కటికలదు. త్రైలోక్యమల్లదేవుని ప్రధానియగు నారాయణభట్టు క్రీ. శ. ౧౦౫౫ ప్రాంతమున వేంగియందుండెనని పూర్వప్రకరణమున జెప్పియున్నాను. ఈ ప్రధాని నారాయణభట్టే నందంపూడి శాసన ప్రతిగృహీతయు, భారతాంధ్రీకరణమున నన్నియకు సాహాయ్యుడును నగు నారాయణభట్టని క్రీ. శే. కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావు పంతులుగారు నిరూపించియున్నారు.[1] ఇది సంగతమేని ప్రధాని నారాయణభట్టు నిజప్రభువగు త్రైలోక్యమల్ల సోమేశ్వర చక్రవర్తియొక్క స్థానాపతియై, యతని కరిగాపైన రాజరాజనరేంద్రుని సంస్థానమునకు వచ్చె ననియు, నన్నయభట్టారకునికి భారతరచన యందు దోడ్పడె ననియు, దానికి బ్రతిఫలముగ రాజరాజనరేంద్రు డతనికి నందంపూండిగ్రామము నగ్రహారముజేసి యిచ్చెననియు దలపవలసియున్నది. కావున రాజరాజనరేంద్రుడు సోమేశ్వరుని యధికారము నంగీకరించె నని దృఢముగ జెప్పవచ్చును. సామంతరాజులు దమ్మేలిన, సార్వభౌముల బిరుదావళిని వహించుట సహజమగుటచేతను, సోమేశ్వరచక్రవర్తిని బోలి తానును చాళుక్యవంశ సంభూతుడు గావునను 'సమస్తభువనాశ్రయ' 'సత్యాశ్రయ కులశేఖర'యను బిరుదులను స్వీకరించెను.

---

1. రాజరాజనరేంద్ర పట్టాభిషేకవర్ధంతిసంచిక. పుటలు. ౧౧౪-౫.

శాసనకాలము:— ఈ శాసనముయొక్క కాలము నిశ్చయించి చెప్పుటకు దగిన సాధనములు లేవు. శకవర్షముగాని, రాజ్యవర్షము గాని చెప్పియుండలేదు. 'సూర్యగ్రహణ నిమిత్తే ధారాపూర్వక మస్మాభి ర్దత్తమితి' అని యుండుటచే రాజరాజనరేంద్రుని రాజ్య కాలమున నెన్నడో యొక సూర్యగ్రహణమప్పు డీ దానము సేయ బడెనని మాత్రము చెప్పవచ్చును. ఇంతకంటె సూక్ష్మముగ నీశాసన కాలమును గనుగొనుటకు వీలగునేమో చూతము. ప్రస్తుతము బరి ష్కృతమగుచుండు నీ శాసనగ్రంథము నందంపూడి దానశాసన గ్రంథమునకు సంగ్రహీకరణ మని పైని జెప్పియున్నాను. నందం పూండి శాసనము రాజరాజనరేంద్రుని ౩౨-వ రాజ్యవర్షమున, అనగా క్రీ. శ. ౧౦౫౧-వ సంవత్సరమున వ్రాయింపబడెను. కావున ప్రస్తుత శాసనమున వర్ణింపబడిన దానము తరువాతికాలమున నెప్పుడో సేయబడెనని స్పష్టమగుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౦౫౧ కిని, రాజ రాజనరేంద్రుని యంతిమరాజ్యవర్షమగు క్రీ. శ. ౧౦౬౧ కిని మధ్య నున్న పదియేండ్లలో పది సూర్యగ్రహణము లుండినట్లు తెలియవచ్చు చున్నది. ఆ గ్రహణముల కాల మీ క్రింద బొందుపఱచుచున్నాను.

(౧)	౨౩ నవంబరు	౧౦౫౨
(౨)	౧౩ నవంబరు	౧౦౫౩
(౩)	౧౦ మే	౧౦౫౪
(౪)	౨ నవంబరు	౧౦౫౪
(౫)	౨౨ అక్టోబరు	౧౦౫౫
(౬)	౧౨ సెప్టెంబరు	౧౦౫౬
(౭)	౨౨ ఆగస్టు	౧౦౫౮
(౮)	౧౫ ఫిబ్రవరి	౧౦౫౯
(౯)	౧౦ ఆగస్టు	౧౦౫౯
(౧౦)	౨౦ జూన్	౧౦౬౧

ఈ పది గ్రహణకాలములలో నేదోయొక గ్రహణమప్పుడు రాజరాజనరేంద్రు డీ శాసనోక్తదానము జేసినట్లు జెప్పవలయును. లభ్యమైన సామగ్రి నాధారపఱచుకొని చెప్పదగిన దంతయు నింతే. ఇంతకంటె సూక్ష్మముగ నీ దానకాలమును నిశ్చయించిచెప్పుటకు వీలుగాదు.

స్థలనిర్ధారణ:—దానక్షేత్రము గుద్దవాడివిషయములోని మణ్ణ గ్రామాంతర్గతమనియు, దాని హద్దులలో సప్తగోదావరినదియు వల్లూరు పెనుమాల లను రెండు గ్రామములు నుండినట్లును శాసన గ్రంథము దెల్పుచున్నది. గుద్దవాడివిషయము పూర్వచాళుక్య శాసనములలో నెన్నిటియందో పేర్కొనబడియున్నది. దీనికి గుద్రాహార విషయ మనియు నామాంతరము గలదు. కృష్ణాజిల్లాలోని యిప్పటి గుడివాడయే ప్రాచీనగుద్రాహారము, లేక గుద్దవాడి యనియు, దానికి సంబంధించిన రాష్ట్రవిభాగమునకే గుద్రాహార, లేక గుద్దవాడివిషయ మనియు పరిశోధకుల యభిప్రాయమై యున్నది. ఈ శాసనమువల్ల నది సప్తగోదావరిపర్యంతమును వ్యాపించి యుండె నని స్పష్ట మగుచున్నది.

మణ్ణ యను పేరు గల గ్రామ మిప్పుడు సప్తగోదావరీతటమున నున్నట్లు తోచదు. రామచంద్రాపురం తాలూకాలో మండపేట యను గ్రామ మొకటి యున్నది. ఈ శాసనము లభించిన స్థలము మండపేటయే యగుచేత శాసనకాలమునాటి 'మండ' కాలక్రమమున మండపేటగ మారెనేమో. సరిహద్దు గ్రామములలో నొకటి యగు వల్లూరు మండపేట సమీపమున నుండుటచే నీ యూహ సరియైన దని తోచుచున్నది. కాని యొక సంశయము గలదు. దానక్షేత్రములలో నొకదానికి దక్షిణపు హద్దు సప్తగోదావరి యని యున్నది. మండపేటపొలము సప్తగోదావరీతీరము వఱకు వ్యాపించుచున్నదో లేదో తెలియదు. ఇదియే సంశయగ్రస్తవిషయము.

సప్తగోదావరి యన్నను, గోదావరి యన్నను, నొక్క నది యొక్క నామాంతరములే. సముద్ర సంగమమునకు గొంతదూరమున నేడు పాయలుగ జీలి ప్రవహించు గోదావరికే సప్తగోదావరి యని పేరు. ఈ పాయలందు గౌతమి, కౌశిక, వసిష్ఠ, వైనతేయ లనునవి సుప్రసిద్ధములు.

ఆంధ్రపదములు:—శాసనభాష సంస్కృతమైనను దానవివరణసందర్భమున గొన్ని తెలుగుమాటలు గానవచ్చుచున్నవి. వీనియందపరిచితమైనవానిని గూర్చి ఇంచుక చెప్పవలసియున్నది.

(౧) ముమ్మడిభీమకోల (పం. ౫౭ - ౫౮):— ఇది యొక భూమికొలతగడ. ముమ్మడి భీమమానిక యను కొలతపాత్ర యొకటి కొన్ని శాసనములయందు బేర్కొనబడియున్నది.[1] ఈ రెండు కొలమానములును ముమ్మడిభీము డను నామాంతరము గల విమలాదిత్యుని కాలమున నిర్ణీతము లగుటచేత వీని కా పేరు వచ్చెను.

(౨) వడ్లపట్టు (పం. ౫౮) :—'ఆళ్లపట్టు' వంటిదే. ప్రాచీన పూర్వచాళుక్య శాసనములలో గానవచ్చెడి 'ఆడ్లపట్టు' శబ్దము ఆళ్లు చల్లుటకు వలసిన భూమియని పరిశోధకు లభిప్రాయమును వెలిబుచ్చియున్నారు. దీని ననుసరించి 'వడ్లపట్టు'నకు వడ్లు విత్తుటకు వలయు భూమి యని యర్థము జెప్పుకొనవలసియున్నది. ప్రస్తుతశాసనమున నీమాట మూడు పర్యాయములు ప్రయోగింపబడియున్నది: 'వడ్లపట్టు వరిక్షేత్రం' (పం. ౫౮), 'వడ్లపట్టు జొన్నక్షేత్రం' (పం. ౫౮–౯), 'వడ్లపట్టు తోంటపడకుక్షేత్రం' (పం, ౫౯) ఇట 'వరిక్షేత్ర' 'జొన్నక్షేత్ర' 'తోంటపడకుక్షేత్ర' పదములతో 'వడ్లపట్టు'ను జంటించి చెప్పియుండుటచేత దీనికి 'వడ్లు' అనగా వరి జల్లుటకు వలయు నేల యని యర్థవివరణము సేయుట కనుకూలము గాదు. 'వడ్లు' అనగా 'బీజములు' 'విత్తనములు' అని యర్థము జేసికొనవలయును. 'విత్త

1. ARE 748 of 1920.

నాల పట్టు' అను మాట ఇప్పటికిని నెల్లూరుమండలమున వాడుకయం దున్నది. ఇతర మండలములలోగూడ వ్యవహారమున నుండవచ్చును. ఇద్దుము వి_త్తనాల పట్టు, పందుము వి_త్తనాల పట్టు ఇత్యాది. కావున నీ సందర్భమున వడ్లపట్టు భూపరిమాణమును దెల్పు శబ్ద మని గ్రహింపవలయును.

(3) 'పడకు' (పం. ౫౯): —'ఒక్కపుట్టియుం బందుము వడ్లపట్టు పడకుక్షేత్రంచ' అని. 'పడకు' అనగా నేమో తెలియదు. వరిక్షేత్ర, జొన్నక్షేత్రముల వలె తోంటక్షేత్ర మనక తోంటతోగూడ 'పడపు'ను జేర్చియున్నది. సార్థానుస్వారమైన 'పడకు' శబ్ద మొకటి శబ్దరత్నాకరమున గానవచ్చుచున్నది. దీనికి 'సందు', 'గుహ' యను రెండర్థములను సీతారామాచార్యులవారు నిర్వచించియున్నారు. ఈ యర్థము లిచట ననుకూలింపవు. అరవమందు 'పడుకై, పడుకర్' అను రెండు మాటలు గలవు. వీనిలో మొదటిదానికి వ్యవసాయమున కనువైన నదీతీరభూమియనియు, రెండవదానికి వ్యవసాయమున కర్హమైన పొలమనియు అర్థమును దమిళనైఘంటికులు చెప్పుచున్నారు. తెనుగు, 'పడకు'నకును అరవ 'పడుకై' 'పడకర్'లకును జ్ఞాతిత్వము గలదు. కావున 'తోంటపడకుక్షేత్ర' మనగా తోటవ్యవసాయమునకు దగిన నేల యని గ్రహింపవలయును.

(౪) 'పన్నస' (పం. ౫౯) :—'పన్నస'యనుమాట ప్రాచీన దానశాసనములయందు గానవచ్చుచున్నది. దీని నిశ్చయమైన యర్థ మేమో తెలియదు. పణ్ణాస, లేక పన్నాస యని ప్రాకృతమున నొక మాట కలదు. ఇది సంస్కృతపంచాశత్తునకు దద్భవము. కాని ఈ యర్థ మిచట పొందు పడదు. సందర్భమునుబట్టి చూడగా నిది భూప్యనుభోగనిబంధనాపద్ధతులలో నొక్కటి యని తోచుచున్నది. 'పన్నస సంజ్ఞీకృత్య' అని ప్రస్తుతశాసనమున నున్నది. దాన మొసగిన భూమికి 'పన్నస' యను పేరిచ్చి, అనగా పన్నసతరగతికి మార్చి

దత్తముసేయబడెను. ఈ తరగతిభూము లే కట్టడలకు లోబడియుండ వలసెనో తెలియదు.

(౫) పొలగరుస (పం. ౬౧):—ఇది 'పొలము + గరుసు + అ' యను మాటల కలయికచే నేర్పడిన సమస్తపదము. సమాసమున 'పొలము'లోని యంత్య'ము' వర్ణము లోపించినది. అంత్యమునందలి 'అకారము' అన్యాపేక్ష లేమిని తెల్పును. 'గరుస' అనగా 'గరుస'యే, అన్యము గాదని భావము. 'గరు'సను మాటకు 'ఎల్ల' యని యర్థము.

(౬) కొఱపుట్ట (పం. ౬౨):—కొఱ=స్వల్పమైన, లేక చిన్నదియైన పుట్ట.

(౭) అలమ (పం. ౬౨-౬౩):—'అలవ'యొక్క రూపాంతరము. 'కంచె' యని యర్థము.

(౮) రట్టడి (పం. ౬౪):—అనగా కాపు, లేక కృషీలుడు. ఇప్పటి 'రెడ్డి' పదతుల్యము. భీమియరట్టడి ఇప్పటి వ్యవహారమున బీమియరెడ్డి యగును. 'రట్టడి' శబ్దముయొక్క చరిత్ర చాల కలదు. విపులముగా నిచట వ్రాయుటకు వీలుగాదు. దీని ప్రథమరూపము 'రట్టకుడి' లేక రట్టగుడి' 'రాష్ట్రకూట' శబ్దము దీనియొక్క సంస్కృతీకరణము. 'రట్ట' = 'రాష్ట్ర', 'కుడి'-కూటశబ్దములు తుల్యార్థకములని సంస్కృతీకరణమువల్ల దెలియుచున్నది. రట్టగుడి బహువచనమున రట్టగు డ్లగుచున్నది. దీని సంగ్రహరూపములు రట్టోడి, రట్టడి; రట్టడియే రడ్డి యైనదనియు (ఉ. 'రాజౌనో రడ్డియానో'), రడ్డియే రెడ్డి యైనదనియు శాసనపరిశోధకుల యభిప్రాయము.

(౯) త్రోవిడ్డి (పం. ౬౪):—దీని యర్థము తెలియదు.

(౧౦) యాచనము మాడ (పం. ౬౫):—ఈ రెండుమాటలకును అర్థము సుగమమే. ఇది భూమిపై నచ్చుకొనవలసిన కరము

లలో నొకటి యని, 'సర్వకరపరిహృతస్యాస్య యాచనము మాడ ఒక్కొణ్డ' యని శాసనవాక్యమువల్ల దెలియుచున్నది. కాని దీనికి యాచనము మాడ యను పే రేల వచ్చెనో తెలియదు. మఱియు నిది రాజునకు జెల్లింపవలసియుండెనో, లేక యాచకుల కెవ్వరి కేనియు వర్షాశనముగ నీయవలసియుండెనో చెప్పుటకు సాధ్యము గాదు.

(౧౧) ఒక్కొణ్డ (పం. ౬౫) :—ఈ రూపము భారతాది గ్రంథములందు గానవచ్చుచున్నది.

(౬౨) పూడ్ల (పం. ౬౬) :—అర్థము తెలియదు. 'ఊరి తూర్పున నుండి పడమటికిం బాఱిన పెద్దవీథి దక్షిణ గృహక్షేత్ర మున పూడ్లనలుపది' (పం. ౬౪-౬౫) యను శాసనవాక్యమును బట్టి చూడగా నది 'అంకణమువంటి గృహక్షేత్ర పరిమాణమును దెల్పు మాటయని తోచుచున్నది

ఈ శాసనమునకు ఆజ్ఞప్తి కటకరాజు; కర్త నన్నియభట్టు; లేఖకుడు గండాచార్యుడు. కటకరాజ గండాచార్యుల విషయమై కలిదిండి తామ్రశాసనవ్యాసమున వ్రాసియున్నాను. వారిని గూర్చి ఇచట జెప్పదగిద నూతనాంశము లెవ్వియు లేవు.

నన్నియభట్టు

శాసన కావ్యకర్త యగు నన్నియభట్టును గూర్చి యొక్కింత చెప్పవలసి యున్నది. ఈ శాసనగ్రంథము నన్నియభట్టు విరచితము. 'కర్తా నన్నియభట్టః' అని శాసనాంతమున గలదు. నందంపూండి శాసనమును రచియించినది కూడ నన్నియభట్టని యంద ఱెఱిగిన విషయమే. కాని ఈ శాసనగ్రంథములలో జాలభాగము నన్నియ విరచిత మని చెప్పుటకు వీలులేదు. నందంపూండి శాసనమున ౧౨ శ్లోకములును, మండశాసనములో 3 శ్లోకములును నన్నియభట్టరచితము లని చెప్పవచ్చును. మణ్డశాసనములోని 'ఇంద్రో యథా',

'సంరక్షతి క్షితితలం', 'సన్మార్గేణకులం' అను నన్నయవిరచితశ్లోక త్రయమును నందంపూండిశాసనగ్రంథమున గానవచ్చుచున్నవి. ఈ కారణముచేతను, నందంపూండిశాసనములోని చాళుక్యప్రశస్తికంటె మణ్డశాసనప్రశస్తి సంకుచిత మగుటచేతను నిది నందంపూండిశాసన గ్రంథమునకు సంగ్రహమని పలికితిని. చాళుక్య ప్రశస్తిగ్రంథము నంతటిని నన్నియభట్టు తన కప్పుడు లభించిన పూర్వ చాళుక్య శాసనములనుండి గ్రహించెను.

నందంపూండి మణ్డశాసనములలోని చాళుక్య ప్రశస్తి నెచ్చటి నుండి నన్నియ కైకొనియెనో తెల్పుటకే ప్రక్కపట్టికయం దందలి శ్లోకములను, నవి గానవచ్చెడి పూర్వచాళుక్యశాసనములను బొందు పఱచుచున్నాడను.

ఈపరిశీలనవల్ల నన్నియభట్టవిరచితము లనబడు నందంపూండి మణ్డశాసనములలోని చాళుక్యవంశవర్ణనాత్మకమైన శ్లోకములు ఏడు తప్ప తక్కిన వన్నియు దత్పూర్వపు చాళుక్యశాసనములనుండి సంగ్ర హింపబడెనని స్పష్టమగుచున్నది. ఆ యేడును మన కింతవఱకును లభ్యముకాని శాసనములనుండి కైకొనియుండవచ్చును.

ఇక నీ ప్రశస్తిలో గద్యభాగమునుగూర్చి కొంచెము చెప్ప వలసియున్నది. ప్రాచీనపూర్వచాళుక్య శాసనము లన్నియు గద్యా త్మకములే. దానఫలశ్రుతి శ్లోకము లన్నిటను గలవు. వాని విష యము ప్రస్తుతము చర్చింపలేదు. ఇవి 'స్వస్తి శ్రీమతాం సకలభువన సంస్తూయమాన మానవ్యసగోత్రాణాం' అని యారంభమగుచున్నవి. గుణగవిజయాదిత్యుని కాలమునుండియు వంశానుక్రమణిక దీనితో జతసేయబడినది. ఇప్పటినుండి వంశానుక్రమణికలో నచటనచట శ్లోకములను జొప్పించునాచారము ప్రారంభమైనది. మొదటి శక్తి వర్మకాలమునకు శ్లోకములసంఖ్య యతిశయమైనది. కాని విమలా

శాసనముల పట్టిక

౧. శ్రీధామ్నః పురుషోత్తమస్య	రణస్తిపూణ్డి	కోరుమిల్లి	కలిదిండి	నందంపూణ్డి	మండ
౨. తస్మాదాసీత్	,,	,,	,,	,,	,,
౩. గంగాయమునాతీరే	,,	,,	—	,,	—
౪. పుత్రాస్తస్య	,,	,,	కలిదిండి	,,	—
౫. యేనాదాహి విజిత్య	,,	,,	,,	,,	—
౬. తస్యాసీద్విజయాదిత్యో	,,	,,	,,	,,	మండ
౭. అమ్మరాజానుజో	—	,,*	,,	—	,,
౮. తం యుద్ధమల్లం పరిహృత్య	రణస్తిపూండి	—	—	నందంపూణ్డి	—
౯. సత్పుత్రయో ర్దశరథ	—	—	కలిదిండి	—	మండ
౧౦. తత్సూనుర్వినతారాతి	రణస్తిపూండి	—	—	నందంపూణ్డి	—
౧౧. ద్వైమాతురోమ్మనృపతేః	,,	కోరుమిల్లి♦	—	,,	మండ
౧౨. అనుదానార్ణవా	,,	—	—	,,	,,
౧౩. అత్రాన్తరే	,,	—	—	,,	,,
౧౪. తతస్తదనుజో	—	—	—	,,	—
౧౫. తేజో యదీయ	—	—	—	,,	—
౧౬. తస్మాద్విమలాదిత్యాద్రవికుల	—	—	—	,,	మండ
౧౭. యస్సోమవంశతిలక	—	కోరుమిల్లి ॥	—	,,	,,
౧౮. ఇంద్రోయథా	—	—	—	,,	,,
౧౯. సంరక్షతి క్షితితలం	—	—	—	,,	,,
౨౦. సన్మార్గేణ	—	—	—	,,	,,
౨౧. పిత్రోర్వ్యంశగురూ	—	కోరుమిల్లి	—	,,	—
౨౨. యస్యాస్ఫార	—	—	—	,,	—

* పాఠాంతరము.

♦ పాఠాంతరము.

॥ 'యస్సోమవంశతిలకః' అనుటకు బదులు 'యోరక్షితుం వసుమతీం అని యారంభమగుచున్నది.

దిత్యుడు పౌరాణికవంశక్రమమును జేర్చుటచే శాసనములయందు మరల గద్యభాగ మతిశయించినది. శ్లోకములు తరుచుగ మారుచు వచ్చినను గద్యభాగమన్నిటను స్వల్పవ్యత్యాసము లున్నను నొక్క-తీరుననేయున్నది. పౌరాణికవంశవర్ణన రెండుతెఱగుల గానవచ్చెడిని: (౧) 'తస్మా దాయు రాయుషో నహుషః నహుషా ద్యయాతి'—ఇది యొక పద్ధతి. (౨) 'తస్మాదాయు _స్తతోనహుః తతో యయాతిః'—ఇది రెండవది. నన్నియభట్టు నందంపూండి శాసనమున మొదటి పద్ధతిని, మణ్ణశాసనమున రెండవ పద్ధతిని అవలంబించియున్నాడు. మాటలలో నించుక భేదము గానవచ్చుచున్నను విషయమందు విశేష వ్యత్యాసము గానరాదు.

నాచే దయారుసేయబడిన శాసన మూల గ్రంథమును మాతృకతో బోల్చి సరిచూచినందులకు గవరన్మెంటు ఎపిగ్రాఫిస్టు గారగు శ్రీ రావుబహదూరు సి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులు బి. యే. గారికి గృతజ్ఞతాపూర్వక నమస్కారములను సమర్పించుచున్నాను.

మూ ల ము

మొ ద టి రే కు : రెం డ వ ప్ర క్క

౧ శ్రీధామ్నః పురుషోత్తమస్య మహతో నారాయణస్య ప్రభో
న్నార్భీపంకరుహా ద్బభూవ జగతః స్రష్ట[1] స్వ
౨ యంభూ స్తతః। జజ్ఞే మానససూను రత్రి రితి య స్తస్మా న్మనే[2]
రత్రితః సోమో వంశకరః సుధాంశు
3 రుదితః శ్రీకణ్ట[3]చూడామణిః॥[౧4॥*]తస్మా దభూ త్సుధాసూతే
ర్బుధో[5]బుధనుత స్తతః। జతః[6] పురూరవా
౪ నామచక్రవర్త్తీ[ర్ సవిక్రమః॥౨7॥*]తతో జనమేజయో[ఽ*]శ్వ
మేధత్రితయస్యక[ర్త్తా]తతః ప్రాచీశ స్తతః సైన్యయాతి స్తతో హ
౫ యపతి స్తతః సార్వభౌమ స్తతో జయసేన స్తతో మహా
భౌమ స్తస్మా దైశానక స్తతః క్రోధానన స్తతో దవ[8]
౬ కి స్తస్మా దృభుక స్తస్మా దృక్రక[9] స్తతో మతివర స్సత్రయాగ
యాజీ సరస్వతీనదీనాథ స్తతః కాత్యాయ[న]
౭ స్తతో నీల స్తథో[10]దుష్యంత స్తతో భరత స్తతో భూమన్యు
స్తత స్సుహోత్ర స్తతో హస్తీ తతో విరోచన స్త[స్మా]
౮ దజమీల స్తతః [స]ంవరణ స్తస్య తపనసుతాయా స్తపత్యాశ్చ
సుధన్వా[11] [త]తో భీ[మసేన స్త[తః]
౯ ప్రదీపన స్తతః శన్తను స్తతో విచిత్రవీర్య స్సతః పాండు
రాజ స్తతః పాణ్డవా స్తే[షామ] ర్జున
౧౦ నా దభిమన్యు స్తతః పరిక్షిత్ త[12]తో జనమేజయ స్తతః క్షేముక
స్తతో నరవాహన స్తతః శతానీక

---

1 'స్రష్టా' అని చదువవలయును. 2 'న్మనే' అని. 3 'శ్రీకణ్ఠ' అని. 4 శార్దూలవిక్రీడితము. 5 'ర్బుధో' అని. 6 'జాత' అని 7 అనుష్టుభ్. 8 'దేవ' అని. 9 'దృక్షక' అని. 10 'తో' అని. 11 'సుధన్వా' అని. 12 'తతో'లోని మొదటి 'త' యొక్క తలకట్టు కొంచె మించుమించుగా ఎత్వమువలె చెక్కి యున్నది.

౧౧ స్తస్మా దుదయన స్తతః పరం తత్ప్రభృతి ష్వవిచ్ఛిన్నసన్తానే
ష్వయోధ్యాసింహా [స*] నాసీనేష్వేకాన్నషష్టిచ

౧౨ క్రవర్తిషు[గతే][1]షు తద్వంశ్యో విజయాదిత్యో[2]నామరాజ[3]
విజిగీషయా దక్షిణాపథం గత్వా త్రిలోచనప

౧౩ ల్లవ మధిక్షిప్య దైవదుర్ఈహయా లోకాన్తర మగమత్।తస్మిన్
సంకులే తస్య మహాదేవి[4]వృద్ధామాత్యై

౧౪ స్సార్ధం ముతిపేము[5]నామాగ్రహార ముపగ మ్యైతద్వాస్తవ్యేన
విష్ణుభట్టసోమయాజినా దుహితృని[ర్వి]

౧౫ శేష మభిరక్షితా సతీ నన్దన మసూత।[6]సా తస్యచ కుమారస్య
మానవ్యసగోత్రహారీ

రెండవరేకు : మొదటి ప్రక్క

౧౬ తిప్రుత్ర ద్విపక్షక్రమోభితాని[7] కర్మాణి కారయిత్వా [త
మవర్ధయ]త్ [।*]సచమాత్రా విదితవృ

౧౭ త్తాన్తస్స న్నిర్గత్య చలుక్యగిరౌ నన్దాం భగవతీం గౌరీమారా
ధ్య కుమా [రనారాయ]ణమాతృగణాంశ్చ

౧౮ సంతర్ప్య శ్వేతాతపత్రకశంఖపాలికేతనప్రతిఢక్కా వరాహ
లాంచన[8] మకరతోరణపంచమహా

౧౯ శబ్దబర్హ కున్త చామర కనకదణ్డసింహాసన గంగాయమునాదీని
స్వకులక్రమాగతానినిక్షి

౨౦ ప్తాని[9]వ సామ్రాజ్యచిహ్నాని సమాదాయ కదంబగంగ భూమిపా
న్నిజ్జిత్య[10] సేతునర్మదామధ్యం సార్ధ

1 'గతే' అను రెండక్షరములును మొదట నేవో వ్రాసి తుడిచిన తుడు పుపై జెక్కబడియున్నవి. 2 'త్యో' అని. 3 'జా' అని. 4 'వీ' అని. 5 'ముడి వేము' అని. 6 ఈ నిలువుగీటు సున్నవలె బహుసూక్ష్మముగ చెక్కబడియున్నది. 7 'క్రమోచితాని' అని. 8 'లాంఛన' అని. 9 'నీవ' అని. 10 'న్నిర్జిత్య' అని.

౨౧ సప్తలక్షం దక్షిణాపథం పాలయామాస[।]1 తస్యాసీ ద్విజయాదిత్యో విష్ణువర్ద్ధన భూపతేః పల్లవా

౨౨ న్వయజతాయా2 మహాదేవ్యాశ్చ నందన[ః॥3॥3] తత్సుతః పులకేరి4 వల్లభః తత్పౌత్రః కీర్త్తివర్మ్మా తస్య తనయః[।]

౨౩ శ్రీమతాం సకలభువన సంస్తూయమాన మానవ్యసగోత్రాణాం హారీతిపుత్రాణాం కౌశి

౨౪ కివశ5ప్రసాదలబ్ధ రాజ్యానాం మాతృగణపరిపాలితానాం స్వామిమహాసేనపాదాను

౨౫ ధ్యాతానాం భగవన్నారాయనా6 ప్రసాదసమాసాదిత వర వరాహలాంచనే7క్షణ క్షణవ

౨౬ శీకృతారాతిమణ్డలానా మశ్వమధా8వభృథ పవిత్రీకృతవపుషాం చాలుక్యానాం కుల

౨౭ మలంకరిష్ణోః సత్యాశ్రయ వల్లభేంద్రస్య భ్రాతా కుబ్జవిష్ణువర్ద్ధనో [అ*]ష్టాదశవర్షాణి వేంగీదేశ

౨౮ మపాలయత్ । తదాత్మజో జయసింహవల్లభ స్త్రయస్త్రింశతం తదనుజ ఇంద్రరాజః సప్తది

౨౯ నాని తత్సుతో విష్ణువర్ద్ధనో నవవర్షాణి తత్సూను ర్మ్మంగి యువరాజః పంచవింశతిం తత్పుత్రో జ

౩౦ యసింహ స్త్రయోదశ తదనుజః కొక్కిలిః షణ్మాసాన్ తస్య జ్యేష్ఠో భ్రాతా విష్ణువర్ద్ధన స్తము

౩౧ చ్చాట్య సప్తత్రింశత మబ్దాన్ తత్సుతో విజయాదిత్యభట్ట9రకో [అ*]ష్టాదశ తత్పుత్రో విష్ణువ

1 ఈ నిలుపుగీటు కడు సూక్ష్మముగ మక్కువలె గానవచ్చుచున్నది. 2 'జాతాయా' అని. 3 అనుష్టుభ్. 4 'పులకేశి' అని. 5 'వర' అని. 6 'న్నారాయణ' అని. 7 'లాంఛనే' అని. 8 'మేధా' అని. 9 'భట్టా' అని.

రెండవ రేకు : రెండవ ప్రక్క

3౨ ర్ధనః షట్ త్రింశతం తత్తనయో నరేంద్రమృగరాజ శ్చాష్టా
చత్వారింశతం తత్సూనుః కలివిష్ణు[వ]
33 ర్ధనో[౽*] ద్యర్ధవర్షం । తత్పుత్రో గుణగ విజయాదిత్య
శ్చతుశ్చత్వారింశతం తద్భ్రాతు వ్విక్రమాదిత్య[1]
3౪ స్య తనయ శ్చాలుక్య[2]భీమ స్త్రింశత[ం]తత్పుతః కొల్లబిగణ్డ[3]
విజయాదిత్యః షణ్మాసా న్తత్సూను రమ్మ
3౫ రాజః సప్తవర్షాణి తత్సుతం విజయాదిత్యం బాల ముచ్చాట్య
తాడపో మాస మేకం తం జిత్వా చాలుక్యభీ[4]
3౬ మతనయో విక్రమాదిత్య ఏకాదశ మాసా న్తత్తాడపరాజ
సుతో యుద్ధమల్ల స్సప్తవర్షాణి ।[౫।*] అమ్మరా
3౭ జనుజో[6] రాజభీమో భీమపరాక్రమః [।*] విజిత్యయుద్ధమల్లం
త[7]ద్వాదరాబ్దా[8] నపాద్భువం। [।౪॥[9]*] సత్పుత్ర [యో]
3౮ ర్దశరథప్రతిమస్య తస్య భీమస్య రామభరతోపమయోః కనీ
యాన్। దానార్ణవా[10]మ్మనృప [యో*] రథ పం
3౯ చవింశత్యబ్దా నరక్ష దవనీతల మమ్మరాజః। [।౫॥*][11] ద్వైమా
తురో[12] [౽*]మ్మనృపతే ర్దాన నృపో రాజభీమ
౪౦ నృపతనయః [।] విద్యాకలాపచతుర[13]మహీ మహా త్సమా
స్తిత్రసః[14]।[౬॥*] అను దానార్ణవా[15] దాసీ ద్వై
౪౧ వదుశ్చేష్టయా తతః[।*] సప్తవింశతి వర్షాణి వేంగీ మహిర
నాయికా।[16][।౭॥*] అత్రాన్తరే దానవరేంద్రసూనుః శ్రీశ

---

1 'తద్భ్రాతుర్విక్రమాదిత్య' అని. 2 'శ్చాలుక్య' అని. 3 'కొల్లిభిగండ' 4 'భీ' అని. 5 ఇచటి నిలువుగీటు కడు సూక్ష్మమైనది. 6 'రాజానుజో' అని. 7 'తం' అని. 8 'ద్వాదశాబ్దా' అని. 9 అనుష్టుభ్. 10 'దానార్ణవా' అని. 11 వసంతతిలక. 12 'ద్వైమాతురో' అని. 13 'చతురః' అని. 14 'చతురంత మహీమహా త్సమాస్త్రిసః' అనియుండవలయును. ఆర్యా. 15 'దానార్ణవా' అని. 16 'నాయికా' అని. అనుష్టుభ్.

౪౨ త్రివమ్మా సురరాట్సధమ్మా।యః శౌర్యశక్త్యావినిహత్య
స్త్రతూ[1]సద్వాదశాబ్దా సమరక్షదుర్వీం। [।౧౮॥*][2][త]
౪౩ త స్తదనుజో వీరో విమలాదిత్య భూపతిః [।*] మహీ మపా
త్సమా స్సప్త సప్తస ప్తి సమద్యుతిః ।[।౧౯॥[3]*] త
౪౪ స్మా ద్విమలాదిత్యా ద్రవిశుల[4] లత్కున్వశ్చ కుందవ[5]మహా
దేవ్యాః।నిజగుణవశీకృతాఖిలరాజ
౪౫ [6]న్యే రాజరాజవిభ[7]రజని[8]॥[౨౦॥*] యః సోమవంశతిలకః శక
వత్సరేషు వేదాబు[9]రాశి నిధివ త్రిషు[10] సింహ
౪౬ హాగే కే౯,[11]కృష్ణ ద్వితీయదివసో త్తర భద్రికాయా (।) వారే
గురో వృశ్చిక లగ్నవరే [౽*] భిషి క్తః॥[12][౨౧॥*]
ఇంద్రో యథా దివ
౪౭ ముదారాయ[13]శా స్తథోర్వీం శౌర్యేణ శశ్వ దఖిలా మభి
రక్షితుం యః శ్రీవిష్ణువర్ద్ధాన[14]నృపోమకు
౪౮ టం పరార్ద్ధ్యం మూర్ధ్నా దధా న్మణిమూఖ[15]విభాసితాశాం।[16]
[।౨౨॥*]సంరక్షతి క్షితితలం క్షపితారివర్గే మార్గే[17]
౪౯ ణ యత్రా[18]నయశాలిని మానవేన। ప్రితాః ప్రజ[19]నిజపవిత్ర
చరిత్రతోషైః ప్రతూలయని కలిక[20]

---

1 'శత్రూణ్' అని. 2 ఇంద్రవజ్రా. 3 అనుష్టుభ్. 4 'కుల' అని. 5 'కుందవ' అని. 6 'న్యో' అని. 7 'విభు' అని. 8 ఆర్యా. 9 'వేదాంబు' అని. 10 వ త్రిషు' అని 11 ఈ నిలువుగీటునకు బదు లిచట నొక చుక్క కలదు. నిలువుగీ టీశాసనమున క్రమక్రమముగ సూక్ష్మతరమగుచువచ్చి కడపట చుక్కయై మారినది. 12 వసంత తిలక. 13 'ముదారయ' అని. 14 'వర్ధన' అని. 15 'మూర్ధ్నాదధా న్మణి మయూఖ' అని. 16 వసంతతిలక. 17 ఈ పంక్తిలోని 'వర్గేమార్గే'లోను, ౫౦-వ పంక్తిలోని 'సన్మార్గే'లోను 'గ్గే'యను నక్షరము మూలద్రష్టిని 'గ్గో'వలె గాన్పించినను సూక్ష్మముగ బరిశోధించిన నది 'గ్గే' యనియే చెప్పవలసియున్నది. 18 'యత్ర' అని. 19 'ప్రీతాః ప్రజాః' అని. 20 ప్రతూలయ న్తికలికా' అని.

౫౦ లకలంకపంకం॥[1][।౧౩॥*]సన్మార్గేణ కులం కలాగమపరిజ్ఞ నేన[2]
శుద్ధాం ధియ స్త్రీనానాథ జనాత్తి[3] తార్థనివహః

౫౧ త్యాగేన లక్ష్మీం సిరాం[4] సంపూర్ణాన్[5] మలచంద్రికావిశ
దయాంకీత్యా[6] జగద్గీతయా యోదిక్చ్క్ర మలంక

౫౨ రోతి నితరాం చాలుక్యచూడామణిః।[7][౧౪॥*] స సర్వలోకా
శ్రయ శ్రీవిష్ణువర్ధన మహారాజధిరాజో[8]రాజ

౫౩ పరమేశ్వరః పరమభట్ట[9] రకః పరమబ్రహ్మణ్యః[10] రాజరాజ
దేవో గుద్దవాడివిషయే మణ్ణ

౫౪ నామగ్రామ మధివసతో రాష్ట్రకూటప్రముఖాన్[11]కుటుంబినః
సమాహ్వాయ[12] సర్వప్రధానసమ

౫౫ క్ష మిత్థ మాజ్ఞపయతి[13] [।*] యథా ఆపస్తంబసూత్రాయ
భారద్వాజగోత్రాయ శివకుమ[14]

౫౬ రభట్టస్య పౌత్రాయ స్వధర్మానుష్ఠానపరస్య రామదేవస్య
పుత్రాయ సమస్త భువనాశ్ర

౫౭ శ్ర[15]యబ్రహ్మమహారాజ ఇతి ప్రసిద్ధాయ అంకయనామ్నే
మణ్ణదక్షిణక్షేత్రే ముమ్మడి

౫౮ భీమకోల ము[16]ప్పదిపట్ల వడ్లపట్టు వరిక్షేత్రాం[17] [।*] ఉత్తర
దిశిముమ్మడిభీమకోలం బదిపుట్లవడ్ల

---

1 వసంతతిలక. 2 'పరిజ్ఞానేన' అని. 3 'జనార్థి' అని. 4 'స్థిరాం' అని. 5 'సంపూర్ణాం' అని. 6 కీర్త్యా' అని. 7 శార్దూలవిక్రీడితము. 8 'రాజాధిరాజో' అని. 9 'ట్టా' అని. 10 'బ్రహ్మణ్యః' అని. 11 'ప్రముఖాన్' అని. 12 'సమాహూయ' అని. 13 'మాజ్ఞాపయతి' అని. 14 'కుమా' అని. 15 'శ్ర' రెండుపర్యాయము లనావశ్యకముగ జెక్కబడియున్నది. 16 ఇది ప్రాచీన 'ము' వలెగాక ఇప్పటి 'ము' వలె వ్రాయబడియున్నది. 17 'త్ర' అని.

౫౯ పట్టు బొన్నక్షత్రం[1]చ[౧*]ఒక్కొ-పుట్టియుంబ[ం]దుమువడ్లపట్టు
తోంటపడకక్షేత్ర [ం]చ పన్నససంజ్ఞీకృ

౬౦ త్య సూర్యగ్రహణనిమిత్తే ధారాపూర్వకమస్మాభి ర్ద
త్తమితి విదితమస్తు వః [।*] అత్ర దక్షిణక్షే

౬౧ త్రపన్నససీమానః పూర్వతః వల్లూరి పొలగరుస సీమా॥
దక్షిణతః ఊరిమధ్యమున గుం

౬౨ టయ సీమా॥ పశ్చిమతః కొఅపుట్టతోడి గుంటయసీమా॥
ఉత్తరతః పెనుమాల అల

౬౩ మసీమా॥ ఉత్తరక్షేత్రపన్నససీమానః పూర్వతః చిన్తతోడి
పుట్టయసీ॥[2]దక్షిణ[3]స త్త

మూడవరేకు : రెండవ ప్రక్క

౬౪ గోదావరియసీమా॥ పశ్చిమతః బీమియరట్టడి త్రోవిణ్డియసీమా॥
ఉత్తరతః గుంటయ

౬౫ సీమా॥ సర్వకరపరిహృత స్యాస్య యాచనముమాడ ఒక్కొ-ణ్ఠ[4]
[౧*]ఊరితూప్పునన్నుణ్డి పడుమ

౬౬ టికిం బాఱిన పెద్దవిధి[5] దక్షిణమున గృహక్షేత్రమున పూ[6]డ్ల
నలువది [।*] అస్యోపరి న కేన

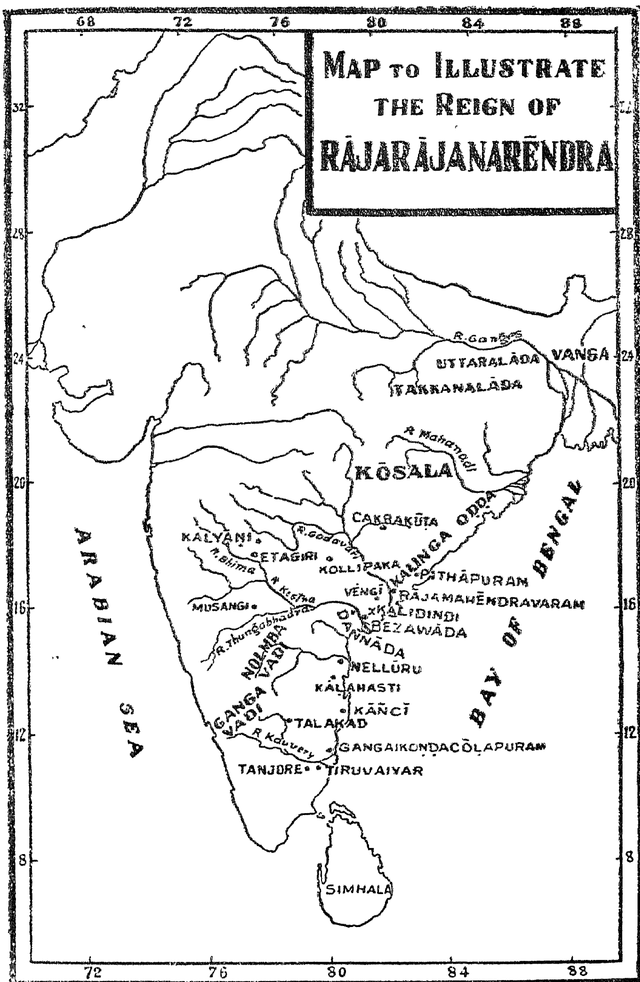
౬౭ చి ద్బాధా కరణీయా యః కరోతి సం[7] పంచమహాపాతక
యుక్తో భవతి [॥*] తథా[8] చోక్తంవ్యాసేన [॥*] స్వదత్తాం

1 'జొన్నక్షేత్రం' అని. 2 'సీమ' అని. 3 'దక్షిణతః' అని. 4 ఒక్కొ-ణ్డ' అని. 5 'వీధి' అని. 6 మొదట 'మ' వ్రాసి తరవాత దాని కొమ్మును దుడిచి 'పూ'గ మార్చినట్లున్నది. 7 'సః' అని. 8 'తథా' అని.

౬౭ పరదత్తాంవా యోహరేత వసున్ధరాం [।*] షష్టింవర్ష[9]
సహస్రాణి విష్ఠాయాం జాయతే క్రిమి[॥*[10] ౧౫॥]రితి
[॥*]ఆజ్ఞప్తి

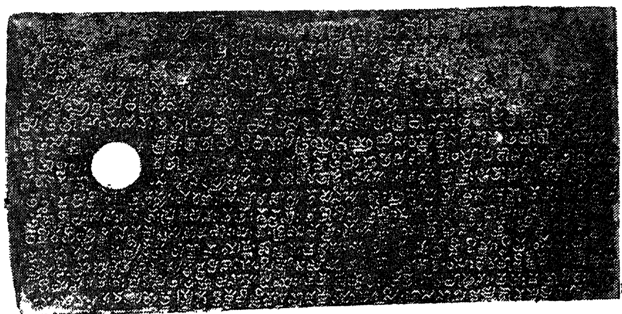
౬౮ రస్య కటకరాజః [।*] కర్త్తా నన్నియభట్టః [।*] లేఖకో
గణ్డాచార్య్యః॥

9 ‘షశివర్ష’ అని. 10 అనుష్టుబ్

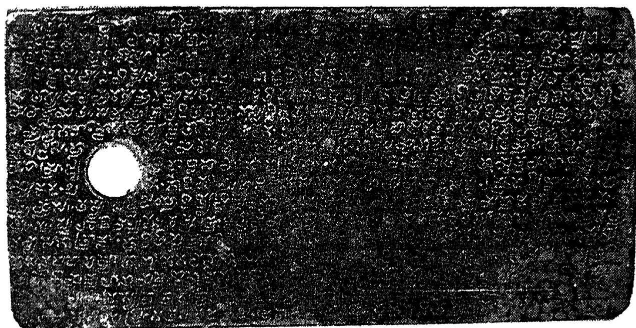

MAP TO ILLUSTRATE
THE REIGN OF
RĀJARĀJANARĒNDRA
R. Ganges
UTTARALĀDA
VANGA
TAKKANALĀDA
R. Mahanadi
KŌSALA
CAKRAKŪTA
ODDA
KALINGA
BAY OF BENGAL
KALYĀNI
R. Godavari
ETAGIRI
KOLLIPAKA
R. Bhima
PITHĀPURAM
VENGĪ
RĀJAMAHĒNDRAVARAM
R. Krsna
MUSANGI
KALIDINDI
BEZAWĀDA
R. Thungabhadra
NOLMBA VADI
NELLŪRU
KALAHASTI
ARABIAN SEA
GANGA VADI
KĀÑCĪ
TALAKAD
R. Kauvery
GANGAIKONDACŌLAPURAM
TANJORE
TIRUVAIYAR
SIMHALA

రాజరాజనరేంద్రుని కలిదిండితామ్రశాసనము

మొదటి రేకు - రెండవ ప్రక్క

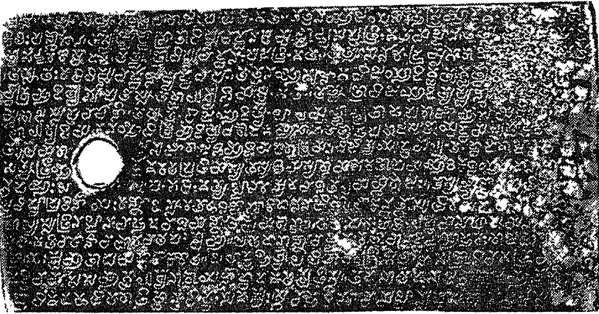

రెండవ రేకు - మొదటి ప్రక్క

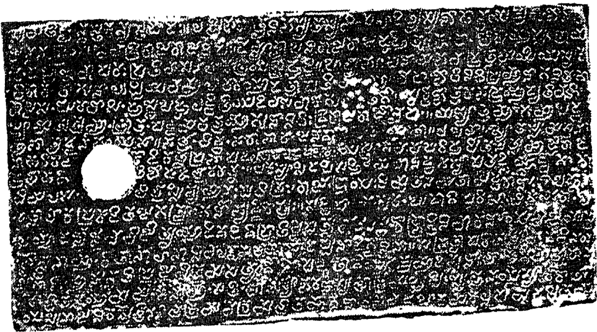

2

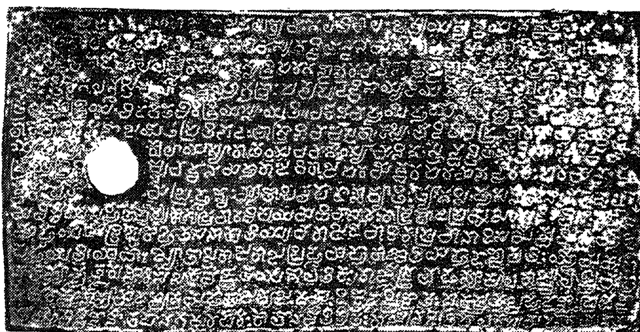
రెండవ రేకు - రెండవ ప్రక్క

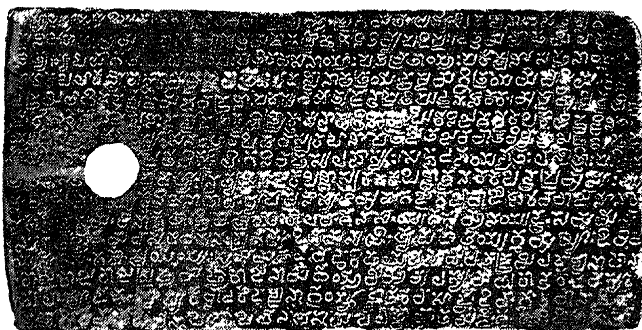
మూడవ రేకు - మొదటి ప్రక్క

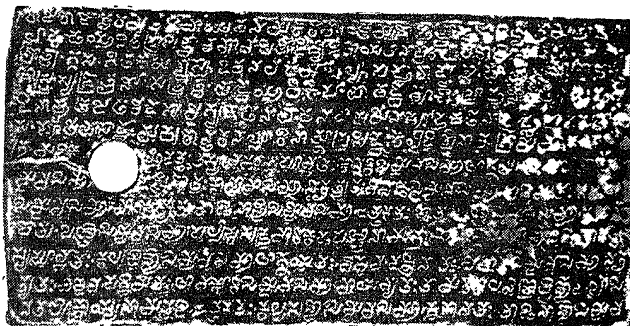
మూడవ రేకు - రెండవ ప్రక్క

నాలుగవ రేకు - మొదటి ప్రక్క

నాలుగవ రేకు – రెండవప్రక్క

ఐదవ రేకు – మొదటిప్రక్క

5

కలిదిండిశాసనముద్రిక

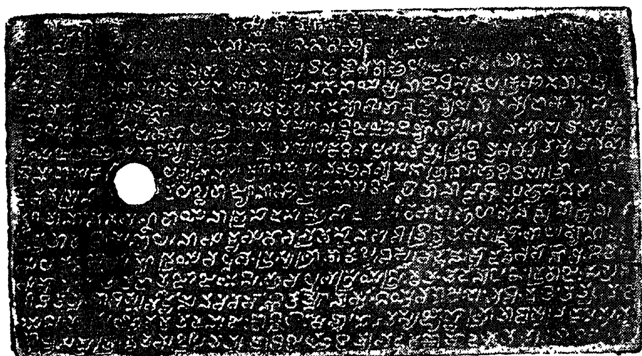

రాజరాజనరేంద్రుని మండతామ్రశాసనము

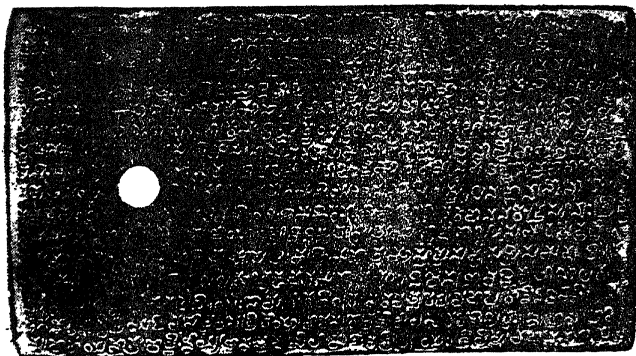
మొదటి రేకు – రెండవ ప్రక్క

రెండవ రేకు – మొదటి ప్రక్క

రెండవ రేకు - రెండవ ప్రక్క

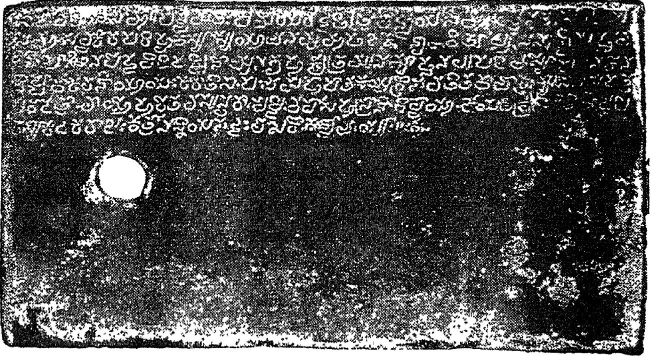

మూడవ రేకు - మొదటి ప్రక్క

౪

మూడవ రేకు - రెండవ ప్రక్క

ముద్రిక

మార్పులు, చేర్పులు, హెచ్చరికలు

[ఇది చారిత్రకవ్యాస సంపుటి గాన ఈ క్రింది వానిని ముందుగా సవరించుకొనుట మంచిది]

మార్పులు

పుట	పంక్తి	ఉన్నది	మార్పు
8	24	న్యవివజ్ఞానము	సవ్యవిజ్ఞానము
9	9	శిజాజీ	శివాజీ
13	18	గుటియైన	గుటియైనది
28	1	తెనుగు	ముందు తెనుగు
,,	25	నీ రాత్రరా	పీ రాత్రరా
31	15	నిర్యాణానంతర	నిర్యాణానంతరవ
48	10	నిర్జతులై	నిర్జితులై
,,	16	శాశాభంగ	శాశాభంగ
56	5	రెండవసింహావర్మ	సింహావర్మ
92	15	'ఇి' 'ఈ'	'ఇ' 'ఈ'
,,	18	ఆగుడితో	ఆగుడిలో
93	1	తశ్కారణ	తత్కారణ
95	9	సంస్కత	సంస్కృత
,,	11	శాసనములం	శాసనమునం
97	12	నిల్చియుండు	నిచ్చియుండు
125	11	భవన్నారా	భగవన్నారా
145	19	శాచ్చు	శావచ్చు
147	4	రేకవ	రేవక
,,	18	సిదాంతము	సిద్ధాంతము
148	23	దుర్గక్రమణ	దుర్గాక్రమణ
150	18	రాజ్యాదిత్యుడు	రాజాదిత్యుడు

పుట	పంక్తి	ఉన్నది	మార్పు
,,	20	మఱియుక	మఱియొక
154	20	అంకితముల్ల	అంకితమువల్ల
190	7	గణగ	గుణగ
202	16	రక్షించు	శిక్షించు
209	25	కలదని	కండని
247	7	సల్పిరి.	సల్పెను.
263	20	నజ్ఞాత మో	నజ్ఞానత మో
277	5	రోకృష్ణం	రోకృష్టం
,,	10	నొట్టునెత్తు	నెట్టునెత్తు
281	14	ధమ్మ్రదో	ధమ్మ్ర—దో
284	6	వేళ్య	వేళ
,,	16	నిహతుడై	నిహతుడైన
292	18	తామపట్టిక	తామ్రపట్టిక
293	13	తత్పుతః	తత్పుత్రః
,,	24	నొకసంవత్సర	నొకటిన్నరసంవత్సర
297	16	డొకయేడు	డొకటిన్నరయేడు
299	20	విష్ణువర్ధనుడు	ప్రథమవిజయాదిత్యుడు
325	23	సోత్కృషం	సోత్కృష్ఠం
327	19	క్రీ. శ. ౭౩౭	క్రీ. శ. ౭౨౭
356	12	నధిషించిన	నధిష్ఠించిన
366	8	నిరారించి	నిర్ధారించి
376	13	౯౪-౩-౯౪౪	౯౪౩-౯౪౪
377	18	నేలకాలమున	నేకకాలమున
381	9	వము	వ్యము
387	14	రాబ్యము	రాజ్యము
394	21	నుత్తచోడ	నుత్తమచోడ
409	8	ంకంధికా	ంధికా
,,	11	బలహుల	బహుల
410	18	రాజేంద్రోదయం	రాజేంద్రోయం

పుట	పం_	ఉన్నది	మార్పు
411	11	య్యాజ్ఞపర్యాజ్ఞ	య్యాజ్ఞపర్యాజ్ఞ
412	6	బృహద్దణ్ణ	బృహద్దణ్డప్రచణ్డ
413	7	క్వచిప్పిత్రో క్తం	క్వచిత్రోప్త క్తం
,,	17	వాజభిరేక	వాజిభిరేవ
414	4		దివిజ
416	5	రామభ[ద]	రామభ[ద్రః]
423	9	వేంగిచోళరాజులచే	వేంగిచాళుక్యరాజులచే
439	19	సతఃపాండు	స్తతఃపాండు
440	12	తిప్రుత్ర	తిపుత్ర
441	18		తత్పుత్రో
442	21	కొల్లిభిగండ	కొల్లభిగండ
444	7	ర్రాజరాజ	రాజరాజ
	24	17. 'త్ర' అని	17 'త్రం' అని

చేర్పులు

పు. 41. పం. 9. యేలుబడిక్రిందికి—యేలుబడి క్రిందనే యుండెను. మధురపాలకుడు ఢిల్లీసుల్తానుపై దిరుగబడి యరవదేశమునంతటిని తన యధికారము క్రిందికి

12: తాణ్డివాడశాసనము నాల్గవరేకు పాఠము.

1. బహుభిశ్చానుపాలితా [।*] యస్యయస్యయదా భూమి (స్త) స్యతస్య

2. తదాఫలమ్ [॥*] స్వదత్తాం పరదత్తా (త్తాం) వా యత్నాద్రక్ష యుధిషి(ష్ఠి)ర

3. మహీం మహీమతాం శ్రేష్ఠ ధర్మాచ్ఛ్రేయోనుపాలనం [॥*]
4. ఆస్ఫోటయన్తి పితరో వల్గన్తి ప్రపితామహాః ॥ (।)
5. భూమిదాతా కులేజాతః (1) సనస్త్రాతా భవిష్యతి ॥

హెచ్చరిక

ఈక్రిందివానిలోని 'ఴ' ను తమిళ ழ వలె చదువుకొనవలెను.

పుట	పంక్తి	శబ్దము
218	15	ధఴగ, న్వఴది
281	5	పాగత్తైయె
296	11	చోఴని
311	17	నొఴ(ళ)ంబ
314	18	పాఴల్చ్చళ
315	7, 11, 15	,,
328	23, 24, 25	చోఴ
337	4	దఴె (ళె)
345	4	సోఴ...ఇన్పుఴోలి
,,	5	తేనిఴచ్చిన